

पुष्टिभक्तिसुधा.

नायमात्मा मयचनेन लभ्यो न मेधया न बहुना भुवेन ।
 एमेवैष हृणुते तेन लभ्यस्तस्यैष आत्मा हृणुते तनुं स्वाम् ॥१॥
 नाहं वेदैर्न कपसा न दानेन न चैभ्यया ।
 शक्य एवंविधो द्रष्टुं हृदयानसि मां यथा ॥२॥
 मयया स्वतन्यया शक्यः अहमेवंविधोऽर्जुन ।
 प्राप्तुं द्रष्टुं च शक्येन प्रवेष्टुं च परन्तप ॥ ३ ॥

[१.] - श्रीकृष्णः ५१४०. श्री ५१४१. श्रीकृष्णः ४४८ [अंक १.]

तत्रो तथा भगवते,
 गीता नगीनदास शास्त्र. श्री. जे. जे. जे. श्री. वहीव, ६५६६-६५७६.

विषय.

लेखक.

भगवत्प्रीतिपत्रम्.

श्री. श्री. भगवत्प्रीतिपत्रम् लेखिका.

M. A. L. B. Vakil, High Court.

श्रीमद्भगवत्प्रीतिपत्रम्.

श्री. श्री. भगवत्प्रीतिपत्रम् लेखिका.

श्रीमद्भगवत्प्रीतिपत्रम्.

श्री. श्री. भगवत्प्रीतिपत्रम् लेखिका.

श्री. श्री. भगवत्प्रीतिपत्रम् लेखिका.

भगवत्प्रीतिपत्रम्.

भगवत्प्रीतिपत्रम्.

भगवत्प्रीतिपत्रम्.

श्री. श्री. भगवत्प्रीतिपत्रम् लेखिका.

M. A. L. B. Vakil, High Court.

भगवत्प्रीतिपत्रम्.

भगवत्प्रीतिपत्रम्.

भगवत्प्रीतिपत्रम्.

श्री. श्री. भगवत्प्रीतिपत्रम् लेखिका.

भगवत्प्रीतिपत्रम्.

श्री. श्री. भगवत्प्रीतिपत्रम् लेखिका.

भगवत्प्रीतिपत्रम्.

श्री. श्री. भगवत्प्रीतिपत्रम् लेखिका.

भगवत्प्रीतिपत्रम्.

श्री. श्री. भगवत्प्रीतिपत्रम् लेखिका.

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો

૧. જગત સત્ય છે.
૨. જગત, જીવ, અંતર્ધામી, અમર છત્રાદિનાં નિમિત્ત અને ઉપાસન કારણ શુદ્ધ નિર્લેપ બ્રહ્મ શીદૃષ્ટિપરમાત્મા જ છે.
૩. જીવે અવિદ્યાથી ક્રોધેશ્વે અક્રાંતામમયાત્મક સંસાર મિથ્યા છે.
૪. જીવ જીવ્ય છે. શુદ્ધ નિર્લેપ ચંદ્રનો અંશ છે, સ્વતઃ વ્યાપક નથી.
૫. પરમજ્ઞ પુરુષોત્તમ શીદૃષ્ટિનું ધર્મ અક્ષરમજ્ઞ અધિનાતન છે.
૬. સર્વોપરિ વેદાદિશાસ્ત્રે પ્રતિપદ્ધિત પરમશાસ્ત્રપત્ર વસ્તુ શીદૃષ્ટિ જ છે.
૭. શીદૃષ્ટિની સેવા એ જ અંશ જીવનો ધર્મ છે, એકમે વસ્તુતાં સ્વધર્મ પીદૃષ્ટિસેવા જ છે.
૮. આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપત્તિ વિના અન્ય વિધિધર્મ દોષ રોગ જ નહિ.

“પુલ્કિન્નિસુધા” ઔદિસનું સરનામું—

રા. રા. વાડીલાલ તંગી નવાસ શાહ, બી. એ. એલ્. એલ્. બી.
મહારાજનો બોઈવાડો, ભુવેશ્વર, મુંબાઈ.

આવશ્યક નિવેદન.

૧. આ માસિકસંસ્કૃતિ, સપ્તમે પત્રવ્યવહાર પ્રકાશકને માથે કરવો.
૨. આ માસિક દરેક માસની દૃષ્ટિ એકાદશીએ પ્રકાશ થાય છે.
૩. આ માસિકમાં જાણવાને આવેલા લેખો સેવા ન લેવા તેમ જ તેમાં થોડા સુચિ-વૃદ્ધિ દરની પ્રકાશકની છંજાધીન છે.
૪. મીમાંસાશાસ્ત્રપ્રજ્ઞના સિદ્ધાન્તાનુસાર જ લેખ લેવામાં આવશે.
૫. વર્ષનું નોંધાવર પ્રથમથી લેવામાં આવે છે.
૬. આ માસિકના પરિવર્તનમાં એકમાત્ર તરફથી માસિક વા. પત્ર વગર લેખને વગર નોંધાવરે આ માસિક મોહકમાં આવશે.
૭. કોઈ પણ જાનતની અમર મંત્રાવરી દોષ તો જન્મવાને સાથ દિલીટ નિહરી, તે વિના જન્મ આપવામાં આવશે નહિ.
૮. આ માસિકમાં કંઈકે અમર જાણવરી દોષ કે કોઈનિશ વહેંચાવરી દોષ તેમજ પ્રકાશકને સમજું અપના મથતું.

પુલ્કિન્નિસુધાકાર્યાલય,
મદરાસનો બોઈવાડો
ભુવેશ્વર, મુંબાઈ.

પ્રકાશક.

॥ श्रीवल्लभाचार्यविरचितब्रह्मसूत्रश्रीमद्वाङ्मयम् ॥

पूर्वपादे अधिकारियोग्यदेशान्तिनिरूपिता, सा च प्रयोजनवती तदा
मवित्री यदि जीवस्य स्वरूपतो मुक्तियोग्यता स्यादतो द्वितीये पादे जीवस्य
मुक्तियोग्यता निरूप्यते ।

दैविकी योग्यता बाध्या जीवगा तान्तरी मता ।

अन्तरंगत्वतः पश्चाद् साधनस्य विनिर्णयः ॥ १ ॥

द्वैतिनस्तु माहात्म्यज्ञानपूर्वस्तु सुहृदः सर्वतोषिकः ज्ञेहो भक्तिरिति भक्ति-
रक्षणत्वात् माहात्म्यज्ञानानुक्ती भक्तिरसम्माविनी, तन्तिष्ठत्ये माहात्म्यज्ञानायायं
घरण इत्याहुः, माहात्म्योक्तेः पूर्वमपि बाध्यासम्भवादसाधारण्यात् युज्यतेऽयं
पादार्थः तत्र,

कर्मन्दी तु पूर्वचरणेऽवान्तरसृष्टिर्ग्रहणः सकाशादुत्पद्यत इत्युक्तम्, आस्मिन्
पादे तु देहेषि स्वमादिशृष्टिरपि ग्रहण एव भवति, तथा च जन्मादिसृष्ट्यै कक्षणं
निवारितं, ततः स्वरूपकक्षणं विचार्यते, ततः प्रपञ्चग्रहणी मिथामिथ इत्याह,
तत्रापि विचारहेत्वाकांक्षादान्त्यभावादस्रदुक्त एव प्रयोजनम् ।

तत्रादौ योग्यतानिरूपणे प्रथमं स्वप्नं निरूपयति, स्वप्नस्य सत्यत्वे तु वरकृत-
गुणदोषसंवन्धो जीवस्य भवेत्, ततश्च निरूपिता शुद्धिर्पर्या स्यात्, अतः
स्वप्नस्य पिप्यात्वं प्रदर्शयितुमधिकरणारम्भः ।

अदेवपादिनस्तु स्वयंभ्योतिद्वसिद्धये स्वप्नानिरूपणम् ।

एवमेव भेदाभेदादी माह ।

विशिष्टादयवादिनस्तु जीवस्य कर्मगतिं प्रदर्श्य दुःखित्वं स्वापितम्, इदानीं
स्वभावस्या परीक्ष्यत इति प्रोक्तुः, तेषां वैराग्यमात्रतायां पर्याप्तज्ञानम् ।

प्रकृते स्वभिकरणमयोनोत्पत्तौ स्वप्नसृष्टिः सत्या मिथ्या भेति संशयोप्युक्तः ।

तत्र सूत्राभ्यां पूर्वपक्षमाह,

माश्रस्तुपुण्योः सन्धौ भवे स्वप्ने पुरुषस्य द्वे एव स्थाने भवत इदं च
परलोकास्थानं च सन्धेयं सृष्टीयं स्वप्नस्यानमित्युपक्रम्य न तत्र स्यात् न रययोगः
न पन्थानो भवन्त्यस्य स्थान् रययोगान् पथः सृजत इत्यादिना सृष्टिराह,

सन्धेयं सृष्टिराह हि ॥ १ ॥

सन्धेयं स्थाने सृष्टिरस्ति, ततः अति स्वप्नेमाह, हि प्रकृतमायपर्यः, यथा

श्रुतिर्वदाति सयैव स्वप्ने दृश्यते, देवादिवाक्पदानां प्रबोधेऽपि बांधाभावात्,

स्वप्ने इयमेव सृष्टिः स्मर्यते इति तार्किकादयः आहुः, तन्मन्दं, स्वप्नेऽहं पश्यामि गच्छामि शृणोमीत्याद्यनुभूयवसायस्य दर्शनाद्यभिमानस्य निद्रावसानोत्तरमिद-
मद्राक्षमिदमस्पृशमित्यादिज्ञानस्य बाधं आपयेत्, न चेयमेव सृष्टिस्तत्र दृश्यत इति
वाच्यं, अतिस्यूला दन्तावलाः वामयोऽन्ये च शरीरांतः कथमासत ये दृष्टाः
सन्त्ये, अथ मिदामनःसंयोगे स्मृत्युपनीतमारोपितमवभासते इत्युच्यते तदा-
प्यारोप्यानियामकस्य तद्वस्तुसाम्यस्यात्मनि मिद्रायां चासिद्धतया न संगच्छते,
अवमानं कल्प्यते इति चेत्, अश्रामाणिकत्वात् गौरवाच्च, सणे सणेऽन्यान्यदर्शने
अन्यस्यान्यथात्वेऽपि नियामकाभावाच्च, साधनान्तरानपेक्षाणां क्षणानां नियामक-
त्वस्य सिद्धत्वाच्च तेषां नियामकत्वं शक्यते वक्तुं, कल्पनयांगीकारेऽश्रामाणिकगौरवः
प्रसज्येत, अथ बहिर्निर्गत्य पश्यतीति चेत्, नेत्रोन्मीलनाप्तेः, अदने चर्चणादि-
प्रसंगात्, बहिर्विषयकज्ञाने मनसः पारस्वभ्यात् जागरे तृप्तिः स्यात्, पार्श्ववर्तिनामपि
दर्शनापेक्षे, मिद्रासंयोगविरहापक्ष्या जागरणं स्यात्, तस्माद्युक्तिविरोधाच्च तत्र
रथा इत्यादिना निषेधकध्रुतिविरोधादुपेतोऽयं स्वप्नसृष्टिदर्शनांगीकारः, श्रुति-
वादिनां श्रुतिरेव प्रमाणं, किंपुनरनुभवसंवादिनी, तस्मात् स्वप्ने सृष्टिरास्ति ॥१॥

स्वप्ने सृष्टिर्जीवकृता ब्रह्मकृता चेति संशये प्राह,

काठके चतुर्थबहुषां श्रूयते, य एषं सृष्टेः जागर्ति कामं पुरुषो निर्ममाणः,
तदेव शुक्रं सद्राक्ष तदेवामृतमुच्यते इति निर्मातारमिति एके शास्त्रिनो वदन्ति,
यद्यपि सुषुप्त्युत्क्रान्तयोर्भेदेनेत्यत्र न तत्र रथा इत्यपि ब्रह्मप्रकरणमिति सिद्धं
मयापि कतम आत्मेति प्रश्ने योऽयं विज्ञानमयः पुरुषः प्राणेष्वित्युपक्रम्याग्रे स्वयं
विहृत्य स्वयं निर्मायेति निरूपणादग्रे न तत्र रथा इत्यादिना विहृतत्वात् तस्यैवायं
धर्म इति पक्षे अहङ्कारा जीव एव कर्तेति मतिर्भाति, तन्निराकरणार्थं भगवत्कृ-
तत्वमितिपादनाय निःसन्देहं सूत्रं पठति,

निर्मातारं चैके पुत्रादयश्च ॥ २ ॥

सूत्रयोः अर्था तु पूर्वस्मादाहेत्यनुवर्तते, तच्च वचनविपरिणामेन संबध्यते, एके
शास्त्रिनो निर्मातारं आहुः, पुत्रादयश्च सदायुषः पुत्रपौत्रान् हृणीष्वेत्युक्ताः पुत्रा-
दय आहुः, तेषां वस्तुत्वं तु बोधकत्वात्, तेषांति सर्वाणि च यद्वदन्तीतिवञ्ज्येयं,
तथा च भगवन्निमित्तत्वात्स्वप्नस्यापि सत्यत्वं, न हि कर्तुः स्वापोस्ति येन
अनः स्यात्, जागर्तीतिवचनात्, एवं च लिंगबलात् प्रकरणात् तदेव शुक्रमि-

त्यादिवाचस्पक्षेपाश्चात्सीयते भगवान्कर्तृदि, अपरं च, पे ये कामा दुर्लभा मर्त्य-
लोके तांस्तान्कामान् छन्दतः प्रार्थयस्वेति पूर्वं कामशब्दो हि विषयेषु प्रयुज्यते, तथा
कामं कामं पुरुषो निर्दिमाण इत्यत्रापि कामशब्दो विषयपर एव, नीप्ताक्रियाविश्ले-
षणे इच्छापूर्वकतामभिदधतः, तेनापि भगवत्कर्तृकत्वं, न हि जीव इच्छापूर्वकं
स्यक्तेशाद्युत्पादकं स्वयं स्रष्टुमर्हति, एतेन उपोतिवर्गाग्नौ वतेव स्त्रीभिः सह मोद-
मानः मत्तदुत्तवापि मयानि पश्यमित्यादिवाक्योक्तापि मृष्टिर्भगवत्कर्तृकेति
निधीयते, यथायुषः शुभ्रपौत्रान्भूणीत्सेति कामविषयाः शुभादय उक्ताः, ते च भग-
वन्निर्मिताः, सर्वेपोनिषु कौन्तेयो वि भगवद्गीतास्पृष्टेः, एतच्च परलोकनिर्माणस्यापि
सापका इति भगवानेवास्या अवि कर्ता, न हि जीवेन स्वविभादय उत्पादयितुं
शक्यन्ते स्वोत्पादकत्वात्, लोकप्रपञ्चत्पना च जीवपक्षे भगवत्पक्षे न कापीत्यतो
भगवानेव कर्ता, प्रकारद्वयेन कारणकार्यगताः सामर्थ्यद्वयादानगोचरापरोक्षद्वाना-
दयः सत्यत्वादयः सर्वे धर्मा उक्ताः, तस्मात् श्रुत्यनुपपत्तिभ्यां स्वप्नप्रपञ्चस्य
सत्यत्वेन सिद्धत्वात् तत्कृतवृणशेषसंबन्धे ज्ञानोपयोगिदेहनिर्माणं व्यर्थमित्येवं
भास्तेऽभिधीयते ॥ २ ॥

मायामात्रं तु कात्स्न्येनानभिष्यक्तस्वरूपत्वात् ॥ ३ ॥

तुल्यन्दः सत्यस्वपक्षं व्यापर्वयति, वैदिके निग्रंथी मशानामस्तु माया चयुनं
अभिस्पोतिकपनाद्वर्षयन्त्यः मलयो माया तदात्मकमिति द्वैताद्वैतवादी ।

मायाशब्दो धामर्थ्यवचनः, अनकस्य कृते जाता देवमायेव निर्मितेत्यादी
पया, अत्रापि न तत्र रया न रयपोमा न पन्थानः सकलपुरुषानुमाभ्यतया न
भवन्ति, अत्र रयान् रययोगान् पयः सृजते स्वप्नरगनुमाभ्यतया तत्कालमात्राव-
मानात् सृजत इत्याभ्यर्थक्यत्वेवाह, पूर्वविषाभ्यर्थक्या सृष्टिः सत्यसंस्कृत्यस्य
परमपुरुषस्यैवोपपद्यते, संसारदृष्टार्या कात्स्न्येनानभिष्यक्तस्वरूपत्वात् तादृश-
सामर्थ्याभावाच्च जीवस्य तथाविषाभ्यर्थसृष्टिकपपद्यते, अतः स्वप्नसृष्टिराभ्यर्था-
त्मिकेति सिद्धिर्द्वैतवादिनः ।

सामर्थ्यविशेषो मायेति पयः, नटवन्मूढ मामाभिर्मायेश्चाश्रो निगीपसीत्य-
ष्टमस्कन्धवचनात्, अपश्यत् पुरुषं पूर्णं मायां च तदुपोभया, -स्या संमोहिता
जीव आत्मानं मिथुणात्मकं, परतोपि मनुतेऽनर्थं तत्कृतं चाभिपद्यतइतिप्रपञ्चस्कन्ध-
वचनात्, अमेजरस्य ज्वालोदिराकिर्या सा माया, तन्माम् तदेकोपादानकं, तथा-

चैन्द्रजालिकनगदत् स्वान्निकं जगत् मिथ्या, तत्र हेतुः कात्स्न्येनानभिष्यक्त-
स्वरूपत्वात्, कृत्स्नत्वेन, देशः कालो विषयसन्निधिरिन्द्रियव्यापारो बांधामाव-
शेत्यपेक्षितसामग्री कात्स्न्यं, तथाभिग्याक्तिः कात्स्न्येनाभिग्याक्तिः, तदभावात्,
एवं चैन्द्रजालिको नटो यथा सामाजिकव्यामोहेन कौतुकार्थं मायासृष्टिं करोति
तथा भगवान् जीवमोहनार्थं स्वप्नं सृजत्यतो न सत्यत्वं तस्याः ।

द्वैतद्वैतवादिनस्तु पूर्ववासनावसितं भुमाभुमकर्ममेरितं नाडीषु परिवर्तमानं
मनः स्मृतिज्ञानहेतुर्यमिति, स एव स्मर्यमाणोर्थः प्रत्ययावसंबन्धः, यान्येव ज्ञात्रत्
पश्याति तानि सृष्ट इति श्रुतेः, इयं जीवसृष्टिः, सुखदुःखप्रतिमासनात्, नेश्वरस्य,
य एव स्वप्ने महिमानश्रवाते एव आत्मेतियुतेः, तथा च जीवकर्तृकं स्मर्यमाणार्थ-
विषयमाश्रमेव स्वप्नसृष्टिरिति फलसीति जगदुः । .

मस्करी तु सन्ध्ये सृष्टिराह हीति सूत्रे न तत्र रथा इति श्रुतेः स्वप्ने च
जीवः सुखदुःखमोक्ता स्वमायया कल्पितविश्वलोक इति कैवल्यश्रुतेष्वोदाहरणेन
सृष्टिमंगीचकार, ततो निर्मातारमिति सूत्रे स्वप्नसृष्टिमीश्वरकर्तृकासृत्वा तर्हि स्वयं
विहृत्य स्वयं निर्मायेत्यन्यनिरपेक्षवाचकस्वयं पदं कथं संगच्छते इति चेदुपाधि-
द्वारकोपादानाभिप्रायेण संगतं भवति, पश्यते तण्डुलः स्वयमेवेतिवदुपाधेद्वारक-
परिणामस्मात्तन्व्यविषयस्या न तत्र रथा इत्यत्र मतीतं जीवकर्तृत्वमुपपद्यते, न तत्र
इत्यप्राप्तद्वारा परंपरया जीवे गौणं कर्तृत्वमिति कस्यचिन्मतमनूय ननु स्वप्ने
ज्ञानमाश्रमेवास्तु किं सृष्टिकल्पनेनेत्याशङ्कायामाह, स्वप्ने ज्ञात्रदेव पुत्रादयः
प्रतीयन्ते, ते चात्मचैतन्यमात्रा न भवितुं योग्याः, नित्यत्वापातात्, स्वरूपचैतन्यं
च निराकृतीति च, एकस्यैव भास्यभासकता कर्मकर्तृमात्रिकूलम्येनानुपपन्ना च,
ज्ञात्रस्यदार्थानापि तथास्थापय्या विज्ञानवादिषोद्धमताङ्गीकारापातश्च, यदि च
बुद्धेर्पटाकारः परिणाम एव ज्ञानशब्देनोच्यते तदा स एवास्माभिः स्वप्नसृष्टि-
रूपते, नैवमिष्यत इति विज्ञेयः, स्वान्निकाः पदार्था बाध्या भवितुं न युक्ताः,
बाधं विना अन्तःस्थत्वांशे स्फुट्यरपसत्त्वांशे च बाधोत्तरमप्यनुभूयमाने भ्रमत्व-
कल्पनानौचित्यादित्याह, अस्मिन्सूत्रे स्वाप्ना विषया ऐन्द्रजालिकत्वं परमेश्वर-
मायाकार्यतया मायामात्राः, न त्वमावस्वरूपाः तुच्छाः, नाभाव उपलब्धेरिति
सूत्रेणात्यन्तासत उपलब्धिमविषेभात्, ऐन्द्रजालिको हि मन्नादिना ईश्वरस्तु
माययैव मोहयतीति तयैव मनसः परिणाममाश्रमर्थं कटककुण्डलादिविश्रिप्तिमीते,
स्वाप्नाविषये बुद्धिदृष्ट्यतिरिक्ताकारा बुद्धिदृष्टिरेव मोहो भ्रम इत्यतस्त्विदं बुद्धिर्भ्रम

इत्याद्याकारं सप्तममपि तुल्यमित्युवाच, एवञ्च बुद्धिप्राप्तो मनःपरिणामनिष्ठोऽपि स्वप्नमृष्टिरिति कथितं तन्मते ।

इतिपादिनश्च सन्धस्यानं मायामात्रं, मनोगतान् पूर्वानुभूतवस्तुसंस्कारानुपादानीकृत्य निमित्तमूतया स्वेच्छयैवैश्वरेण निर्मितं, मनोगतांस्तु संस्कारान् स्वेच्छया परमेश्वरः प्रदर्शयति नीपाय स स्वप्न इति गीयते, यदन्यथास्वजाग्रत्त्वं सा भ्रान्तिस्तत्र वक्तुया, अनिमित्त्यक्तुरूपत्वान्नान्यसाधनजं भवेदिति प्रज्ञाण्डशाक्यात्, अत्र स्वप्निरच्छेदनादीनामसत्यत्वनिरासायानादिमनोगतग्रहणं, यदन्यथास्वमित्यादिना च स्वप्नविषयाणां जाग्रदवधार्यत्वमेव बाध्यत इति तत्प्रतीतिरेव भ्रान्ता न स्वप्नप्रतीतिरित्याहुः ।

सिद्धान्ते तु श्रुतिः स्वप्नमृष्टिपेशा न तस्याः सत्यत्वमपि, ययैतदात्म्यामेदं सर्वं सत्सत्यमिति, आत्मानं स्वप्नमप्युवाच, तत्सत्यमित्याद्यसत्ते, कथमसतः सञ्जायेतेत्यादिश्रुतिसहस्रेभ्यो बाह्यमप्यस्य सत्यत्वं प्रतीयते, सत्यत्वं चात्र प्रियमाणजागरणवत्प्रतिनियतपाषण्ड्यमिमाकारित्वं, तेन परंपरया प्रज्ञोपादानकत्वस्य मायामात्रमप्येव सत्त्वेति न दोषः, आयासस्यहयामासा असन्तोष्यर्थाकारिण इति भगवद्ब्रह्मनात् प्रविर्षिषादिष्वपि प्रतीयमानत्वाच्च नार्थमिमाकारित्वं तत्त्वमिति तैमं स्वप्नमप्यस्य सत्यत्वं प्रज्ञात्मत्वं वा श्रुतिराह, एतेन श्रुत्यमानेपि भगवत्कर्तृकत्वादाभ्यस्यत्वाच्च स्वप्नमप्यस्य सत्य इति निरस्तं, न च विहारश्रुतेः विहारसिद्धौ सत्यत्वमुरीकर्तृकत्वं, स्वप्नमप्यस्य विहारस्तु महामायावित्तान् माययापि सिध्यति, नद्वयत्, नापि मृष्टौ तस्य वा एतस्य पुरुषस्येति जीवस्योपपन्नत्वमेव स्वपितीति स्वापङ्गिगाथ जीवकल्पितः स्वप्नमप्यस्य मिथ्या भवतु, तत्र जीव एव विहरति नेश्वरः, काठके प्रकरणसिंघाक्यस्येभ्यः परमेश्वरस्य प्रतीतेरीश्वरकल्पितो भिन्नः प्रपञ्चोद्गीकार्यः, भिन्नः प्रपञ्चमापादितः, स च सर्वसाधारणो न भवति कात्स्न्येनामिष्यक्तरूपो ना येन भिन्नत्वं भवेत्, यदेकं पश्यति तमेव इति प्रतिनियतो द्रष्टुः जीवस्यैकत्वात्, तस्मात् भिन्ना, अथ च भिन्नः सत्यो यदि चेत् स्वप्नमप्यस्य तन्मोहोपि सत्योनुभूयेत्, चेदेन बोध्येत, श्रुतिस्तु जीवस्य स्वात्मिकं भागेमाज्ञानिकं वदति, हिताभिषेनादीरूपकम्याथ यत्रैव श्रुतीव भिनन्तीव इसवीव विच्छाद्यमाति गर्भमिव पतति यदेव जाग्रद्वयं पश्यति तद्व्याधिपया मयं मन्यत इति भाषयात्, एवमेव अथ यत्र राजेश देव इत्यादिनोक्तं सुप्तमुप्याज्ञानिकं, अधिपया मन्यत इति तु देहदीपमप्यमप्यसम्भवात्, काठके तु योगो नोक्तः, कर्तृमेदाग्नेदोप्य-

संगतः, स्वप्नसृष्टिप्रकारेण जीवकर्तृत्वाश्रयणात्, तत्र आत्मज्योतिरेवायं पुरुष इतिक्रम आत्मेति प्रश्ने योऽयं विज्ञानमयः पुरुषः प्राणेषु ह्यधन्तज्योतिरिति प्रति-
 वचनं दत्वा तादृशत्वं जीवस्याप्यस्तीति तस्मिन्नाकरणार्थं स समानः सन्नुभौ लोकौ
 संचरतीत्यादिना जीवतुल्यतया क्रीडितुरन्यस्य कथनेन तस्मिन्नेव तत्कर्तृत्वस्य
 सुषुप्त्युत्क्रान्त्योर्भेदेनेति सूत्रे व्यवस्थापनात्, जीवश्च स्वदुःखादिप्रापकं जगत्कथं
 मृजेत्, न हि कश्चिद्दुःखाविश्रापने प्रवर्तते, सुखसाधनमेव जगत् मृजेत्, न चेश्वर-
 कर्तृके सत्यसंकल्पाद्यापातः, कात्स्पर्येनानभिष्यक्तस्वरूपत्वात्, तस्माद्भगवानेवास्यापि
 कर्ता, अविद्यासंवलितत्वेन दुखादिवत्कर्तृत्वमपि मनुते, अतो न जीवस्य सुखादि-
 भोगेहेतुकमपि स्वप्नजगतः सत्यत्वं, अथ च यदि स्वप्नप्रपंचः संश्लेत् तदा तस्य
 वा एतस्य पुरुषस्य द्वे एव स्थाने भवत इदं च परलोकस्थानं चेति श्रुतिबोधितस्थानं-
 द्रयमतिज्ञाविरोधः, यद्यपि सन्ध्यं च तृतीयं स्थानं तस्मिन्सन्ध्ये स्थाने पश्यन्नुभौ
 स्थाने पश्यतीदं चेति श्रुतौ तृतीयमुक्तं तथापि तदुभयपिसदृशत्वेन, तत्र च लोक-
 द्वावलोकनं, जीवतां मृतानां चावलोकनात् नहि तेषां स्थितिस्तत्रेति, अतो तृतीयस्य
 लोकद्वयमतिमासत्वात् प्रतिज्ञाप्रतिपत्तिः, मायोपादानिकस्याग्निमृष्ट्या क्रीडनं
 तु मायया, क्रीडाया मन्थनानुसारिविरहेणातिमुक्तत्वात्, अतो भगवत्कृत्वमात्रबोधिका
 हि काठकश्रुतिः, तेन भिक्षो नांगीकार्यः सत्यः स्वप्नप्रपञ्चः, प्रमाणाभावात् आवि-
 रिक्तकल्पनायां, अथ कात्स्पर्येनानभिष्यक्तस्वरूपत्वादिति जीवविशेषणमस्तु न तत्र
 रथा इति श्रुतिराश्रयपरा, जीवावलोकनं च भ्रममयं, स्वप्नस्य मायामात्रत्वे गमकं
 नापलभ्यते अतस्तत्कृतगुणदोषसम्बन्धः प्रसज्यतेति चेन्न, ज्योतिःशास्त्रनियमाभावाच्च
 मायामात्रमेव स्वप्न इति न तत्कृतो गुणदोषसंबन्धः, यथा च मकरादिदिनं कर्का-
 दिनिशा वर्धते अस्मिन्देसे चैतावती दिनरात्रिद्विर्भवति प्रकृते न तथेति, दीप्ति-
 तस्य अन्नभोजनादिप्रापयितुं तु स्वाग्निकभगवत्क्रीडायामपि भोजनमतिछायात्वात्
 क्रियते, तदानीं जीवे कर्तृत्वस्याविषयारोपात्, शास्त्रे यत्कर्म्मण्येव तस्य कर्तृत्व-
 मिति नियमाक्षिपिदेष्वभिमानिककर्तृत्वस्यापि दोषत्वात्, शास्त्रनिषिद्धस्याप्यग-
 न्यागमनस्य शास्त्रविहितदानादेश अन्तर्हृदि प्रवेशात् नापर्मधर्माजनकत्वं, स्वमेव ग-
 न्यागमनं प्रवृत्तमित्यादिना शुभमृचकत्वे स्मरणात्, स्वाग्निकदानादर्धमात्मकत्वस्या-
 श्रवणान्न स्वाग्निकमृष्टेः सत्यत्वं, देवतादर्शनादादिस्तु भगवद्विभूतीनां योगादिसम-
 र्यानां देवतानां भाविकात्यर्लौकिकसामर्थ्यवतो भगवतश्च व्यापकत्वेन विद्यमान-
 त्वात् तद्देव जागरणात् स्वप्नद्रष्टृभीवस्यानुभवसंभवात् युक्ता, उचितं चैतत्,

स्वप्ने देवतादिज्ञानं न लौकिकं, प्रकृतिसङ्कतोन्द्रियामन्यत्वात्, किन्त्वलौकिकं,
आत्मप्रकाशेनैव भायमानत्वात्, किञ्चिदमगवदावेष्टे इपत्संवादः, यथेन्द्रमवर्दन-
संवादे आवेशप्रमो वर्धनादेरमायिकत्वात् स्वप्नप्रमः, अलौकिकज्ञानो हि प्रति-
क्षयत्वात् संवादः, तस्मात् स्वप्नप्रसत्यतायां प्रमाणाभावान्मायामाप्रत्वं स्वप्न-
प्रपञ्चस्य सिद्धम् ।

अयासत्यत्वेपि कैवल्यभूतौ स्वप्ने च जीवः सुखदुःखमोक्षा स्वमायया कल्पित-
विश्वलोक इति जीवमायाकल्पितत्वकथनेन जीवकर्तृकमिदं जगत्, यया श्रयानः
पुरुषो मनसैवात्ममायया, मृष्टा लोका परं स्वप्नमनुविद्यायमातव इति श्री-
भागवतेन चेति चेन्न, भुतेर्ग्रन्थप्रकरणपठितत्वेन स्वप्नगीतो भवतीतिवत् स्वभा-
यत्वेत्यत्र स्वप्नं ब्रह्म परामृष्टति यतः जीवकर्तृत्वे रूपणानि पूर्वमेवावोचाम, ग्रोह-
लक्षणाङ्गीकारे तु आरोपितमेव, न ब्रह्मेव, यया नटो ज्ञानपूर्व करोति न तथा,
आभिमानिकपक्षे ब्रह्मण्येव पर्याप्तसिद्धं भवति, श्रीभागवतविरोधपराश्रित्यु नाम
स्वप्नमृष्टिकर्तृनिर्णयः किन्तु ब्रह्मणः मृत्तमत्र अनुमतिवतीति निर्णयः, यद्वान्ते
परमसिद्धरीतिकवोचनवज्जीवस्य स्वप्नमृष्टिकर्तृत्वमुक्तं, तत्राप्याभिमानिकपक्षेण न
यद्वान्ते न्यूनता, तस्मात् स्वप्नमृष्टिर्ब्रह्मकर्तृका मायोपादानिका मृषेति सिद्धम् ॥३॥

ननु ये च दैतवादानुसारिणः स्वप्नज्ञानं मृषा स्वप्नमृष्टिः सत्या उपादान-
विरहिणी यया चिन्तामणिकामधेनुस्त्यतश्च भवति तच्चिन्तामात्रनिर्मितादुद्भवन्ति
पदार्थाः न चिन्तामण्यादीनामुपादानत्वं भिद्येतरदर्शनादेवं प्रकृतपदार्थोप्येति प्राहुः,
तदसंगतं, एवं च चिन्तामण्यादिभ्यः सद्भवानां पदार्थानामिव स्वाप्तिकानामपि
विरह्यापित्वापत्तिः, स्वप्ने स्वशिरस्छेदस्य द्रष्टृर्धनस्य मृषात्वेपि शिरस्छेदस्य
सत्यत्वान्मरणापत्तिः, एतेन मनोगदांस्तु संस्कारानित्यादिमष्यतमब्रह्माण्डवाच्य-
विपरणे अत्र स्वशिरस्छेदनादीनामसत्त्वनिरासायादिमनोप्रवर्णमित्युक्तिरसाध्वी,
निरुपादानिकत्वेनान्यस्य शरीरस्याङ्गीकारेपि अर्थक्रियान्तरविकल्परक्षणादिर-
स्थापित्वादर्थनाथ सकलसत्त्वापिकरणविरोधाच्च, सत्यत्वाङ्गीकारे वैधर्म्याच्च न
स्वप्नादिवदिति सूत्रे प्रपञ्चस्य वास्तविकत्वनिरूपणाय स्वप्नधर्मनैसादृश्यबोधनेन
स्वप्नस्य विध्यात्वप्रतिपादनविरोधश्च, किञ्चैन्द्रजातिकस्य प्रपञ्चस्य सत्यत्वा-
पत्तिश्च, अग्रे रूपणानां पूर्वोक्तानां जागरूकत्वात्, तस्मादयः कान्तिन्याये तत्स-
मवास्याकपकत्वमेव वाच्यं, तज्ज्ञानं तु सत्यमेव, तस्यात्मकपत्वात्, अत्रास्या
स्वयंभ्योतिर्मवतीति भुतेरितिदिक् ।

यदि स्वक्रीडार्यं मृजति तर्हि जीवसाक्षिकमेकदेशेन स्वात्पन्ताभावधर्मेणैव किमिति मृजति तत्राह,

मूचकश्च हि श्रुतेराचक्षते च तद्विदः ॥ ४ ॥

मूचकः शुभाशुभफलमूचको भवति स्वप्नः, एवञ्च प्रतिनिधततच्छुभाशुभ-
मूचनाय मृजति, लम्बघ्नानोपयोगिदेहस्यापि आवश्यकंमिदं, तेन विरुद्धार्थनिव-
र्त्तकोपायस्य कर्तव्यत्वादिति, चकारात् रुचिदाहाविशेषदानं, कलिकाछादेः मृत्यो-
वाधकत्वात्, हि युक्तध्यायं मूचकत्वाध्यायः, मातर्जागरणे सूचितफलस्यैव दृष्टत्वात्,
न तु स्वप्नपदार्थस्य, मूचकत्वे प्रमाणमाह, श्रुतेः, यदा कर्मसु काम्येषु स्त्रियं
स्वप्नेषु पश्यति, समृद्धिं तत्र जानीयात् तस्मिन् स्वप्ननिदर्शने इति, पुरुषं कृष्णं
कृष्णदन्तं पश्यति, स एनं हन्तीत्यादिश्रुतेः, किञ्च आचक्षते तद्विदः, स्व अध्याय-
विदस्तयैवाचक्षते, आरोग्यं गोवृषकुञ्जराणां प्रासादशैलादिबनस्पतीनां, विष्टानु-
छेपो रुदितं गृहं चेत्यादि, स्वप्ने श्रगम्पागमनं प्रशस्तमित्यादि, तस्मान्मन एव
मनुष्याणां पूर्वरूपाणि शंसतीत्यादिमूचनार्थं मदर्थनं, एतेन रंजानिकं जगदति-
तुच्छमङ्गीकृतारो निरस्ताः, विष्णुपदकपालिनिकल्पस्यामानमसंगे मूचकत्वादि-
विरोधाच्च ॥ ४ ॥

किञ्चिदाशङ्क्य परिहरति, ननु जीवाय भगवान् मूर्ष्टिं करोति प्रदर्शयति च
स्वस्य सर्वलीलां, अंशध्यायं, कथमस्य दुःसित्त्वमित्याशङ्क्य परिहरति तुशब्दः, -

पराभिध्यानात् तिरोहितं ततो ह्यस्य बन्धविपर्ययो ॥ ५ ॥

अस्य जीवस्य ऐश्वर्यादि तिरोहितं, तत्र हेतुः, पराभिध्यानात्, परस्य भग-
वतोऽभिध्यानं, स्वस्य भोगेच्छा, परकर्तृकं जीवकर्पकं, सर्वप्रकारेण भोगस्या-
लोचनं, तस्मात्, ईश्वरेच्छया जीवस्य भगवद्धर्मतिरोभावः, ऐश्वर्यतिरोभावाद्दीनत्वं
पराधीनत्वं, वीर्यतिरोभावात् सर्वदुःखसहनं, यशस्तिरोभावात्सर्वहीनत्वं, श्रीति-
रोभावाज्जन्मादिसर्वोपद्रिपयत्वं, ज्ञानतिरोभावाद्ब्रह्मज्ञानं, सर्वविपरीतज्ञानं
चापस्मारसाहित्यस्येव, वैराग्यतिरोभावादिपयासक्तिः, बन्धः ऐश्वर्यादिचतुर्णां कार्यं,
विपर्ययो द्वयोः, तिरोभावादेवैवं नान्यथा, हि युक्तोपमर्थः, युक्तं भगैः स्वैरितरप्र-
चाधुवैरित्यादिवाक्यात् पूर्णां नित्या भगवत्प्रेष, तत्रैकस्वैश्वर्यादेरेकांशमाकट्येपि
यत्पादपंकजपरागनिषेधतृप्ता योगमभाषविधुताखिलकर्मधन्याः, स्वैरं धरन्ति मुन-
योपि न नममाना इत्यादिवाक्यैस्तथाभावात्, आनन्दांशस्तु पूर्वमेव तिरोहितो

येन जीवमाह ।

अथैवं निर्णयः, भुवर्णसमये कपूररमणीयवर्णमेवेन वन्द्ययोग्याः सदा-
मुक्ताश्च, तत्रान्तिमाः सेवायोग्याः, तेषु स्वरूपानन्दमात्रस्यैव तिरोभावो न धर्म-
रूपस्यानन्दस्य, नाप्यैश्वर्यादीनां, आदिमेषु यथायोग्यं तिरोभाव इति, अत एव
काममयः, अकामरूपत्वादानन्दस्य, निद्रा च सुवरां तिरोभावकर्त्री मगवच्छक्तिः,
अस्मिन् प्रस्तावे जीवस्य परमातिरोभाव उक्ता, अन्यथा मगवत् ऐश्वर्यादिलीला
निर्विषया स्यात्, तस्माच्च जीवस्वरूपपर्यालोचनया किञ्चिदाशङ्कनीयम् ॥ ५ ॥

ईश्वरेच्छयैवैश्वर्यादितिरोभावं स्वमते निरूप्य मतान्तरेषामपि यावदेवं वन्द्य इति
नियतपरमपादेन निरूपयति

देहयोगाद्वा सोपि ॥ ६ ॥

माध्वोऽवधारणेऽज्ञादरे वा, स सर्वतिरोभावो देहसंबन्धादेनास्य, विपर्यय-
ज्ञानं वा अपिसद्वादन्यद्वन्मुखादि, अस्मिन् पक्षे देहवियोग एव पुनरैश्वर्यादि-
माप्तिः, पूर्वस्मिन्कल्पे विद्यमानेषु देहे वदाप्तिः, नत्वीश्वरेच्छया विकल्पः ।

कश्चित् परशब्देन देहादिमाह, वदाऽभिध्यानयोगयोरुक्तस्मिता स्यात्, एवं
च देहार्थककर्महेतुकपन्थाविपरीतज्ञानयोरंगीकारेऽभिध्यानयोगयोर्निहेतुकत्वेन सत्
इतिपदं व्यर्थं स्यात्, वन्धादेः कर्पाद्यधीनत्वांगीकारे सर्वस्य वशी सर्वस्थेशान
इतिश्रुतिविरोधः ।

अद्वैतवादी द्वैताद्वैतधारी च शास्त्रा देवं सर्वपाप्मापहानिः स्त्रीणैः क्लेशैर्मन्म-
सृत्सुप्रहाणिः, तस्याभिध्यानात् पृथग्यं देहभेदे विनैश्वर्यं केवलं आसकाम इतिभु-
व्यज्जुरोपेन ईश्वरविषयककर्मापकर्तृकामिध्यानं मत्वा अतिरोदितमिति कल्पयति,
विपर्ययशब्देन च मोक्षं, ब्रह्म्याहारेण मूत्रद्वयं योजयति, तत्र भुत्पर्यस्तु देवं शास्त्रा
तदज्ञानेन सर्वेषां पाक्षानां बन्धकानां पुण्यपापादीनां हानिः नाशः, स्त्रीणैः नष्टैः,
क्लेशैः अपिधादिपञ्चमिः, मन्मसृत्सुप्रहाणिः मन्मवर्णधारानाशः, तस्याभिध्यानात्
ईश्वरविषयकध्यानात्, देहभेदे देहनिवृत्तौ, पाठान्तरे देहैः, तृतीयं विनैश्वर्यं, ऐहि-
कात् सोमादिछोकसंबन्धिनमैश्वर्यात्, भाविरिक्तं ब्रह्मलोकसंबन्धनैश्वर्यं मयेदिति शेषः,
सतः केवलं ब्रह्ममूत आतकामो भवतीति, सप्तम्यन्तपाठे ऐहिकात् पारलौकिकात्
तृतीयो ज्ञानिदेहः, तस्य निवृत्तौ सत्यां विनैश्वर्यं प्राप्य ब्रह्ममूतो भवतीत्यर्थः,
अस्यां च पराभिध्यानपदेन परमेश्वरविषयकं ध्यानमुच्यते इति श्रद्धासांभ्रुकृतेन-

तदनुरोधेनेश्वरविषयकं जीवकर्तृकाभिध्यानं सौत्रत्वेन विचार्य, पूर्वं तिरोहितमैश्वर्यं तस्माद्देवोः अतिरोहितं भवतीति, तत् ईश्वरादेव बन्धविपर्ययो, ईश्वरपरिज्ञाना-
बन्धः, ईश्वरपरिज्ञानान्मोक्ष इत्याह, तद् ब्रह्मवादापरिज्ञानाद्, देहयोगसूत्रं
सिद्धान्तीयत्वेनांगीचकार, तज्जानीयश्चेन्नांगीकुर्यात्, वाशब्दो जीवेश्वरान्यत्वशंका-
व्यावृत्त्यर्थ इति च न वदेत्, ब्रह्मवादे चानेन जीवेनैवं करिष्यामीतीश्वरेच्छायाः
जीवशरीरसाहित्य एव व्यापारतया निवेशात्, इदं च प्रकरणमवस्थाबोधकं
तेनेश्वराभिध्यानरूपसाधनोपदेशस्मासंगतेक्षेत्युपेक्ष्यं, एतस्य निद्रामकरणत्वेन
निद्राया विवेकज्ञानाभावावसरत्वात्तथा व्याख्यात एवार्थः ।

किञ्च मिथ्यावादिना तदनन्यत्वाधिकरणादिषु सकलप्रपञ्चस्य मिथ्यात्वे
साधिते कैमुत्येन स्वप्नस्य तस्यै सिद्धे अधिकरणवैयर्थ्यापातः, वैधर्म्याच्च न
स्वप्नादिषादितिसूत्रे विसदृशवानिस्पष्टविरोधक्षेत्यपि श्रेयं ।

विशिष्टवादी तु एतत्सूत्रानन्तरं सूचकसूत्रं पपाठ पराभिध्यानसूत्रात् पूर्वमेति,
तन्मा विचाराक्षमं, मायामात्रत्वसाधने जीवकर्तृकत्वनिराससाधने च सूचकसूत्रस्य
साधकत्वायोपन्यासो मायामात्रसूत्रानन्तरमुपयुज्यते, तत्र च किमितिमिथ्यासृष्टिं
दर्शयति दुःखादिकं जीवस्यानुभावयतीतिशंकापाकरणाय पराभिध्यानानुदेहयोगसमे-
चोपयुज्येत, तन्मते तु परमपुरुषस्यैव कर्तृत्वबोधनाय मायामात्रसूत्रानन्तरं पराभि-
ध्यानसूत्रसंगतिर्देहयोगसूत्रस्य च, तदनन्तरं सूचकसूत्रोपन्यासे हेत्वभावात्,
सकलशिष्टपाठक्रममंगाच्चेत्यलम् ॥ ६ ॥ १ ॥

इति तृतीयाध्याये द्वितीयाध्याये प्रथमं सन्ध्याधिकरणम् ॥

प्राचीन कीर्तनो.

रग बीलायल ॥

धीयालछुण्णकुं गोद मे स्तनपाम कराये ॥

पुसुकारत मुख प्रफुलित अतिभामंद पचाये ॥ १ ॥

गोपीजन हसी कहत महरिसो हमे देठ मो हमही खेलाये ॥

तोहारे माग्य दीयो फल माग्यो यह तुम ठे मुख पाये ॥ २ ॥

अय छीमे प्रफुलित बहे मियकुं कंठ लगाये ॥

रसिकदासके प्रभु रतिमायक हय तन ताप पुसाये ॥ ३ ॥

यैको मठवर नखल कम्हार ॥

रतमञ्जित अंगनमे नाचत, कीलकीकीलकी भाति हरण बडार ॥ १ ॥

मागत माजन माय मातसो, बोलत बचनसु. मुख मुनरार ॥

जननी काय बीयो हितचिंत करी, लोभो भाति सुख पाई ॥ २ ॥

एककरमे नवनीत बिराजत, एककर भाट सुहार ॥

नीतत सुलपसंघ नीतमगत हस्तके मेह शोखार ॥ ३ ॥

प्रथपानिताने तनसुख मिरबत अंतर्भाव जतार ॥

रसिकदासके प्रभुरसदायक, रससंकेत पतार ॥ ४ ॥

धरो श्रीवाछकृष्ण सब पाळ ॥

असुमतिगूढ मुखत दे पंखमा रसस्त्रीलामे अधिक रसाल ॥ १ ॥

कंदुष्टा कंठ मृकुटि मसबिंदुका तिलक विविध बिराजत माल ॥

रसिकदासके दासकी विमति शरण रखीये करी प्रणिपाल ॥ २ ॥

श्रीपद्मनाभदासकृत कीर्तनो.

(राग-भैरव.)

पद १.

श्रीशुभायन रम्य रस दानी ।

श्रीपद्मनाभपदपंकज माधुरी दिनसुं मखि रही कधि मानी ॥ १ ॥

सुविधास भक्त-पुरणह्वर रसस्यली रगन वरदानी ॥

नवसुपन सुख मकधि पाही छो भंडल मोर पार रहे पानी ॥ २ ॥

पागचीशत्रु बचनसु न समझी मधुराई मुरली मधुजानी ॥

मठपटी बात छेपेद यहोत सली सुरसाबत सवप्रज मरदानी ॥ ३ ॥

अंतरंग बहुरंग प्रसंगित मधुर मधुर बंसी गुनगानी ॥

सत रंज छै प्रकटकेलिके प्रभुर केलि सखी बहुत समानी ॥ ४ ॥

मज्जशिक्षाप्र संकुलित विविध निधि रुपाप्रिय सम्यक् सुख खानी ॥

सम्पुज मये नेह वरदेभर पाछे पुकित छोरकी डानी ॥ ५ ॥

भूषणमाज बसन पद पड़ेरे छलित मरा प्रहरानी ॥

दशनबर्चप्रकिरणजित दे पद्मनाभ मखियां उडरानी ॥ ६ ॥

पद २.

मखी हो होमारसमय माज प्रकट करी श्रीपद्मनाभवरदेहम् ॥

मज्जशिक्षादि मज्जवपू पिरदहन व्यापी मुगल स्नेहम् ॥ १ ॥

शुभावन शत्रु सम्पुट हृदयगूढ कम्परदेहम् ॥

पद्मनाभ सुवदितकृतमार्ग नेहमुरलिकोपदेहम् ॥ २ ॥

પદ ૩.

હેલી નધાનિકુંઘ્ર લીલાંસપૂરિત ધ્રીવલ્લમ તમમન મોરે ॥
 મંગ મંગ વિપુલ હિપત ઘન હામિની કૃતિ ફલ ફલ પ્રતિવોરે ॥ ૩ ॥
 કરત પ્રવેશ વિરહવહાનેમુત મૂતલ મ્હોત કઠોરે ॥
 પદ્મમામ મધુરેશ વિષ્ણુરત ઘીલસ્મણમટમુત મોરે ॥ ૪ ॥

પદ ૪.

હેલી રસમય રસમય ધ્રીવલ્લમસુત પ્રકટ મયે શાઙ ॥
 મંગ મંગ ઘૃતિ તરંગ મધુપાવલી કેલિપ્રસંગ રંગ
 રસાલ મોહ માલ કમનીય સાઙ ॥ ૧ ॥
 લીલામૃતરસામ્બિમાયલી મંચી પાઙ ॥
 પદ્મનાભ ષાગધીશ કુંવર કેલિકલા આશ્રમ
 વિરહવહાનિ મયગાહત મજજન શિરતાઙ ॥ ૨ ॥

પદ ૫.

યથા ભેદયેદં તથા પુત્રયેદં પ્રવેશસ્યરૂપપ્રમાણમ્ ॥
 વેણુનાદ કૃમ્દાયન તદ્રૂપ ગોકુલ સ્ત્રીમિરોષ યોષિત
 ય સહપુત્ર પ્રમાણમ્ ॥ ૧ ॥
 તત્ તદ્માય મૂપિતા મૂર્તિ પતાવલ્લતાનુસંધાનમ્ ॥
 પદ્મમામ મધુરેશઘરણસરોચ્છરાગ પરમદોષા બલકૃત
 પ્રમુદાસ મધુકર મધુપાન અમય મદ્યે ધીમે ધાન ॥ ૨ ॥

સૂચના.

પુષ્કિમલિસુધાના આદકો ખાસ પ્ધાનમાં લેશે કે હરેષી નોખવર વર્ણના આરંભમાં ૪ સેવામાં આવશે, તેથી આદકોને વિનંતિ કરવામાં આવે છે કે આ આંક મુજે તે તસ્ત નોખાવરના ૩. ૨-૦-૦ મોઢલી આપવા કૃપા કરવી. જે લોકોનું નોખાવર નહિ આવશે, તેમને બીજી આંક વી. ૧૦ થી મોઢલનામાં આવશે, તે તેમજે સ્વીકારવા કૃપા કરવી. જે આદકોએ મત વર્ણના અંતમાં નોખાવર મોઢલું છે તેમજે ખસુ આ વર્ણના આરંભમાં ૪ નોખાવર મોઢલવા કૃપા કરવી. આદકોને આરંભમાં વા અંતમાં નોખાવરના ૩. ૨-૦-૦ તો આપવાના ૪ છે તેથી મુશ્કિલી સમજાને ખાતર આરંભમાં નોખાવર મોઢલી આપવાની આદકો કૃપા કરશે.

મહાનુમાવી શ્રીગોપાલદાસજી.

શ્રીમદ્વૃતિ અતિગુણિધિ સદા મન પ્રસન્ન દુઃખાસરે રસના,
નાદ તે શ્રીમદ્દાગણી તજી મુખમાફરી વિદ્યાસરે રસના.

શ્રીમદ્ગોસ્વામીના પંચમ પુત્ર શ્રીસુનામણનું સ્મરણ કરી ભંજા દવિવર એજામીના
૫૪ પુત્ર શ્રીમદ્દુનામણનું સ્મરણ કરે છે. ૫૪ ગુદના તિથ્યમિત શ્રીમદ્દુનામણ ૧૮ છે, એજા-
મીના સેવ્ય સ્વરૂપ વિશે અપ્રદાનમાં મત્તેદ છે; આખ્યાપિકા નીચે પ્રમાણે છે:—૧. શ્રી-
ગુણાંકજીની દ્વાવરશામાં એજામીના ચતુર્થ પુત્ર શ્રીમોક્ષનામણ ગુદનું વ્યાવહારિક દાખ
કરતા. શ્રીગુણાંકજીને દ્વિતીય પત્ની શ્રીપદાવતીજીથી એક પુત્ર શ્રીમનસ્થામણ થયા. શ્રીમોક્ષનામણ
શ્રીમનસ્થામણ ઉપર અનન્ત રોદ રાખતા. એ રોદથી પોતે શ્રીમનસ્થામણને એવી પ્રેરણા
કરી કે જે મુમય એજામી શ્રીગુણાંકજીની ગોદમાં બિરાજે તે સુખે એમણે શ્રીમન-
મોદનજીનું સ્વરૂપ દાનબાગમાં માગી લેવું. શ્રીમનસ્થામણને આ પ્રકારે શ્રીમનમોદનજીનું
સ્વરૂપ પ્રાપ્ત થયું. શ્રીમદ્દુનામણ કે જેજામીને અપ્રદાનમાં 'મધરાગમી' સંજાથી બિરાજે છે,
તેજામી નામ માનથી નદિ પરન્તુ સ્વભાવથી 'મદારાગ' ન હોવા નોંધ્યે, અને તેથી બ્યારે
એજામીને દાનબાગમાં શ્રીગાદકૃષ્ણજીનું સ્વરૂપ પધરાવી આપવા માંડ્યું ત્યારે 'એ જોરા
સ્વરૂપને સેવા સુમાર યું કરામ' એ બિધથી. અને સર્વમ સેવા કરવાના અભિધાપથી
દાનબાગમાં પ્રાપ્ત થતા શ્રીગાદકૃષ્ણજીને પોતાને માથે પધરાવી ન લીધા. આ શ્રીમાસ-
કૃષ્ણજીનું સ્વરૂપ તે શ્રીગુણાંકજીના સેવ્ય શ્રીનક્ષત્રપ્રિયજી (વ્યારાવાળા શ્રીગોપાલ-
દાસજીના મત પ્રમાણે) કે શ્રીદારશામીજીની ગોદમાં બિરાજેલા અને દશદિગ્ગંતવિભવથી
શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીપુરોષોત્તમજીના સેવ્ય ને દાસ સુસ્તમાં બિરાજતા શ્રીગાદકૃષ્ણજી તે નિશ્ચય
કરવાને આજ્ઞા આધુનિક સાધનસામગ્રી નુન છે. અને તેમ હો, પરન્તુ શ્રીમદ્દુનામણએ
કમળ સ્વરૂપનો સ્ત્રીમર સ્વચ્છવન પર્વત કર્યો ન હતો. આ વાર્તાને શ્રીમોક્ષનામણને
શ્રીમદ્દુનામણના વડુજી શ્રીમદ્દારશામીજી ઉપર લખેલો, અને દાનમાં શ્રીમદ્ગુરુ શ્રીગોસ્વામી
શ્રીગિરિપદજી પાસે વિવશાન પત્ર સામી પૂરે છે. ઉક્ત પત્ર ઉપરથી અન્ય પણ નજીવારું મળે છે.
સ્વપ્રેરણાથી શ્રીમદ્દુનામણને જે અન્યાય થયું મળે તેને વારસે શ્રીમોક્ષનામણ સ્વદાવસ્થામાં
બેઠ કરે છે; એ અન્યાયનો મદદો વાગવાને શ્રીમોક્ષનામણએ શ્રીકૃષ્ણાજીનામણનું સ્વરૂપ શ્રી-
મદ્દારશામી વડુજીની પ્રાર્થનાથી શ્રીમદ્દુનામણના બાકે પુરોને માથે પધરાવી આપ્યું. દશમિત
શ્રીગુણાંકજીને ન ત્યારે શ્રીમદ્દુનામણએ શ્રીગાદકૃષ્ણજીનું સ્વરૂપ પધરાવી ન લીધું ત્યારે
શ્રીકૃષ્ણાજીનામણનું સ્વરૂપ પધરાવી આપવાની મળતા શ્રીમોક્ષનામણને, (વચકારતંત્રી
દોષથી) કરી દોષ એ પણ બનવા મોઝ છે. દશમિત શ્રીકૃષ્ણાજીનામણનું સ્વરૂપ શ્રી-
મદ્દુનામણને સ્વચ્છવનમાં પધરાવી આપવાની સચના થઈ હોય તો પણ તેજામી સ્વતઃ મદ્દ-
રાગ દોષથી, મદ્દ જોળા દોષથી, અથવા તો સર્વ સ્વરૂપોની સેવા કરવાના અભિધાપથી,
કે વ્યારાવાળા શ્રીમોક્ષનામણના સેવક શ્રીગોપાલદાસજીના મત પ્રમાણે સેવામાં અન્યાયક-
ત્રાવથી, શ્રીકૃષ્ણાજીનામણને પોતે પધરાવી ન લીધાં (અને કહેવું નોંધ્યે કે વ્યારાવાળા
શ્રીગોપાલદાસજીનું મત પ્રમાણજૂત નથી લાગતું).

શ્રીમદ્દારશામી વડુજીએ સ્વતઃ ચતુર હોવાથી સ્વબાલેના સેવાધિકારનું સ્મરણ કરવાને

શ્રીકસ્માણ્વરાયણું સ્વરૂપ પદ્યરાવી લીધું. આ ચર્ચાથી એમ સમજાશે કે પણ ગૃહનું હાથમાં સેવ્ય સ્વરૂપ શ્રી કસ્માણ્વરાયણ ૧૮ છે; અને એ ગૃહના તિષ્ઠાપિત પણ એજ સ્વરૂપના સેવાધિકાર પ્રાપ્ત કરનાર શ્રીપદનાથજીના વંશ્ય ગોસ્વામીજો છે. આધુનિક સમયમાં એજ ગૃહના તિષ્ઠાપિત શેરમદસ ગોસ્વામી શ્રીગિરિધરજી ૧૮ છે.

૫૪ ગૃહના તિષ્ઠાપિત હોવાનો નામે શેરમદસ ગોસ્વામી શ્રીગિરિધરજી સિવાય બન્ય એ ગોસ્વામીજો કરે છે. ૧ સુરતવાઘા શ્રીવજ્રત્નલાલજી અને ૨ કાશીરથ શ્રીયુગ્તેશ્વરાયજીના સેવાધિકારી શ્રીઆલપજોષિનીનામક શ્રીબાગવતના ટીકાકાર શ્રીગિરિધરજીના વંશ્યો છે.

૧. સુરતવાઘા શ્રીવજ્રત્નજી પોતે શ્રીબાલકૃષ્ણજીના સેવાધિકારી હોવાથી, અને શ્રીબાલકૃષ્ણજી શ્રીપદનાથજી સેવ્ય સ્વરૂપ છે એમ માની લીધાથી, ૫૪ ગૃહના તિષ્ઠાપિત હોવાનો સ્વાધિકાર સિદ્ધ કરવા પ્રવેશે છે. શ્રીવજ્રત્નજીનો આ પ્રયત્ન બમને સર્વથા અન્યાય લાગે છે, કારણ કે (૧) સુરતમાં જે શ્રીબાલકૃષ્ણજી સ્વરૂપ ગિરાજે છે, તે શ્રીપદનાથજીના સેવ્ય તરીકે પદ્યવાચું નથી, પરંતુ શ્રીકારકાંધીયની ગોદમાં ગિરાજેજી, અને શ્રીવજ્રત્નજીને ઘણાંબધમાં પ્રાપ્ત થયેલું અને એજોશ્રીકાર સ્વભાવજી દશદિગત વિગ્નથી શ્રીમદ્ગોસ્વામી શ્રીપુરોહિતમજીને માથે ગિરાજેજી સ્વરૂપ છે. શ્રીપુરોહિતમજી સ્વતઃ શ્રીકૃષ્ણજીના તૃતીય લાલજી શ્રીબાલકૃષ્ણજીના પ્રાંચમાં પેડીના વંશ્ય હતા, અને એજોશ્રીજે ૫૪ ગૃહના તિષ્ઠાપિત હોવાનો સ્વાધિકાર કંપાંય પણ જાણ્યો નથી. જે અધિકાર શ્રીપુરોહિતમજી પોતાનો નહોતો જાનતા તે અધિકાર એજોશ્રીના નિર્વેશ થવાથી એજોશ્રીની આદી ઉપર આવનાર શ્રીયુગ્તેશ્વરજીના પ્રથમ પુત્રના વંશ્યો કંપાંય પ્રાપ્ત કરી શકે ? (૨) શ્રીપદનાથજીના પાદુકાજી શેરમદસ શ્રીગિરિધરજીને ત્યાં ૧૮ ગિરાજે છે એ પણ શ્રીવજ્રત્નજીના ૫૪ ગૃહના તિષ્ઠાપિત હોવાના અધિકારને સિધ્ધિ કરે છે. જે જે ગૃહના જે જે ગોસ્વામી તિષ્ઠાપિત હોય છે, તે તે ગૃહમાં તે તે શ્રીકૃષ્ણજીના બાલકના પાદુકાજી ગિરાજે છે. શ્રીગિરિધરજીના પ્રથમ ગૃહમાં, શ્રીગોવિંદરાયજીના દ્વિતીયમાં, શ્રીબાલકૃષ્ણજીના તૃતીયમાં કસ્તાદિ. (૩) જે ગૃહના પોતે તિષ્ઠાપિત હોવાનો શ્રીવજ્રત્નલાલજી ઘણો કરે છે તે ગૃહના પ્રથમ તિષ્ઠાપિત શ્રીપદનાથજીનો ઉત્તર પણ સ્વમંદિરમાં મનાતો નથી; આ પણ સ્વાધિકારની સિધ્ધિલા ૧૮ સિદ્ધ કરે છે. સેવાથી અનિશ્ચય વિના ૫૪ ગૃહના તિષ્ઠાપિત કહેવાયવાનું બીજું કંઈ પણ કારણ શ્રીવજ્રત્નજીને હોય તો તે બમને જાણું નથી. પરંતુ: પૂર્વ જ્ઞાન્યા પ્રમાણે જે શ્રીપુરોહિતમજીનો અધિકાર તેજ એજોશ્રીની આદી ઉપર આવનાર ગોસ્વામી અને તદ્વંશ્યોનો હોઈ શકે. શ્રીપુરોહિતમજી તૃતીય ગૃહના ઉપતિષ્ઠાપિત તેમ શ્રીવજ્રત્નજી પણ તૃતીય ગૃહના ઉપતિષ્ઠાપિત ગણવા નોંધાયે; જે કે અદિ શ્રીબાલકૃષ્ણજીની આવીથી, કારણ કે દશદિગતવિગ્નથી શ્રીપુરોહિતમજીના બાદપદ ગુરુશ્રી કસ્તાદીનો ઉત્તર તો એજોશ્રીના પોતાના ગૃહમાં પણ નથી મનાતો એ બાધું ખેદપ્રદ નથી.

૨. કાશીરથ શ્રીગિરિધરજીના વંશ્યો ૫૪ ગૃહના તિષ્ઠાપિત હોવાનો સ્વાધિકાર જાણે છે. પરંતુ એ પણ ન્યાય ન હતી મહાપ. શ્રીગિરિધરજી સ્વતઃ પુરધર વિદ્વાન હોવાથી, સ્વવિદ્વાથી શીનાથલાયથી તિષ્ઠાપિત શ્રીદાકજી મદારાજીની શ્રીનાથમજીનો

કહેવા છતાં, એ ઉપદેશની રક્ષાઓમાં મીચુકુંત્વાયજીનું સ્વરૂપ શીકાડી મહારાજના વલુજીએ એજીજીની માથે પધરાવી આપ્યું; અને વાંઠ ચઢતી અભ્યવસ્થાને લીધે, અને શ્રીગિરિધરજી પણ મીચુકુંત્વાયજીના વસ્ત્ર દોવાને લીધે, મીઠકજી મહારાજે શ્રીગિરિધરજીને વાંઠ ચઢના તિલકાવિત તરીકે સ્વીકાર્યાં. એ કે સુરતવાળા મીનજીવનજીથી કાચીરવ ગોસ્વામી શ્રીગિરિધરજીને હક દાંધક અંસે પ્રમથ છે છતાં પણ ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી શૈરમદરજી ગોસ્વામી શ્રીગિરિધરજીના હકથી તે નિર્બંધ નર છે, કારણ કે, પાછળથી પ્રાપ્ત કરેલા અધિકાર પૂર્વમાં પ્રાપ્ત કરેલા અધિકારનો આધાર હશે નહિ.

કર્મયુક્ત ચર્યાંથી આટલું સિદ્ધ થયું કે વાંઠ ચઢના આધુનિક તિલકાવિત શૈરમદરજી શ્રીગિરિધરજી છે, એજીજીમીનું એવ્યસ્તરૂપ શીકમ્માજીરાયજીનું છે. છાતદાસથી એવું પણ અસ્તુમાં આનું છે કે આ શીકમ્માજીરાયજીનું સ્વરૂપ કલ્યાણકૃતિ તરીકે પૂળવું, પરંતુ દેવીને સન્ન, ચક્ર, મધ, પમ ન દોષ તેથી મધ આ સ્વરૂપ દેવીનું નહિ પરંતુ વિષ્ણુનું નર દોવું લેઈએ. દાંધ કારણથી એ સ્વરૂપ દેવી તરીકે પૂળવું હશે જેનો ત્યાગ કરી મીચુકુંત્વાયજી એ સ્વરૂપને મધ અવસ્થાએ પ્રાપ્ત કરાવી શીકમ્માજીરાયજી તરીકેનો પ્રિવાધધાર સ્વચરણાવત અમુક વૈષ્ણવોએ મોખ્યા. એ વૈષ્ણવના તિરોધાન પછી એ સ્વરૂપ પોતાને ત્યાં પમાર્થ અને તેજ સ્વરૂપ મીનજીવનજીના વંશોનો ઘણબાગમાં પ્રાપ્ત થયું. હાલ એ સ્વરૂપ ગુજરાતમાં વડોદરામાં ગિરાજે છે. એ સ્વરૂપનું સ્વાભાવિક ક્ષાવણ્ણ દર્શન કરનાર બાબુક નરમમાં પ્રભુને આનિર્વાન કરે છે. જાતજ ઉપર વિરાજતા એવાનિષ્ઠ ગોસ્વામીઓમાં શૈરમદરજી શ્રીગિરિધરજી એક છે. મહારાજની શીકમ્માજીરાયજીને પોતાનું સર્વસ્વ સમજે છે. કૌટુંબિક દૃષ્ટિથી બામ્મતી કેટલીક અભ્યવસ્થાનો ન્યકાર કરી ને શ્રીગિરિધરજી એવામાં અવસ્થા રાખે તો નર પ્રભુને તથા પોતાને પરિમથ' લેવો અટકે. શીકમ્માજીરાયજીને અર્પણ કરેલી શૈરમદરની ભાષીરોનો ત્યાગ કરી વડોદરા ચંદેરમાં કે ન્યાં પ્રભુની સેવામાં પોતાને તથા વૈષ્ણવોને ક્રિયા લાપ એ અસૌકારિક દૃષ્ટિથી પણ કલ્પિત તે નર દહેવાય.

શ્રીગિરિધરજીને મીવક્ષમલાયજી નામે પુત્ર છે. હાલ તેમનું વય અભ્યવનને બોમ્બ હોવાથી મહારાજની કલ્પ કાલજી પ્રતિ 'રેક દિ ન પિતા યઃ અત્માકં પ્રવિષ્ટાયઃ વારં તારવસિ' એ કૃતિ પ્રભાગે વર્તે, અને તેમ કરવામાં અપેક્ષિત સામમીનું ઘન શીકમ્માજીરાયજી એજીજીમીને કરે.

મીનજીવનજી તથા કાર્યાંરથ ગોસ્વામી ઉચ્ચના વાંઠ ચઢના તિલકાવિતવનો નિરેધ

૧. વક્ત્ર ગોસ્વામીઓને વપરાય તિલકાવિત ચલુપાનો અવિરલ આગદ છે. મહારાજની આનો આગદ રાખે છે તેના કલ્પાં પ્રભુની નામસેવા અને રૂપસેવામાં વિશેષ આગદ રાખે તેા સાદું એ તેા સ્વરૂપ નર છે. મહારાજની સમુદ્ધિમાન છે અને સપ્રિયોચિક નામસેવા કરવાનો કલ્પાદ પણ ધરાવે છે. વિદ્યાપ્રસારથી આનવતં શુભ પરિણામ અંગ્રજાદિવિધાના સંપદથી મહારાજની પ્વાનમાં આજી દોષ એમ લાગે છે. તત્તુસ્ય મહારાજની એ શીયુરોપાસનજીને કોઈ પણ જન્ય સ્વભાવે મુદ્રિત કરવાનું અને જલ્પાનું વર્ત, પરંતુ આવી દુર્ગી ઉપાધી ઉપ્પા કરવાં મહારાજની કલ્પ સંચીન કાલ' માં રહ શીયુરોપાસનજીના સર્વ જન્યોરે સંબંધ કરે, ને તેમાંના લાવકપ્રાપ્ત જન્યને કલ્પાપે પ્રકાશમાં લાવીને શીયુરોપાસનજીની ચાવીને ઘીવાળી તેા અમારો નિમય છે કે તેમ કરવાથી એ આનંદ અને સતોષ નિત્યલીલાસુક્રિયાં વિરાજતા શીયુરોપાસનજીને થયે, તે આનંદ સર્વ વૈષ્ણવો અને અમે પણ, ઉત્તિહાસને બાલુપર મુખ, મહારાજની વાંઠ ચઢના તિલકાવિત ચલુપીએ તેા પણ નહિય લાપ, અને તેથી મહારાજની એવા નામમારમાં મીઠ નહિ લાપવાં મુખ કરવથી સ્વકલ્પવપરાયણ શીયુરોપાસનજીની રૂપાધી લાખો એમ કમ્પીયો.

કર્ષો તે માત્ર ઐતિહાસિક દૃષ્ટિથી જ અમને ચોખ્ખા થાયું તેજ કમું છે. ઉક્ત ગોસ્વામીઓ સ્વતઃ પદ્યગૃહતિલકામિત ભક્તે ગણે અને સર્વ વૈષ્ણવો પાસે ગણાવે, પરંતુ ઐતિહાસિક સત્ય અન્યથા થઈ શકે એમ નથી. ઉક્ત ગોસ્વામીઓ પદ્યગૃહતિલકામિત ગણાવાની અભિલાષા રાખે છે, તેના કરતાં જો પ્રથમ ગોસ્વામીથી શીખરુષોત્તમજીના સર્વ મન્યોને, અને દ્વિતીય શીગિરિધરજીના સર્વ મન્યોને ઉત્તમ રૂપે સુદ્રિત કરાવશે તો એઓશ્રીનાં નામ તિલકામિત થયા વિના પણ સપ્રદાયમાં ચિરસ્થાનિ થશે. શીખરુષોત્તમજી સ્વતઃ જ્યાં તિલકામિત હતા, પરંતુ એઓશ્રીનાં પોહિત્યથી અખિલ સપ્રદાય એઓશ્રીનો કાણી છે, અને એ કાણુ હજી વાળવાનું આધુનિક ગોસ્વામી અને વૈષ્ણવ સંદિને બાકી છે. વસ્તુતઃ જોમ શ્રીનગરજી તૃતીય ગૃહના ઉપતિલકામિત છે, તેમ શીગિરિધરજીને પણ ગૃહના ઉપતિલકામિત ગણવા જોઈએ. આ પ્રકારે સપ્રદાયમાં સમ તિલકામિત, ત્રણ ઉપતિલકામિત અને સર્વના પ્રતિનિધિ શ્રીનાથદ્વારાધીશ પ્રધાનતિલકામિત છે.

શીખરુષોત્તમજીના સપ્ત આલોકોમાં શીગિરિધરજી અને શીમદુનાથજીના વંશ્ય જૂનાથ ઉપર વિરાજે છે. મુખ્યમાં મયુરાવાલા શીજોપાલલાલજી, શ્રીરમજીલાલજી અને તત્પુત્ર શીધનસ્વામજી દ્વારમાં છે. શીજોપાલલાલજીનું સેવા મુંગરમાં કૌટલ્ય અને નિષ્ઠા સાપ્રદાયિક છે. શ્રીરમજીલાલજી પણ અત્યંત સેવાનિષ્ઠ છે, થકાપિ અનન્ય ભક્તિના આમહવી શીજીકૃષ્ણેષ્ઠ પ્રતિ વધણ વિશેષ છે. શીધનસ્વામજી સમીતવાચમાં કુચલ છે એમ સાંભળ્યું છે.

કવિવર દ્વાયારામ અને વ્યાસ માધવરામ..

પ્રાચીન ભગવદ્દયો પરસ્પર કેવો પત્રવ્યવહાર કરતા અને નિષ્કેસુધ હૃદયે સ્પષ્ટ લખતા તેનો આદર્શરૂપ આ ચિતાર છે.

કવિ ઉપર વ્યાસ માધવરામનું પત્ર.

જણનાનો રામ.૦

સ્વસ્તિ શીખરી હર્માતલી, રેવાસ્નાન જતાં માર્ગે માર્ગે આવતી.	૧
તોંકો વાસ વસે વૈષ્ણવ સિરોમણિ, હયા પાત્ર પુલ્લિદાન સિર વસ્થાન ધણી.	૨
કાલ્ય મંજ સાત્ર વાદને જાણે મહા, ચતુરસિરોમણિ સત્સંગ મુકે નહિ કાણ.	૩
એતન્મર્ગ મંથમાં વિખ્યાત હો, કૃષ્ણસેવામર્મના આપ્યાતા હો.	૪
યુગલ સ્વરૂપકીલાસકત તમે હો સદી, પ્રિયતમ આરી વિના બીજું ગમતું નહિ.	૫
દયારામ અભિધાનને કું લખું, વસું વેમજો ખસું છું તમે વખ.	૬
નગર રાજ ને લોકિક વાસ છું, માધવ અભિધાન તારો દાસ છું.	૭
નામધારી શીમદુનાથજીને ઘરણું છું, દેહયોગે કરી વિપ્રતો વર્ણું છું.	૮

• મે લીધેના હાને એક લાખનમાં લીધો છે. કદી એક લાખનમાં લખેને (૭) થી એક લીધે સુધી છે. પ્રત્યેક લીધે 'રેસાલ' રાસપંચાંગાશીનત્ ઉમેરીને ગણું.

- ભગવત્કમલમ્ આઈ અંગીકૃત કરો, દૈદિક દોષ હોય તે મનમાં ના ધરો. ૫
- સમાચાર એક માદરો નાચુને, વિચારી વિવેક મન આણુને. ૧૦
- આશક મોશે તેનું હૃદય માં આણીએ, હો પરમાર્થી તે જીવતાને તાણીએ. ૧૧
- મદારૂ મન દાવે દાષ આરે આવશે, તમ સરખા વિના બીજા તે કોણ થાવશે. ૧૨
- મારે કમળ સળીને કઈ છું વિનતિ, મન વાળ્યાનું સામર્થ્ય મુઠમાં નથી. ૧૩
- કહેતો સાધન કરો સખ્યા છે ને વેદમાં, તે તો કદિન પડ્યું સમજ્યા નહિ ભેદમાં. ૧૮
- ધર્મશાસ્ત્રો વિવેક તો રહેતો નથી, ન્યાયશાસ્ત્ર આદિ મંથ તો જોયા કથી. ૧૫
- અસત્યનાનો તો પાર નથી આવતો, યાની હસી ખરા, પણ કે નથી આવતો. ૧૬
- કહેતો સેવા કરો ગુરુના ઉપદેશથી, તે તો સાધ્ય કૃપાને, શું થાય વેદથી. ૧૭
- કહેતો મંત્ર જાણો આદિ આદ્યારો, દરિસાન્નિધ્ય જ્યા ઉપાય છે ખરો. ૧૮
- જેવું જાણુને તે દુઃ છબે જાણું, પણ મન તમે વિષમથી તેમાં કું તણું. ૧૯
- જેનું સાધન ઉપાય કાંઈ કાદારીએ, રંક રાવરે કર્યા હવે થાવીએ. ૨૦
- હજી સદેક એક રેલો છે વળા, ભગવન્નાથ સગુથી હસે વળા વળો. ૨૧
- કે મારો સરેકાર એવો હતો, કે કાલ કરી ધર્મ વસો જશે. ૨૨
- નામ પ્રતાપ જણાતો નથી કરો, કે હજી મારા મનમાં નથી વસ્યો. ૨૩
- નામ જાણે છે જગત્ સર્વે મળી, વેષ્ટુવ જાતિમાં તો વર્ણ સફુકો ભળી. ૨૪
- તેમાં શરદેર કાંઈ જાહેતો નથી, આપણા જોવામાં કોઈ પાર પડતો નથી. ૨૫
- જુઓ આજે અભિષેક નામે ઉદયો, યાજ પદ્મિત તે એક નામે જ્યોત્. ૨૬
- અર્ધ નામે તરી અર્ધ અલ્પિતા, દરિનામ કુતાશનકલ્પિતા. ૨૭
- આધુનિક કાલમાં હું એ કહેવું આદ્યું છું, મારા મનને ધરજા આપી વાદ્યું છું. ૨૮
- સાધનસાધ્ય હોય તો કૃતિ અવધિ સજો, કૃપાસાધ્ય હોય તો કરાવી શકો. ૨૯
- કૃતિસાધ્ય વાત સળીને જાતાવીએ, કૃપાસાધ્ય હોય તો કૃપાથી જોતાવીએ. ૩૦
- શ્વાસ કહેવાયું સ્થાનક એક હો તમે, મારે બાલક શુદ્ધિ બરબાદી લખું જાઓ. ૩૧
- બરબાદ સમજનાર તમે છે ખરા, બીજા હશે પણ મદ મારા ને વર્ષો. ૩૨
- ગાનનદિત કપટરક્ત મુતિ પારખી, એવો નિશ્ચય કરી હસે વિનતિ સળી. ૩૩
- મારે આંતર નિશ્ચય ને અમથી સધે, મુતિ રમ્પતિ જોઈ કર્યો હોય હલે. ૩૪
- નિરક પાળીને તે કસને ફરમાવીએ, શેષ જોયા હોય તેમ સમાવીએ. ૩૫
- હો દરિજા દરિસન્મુખ વળ્યા, મારે સિખરો દરિ વત સાર તે કલા. ૩૬
- સંત તત્ત્વસ્ત્રી રીતિ તમે અજા છે, તેજ રીતિ તમે પણ સાદી છે. ૩૭
- મારે કરમતીને કંઈક વર્ણવું, હું આતક ને તમે અર્ધવૃ. ૩૮
- મારે શીઘ્ર જ્યાજ પાછે વાળજો, તનના તાપ મારા રાજજો. ૩૯
- તમે સમતાં વાર રખે કરો, તમારૂં કસવું ને અમારો મરો. ૪૦
- એ વાતમાં તો પ્રુષ્ઠ મારો ખરું, મારૂં સમર્થ નથી ને ઉપમા ધરું. ૪૧
- શેષ સારથ ને શંકર જાણે નહીં, છવ શંકર કરે તેક કો માને નહીં. ૪૨

૧ શીઘ્રજાન શરણે મમ ૨ એ આદ્યારોદિ મત્રો.

૧ આજ વર્ષ નવો ૨ આજોઆજું. ૩ દરિશ.

અવસર જાય છે તે કરી નથી આવતો, હજી ચોસસીમાં નથી શાવતો.	૪૩
માટે મન કરી જાતન કરાવજો, સુતા હૃદયમાં દરિ પધરાવજો.	૪૪
એ પાઠ ગોસ્વામી બુદ્ધશી નહીં, તમારી વાણી વડે જીવ તરશે કંઈ.	૪૫
મહત્ત દેહ ધરે છે પર ઉપકારજો, પરુપવ્ત હોય તેને કરે પારજો.	૪૬
૧૬૨૬૬ માસ કૃષ્ણપક્ષની તિથિ, રત્નપિ અચ્ચુના ચુરવારે વિનતિ કથી.	૪૭

કવિવરુન્ પ્રત્યુત્તર.

સ્વસ્તિ મીસુભગ્નસ્થાન રાજ્યનગર છે, જ્યાં શ્રીનગરજી સાર ત્યાં સમય છે.	૧
માધવરામ વ્યાસ તે સ્થળે નિવાસ છે, વૈષ્ણવ વક્ષની શ્રીકૃષ્ણ તણા ઘસ છે.	૨
ફક્કા સુત, કૃતિ સ્મૃતિ યાત્રા યાત્ર છે, હજા મુમુક્ષુની મારે ન અભિમાન છે.	૩
સર્વ ઉપમા સૌક્રિક તણી રીતિ છે, શ્રીમદ્ ભાગ્યજનવધિ કૃષ્ણ ચરણ પ્રીતિ છે.	૪
વર્તમાન કશિ કાલ મહા દુષ્ટ છે, તેમાં પંડિતો ખૂબ ધણ મતિ ખટ છે.	૫
તેવા સમય મધ્યે ધન્ય માધવરામજી, ચના ચાકોહો પ્રસન્ન ધનસ્થામજી.	૬
જીજ્ઞ કૃપાનું સ્વરૂપ કૃષ્ણજી તણું, રૂરે રુણ હસિતજા ના અધમપણું,	૭
તમે કૃષ્ણકૃપાપાત્ર હો અમો ઘણા, રોષપકોષ દારિ કપ્પના ખંધુષ દણા.	૮
શબ્દીતમ દયારામ કૃષ્ણદાસ છે, હર્ષાવતી મધ્યે વર્તમાન વાસ છે.	૯
કૃષ્ણસ્મરણ તેનાં વાંચશો પ્રેમનાં, પત્રદારા સમાચાર ખાખા હોમના.	૧૦
તમે ધમ્મું પ્રસન્નપતિ ઉત્તર વાસજો, મમામતિ લખ્યું ગોચા સંદેહ યજો.	૧૧
મન દાય કસું દાય નથી ઘસજો, કૃપાસાધ્ય છે, નથી વસ્ત્ર પ્રવાસજો.	૧૨
કહેશો, કયમ નથી ? ઉપાય સારખ જલુ કણા, સીધી કૃપા વડે કંઈન માત્ર છે સજા.	૧૩
થયા દરિયો મહિંત હોય છે ખરી, પ્રાણ પ્રેર્યા વિના કાય ના લઈ કરી.	૧૪
તથા કૃપા વિના સાધન સદ્ ગણજો, કૃષ્ણકૃપાપુત્ર સદ્ગતતા પ્રમાણજો.	૧૫
સીમરી મથ્યા ન આપ્યું મન દાયમાં, મસ્ત્ર મન જોઈ મર્યા લખ્યું ગાજમાં	૧૬
યાગી મતિ ગોદિની વિધિ ચક્ષા નદિ, પુત્રી ધાયા પદ વિદ્ય સર્વ ખસ્યા તરી.	૧૭
કલિત દનું તે તણું અનુચિત હતું, અનુનાન કરી જુઓ અછત મન હતું.	૧૮
શંકા છંદ ચંદ્ર નારદ પરચર કપિ, કપ્યાનિક ગોચા સમર્થ બાકી કરી.	૧૯
તદપિ મન વશ રજું નથી વિચારજો, જોને ચયું તેને કૃપામશે ધારજો.	૨૦
કહેશો કૃપા વડે સીધી સર્વ કદી કથી, કૃપા સરથ છે યું ? ગોચરિ મળતી નથી.	૨૧
તે ખજુ વાત સત્સ દુર્લભ તો છે પણી, તેનો એક છે ઉપાય જો આવે બની.	૨૨
સાચી દીનતા વડે સિદ્ધ મીશ્વરિ, ખાર કે તપી નંદીજી આનજો ખરી.	૨૩
ગોપીજનની કથા સુવર્ણિ સંદેહ ટાળ્યા, અભિમાનથી વિરોધ દેન્ય નથી મળ્યા.	૨૪
દેન્ય આવે સહ કૃષ્ણની કૃપા લહે, કૃપા જતાં નૂન ના રહે.	૨૫
કહેશો દીનતા આવ્યાનો ખજુ ઉગાય શો, સરસબ કરો દીનતાને પામશે.	૨૬
કહેશો સત્સજ ખજુ ક્યાંથી ક્યાંડીયે, તેનો ખજુ ઉપાય સદય છે કેમકીયે.	૨૭

૧. માર્ગશીર્ષ. ૨. કવિ, છે મરિ સપ્તમી.

૩. કવિરાજનગરગદાદિત્યાકૃપામય. ૪. દોષનો બંધાર. ૫. ખજુ, નકી.

કૃષ્ણ નામ જ સત્સંગ કંઠિને વિશે, એ વિના સંયમ કર્મ ક્યાં હિં.	૨૮
જ્ઞાન કંઠિન, સમગ્રજ્ઞ સાંધન સ્વ, એ જ્ઞાન વિપ્રભર્ષી વ્યાસ કૃષ્ણાક્ષરે સર્વ.	૨૯
કાઈ કાલે સિવ કાઈ કાલે હોય છે, તંદરિ સ્વરૂપાનંદ છે ને દેવ જોય છે.	૩૦
કૃષ્ણસેવા તો ક્યાં છે સર્વે તણ, ગુરુકૃપાજલે અને કંઠિન તો મળું.	૩૧
પંચ ^૧ વર્ણ તથા બ્રહ્મ ^૨ સકલ સાર છે, ભદ્રકાલે અને પશુ જાતી બેડા પાર છે.	૩૨
જિત ભટકતું ને ભોળા ને દીજીયે, સ્વાદ જોહો તંદરિ કદર ભરી લીજીયે.	૩૩
અંત સિંહર થવા શીઘ્ર રમે રાખ્યા, સદા કાળ રહેજો કૃષ્ણનામ બાળ્યા.	૩૮
કૃષ્ણ જાતી મન એની મેળે લારશે, કલ્પ શુદ્ધ થતાં હરિ ઉર પધારશે.	૩૫
નામે વશ્ય શુભિ થશે સ્વસ્થ કામથી, વાસના બળેથી ઠરશે મન ત્રોપાલમાં.	૩૬
કર્મકાશિકે બધ પ્રાપ્ત ^૩ પર નથા, સર્વ કાળ હરિ ઘસતે કહું કથી.	૩૭
સંસ્કારનું કથન અદિ ^૪ છે કહું, ગુરુદ્વારા શરુ મથું, કૃષ્ણે મન વસું.	૩૮
સંસ્કાર કયો હતો મત ^૫ નાસને, શરુ માત્રે આપ વ્રત્ત કયો ઘસને.	૩૯
વિધિ ને નિષેધ બંદે ગુરુમં સંહિને, પ્રદિ સૃષ્ટિ થાકે કૃષ્ણકૃપાદહિને.	૪૦
દુરાચારી અતિશય તંદરિ મન છે, નો છે એક કૃષ્ણ રેક જાન જાન્ય છે.	૪૧
સર્વ સાધન હો ધર્મથી સમય છે. કૃષ્ણ વિચાર જ્યાં સકલ મન બર્ષ છે.	૪૨
અમરકાર જોવા કાઢો હો નામના, એ વિચાર પુલ્કિસંહિને ન લામના.	૪૩
અવિશ્વાસ અભિસ બાધ તણું શપ છે, શુદ્ધ પ્રતીતિ આરી તે કલસ્વરૂપ છે.	૪૪
દોષજ્ઞાનું અમાત્ર અર્થ થઈ મથું, નીર સ્વાતિ વિશ્વાસ ચાલકે લણું.	૪૫
વળા સવનો સિદ્ધાંત યોગમાં કહું, ગુરુ મંથાદિક દારા ને હું લઉં.	૪૬
જાન્યા મતિનતવર્મ સાર સર્વનો, ભક્તદોષ અનન્યામય જાણવ ગર્વનો.	૪૭
હરિગુરુ સંત જોહ્યા આધીનતા, સર્વ દેહી ઉપર સ્વાસહિત દીનતા.	૪૮
અનાયાસ લાભથી સતોષ સખેલો, વૈષ્ણવ ધર્મ જોબ સાર અમુક ન લાખેલો.	૪૯
હૃદ સંગ થઈ સર્વ વ્રત્ત નાસતું, એક કૃષ્ણ વિના શશમેતિથી નાસતું.	૫૦
એ પ્રભાલે સિદ્ધા આચરજીમાં આવશે, ક્યામિયતમ કૃષ્ણ નિજ નિકર બોલાવશે.	૫૧

શ્રીહરિમત્તિવન્દિકા.

(અનુસમાન ગા વર્ણના પૃષ્ઠ ૨૮૪ થી)

કરે ગુણશુભનો પરિચય, બને અને તેથી અનુચય;	
યતુ મિત્ર મય માનાપમાન, સીતોષ્ણ સુખદુઃખ સમાન.	૫૨
હૃદ સંગ તથા મુજને બને, તે મુજ પ્રિય બેવો નિપજે;	
નિઘસ્તુતિ વ્રત્ત આદરે, હરિ વિન મિથ્યા થવ નવ કરે.	૫૩
જેના તેના ન સતોષ, એક કામ નવ રહે બોધ;	
સિંહર પુલ્કિ અતિ ભક્તિમાન, પ્રિય અને તે પ્રાણ સમાન.	૫૪

૧. કૃષ્ણ તવાલિમ । ૨. હમોઈ કૃષ્ણ તવાલિમ ભવેલા જોહાવા; સારમ મય ।

૩. શરુ જયેલા. ૪. આપક માસ. ૫. કૃષ્ણસંહિ-આધારિક અને પ્રાચારિક.

- જે આ અમૃત ધર્મ યથોક્ત, ઘર્ષ મત્પરામ્ણ્ય મદ્યમુક્ત;
ભક્તિમાન બાચરસે જેઠ, કષ્ટ કૃષ્ણ મુજને પ્રિય તેઠ. ૫૫
- એવા હરિજન વદાલા કરીએ, મદ્યથી સેવી ભવ તરીએ;
હરિજન વદાલા તે હરિ વદાલા, નહિ તે પાખંડી અમ કાલા. ૫૬
- સદ્ગજ પ્રીતિ પ્રભુ શું તે ભક્તં, નિશ્ચિન હરિ સુખ કરવા રક્ત;
જેને દોઢે દુઃખ વિસરે, આનંદ ઉપજે હરિ સાંભરે. ૫૭
- વૈષ્ણવ યશ્ન સરીખા રહે, ખરસુખ કરવા સદુ દુઃખ બહે;
જેનું સદુ પરમાર્થ જુઓ, તેને ચાપ તે વૈષ્ણવ હવે. ૫૮
- દુઃખ દે તેને ખસુ મુખ કરે, કૃષ્ણ જિજ્ઞાસ્યા ત્યારે કરે;
જેને પ્રપંચની વિસ્મૃતિ, કૃષ્ણાસક્તિ સેવા રતિ. ૫૯
- તેને સદુ સુસભ સુતિ આપ, તદપિ મનસા ક્યહું ન જાય;
જે ઉપર હરિ ધણા પ્રસન્ન, એવી દયા લહે તે જા. ૬૦
- જે ક્રમ એવા જન અવતરે, જોહાવર ચત પૂર્વજ તરે;
કરે જોત સાતેની ગતિ, જેને ભક્તિ કમલાપતિ. ૬૧
- વંશ પવિત્ર કૃતાર્થ માત, જેનું અર્ચન એ જાત;
ધરણી ધન્યા જ્યાં એ વસે, ધન્ય પિતૃ સ્વર્ગે ઉત્ક્રમ્યે. ૬૨
- વૈષ્ણવ પ્રકટયો ધન્ય જ વશ, મુતિ ચાત્મ સરજે જ પ્રયંસ;
જેનું સમ્યક સ્મરણ કરે, સદ્ગ સદિત પાવન નર ખરે. ૬૩
- દર્શ સ્પર્શ પછી શું કહેવું, પદદ્વય આસનાદિ લેવું;
તેથી કશ ઉપજે નરહનું, વર્ણનમાં ન આવે તેરહનું. ૬૪
- હર સ્મય કદિ જો હરિજન, તદાપિ જાઈ કરવાં દર્શન;
સાક્ષાત્ તે છે મારું રૂપ, ધીમુખ જોત્યા ધીનજન્મુષ. ૬૫
- જેને મદ્ય મીઠારિ લાગ, તે જ હરિ એમ ખીલા ગાય;
ભગવત્સંગી કરેા સંજ, લવ પ્રમાણુ પશુ દુર્લભ રંજ. ૬૬
- સ્વર્ગે જોક્ષમુખ ગુણના નથી, તે જરૂરભવ સિદ્ધ કરું કથી ?
શણ્કરગુરુ દુર્લભ નર તનુ, ત્યાં દુર્લભ હરિ પ્રિય દર્શન. ૬૭
- ખાત કડી નિત્ય મદ્ય ધરે, વૈષ્ણવ જનનું દીર્ઘન કરે;
તે ભગવદ્દીપ કલિમાં કૃષ્ણ સમાન, વિષ્ણુ પુરાણે કીધું જાન. ૬૮
- શ્રીમંગાજી હરિપત્નીરે, સિવજી સરખા રાખે સિર;
વિષ્ણુજી અપ અંગા કરે, તેને પાવન હરિજન કરે. ૬૯
- ચરખપર્શ કરાવે નદા, સત્ત્વ તીર્થ પાવન દોષનદા;
તેમનું ચરખાચન પીછએ, કદો દેરજાં રહને લીછએ ? ૭૦
- કૃષ્ણોઽષ્ટિ તજો મદિમાય, કેટલો નિઘમ કોથી ન થાય;
તે પ્રસાદ જુએનું રમેશ, મદ્યપ્રસાદ વૈષ્ણવનું શેષ. ૭૧
- સુદસ ચરહત્યા ઘણ કોણ, ચત રમીદત્યા ઘણ પશુ દોણ;
તે મર્ત પાપ મય કાપ લાગ, લલિત વૈષ્ણવનું જો સેવાય. ૭૨

પાપ-પ્રપન્ન સમ સર્વ રમે, અખિલ જનમક્ષતી જડ બને; ૭૧
 ઉભય સેધકમાં મરા સુખ માય, સ્મરતાં જ શ્રીદરિનનામું નામ; ૭૨
 સંકરલિંગ સદસ્ય અર્ચન, યાસિયામ સતત પૂજન; ૭૩
 વિષ્ણુ પૂજ્યે કોટિ બાર, સુખળું પુણ્ય કરે એક કાર; ૭૪
 એક સ્વપત્ર વૈષ્ણવ પૂજાય, તે સર્વ ફલ એથી વ્યાપ; ૭૫
 બાસ વચન બે બાસમાં, રાગ્યસ્ય કીધો પાંડવ બાં ૭૬
 અખલિત વિમ રોમ એક બાં, તે દરિનના હૃદયમાં; ૭૭
 તે દરિનના બે સંતોષામ, તો પ્રભુ વિમ સહિત પોષામ; ૭૮
 કર્મ ગુણશુભ એતે સામ, બે વિભાગ બે સુત મેલી જામ; ૭૯
 સ્તુતિકર્તા પુણ્ય ને નિદક પાપ, કૃષ્ણદાસ એથી અજાણ્યા બાપ; ૮૦
 વિશ્વરાટ સમ નિદક જન, તે પુરુષાચ આ જન પાવન; ૮૧
 સદસ્ય પ્રસસકે હે સુકૃત, અન્યાયાસ જેમ સુત પિત્રવિત; ૮૨
 કીટ પતંગાદિક પજુ છવ, સર્વ પાપમે કોટિવ શિવ; ૮૩
 મહા પાપી અધિકાર જ કીન, પજુ એક વૈષ્ણવ દેવી વિન; ૮૪
 મારા જન વધન જેને, હું વધન જાણું તેને; ૮૫
 તદુપરાંત ન કો પ્રિય સુત, સત્ત્વ સ્ત્રવ્ય કહું અમર્ત્યુન તને; ૮૬
 વિપર્ણના આરકારી કહા, તદપિ ભક્ત મન ગુચિ છે સદા; ૮૭
 તેના દોષ જે જ્ઞેવા જન, નરક આપી તે નિશ્ચય માન; ૮૮
 અજ્યેશ્વિન દોષ વિવેચાસક્ત, જાપ્યમાન મદપિ મદભક્ત; ૮૯
 પ્રાપ્ય પ્રમથ્થ ભક્તિભક્ષ કરી, વિવેચ ન વ્યાપ કરે કમ્પુ દરિ; ૯૦
 અતિશય દુરાચારી નિષન્ને, તદપિ અનન્ય ભાવ મુજ બન્ને; ૯૧
 તેજ સુન્દર સાધુ જન્યુવો, 'રોપ એકો ન કરે અણુવો; ૯૨
 અનન્ય ભાવ મને પ્રિય જે, નિશ્ચય રૂડો છોયો તેહ; ૯૩
 શીઘ્રજ તેહ ધર્માત્મા વામ, નિર્ભય મારે કૌકે જામ; ૯૪
 સાંબળ અમર્ત્યુન બોધ્યા હરિ, વંચન માન સુજ નિશ્ચય કરી; ૯૫
 કરે હું પ્રતિજ્ઞા દેવ સભાષ, કૃષ્ણભક્ત કદી નાશ ન વામ; ૯૬
 સ્વસ્થ ધર્મ મારો બાં કરે, મહાભયથી પજુ રક્ષણ કરે; ૯૭
 મારા ભક્ત ન કોયી કરે, મુજ જલ એક જ નિર્ભય કરે; ૯૮
 નિસ્પૃહ કમળું તપ્પા નભિ રતિ, અણે મુલવત્ સહિતા પતિ; ૯૯
 જ્યેષ્ઠકાસક રવિની જ્યેષ્ઠિ, તેને સેવે સમ પદ્મિન; ૧૦૦
 સુમેઠ સર્વ કનકમય સોમ, તે ગ્રોમયજ્ઞવત્ જોમ; ૧૦૧
 હશે કલ્પદ્રુમ કાલ પ્રમાણ, ચિંતામણિ રત્ન પાપાણ; ૧૦૨

૧. વિદ્યા ભક્ષનાર બુદ્ધિ જેવા. ૨. જો તેનું વિકલ આચરણ દોષ તેા પણ. ૩. શાંતિ પુરાણમાં
 જન્યુવાક્યને અનુવાદ કવિ કરે છે, તવાપિ યોગકાર તેને "કવાચમનું કહેવું" ગણીને મૂર્ખવાપુક્ત
 કવન કરે છે, તે તિરસ્કાર પાત્ર જ ગણાયો. આપિષેત્ સુકુરાચારો બે શ્લોકનું વાત્પલ્ય સમજ-
 નારને બા માન્યા જો માપ કરતો નથી.

સેવકવત્ ઉદાહિત જુન, તુલ્યરાસિવત્ ભવભવશય;
 પર સ્ત્રી દાસ તુલ્ય નિજ દેહ, મન કમવચ્ચ ધીક મુલ્યથી સ્નેહ. ૮૬
 દત્ત અનન્ન નાશારો લઈ, તેનો ચોમસેમ કું વડું;
 સ્વસ્થ ધર્મ ત્યજે અગ્નિ રહે, એક ચરણ મારું દહ મહે. ૮૭
 કું સુકાલું સદુ પાપથી, તેનો ચીક ન કરવો નથી;
 એમ કથું કીજું શીખુએ, બળે ભક્ત રહેલું હોમ મુખે. ૮૮
 બળે ભક્તને પુરુષ પુરાણ, તેથી એક અવર હોય કેણુ ?
 પુત્ર દરિભક્ત જાણી જાન નમે, સમસયિ લાઠાણુ પરિકમે. ૮૯
 રવિચંદ્રાદિ પુણ્ય કરે, પ્રાક્ષિણ્ય દરિજનની કરે;
 ચામરી ભક્તપદ બાંડી, ગદ્યકૃત, જ્ઞાન કરે સદુ મુનિ અપ્રજ્ઞ. ૯૦
 દુર્વાસા કોપી, મુનિમણિ, કલા કલાવે સદર તથા;
 અંબરીષ રાજા દરિભક્ત, જેનો મધ વળે સદુ જગત. ૯૧
 તે કાળિ આત્મા તેને ઘેર, જગ દેખાડવા મનમાં ઝેર;
 જેમ તેમ વાંક પાડી કરી, કૃત્યા પ્રકટ કરી રીસ ધરી. ૯૨
 'નૃપને જાણું' મદ મનનાં, ચક્રધુરંજન આજું ત્યાં;
 કૃત્યા જાણી કાપું રાજ, દિનના પજુ પૂર્વા અભિમાય ? ૯૩
 જગતો નાહો કરતો સોર, વિધિ સિવ કેમો દરિજન ચોર;
 ભક્તદેવી નવ રાખ્યો દરિ, ટલ્યો વિનતિ કાન નવ ધરી. ૯૪
 સમજ્યો દારીને પાછો થયો, પાછો ભક્ત સસ્તુ દમયો;
 સર્વ પાપ પ્રાપ્તિત લાગું, ભક્ત દ્રાહીનું કથું નથી કષ્ટ. ૯૫
 ભક્ત દાવનો ધિ ન ઉપાધ, સમા કરે તે તો ન સુકામ;
 નહિ તો પછી બોમવે ટલે, એનો તૃતીય ઉપાધ ન મળે. ૯૬
 દરિ અપરાધ થકી જમુ ધણે, વર અપરાધ દરિજન તણે;
 અનસ પ્રહી અગ્નિ દેશાય, સોદ ધકેલું ચોરી જાય. ૧૦૦
 મારે શિક્ષા સદુને ધિદ, દરિજન જાળને ધરીને સ્નેહ;
 વિન રીતે વા રીતે દહી, દરિજનને દુભચા નહિ. ૧૦૧

(અપૂર્વ.)

શ્રીપુરુષોત્તમ માસનું ઘવલ.

(હરે હરે પ્રથમ મુજબ પાલ લાઘ્યા—એ પાલ.)

હરે હરે, મીવપ્રભ પ્રભુને ચરણે લાગુંદ.

દરિ ચરિત્ર આવા મનિ માનું,

હરે હરે. ધી. રેહ.

ધીપુલ્યચરણે ગિત લાગુંદ, મીમદાપ્રજ્ઞ હરા સુખ આનુંદ;

શીપુલ્ય મુરોત્તમ મન ભાનું,

હરે હરે મીવપ્રભ—દરિ. ૧

પ્રજ્ઞ મન્યાપ્રભા વાસીરે, પુલ્કિનકિત્તિનાં વિશ્વાસીરે;

રંગ દેવ તણું સુખ રાસિ.

હરે હરે મીવપ્રભ—દરિ. ૨

- આનંદ નિધિ આપ મીનાશરે, રાધા મીનમુનાછ છે સાધરે;
કરે લીલા વિવિધ ભલી ભાત, ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૩
- લીલા કાળ ધન્ય એક ખારીરે, નેત્ર પથકે રમું જાગર ખારીરે;
તમારી મામા છે અપરમખારી. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૪
- જીવન કોશના પ્રમાણુ કીધારે, જ્યોતિઃશાસ્ત્ર સપિછએ બાંધ્યારે;
માસ મજૂતાં અધિક દિન વાધ્યા. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૫
- ઝાપિ બેઠા બંધા તટ વાસરે, જોવા મહિત કરી ચક્ર રાસરે;
જ્યે વર્ષે વંધ્યો એક માસ. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૬
- રહેવા હામ નથી કોઈ જાડતારે, સ્પષ્ટિમર્માં દિશે છે નડતારે;
સખ્યા ઉચ્છિદ્ર જેવા રખડતા. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૭
- માન જામ જમા નિજ હામરે, ધ્યા ઉઘસ સમર્પા સ્વામરે;
મયા સરજુ અધિક દરિ ધામ. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૮
- કરજ્યા વાણી પ્રસુછ્યે જાણીરે, કૃપા કરી શીનાયે વખાણીરે;
ભારે જોડ્યા શ્રીમુખથી વાણી. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૯
- વાવો અધિક દેવાખિલેરે જાગર કરશે તમારી સેવરે;
જાલ હલ્લે તરત સત્સમેવ. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૧૦
- જ્યાવન્ત પૂરજુ ભગવાનરે, આપ્તું અધિક ને નિજ અભિધાનરે;
૧૫ ગુણનાં દોષો વરદાન. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૧૧
- ન્યામ શ્રીપુરુષોત્તમ આપ્યારે, પોતાના જેવા કરી રજાવારે;
જિવા દુન્યે અધિકના કાપ્યા. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૧૨
- મદિમા વેદ પુરાણે લખાવારે, ઝાપિ મુનિ દેવે ગુણ મવારે;
એ તો દેવના દેવ કહેવાના, ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૧૩
- પુણ્ય માસ પુરુષોત્તમ ૧૫રે, સર્વે માસના મધ્ય છે જ્યારે;
તમારી ભક્તિ છે અતિ અનુપ. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૧૪
- કૃપા કરે પદામાં ના આજરે, શ્રીપુરુષોત્તમ મહાયજરે;
કલિ છવ કિંદાસ્ય કાળ. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૧૫
- તમારો મદિમા જાણી જાલ ભજારે, સ્નાન, ઘન, ગ્રેવા પ્રેમે કરશેરે;
પ્રભુ રૂપ ચઢ્યો જકરશે. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૧૬
- અત્ય કરશે તે અધિક અણસરે, તેની રીતે અધિક હસ ચાશેરે;
જાઓ જામના પાપ પગારો. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૧૭
- કરે વિનતિ નિવિધ કર જોડે, પૂરો શ્રીપુરુષોત્તમ કોડરે;
મુજુ આવું સઘ કર જોડ. ૭૨ ૭૨ શ્રીવલ્લભ—હરિ. ૧૮

શુદ્ધાદૈત વા અલ્પાદૈત વ્રહ્મવાદ.

પૂર્વ વિભાગમાં આરુણિએ સ્વપુત્ર ચેતકેતુને જડજ્વાત્મક અને નામરૂપાત્મક પ્રપંચનો પ્રકાર ઉપદેશીને, અને તેમનું સ્વ સાથે જ્ઞાનન્નત્વ સંસ્તીને, સદના વિગ્નાનથી જી નામરૂપાત્મક જડ-જ્વાત્મક પ્રપંચનું વિગ્નાન થાય છે એમ સિદ્ધ કરીને આરંભી સ્વકૃત એકના વિગ્નાનથી સર્વના વિગ્નાનની પ્રતિગાને પોથી છે. આ જડજ્વાત્મક પ્રપંચની ઉત્પત્તિ માત્ર સદમાં છે એમ નથી, પરન્તુ સ્થિતિ અને લક્ષ્ય તેમાં જ છે, ત્રિશક્તી જડજ્વાત્મક પ્રપંચ સદમાં જ સ્થિતિ કરે છે, સદથી જ્ઞાનન્ન છે, અને તેથી સદના વિગ્નાનથી તેનું નિસંકલ્પ સમ્યક્ જ્ઞાન થાય છે તે ઉપદેશવાને આરુણિ કપિ પ્રથમ જ્ઞાની સુપ્રતિ અસ્થા ચેતકેતુને ઉપદેશી છે. ચેતન જ્ઞાન જ્ઞાન પ્રકટ થયો છે સદમાંથી, જ્ઞાન સુપ્રતિ, સુપ્રતિ ક્ષમાદિ સર્વ અવસ્થામાં જી સદથી અ-લિપ્ત સ્થિતિ કરે છે, તે સર્વ અવસ્થામાં ચેતન જ્ઞાન સદથી જ્ઞાનન્ન છે, તેથી સદના વિગ્નાનથી એનું સમ્યક્ વિગ્નાન થાય છે તે ઉપદેશવાને આરુણિ કપિ પ્રવર્તે છે.

‘એવમ જીવેન યત્કલ્પા અનુપવિરય’ ક્ષમાદિથી આરુણિએ સ્વપુત્ર ચેતકેતુને ઉપદેશી કે સદે જ્ઞાને સ્વતઃ પ્રકટ થયો. અર્થાત્ પ્રાકટ્ય પૂર્વ જ્ઞાન સદ્યે સદમાં જ સ્થિતિ કરતાં હોય, ને તેથી સદના વિગ્નાનથી એનું પણ વિગ્નાન થતું. હવે ત્યારે જ્ઞાન સુપ્રતિ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે આ નિદામાં દોષ છે ત્યારે જ્ઞાન જી સદ સાથે જ સંપન્ન થાય છે, સદ્યે અક્ષમાં જી લક્ષ્ય પ્રાપ્ત છે, અને તે સમયે એને જ્ઞાન વા આન્તર દયાનું અનુસંધાન રહેતું નથી, જ્ઞાન ઉપનિષદમાં સદને જડને સ્વસજ્જનો ઉપયોગ સદનું જ્ઞાન આત્મત્વ થયે છે. જ્ઞાનેના આત્મા સદ છે, જ્ઞાનેના સત્સદ સંજ્ઞા સ્વત્વોના આત્મત્વો છે અને તેથી ત્યારે સદમાં સ્થિતિ કરે છે, અને પુનઃ જ્ઞાને છે ત્યારે પ્રાતઃકાલમાં સર્વ મન દૂર થયેલાં હોય છે એટલું જ નહિ પરન્તુ પુનઃ પૂર્વત્ કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય પણ એને સદ્દ્વાર પ્રાપ્ત થાય છે. રાત્રિના આદ નિદા લઈને પ્રાતઃકાલમાં સર્વ કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય જ્ઞાન સ્વતઃ, સતઃ, અલ્પદ્વાર પ્રાપ્ત કરે છે, તેથી એની સર્વ કૃતિ અગવધીન થાય છે સદ્ધીન થાય છે. આવા જ કોઈથી બાસ પરાણુ તથા મુદેઃ મુદેઃ જ્ઞાન જ્ઞાન સ્વતઃ કૃતિ નિર્ગોષવાને યોગ્ય છે. જે સમયે સુપ્રતિ અવસ્થા-માં જ્ઞાન સદ સાથે સંપન્ન થાય છે, ત્યારે એને આન્તર જ્ઞાન અનુસંધાન રહેતું નથી. જ્ઞાન મુતિ પણ જ્ઞાન સુપ્રતિ અવસ્થામાં આન્તર જ્ઞાન વસ્તુનું અનુસંધાન નિર્ગોષ છે. જેમ ત્રિશક્તી સંપરિધિક્તને આન્તર જ્ઞાન અનુસંધાન રહેતું નથી તેમ જ્ઞાત્રા ત્યારે પ્રાપ્ત સુપ્રતિ સાથે સંપરિધિક્ત થાય છે ત્યારે તેની સ્થિતિ અનુભવે છે, અર્થાત્ એને આન્તર જ્ઞાન દોષજ્ઞ અનુસંધાન રહેતું નથી. આની સ્થિતિ ત્યારે જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરે છે, ત્યારે સત્સંપન્ન થાય છે ત્યારે ઉપનિષદ જી જ્ઞાને સ્થાપિત દે છે. સ્વ-સદમાં, અલ્પમાં સંપન્ન થયેલાં છે તેથી એને ‘સ્થાપિત’ નામ પ્રાપ્ત થાય છે. પરન્તુ ત્યારે સદમાં અપીત થયો નથી, સદમાં અપીત થયો નથી ત્યારે તો જ્ઞાને સ્થાપિત નામ પ્રાપ્ત થતું નથી, પણ જી ઉપે છે એમ જ વિશાલ તરફ સ્થાપિત સજ્ઞ મોળવ છે. આ પ્રકારે સુપ્રતિ જ્ઞાન જી પ્રકારની છે એમ આરુણિ અગ્રે છે. એક અવસ્થામાં જ્ઞાન સંપન્ન પ્રાપ્ત થતાં ગત વગેરે પ્રાતઃકાલે પ્રાપ્ત કરે છે, અને ત્યારે અનુસંધાન પ્રાપ્ત થતી નથી, ત્યારે સદમાં, અલ્પમાં સ્થિતિ જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરતાં નથી ત્યારે

પ્રાતઃકાંક્ષે હૃદીને પણ ક્ષમાપનોદ થતો નથી. સુષુપ્તિ અવસ્થામાં સદ્માં સમ્પન્ન થવું, સ્વમાં
અંશરૂપ કરવો એ જીવને સ્વાભાવિક છે. જેમ સ્ત્રી પ્રગટ કે.ઈ પછી પ્રત્યેક દિશામાં હૃદીને
કાંકપણ મળું સ્વામ્ય સ્થાન પ્રાપ્ત નહિ થતાં સ્વર્ગધનનો જ અમય કરે છે, તેમ આ જીવ
અનન્ય-અનન્ય કરનાર-જીવ) પ્રત્યેક દિશામાં જઈને સર્વત્ર અમય નહિ મળવાથી નિર્વેદ પામી
પ્રાણનો (અમયવનો) જ અમય કરે છે. જેમ પછીનું નિઘસરવાન સ્વામ્યસ્થાન સ્વર્ગધન છે,
તેમ જીવમાત્રનું અમયસ્થાન સદ્ બ્રહ્મ જ છે. પ્રતિદિન કાર્ય કરવાનું સામર્થ્ય તે સદ્માં
સંપન્ન થઈને પ્રાપ્ત કરે છે, અને વાસ્તાવ્યેય દોવાને લીધે પાછો સંસારમાં કાર્ય કરવા મોકલે
છે, અને સ્વામ્ય-સાને, ઘડને વિરમરે છે, અગર પાર્થુ પ્રાપ્ત કરેલું સામર્થ્ય તિરોધાન પમે
છે ત્યારે પાછો સદ્માં સંપન્ન થાય છે, સુષુપ્તિ અવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે, અને ભમદસ્થામાં
કે સ્વપ્નમાં ગમે ત્યાં ભ્રમી અનંત સ્વમાં સદ્માં અમય કરે છે. જીવનો સદ્ સાથે
સંબંધ જ એવો છે કે એની સદ્થી પૃથક્ સ્થિતિ જ રહી શકે નહિ. ગમે તેટલા મન્ય-તરણી
જીવ સ્વથી સદ્થી બદ્ધથી લુન્ધરે તોજી અન્તે તો એનો અમય સદ્માં જ થાય છે, અગર
સદ્માં જ, સ્વમાં જ અનન્ય થાય છે, ત્યારે પુનરાવૃત્તિને આત્મનિક અભાવ થાય છે. અર્થાત્
કાંકપણ અવસ્થામાં જીવની બદ્ધથી પૃથક્ સ્થિતિ જ નથી, જીવ સદ્થી ભિન્ન જ નથી,
અનન્ય છે, અને તેથી સદ્ના વિદ્યાનથી એનું પણ વિદ્યાન થાય છે. આ પ્રકારે જેમ અ-
ચેતન સદ્ધિ સદ્ધાધનક છે તેમ ચેતન જીવ પણ તદ્ધાધનક છે, અને જેમ સદ્ના
વિદ્યાનથી સર્વવિદ્યાન થાય છે, તેમ સદ્ના વિદ્યાનથી જીવનું પણ જ્ઞાન થાય છે,
કારણકે ઉદ્ભવ અચેતન અને ચેતન સદ્ધિ સદ્ધિ અનન્ય છે. તદગત્યત્તમારમણસદ્ધાવિભ્યઃ ।
આ પ્રકારે જીવનું સદ્ધિ અનન્યત સચરી, અચેતન જગદ્ પણ સન્મુક્ષક છે તે દર્શાવવાને
અચેતન અને પિપાસાનું સ્વરૂપ ઉદ્દેશે છે. પૂર્વવિભાગમાં આરબ્ધિએ સદ્માંથી સદ્ધિનો
પ્રકાર દર્શાવ્યો. હવે તેથી ઉલટી રીતિએ આ જડજીવાત્મક સદ્ધિનું મૂલ્ય કારણ પણ સદ્માં
છે તે દર્શાવવાને પ્રવર્તે છે. સદ્ના સંબંધથી જ 'સ્વસ્થિ' વત્ જીવ 'અસ્થિવિપતિ' અને
'પિપાસતિ' નામ પ્રાપ્ત કરે છે. પુરુષનું આવીશું જ્યાં લઈ જાય છે, અને પાન કરેલું
તેજ લઈ જાય છે; તે તેમાંથી જે કાર્ય કર્યું થાય છે તે મૂલ્યરહિત નથી. જે કાર્ય
કર્યું થયું તેનું કારણ અન્ય છે, અન્યનું કારણ જ્યાં છે, જ્યાંનું કારણ તેજ છે, અને
તેમનું કારણ સદ્ છે. અર્થાત્ પરપરાથી આ સર્વ પ્રપચનું નામપ્રાપ્તક જડજીવાત્મક
પ્રપચનું કારણ સદ્માં છે. અગર સદ્ કારણ છે એટલું નહિ પણ આ સર્વ પ્રપચનું જડ અને
ચેતન-જડજીવાત્મક વિષ-સન્મુક્ષ છે, સદ્ધયતન, સદ્પ્રતિષ્ઠ છે, અર્થાત્ જડજીવાત્મક વિષની
કૃપિત, સ્થિતિ અને લય સદ્માં જ છે, સર્વ અવસ્થામાં જડજીવાત્મક વિષ સદ્માં છે,
સદ્માં અભિન્ન છે, અને સદ્ના વિદ્યાનથી એનું સન્મુક્ષ જ્ઞાન થાય છે. જેમ જડ વિષની
કૃપિત સ્થિતિ અને લય સદ્માં જ છે, તેમ ચેતન જીવની કૃપિત સ્થિતિ અને લય પણ
સદ્માં જ છે. પૂર્વવિભાગમાં આ જીવસદ્દ હું પ્રવેશું એમ કહીને સદે સ્વતઃ જીવનું લુન્ધરણ

૧ મખાગાર્ય પ્રબોધે અર્થ કેવલ ચેતન જીવ કરવા માટે છે. જડ પ્રબ નહિ, પરંતુ તેમ કર-
વામાં શુદ્ધ સ્વામ્ય પ્રગણેય । પૂર્વે કહ્યું છે પછી જડ તેજ જ્યાં અન સદે પ્રગટ કરી છે તેનો નિરોધ આરે
છે. કપનિપદ્ધતી પ્રબ જ્યાં અન જડ ચેતન હલચલે વાસ્તે યાત્રાવસો છે.

સૂચ્યું છે, સુપ્રતિ અવસ્થામાં જીવનું સદામિત્રત્વ ઉપરેતું છે, અને અજ્ઞાના અને પિપાસાની નિરુક્તિથી ભગવદવસ્થામાં જીવનું સદા પ્રિયત્વ સૂચ્યું છે, અને અનન્તમાં મરણી પ્રાપ્તતા પ્રતિ-
પત્તી વાણી મનમાં સંપન્ન થાય છે, મન પ્રાણમાં, પ્રાણ તેજમાં, અને તેજ પરમદેવતામાં
અથવા સર્માં સ્વ પામે છે એમ કહીને મુક્તિ અવસ્થામાં પણ જીવની પ્રતિજ્ઞા સર્માં ઉ-
પરેશી છે અર્થાત્ જેમ અત્યેતન સંહિની ક્રિયાતિ રિશ્તિ અને સ્વ બ્રહ્મમાં છે, સર્માં છે,
તેમ એતન જીવ પણ બુદ્ધ્યસ્થ પૂર્વ સદૃષ્ય હોય, બુદ્ધ્યસ્થમયે પણ સદૃષ્ય છે, અને મુક્તા-
વસ્થામાં પણ સદૃષ્ય છે. એમ કહીને જગજીવત્મક પ્રપચની વિભાસમાં અનન્યતા આશ્ચર્ય,
અપિ સ્વપુત્ર એતકેતુને ઉપરેશ છે, અને એ અનન્યતાથીજ સદના વિદ્યાતથી સર્વ જગત્સે-
તન વિધતું જ્ઞાન થાય છે એમ સૂચવીને જગ એતન વિધતી બ્રહ્મરૂપતા જ્ઞાનીને સ્વપુત્રને અખંડ
અદૈતનું જ્ઞાન કરાવવાને 'તે જ આ અભિમા, આ સર્વ જગ પ્રપચ એતદાત્મ્ય છે, તે સત્
છે, તે અભિમા છે, એતકેતુ દ્વા તે છે.' એમ તત્ત્વ વાર ઉચ્ચારીને, સુદૃઢ ઉપરેશ કરીને સ્વ-
પુત્રને એક વિદ્યાતથી સર્વનું વિદ્યાન કરાવતા શુદ્ધ અદૈત અખંડ બ્રહ્મનાદનો બોધ કરે છે.
'મલગજદેવમાને હુ સર્વ બ્રહ્મ ન જાન્યયા.'

આશ્ચર્ય કાવિએ આ પ્રકારે સુપ્રતિનું સ્વરૂપ ઉપરેશીને જીવનું સત્ત્વ સ્વરૂપ સમ-
જનીને તેનું સદૃષી, બ્રહ્મથી અનન્યત્વ 'સ્વ' સંજ્ઞાના પ્રયોગથી સૂચ્યું છે, અને અજ્ઞાના
અને પિપાસાના વ્યાખ્યાનદારા શુંગનું-જરીનું કારણે જ્ઞાતી, પરંપરાથી એ જગત્તું પણ
કારણ સદૃષ્ય છે તે જ્ઞાતી તેનું પણ અનન્યત્વ સદા સચે સૂચ્યું છે, પરંપરાથી સદૃષ્ય જ-
ગતનું મૂલ્ય છે. જગત્તું તાત્પર્યથી સુદૃઢ અનન્યત્વ મધ્ય વિના અન્ય દીકાકારે સ્વીકારે
છે. મધ્યને અદૈત અરચિકર હોવાથી આ વિભાજની સંગતિ પૂર્વવિભાગ સચે નીચે પ્રકારે
કરે છે. પૂર્વવિભાગ ભેદબોધક છે અને આ વિભાગ જીવનું સુપ્રતિ અવસ્થામાં, ભગવદ-
વસ્થામાં અને મુક્તિ અવસ્થામાં ભગવદ્બ્રહ્મત્વ બોધે છે. પૂર્વ વિભાગનું ભેદબોધકત્વ તો
અસંગત છે એમ પૂર્વ જ્ઞાત્યું છે. પૂર્વવિભાગમાં અનન્યતાના બોધનું ઉત્પાદન કર્યું છે તે
ઉપરથી આની અસંગતતા વિશેષ સ્ફુટ થાય છે. પાન્ય જગ જે જીવનું સર્વોત્તરમાં ભગ-
વદ્બ્રહ્મત્વ પતિષ્ઠાન કરે છે તે કેવલ નિર્મલ નથી. જગ માત્ર જીવનું એકમાત્ર નદિ પસનું
જીવ અને જગત્ત્વ વશનું સદામિત્રત્વ ઉપરેતું રે. વગર જીવ અને જગત્ત્વ ભગવદ્બ્રહ્મત્વ છે
જ્યાં પણ મધ્ય કહે છે તેમ તે સદૃષી ભિન્ન નથી. જીવનું સદૃષી અનન્યત્વ સદને વાસ્તે
'સ્વ' સંજ્ઞાના પ્રયોગથી સૂચ્યું છે, અને જગત્તું પરંપરાથી મૂલ્ય સદૃષ્ય છે અને કારણ
કાર્મ અનન્ય છે એ ન્યાયે સદા અને જગત્તું અનન્યત્વ સિદ્ધ કર્યું છે.

साम्प्रदायिक मुद्रित ग्रन्थोः

सरफुल.

- [illegible]

१. तत्त्वार्थदीप निबन्ध यात्रायः (अंशः) २-०-०...

१. गुह्यदेव मातृपद (कोश)	०-४-०
१. सर्वोपमूल भाषाटीका	०-४-०
१. वामनाथक अति उपसोदी	०-४-०
१. अष्टाक्षर विवरण	०-२-०
१. दीर्घत, समक्ष (अष्ट विभाग) (शक्तिरवाणी)	८-०-०
१. असे भावन वैष्णवी वाता	५-०-०
१. मोरामी वैष्णवी वाता	५-०-०
१. वरभाष्यान अष्ट पुरष वपरे	०-१२-०
१. शिक्षापत्र (अष्ट) श्रीहरिरामकृत	३-०-०
१. दीर्घत रत्नाकर संवाविधि	३-०-०
१. श्रीगुरुपुष्टिप्रकाश	३-८-०
४. भावविशुद्धि	१-४-०
शुद्धराती.	
१. पुष्टिभाष्य अष्टाष्टानि	०-२-०
३. शुद्धदेव मंजरी	०-३-०
२. वैदिक भाष्य निरीक्षा	८-४-०
१. वरभाष्यान रत्नसंग्रहिका	०-१०-०
१. विष्णु श्रीगुरुसंस्कृत	०-४-०
१. दीर्घत भाष्यपत्रा पद	०-११-०
१. भाष्यक पुष्पाष्टानो परिच्छेद	०-४-०
१. गुह्यत हर्षव्य ने भूम निग्रासा	०-१२-०
१. गुह्यदेव सिद्धान्त प्रहसि-सासि अनन्दास इत	२-०-०
१. निरन्तर अन्तराती भाषान्तर	१-८-०
१. निविष्ट भोजन पदमं	०-८-०
१. पुष्टि सुषुप्ति विमानवास इत	०-१०-०
१. गोष्ट मन्त्र	८-२-०
१. गोष्ट मन्त्र संलिप्त (विष्णु)	०-४-०
१. गोपीगीत संग्रहोद्गी-वसुना	
१. अष्ट पद ४०	०-१-०
१. गोपीगीत वपरे	०-४-०
१. श्रीवर्चननामके भाष्य	०-४-०
१. वरभाष्यान अष्ट पुरष	०-१२-०
१. श्रीहरिरामकृत गोष्ट शिक्षापत्र	०-०-०
१. श्रीगुरुपुष्टि प्रथम संस्कृत	३-८-०

१	संक्षिप्तभारत	०-१-०
१	श्रीमद्भगवद्गीता सुप्रसिद्धी टीका.	०-१-०
१	भक्तिप्रकाश. रा. गांधी.	०-२-०
१	विप्रेक्षसुधा.	०-१-०
१	गुरुसतीमाताधारभूत.	०-१-०
१	पुष्टिभार्या सिद्धान्त परवारी.	०-१-०
१	अभवाद् श्रीहरिरामच.	०-२-०
१	पञ्चतन्त्रन भव नया सुप्रसिद्धी.	०-५-०
१	भागवतशंखनिशमवाद्.	०-२-०
१	वेलेवेलेस्वयंप्रतिष्ठा.	०-२-०
१	पुष्टिभार्या प्रकाश-सोपानीया.	५-१-०
१	भाष्यवतीर्षना लेखनी नवाय.	०-२-०
१	आश्रय निष्ठा.	०-१-०
१	System of Vallabhaachary. free.	
	रा. भा. लक्ष्मणभक्त भाष्यसुप्रसिद्ध	
	प्रकटित.	

१ तदनदीप शास्त्रार्थ. प्रकरणम्.	१-०-०
१ श्रीपुष्प सीतामृत. १ भाग	१-०-०
१ " " २ "	१-०-०
१ श्रीवृक्षमात्रार्थं छंदनयस्त्रि.	१-०-०
१ क्षाम्बुध्र्य होय विवरणः	०-२-०
१ धर्मचर.	०-२-०
१ Pashchimamugd.	०-३-०
१ शुभांश विचार.	०-३-०
श्रीवृक्षसीय अन्ध भक्षशक इ'द प्रकटित.	
१ अन्धसासिनर्षय.	०-३-०
१ भक्तिदस.	०-२-०
१ अक्षयेद-पञ्चपद्मानि.	०-३-०
१ पुष्टिप्रवासमार्गदा.	०-४-०
१ दुःसंगविग्रहप्रकार-	०-१-०
१ छन्दोमय कानिदासपदा.	०-२-०
१ भक्तिवर्धनी.	०-२-०
१ सिद्धान्तमुज्जावली.	०-४-०
१ मनुनाष्टक.	०-१-०
१ गद्यमोक्ष.	०-३-०

१ अन्तःशुभ्र प्रयोग.	०—१—०
१ सिद्धान्त श्लेष.	०—२—०
१ विवेक विधाप्रव.	०—२—०
१ नवरत्न.	०—२—०
जा. श्रीचयनसासु प्रकटित.	
१ वैष्णव शिक्षाद्विक.	१—०—०
१ वैष्णव सक्षिमाद्विक.	०—४—०
१ वैदिकशास्त्रवैदिकत्व विचार.	०—२—०
१ छपदेशमीमांसा.	०—१—०
१ आन्तवारण्य धर्म.	०—१२—०
१ अष्टांग. तन्त्रशास्त्र.	०—५—०
१ शंकराचार्यन्तीव्याख्यानावली.	०—१४—०
१ नीहार भास्कर.	१—४—०
१ ननिपूण.	१—०—०
१ श्रीगीता, छान्दोग्यशास्त्रादी.	०—१२—०
श्रीमद्वैष्णवपरिधत्त प्रकटित.	

[illegible]

આ સર્વ પુણ્યો નીચે લખવાથી મળી શકે—

१. पुष्टिभागीय पुस्तकालय, भुवनेश्वरीयाह.

૨. ધીર્વ્રજનીયા બલચંદ્રભાઈ, આત્મસ્વરૂપની સંવેદી, બુદ્ધિશીર મુખર્ષી.

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧. જન્મ સત્ય છે.
૨. જન્મ, જીવ, જાતકામી, બ્રહ્મરૂપાદિનાં નિમિત્ત અને ઉપાસન કારણ શુદ્ધ નિર્લેપ બ્રહ્મ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા જ છે.
૩. જીવે અવિદ્યાથી દુરપેક્ષો બદ્ધતામયતાત્મક સંસાર મિથ્યા છે.
૪. જીવ જાણે છે, શુદ્ધ નિર્લેપ ધર્મનો જાણે છે, સ્વના: વ્યાપક નથી.
૫. પરમ્પરા પુરોહિતમ શ્રીકૃષ્ણનું ધામ બ્રહ્મરૂપક અભિતાનંદ છે.
૬. સર્વોપરિ વેદવિદ્યાસે પ્રતિપાદિત પરમદાસપત્ર વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ જ છે.
૭. શ્રીકૃષ્ણની સેવા એ જ જાણે છે, એણે વસ્તુના સ્વધર્મ શ્રીકૃષ્ણમેવ જ છે.
૮. આત્મનિવેદન અને પ્રભુમપતિ વિના જન્મ વિષયક દોષ દોષ જ નહિ.

“પુષ્ટિક્ષિત્સુધા” ઔદિયનું સરનામું—

રા. રા. વાડીલાલ નગીનદાસ શાહ, બી. એ. એલ્. એલ્. બી.
મહારાજનો, ભોઇવાડો, સુલેશ્વર, મુંબાઈ.

આવશ્યક નિવેદન.

૧. આ માસિકસંમધી સપ્તમે પંચગવ્યદાર પ્રકાશકને નામે કરવો.
૨. આ માસિક દરેક માસની કૃષ્ણ-એકાદશીએ પ્રકાશ થાય છે.
૩. આ માસિકમાં છપાવવાને આવેલા લેખો લેવા ન લેવા તેમ જ તેમાં-ચોક્કસ મુદ્દિ-રદિ કરવી પ્રકાશકની કૃપાજીની-છે.
૪. શ્રીમદ્ભગવાદગ્યાર્થજ્ઞના સિદ્ધાન્તાનુચાર જ એ જ લેવામાં આવશે.
૫. વર્ષનું નોંધાવર પ્રથમથી લેવામાં આવે છે.
૬. આ માસિકના પરિવર્તનમાં જેમનાં તરફથી માસિક વા. પત્ર મેલશે તેમને વખરે-તેજવરે આ માસિક-મોકલવામાં આવશે.
૭. કાંઈ ખસુ નામતની ખબર મેળવતી હોય તો જવળને સાર દિશીટ બિયવી, તે વિના જવાબ આપવામાં આવશે નહિ.
૮. આ માસિકમાં નહેર ખબર છપાવતી હોય કે લેખનિષ્ઠ લેખવાવા હોય તેમજ પ્રકાશકને લખવું આવવા મંલવું.

પુષ્ટિક્ષિત્સુધાકાર્યાલય,
મહારાજનો ભોઇવાડો,
સુલેશ્વર, મુંબાઈ.

પ્રકાશક.

॥ श्रीवल्लभाचार्यविरचितनह्यसूत्रश्रीमद्भाष्यम् ॥

एवं स्वप्नस्य मिथ्यात्वं प्रसंगाज्जीवस्य विपरीतज्ञानोत्पादकमज्ञानं निरूप्य सुषुप्तौ केवलमज्ञानं निरूपयतुमज्ञानस्यानस्तमाभावौ निरूपयति, एवं श्रूयते, कौशीतकिप्राप्तये नाडीरनुक्रम्य तामु तदा यवति यदा मुक्तः स्वप्नं न कञ्चन पश्यति अयास्मिन्प्राण एवैकया भवतीति तथा बृहदारण्यके प्राप्तेनात्मना संपरि-
-प्लवो न. पादं किञ्चन वेद नान्तरमिति,

तत्र संशयः, स्वप्नवत् सुषुप्तौ प्रपञ्चसृष्टिं प्रापिकीमपि भगवान् करोति नवेति, काठकश्रुतौ सुषुप्तौ सृष्टिनिर्माणं श्रूयते, विषयश्रुतौ दर्शनाभावमात्रं चेति संशये गमकं, तत्र य एवं मुक्ते जागर्तीत्यतिकाठके जीवस्वापमात्रे भगवत्कृतसृष्टेकृत्वा-
-त्कौशीतकिप्राप्तौ न किञ्चन पश्यतीत्यत्र दर्शनमात्रनिषेधात् । न बाह्यं किञ्चन वेद नान्तरमिति च बृहदारण्यके आगरणस्वप्नप्रपञ्चयोरविशेषेणादर्शनकथनात्सुषुप्तानापि प्रपञ्चनिर्माणमस्तीत्यवगच्छ्यं, ततश्च कस्यामप्यवस्थायां प्रपञ्चव्यतिरेकामानान्मु-
-क्तापि स्यात्, स्वाप्ययसंपत्पयोरपेक्षाज्ञानमात्रविशेषात्सति संपद्य न विदुः सति संपद्यामह इति, तस्माद्वास्तवसंपदोर्विद्यमानयोरपि यथा ज्ञानामात्रादग्रहणमेवं प्रपञ्चस्यापीत्येवं प्राप्तं चक्ष्यते,

तदभावो नाडीषु तच्छ्रुतेरात्मनि च ॥ ७ ॥

तस्य स्वप्नस्य अभावो नाडीषु, तथा आत्मनि च, कुतः, तच्छ्रुतेः, प्रपञ्चा-
-भावश्रुतेः, 'कामनया हि प्रपञ्चं कामं कामं पुरुषो निर्ममाण' इति काठकश्रुतेः, सुषुप्तावस्थायामकामत्वरूपश्रुतेः, बृहदारण्यके तद्वा अस्यैवदात्मकाममाप्तकाममका-
-मरूपमिति, नाडीषु आत्मनि चेतिप्रवणात् सुषुप्तिर्दिष्टा इति सूचयति, तथाहि, दिता नाम स्वप्ननाम्यः पुरीतत्यन्ता इदयदेश्चाद्यादेश्चवर्तिन्यः, पुरीताति इदय-
-वेष्टनं, इदयदेश्चस्तु जीवस्येन्द्रियाणां स्थितिः, तत आम्नेन्तरः परमात्मा तत्र निद्रया भगवच्छ्रुत्या बहिर्दिष्टाच्छादने तामु पात्यते तदा स्वामिको भगवच्छ्रीळां पश्यति तत्राप्याच्छादने ततः प्रत्यक्षरूप्य पुरीतस्समीपे नाडीमान्तमामे गाढसुप्तौ ज्ञानरहितः, किपाश्रय्या अन्तर्भागवन्तं वा प्रविशति बहिर्नाडीषु समायासि, अत एव बृहदारण्यकवृष्टे यत्र सुप्तौ न कञ्चन कामं कामयते न कञ्चन स्वप्नं पश्यति वा वा अस्यैता द्वितानाम नाक्य इति, अत यत्र सुप्तौ न कञ्चन कामं कामयते, न कञ्चन स्वप्नं पश्यति तद्वा अस्यैवदात्मकाममाप्तकामरूपं तद्यथा मियया श्रिया

सम्पारेष्वक्त इति नाडीपरमात्मभेदेन, सुपुष्टिस्तु मयत्र ज्ञानशक्तेः सर्वयातिरोधानात्, तस्मात् सुपुष्टौ न स्वमसृष्टिः ॥

केचिच्च, तपत्रैतत्सुप्तः समस्तस्संप्रसन्नः स्वप्नं न विमानात्यासु तदा नाडी-
सुप्तो भवतीति, ताभिः मत्पवसृष्य पुरीतति श्रेते इति, तासु तदा भवतीति च,
य एषोन्तर्हृदयाकाशस्तस्मिञ्छेत् इति, सदा सौम्य तदा संपन्न इत्यादीनि दहर-
दृष्टवालाकीय-वालाकीयेषु वाक्यानि तपन्यस्य अत्र नाडीपुरीततत्परमात्मानः पर-
स्परापेक्षाविहिणः सुपुष्टौ जीवस्य स्थानत्वे भूताः, अतः परस्परसापेक्षा एकस्येति
सन्देहे नाशः, यदिसापेक्षपक्षोर्गीक्रियते तर्हि त्रीष्टियवद्विकल्पापावात्पक्षे
वाचापक्षे, न च नाडीषु सुप्तः पुरीतति श्रेते, य एषोन्तर्हृदयाकाशस्तस्मिञ्छेते,
इत्येकविमर्त्यैकार्यत्वाद्विकल्पोऽप्युत इति सांप्रतं, हेतोः साधारणत्वात्, प्रासादे श्रेते
पर्यङ्क श्रेते इत्यादौ नानार्थत्वसमुच्चयोरप्येकविमर्त्यैकत्वदर्शनात्, तासु तदा भवति
यदा सुप्तः स्वप्नं न कञ्चन पश्यति, अथास्मिन्माण एवैकधा भवतीति कौशीतकि
श्रुतौ नाडीप्रक्षणागोराधारयोः समुच्चयप्रवणत्वात्, प्राणशब्दवाच्यं प्रक्षाम, यत्र केवल-
नाश्वः सुपुष्टिस्थानमृतांस्तत्रापि नाडीद्वारा प्रक्षेपस्थानमिति सांप्रतं, अयं द्वारत्वे
सप्तम्याः का गतिरिति चेदङ्गाद्वारा समुद्रं गन्तुर्गंगा यथा संधारस्थानं तद्वदय
गतिः, ततो नाडीप्रक्षसमुच्चये न बाधकं, तथा पुरीतद्वक्षसमुच्चयः, योन्तर्हृदय
आकाशस्तस्मिञ्छेत् इत्युपक्रमे पुरीतति श्रेते इति निरूपणात्, दहराधिकरणे प्राप्तेऽं
हृदयाकाशात्मकं द्रव्यं हृदयं वेष्टनं पुरीतत् तदाहृदो हृदयाकाशो यथा प्राकारावृत्तं
नगरं, तथा च हृदयाकाशे जयनात्पुरीततोपि समुच्चयो जातमाय एव, तस्मा-
त्सुपुष्टिच्छानं प्रक्षेप नाडीपुरीततोद्धारवैवेत्याहुः ।

नाडीसमुच्चयं तत्र नाडीकुर्मः सुवेष्टकात्,

एकवाक्यगतत्वाच्च स्वीकुर्मो हि पुरीततः ।

वृद्धदारण्यके ज्योतिर्प्राक्षणे, यत्र सुप्तो न कञ्चन कामं ज्ञापयते न कञ्चन
स्वप्नं पश्यति ता वा अस्मैवा हिता नाय नाश्व इत्यत्र नाडीषु स्वापक्यनात्,
अथात्र सुप्तो न कञ्चन कामं ज्ञापयते न कञ्चन स्वप्नं पश्यति तद्वा अस्मैवादात्म-
का-मासकामप्रकामं २२५ तपथा भिषया क्षिपा संपरिष्वक्त इत्यत्र परमात्मानि
स्वापक्यनात्, अनेवमङ्गीकारे शब्दात् पूर्वोक्तव्यवच्छेदेन श्रुयमाणस्य सुप्तवाक्या-
भ्यासस्य विरोधाः, अभ्यासप्रकृतेऽप्येदो निर्बलीकं सुपुष्टिच्छानमेव, योपन्तो
मातृ चिकन्त्यं सुप्तपन्तो तं निर्दुष्टमाश्रुतिरिति, ताभिः मत्पवसृष्येत्युक्ते नाडीषु

सर्पण इषार्यादपि विकल्पाशेष, तथा च कौशीतकीये अयास्मिन्माण एवेत्यत्रापि
विकल्पकार्यवाचकायशब्दः, आनन्तर्यार्थकत्वेपि नास्माकं बाधो यतः पूर्वापर-
भावस्य तत्र सिद्ध्या पूर्वसामयिकमुपुत्तेर्निष्प्रसूहत्वात्, उत्तरसामयिकमाण
एवयस्यापि भगवदिच्छातः प्रत्यक्सर्पणेन प्रयत्नाभावं विनैव सिद्धेश्च, अभ्यास-
सिद्धयेदादेव नाटीषु स्वापवाक्ये द्रष्टव्यतिषेपसिद्धेर्नाप्रतिषेप इति शङ्कनीयं, इत-
रयाऽभ्यासमेदवैयर्थ्यापातात्, तथा च मुपुष्टपुष्टरकाष्ठिकस्मृताभावि कदाचित्सुखं
स्वापविशेषणत्वेन भासते कदाचिन्नेत्यपि संगच्छते, अथ नाटीषु स्वापे प्रपञ्चदर्श-
नापक्षिरिति चेत् मुपुष्टौ कामाभावकथनेन मनसो लयनिश्चयात् करणविरहान्मा-
यिकत्वेन करणकथनेन च बाधस्य च न दर्शनापातात्, तस्माददर्शनाभावीयापि
न सत्संपत्त्यपेक्षा, किञ्च यदि मुपुष्टिद्वैविध्यं नाभिमेयात् तर्हि तदभाव आत्मानि
तत्पुष्टेरित्येव वदेत् मूलकार, एतावतैव द्वैतदर्शनविरहपाप्मसम्भवाभावयोः
सिद्ध्या नाटीवकारयोर्निर्देशस्य वैयर्थ्यात्,

तस्मात्सिद्धमिदं स्वप्नं नाटीनां परिचर्त्तने ।

तासां वै प्रांतमोगेहिमुपुष्टिस्तु पुरीतवः ॥

पुरीतदंतर्हृदये संपत्तिदं हरे सति ॥

नन्वेवं सति ग्रीहियनवदृष्टोपा विकल्पे प्रयच्छन्ति, तथाहि, मामाण्य-
परित्यागः, अमामाण्यस्वीकारः परित्यक्तमामाण्यस्वीकारः, स्वीकृतमामाण्यपरि-
त्यागभेतिचत्वारो दोषाः, ग्रीहियवत्कथकोटिभेदेनापी, यथाहुः, एवमेपाददोषापि
यद्विहीयन्वाक्ययोः। विकल्प आभिस्तस्त्र गतिरन्या न विद्यतइति, एवं ब्रह्मनाटी-
काक्यकोटिन्यामयो दोषा इति चेदत्र वदामः, किं मामाण्यामामाण्ययोस्त्वरूप-
मिति विचारणीयं, किं मामाण्यं नाम सदर्थबोधकत्वं, अमामाण्यं नामासदर्थबोध-
कत्वं ॥ १ ॥ आहोस्विद्वोधकत्वं मामाण्यं, अवोधकत्वममामाण्यं ॥ २ ॥ उतानु-
कत्वं मामाण्यमननुष्ठापकत्वममामाण्यामिति । सत्र नाद्येन वाक्यद्वयेनापि सदर्थबो-
धस्य आयमानतया तत्प्रागस्याभावेनासदर्थबोधकत्वस्य क्वाप्यनंगीकारेण तत्कृत-
दोषाणामश्रमाभावात्, अथ एव न द्वितीयेन, नापि तृतीयेन, वाक्यद्वयस्यापि
सिद्धार्थपरतया अनुष्ठापकत्वस्याभावेन त्याग्यत्वस्य तत्रायोगात्, अननुष्ठाप-
कत्वस्य सर्वसमत्वमेव विकल्पानंगीकर्तव्येति कुर्यतया तत्र पर्यनुयोगानवकाशात्;
तस्मादुक्तं मुपुष्ट ॥ ८ ॥ २ ॥

इति तृतीयाध्याये द्वितीयपादे द्वितीयाधिकरणम् ।

શ્રીમદમિકુમારકૃતમત્તિહંસઃ ।

આપાંતર.

શ્લોક.

નમ્ર પિતૃપદાબ્જનેતી, રેણુ જેના પ્રસાદથી,
ચરિતોને મળી બક્ષિત, યજ્ઞી કુમાર્ગમોહિની.

આચાર્ય.

મત્રાચાસન વૈદિક તાંત્રિક દૃષ્ટાર્થનાદિ મર્ધાદિ,
સ્પર્શ નવ, જે ખેલે નિજ બક્ષે, તેદિ સર્વસ્વ.

અર્થ—મત્ર, ઉપાસના, વૈદિક તાંત્રિક દૃષ્ટા, પૂજા, વિધિ, વિચાર જે પ્રભુને સ્પર્શ
કરી ચકતાં નથી, અને જે નિજ બક્ષેતોની સાથે ખેલે છે, તે પ્રભુ માફ સર્વસ્વ હો.

શંકા—આવું નવાઈ જેવું શું બોલો છો? શું પુરુષોત્તમ મત્ર, ઉપાસના, વેદ અને
તત્ત્વોની દૃષ્ટા, પૂજા, વિધિ વિચારથી અપ્રાપ્ય છે?

ઉત્તર—નવાઈ જેવું તે મફત છે. સાંકડા પાત્રમાં પડેલા દેહના જેવા તને તે આ
સંબંધિ જલ્દી લાગે. જલ્દી વિદ્યોત્તેજોમાં નવાઈ જેવું થયું નથી, કારણકે અનેક પ્રમાણોથી
એ વાત પ્રથમથી જ સિદ્ધ થયેલી છે. તે નીચે પ્રકારે—“આ આત્મા પ્રવચનથી પ્રાપ્ય નથી,
પુરુષથી પ્રાપ્ય નથી, મનુષ્યથી પ્રાપ્ય નથી, જેને એ આત્મા વરે છે તેનાથી જ એ
પ્રાપ્ય છે” એ કૃતિમાં “જેને” એમ સામાન્યપણે કહ્યું છે, અને આગળ ચાલતાં પુરુષો
તત્ત્વના અંગીકાર માત્રથી જ પ્રાપ્ય છે એમ કહ્યું છે, તેથી પ્રવચન, પુરુષ, મનુષ્ય વગેરે
સ્વરૂપો આત્મીયપણાથી ભગવાદંગીકાર વિનાની સર્વ સાધનોનું સ્થાન કરેલું છે એમ
સમજાવ્યું છે; મારે જન્મરૂપિણી બક્ષતાં સર્વ સાધનોથી પુરુષોત્તમ અપ્રાપ્ય છે એમ કહેવું
પડશે. તેમ જણી પૂર્વે જન્મના ચપ્પો વર્ષો જલ્દી પ્રભુપ્રાપ્તિમાં ખમ લાગેલા નથી
એમ પણ પ્રાપ્ત થયું જ. “વરે છે” એમ કહેવાથી સમજાવ્યું કે જેમ કન્યા પોતાના કન્યા
તને જ સ્વપતિ તરીકે વરે છે, અથવા વર પોતાની કન્યાને જ સ્વસ્ત્રી તરીકે વરે છે
તેમ ભગવાન-પુરુષોત્તમ-પોતાના ઘણ તરીકે આત્મીયપણાથી અંગીકાર કરે છે, અને જે
વર્ષો ખજી તે સ્ત્રીના બીજા પુરુષમાં વિનિયોગ થતો નથી, તેમ આ પ્રભુને વરેલા જન્મને
જલ્દી અન્ય વિનિયોગ થતો નથી, એમ સમજાવ્યું છે. જણી જેમ વરણ પડેલાં કન્યાઓ
વર પસંદ કરે તે કન્યાથી જલ્દી યજ્ઞનું નથી, તેમ પ્રભુ ક્યા જન્મને વરે તે જ
જલ્દી યજ્ઞનું નથી. આવો પ્રકાર દેવાથી, યજ્ઞોમાં વિધાન કરેલી નિયમોના રૂપ તરીકે
જેમ સ્વર્ગ વગેરેની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમ યજ્ઞોમાં વિધાન કરેલી અમુક ક્રિયાઓ કરવાથી
પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ થાય છે, એમ કહી યજ્ઞનું નથી; કેમકે માગ વગેરે આપણે સ્વરૂપિણી
કરી ચકીએ છીએ, જલ્દી ભગવાન પાસે વરણ કરાવવું એ કાંઈ અપ્રાપ્ય કામની વાત નથી.

(૧) નાયમાતમા પ્રવચનેન લભ્યો ન મેષવા ન પદુના મૃતેમ ।

યમેવૈષ વૃણુતે તેન સમ્પદઃ ॥

શંકર—યથાક્રિયામાં છતાં વજ્રેને હીચાને (નિમિત્તથી) જેમ હોમ થાય છે, અને એવી રીતે નિમિત્તજ્ઞાથી ઇન્દ્રિયા સંબંધ થાય છે, તેમ પુરોહિતને હીચાને કમો કરવાથી પુરોહિતનો સંબંધ કેમ ન થાય ?

ઉત્તર—એવો ઉત્તર સાંભળ. “સર્વને ‘વજ્ર કરવાર, સર્વને નિષમમાં સંભવાર’ વજ્રે સ્મૃતિઓથી, તેમજ “‘દેવ, અન્નર, મનુષ્ય, વસુ, વર્ષર’, વજ્રે મુકુંદ ભગવાનના ચરણનું ભજન કરે તો જેમ આમાં કમ્પાણ થયું તેમ તેનું પણ કમ્પાણ થાય,” વળી “હે ‘રાજા’, અત્યંત સર્વ તરફ વિદ્યાવસો ધનિષ્ઠવાન એવો કોણ હોય કે જે ઉત્તમોત્તમ દેવતાઓથી એવવા ચોખ્ખું મુકુંદભગવાનના ચરણકમ્પનું ભજન ન કરે ?” વળી “હે ‘પાપ’, જે પાપ યોગિ વાક્યા ઓળખે, વંચે, તથા જાણે છે તે પણ મારો આધાર કરે તો પરામર્થને પામે છે.” વજ્રે સ્મૃતિઓથી આશ્રિત થાય છે કે જીવમાત્રના ભગવાન પતિ છે, અને સ્ત્રીઓને સ્વપતિ ભજન જેમ ઇષ્ટ છે અને ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન છે, તેમ જીવમાત્રને ભગવદ્ભજન ઇષ્ટ અને ઇષ્ટ વસ્તુ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન છે, એમ તારે સર્વથા અંગીકાર કરવું જ પડશે. એ ‘ભગવદ્ભજન’ અભ્યુદિસ્ય છે, એમ સાચોમાં કહ્યું છે. એમ હોવાથી ભગવાનની આદ્ય તેમજ નામ મંત્રાદિક પણ સર્વ જીવોને સમાન-સરખું જ આપનાસ્માનના પડશે.

હવે સાંભળ એથી ઉદ્યું જ મંત્રતાત્ત્વમાં તો એમ કહ્યું છે કે રામમંત્ર અને એ મંત્રના અધિષ્ઠાતા દેવતાનું ભજન તો કોઈ જીવના મિત્રતરફે કામ કરે છે, અને કોઈને દુસ્મનની ગરજ સારે છે, કોઈને સિદ્ધ છે અને કોઈને આધ્ય છે. તેમજ ગોપાલમંત્ર અને ધૈર્ય જીવના મંત્રા અને તેમના અધિષ્ઠાતા દેવતાનું ભજન કોઈના મિત્ર, કોઈના દુસ્મન, કોઈને સિદ્ધ અને કોઈને આધ્ય છે. હવે આપણે કંઈ સ્મૃતિ-સ્મૃતિઓના પ્રમાણેથી કહી મના કે પુરોહિત તો સર્વ જીવમાત્રને સમાન છે, અને આ મંત્રોના અધિષ્ઠાતા દેવતાઓને પુરોહિતના માનીએ તો તેઓ પણ સર્વ જીવમાત્રને સમાન હોવા જોઈએ, પણ તેમ તો છે નહિ, તેઓ તો કોઈ જીવના મિત્ર અને કોઈના દુસ્મન છે, મારે તેમને પુરોહિતમંત્રી બિન, માત્ર વિશ્વતરિપ જ, માનવા પડશે, તેથી એમ પ્રાપ્ત થયું કે જ્યાં મંત્રના કોઈથી પુરોહિતમંત્ર સંબંધ થયો નથી, પણ વિશ્વતરિપોનો જ સંબંધ થાય છે.

શંકર—મંત્રતાત્ત્વ વિધિ પ્રમાણે ભજન કર્યું હોય તો સર્વને ઇષ્ટ જ થશે છે, તેથી મંત્રોના અધિષ્ઠાતા દેવતાઓને વિશ્વતરિપ માનવાનું કંઈ કારણ નથી.

(૨) સર્વસ્ય વર્ણા, સર્વસ્ય દેશાતઃ ॥

(૩) દેવોઽસુરો મનુષ્યો વાં વક્તો ગમ્યર્થં પથ વા ।

મજ્ઞમુકુન્દચરણં સાક્ષિમાન્ સ્પાદયતા વયમ્ ॥ મા. ૯-૩-૧૯

(૪) કોતુ રાક્ષાભિદ્વિપચામુકુન્દચરણામુચ્ચમ્ ।

જ મજેત્સર્વતોસુત્યુરુપાસ્યમમરોચ્ચમૈઃ ॥ મા. ૧૧-૨-૨.

(૫) મૌહિ પાર્થ મ્યપાધિત્ય યેઽપિ સ્યુઃ પાપયોજયઃ ।

ભિયો વૈરુપાસ્તયા શુદ્ધાસ્વેઽપિ વામ્થે પરં વતિમ્ ॥ યો. ૧-૬૨.

ને એ મુર્તિમાં પુરુષોત્તમનો આવિર્ભાવ હોય તેા ધાકણેને નમસ્કાર કરવાનો નિર્દેશ થાઅ કરે નહિ. ધાકણેએ ધરને-પુરુષોત્તમને-નમસ્કાર ન કરવો એમ કહી કહેવાય જ નહિ. ઉચ્ચત્ત્વ યીતમાં તેા કહ્યું છે કે “ આરો અભય કરનાર ધાપી હોય, સ્ત્રીઓ વેશ્યો તથા શ્વ દોષ તે પશુ ખરાગતિને ખામે છે તેા પુરુષવાન્ ૧૧ “ધાકણોત્ત્વું તેા કહેવું જ શું ?” અર્થાત્ પુરુષોત્તમને નમસ્કાર કરવાનો ધાકણેને નિર્દેશનો સંભવ જ નથી, અને આદિ તેા સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરેલો છે, અર્થાત્ શ્વ પ્રતિષ્ઠાપિત મુર્તિને નમસ્કાર કરવાથી દિગ્ગતે ધોર નર-કરૂપ અનર્થ પ્રાપ્ત થાય છે તેમ જોખાવાદિગ્રંથી વર્ણનના-વૃથાકરુરૂપ અનર્થ પ્રાપ્ત થાય છે, તેથી અનર્થપ્રાપક જોખાવાદિની ઉપાસના અને અનર્થોપસામક પુરુષોત્તમબક્તિ અત્યન્તબિજ છે.

વળી બૂદ્ધ બૂદ્ધ દેવતા બૂદ્ધ બૂદ્ધ મંત્રાને અધીન હોય છે, અને નિમે કપેલાં વાંઝો તથા મુર્તિઓથી સામિત થાય છે કે પુરુષોત્તમ મંત્રાપાસના વગેરેને અધીન નથી. આગત્તામાં કહ્યું છે કે “ દે ઉદવ, ૧૨ શ્લોક ખમેલો મારી બક્તિ જેમ મને વશ કરે છે, તેમ યોગ, સાંખ્ય, ધર્મ, સ્વાધ્યાય, તપ, ત્યાગ, અને વશ કરી ચક્રતા નથી; ” “ યોગ ૧૩ સાંખ્ય, ધર્મ તપ, સ્વાધ્યાય, ત્યાગ, વાવ કયા જોડાવવા વગેરે, શક્તિષ્ઠાં, તત, ચત, વેદ, ગીર્ષ, નિધમ, ચમ દોષ અને વશ કરી ચક્રતા નથી ” યીતામાં કહ્યું છે કે “ જેમ ૧૪ તે મારા દર્શન કરી છે, તેમ છે અર્જુન, વેદ, તપ, ધન, ચત, વગેરેથી મારા દર્શન ચક્ર ચક્રતા નથી. અને તત્ત્વી જાણવાને, મારા દર્શન કરવાને, અને મારામાં પ્રવેશ કરવાને અનન્ય બક્તિથી જ ચક્રિતમાન થવાય છે. ”

મુર્તિમાં કહ્યું છે કે “ આ ૧૫ આત્મા પ્રવચનથી, જુદિથી વગેરેથી હન્ય નથી. ” આ પ્રમણે પુરુષોત્તમ મંત્રાપાસનાને અધીન નહિ હોવાથી મન્યાધીન દેવતાઓમાં અને પુરુષોત્તમમાં બહુજ વિશ્લેષણ-વિવેચના-છે એમ સમજવું.

- (૧૧) કિં પુનર્મોક્ષણાઃ પુણ્યાઃ । ગી. ૧-૩૩
- (૧૨) ન સાંચયતિ માં યોગો ન સાંચ્યં ધર્મ ઉદવ ।
ન સ્વાધ્યાયસ્તપસ્ત્યાગો યથા નક્ષિર્મમોક્ષિતા ॥ મા. ૧૧
- (૧૩) ન રોચયતિ માં યોગો ન સાંચ્યં ધર્મ યયથ ।
ન સ્વાધ્યાયસ્તપસ્ત્યાગો નેદ્રાપૂર્ત ન વક્ષિણાઃ ।
યતામિ યથાકલ્પશિલિ તીર્થામિ મિયમા ચમાઃ ॥ મા. ૧૧-૧૨-૧૩
- (૧૪) માદ્ વેદૈર્ન તપસા ન વાનેન ન ચેચ્યયા ।
શક્ય યથાવિધો દ્રષ્ટું હૃદયામસિ માં યથા ।
મતયા સ્વમન્યયા શક્ય બહુમેવંવિધોડ્ઙુન ।
જાતું દ્રષ્ટું ચ તસ્મેન પ્રવેદ્ઙું ચ પરસ્તપ ॥ ગીતા ૧૧-૫૪
- (૧૫) નાયમાત્મા પ્રવચનેન હન્યો ન મેષયા ન બહુના મુતેન ।
- (૧૬) માદ્ મક્ષપરાધીનો જાસ્વતંત્ર દવ દ્વિજ ।
સાધુમિર્મસ્તદ્વયો મર્કૈર્મક્ષનપ્રિય ।
નાડહમાત્માનનાશાસે મજ્જકૈઃ સાધુમિર્વિના ।
શ્રિયં જાડસ્યન્તિકીં પ્રજ્ઞન્ યેર્પાં ગતિરહં વરા ॥ મા. ૧-૪-૬૩

એ વિદ્યક્ષત્રાણે કરીને પુરુષોત્તમ તો માત્ર ભક્તિને જ અધીન છે તે તીચેના અને એના જેવા બીજા સહસ્ર વાક્યોથી સાબિત થાય છે. ભગવતમાં કહ્યું છે કે “મારા સાધુ ભક્તો વિના મારા આત્માની કે આત્મતિથી લક્ષ્મીની પણ હું કમળ રાખતો નથી, કેમકે એ ભક્તોની પ્રસન્નતિ હું જાહુ.”

“જેના” દર, આગર, પુત્ર, આપ્ત, પ્રાણ, વિત્ત, આ શેક પરચોક છોડી મારે શરણે આવ્યા, તેમને હું કેમ છોડું ?” “જેમ” સંસ્કૃતિમાં સત્યક્રિને વસ કરે છે તેમ સમદષ્ટિવાન મારામાં સંબદ્ધ લક્ષવાન સાધુ પુરુષો ભક્તિથી મને વસ કરે છે.” “દે” દાનવપુત્રો, દ્વિબાણુ, ત્રિપિણુ, સદાચાર, બહુ જાણવાપણું, દાન, તપ, યજ્ઞ, શ્રોત્ર, વ્રત, એ સર્વે મુકુંદ ભગવાનને વસ કરવાને બચ નથી. દરિ તો નિર્મલ ભક્તિથી જ પ્રસન્ન થાય છે, બીજું સર્વ તો રોગમાત્ર છે.” “હું” એક ભક્તિમાત્રથી જ માથા હું” “જ-જે”ને ભગવાન ભક્તિથી જ પ્રસન્ન થયા હતા.” આવાં સર્વે વાક્યોથી સમજતું કે પુરુષોત્તમ તો માત્ર ભક્તિને જ અધીન છે; અને તેથી મંત્રાપાસનાધીન દેવતાથી બિન્ન વિદ્યક્ષુ છે.

શંકા—મંત્રના અધિષ્ઠાતા દેવતાનું ભજન પણ (તિમાદ્વારા) વસ્તુતઃ પુરુષોત્તમનું જ ભજન છે, મારે મંત્ર વગરેને પણ પુરુષોત્તમનો સંબંધ થાય છે, તેથી તે પણ ભક્તિરૂપ જ સમજવાં.

ઉત્તર—અરે ! ધોળી માટીવાળું માણી તે કંતરને મન છાશ, તેવું તારું બોલવું છે.

શંકા—કેમ વાકે ? મેં શું બોલું કહ્યું ?

ઉત્તર—સાંભળ, શીખ્દભાગવતમાં, એકલ્લ રકથમાં કહેવે શીકૃષ્ણને પ્રથમ કથો, ત્યારે શીકૃષ્ણે પૂનર્માર્ગનું નિરુપ્ત્ય કર્યું અને પછી “ભગવાનતી” મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરવાથી ચક્રવર્તિ રાજ્ય, મંદિર નાંધવાથી ત્રણ સુવર્ણ રાજ્ય, પૂજા વગેરે કરવાથી અલ્પલોક અને એ ત્રણેથી એટલે પ્રતિષ્ઠા, મંદિર અને પૂજાથી મારા સરખા એકધર્મને પામે છે” એમ નિરુપ્ત્ય કર્યું, એમ એક એકવું બહુ” ૧૪ અને ત્રણે સામઘ્ય કરવાનું બહુ” ૧૬ નિરુપ્ત્ય કરીને કહ્યું કે “નિરપેક્ષ” ભક્તિયોગથી મને જ પામે છે, એ પ્રભાણે જે માફ પૂજન કરે

(૧) યે વારાગારપુત્રાસપાણાન્ વિષ્ણુમિમં પરમ્ ।

હિત્વા માં શરણં પાતાઃ કર્ષં તાંસ્ત્યક્તુમુત્સહે ॥ મા. ૯-૪ ૬૫

(૨) મયિ નિર્બંધહૃદયાઃ સાધવઃ સમદર્શિનઃ ।

યથો કુર્ષન્તિઃ માં મય્યા સરિત્થયઃ સત્પતિઃ યથા ॥ મા. ૯-૪-૬૬

(૩) માડલં દ્વિજત્વં દેવત્વમપિતૃત્વં યાડધુરાત્મજાઃ ।

પ્રીયનાય મુકુન્દસ્ય મ કૃતં ન વદુઃકતા ॥ મા. ૭-૭-૫૧

મ વામં ન તપો નેમ્યા ન શૌચં મ યંતામિથ ।

પ્રીયતેડમલયા મલયા દુરિતમ્પદ્મિદમ્પતમ્ ॥ મા. ૭-૭-૫૨

(૪) મય્યાડહમેકયા પ્રાણઃ ॥ મા. ૧૧-૨૪-૨૧

(૫) મલયા મુતોયં મગંધાન્ ગઝયૂષપાય । મા. ૭-૯-૨

(૬) પ્રતિષ્ઠયા સાર્વભૌમં સપ્રમા મુવનત્રયમ્ ।

પૂજાદિના પ્રજ્ઞલોકં ત્રિમિર્મસાર્દિતામિયાત્ ॥ મા. ૧૧-૨૭-૫૨

(૭) મામેષ નેરપેક્ષેણ ભક્તિયોગેન્ન વિન્દતિ ।

ભક્તિયોગં સ ભમત ઇયં યઃ પૂજયેત મામ્ ॥ મા. ૧૧-૨૭-૫૩

તે ભક્તિને મેળવે છે. "અર્થ" "મને જ" એમ નિશ્ચયાત્મક "જ" વાપરવાથી પ્રથમ તત્વાનેથી પૂર્ણતાના શક્યતા બિન્ન ભક્તિમોખનું શક્ય સ્વપ્રાપ્તિ-પ્રશ્નપ્રાપ્તિ કશું, તેથી શક્યનેથી પણ પૂર્ણ અને ભક્તિના સ્વરૂપનો ભેદ સ્પષ્ટ પ્રાપ્ત પડે છે. તેમજ "મારૂં પૂર્ણ" કરે તે ભક્તિને મેળવે છે" એમ કશું તેથી "પૂર્ણ" સાધન, અને "ભક્તિ" તે શક્ય એમ સિદ્ધ થાય છે, તેથી પૂર્ણ વગેરે ભક્તિથી બહાર છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે. ભગવત્સ્વરૂપથી બિન્ન શક્ય આપનાર કર્મ અથવા જ્ઞાનને ભક્તિ કરી શકાય નહિ. 'ભગવત્સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ' એ શક્ય તે ભક્તિનું જ, અને ભક્તિનું જ વિના બીજું શક્ય હોય નહિ. મોટે પૂર્ણાક્રિયા ભક્તિ કરી શકાય નહિ, એ નિરુપણ કરવાને માટે જ "મને જ" એમ ઉપર કશું; એમ ન હોય તે પૂર્ણપ્રકરણમાં એના નિરુપણની જગ્યા ન હતી.

વળી ભક્તિસાધ્ય શક્ય (ભગવત્સ્વરૂપપ્રાપ્તિ) બીજા કસાથી, કર્મ, મંત્ર, પૂજા, જ્ઞાન વગેરેથી સિદ્ધ થતું નથી, અને એ કર્મ વગેરેનું શક્ય તે ભક્તિ કરતાં કરતાં વચમાંજ પ્રાપ્ત થઈ જાય છે, તેથી સાક્ષિનીમાં કશું છે કે "જે કાંઈ કર્મથી, તપથી, જ્ઞાનવૈરાગ્યથી યોગથી, યનધર્મથી અને બીજા એમ કોઈથી પ્રાપ્ત થાય છે તે સર્વ મારા ભક્તિમોખથી મારો ભક્ત શીઘ્ર પ્રાપ્ત કરે છે" એવી એમ પણ શકિત થાય છે કે ભક્તિનો કષ્ટતાજ નેવો સ્વભાવ છે. આમજ "સ્વર્ગ", મોક્ષ, મારૂં અક્ષરપ્રાપ્ત વગેરે જેની ક્ષમિત હોય તે પ્રાપ્ત કરે છે" એમ કહેવાથી પણ એજ શકિત થાય છે કે ભક્તિનો સ્વભાવ કષ્ટતાજ નેવો છે. આ સર્વ કહેવાથી એમ પ્રાપ્ત થતું કે ભક્તિ જ કરતી, બીજું કશું કરવાની જગ્યા નથી.

"જાન", તત્, તપ, હોમ, જપ, સ્વાધ્યાય, સંયમ, અને એવા બીજા વિવિધ પ્રકારના શુભ કોઈથી કૃષ્ણમાં ભક્તિ સાધ્ય થાય છે" એ વાક્યથી એમ સાક્ષિત થાય છે કે મંત્ર, જપ વગેરેને ભક્તિ ન કહેવાય. ભગવત્પ્રાપ્તિને અર્થે કરતી ભગવત્પૂજા ભક્તિ કહેવાય કે નહિ એ જાણના નિરાસ કરવાને માટે ઉપજા જ વાક્યમાં એવી ભગવત્પૂજાને ભક્તિનું સાધન કશું. મારે હોકમાં અથવા સાક્ષમાં દેવકે જન્મ્યાએ એવી સાધનરૂપ પૂજાને મારે ભક્તિ સંજ્ઞ વાપર્યો હોય તે તે આધ્યારિક સમજાવે. "એ પ્રમાણે જ મને પૂજે તેને ભક્તિમોખ પ્રાપ્ત થાય છે" એ વાક્યમાં "મને પૂજે" એ શબ્દોથી પૂજાનો વિષય પણ પ્રકાશિત છે એમ ન કહેવું, વિશ્વિત પણ ભગવત્સ્વરૂપ છે તેથી વિશ્વિતની પૂજા પણ "મારી પૂજા" એમ કશું, તેથી અર્થ "મારૂં-મને" એ સંજ્ઞ વિશ્વિતપરતે સમજાવે. પ્રકાશનારૂપને હોવામાં જે નાથ આવે છે તે મંત્રસાક્ષના પ્રકરણમાં કહી ચલા છાએ. અથવા અન્યકોની અપેક્ષા વિના ભગવત્પ્રાપ્ત કરી હોય તે અંતઃકરણમાં તથા પૂર્ણ-ભક્તિમાં પ્રકાશિત થાય છે પણ સાથ એમ પણ "મારૂં મને" સંજ્ઞથી સમજાવું, એમ હોવાથી જ એવી આવના હોય તે જ પૂજાનું ભક્તિરૂપ રજા પ્રાપ્ત થાય છે.

(૧) યત્કર્મમિર્યત્તપસા જ્ઞાન-વૈરાગ્યવત્સલ્ય વત્.

યોગેન જ્ઞાનધર્મ્યે-એવોમિતિતૈરપિ.

સર્વ મન્નકિયોગેન મન્નકા-સમતેજસા || મા. ૧૧-૨૧-૩૨

(૨) સ્વર્ગાપવર્ગ મદ્યામ કથાશિવપિ વાચ્યતિ || મા. ૧૧-૨૧-૩૨

(૩) જ્ઞાનવ્રતતપોદોમજપસ્વાધ્યાયસંયમૈઃ.

એવોમિતિવિવેચ્યાન્મયૈઃ કૃષ્ણે મતિર્હિ સાર્વતે ||

મત્સંગનિર્ણય^૧.

કૃપાપીયુષપારાવર મીઠશિખપ્રભુએ અંગીકૃત છવો ઉપર ક્યા વિચારીને સાંપ્ર-
દાયિક નિમ્નક મનેતિ સ્પષ્ટ અને સરલ બાધામાં નિષ્પન્ન કરનાર અનેક અન્યો પ્રકટ કર્યા
છે; એ અનુભવીઓને વિદિત જ છે. અત્યાર સુધીમાં તેઓમીના સખમંત સુવા સો નાના
મોટા અન્યો પ્રકટ થઈ ગયા છે; પરંતુ અપ્રસિદ્ધ સાહિત્ય તરફ જ્યારે દષ્ટિ કરવામાં આવે
છે ત્યારે જાણીમા વિના નથી રહેતું કે પ્રસિદ્ધિમાં આવેલું સાહિત્ય તો માર જોઈ અનુર્થ
ભાગ જ છે. તેઓમીના અન્યોનો પરિચય કરાવવો અને તેને માટે પ્રસન્ન કરવી એ કાર્ણ
જ્યસામર્થની સીમાથી દૂર છે એટલે તે વિષે જ્ઞાન જ ઉચિત માનીને તેઓના વચના-
મૂલનું પાન ભગવદ્વિષો કરો એટલી વિનંતિ કરું છું.

યયા જલં તુ પ્રસૂતં સર્વત્રૈવ ચ વિષ્ટિતિ ॥

અત एव प्रयत्नेन लभ्यते खननादिना ॥१॥

प्रयत्ने तारतम्यं च दृश्यते भूमिभेदतः ॥

कचिच्छीघ्रं प्रकटयति कचित् कालेन भूरिणा ॥२॥

यत्नेन कूपबाण्यादितडागादिषु लभ्यते ॥

कचिषુ यत्नधिरदेष्यस्ति नद्यादिषु स्वतः ॥३॥

उभयप्रापि यस्त्यक्ता सर्वे तत्रૈવ વિષ્ટિતિ ॥

तस्य तत्सुखं तत्र कूपे क्वचित् भ्रમोऽपि हि ॥४॥

नद्यादिषु स्वतः पानमध्यमेनૈव માયતે ॥

यो न વિષ્ટિતિ તદેષે પરિત્યજ્ય ચઢાદિકમ્ ॥૫॥

मवेत्तदुपयोगाय घटादिस्थितमेव हि ॥

તત આનીતમપ્યેતયોગ્યે પાત્રે ચ વિષ્ટિતિ ॥૬॥

तत एव समस्तानामुपयोगः प्रसिध्यति ॥

ભાવાર્થ:—> વિષયનું આ અન્વર્તી પ્રતિષ્ઠાન કરવાનું છે, તે વિષયને સ્પષ્ટ રીતે
અનુભવવા માટે આવેલાં જાણનાં ઉદાહરણનું ૧૫ શ્લોકથી વિસ્તારપૂર્વક અન્વર્તી વિવેચન
કરે છે. પ્રથમ દર્શનના સર્વ અંશો જાતલીને પછીથી પ્રસ્તુત વિષયનું તેની સાથે સામ્ય
નિર્દેશીને સ્પષ્ટીકરણ કરવામાં આવશે.

૧. મીઠશિખપ્રભુપરજનનાં કેટલાક અપ્રસિદ્ધ અન્યો મારા અનુભવપૂર્વકપરાયણ એક મિત્ર પાસે
દક્ષિણેશ્વર થયા અને તે ધણા જ કપાયેલી ઢોલાથી તેનો જુનું શિશુનવાદ કરીને અત્ર આવવામાં
આવે છે.

હિંદુદંડ

જલ સર્વ રસ્સે પ્રસરેલું છે અને સર્વ રસ્સે રહે છે. એથી જ ખતન (ખાદુ) વગેરે પ્રમત્તવડે પ્રાપ્ત થાય છે. જલને મેળવવા માટે કરવામાં આવતા પ્રયાસમાં કંઈક વિશિષ્ટતા રહેલી જોવામાં આવે છે, તે પૃથ્વીના ભેદથી. અર્થાત્ કદિન અને પોતી ભીનના પ્રમાણમાં ખોદવાનો પ્રયાસ વધારે અને ઘોડો બહુબળા છે. કોઈ દેશએ ઘોડાનું પ્રમત્તથી—જલથી જલ પ્રાપ્ત થાય છે. કોઈ દેશએ ધણે સમય વીત્યા પછી જ પ્રકટ થાય છે. ઘોડા પ્રમાણથી અર્થાત્ બંસથી મહાર મહાર જેટલા જ મત્તથી ફવા, વાવ, તથાવ વગેરેમાંથી જલ મળી શકે છે. કોઈ દેશએ તો મહેનત વિના જ સ્વયં જલ મળી શકે છે, જેમ કે નદી વગેરેમાં. દૂધ અને વાવ વગેરેમાં પ્રમત્ત-વધારે મહેનત છે, તથાવ વગેરેમાં મત્ત-મીડો ધમ છે; તે મત્તને હેડીને જે નિરતર નદી વગેરેના સમીપમાં જ રહે તેને વિના મને જલ મળે અને ધણું સુસ્થ થઈ પડે. ફવામાંથી જલ પ્રાપ્ત કરવામાં ધંધક મત્ત જલ છે, પરંતુ નદી વગેરેમાંથી તો પરિશ્રમ વિનાજ સ્વતઃ જલપાન થઈ શકે છે. જે પુરો પૂદ વગેરેના તામ હીને થમ વિના જલ પ્રાપ્ત કરી શકે તેવા દેશમાંથી રહેતા, તેઓના ઉપયોગમાં ધણિકમાં રહેલું જલ આવે છે, તે જલ થમ વિના જ. જે કે તે જલ નદી વગેરેમાંથી લાવવામાં આવ્યું છે, પરંતુ તે મેળ—ગુદ જનમાં હોય તો જ તે ખપમાં આવે છે. એથી જ અમત્ત જલનો ઉપયોગ સિદ્ધ થાય છે.

તથા ઘણા વ્યાપકત્વાત્સર્વેત્રેવ િ વિપ્રતિ ॥૭॥

શાનિનાં વત્ત મયત્તેન પ્રકટીમવતિ સ્વતઃ

મુદેશે વ તથા કાલે સત્વાદાવલ્પવત્તતઃ ॥૮॥

અન્યથા મુપસા કાલે મયેનાવિર્મવત્ત પુનઃ ॥

ભાવાર્થ:—તેથી જ રીતે થઈ જલ વ્યાપક હોવાથી જલ દેશએ રહે છે. જેમ જલ સર્વ રસ્સે રહે છે, તેમ જલ જલ સર્વ વ્યાપક છે. ધણે પ્રયાસ કરવાથી જેમ જલ પ્રકટ થાય છે; તેમ ધણે મત્ત મળે પછી જાનીએ સમય તે જલ સ્વતઃ પ્રકટ થાય છે. કદિન અને પોતી પૃથ્વીના પ્રમાણમાં વધતો ખોડો પરિશ્રમ જલને માટે કરવો પડે છે; તેમ જ મળને માટે જલ સારો દેશ અને સત્તપુજ વગેરે સારો સમય હોય તો ઘોડો પ્રયાસ વેઠવો પડે છે; અને દેશમય સારા ન હોય તો ધણે મત્ત વીતે છે અને થમ જલ ધણે જ નથી છે; ત્યાર પછી જ તે જલ પ્રાપ્ત થઈ જલુમ છે.

મક્તાનાં સ્વેચ્છયા કુળ્લો યસોદાંદિપુ નુલ્લગતઃ ॥૯॥

તત્તો માયેનાનયનં ન મયત્તોઽસ્તિ કથન ॥

તપ્રાપિ યે ત્વક્કટ્ટાસ્તેપાં વિપ્રતિ સમિષૌ ॥૧૦॥

ભાવાર્થ:—દૂધ વગેરેનાં જલથી પેડે જાનીએ પ્રકટ જલત પ્રમત્તથી મળે છે, જેમ

૧. જલ વધમહાભવોમાંનું જલ પ્રમાણમાં હોવાથી સર્વ રસ્સે વ્યાપ્ત છે. વાણ, પૃથ્વી વગેરે જલ વ્યાપ્ત છે, તેમ જલ જલ મળે સમયે તે જલ સ્વયં પ્રમાણમાં વ્યાપ્ત છે.

સિદ્ધ થયું. હવે ભક્તોને માટે નદી જંઘવત્ સ્વેચ્છાથી જ થી યશોદાજી વગેરે પ્રજાસ્થાનામાં પ્રકટ થાય છે, એમ નિરૂપણ કરે છે. જેમ નદીનું જળ સ્વતઃ છે, તેમ ભક્તોના ઉદ્ધાર માટે પ્રશ્ન પોતાની જ ધૃતિથી મી યશોદાજી વગેરેમાં આવશ્યકે પ્રાદર્શીત્વ પામે છે. તે પ્રકટ થયેલા પ્રશ્નને હૃદયમાં અથવા બહાર પધરાવવા તે પણ આવશ્યકી જ; તેમાં કોઈ જરૂરની પ્રયત્ન નથી. જેમ નદીનું જળ લેવામાં કૃપા વગેરે બીજા જાણીતાઓ નેટસો પરિશ્રમ નથી; તેમ જ નિર્જનવૃદ્ધનાર્થે પ્રકટ થયેલા પ્રશ્નને આવશ્યકી જ હૃદયમાં અથવા બહાર પધરાવતાં થોડો પણ પરિશ્રમ લાગતો નથી. તેમાં પણ ને કોઈકો ગૃહનો ત્યાગ કરીને નદીના સમીપમાં વેસે છે, તેઓને જેમ જળ સુપ્રાપ્ય છે, તેમ જેઓ ગૃહાદિકનો ત્યાગ કરીને અભ્યાસત થઈને રહેલા છે, તેઓનાં તો એ આવત્મક પ્રશ્ન સંનિધાનમાં જ રહે છે.

જ્ઞાનિનાં વ્યાપકત્વેન હૃદયસ્યો બહિર્નદિ ॥

અતો ધ્યાનાદિનાં કશિત્ ધમસ્તત્ર ન વિષયતે ॥ ૧૧ ॥

યક્તાનાં ધાવરૂપેણ બહિરન્તથ તિષ્ઠતિ ॥

અમો ન તેપાં ધ્યાનાદિધમઃ કશિદપેક્ષિતઃ ॥ ૧૨ ॥

ભાવાર્થ:—આજ સર્વજ્ઞ વ્યાપક છે એમ માનીને જ્ઞાની કોઈકો અનેક સાધનો કરીને તેને પ્રાપ્ત કરે છે; પરંતુ વ્યાપકરૂપ આવનાથી પ્રશ્ન તેના હૃદયમાં પધારે છે, પણ બહાર પધારતા નથી. હૃદયમાં તો સર્વ સાક્ષી રૂપે વિરાજતા જ હોવાથી જ્ઞાની કોઈકોને બહુ શ્રમ કરવો પડતો નથી, અર્થાત્ ધ્યાનધારણ્યુપરિથી બહુ શ્રમની જરૂર તેઓને નથી, કેમ કે તેઓ જ્ઞાની થઈ ગયેલા છે. ભક્તોના પ્રશ્ન તો આવશ્યક હોવાથી આવશ્યકરૂપે બહાર અને બહાર મિશ્રાને છે. એટલે ભક્તોને જુદા ધ્યાન વગેરે કરવાનો કોઈ પણ ધમ નથી.

અવ્યક્તમાલના યે તુ જ્ઞાનિનસ્તે તુ દૂરગાઃ ॥

તેપાં ચેત્ કશિદાગત્ય પાયયેત્ પ્રાપ્યતે તદ્વા ॥ ૧૩ ॥

અતસ્તેપામન્યજોષાપાનતા સર્વદૈવ હિ ॥

ભાવાર્થ:—આજ અને હૃદયમાં રહેલા પ્રશ્નને ન ઝાઝાબતાં અવ્યક્તની આવના જે જ્ઞાનીઓ કરે છે, તે દૂર જનારા છે, અર્થાત્ સમીપમાં રહેલાં સુપ્રાપ્ય નદીકાંથને ત્યજીને દૂર રહેવારા છે. તેઓને કોઈ જળ લઈ જઈને પાવ તો જ તેઓ જળ પ્રાપ્ત કરી શકે, નહિ તો નહિ. અવ્યક્ત વ્યક્તિમાર્ગ, અવ્યક્ત દિ-ગતિદુર્લભ ધર્મ્યાદિ અજગ્યાધ્યાનુસાર અવ્યક્તની આવનાવાળાઓને દુઃખ જ પ્રાપ્ત થાય છે, કોઈ તેઓને જ્ઞાન આપનાર મહે તો જ તેઓ કોઠે આવે. એ કારણથી તેઓ નિરંતર બીજા જીવોને આધીન બનીને રહેવા લેાય છે.

મૃદસ્થિવાસ્તુ યે યક્તાસ્તેપાં સામિધ્યદૂષણાત્ ॥ ૧૪ ॥

અતો હરિર્યેષુ તિષ્ઠેષોગ્યેષુ સ્વજનેષુ હિ ॥

વત્સામિદ્યે સદા કૃષ્ણઃ સ્વોપમોગાય જાયતે ॥ ૧૫ ॥

કૃષ્ણાશ્ચયૈવ દુઃખિત્વં તૃપયેવ તૃપાણતામ્ ॥

અન્યથાન્તઃ સદા ચેષુ પૂર્ણઃ કૃષ્ણો ચિરાન્તે ॥૧૬॥

ગુણૈઃ સેવાદિભિસ્તેષાં સર્તા સતતસંશ્લિષ્યૌ ॥

સ્થોપમોગાય કૃષ્ણઃ સ્વાત્મદાસ્પવિષરોદગતઃ ॥૧૭॥

આવાર્થ:—શુદ્ધ ભાગ કરીને નહીંતા સમીપમાં રિષતિ કરવાથી જેમ જલ સુષમ છે, તેમ શુદ્ધાત્મા ભાગ કરનારના સમીપમાં જ પ્રભુ નિરાળ છે, એમ નિશ્ચય કર્યું. હવે જેમના શુદ્ધમાં જ રહે છે તેમના ઉપદેશ છે. શુદ્ધમાં રહેનારા ભક્તિને સન્નિધિમાં—સમીપમાં રહેનારાઓના દોષ જાણી વળે છે; તેથી તેઓએ જેમાં પ્રભુ રહેતા હોય, જેમના નેત્રમાં ગિરવરધસ્થ જગદ્દેવ દોષ તેવા ચોખ્ખા સ્વજનોમાં, પોતાના જનોમાં રહેવું. એવા ભગવદ્દીપ સ્વજનોમાં રહેવા પ્રભુનો ઉપજોગ, અર્થાત્ પ્રભુના સ્વરૂપામૃતનું પાન એ ભગવદ્દીપોના સન્નિધાનમાં રહેવાથી નિરંતર કરી શકાય છે. જેમ શુદ્ધ મધ્યદિક પાત્રોમાં બરી રાખેલું જલ પોતાના ઉપજોગમાં આવે છે, તેમ ભગવદ્દીપોમાં નિરાળતા પ્રભુનો સ્વરૂપાનંદ તેમના સમીપમાં રહેવાથી પ્રાપ્ત થાય છે. શુદ્ધમાં એવી રીતે નિવાસ કરતાં દુઃખ પ્રાપ્ત થાય તે પણ પ્રભુની આશાથી જ, જેમ વૃષાવગ્નિમાં વૃષાથી દુઃખ થાય છે; તેમ પ્રભુની ધમન જેને લાગી છે, તેને દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તે પ્રભુ ક્યારે મળે એવી આશાથી થાય છે, આ ધમન ક્યારે પ્રાપ્ત થાય છે તે ક્યારે. શુદ્ધમાં ઉપર જણાવેલા ભગવદ્દીપ સ્વજનો ન મળે ત્યારે, જેમ કે શુદ્ધમાં જલ ન હોય અને વૃષ તે લાગી હોય અને પછી જેમ દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ ભગવત્સ્વરૂપાનંદનું પાન કરવાને છતાં તથાથી રજો હોય અને પ્રભુના સ્વરૂપામૃતનું પાન કરાવી શકે એવા ચોખ્ખા સ્વજન ન મળે ત્યારે શુદ્ધમાં રિષતિ કરતાં જાતી રીતે દુઃખ પ્રાપ્ત થાય છે, આટલે જીને માર્ગ પ્રભુ ઉપદેશ છે. આવું દુઃખ અનુભવી શકતા ન હોય તેઓએ ભગવદ્દીપોની શ્રેયા કરવી. ભગવદ્દીપો કેવા દોવા નેહ્યો ? ભગવદ્દીપો એવા દોવા નેહ્યો કે જેમાં પૂર્ણ પુરોહિતમ સદાનંદ પ્રભુ નિરાળતા હોય, તેવા ભગવદ્દીપોના સમીપમાં નિરંતર રહેવાથી અને સેવા વગેરે ગુણોથી તે ભગવદ્દીપોના સુખાશિષ્યમાં પ્રકટ થતા પ્રભુના સ્વરૂપાનંદનો અનુભવ કરી શકાય. તેવા ભગવદ્દીપોના સુખમાંથી પર્વતની ગુફાઓમાંથી જેમ સ્પીતલ જલ જ નિરંતર ઝર્કા કરે છે; અને વૃષાવૃષ્ટિની વૃષ્ટિને, વારથી તપેલાઓના લાખને છુટ્ટાવે છે, તેમ જ ભગવત્સ્વરૂપામૃતનો અનંત કરો તે ભગવદ્દીપોના સુખમાંથી નિઃસરે છે અને પ્રભુને મળવા છત્તજારાઓના ખતોરથી પૂર્ણ કરે છે.

તસ્માન્નુમાકિયુતૈર્માકિસાપકૈસ્તુ મૃદસ્યિતૈઃ ॥

વાદ્યવત્સહસંસકૈઃ સદા રમેયં વતો હરિઃ ॥૧૮॥

મથલેવાનુમૃતસ્તુ નાન્યથા સર્વથા મથેત્ ॥

આવાર્થ:—ઉપર કહેલાં મરજેથી ભક્તિથી પુત્ર અને ભક્તિના સાધકોએ શુદ્ધમાં રહીને તેવા ભગવદ્દીપોના જ સમીપમાં સતત રહેવું. એવા માર્ગમાં પ્રવેશ કરેલા ભગવદ્દીપોએ અને સેવા સિદ્ધ કરવાને છત્ત રાખનારાઓએ ઉપર જણાવેલા મહાનુભવી ભગવદ્દીપોનો જ

સત્સંગ કરવો; નિરંતર તેમની પરિચર્યા કરતાં કરતાં તેમની જ પાસે રહેવું. એમ કરવાથી પ્રભુનો અનુભવ થાય છે, અન્યથા ન કોઈ પણ હિપાય કરવાથી ભગવદનુભવ તો ન જ થાય.

મક્તિમાર્ગપરિત્યાગં માથેન વિરહાત્મકમ્ ॥ ૧૯ ॥

કૃત્વા યેશ્વસ્થિતાસ્તેષાં જીવદેહેન્દ્રિયાદિષુ ॥

મવિષ્ઠો ભગવાનેષુ માથેન વિરહાત્મકઃ ॥ ૨૦ ॥

કોણવચ્ચચ્ચીરાદિ પ્રતિમેવ હરિઃ સ્વયમ્ ॥

અસસ્તે ભગવદ્દૃષ્ટાસ્તેષાં સજ્જો દ્રવેશિતઃ ॥ ૨૧ ॥

ભાવાર્થ:—દૂર જનારા જાનીઓને એ દોષ પ્રાપ્ત થતો હતો કે તેઓને કોઈ આવીને જતલ પીવરાવી નવા અર્થોત દ્રષ્ટ આવીને તેને સત્ત જ્ઞાન આપે તો જ તેઓનું દશ્યાણુ થાય, માટે તેઓ બીજા જીવોને આધીન બને છે. આ જ દોષ ભક્તિમાર્ગમાં પ્રાપ્ત થાય છે, કેમકે તેમાં પણ સત્પુરુષોના સંપર્ષો ઉપદેશ કરવામાં આવ્યો છે અને સત્સંગ વિના કોઈ પણ હિપાયથી ભક્તિ સિદ્ધ થતી નથી, એમ ભારે છબી દેવામાં આવ્યું છે, ત્યારે સત્પુરુષો-ભગવદોયો પણ જીવરૂપ હોવાથી તેઓનો સંગ કરવાની અપ્રત્યક્ત આવશ્યકતા હોવાથી ભક્તિમાર્ગમાં પણ બીજા જીવોને આધીન બનવાનો પ્રસંગ આવ્યો; આ સંસયને મનમાં ધરીને તેનું સમાધાન કરે છે કે:—

ભક્તિમાર્ગમાં સંન્યાસ સેવાના ભગવદોયો ભગવદ્દર્શન જ છે. ભક્તિમાર્ગમાં સંન્યાસ આવવડે લઈ શકાય છે. તે વિરહાત્મક છે. હા તાપ રમણ પ્રેષ્ટ જાતિ જાણે મહામુગ એ કદ પ્રકરણેક્ત સંન્યાસ, પ્રભુના મદ્ય વિપ્રયોગનો અખંડ અનુભવ પ્રાપ્ત થાય ત્યારે ભક્તિ-માર્ગમાં સંન્યાસ થયો હોવાય. તેવો સંન્યાસ સ્વીકારીને જોયો રહેલા છે; તેઓના જીવ-દેહ, ઇન્દ્રિય વગેરેમાં સાક્ષાત્ વિરહવદનાનલરૂપ આવવડે પ્રભુ પ્રવેશ કરે છે. પ્રભુ રસરૂપ હોવાથી મંજાર પણ સયોગ વિપ્રયોગરૂપ દિવસાત્મક,^૧ હોવાથી રસાત્મક પ્રભુ ભક્તના દેહિન્દ્રિયાદિમાં પ્રવેશે છે. ભક્તનાં સરીર વગેરે તો તરવારની મ્હાન જેવો જ છે. જેમ પ્રભુ સાક્ષાત્ પ્રતિમામાં સદૃપ મર્તિમાં પ્રવેશ કરે છે અને તે રસ્તે જ જાનુભવાય છે, તેમ જ વિરહાત્મક પ્રભુ આપે દેહિન્દ્રિયાદિમાં પ્રવેશ કરે છે, ત્યારે ભક્તો ભગવદ્દૃષ્ટ થઈ જાય છે, માટે તેઓનો સંગ તો અવશ્ય કરવો અને તેમના આગ્રયથી જીવને આધીન બનવાનો દોષ નથી.

इति श्रीवृद्धभाषार्यकृपामाषाधिकांक्षिणा ॥

हरिदासेन विद्वंसो मुदा सत्संगनिर्णयः ॥ २२ ॥

શ્રીવૃદ્ધભાષાર્યની કૃપામાત્રની અભિલાષા ધરાવનારા શ્રીહરિદાસપ્રભુવર્યે આ સત્સંગ-નિર્ણય આનંદવડે રચ્યો છે. શ્રીકૃષ્ણાર્ચનમસ્તુ.

શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતાની જન્મપત્રિકા.

શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતાની જન્મપત્રિકા જુદાંતેજાવસરિત્સામરના દ્વિતીય ભાગમાં શ્રીમદ્ગાયર્પ-ચરણ વિરમિત મંથો પછી ૧૪૮ પ્રે આપેલી છે. આ જન્મપત્રિકામાં શ્રીમદ્ગાયર્પચરણ પ્રાકટ્ય સંવત્ ૧૫૩૫ (ચળા) સાકે ૧૪૦૦ ના વૈશાખ (ચુનરાતી ચૈત્ર) વદ ૧૧ રવિવારના રોજ ધનિષ્ઠા નક્ષત્રમાં સુમસ્તિ-પછી રાત્રિની ૫મી ૬ પળ ૪૪ સમયે થયેલું છે એમ કહ્યું છે, અને કુંડલિ આપેલી છે. શ્રીમદ્ગાયર્પચરણના પોતશ્રીત્રાકુલનાથના અનન્ય ભક્ત કમ્બાજુ-બદે રચેલા કશોભ મંથમાં શ્રીમદ્ગાયર્પચરણનું પ્રાકટ્ય સંવત્ ૧૫૨૬ ના વૈશાખ વદ ૧૧ ના રોજ થયું એમ કહેલું છે. તેથી શ્રીમદ્ગાયર્પચરણનું પ્રાકટ્ય સંવત્ ૧૫૩૫ માં થયું કે ૧૫૨૬ માં જ સંભવ રહે છે..

ચોડા સમય ઉપર મેં ભક્તિપ્રકરણ પ્રસિદ્ધ કરેલું છે તેના ઉપેક્ષાતમાં શ્રીમદ્ગાયર્પચરણના પ્રાકટ્યસમય સંબંધી લેખ લખેલો છે. આ લેખમાં ૧૫૨૬ અને ૧૫૩૫ ના વૈશાખ (ચુનરાતી ચૈત્ર) વદ ૧૧ ના રોજની સુસૌંદર પછી ૭ પરી ૪૦ પછી કુંડલિ આપેલી છે, પરંતુ તે કુંડલિ આપેલી કેવી રીતે આવી તે દેખાડ્યું નથી. આ કંટાળક મિત્રાની એવી કૃપા છે કે આ પ્રમ ગંભીર દોષથી ગણિતનો આમ પણ મારે આપવો અને મહેતની ગણુરી પણ સર્વ સમજી શકે તેવી રીતે આપી કુંડલિ વિશે નિર્ણય કરવો. તેથી આ લેખમાં મદદલાપવના આધારે આ બે વર્ષના ચુનરાતી ચૈત્ર વદ ૧૧ ના રોજના મદ ગણુરી શ્રીમદ્ગાયર્પચરણના પ્રાકટ્ય સમય વિશે નિર્ણય કરવાનો પ્રયાસ કરવામાં આવશે.

ભક્તિપ્રકરણના ઉપેક્ષાતમાં મેં ૭ પરી ૪૦ પછ સુચુલ્લસના કીર્તનના આધારે લીધેલા છે, અને સચુલ્લસ શ્રીમદ્ગાયર્પચરણના સેવક હતા એમ લખેલું છે. કીર્તનને અને ચરિત્રમ નહિ દોષથી મારા એક મિત્રના લખવા પ્રભાણે મેં જી દર્શાવત આપી છે, પરંતુ લક્ષમાં મને જણાવવામાં આવે છે કે સુચુલ્લસ શ્રીમદ્ગાયર્પચરણના સેવક ન હતા, પરંતુ શ્રીમદ્કૃષ્ણનાથ પ્રભુચરણના સેવક હતા, અને તેમણે સુસૌંદર પછી ૭ પરી અને ૪૦ પળ સમય કહેલો નથી પરંતુ રાત્રિના ૭ પરી અને ૪૦ પછ કહેલો છે. આ મારી બુદ્ધિ પ્રદે અને પશ્ચિમ શાય થાય છે, પરંતુ તે બૂધ મદ્દતની નથી. મહેતની રાત્રિ દરરો નહિ, પરંતુ કુંડલિમાં માત્ર લગ્ન કરશે.

સુચુલ્લસ રાત્રિની ૭ પરી અને ૩૦ પછ પ્રાકટ્ય સમય કહે છે. પરંતુ માર્કેન્ડભાઈ “માધવગાસ કૃષ્ણપદ શુભલગ્ન ઉલિત એકાદશી દ્વસરો નામ” કહે છે. તેથી સુસૌંદર પછી બીજા નામમાં પ્રાકટ્ય થયું એમ માર્કેન્ડભાઈના કહેવાને આધારે જણાય છે. પ્રસિદ્ધ લખેલી કુંડલિમાં રાત્રિની ૬ પરી અને ૪૪ પછ પ્રાકટ્યસમય આપેલો છે. પ્રાકટ્યસમય સત્ત પ્રમ થામ જે સર્વ વૈષ્ણવ વર્ગની અભિચાયા દોષ જે સ્વાભાવિક છે. જામને પણ કોઈ જાણના આમદ નથી, પરંતુ શ્રીમદ્ગાયર્પચરણના પ્રાકટ્યને વર્ષાર્થ સમય જણાવ તેવી કૃપાથી આ લેખ લખવામાં આવે છે. તેમાં મદદલાપવના આધારથી મહેતની ગણુરી કરીશું. સામાન્યરીતે જન્મપત્રિકા પ્રસિદ્ધ લખેલી છે તે ઉપર આધાર સંભવો એવી સદા કૃપા થામ, તેથી પ્રથમ જ પ્રસિદ્ધ લખેલી જન્મપત્રિકાનો પ્રાકટ્યસમય લઈ તેમાં આપેલા મદ જોડા છે અને જન્મપત્રિકા ઉપર કોઈ પણ વિશ્વાસ રાખી શકાય તેમ નથી એમ સિદ્ધ કરીશું. પછી ૧૫૨૬ તથા ૧૫૩૫ ના મદ કરી એક શ્રીમદ્ગાયર્પચરણના પ્રાકટ્યસમય વિશે વિચાર કરીશું. આ લેખમાં કોઈ વૈષ્ણવને કોઈપણ સંદેહ, શંકા, અથવા વક્તવ્ય દોષ તો તે લખી જણાવ

ત્રવાથી પુલિખક્તિસુધામાંજ તેના ચોખ્ખા ઉત્તર મારી અંશ્ય મુદિને અનુસરી આપીશ, અને એ મારી જૂસ દેખાડવામાં આવશે તો કષ્ટજ્ય પડતો આમલ નહિ દેવાથી આભાર સાધે કષ્ટજ્ય કરી મુધારવામાં આવશે. સર્વ વેજ્યુવ વર્જન શીમદામાર્ગચરણના પ્રાકટપસમખનો નિર્ણય થાય એવી ક્ષણ હોયજ. તેથી ખતથી આ ભેખ વાંચી જે કાંઈ વળતર હોય તે લખી જણાવવા સવનૈ પ્રાર્થના છે.

પ્રાસ્તાવિક.

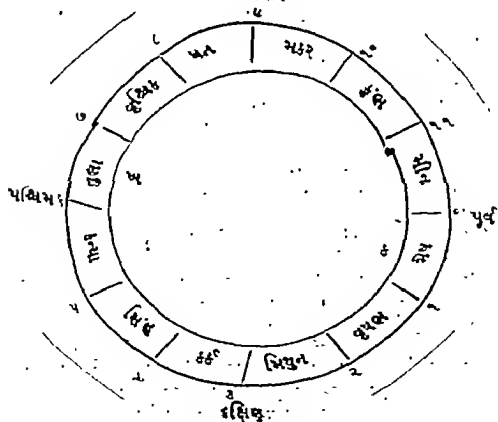
સર્વ, ચંદ્ર, બૌધ, જુધ, ગુરુ, શુક્ર, શનિ, રાહુ અને કેતુ એ મહો કુંડલિમાં મુકેલા જોવામાં આવે છે. મહો આકાશમાં ફરે છે. આ આકાશને “ચક્ર” અથવા “ભચક” કહે છે. આ ચક્રના ૧૨ સરખા ભાગ કરેલા છે. આ દરેક ભાગને “રાસિ” કહે છે. દરેક રાસિના ૩૦ સરખા ભાગ કરેલા છે, એ દરેક ભાગને “અંશ” કહે છે. દરેક અંશની ૬૦ કલા, અને દરેક કલાની ૬૦ વિકલા થાય છે. મહો આકાશના અંશના ભચકના કલા ભાગમાં છે તે આ વિભાજ ઉપસ્થી જણાય છે.

માર રાસિઓના નામ અલુકમે નીચે પ્રમાણે:—

૧ મેષ ૨ વૃષભ, ૩ મિથુન, ૪ કર્ક, ૫ સિંહ, ૬ કન્યા, ૭ તુલા, ૮ વૃશ્ચિક ૯ મગ, ૧૦ મકર, ૧૧ કુમ, ૧૨ મીન,

ભચક.

ઉત્તર

વિશેષ સરખા માટે જ્યોત્ષ્ણ ઉપર આપવામાં આવ્યું છે. મીન રાશિના અંત અને મેષ રાશિના પ્રારંભ પાસે '૦' મુકેલું છે, કારણ કે મહા વિગ્રે ભવકમાં રહેલાં સર્વની સ્થિતિ તેમાં આ સ્થલેથી નેટસે દૂર હોય તે ઉપરથી કહેવાતો રીવાજ છે. જેમકે મેષ રાશિના ૨૪ અંશ, ૩ કલા અને ૫ વિઠ્ઠા ઉપર અચુક મહા છે તો તે મહાની સ્થિતિ " ૦-૨૪-૩-૫ " કહેવાય છે. આ મહા ચક્રમાં "૩" નિશાને મેષ રાશિમાં છે. તેજ પ્રમાણે કોઈ મહા " ૬-૫-૨૫-૩૫ " તો છે જિમ મહે તો તે મહા "૦" ચિન્હથી ૬ રાશિ ૫ અંશ, ૨૫ કલા અને ૩૫ વિઠ્ઠા દૂર છે એટલે તુલ્ય રાશિમાં " ૫ " ચિન્હ પાસે છે. જિમ મુખત્યું.

ભવકની ૧૨ રાશિ, અને દરેક રાશિના ૩૦ અંશ છે, એટલે દરેક જાળમાં ચાર કાટખૂણુ અને ૩૬૦ અંશ હોય છે, તેમ ભવકમાં ખસુ $12 \times 30 = 360$ અંશ થયા.

ભવકના ૧૨ સરખા ભાગ કરી, દરેક ભાગને રાશિ કહી, તેજ પ્રમાણે પુનઃ તે વાળા ૨૭ સરખા ભાગ કરી, દરેક ભાગને નક્ષત્ર કહે છે. ૧૨ રાશિના ૨૭ નક્ષત્ર હોવાથી દરેક રાશિ ૩ નક્ષત્રની ઘડ, ભવકના ૩૬૦ અંશના ૨૭ નક્ષત્ર હોવાથી દરેક નક્ષત્ર $\frac{360}{27} = 13\frac{1}{3}$ અંશનું થયું. મેષ રાશિનો પ્રારંભ આ "૦" મુકેલ છે ત્યાંથી આરંભી

૨૭ નક્ષત્ર નીચે પ્રમાણે.

૧ અશ્વિની, ૨ બરણી, ૩ કૃતિકા, ૪ રોહિણી, ૫ મુરઘીર્ષ, ૬ માર્ગ, ૭ પુનર્વસુ, ૮ પુશ્ક, ૫ અશ્વેષા, ૧૦ મળા, ૧૧ પૂર્વી ધનુશ્ચી, ૧૨ કિત્તા ધનુશ્ચી, ૧૩ કિત્તા ૧૪ મિત્તા, ૧૫ રેવાતિ, ૧૬ વિશાખા, ૧૭ અનુરાધા, ૧૮ જ્યેષ્ઠા, ૧૯ મઘ, ૨૦ પૂર્વાષાઢા, ૨૧ ઉત્તરાષાઢા, ૨૨ અશ્લુ, ૨૩ ધનિષ્ઠા, ૨૪ સતતારા, ૨૫ પૂર્વભાદ્રપદા, ૨૬ ઉત્તરાભાદ્રપદ, ૨૭ રેવતી,

મહાભાવમાં સાંકે ૧૪૪૨ ના જૈન ગુહ ૧ ના સંયોગથી મહાની ગણતરીના આરંભ કરેલો છે. આ સમયના મહાને " લેપક " કહેવા છે. આ સમય પછીના કોઈપણ વખતના મહા કાઢવા હોય તો તે વખત અને આ સમયના અંતરમાં મહાની નેટલી ગતિ ઘડ હોય તેમાં આ લેપક ઉમેરવાથી ઘડ વખતના મહા નીકળે છે. આ સમય પહેલાના કોઈપણ વખતના મહા કાઢવા હોય તો આ સમય અને તે વખતના અંતરમાં મહાની નેટલી ગતિઃ જુદા તે આ લેપકમાંથી આઠ કરવાથી ઘડ વખતના મહા નીકળે છે.

મધ્યમમહા સાધન.

પ્રથમ આપણે મુંદસ્ત્રિવ સરિત્સાગર દ્વિતીય ભાગમાં શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતા વિરચિતઃ સર્ગો પછી ૫. ૧૪૮ માં શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતા નાન્ય પરિણામ આપેલી છે. તેમાં લખેલાજ સમયના એટલે સંવત ૧૫૩૫ (પ્રજ્ઞા) સાંકે ૧૪૦૦ ના વૈશાખ (સુખરાત્રી જૈન) વદ ૧૧ રવિવાર સુર્યાસ્ત પછી ૬ ધડી ૪૪ પદ સમયના મહા મહી કુંડલિ કર્યું.

સાંકે ૧૪૪૨ પહેલાંના આ સમય છે. મહાની ગણતરી કરવામાં પ્રથમ અહર્નિશ મહાનો નોખેલો. સાંકે ૧૪૪૨ પહેલાંનો સમયના અહર્નિશ કાઢવાની રીત મહાભાવના. મોડાધિકાસ્તા ૧-૨ મોકમાં આપેલી છે.

અન્વીન્દ્રાઃ શકરહિતોસ્તિતો મધાસં ચક્રારઘ્યં રવિહતશેપકં તુ હીનમ્ ।
 ધૈત્ર્યધૈઃ પૃથગમુતઃ સદગ્ધચક્રાત્સિદ્ધાદ્યાદમરફલાધિમાસયુક્તમ્ ॥ ૧ ॥
 સ્વત્રિઘ્નં તિથિરહિતં નિરગ્રચક્રાંગાંસાદયં પૃથગમુતો ઽવિષ્ણદ્કલઘૈઃ ।
 ઽનાદૈર્વિપુતમર્હગ્નો મવેદ્યૈઃ ધારઃ પ્રાક્છંરંહતચક્રયુગ્ગનોઽમ્જાત્ ॥ ૨ ॥

૪૯ ચક્રને ૧૪૪૨ માંથી બાદ કરવો અને ૬૧ રહે તેને ૧૧ થી ભાગવા. બાગાકાર આવે તે “ચક્ર” કહેવાય છે, અને શેષ રહે તેને ૧૨ થી ભુજવા. શુભાકાર આવે તેમાંથી ચૈત્રથી નેટલા મળના અથા હોય તે બાદ કરવા, અને શેષ વધે તે મધ્યમ માસમજુ કહેવાય છે. મધ્યમ માસ મજુમાં ૨૪ ચક્ર અને ૨૪ ઉમેરવા અને સરવાળો આવે તેને ૩૩ થી ભાગવા. બાગાકાર આવે તે અધિક માસ કહેવાય છે. અધિક માસને મધ્યમ માસમજુમાં ભેગવવા એટલે ૨૫૯ માસમજુ થાય. ૨૫૯ માસમજુને ૩૦ થી ભુજવા અને મુખ્યાદાર માંથી આવતા માસની પડવેથી નેટલી તિથિ મધ્ય હોય તે બાદ કરવી. શેષ વધે તેમાં ચક્રને ૬ થી ભાગતાં બાગાકાર આવે તે ઉમેરવું. સરવાળો થાય તે મધ્યમ અર્દ્ધજુ કહેવાય છે. મધ્યમ અર્દ્ધજુને ૬૪ થી ભાગતાં બાગાકાર આવે તે ક્ષય દિવસ થાય મધ્યમ અર્દ્ધજુમાંથી ક્ષય દિવસ બાદ કરવાથી ૨૫૯ અર્દ્ધજુ થાય. ૨૫૯ અર્દ્ધજુમાં ૫૪ચક્ર ઉમેરવાને સરવાળાને ૭ થી ભાગવા. અગ્રમ કરતાં ને ૦ વધે તો સોમવાર, ૧ વધે તો રવિવાર ૨ વધે તો સનિવાર એમ ચાછગ પાછગનો વાર આવે.

$$૧૪૪૨-૧૪૦૦ (૪૯ ચક્ર)=૪૨.$$

$$૧૧)૪૨(૩ ચક્ર)$$

$$\frac{૩૩}{૯}$$

૪૨x૧૨=૧૦૮. અર્દ્ધ ચૈત્ર વડે ૧૧ હોવાથી ચૈત્ર માસ ૫જુ વ્યતીત થયો નથી.
 તેથી ૧૦૮-૦=૧૦૮ મધ્યમ માસમજુ

$$૧૦૮+(૨x૩)+૨૪=૧૩૮.$$

$$૩૩)૧૩૮(૪ અધિક માસ.$$

$$\frac{૧૩૨}{૬}$$

મધ્યમ માસમજુ + અધિક માસ = ૨૫૯ માસમજુ.

$$૧૦૮+૪=૧૧૨$$

$$૧૧૨x૩૦=૩૩૬૦$$

અર્દ્ધ ચૈત્ર માસના શુભ પક્ષની ૧૫ તથા ૬૫જુ પક્ષની દસમ સુધીની ૧૦ એટલે કુલ ૨૫ મન તિથિ છે.

$$તેથી ૩૩૬૦-૨૫=૩૩૩૫$$

$$\frac{૩૫}{૧)૩૩૦}$$

$$૩$$

૩૩૩૫+૦=૩૩૩૫ મધ્યમ અદર્જિત.

(૪) ૩૩૩૫(૫૨ કમ, દિવસ.

૩૩૨૮

મધ્યમ અદર્જિત કમ દિવસ સ્પષ્ટ અદર્જિત.

૩૩૩૫-

૫૨૮

૩૨૮૩

૩૨૮૩+૫૨૮=૩૨૮૮.

(૭) ૩૨૮૮(૪૭૧

૩૨૬૩

૧

ચેપ ૧ હોવાથી ચેપ વડે ૧૧ ના રોજ રવિવાર હતા. આ પ્રમાણે અદર્જિત ૩૨૮૩ આવે છે.

ચાલે ૧૪૪૨ ના ચેપ શુદ્ધ ૧ પહેલાની મધ્યમ મહા મોહવાની રીત મોહવાધિમરના ત્રીજા મ્લેકમાં કહેલી છે.

વક્રનિમ્નધ્રુવોપેતાઃ સસેપા યુગળોન્નયૈઃ ।

સેતેરુનાઃ સ્યુરિષ્ટાદે શ્યમીન્દ્રાલ્પઃ શકો વદા ॥ ૩ ॥

૪૮ દિવસે ૧૪૪૨ ની સાક ન્યૂન હોય તો યુગમાં અક્ષરવઃ કમિરવાથી અને અદર્જિતયુથી શતા મહા બાદ કરવાથી મધ્યમ મહા થાય છે.

“ ૪૮ સાક ૧૪૪૨ માંથી બાદ કરતાં ચેપ ૧૪૪૨ તેને ૧૧ થી સામવાં બાજામરુ બાજાને તેને ચક્ર કહેવ છે, તેથી ૧૧ ૧૪૪૨નું ચક્ર છે એમ સિદ્ધ થાય છે. બાજામાં અનુક્રમ સ્વરૂપી મહા કરવા માટે તે ૧૧ ૧૪૪૨ સુધી ફરે, તેમાં ૫૪ ચક્ર ફરી રહે તે નહિ બસુવડાં, ૧૧ ૧૪૪૨ના અતિ એ સ્વરૂપી ફરવું શરૂ થયું હવે ત્રીજી એટલે પાછળ રહે તે અંતરને મુખ કહેવું હોય એમ લખાય છે. હવે પ્રાચી ૧૪૪૨ પછીના હરોડાં શકના અનુક્રમ દિવસના મહા કરવા છે. ૧૪૪૨ ના ચેપ શુદ્ધ ૧ ના મહા “કુચક” છે. તેમાં ત્યાર પછીના સમયની મહાની એટલી અતિ થાય તે કમિરવાથી ૪૮ સમયના મહા થાય તે સ્પષ્ટ આવિશ્વર છે. ૧૪૪૨ ના ચેપ શુદ્ધ ૧ થી થતા ૧૪૪૨ અને અદર્જિત એટલા દિવસ ત્રણાએ એટલે ૪૮ સમય થાય. ૪૮ ચક્રમાં મહા મુખ એટલે અનુક્રમ પાછળ રહે. તેથી ચક્રમુખ એટલે તે ચક્રના ૧૪૪૨માં પાછળ રહે, અને અદર્જિતના દિવસમાં તેની એ અતિ થાય તે કમિરવાની સ્ત્રી. તેથી “ચક્ર- (ચક્રમુખ)-અદર્જિતલેખન મહા” એ ૪૮ દિવસે મધ્યમ મહા થાય. તેથી ૧૪૪૨ પછીના સાક હોય તો યુગમાં અદર્જિતલેખન મહા કમિરિ ચક્રમુખ બાદ કરવાથી ૪૮ દિવસનો મધ્યમ મહા થાય. તેથી ૧૪૪૨ પછીના સાક મરિ યુગમાં અદર્જિતલેખન મહા—(ચક્રમુખ)-મધ્યમ મહા. ૧૪૪૨ પછીના સાક હોય ત્યારે યુગમાં એ કમિરવાથી મધ્યમ મહા થાય તેમ ૧૪૪૨ પહેલાની સાક હોય તો તેમાંથી બાદ કરવું એટલે એટલે ૧૪૪૨ પહેલાની સાક હોય તે.

ચક્રમ—અદર્જિતલેખન મહા—(ચક્રમુખ)] =મધ્યમ મહા.

ચક્રમ—અદર્જિતલેખન મહા+(ચક્રમુખ) =મધ્યમ મહા.

ચક્રમ+(ચક્રમુખ)-અદર્જિતલેખન મહા = મધ્યમ મહા.

આ શ્લોકમાં કલા પ્રમાણે મળી રહે છે. આ ઉપપત્તિ આદિ કહેલી છે. અક્ષિત્વં માન ક્રીડક ઢરી તે સમજી શકશે. મદસાધન પ્રમાણ માની ભેનારને આ ઉપપત્તિની જરૂર નથી. આ પ્રમાણે મધ્યમમદ ગણવામાં દરેક મદના ધ્રુવ અને ક્ષેપક ગણવાની જરૂર પડે છે. દરેક મદના ધ્રુવ અને ક્ષેપક મદસાધનના પ્રથમ અધિભરના શ્લોક ૬-૭ તથા ૮ માં કહેલા છે.

સ્વવિધુતાનયવાસ્તરણેર્ધ્રુવઃ સ્વમનલા રસવાર્દય ईश्वराः ।

સિતરુચો ભમુલોજ્ય સ્વગાયમૌ શ્રરકૃતા ગદિતો વિધુતુજઃ ॥ ૬ ॥

શૈલા શૌ સ્વશ્રરા અગોઃસિતિમુવો મૂતસ્વદન્તા વિદઃ ।

કેન્દ્રસ્પાન્નિગુણોદયઃ મુરગુરોઃ સં પચ્ચમા વસ્તિલાઃ ।

દ્રાકેન્દ્રસ્ય મૃગોઃ કુશ્મકયમલા રાસ્યાવિકોજ્યોન્નનેઃ ।

શૈલાઃ પચ્ચમુવો યમાચ્ચય ઇમેજ્ય ક્ષેપકઃ કચ્ચસે ॥ ૭ ॥

રુદ્રા ગોન્માઃ કુલેદાસ્તપન ફહ વિષૌ મૂલિનો ગોમુવઃ પદ ।

તુંગેજ્ઞાત્યાદિદેવાસ્તમાસિ સ્વમુદ્યોજ્ઞાતનયોજ્યો મહીજે ।

દિશ્ચૈલાદ્યૌ શ્લોકેન્દ્રે વિમકલનવમં પૂનિતેષ્વચ્ચમૃપાઃ ।

શ્લોકે કેન્દ્રે પ્રહાપોજ્ઞાતિત્વનવ શ્લોકો ગોતિવિસ્વર્ગમુરયઃ ॥ ૮ ॥

આ શ્લોકમાં ધ્રુવ અને ક્ષેપક નીચે પ્રમાણે કહેલા છે.

ધ્રુવ.

નામ.	રવિ.	ચંદ્ર.	ચંદ્રોચ્ચ.	શકુ.	મંગલ.	ગુરુકે.	ગુરુ.	શુક્રકે.	શનિ.
રાશિ.	૦	૦	૫	૭	૧	૪	૦	૧	૫
અંશ.	૧	૩	૨	૨	૨૫	૩	૨૬	૧૪	૧૫
કલા.	૪૫	૪૬	૪૫	૫૦	૩૨	૨૭	૧૮	૨	૪૨
વિકલા.	૧૧	૧૧	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦

લેપક.

નામ.	રવિ.	અંદ.	અંદોઝ્ય.	રાક.	મંમલ.	મુષકેંદ.	ગુર.	ગુરકેંદ.	સનિ.
રાસિ.	૧૧	૧૧	૫	૦	૧૦	૮	૭	૭	૬
અંશ.	૧૬	૧૬	૧૭	૨૭	૭	૨૬	૨	૨૦	૧૫
કલા.	૪૧	૬	૩૩	૩૮	૮	૩૩	૧૬	૬	૨૧
વિક્રમા.	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦	૦

આપણે રાકે ૧૪૦૦ ના ચેન લઈ ૧૧ રવિવારના મંદ કાલ્યા છે. ચક્ર ૩ અને અંદર્ભણ ૩૨૮૩ આવે છે. તેથી લેપકમાં ચક્રપુવ બિંદુ ૩૨૫૫ ઉમેરી તેમાંથી અંદર્ભણથી ફરત મળતા મંદ બાદ કરવાથી મધ્યમંદ આવશે. તેથી મુવને ૩ થી ઘુણી તેમાં લેપક પ્રથમ ઉમેરીએ. ધ્રુવખર તથા સરવાળા કરતાં ૧૨ રાસિથી અધિક રાસિ આવે તો ૧૨ રાસિ મૂકી ફેરી, કારણ કે બાર રાસિનું ચક્ર પૂરું થાય છે.

મંદ.	રવિ.	અંદ.	અંદોઝ્ય.	રાક.	મંમલ.
લેપક.	૧૧-૧૬-૪૧-૦	૧૧-૧૬-૬-૦	૫-૧૭-૩૩-૦	૦-૨૭-૩૮-૦	૧૦-૭-૮-૦
ચક્રપુવ.	૦-૫-૨૭-૩૩	૦-૧૧-૧૮-૩૩	૩-૮-૧૫-૦	૬-૮-૩૦-૦	૫-૧૬-૩૬-૦
સરવાળા.	૧૧-૨૫-૮-૩૩	૦-૦-૨૪-૩૩	૮-૨૫-૪૮-૦	૧૦-૬-૮-૦	૩-૨૩-૪૪-૦

મંદ.	મુષકેંદ.	ગુર.	ગુરકેંદ.	સનિ.
લેપક.	૮-૨૬-૩૩-૦	૭-૨-૧૬-૦	૭-૨૦-૬-૦	૬-૧૫-૨૧-૮
ચક્રપુવ.	૦-૧૦-૨૧-૦	૨-૧૮-૫૪-૦	૪-૧૨-૬-૦	૧૦-૧૭-૬-૦
સરવાળા.	૮-૬-૫૪-૦	૯-૨૧-૧૦-૦	૦-૨-૧૫-૦	૮-૨-૨૭-૦

આ સરવાળામાંથી ૩૨૮૩ ત્રિસજ્ઞ થતા મંદ બાદ કરવાથી કદસમયના મધ્યમ મંદ થશે. તેથી ૩૨૮૩ અંદર્ભણથી ફરત મળતા મંદ ચોક્કસ નોંધજો.

સ્વસ્તનગલપદીનો શુભમો ડકડગુઠાઃ ।

સ્ત્રીતિયિદ્વગ્ગણોનો લિપ્તિકાસ્વંશકાયાઃ ॥

ગણમનુહતિરિન્દુઃ સ્વાદ્રિમ્ભાગદીનઃ ।

સ્વમનુહતગ્ગણોનો લિપ્તિકાસ્વંશપૂર્વઃ ॥ ૧૦ ॥ અધિકાર ૧.

અહર્મણિયાં તો ૭૦ મો ભાગ બાદ કરવો. શેષ રહે તે. અંશ માનવા. વળી અહર્મણિને ૧૫૦ થી ભાગવા, અને ભાગાકાર આવે તેને દશા માની ઉપર દેશા શેષમાંથી બતાવવી. આ પ્રમાણે કરવાથી જે દશ આવે તે અહર્મણિત્વન રવિ, બુધ અને શુક્ર છે.

અહર્મણિને ૧૪ થી શુભવા ને શુભાકરનો ૧૭ મો ભાગ તેમાંથી બાદ કરવો. શેષ રહે તે અંશ માનવા. વળી અહર્મણિને ૧૪૦ થી ભાગવા અને ભાગાકાર આવે તે દશા માની ઉપર દેશા શેષમાંથી બતાવવી. આ પ્રમાણે કરવાથી જે દશ આવે તે અહર્મણિત્વન ચંદ્ર છે.

આને બીજાશ્લોકના સૂત્રમાં બોલાવીએ. ધારે કે ક અહર્મણિની સંખ્યા છે.

અહર્મણિત્વન રવિ, બુધ, અથવા શુક્ર = $\frac{\text{ક} - \text{કા}}{૭૫}$

અહર્મણિત્વન ચંદ્ર = $\frac{૧૪ - \text{કા}}{૧૪૦}$

અર્થે અહર્મણિ બેટલે ક ૩૨૮૩ છે.

તેથી અહર્મણિત્વન રવિ, બુધ, અથવા શુક્ર = $૩૨૮૩ - ૩૩૬૩ = ૧૧૨૪$

= $૩૨૩૫ - ૪૪ - ૭$ આની રાશિ કાઢવાં

= $૧૦૭ - ૨૫ - ૪૪ - ૭ = ૧૧ - ૨૫ - ૪૪ - ૭$

રવિશેષ અને ચંદ્રચુવનો સરવાળો પાછળ ૧૧-૨૫-૮-૩૩ આવેલ છે. તેમાંથી અહર્મણિત્વન રવિ ૧૧-૨૫-૪૪-૭° બાદ કરીએ તો ૪૮ દિવસના પ્રાતઃભક્તો મધ્યમ રહિ જાય છે તેથી મધ્યમ રવિ, બુધ, શુક્ર ૧૧-૨૪-૨૪-૨૬ આવે છે. તેનીજ રીતે અહર્મણિત્વન ચંદ્ર = $૧૪ + ૩૨૮૩ = \frac{૧૪ + ૩૩૬૩}{૧૪૦} = ૧ - ૨૭ - ૫૭ - ૪૪$

ચંદ્રશેષ ૫૫ + ચુવ પાછળ ૦ - ૨૪ - ૩૩ આવેલ છે તેમાંથી આ અહર્મણિત્વન ચંદ્ર ૧-૨૭-૫૭-૪૪ બાદ કરતાં બાકી ૧૦-૨-૨૬-૪૮ મધ્યમ ચંદ્ર થાય છે.

નવદિવસસંઘર્ષદ્રુતું લવાપં ।

મથતિ સ્વનગમપુત્રજોપેતલિત્તમ્ ॥

• • ચિન્હ અંશર્જ છે. ૧ કિલાર્જ અને ૧૧ રિક્ષાના ચિન્હ છે.

• બાદબાકી થતી ન હોય તો આખું અંક બેટલે ૧૨ રાશિ બેટલે.

અહમિયાતના સદ્ગુણ = $\frac{1}{2} + \frac{1}{3} + \frac{1}{4} + \frac{1}{5} + \frac{1}{6} + \frac{1}{7} + \frac{1}{8} + \frac{1}{9} + \frac{1}{10} = 0.972222 = 0.972222 \times 100 = 97.2222\%$

$$\text{अदिश्या द्योपक्ष+मक्ष} \times \text{प्रव} = -24-44-0$$

∴ भूधम व्युत्पत्ति=८-२०-१४-२५

नमकुभिरिपुषेदैर्घससयाद्रिपातात् ।

फलस्रवकलिकषयस्यादगधकशुद्धः ॥ ११ ॥

[illegible]

संशोधन संख्या: १०-५-८-०

∴ भूधन राशु-४-०-८-१८

दिग्गो द्विषा दिनगणोक्कं कुम्भिसिद्धैः ।

मत्तः फलांश्चकफलाविषरं हजः स्यात् ॥

महाराष्ट्र शासन, भू-संसाधन विभाग, मुंबई-४०-००२०-५७

मध्यप्रदेश-२३-४४-

∴ अक्षम भूभाग-१३-२०-३

प्रिधो गणः स्वयमुदगच्छवयुग्वशीघ्र ।

केंद्रं लषाद्यष्टिगुणाप्तगणोनल्लिप्तम् ॥१२॥

અહાલિપ્ત-૧૧ સુધિકેદ=૩૪+૧૬-૧૬=૩-૨૪-૧૮-૩૫

$\bullet - \Delta T = 7^\circ\text{C} = 12.6^\circ\text{F}$

∴ મહત્તમ સુધર્ભક = 4-10-34-28

ए०पि०ऽक०म०को० उवाचो० गुरुः स्यात् ।

यपिहात्ससैलापचिप्यानिहिनः ॥

[illegible]
$$y_1 = 5x + 2y + 3z + 4 = 21 - 1 = 20$$

∴ મધ્યમ ગુરુ=૦-૧૮-૨૧-૫૪

मिनिप्रपुर्विदादिपातैः किंवाग्मैः ।

अष्टाष्टाशयोगो भृगोराष्टकेन्द्रम् ॥१३॥

ਅਠਵਿਦਵਾਨ ਸ਼ੁਕਲੋਕ=੧੬੬੬੦੦-੧੪-੧੨-੧੨

$$25 \times 25 + 25 \times 25 = 1250$$

$\therefore$ मध्यम गुणक = 8-10-2-0

खान्द्युद्धसो दिनगणेशमुत्तः शनिः स्यात् ।

पदपंचमसङ्गणात्फललितिकादयः ॥

ਅਕਸ਼ਰ ਬਿੰਦੂ-ਰਾਜ ਦਾ ਨਿ = $\frac{1}{2} \times \frac{1}{2} = 1-16-89-8$

$$\text{यनि द्येयक+यक}\times\text{प्रुव}=\text{८-२-२७}.$$

मध्यम शनि-१२-३८-५६.

સાહે ૧૪૦૦ ના ચૈત્ર વદ ૧૧ ના રોજ પ્રાતઃકાળના આ મધ્યમ મહ વધા પરંતુ આપણે તે દિવસના સ્થાસ્તિ પછી રાત્રિની બહી ૬ અને ૪૪ પક્ષના મહ શોધવાના હોવાથી તે સમયના મધ્યમ મહ નોખ્યો. દિવસ નેટલી બહી પળનો હોય હોય તેમાં ૬ બહી ૪૪ જળ ઉમેરવાથી છટ બહી પળ મળશે. સૂર્યોદયથી પછીજ છટ બહી પળ આપવાનો સામાન્ય રીતે રીવાજ છે, પરંતુ અહિં સ્થાસ્તિ પછીના બહી પળ આપેલા હોવાથી તેમાં આપણે સૂર્યોદયથી સ્થાસ્તિ સુધીના અંદરે આખા દિવસના બહી પળ ઉમેરવા નોખ્યો તેથી સાહે ૧૪૦૦ ના ચૈત્ર વદ ૧૧ નો દિવસ મીમંસાચાર્યવચ્ચુના પ્રાકટ્યના સ્થમે કેટલી બહી પળનો હતો તે આપણે શોધવું નોખ્યો.

દિવસના બીડી પગ શોધવા પ્રથમ સૂઈ (પ્રાતાઃઠાલનો) સ્પષ્ટ કરીએ. પ્રાતાઃઠાલનો મધ્યમ સૂઈ ૧૧-૨૫-૨૪-૨૬ છે એ વ્યાપ્તિ પાછળ શોધું છે. દવે આ મધ્યમ સૂઈ ઉપરથી સ્પષ્ટ સૂઈ કરીએ.

दोस्त्रिभोऽनं प्रिभोर्ध्वं बिद्वेष्यं रसैश्चक्रतोऽस्काधिकंस्याद्भुजोनां प्रिमं ।

कोटिरेकैकं त्रिभिः स्यात्पदं सूर्यमदोद्यमष्टाद्रयोऽंश भवेत् ॥ १७ ॥

જ્યુ રાશિથી જૂન મહ હોય તો તે જુન કહેવાય છે. જ્યુ રાશિથી અધિક હોય તો ૧ રાશિ અને મહર્મા નેટ્સ અંતર હોય તે જુન કહેવાય છે, નવ રાશિથી અધિક મહ હોય તો ૧૨ રાશિમાંથી તેને બાર કરતાં ઘેર રહે તે જુન કહેવાય. જ્યુ રાશિમાંથી જુનને બાર કરીએ તો ઘેર રહે તે કાટિ કહેવાય છે. જ્યુ જ્યુ રાશિનું ૫૬° કહેવાય છે (આટલી સ્કીક્ત સર્વ મહને સમાન લાગુ પડે છે)

મુર્ખનું મહાન્ન્ય ૭૮ બાંશ બિમ્બે ૨ સુધિ ૧૮ બાંશ બિમ્બે ૨-૧૮-૦-૦ છે.

मंद्रोच्चं ग्रहवर्जितं निगदितं केद्रं तदाख्यं युग्मैः ।

केन्द्रे स्यात्स्वमृणं फलं क्रियतुलाघेयो विधेयं स्वेः ॥

केन्द्रेतद्गमभागस्वचरलपोनद्या नस्वास्ते पृथक् । .

तद्गोशेननगेषुभिः परिहृतास्तंशादिकं स्यात्फलम् ॥१८॥

મધ્યમથી મધ્યમથી જાતે કરીને એટલે મળે મંદોદર સાથે મંદોદર ઉપરથી મંદ
રૂપ ઠાવું. જો કે મેં રાશિથી દેશ્વાસિ સુધીમાં દોષ તો આ રૂપ થન (positive)
જાણું. અને કેંદ્ર ગુણરાશિથી મીનરાશિ સુધીમાં દોષ તો :નકલ (negative) જાણું.
સૂર્યના મંદોદર ઉપરથી સૂર્યનું મંદરૂપ ઠાવવાની રીત નિચે પ્રમાણે:—

કદની જુજ કાઢી, અને જુજના અંશ કરવા: આ - જુજને ૫ થી બામવા અને બામકર આવે તે ૨૦ માંથી બાદ કરવે. આ બામકરને જુજના ૬ માં બામથી મુજવા આ મુજવાર બંધે રાખવે. ૧૧ થી આ મુજવારના ૬ માં બામને ૫૭ માંથી બાદ કરવા, અને બામકાઢી આવે તે વડે જુજ રાખેલા મુજવારને બામવા. ને બામકર આવે તે સર્વદં અંશાદિ મંદિલ છે.

આને બીજા ગણિતના સ્વના આકરમાં જોડીએ ધારો કે જુજના અંશ ક છે.

$$\text{તેા સર્વ મંદિલ} = \frac{૬ (૨૦-૬)}{૫૭-૬ (૨૦-૬)}$$

પ્રાતઃકાલ અથવા મુરોત્તિ સમયનો મધ્યમ સર્વ ૧૧-૨૪-૨૪-૨૬ તેને સર્વના મધ્યમ ૨-૧૮-૦૦ માંથી બાદ કરતાં ૨-૧૮-૩૫-૩૪ સર્વદં મંદકેદ્ર થયું. મંદકેદ્ર તથા રાસિથી મોખું હોવાથી જુજના છે. તેના અંશ ૧૮-૩૫-૩૪ થયા.

$$\text{તેના નવમો ભાગ} = ૨-૪૩-૫૭$$

$$૨૦ માંથી બાદ કરતાં = ૧૧-૧૬-૩$$

આ નવમો ભાગ અને બામકાઢીનો મુજવાર = ૬૮-૨૩-૩૬ આ મંદકેદ્રનો અંશ થાય છે.

$$\text{આ મુજવારનો નવમો ભાગ} = ૧૦-૫૫-૫૭$$

$$૫૭ માંથી બાદ કરતાં = ૪૬-૪-૭ આ મંદકેદ્રનો છેલ્લો ભાગ છે$$

$$\text{તેથી મંદકેદ્ર} = \frac{૬૮-૨૩-૩૬}{૪૬-૪-૭} = ૨-૮-૬$$

મંદકેદ્ર (૨-૧૮-૩૫-૩૪) મિથુનરાસિમાં જોડે મેષના કન્યા સુધીમાં હોવાથી મંદકેદ્ર થતો છે.

તેથી મધ્યમ સર્વ ૧૧-૨૪-૨૪-૨૬ માં મંદકેદ્ર ૨-૮-૬ કમેરવાથી મંદકેદ્ર સર્વ ૦-૧-૩૨-૩૫ થશે.

મંદકેદ્ર સર્વમાં અવનાંશ કમેરવાથી સાધન સર્વ થાય છે. તેથી અવનાંશ પ્રથમ શાધીએ

વેદાભ્યવ્યયનઃ સ્વરમંદુલઃ શક્તોઽવ્યવનાંશાઃ ॥ ૨૧ ॥

છલ સઘર્માંથી ૪૪૪ બાદ કરતાં બાકી રહે તેને ૬૦ થી બામવા અવનાંશ આવે છે. તેથી છલ સઘ ૧૪૦૦ થોથી ૪૪૪ ન્તાં બાકી ૬૫૬ રહ્યા તેથી ૬૦ થી બામવા ૧૫ અંશ-૫૬, છલ આવા તે અવનાંશ થશે.

$$૦-૧-૩૨-૩૫ મંદ સ્પષ્ટ સર્વ$$

$$૧૫-૫૬-૦૦ અવનાંશ$$

$$૦-૧૦-૨૮-૩૫ સાધન સર્વ.$$

સાધન સૂર્ય ઉપરથી “ચર” નીકળે છે. ચર લાવવા માટે પ્રથમ પદ્મભા અને ચર ખંડ મદવા નોંધવો.

મેષાદિગે સાધનભાગસૂર્યે દિનાર્ધજામા પલમા મહેત્સા ।

ત્રિસ્યા હવા સ્યુદંશમિ ર્જંગૈ દિગ્મિશ્વરાદિનિ ગુણોદ્દતાન્ત્યા ॥૧૦॥

ન્યારે સાધન સૂર્ય મેષ રાશિના આરંભમાં હોય તે દિવસે સમાન બુધિપર બાર અંગુલ સંકે રાખતાં તેની જે છાયા પડે તેને પદ્મભા કહે છે. પદ્મભાને ૧૦, ૮, અને ૬ થી અનુક્રમે ગુણવા અને ગુણાકાર આવે તે ચરખંડ કહેવાય છે.

શ્રીમદ્વ્યાર્ધચરજ્ઞુ પ્રાકટ્ય નામપુર પાસે વચ્ચેલું હોવાથી નામપુરની પદ્મભા આપને સેવી નોંધવો. પદ્મભાજી મારવાની રીત ઉપર દશવિધી છે, પણ નામપુર અથવા વિના તે પદ્મભા નીકળે નહિ. તેથી ગુજરાતીના પંચાંગમાં પદ્મભાજી મોટા મોટા સહેરની આગેલી છે. તેમાં નામપુરની પદ્મભા ૪-૩૮ એટલે ૪ આંગળ અને ૩૮ પ્રતિ આંગળ આગેલી છે તે લખ્યો. પદ્મભાને અનુક્રમે ૧૦, ૮ અને ૬ થી ગુણવા તો ૪૬૧, ૩૭૬, ૧૫૬ આવ્યા. અપૂર્ણાંક મળી રહે છે તો ચરખંડ ૪૬, ૩૭, ૧૫ આવ્યા.

ચરખંડ ઉપરથી ચર લાવવાની રીત:—

સ્પાત્સાપનોષ્ણાંશુમ્નર્જસંસ્પષ્ટરાદ્યોગો લ્લવમોગ્યયાતાત્ ।

સ્વાગ્ન્યાપ્તિયુક્તસ્તુચરં ધનર્ણે તુલાજપત્રે તપનેઽન્યયાઽસ્તે ॥

સાધન સૂર્યની બુજની રાશિના આકાશ નેટલા ચરખંડનો ચરજાણ કરવો. પછીના ચરખંડથી અંશાદિને ગુણી ૩૦ થી બાકી તેમાં એટલે ચર લાય છે. તુલાથી આરંભી ૭ રાશિ મુખીમાં સાધનસૂર્ય હોય તો ચર ધન, અને મેષથી આરંભી ૭ રાશિ મુખીમાં હોય તો જાણ-સૂર્ય અસ્ત હોય તે તેથી ઉચ્છેદ તુલાદિ ૭ રાશિમાં જાણ અને મેષાદિ ૭ રાશિમાં ધન ચર જણવો.

સાધનસૂર્ય ૦-૧૭-૨૮-૩૫; ચરખંડ ૪૬, ૩૭, ૧૫.

સાધનસૂર્ય જોઈ પણ રાશિથી નૂન હોવાથી બુજ છે. બુજની રાશિ ૦ છે. તેથી જોઈ ચરખંડ લીધો નહિ. અંશાદિ ૧૭-૨૮-૩૫ ને પ્રથમ ચરખંડ ૪૬ થી ગુણી ૩૦ થી બાક્યા તો ૨૭ આવ્યા તેજ ચર જાણ. તેથી ચર ૨૭ છે. અપૂર્ણાંક ના મુખી મળી રહે ને ૦ થી વધારે હોય તો ૧ લેવો. સૂર્ય મેષાદિ ૭ રાશિમાં હોવાથી તે જાણ છે.

દેયં તથામરુણે વિલિપ્તિકામુ ॥ ૨૧ ॥

મંસ્તપદસૂર્યની વિકાશમાં ચર ધન હોય તો કમેરવો, અને જાણ હોય તો જાણ કરવો. આથી સૂર્યપદ લાય છે.

મંસ્તપદસૂર્ય ૦-૧-૩૨-૩૫

ચર ૨૭

સ્પષ્ટસૂર્ય ૧-૧-૩૨-૮

આ સ્પષ્ટસૂચિ સૂચેલ સમયનો છે, પરંતુ આપણે સ્પષ્ટિત પછીના ૧ બડી ૪૮ પગના મદ માલ્યા છે. તેથી પ્રથમ દિવસ કેટલો હતો તે જાણવું છે.

ગોઝૌ સ્તઃ સૌમ્યયામ્યૌ ક્રિયધર્મસમે સ્વેષરેડયાપેન તે ।

નક્રાત્કર્ણ પદમેડયસરપઠયુતોનાંસ્તુપંચેદુનામ્ ॥

ઘસર્દ ગોઝયોઃ સ્પાષદયુતલગુણાઃ સ્પાશિસર્દ ॥૨૧॥

એ ગ્રાહ છે. ઉત્તર અને દક્ષિણ સામન રવિ ગ્રાહિ ૭ રાશિમાં હોય ત્યારે ઉત્તર ગ્રાહમાં છે, અને ગુલાદિ ૭ રાશિમાં હોય ત્યારે દક્ષિણ ગ્રાહમાં છે. તેના પ્રમાણે એ અવન છે. મારથી આરંભી ૭ રાશિ સુધી ઉત્તરાયણ અને કર્કથી આરંભી ૭ રાશિ સુધી દક્ષિણાયન-ચરને પણ કમ્પવી, અને સામનસર્વ ઉત્તર ગ્રાહમાં હોય તો ૧૫ બડીમાં ઉમેરતી અને દક્ષિણ ગ્રાહમાં હોય તો ૧૫ બડીમાંથી બાદ કરતી એટલે દિનાર્ધ અથવા અર્ધ દિવસ આવે છે. તેને ૩૦ બડીમાંથી બાદ કરવાથી અર્ધરાત્રિ આવે છે.

આદિ સામનસર્વ ઉત્તર ગ્રાહમાં હોવાથી દિનાર્ધ=૧૫ બડી અને ૨૭ પણ તેથી આપો દિવસ=૩૦ બડી ૫૪ પણ. તેમાં રાત્રિની સ્ત્ર બડી ૧ ને પણ ૪૮ ઉમેરતા, સૂર્યોદયથી છટ સમય ૩૭ બડી ૩૮ પણ આવે છે.

આપણે સૂચેલ પછી ૨૭ બડી ૩૮ પગના મદ માલ્યા છે. સૂર્યોદય સમયના મધ્ય-મદ મરેશ છે. તેમાં ૩૭ બડી ૩૮ પગની દરેક મદની મધ્યમ અતિ ઉમેરવાથી છટ સમયના મધ્યમ મદ આવશે. દરેક મદની એક દિવસની એટલે ૬૦ બડીની મધ્યમ અતિ નીચે પ્રમાણે છે.

ગોક્ષાગજા રશિગતિઃ જ્ઞાનિનોડ્ઞગોષ્ઠાઃ પશ્ચાદ્ધમોડય પાદિલાક્ષય તથાશુક્તિઃ ॥૧૪॥

રાહોશ્વર્ય કુશળિનોડ્ઞજાન્નુરામાસ્તર્કાશ્વિનોદ્ધલકેન્દ્ર જવોડ્યર્થદિશ્યાઃ ॥

હિપ્તા જિનો વિકલિકાધગુરોઃ શરાઃ સ્વં શુક્રાશુકેન્દ્રગતિરત્રિગુણાઃ શનેર્દે ॥ ૧૫ ॥

આદિ દરેક મદની મધ્યમઅતિ નીચે પ્રમાણે મેલેલી છે.

નામ.	સૂર્ય.	ચંદ્ર.	ચંદ્રોચ્ચ.	શુક્ર.	મંજશ.	શુક્રકેન્દ્ર.	શુર.	શુક્રકેન્દ્ર.	શનિ.
કશા.	૫૬	૭૪૦	૧	૩	૩૧	૧૮૬	૫	૩૭	૨
વિશ્વા.	૮	૩૫	૪૧	૧૧	૨૬	૨૪	૦	૦	૦

એક દિવસની એટલે ૬૦ બડીની દરેક મદની મધ્યમ અતિ આદિ આપેલી છે તે ઉપરથી ૩૭ બડી ૩૮ પગની અતિ માલ્યા નીચે પ્રમાણે આવે છે.

સૂર્ય = ૩૭-૫"
 ચંદ્ર = ૮-૧૫-૫૨"
 ચંદ્રોચ્ચ = ૪-૧૨"
 શુક્ર = ૨-૦"
 મંજશ = ૧૬-૪૩"
 શુક્રકેન્દ્ર = ૧-૫૬-૫૫"
 શુર = ૩-૮"
 શુક્રકેન્દ્ર = ૨૩-૧૨"
 શનિ = ૧-૧૫"

સૂર્યોદય સમયના મધ્યમ મઠ આપણે પ્રથમ કરેલા છે તેમાં ૩૭ ખડી ૩૮ મળતી ગતિ હોવાથી ઇષ્ટ સમયના મધ્યમ મઠ થશે. રાહુની ગતિ નિરંતર વધે હોવાથી સૂર્યોદય સમયના રાહુમાંથી તેની ૩૭ ખડી ૩૮ મળતી ગતિ બાદ કરવાથી ઇષ્ટ સમયનો રાહુ થશે.

ઇષ્ટ સમયના મધ્યમ મઠ.

રવિ.	ચંદ્ર	મંગ્રોચ્ચ.	રાહુ.
૧૧-૨૬-૨૪-૨૬	૧૦-૨-૨૬-૪૬	૮-૨૦-૧૪-૨૬	૪-૦-૮-૧૬
૩૭-૫	૮-૧૫-૫૨	૪-૧૨	૨-૦
<u>૦-૦-૧-૩૧</u>	<u>૧૦-૧૦-૪૨-૪૧</u>	<u>૮-૨૦-૧૮-૩૮</u>	<u>૪-૦-૬-૧૬</u>
મંગલ.	બુધકેંદ્ર.	શુક્ર	
૬-૧૩-૨૦-૩	૫-૧૦-૨૫-૨૪	૦-૧૮-૨૧-૫૪	
૧૬-૪૩	૧-૫૨-૫૫	૩-૮	
<u>૬-૧૩-૩૬-૪૬</u>	<u>૫-૧૨-૩૨-૧૬</u>	<u>૬-૧૮-૨૫-૨</u>	
શુક્રકેંદ્ર.	શનિ.		
૪-૧૮-૨-૮	૪-૧૨-૩૬-૫૬		
૨૩-૧૨	૧-૧૫		
<u>૪-૧૮-૨૫-૨૦</u>	<u>૪-૧૨-૪૧-૧૧</u>		

સ્વમાર્ગના સિદ્ધાન્ત

રાગ એસ્વી. તાલ રીપચઢી:—

માયા મારે માર, કૃષ્ણ જીન માયા મારે માર.	
બહાંતા મમતાત્મક મિત્રા સંસાર,	
જાવ સમ નિર્માણ.	૧
જાવ જીવ અંતર્વાની અક્ષર, જેણું કૃષ્ણને જાન.	૨
પરાતપર પરબસા શ્રીકૃષ્ણ, જે નિર્મલ પ્રભાસ.	૩
સિવ વિષ્ણુ ને બ્રહ્મા ધર્માદિક, એતે સગુણ તું જાણ.	૪
જીવ માત્ર છે અંશ પ્રભુનો વ્યાપક માને દાન.	૫
અણિતાનંદ અક્ષર બ્રહ્મ ને, ધામ શ્રીકૃષ્ણનું જાણ.	૬

“અક્ષરિ ઉપરથી જણ પદલા નીકળે રહે છે. “મહાચર્યાયેપુન્યક્ષમાયાઃ કૃતિરશામલગીને ચમાસાપકાંશાઃ” ૨૨-આ સુત્ર પ્રમાણે અ અક્ષરિય દોષ અને પ પદલા દોષ તે.

અ = ૫ ૫-૫૨ : ૫૨-૫૦૫+૧૦૩૦=૦

૩૪

મ=અક્ષરિય નક્ષત્રા પાસથી નીકળે છે. તાતપરના અક્ષરિય ૨૧-૨૧ છે તે ઉપરથી ૫ પાણ નીકળે રહે છે.

સર્વ વેદનો સાર શ્રીકૃષ્ણ, હરિસેવા સ્વધર્મ સુભાષુ-
 આમનિવેશન કરણ વિના નહિ, વિશ્વખર્મો પ્રમાણુ-
 કૃષ્ણ ખીન મોસો કલન પરત હો, એ છે અભાગીરતાર.
 ઘસ મુવક "આ" કરે વિનંતિ, અમને ખીજિરિમાર.

૭

૮

૯

૧૦

॥ શ્રીવાલકૃષ્ણો જયતિ ॥

પ્રાચીન કીર્તના કાકા શ્રીવલ્લભજી

શ્રીનાથજીવું કીર્તન (રાગ ખીસાવત)

ફૂંજ દવારહાડે સખા પીય,
 દેખિ વદન ચિત ચોરી સિમોહ
 તનક વિશોકિ અમો તન ક્રિય

૧

વામ મુળ તન ચિત ચોરી મોતન
 દસન મુળ મહી મુંડ સંભાર
 વક બોહ ચચચ અનિમાર
 નેન બાણુ અમો હરવ આર

૨

રેડીયામ કરજી અધકાવલિ
 વાદ્યચંદ મુળ હરજાત
 દેખત નેન હલત નહી આવે
 ચુંસ નામર સોવલમાત

૩

ઠપુક સકેચ અવો ગુરજનમે
 અમ દેખે વિન કલન પરાત ॥
 સો ઉપચાર કરે મેરીસજની
 નિરખી ઘસ વારને ભાત

૪

॥ મનુષ્યબંધસજી ફૂત કીર્તન ॥

॥ મીનમીત પ્રિયાજીવું કીર્તન ॥ (રાગ ખીસાવત)

હોવાશે નમીતપ્રિયા ॥

નિનં કીરી દેન હરહલી આવત, ચોરી હાવત શેખરીયા

૧૧૭

તુમ અલિયામ સંજ મિલકે મુન વક આંગન એમો કોકી ભેમા ॥

નિરેખિ નિરેખિ નેન સચું પાત્ર, પ્રાણુ જીવન પન્સચામ નાચેમા ૧૨ ॥

ને ભાવે સોને કમેરે મોહન, માખન મિશી ફૂંડ મમેમો ૧૩

અવજીવ નિરખર કાકે પર, તુમ હુને કહ્યુ અધિક સરેમા

૫૩૧

શ્રીકૃષ્ણાય નમઃ

શ્રીસર્વોત્તમજી વિષે શ્રીગોવિંદસ્વામીકૃત પદો.

(મનુર્લંઘાન વર્ષ ૫ પૃષ્ઠ ૧૭૮.)

ભૂલથી ચાલે પદનું મૂલ્ય રહી ગયેલું હોવાથી અહિં આપવામાં આવે છે.
રાગ ચિટ્તાવલ.

અતિ તપુક પુરોષ જાનિ કિય^૧ કીયો સુરોષ શ્રીવિદ્દેશ ।
શત મયોત્તર નામ વાન લે મહા ભવ^૨ હયો મિટાયો ક્લેશ ॥ ૧ ॥
પદો છુનો ચિત્તમાં ચિત્તન કરો કણુ માતે ધરો ચિતાકો હેશ ।
એક રસેના કહો કહો ઘરનો ચક્રી^૩ ગારવા સહસ્રમુખ દોષ ॥ ૨ ॥
યહ મંવંતાર ન કાહુ ઘરમ્યો^૪ મુતિ સ્મૃતિ શાસ્ત્ર પુરાણ વિદ્યોષ ।
દૈવિ જન ચક્રરત્નકો પ્રકટે મૂલક ગોવિંદ પ્રમુ ખીમદેશ ॥ ૩ ॥ ૪ ॥
અહિંથી પ્રત્યેક નામના આવનું અહિંક ૫૬ છે.

રાગ ચિટ્તાવલ.

માનંદરૂપ શ્રીવલ્લભકો મપને કિય જાનો ।
મોર સયે તુમ છાંદી^૫ લે રનહીકો માનો ॥૧॥
તીમ લોકમાં કોનહિ પદતરકો આવે ।
લેવ કોટિ લેતીશમાં કોઠ પાર ન પાવે ॥ ૨ ॥
માનંદ નામ રસના રટો અર્થ હિ ધિંચારી ।
વૈવે ગોવિંદ જન જપ કોવે પુષ્ટે પવારથ ચારિ ॥૩॥

શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર.

(મનુર્લંઘાન ગતીક ૮, ૯ પૃષ્ઠ ૧૭૯.)

આ પ્રમાણે ૭ શ્લોકથી હલધર્મીત પૂર્વ પીઠિકા નિરૂપણ કરિનિ સ્તોત્રની શરૂઆત કરેછે.
નામ નિરૂપણ પ્રસ્તાવમાં લેના હેતુથીત સ્વરૂપનું સ્મરણ થયે તદ્દનિત આનંદભરથી,
સ્વરૂપમાં કેવલ આનંદ તરવની સૂતિથી પ્રથમે આનંદ નામથીના નામ નિરૂપણ કરે છે:-
માનંદઃ પરમાનેંદઃ શ્રીકૃષ્ણાસ્થં કૃપાનિધિઃ ।
દેવોદ્ધારપ્રવત્નાત્મા સ્મૃતિમાત્રાર્તિનાશનઃ ॥ ૭ ॥
આ શ્લોકથી ચીમદાશર્ચ્યસરૂપી નામનિરૂપણનો આરંભ થાય છે. આ શ્લોકમાં
પ્રથમ ૭ નામ છે. ૧ આનંદ, ૨ પરમાનંદ, ૩ મીઠુંપ્રાસ્થ, ૪ કૃપાનિધિ, ૫ દેવોદ્ધાર-
પ્રવત્નાત્મા, ૬ સ્મૃતિનાશન.

૧. હલધર્મી, ૨. પાપ, ભક્તિમાં પ્રતિબંધ. ૩. ચાહ્યો, - ચારણ અને સદ્ગુણ મુખવાળો
સેવ કરવું વર્ણન કરવાં ચાહ્યો તો પછી એક રસના (છબ) જેવી રીતે વર્ણી શકે ?
૪. કહ્યુંઓ. ૫. ત્યાગી, છેડી.

નામનો નમનપૂર્વક જપ કરવો હોય તો નામની ચતુર્થવિભક્તિ કરી તે આમળા નમઃ સ્તુત્વ મૂળી નીચે પ્રમાણે જપ કરવો.

૧ શાસ્ત્રદાયક નમઃ, ૨ પરમાર્થદાયક નમઃ, ૩ શ્રીકૃષ્ણાસ્થાય નમઃ, ૪ કૃપાનિધયે નમઃ, ૫ કૃષ્ણોદ્ધારમયસ્તારમયે નમઃ, ૬ સ્ફુટિમાત્રાસિત્તાદ્યનાય નમઃ.

આનંદમાત્રકરધાતુઓદ્ધારિવિગ્રહે વિખુલિતા મંદમરુતના પરમાર્થથી આનંદઃ આનંદાનુભવ ન સંપ્રિત હોવાથી આનંદ એમ નામ ધરાવ છે.

નામનિરૂપણ પ્રસ્તાવમાં સ્વરૂપે હલ્લમાં પ્રવેશ કર્યો. સ્વરૂપને ચારે ચાર આનંદરૂપ નોંધ ને કહ્યું આનંદરૂપ ન છે.

જન પ્રથમ સ્થોત્રમાં કહી ગયા તે પ્રમાણે પ્રાકૃત-સૌકીક ધર્મના આનામય અને અપ્રાકૃત અસૌકીક નિખિલ-સર્વ ધર્મનિહિત શ્રીમદ્ધાર્મચરણનાં સ્વરૂપનો દર્શન થયો તેથી કવચ આનંદ એમ નામ ધર્યું.

આનંદમાં ને પદ છે ૧ આ અને ૨ નંદ.

આ=સમંતાવસ્થાએ ઓરથી, નંદ=નિઃસમરૂઢિ આપે છે, સ્વમજ્જાનુ=સ્વમજ્જાને તેથી આનંદઃ સ્વમજ્જાને ચારે ચારથી સમૃદ્ધ આપે છે તેથી આપથી આનંદ કહેવાય છે.

અર્થ આનંદ=જન નંદ=આનંદ ને આપથી પ્રગળાનંદ જણુ ન્હાન છે ન્હાતા તો પ્રાકૃત ન છે. શ્રીકૃષ્ણ-પિતાત્વ જન્મેમાં સમાન છે, પરંતુ સ્વમ શ્રીમદ્ધાર્મચરણ અપ્રાકૃત છે, આપે નંદરૂપણ પ્રાકૃત છે. શ્રીમાદ્ધાર્મચરણ શીશુ શ્રીવિકૃત્તાવના પિતા છે અને તેમ જ નંદરૂપણ જણુ શ્રીકૃષ્ણપંડના પિતા છે, જણુ જન્મેમાં તારતમ્ય એ છે કે શ્રીમદ્ધાર્મચરણ અપ્રાકૃત છે અને નંદરૂપણ પ્રાકૃત છે; અર્થોત્ત નંદરૂપણ આ રીતે શ્રીમદ્ધાર્મચરણથી ન્હાન છે અને તેથી તેઓનું નામ આનંદ છે.

આ=ચારે બાજુ નંદ=આનંદ ને આપથી માય છે તે આનંદ લીવાર્થ આનંદ ને આપથી આવે છે તે.

જન નામનિરૂપણમાં મૂળ સ્વરૂપનાર્થક જણુ નામ આપા કરે છે. સંયોગ વિપ્રયોગના બેથી રસ દિલ્લત છે. સંયોગની પૂર્વ વિપ્રયોગ છે. તેથી આનંદ નામવડે પ્રથમ સંયોગરૂપ કહે છે. સંયોગમાં નોંટસો આનંદ અનુભવાય છે તેટલા જ આનંદરૂપ આનંદ એટલે સંયોગાનંદ.

‘આચાર્ય મને જણાવે’ એમ ભજવવામ્મથી, ‘શ્રીગોપીજન વચન’ એવા આશ્રમાં વિશ્વાસ હોય તો ‘એમ સ્થોત્રિથી અને ‘વસ્તુત્વ’ કૃષ્ણ ન છે’ એમ પ્રભુચરણની કક્ષિતથી શ્રીમદ્ધાર્મચરણને ભજનરૂપણ છે. ‘હવે હસ્ત’ કરીને પુરુષ ભજાને બોલાય છે. આના (શ્રીમદ્ધાર્મચરણના) ધારણ ‘આરથી કૃષ્ણ નિશ્ચયે ધારણ ચાવ છે.’ ક્ષમાદિ નિખિલ-ક્ષિતથી શ્રીમદ્ધાર્મચરણ જણુ શ્રીકૃષ્ણરૂપ છે. ધર્મચારનાસ્થિ કૃષ્ણ સ્વધામ પદમાં એટલે મંદિમાં અનુના નેમીની દિધિ નંદ ધર છે તેઓને માટે આ પુરાણાર્થ (શ્રીમદ્ધાર્મચરણની સર્વ) ઉદય થયો છે. ‘શ્રીમાદ્ધાર્મચરણ’ કૃષ્ણ ન બિરાજે છે’ ક્ષમાદિ વાંચથી જણુ શ્રીમદ્ધાર્મચરણમાં આવશે.

* આ પ્રમાણે વાચકર્મની સજ્જત આવર રહે સ્થોત્રમાં આવતાં નામ નિરૂપણ સ્તરમાં આવશે.

૧ માધર્મ્ય મામ્ વિજ્ઞાનિયાદ- ૨ યદિ હેતુસ્તિ વિષાંતઃ શ્રીગોપીજનવચનમે. ૩ વસ્તુત્વઃ કૃષ્ણ દત્ત. ૪ સંક્રિષ્ટાદસ્તઃ પુરુષો મહત્માદ્યરણ્યસ્તુત. ૫ પદત્તારમમાજેન કૃષ્ણો મયતિ વે જ્ઞાતઃ. ૬ કૃષ્ણે સ્વધામોર્વચનો ધમજ્ઞાનાર્થિમિ સદ્. ૭ જ્ઞાતી નરદશામેષ પુરાણાર્થોપુજોક્તિઃ. ૮ શ્રીમાદ્ધાર્મચરણ કૃષ્ણ દવાગરીયતે. ૧

ભાગવતને ભગવદ્વક્ત્ર છે. તેમાં (શ્રીમદ્ભાગવતમાં) દશવિધ લીલા નિરૂપણ કરી છે. તેમાંના કર્તા શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ જ છે, કારણકે પોતે શ્રીકૃષ્ણાત્મ છે. શ્રીઅંગમાં શ્રીકૃષ્ણની પ્રધાનતા છે. જોણ મુખ્ય બનેનું કાર્ય મુખ્યમાં કહેવાય. લીલામાં નિરોધલીલા મુખ્ય છે. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ રાસલીલેકતાત્પર્ય છે. રાસલીલા નિરોધલીલામાં હોવાથી દશમસ્કંધાનુસાર નામનું વ્યાખ્યાન કવિત છે અને તે જ પ્રમાણે શ્રીમત્ પ્રભુચરણે આરા કરી છે.

શ્રીભાગવતના સુંદર પ્રતિપદના આવકિરણથી બુદ્ધિત શીવલ્લભ નામની મૂર્તિ નિજ દાસ્ય સૌભાગ્ય વિસ્તારે. તેથી સંપૂર્ણ શ્રીભાગવતના અર્થને જણાવનાર પુરુષોત્તમસહસ્ત્રનામ પણ નિરોધલીલા બોધક છે. શ્રીમદ્ભાગવતનો અર્થ તે આનંદરૂપ હરિની લીલા છે જેમ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે આરા કરી છે. અને 'તેજ' એક અર્થ સાત પ્રકારે અવિરોધથી બળે તે મુક્ત થાય છે જેમ પણ આરા કરી છે તેથી સ્કંધાદિમાં (સ્કંધ, પ્રકરણ, અધ્યાય, વાક્ય, પદ, અક્ષરમાં) તે જ અર્થ પ્રતિપાત છે; આટલે બોધક નામ કહે છે જ્ઞાનંદર, આનંદરૂપ અથવા આનંદ જનક. સ્કંધાર્થરૂપથી આનંદરૂપતા, અધ્યાયાર્થરૂપથી આનંદ જનકતા. દશમસ્કંધમાં જન્મપ્રકરણમાં પ્રથમ અધ્યાયમાં પરીક્ષિતના પ્રશ્નથી શ્રીકૃષ્ણે આનંદ થયો છે અને તેથી શુદ્ધેવળ કહે છે કે રાગવિષામાં શ્રેષ્ઠ તમારી બુદ્ધિ સારી વ્યવસાયવાળી થઈ છે જેથી તમારી નૈધિક રતિ (પ્રીતિ) વાસ્તવે કથામાં થઈ છે. અક્ષાદ્ધિ ભગવદ્ અવતારના અવલુથી, બુદ્ધિને આશ્વાસનથી, દેવકીવસ્ત્રેવને આકાશવાણિથી અને સ્કંધકર્તા ભગવત પ્રાકટ્ય થયે તેના અવલુથી, આનંદ થયો. તેથી આ આનંદ નામ દશમ સ્કંધાર્થ તથા તેમાંના પ્રથમાધ્યાયાર્થ બોધક છે.

ગ્રંથાવલોકન.

૧. મહાકવિ, વ્યાખ્યાયિતયાનુગત, સંશોધન કરતાં મહુ વલ્લભપ્રજ્ઞાનો, શુ. મુ. રસ્યાદિ પ્રકટકર્તા શુદ્ધાદૈવસિદ્ધાન્તકાર્યાચર્ય.

મહાકવિ શ્રીમદ્વાચાર્યજીના દ્વિતીય પુત્ર શ્રીમદ્ વિદ્યુત્તેજશ્ચરણે પ્રકટિત સુંદર નામાનુગણ મન્થ છે. આ મન્થ ઉપર ત્રણ દીક્ષાઓ છે (૧) શ્રીગુણાધિપત્ય પાંચમી સાલજી શ્રીરમુનાથ વિરચિત મહાકવિગિણી, (૨) શ્રીગુણાધિપત્ય ત્રીજી સાલજી શ્રીનાલકજીજીથી પાંચમી પેઢીએ પ્રકટ થયેલા શ્રીપુરુષોત્તમજીની દીક્ષાનું નામ તીર્થ છે. (૩) વિવેક નામની દીક્ષા પણ શ્રીપુરુષોત્તમજીની જ વિરચિત છે. મૂળ મન્થ તથા દીક્ષાત્રયના નામપણુ રૂપ સ્વ પ્રયોજન દર્શાવેલ. મહાકવિરૂપ હસનું નિવસસ્થાન મહાકવિરૂપ તરગિણી (નદી) ઉપર છે. તેમાં પ્રવેશ કરવાને તીર્થ-આવરો-બોધક-તેથી શ્રીપુરુષોત્તમજીએ 'તીર્થ' પ્રકટ કર્યું નહીં તો અનેક તીર્થ હોવાથી, તેમ નદી કીનારે અનેક હસસદૃશ પહાડીઓ હોવાથી, તેના વિવેક પ્રકટ કર્યો. અર્થાત્ 'વિવેક'થી તીર્થના વિવેક કરીને, તદ્વાંશ મહાકવિરમિણી (નદી)માં પ્રવેશ કરીને વિવેકપૂર્વક મહાકવિરૂપનું દર્શન કરાવવું એ જ આ સુંદર દીક્ષાત્રયસંગેત મન્થનું પ્રયોજન છે. મન્થનું અંશાચરણ પણ મન્થનો સાર સંગ્રહે છે.

૧ શ્રીમાગવતપ્રતિપદમખિવરમાર્ગમુમુદિતા મૂર્તિઃ શ્રીવસ્ત્રમામિષાજલ્લભોતુ નિશ્ચરાસ્ય સૌમાગ્યમ્. ૨. શ્રીમાગવતાર્પણ આર્ગ્યસ્ય હરેર્લિતા. ૩. એકાર્યે સ્તપા જાનમખિવેપેન મુચ્યતે. ૪. સમ્યગ્યવહિતા શુદ્ધિસ્તવ રાગર્ષિસ્તમ, વાસુદેવક્રપાયાં તે યજ્ઞતા મૈત્રિકાં રતિઃ.

મન્વોપાસનવૈદિકતાગ્નિકદ્વીષ્ઠાર્ચનાદિવિધિમિયં ।

અસ્તુદ્યો રમતે નિજમણ્ણેષુ સ મેડસ્તુ સર્વસ્વમ્ ૩૨૭

પ્રથમ મન્યથી, વા ઉપાસનથી, વા, વૈદિક તાનિક દક્ષિણ અર્ચન કે વિધિથી પ્રાપ્ત થતા નથી, તે સર્વથી અસ્તુદ્ય રહીને નિજમણ્ણમાં નિરતર ખેલે છે એ પ્રથમ જે કેવલ શુદ્ધ આવાત્મિક ભક્તિથી પ્રેમથી પ્રાપ્ત થાય છે તે માર સર્વસ્વ માણા. ભક્તિદક્ષિણે આ વિધિ છે, ને આ જ તાદર્શનું જીહાપોદિપૂર્વક મેન્વમાં તેમ દીક્ષામાં સિદ્ધીકરણ કર્યું છે. દ્વિતીય વિનયી મધુરવોત્તમજીને અવતારવાદ્યવધી મોળ્યામાં આ જ મન્વ આર્ચર્ષકે મધ પાયા છે એ યોગ્ય લાગે છે.

આવો સુંદર મન્વ, સપ્રેમ્યનું હવે પ્રકટ કરવારો મન્વ ત્રણ દીક્ષા સહિત સુંદર રીતે પ્રકટ કરવાને જે પરિભ્રમ સંશોધનકર્તા બદ મલમલકર્તાએ લીધા છે તે સ્તુત્ય છે. હકત મન્વ નિર્જુનસાગરમાં પ્રકટ થયેલો હોવાથી એની સુંદરતામાં શ્રદ્ધિ મળે છે. મન્વનું સંશોધન ખજુ અસંતોષપ્રદ નથી, જોરહુજ નહિ પરન્તુ સંશોધન કર્તાએ જે પરિભ્રમ લીધો છે તેનું સ્પષ્ટ મૂલન કરે છે. આ મન્વ આવી સુંદર રીતે પ્રકટ થયેલો જોઈને અને વૈષ્ણવોને આ મન્વનો પરિભ્રમ અવરજ કરો જોઈએ એ ઉદ્દેશથી હકત મન્વનું સરલ આવાનંતર પુષ્ટિભક્તિમુદ્ધામાં આરંભ્યું છે. આ શાખાવ્યત્તર સાદ્યધ્યથી અભ્યાસકે મૂલ સંસ્કૃત મન્વનો પરિભ્રમ કરી શકશે. હકત મન્વની સર્વામર્યુદ્દેવાતું દર્શન કરીને એમ કહ્યા વિના નથી શાસ્ત્ર કે આ મન્વનો સત્ત્વ પ્રત્યેક સંસ્કૃત્ય વૈષ્ણવ વા અવૈષ્ણવ જો કરશે, તે તેના દ્રવ્યનો બિંદો પાશ્વર્થમિક સદુપયોગજ થયેલો મળ્યો, અને સંસ્કૃતથી અનભિય વૈષ્ણવ જો સ્વપ્રભાવનાથી હકત મન્વ સ્વરૂપમાં પધરાવશે, તે તેટલા દ્રવ્યનો અનુપયોગ જ થયેલો મળ્યો. અત્યારી તે ક્ષણ છે કે પ્રત્યેક વૈષ્ણવે આ મન્વ ત્રણપિ ત્રણ સંસ્કૃત છે તે ખજુ સ્વરૂપમાં, જો સંજિત-હોય તે, અવરજ પધરાવેલો. અત્ર 'ચક્રિત હોય' એમ કહેવાતું મરણ છે. હકત મન્વનું પ્રમાણ મત્ર ૭૨ પત્ર છે, ને વ્યાટકા નાના મન્વના ૧૪ જાના વૈષ્ણવોને આપવા મર્યાદા બારે પડે. શ. મમતાત્ત સાક્ષીએ પ્રસ્થાન રત્નાકર નિર્જુનસાગરમાં જાણ્યો છે, ને તેના પત્ર ખજુ ૭૨ જ છે, અને પુસ્તકનું ૬૬ ખજુ સુપરોચન છે. તેટલોજ જો અધિક નહિ તે પરિભ્રમ સંશોધનકર્તાએ તેમાં કર્યો છે, પરન્તુ તેનું નોંધવર માત્ર આજ જાના જ છે. બાજ (ભક્તિદક્ષ) મન્વ જો નિર્જુન-સાગર પ્રેસે પ્રકટ કર્યો હોત તે આવું મૂલ્ય બધુ બધુ તે જ અનાથી વિશેષ ન થાત. શુદ્ધાર્તસિદ્ધાન્તકામીલમના ચાલકોએ અને શુભેચ્છકોએ અવરજ સમરણમાં રાખ્યું જોઈએ કે મન્વના પ્રસારની શ્રદ્ધિ મન્વના નોંધવરની ન્યૂનતાના પ્રમાણ હોય છે. મૂલ તે આપણા વૈષ્ણવો 'સંસ્કૃત મન્વ છે એને શું કરીએ' એમ જૂના પડે છે, 'તેમાં જ્યારે જ્યાં નોંધવર પત્ર પ્રમાણથી અતિરખ હોવાનું જુએ ત્યારે હકત મન્વનો, ન સમજવા છતાં ખજુ સત્ત્વ કસ્ત્રાનું કહેતા આપણને, અતિ ઉત્સાહ હોવા છતાં, 'ખજુ સંદર્ભ' સંકોચાતું પડે છે. આ કહેવાનો ઉદ્દેશ એમ નથી કે હકત મન્વ આપણી દ્રવ્યસંચય કરવા મગ્ન છે. આપણે વૈષ્ણવોનો સ્વભાવ જે મન્વસમજાવી વિરુદ્ધ છે, ને તેમાં જ્યારે સંસ્કૃત મન્વ બધુ બધુ પ્રવળ થાય તે પત્ર પાંચ દસ વર્ષે જેવાં જ ન્યૂન ત્યારે મરો, ને તેટલા સમયમાં ઉધાધ વગેરેનો ખજુ એમ જા પડે. અર્થાત્ સામ તે આમાં અસંભવ જોયો જ છે. વસ્તુસિતિ

આમ હોવાથી શુદ્ધદેવ-સિદ્ધાન્ત-શાસ્ત્રના શુભેચ્છકોને સચવા છે કે મન્ય નેમ બને તેમ અન્ય નોહાવરે વેખ્ખવોને આપો. ઉક્ત બદ્ધનો આ પ્રથમ પ્રવાસ છે, ને તેથી એમના જ કહેવાથી લાગે છે કે રૂ. ૧૮૦) વા ૭૦૦) ખર્ચ થયો છે, પરંતુ અવિખ્યમાં પ્રકટ થતા મન્યોમાં આવી 'prohibitive price' રાખવામાં નહિ આવે તો સંપ્રદાયનું એવ વિશેષ થવા સંભવ છે. 'Benares Sanskrit Series' વાળા ૧૦૦ પૃષ્ઠના પુસ્તકનું પુઠ્ઠા ઉપર રૂ. ૧) નોહાવર લખે છે, તે ધારણથી આ મન્યનું નોહાવર ૧૪ આના વિશેષ ન કહેવાય, પરંતુ ઉક્ત સીરીઝના મન્યો નેમજી લીધેલા છે તેમને ખબર છે કે તે મોકો રૂ. ૧) ને નાસે માત્ર આના ૧૦) ચાર્જ કરે છે, ને બહુ તો ૧૨) આના અને કવચિત્તે ને રૂ. ૧) ચાર્જ કરે છે એમ સ્પષ્ટ સ્વીકારીએ તો પણ તે મોકોની દૃષ્ટિ આધારની છે જ્યારે આપણી દૃષ્ટિ મન્યપ્રસારની છે. ઉક્ત દૃષ્ટિકો હોવાથી આપણે તો મન્યનું નેમ બને તેમ મૂલ્ય અન્ય જ રાખવું જોઈએ. આતો અવિખ્યની સ્થળનાથી છે, આ ભંજિતકંસના સંજ્ઞામાં, જેમાં વિશેષ ખર્ચ થયો છે, તેમાં શું કરવું? આ સંજ્ઞા નીચલી સચવા છે. શીનાશ્વદાસના તિલકાવિત શીજોત્પર્ધનશ્વલજી મન્યપ્રસિદ્ધિ અને પ્રસારને માટે રૂ. ૨૫૦૦૦) ની રૂબ શીજોત્પર્ધનશ્વલ ઉપર મોકલી છે એમ કવચી કહ્યું છે, શીજોત્પર્ધનશ્વલ સ્વંતઃ મન્ય પ્રસિદ્ધિ અને તદ્દપ્રસાર ક્ષણે છે, ને તેને સાર વધારાકિત પ્રવલ કરે છે. તેથી જો બલકંદ-શમાં ઉક્ત ગોસ્વામીશ્રીશ્રીને જો આ પ્રકારની વિનિતિ કરે કે આપશ્રી આ મન્ય સ્વંતઃ ખરીદી લઈને અન્ય નોહાવરથી-આરથી હ આનાથી-વેખ્ખવોમાં પ્રસારો, અથવા તો વિના મૂલ્યે પણ-જેમ બાહ્ય અપવામાં આવે છે તેમ-અધિકારીને દાન કરો-તો આપણે નિશ્ચય છે કે બદ્ધ નેમજી ઉક્ત ગોસ્વામીશ્રીશ્રીના 'કૃપાપાત્ર' છે, તેમની આ શુભ વિનિતિને કદાપિ જલ્લીકર થાવ. મન્યનું મુદ્દલ કરવાને આપણને ગમે તેટલો ખર્ચ થાય તેટલો ખર્ચ વેખ્ખવો કનેથી કેમ લઈ શકાય? જો મન્યનું જો લઈ ફરીથી મુદ્દલ કરે તો આર આનાથી વિશેષ નોહાવર ન પડે. આમ નોહાવરના સંજ્ઞામાં આમદપૂર્વક લખવાનું પ્રયોગન માત્ર ઘેટકું જ છે કે આમ અતિશય નોહાવર રાખવાથી બલકંદશમાંથી લીધેલો પરિશ્રમ વેખ્ખવોમાં અપસિમ્મિત રહેવાનો ભય રહે છે. ઉક્ત બદ્ધ ઉક્ત ગોસ્વામીશ્રીશ્રીના ઉત્તેજનથી અથવા પોતાના જ અન્ય મન્યો પ્રસિદ્ધ કરવાના છે, તે મન્યોના મન્યના સંજ્ઞામાં આ સચવાનો સ્વીકાર કરશે એમ આશા રાખીશું.

મન્યનું મુદ્દલ પ્રાપ્તિશુદ્ધ અને સ્વચ્છ છે. ત્યજ મન્યનું સમુદ્ભવ કરવામાં બદ્ધ બલ-બદ્ધ શમને કવચિત્તે આત્મકીર્તિને-જેષ્ઠ તરીકેની-કીર્તિનો ભોગ આપવો પડે છે, છતાં પણ આ આત્મભોગ અન્યપ્રકારે સાંપ્રદાયિક સાહિત્યના પ્રકાશના હિતિદાયકમાં એમનું નામ નિસ્વાર્થતાને લીધે વિશેષ જગજ્વાલી લાભપ્રદ વસ્તુતઃ છે. પદિત ગદ્ગદાસના કરતા પણ બદ્ધની આ પ્રવૃત્તિ વિશેષ પ્રશસ્ત છે. બલકંદ શમાંની માથક પદિત ગદ્ગદાસે સ્વઃ કોઈ પણ પ્રાચીન મંથ મુદ્રિત ક્યો દોષ-એમ જણમાં નથી, જો કે આમા કવચિત્તે કારણ એમની પ્રચલિતતા પણ હોય. પરંતુ જ્યારે આપણે જોઈએ છીએ કે સત્સિદ્ધાન્તમાર્તંડ અને ખાસ્તશક્તિ જેવા મદાન સ્વમન્યો મુદ્રિત ક્યાં, અને પ્રાચીન ક્યેક પણ મુદ્રિત ન ક્યો ત્યારે એમ અનુમાન કદવામાં આવે કે બલકંદ શમાંની પ્રવૃત્તિ પ. ગદ્ગદાસના કરતાં વિશેષ નિઃસ્વાર્થ હોવાથી, વિશેષ સ્તુત્ય છે, તો તે સર્વથા અસંભવ તો નથી જ.

અક્રિદંતે તથા રીક્ષા-સાધનામાં જડુ પ્રયત્ન અલભ્ય સર્માંએ કર્યો છે એ તે પ્રત્યક્ષ છે. પરંતુ જેમ એમણે વિષયનુક્રમ ચોખ્ખો છે તેમ જો મૂલ મન્યમાં વિષયોનું સૂચન કરવાને ખંડ વાક્યા હોત તો મન્ય અન્યાસકરને મુશ્કેલ થાત. શાખ્યાદિ મન્યો સૂત્રને અનુસરીને યજ્ઞાવા હોવાથી 'ખરી' ત્યાં મુશ્કેલ નથી, પરંતુ આવા સ્વર્ત્ર મન્યોમાં આ કાર્ય અર્થહીન નથી, પરંતુ પ્રાયઃ લાભપ્રદ જ છે. આ મન્યમાં જડુ વાક્યનો ઉપન્યાસ થવલો જોવામાં આવે છે, તેથી જો વાક્યો ક્યાંનાં છે એમ દર્શાવવામાં આવ્યું હોત તો મન્યની ઉપયુક્તા વધત. આ કાર્ય મીમંસાગતતાદિના પ્રતિબિંબ પાડ કરનારને કઠિન નથી. જોઈયુ આ મન્યની રીક્ષાઓમાં જડુવાર આપણે પ્રકાર્થ (૧) ચિદ્દિ જોઈએ છે. એ ચિદ્દિનું પ્રયોજન ભદ્રજીએ પ્રસ્તાવનામાં વણાવ્યું છે છતાં અમને તો એ ચિદ્દિ અમુક સ્થલે સા દર્શાવી મોળવણ છે એટલે વિચાર સ્ફુર્જીત થતા મન્યના અનુસંધાનમાં સખસન પહોંચે છે. આવા ચિદ્દિનોતો આ મહત્ત્વ અવમુખ છે. કેટલેક સ્થલે તો એ (૧) ચિદ્દિ હોવા છતાં જડુ એની ઉચિતતાની સંકે જડુ થાય છે. આ સિવાય મૂલ મન્ય તથા રીક્ષાઓનું સાધન પ્રાયઃ મૂલ હોવાથી ભદ્રજીને પરિભ્રમ મન્યવાદ્યજ છે.

આ મન્યના આરંભમાં અલભ્ય સર્માંએ એક ઉપોદ્યાત પણ લખ્યો છે. ઉપોદ્યાત સચ્ચુતમાં જ છે, અને જડુ પ્રયાસનો પરિણામ કામે છે. (It is labor saving, there is no loss in expression) મૂલ મન્ય અક્રિદંતે અને તેની રીક્ષાઓની ભાવા વ્યાંના પછી ઉપોદ્યાતમાં નિરોધ મેળ નથી, પરંતુ એક એ વાત ખાસ ખ્યાન જેણે છે. 'વતવવિ જાણ મંગલારિજા સ્વત યય કપત્કં વરકેન વિ મામ્યેનાયમયગતાઘિરતા-વાય પમ્યાઃ કિન્તુ સીમવાચાર્યઘરજેતવ પ્રકટરંજકારિતિ ' અત મતભદ્ર સર્માં પ્રિદ્ધ-માર્જતું પ્રાકટ્ય દેવ એક મીમંસામાર્જજી કર્યું છે એમ સ્પષ્ટ છે એમ કહી, અન્યનો નિરોધ કરે છે, તે ઉપરથી એમનો વિષ્ણુસ્વામિપરંજનો આશ્રય કિલિષ થવાનું અનુમા-નાય છે, અને તે હતા ભદ્રજીના સલામકને મારે એમને મન્યવાદ આપીશું.

ઉપોદ્યાતમાં મીપુરોપેતમજીને મીરપુનાયજીને પરિચય કરાવ્યો હોત તો રીક્ષા વાત મીમંસામાર્જજીને મુસકંજીના ક્તવિરોધિનો પરિહાર સ્વાનુભવસિદ્ધ હોવાથી સચિદ્ર છે.

અક્રિદંતેનો, અક્રિત્વરચિણીનો, તીર્થનો અને વિરોધનો એમ ચતુર્વિધ વિષયનુક્રમ મન્યના આરંભે શોભે છે.

એકંદરે હકત મન્ય સર્વ પ્રકારે અસ્પૃશ્ય છે. અન્તમાં ભદ્રજી સાંપ્રદાયિક નામસેવા આથી ઉત્તરોત્તર અધિક કરે, અને તેને વાસ્તે પ્રમુ એમને અપેક્ષિત સર્વ સમગ્રીનું જાન કરે એજ સુભેદ્ય દર્શાવીયું.

साम्प्रदायिक मुद्रित ग्रन्थो

संस्कृत

[illegible]

१. सर्वार्थदाय निमित्तं साक्षात्
२. (कथं) -

[illegible]

१	भक्तिमार्ग रक्षय.	०-४-०
१	श्रीमद्भगवद्गीता सुभाषिणी टीका.	०-८-०
१	भक्तिप्रकल्प. रा. गोधी.	०-२-०
१	उपदेशसुधा.	०-४-०
१	तुलसीभाष्याचार्यव्याह.	०-४-०
१	पुष्टिमार्गी सिद्धान्त पट्टारि.	०-८-०
१	अक्षवाह श्रीहरिराधय.	०-२-०
१	परावधार्जन. मन्त्र तथा शुद्धराती.	०-५-०
१	आम्रवतशतनिरासवर्ह.	०-२-०
१	भेदभेदस्वरूपनिर्णय.	०-२-०
१	पुष्टिमात्रप्रकाश-योगानीया.	८-४-०
१	भाष्यतीर्जन्य लेखनो न्याम.	०-२-०
१	आशौच. निर्णय.	०-८-०

1 System of Vallabhacharya. free.
 रा. भा. लक्ष्मणाय आश्विनशुक्ल
 अक्षयि.

१ तत्रतदीय शास्त्रोक्तं धर्मसूत्रम्.	१-०-०
१ श्रीकृष्ण वीर्यसूत्र १ भाग	१-०-०
१ " " " २ " "	१-०-०
१ श्रीवसुधायार्थ ध्यानसूत्र.	१-०-०
१ संभाष्य दोष विवरण.	०-२-०
१ धर्मनाद.	०-२-०
१ Pushtimarg.	०-३-०
१ शास्त्रीय विचार.	०-३-०

મોતલુબીય મત્થા પ્રદેશક કુંડ પ્રકરિતઃ

१ मन्त्रासनशुद्धि.	०-३-०
२ अतिशय म.	०-१-०
१ मन्त्र-पञ्चपदानि.	०-३-१
१ पुष्टिप्रवादमार्ग.	०-४-०
१ कुम्भविज्ञानप्रकार.	०-१-०
१ छन्दोगमन्त्रिसम्पाद.	०-२-१
१ अक्षितवर्धनी.	०-२-०
१ सिद्धान्तमुद्रावली.	०-४-०
१ यमुनाष्टक.	०-१-०
१ वाद्यभोग.	०-३-०

॥ सर्व पुस्तके नीचे सम्पादित भण्ड सारः ॥

१ अन्तःकरण प्रयोग
१ सिद्धान्त रसम्भ
१ विवेकप्रमाणम्
१ नवरत्नम्

જા. મીલવનલાલજી પ્રકરિત

१ वैष्णवं द्विभूतनिक.	०-१
१ वैष्णवं सक्तिभादनिक.	६
१ वैदिकत्वावैदिकत्व विचार.	०-१
१ उपदेशमीमांसा.	०-१०
१ आनन्दारण्य दर्पण.	०-११
१ आनन्दार्थ तत्त्वभास्कर.	०-
१ राक्षसपत्नीव्याख्यापत्रोक्त.	०-१
१ नीक्षर भास्कर.	१-
१ अतिवृत्त.	१-१०
१ श्रीमती, अमनसास्त्रीनी.	०-१

श्रीमह वैष्णवपरिपत्तं प्रकटितं

१ गायत्रीनाम्नम्	यन्त्रस्थः
१ अनुमोक्षम् सप्रतीकम्	०-५
१ अभिकारपत्रम्	०-५
१ वैश्वान्तारिकशाला	यन्त्रस्थः
१ शक्तिस्मृतिसुप्रथमाध्यायम्	०-५
१ प्रस्तावनाश्लोकः	०-५
१ श्रीमद्भगवद्गीतासप्तश्लोकावलिप्रस्तावः	०-५

धर्म ने कुलनाथ द्वारा प्रकटित

१ श्रीगुणोपनिषद् प्रथमस्कन्धः	मुद्रासं.
१ शुद्धाक्षरसंस्कृतः	१०-१-१
१ अक्षरसंस्कृतः	१०-१-१
१ यथाशक्तमुद्रा	

द्वयोराम अयासयमां प्रकटिते.

१	ह्याचम' हाचम अक्षिमासा. भा. १. १-४	
१	ह्याचम' हाचम अक्षिमासा. भा. २. १-४	
	चित्रे.	
१	श्रीवत्सभाचार्य.	०-१
१	श्रीगुणोद्भूत.	०-१
१	श्रीपुण्डरीकभट्ट.	०-१

१. पुष्टिभाष्यिय पुस्तकालय, मन्त्री-नदीयाद

૨. કીર્તીનીયાં બસરેવદાસ, આત્મવિશ્વપત્ની હવેલી, મુલ્ય ૫૨-મુબક.

२. व्यासभक्त्या योऽपि विद्वान्परांशं परमात्मनो ददाति, तं व्यास उवाच ॥ ४ ॥

पुष्टिभक्तिसुधा.

नायमात्मा प्रवचनेन-लभ्यो न मेधया न बहुना श्रुतेन ।

यमेवैष वृणुते तेन लभ्यस्तस्यैव आत्मा वृणुते संतं स्वामि ॥१॥

भावे वेदैर्न तपसा न दानेन, न चेज्यया ।

अथैषं विधौ ब्रूयुः दृष्टवानसि मां यथा ॥ २ ॥

मत्तया त्वनन्यया शक्यः अहमेवाविधोऽर्जुन ।

हासुं द्रुपुं च तस्येन मनेष्टुं च परन्तप ॥ २ ॥

ପୃ. ୬୦.] ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ୫୧୪୦. ଶ୍ଳୋକ, ଶାପାହ ଶୁଣୁ ୧୧. ଶ୍ରୀମଦ୍ଭାଗବତ ୪୩୮. [୩୫ ୩-୪.

તંત્રી લક્ષ્મી પ્રસાદેશ,

લાંડીલાલ નગીનદાસે શાહ. શી. જી. જોલ્ જોલ્, બી. વસીલ, હાથકાર્ટ-મુ'બઈ.

विषये।

લેખકો.

१. अथासूयमीमर्यां व्याम् ।

२. श. भूधयन्द् पृथसीनास तेजीवाध.

B. A. L. L. B. Vakil; High Court.

२. निवेदनतात्पर्यम्.

११. रा. रा. चमन्तराम हरिश्चन्द्र ताम्बी.

‘सु. श्रीमदभिरुभारत भक्तिवत्स.

श्री. श्री. D. B. A. LL. B. Vakil.

High Court.

५. शुद्धित्वं चकार।

रा. रा. मृलयन्त्र तेष्ठीवाद्य. B. A. LL. B.

५. अन्धकारलोकित.

Journal of Management Studies, 19(1), 67-80.

१. म. भक्तिप्रकरणं.

રા. યા. મુશ્વર-ને તેલીયાલા. B. A. LL. B.

१. ब. रसायनमहात्म्यप्रमाण. भा. ३.

‘र. D. B. A. LL. B.

६. सांभरी-पुष्प-पत्र-पत्रिका

5424

500

३. श्री. विद्यालोक शर्मा :

श्रीवल्लभाचार्यविरचितप्रहसूत्रश्रीमद्भाष्यम् ।

जीवसमानपर्यवशप्रकरणे निरूपितं, श्रुतिस्तु स वा एव तस्मिन्संप्रसादे
रत्वा चरित्वा हृद्वैव पुण्यं च पापं च प्रतिन्यायं प्रतिन्यायाद्रवति बुद्धान्तायेवेति
सः जीवः वै निश्चयेन एव स्वकृज्योतिः संप्रसादे प्रश्रुतिस्थाने रत्ना क्रीडित्वा
सता संपरिष्वज्य चरित्वा तदानन्दं श्रुत्वा हृद्वैव पुण्यं च पापं च चकाराचदुमय-
फलभूते सुखदुःखे स्वाप्ते नाडीष्वनुभूय प्रतिन्यायं आयोः गमनं नितरामायो
न्यायः पूर्वगमनमाप्तिरूपेण गमनं मातिन्यायः तथा स्यात्तथा प्रतियोगिनि यतः
संप्रसादे समागतस्तरस्थानं योनिस्तल्लक्ष्मीकृत्य आद्रवत्यागच्छति बुद्धान्वाय जाग-
रणायेत्यर्थः ।

रमणं स्वरूपानंदानुभवः आनन्दसुगिति श्रुतेः, चरणमीश्वरसंप्रतिः सता
सौम्य तदा संपन्नो भवतीति श्रुतेः, पुण्यदर्शनमानन्दानुभवः पुण्यस्यानन्दफलत्वात्
सुखमहमस्याप्तमित्यनुमधात्, पापस्याज्ञानफलत्वेन पापदर्शनमज्ञानानुभवः, न
किञ्चिद्वेदिपमित्यनुमधादिति केचिद्बुधः ।

तत्रैवं सन्देहः, नाडीभ्यः पुनर्हृदयदेशं गत्वा भगवतः सकाशात् समागत्य
जागर्तीति आहोश्मिषम स्थिरस्वप्न जागर्तीति, तत्र भुत्यनुरोधात् चरित्वा प्रतिन्यायं,
प्रतिन्यायाद्रवति बुद्धान्तायेति गमनार्थकचरणत्वात्प्रकृतिकृत्तमस्येन प्रतियोग्याद्र-
वणात् पूर्वकाले गमनं हृदयदेशमागत्य जागर्तीत्येवं मास उच्यते,

अतः प्रबोधोऽस्मात् ॥ ८ ॥

अतः नाडीभ्य एव प्रबोधः आगमनाक्रियात्मकं प्रतिन्यायमाद्रवणं श्रुति-
गाह, प्रतिक्रियागमनरूपा क्रिया जागरणमन्तराऽनुपपन्नातो नाडीभ्य एव प्रबोध
इति बोधयति, गर्तपतितस्य प्रबोधेहि ततो गमनं लोके दृष्टं, चरित्वेत्यस्य प्रतित्वे-
त्यर्थात्, आनन्दसुगिति श्रुतेः, अत्र जीवस्य प्रतियोग्याद्रवणं भगवत एव, प्रेरक-
त्वात्, किञ्च प्रबोधः अस्मादात्मनः सकाशादेव प्रबोधः, प्रियेव संपरिष्वक्तस्य
बोधामात्रे कथमागमनं, अत एव संपरिष्वक्तो निषिद्धनिद्रा, यदा हि भगवान्
त्यजति परिष्वङ्गं तदायं प्रबुध्यते, प्रतियोग्याद्रवति च, तथाच सति सत्र आगत्य
न बिदुः सत्र आगच्छामह इत्यादिवाक्यानि तदभिप्रायाणि, न तु स्थानान्तराभावा-
भिप्रायाणि, स्थानान्तरसद्भाव उपपत्तेर्गदितत्वात्, तस्माच्चैव स्पष्टेति तत्र एव
प्रबोधो न तु हृदयदेशमागत्येति सिद्धम् ॥ ८ ॥

किञ्चिद्राशंक्य परिहरति, ननु प्रियमेव प्राप्तेनात्मना परिष्वक्तस्य
प्रहस्योक्तं गतस्य प्रबोधेन ज्ञाने मुक्त एव भवेत्, न तु पुनरागच्छेत्, अतो

भगवद्विच्छया देहनिर्वाहाय तत्स्थाने नियुक्तोऽन्य एव जीवः समायातु,
किञ्च, अन्यतः प्रबोधे तु स एव, अन्यस्मिञ्जीवे तन्मागते व्यवहारस्तु सुशुप्ती
विघातभावमापन्नो भगवता योगिमवेश्वरत् सत्स्यति, किञ्च मुख्यार्थे प्रयत्नस्तु
न कर्तव्यः, अनायासेनैव सुपुण्याः मुक्तिसिद्धेः, तेनाजागलस्त्वनायितं साधन-
शास्त्रं स्यात्, तस्मादन्यतः प्रबोध इत्याशङ्क्य परिहरति सुशब्दः,

स एव तु कर्मानुस्मृतिशब्दविधिम्य ॥ ९ ॥

अस्मादपि प्रबोधे स एव, कृतः, कर्मानुस्मृतिशब्दविधिम्यः, चत्वारो हेतवः,
लौकिकवैदिकयोर्मानकर्मभेदात्, तत्र लौकिके कर्मणि सामिक्कृतकर्मणः शेषसमा-
पनात्, न हि कश्चित्सुपुष्टिमतिषुद्धः सामिक्कृतं न समापयतीति कचिरिसिद्धम्, तथा-
नुस्मृतिः, न हि पूर्वदृष्टं न स्मरतीति कचिरिसिद्धं, शब्दाश्च, पुण्यः पुण्येन कर्मणा
भवति पापः पापेन, कैप तदाभूत्कृत एतदगादिति, एवं च सुपुष्टौ सत्संपत्त्या
मुत्पत्तीकारे पुण्यपापफलाभावाच्छ्रुतिविरोधः, कैप इत्यप्येव, सुप्तागतयोरेकस्यैव-
परामर्शको विरोधपदवीमारोहेत्, सति सम्पद्य न विदुरिति मन्नागंवाहानकथनं
मुक्तौ विरुध्येत्, तस्मादेते शब्दाः सुपुष्टिमिषुद्धस्यैव बोधकाः, तथा सति संपत्त्ये-
त्यादयश्च, विषयश्च, श्रोतृत्वे ब्रह्माणं हृणीते, श्रोतृत्वे शेषं स मुयात्, एक एव
यजेत, द्वादशरात्री वीक्षितः स्यादित्यादि, यः कामयेत वीरोम अभायेवेत्यादयः,
नायमात्मा प्रवचनेनेतिश्रुत्या भगवन्ज्ञाने वरणमेष हेतुः, स च मर्यादायां साध-
नद्वारैवेति भगवता मर्यादारक्षार्थं बोधे मुख्यभावाय स्वाज्ञानकरणात्, सति
संपद्य न विदुरित्यादिश्रुतेः, पूर्वपक्षयुक्तयो दुर्बलाः, तस्मान्नगवतः सकाशात्प्र-
बोधेपि स एव प्रतिषुध्यते ॥ ९ ॥

किञ्चिदाशङ्क्य परिहरति, ननु यत्र कर्मानुस्मृतयो न सन्ति तत्रान्यो
भविष्यति, कचिन्मूर्छादिविज्ञेये सर्वस्मृतिनाशेन मृगभावदर्शनात्, यथा कस्यचिद्
वर्ष्मणि यथान्येनैव लौकिकवैदिकव्यवहारास्त्वथान्यत्रापि सौप्तिकेऽन्यजीवे भ-
विष्यन्ति, अनुस्मरणादयश्च बुद्धिदृष्टयो नानाविधा संभवन्ति, गंगाप्रवाहे भविष्य-
जलान्तरस्य गंगावत् य एव चिदंशो बुद्धिदृष्टिप्रवाहे समायाति स एव पूर्वकर्म-
समाप्तिकर्ता तथा भवतु, शब्दा विषयश्च तदादिन्यायेनैकबुद्धिविषयतयोपपन्ना इति
लौकिकवैदिकव्यवहारे निष्पत्त्ये सिद्धे किं स एव समायातीतिनिर्वन्धनेनेत्याशङ्क्य
परिहरति,

मुग्धेर्धसंपत्तिः परिशेषात् ॥ १० ॥

सुग्रे मूर्च्छाचनन्तरं जीवतो मृग्यभावे अर्धसंपत्तिरेव तत्तादितरा निश्चा-
यिका साधारणी मुद्दिर्न सर्वा, न हि मूर्च्छोपरतावापि निवृत्तपूर्वसंस्काररूपस्य
मृग्यस्य यद्वादाधिकारोस्ति, कर्ता धास्त्रार्यवत्त्वादित्यधिकरणे कर्ता जीव एव
न तूपाधिः, ततश्च शब्दा विषयश्च जीवविषयाः, तत्राचार्यो समयो विद्वानित्यादि
नोक्तो यद्वादाधिकारस्त मृग्यस्य न संभवति, पूर्वमवृत्तान्पन्निहोत्रादीनि तु जीव-
नाधिकारात् श्रियन्ते नापूर्वाणि, एवं लौकिकव्यवहारोपि पूर्व एव निर्वहति नापूर्वा-
सिध्यति, तथाच तत्र स धान्यो चेति निर्णेतुं न शक्यते, लोकेन्यशरीरेन्यस्य नि-
श्चेतुं न शक्नोति, पुराणेषु मूर्च्छितोपवर्णनगंर्वर्जोवने तच्छरीरे तस्यैव प्रवेशोक्तेः,
वशिष्टोपदिष्टमंत्रपूजादेः पत्न्या प्रषोभनवदतिमृग्यत्वस्योदितत्वाच्च, तस्मान्मृग्यभा-
वोपरं पूर्वोक्तकर्मानुस्मृतिशब्दाधिपिहेतुसद्भावे तु न कोपि दोषः, अतो मृग्रे यत्र
मृग्येऽनुस्मृत्यादिषु यत्रचानुराद्वैतार्धसंपत्तिः पूर्वम संपत्तिर्नोत्पद्यते, कुन एतत्,
परिशेषात्, प्रसक्तप्रतिषेधे यस्तत्प्रतियोगी न भवति स परिशेषः, स एव धा न
वेति निश्चयप्रमाणानामभावादर्थारसन्देहो विशिष्यते निषेधप्रतियोगित्वेन,
तस्मात्तस्योद्देशान्मृग्रे अर्धप्रतिपत्तिः, किञ्चात्र प्रतिपत्त्यादिपदं नोक्तं यत्संपत्तिपद-
मुक्तं तेन मृग्रे मूर्च्छितेऽर्धसंपत्तिः, यथा नाडीषु सन्नैकत्वाद् दुःस्वाभावमात्ररूपा-
र्धसंपत्तिस्तद्वद्वेति ज्ञेयं, तेन कालियदमनस्यले मूर्च्छितस्यार्धसंपत्त्या इन्द्रियाणां
प्राणानां च पुनरागमनं यदुक्तं तदपि न विरुणाद्वै, अनुस्मृत्या च न एव जीव
इत्यपि, अविचारस्तु जीवावस्थाभावेत्वादेवेति च,

यद्यु अस्मि मृग्यो नाम यन्मूर्च्छित इति लौकिकं कथयन्ति स च किम-
वस्थ इति परीक्षायामुच्यते तिस्रोवस्थाः शरीरम्यजीवस्य जागर्गिं स्वप्नः सुषुप्त-
मिति, चतुर्थी तु शरीरादवस्थितिर्न तु पञ्चमी काचिदिति चतुष्पणावेकावस्थानाम्
न्यतमावस्था मूर्च्छित्येवं प्राप्ते धूमो, न तामन्मृग्यो जागरितावस्थो भवितुमर्हति,
नयथावेन्द्रियैर्विषयानीक्षते, नापि स्वमान्प्रत्ययनिःसङ्गत्वात्, नापि मृतः प्राणो
प्यणोर्भावात्, नापि सुषुप्तः वैलक्षण्यात्, मृग्यश्च कदाचिरमापि नोच्छ्रवति,
सवेपथुरस्य देहो भवति भयानकं च धनं विस्फारितनेत्राः, सुषुप्तस्तु नैवं,
मृग्यसुषुप्तयोर्हस्तच्छादिघातनिमित्तत्वान्मोहस्य अभादिनिमित्तत्वाद् स्थाप्येत्स्या-
दिभेदात्, नापि मूर्च्छितस्य सुप्त इति लोकोपपत्तयः तस्मात्परिशेषार्धसंपत्तिर्मुक्त-
तेत्यवगच्छायः, ततश्च पञ्चमीयमवस्था कादाचित्कीति नाममिदंदिदं इति, तत्र,
अत्र मृग्यकृता प्राणायनकृता मूर्च्छा विचार्येत चेद्वाच्यमपि विचारयेत्, मूर्च्छायाश्च
प्राणानां स्वस्थानपरित्यागेन जायमानतया प्राणवर्धत्वात्, बाल्यस्य शरीरवर्धत्वात्,

अतो नेदं विचार्यते, तथेयमपि न, किञ्च व्यर्थञ्च विचारः प्रयोजनविरहात्,
यदत्र यदाचित्तदवास्यान्तरं तदा तन्मविलयाय यत्नान्तरमास्पेयं, अभेदे
तु न यत्नान्तरमिति चिन्ताप्रयोजनमुक्तं, तदपि तदा युज्येत यथाचार्यः संसार-
व्यवहारबोधनाय सूत्राणि प्रवर्तयेत्, शरीराऽनामयस्यापि ज्ञाने हेतुमेति वयो-
विचारमपि सूत्रयेत्, किञ्च नेयं जीवस्यावस्थापि तु प्राणस्येति प्रकरणाविरोधो
विचारे, अथ जीवः साक्षी सर्वावस्थाश्च तदुपाधीनामेवेति प्राणावस्थाया विचारे
को दोष इति चेत्केवलसाक्षिवादाश्रयत्वेनोक्तिर्मन्त्रावादापरिज्ञानात्, केवलसाक्षि-
वादनिराकृतिस्तु सुषुप्त्युत्क्रान्त्योर्भेदेनेत्यत्र समीचीना निरूपिता, किञ्च स एव तु
कर्मानुसृष्टिशब्दविषिभ्य इति सूत्रं व्यर्थं स्यात्केवलसाक्षिवादे, तस्माज्जीवा-
वस्थात्वाभावात् सुधाबाधनं प्राणावस्थाविचारे इति सुषुप्त्यधिकरणशेषत्वमेव
सम्पगिति दिक् ।

कथितुं येषामीश्वर एव साक्षात्संसारोति सिद्धान्तस्तेषां न पूर्वपक्षसमा-
धानौ अवकल्पेते इत्याह,

तस्मात्स एव जीवः स्वप्नादिदोषसंबन्धरहितस्तारुण्यमन्युक्तो भगवज्ज्ञान-
राहेषो ज्ञानाधिकारीतिसिद्धः,

कर्पन्दी तु सुसलाभिघातादिजन्या मूर्छा सुषुप्तिविशेषः, मृग्ये अस्पृष्टज्ञाने
पुरुषेऽर्धसंपत्तिरूपा सुषुप्तिर्भवेति, यथा संप्रज्ञातासंप्रज्ञातभेदेन योगो द्विधा भवति
तथा सुषुप्तिरपीति, इमां च प्रमाण्यर्धसंपत्तौ सुषुप्तिमुपक्रम्य आनन्दमुक् चेतो-
मुखः प्राज्ञः नाग्रत्स्वप्नसुषुप्त्यादिमपञ्चं यत्प्रकाशत इत्यादिभृतयः प्रवृत्ता इत्यु-
वाच, तत्र विचारसमं, भूतयस्तु नाडीसुषुप्तिमाशय प्रवृत्ता न मोक्षारण्या, सुख-
दुःखमोहस्मृतयो रोमोमेषेषधुबिकृष्टानननयनादयो दृश्यन्ते मृग्यभावे न तु
सुषुप्तौ त्वयैवांगीकाराद्यो जागरे बहिरनुसृष्टण्यार्मिणोर्गोर्गान्धके समस्तकरणैर्हृदि
तत्तद्दृशान् स्वप्ने सुषुप्त उपसंहरते स एकः स्मृत्यन्वयात् प्रिगुणवृत्तिदृग्निद्रियेश
इत्येकादशाज्जाग्रदाद्यवस्थास्वैक्यात् सुषुप्तावतर्भावे कारणं न पदयामः, अथ बृह-
दारण्यकेऽवमीषदशायामवस्थाप्रयमेवोक्तमतो नाग्रत्स्वप्नमविलक्षणत्वेन परिशेषा-
त्सुषुप्तावेवातर्भाव इति चेन्न परिशेषस्य मरणार्धसंपत्तावपि तुल्यत्वात्, न च पुन-
रुत्थानाग्न मरणैतर्भाव इति वाच्यं, नामभ्रान्त्या यमदूतनीतानामपि पुनरुत्था-
नात्, पट्टस्कन्धे शिखरेतुपुत्रस्य पुराणांतरे सावित्रीमर्तुः सत्यवतश्च पुनरुत्थान-
कथनात्, तस्मात्सर्वमाणदेहोपरतिर्मरणं, सूक्ष्माणदेहसंभवावस्थितिर्पूर्वोत्प्रेष्युक्त-
मुत्पदयामः ॥ १० ॥

इति तृतीयाधिकरणं ॥ ३ ॥

નિવેદનતાત્પર્યર્થ.

અથ નિવેદનવાચ્યાર્થસ્તુ-સ્ટુષ્ટપાદાદેવ જીવાઃ સ્વતો મગવતા સ્ટુષ્ટર્થ
મિત્રાઃ કૃતાઃ, તેષાં તતઃ પ્રમૃતિ મગવતાઃ સહ મગવદંજ્ઞાનાં મિયોગોડસ્ત્યેન, ન પરં
તાપકેન્દ્રાઃ, સમ્બન્ધાભાવાત્; સમ્બન્ધસ્તુ મપજ્ઞાસક્તિનિવૃત્તયા મશતિ, સાતુ યાવ-
દ્દેહસમ્બન્ધમહન્તામમતયોરવિધાકાર્યયોઃ સજ્ઞામ મમિતું શક્નોતિ, અતો યથાદ
ન્તામમતયોર્માધકત્વં મશિષ્યતીતિ પુનઃ સમ્બન્ધસિદ્ધિઃ, તપા પુનર્દેહાદેઃ પાકેન
મુદાદેઃ કાર્યસમત્વાદિવ મગવત્કાર્યોપયોગિત્વં મશતીત્યલ્પમુત્તયા ॥

इति श्रीहरिदासोदितो निवेदनतात्पर्यार्थः ॥

૧. મહાર્ણવ શ્રેષ્ઠા દ્વિવિધાઃ । કેવલમર્યાદામાં સ્થિતાઃ સાધનપરાસ્તેષાં
મુક્તિરેવ ફલં, યે ચ મર્યાદાપુણ્યક્રીકૃતાસ્તેષાં સર્વસાધનસ્યામૂર્વકશરણાગતૌ
ક્રિયમાણસેવનાયાં સેવાફલોકફલસિદ્ધિઃ । મન્યેષાં આમુરણાં પ્રકૃતિજ્ઞાપામાં
સત્સારનિષ્ણયેનાધ્યક્ષમસમવેશરૂપા મુક્તિઃ, નહિ તેષાં મગવરપ્રાપ્તિસમ્યગ્મ-
ન્ધોડપિ, 'મામગ્રાપ્યૈષ કૌસ્તેય' इत्यादिब्रजमात् ॥ तत्पुस्तकस्य टिप्पणम् ।

આવાર્થ—આત્મનિવેદનો વાક્યાર્થ આ પ્રમાણે છે. વાક્યાર્થ એટલે નિવેદનમત્રમા
ને સંબંધ કે અપેક્ષા રહેલી છે, તે સર્વનું સ્વસ્થ, તેના આવાર્થ, એ નિવેદનના વાક્યાર્થ.
એને મીઠરિધન્યસ્થ સ્થાને કરે છે.

एकीर्णं चेद्दु र्था, एकाकी न एतत्तु स द्वितीयमैकच्छत् એ શ્રુતિવાચ્યને આધારે
પ્રથમ તો પ્રશ્ન એ સદિ સ્વચાની ઇચ્છા કરી. સમ્યક કરવા માટે સદિ રચે છે એમ ઉપનિ
પર કહે છે. સમ્યક કેમ બની શકે? સર્વને એક ન બગવાન છે. બગવાન બગવાન સાથે
સમ્યક કેમ કરે? એ સંજ્ઞા થતાં શ્રુતિ કરે છે કે પ્રશ્ન પોતે સમ્યક કરવા અકૂરપે થાય છે.
સદિ સ્વચા માટે પોતાનામાંથી ન અનેક નીકળવાદિ પ્રકટ કરે છે. છત્રો સ્વસ્થરૂપ હો-
વાથી સદિ કરવાની જગ્યા પ્રશ્ન ઇચ્છા કરે છે, ત્યારે તે છત્રોને પોતાનાથી જુદા કરે છે
જ્યારથી બગવદ્વસ્થ છત્રો જુદા થાય છે, ત્યારથી પ્રશ્નથી તેઓ વિજુદા પડે છે, પ્રશ્નને
વિશેષ પ્રાપ્ત થાય છે. જુદા પડ્યા ત્યારથી પ્રશ્નને અર્થેષ જુદો; અને વિશેષ ન રહ્યો.

૧ અસરજ્ઞાના અર્થો. ૨૫ અર્થો એ પ્રકારના છે- તેમાંના એકનો કેવલ મર્યાદામાં ન
રહેવા છે, તેઓ તે જ અર્થેમાં વસ્તુરેમાં સાધનો ક્યોને શીક્ષણ કરવે પ્રાપ્ત કરે છે. તેઓને શીક્ષ
ન હવે મલે છે, અધિક નહિ, એમને મર્યાદા પુષ્ટિમાં અધિકાર થયેલા છે, તેઓ તે મર્યાદાના
સર્વ સાધનોને વિશિષ્ટિ આપીને પ્રશ્નને તરફે બધ છે; અથવા તે મર્યાદા માર્ગના સાધનોન
તેના છત્રોને છત્રોને આપ્યાં બધ છે, તરફે જવા પડી તે છત્રો પ્રશ્નની સેવા કરે છે અને સેવા
કર્તા કર્તા સમય પ્રશ્ન સાથે અનેક અર્થોધિક આનંદમય સોપા સોપર છે, એ સેવાધિક મર્યાદા
કહેવા ફલની તેઓને પ્રાપ્ત થાય છે. એના પ્રકૃતિ-આધારમાંથી જન્મત થયેલા છે, તેના અસુષ્ટોને
તે સંસારમાં જન્મવાને નિષેધ થયેલા હોવાથી તે છત્રોને અર્થતમસ નામના મહાનરક્ષાં પ્રવેશ
કર્યાપ મુક્તિ મલે છે. તે છત્રોને પ્રશ્નની પ્રાપ્તિના સંજ્ઞાને સમ્યક જુદા થી. કમો પ્રશ્ન ન થી
પ્રતિ જીવામાં આપ્ય કરે છે કે 'કે જાણું', તે આશુર છત્રો અને પ્રાપ્ત કર્યા વિના અધ્ય
મકોને પ્રાપ્ત થાય છે. તેઓને આશુર મોનિમાં ન જુદા પડ્યા છ.

મગજાનથી વિખુટા થયા તો પણ તેઓને તાપકેસે નથી મતો. વિરોગ હોય તો તાપ કેસે થવો જોઈએ; પરંતુ વિરોગ છતાં; હજારો વર્ષોના વિરોગ છતાં જીવેને સેધ પણ પ્રભુને મળવા માટે તાપ કે કેસે કોઈ થતું નથી. કારણ શું? કારણ એ જ કે પ્રભુનો સંબંધ નથી. જ્યારથી વિખુટા પડ્યા ત્યારથી પ્રભુ સાથેના તાર તુટ્યો; સંબંધ છૂટ્યો; હવે પ્રભુના વિરોગને લઈને થવો જોઈતો તાપકેસે ક્યાંથી આવે? ઘોરો પણ પ્રભુનો સંબંધ સ્થો આવતો હોય તો તેઓને પ્રભુનો વિરોગ સાંભરી આવે અને પ્રભુની પ્રાપ્તિ માટે બાંધે ઉઠાવે. સમુદ્રનો સંબંધ જ્યાં નથી ત્યાં પ્રભુપ્રાપ્તિ માટે તાપ કેસેની ઉપચિ ક્યાંથી?

વિરોગ પ્રાપ્ત થયા પછી પ્રભુનો સંબંધ કની રીતે થાય? એ પ્રશ્નના ઉત્તરમાં આપણી આજ્ઞા કરે છે કે, પ્રપંચમાં જન્મેથી બંધકિત હરે થયા પછી પ્રભુનો સંબંધ થાય છે. પ્રપંચમાં જન્મીને આસક્તિ લાગી પડી છે, ત્યાં સુધી પ્રભુનો સંબંધ સંભવિત નથી. મારું તાર્કિક હરે થયે પ્રભુનો સંબંધ થાય છે.

પ્રપંચમાં એટલે શોકમાં રહેલી આસક્તિ હરે થવામાં બે આડી કાંસો છે. એક તો અહંતા અને બીજી મગતા. એ બેની માતા અવિદ્યા એટલે અજ્ઞાન. અજ્ઞાનથી મારું તાર્કિક ઉદભવે છે. સમગ્ર જન્મ પ્રભુને ખેલવાનું રચાન છે, એમાંના સર્વ પદાર્થો પ્રભુને ખેલવાનાં રમકડાં છે, તે બધાં પ્રભુનાં છે, પ્રભુ જ તેના માલિક છે, છતાં અજ્ઞાનને વધ મળે કુચ્છિ જીવે. એને ચોતાવા માની લે છે, અને કુન્મી થાય છે. ત્યારે જન્મીને અવિદ્યાએ ઉત્પન્ન કરેલી બે શૈલિક અહંતા અને મમતારૂપ પિતાચિનીઓ બેઠેલી છે, ત્યાં સુધી શૈલિક ક્રમાંથી જન્મી આસક્તિ હરે થવાની નથી. જ્યારે અહંતા અને મમતાનો બાધ થયો ત્યારે ત્યારે પ્રપંચમાં રહેલી આસક્તિ હરે થશે, અને હરિને પ્રભુનો સંબંધ થશે. તાત્પર્ય આ છે. માયાની બે પુત્રીઓ, એક વિદ્યા અને બીજી અવિદ્યા. અવિદ્યામાં રસાઈને જીવ ચોતાનું સ્વરૂપ જૂની જાતને શૈલિકમાં અહંતા મગતા બંધે છે, પ્રભુને અહંતા મમતાનું મૂલ કારણ જે માયા, તેને જીવવાનું સરલ સાધન બતાવ્યું છે. ગીતામાં કીયુએ આજ્ઞા કરે છે કે; મામેય ચ પ્રપચસે માયામેતાં સરલિં તે—અને જે શરણે આવે છે, તે એ માયાને તરી જાવ છે. પ્રભુને શરણે જવાથી એ માયાનો જન્મ થાય છે. માયાનો જન્મ થવાથી અવિદ્યા રહેતી નથી. અવિદ્યા હરે થતાં તેની બે પુત્રીઓ અહંતા મમતા પચાવન કરી જાય છે. અર્થાત્ જે જે પદાર્થોને 'મારા તારા' માનવામાં આવતા તે સર્વ પદાર્થોને પ્રભુને સોંપી દેને, પ્રભુના જ માનીને, ચોતાને પણ 'હું' એમ સ્વતંત્ર ન માનતાં 'પ્રભુનો હાસ પું, એમ જાણીને ભગવત્સેવામાં પ્રવૃત્તિ થાય છે. એથી પ્રભુનો સંબંધ હરિને સિદ્ધ થઈ જાય એમ સમજી શકે. જ્યારે પ્રભુનો સંબંધ થયો, ત્યારે સેવાનો અધિકાર પ્રાપ્ત થયો. જન્મ કાચી માટીના પદાર્થને પકાવ્યા પછી જન્મ લઈ આવવા વગેરે કાર્યમાં જોડી લાગવ છે તેમ પ્રભુનો સંબંધ સિદ્ધ થયા પછી જ દેહ, ઇન્દ્રિય વગેરેનો પાક થાય છે. એ પાક તાપ કેસેરૂપ વિરોગાગ્નિથી થાય છે, પહેલાં સંબંધ થતાં જ હું પ્રભુથી હજારો વર્ષથી વિખુટા પડ્યો છું ' આવું જાન જ્યારે થાય છે, ત્યારે પ્રભુને મળવા માટે અસંત આર્તિ થાય છે, તે આર્તિ વિરોગરૂપ મહાગ્નિમાં પરિણમ પામે છે, અને તે અસૌકીક અસિવરે શૈલિકદેહ, ઇન્દ્રિય વગેરે જ્યારે પાકે છે, મુદ્દ જને છે ત્યારે તે દેહ ઇન્દ્રિય વગેરે પ્રભુનાં કાર્યોમાં ઉપયોગી થાય છે. અમથી વધારે શું કહીએ? આટલું જ ખસ છે.

શ્રીમદમિકુમારકૃત મત્તિહંસઃ ।

(અમા બાંકિલ ૫૪ ૩૪ થી ચાલુ.)

વમેશ્વર્ય લુપ્તવે તેમ સમ્યઃ “જેને પ્રભુ વરે, તેને જ એ પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય” એ મુક્તિમાં કહેલું વચ્ચું પણ આમ નિરોક્તતાથી સર્વોત્તમાવથી પુરુષોત્તમની શાવના થાય તારે જ સિદ્ધ થાય.

શંકા—જેને પુરુષોત્તમ વરે તેનાથી જ પુરુષોત્તમ પ્રાપ્ત છે, તે પછી ફલને માટે કર્મગાનબંધિમાં નિઃશંક પ્રવૃત્તિ કેમ થાય ?

જેવો અધિકારી તેવું ફલ.

ઉત્તર—અહિં અધિકારી એટલી પૂજના ફલનો ભેદ કહ્યો છે. કર્મ વગેરે વિધિઓનાં વિવિધ ફલ કહેલાં છે, માટે જે જે ફલનો જેને અનુરાગ-હૃદય હતો, તે તે ફલની હૃદયવાદો તે તે કર્મ વગેરે કરતા પ્રગત કરશે જ.

શંકા—કલમ બીજાં ફલોને માટે કર્મગાનબંધિ વગેરેમાં પ્રવૃત્તિ થાય પણ પુરુષોત્તમ-પ્રાપ્તિને માટે તો કાઈ પ્રગત કરશે જ નહિ.

ઉત્તર—ના, એમ નહિ. જેને પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિની હૃદય હોય, તેનું જ વચ્ચું મીપુરુષોત્તમે કહેલું છે એમ સમજવું; એટલે મીપુરુષોત્તમે વચ્ચું કહેલાંની હૃદય પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિની થવાની જ; મીપુરુષોત્તમે વચ્ચું કહ્યું ન હોય તો પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિની હૃદય થાય જ નહિ.

૧૧

જે પ્રકારનું વચ્ચું.

વચ્ચુંમાં પણ એ પ્રકાર છે. મર્ષાદ્રષ્ટી વચ્ચું અને પુષ્ટિદ્રષ્ટી વચ્ચું. મર્ષાદ્રષ્ટી અંગીકૃત છત્ર પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિના સાધનમાં પ્રવૃત્ત થાય છે, કારણકે તેનું વચ્ચું જ તે પ્રકારનું છે. પરંતુ સ્નેહની કૃપાસિ યતા સુધી જ મર્ષાદ્ર (એટલે શાસ્ત્રમાં કહેલાં સાધનો તે કરશે); સ્નેહની કૃપાસિ પછી તો સ્નેહથી જ પુરુષોત્તમ સંબંધી પદ્યોમાં પ્રવૃત્ત થવાનો તે પ્રયત્ન કરશે, એટલે શાસ્ત્રમાં કહેલી વિધિનું પછી પ્રયોગન રહેતું નથી.

પુષ્ટિમાં અંગીકૃત છત્રને તો સાધનમાં પ્રવૃત્તિ અપ્રવૃત્તિનું પ્રયોગન હોતું જ નથી, કારણકે તેને તો જગન્નાથ પોતેજ સાધનરૂપ ચર્મનય છે. માટે જ શિતીવસ્ત્રધર્મા બ્રહ્માણ્યે ચોદ્યમનું વિશેષત્વ આપતાં કહ્યું કે મગ્ધાપૃથ્વી નિષિઠા શાવાનમ્ “શિવે સૌહૃદિ જ્ઞાપરમાં મગ્ધી રહેલું, અને તેથી ચમલા અતિથમને લીધે રાત્રિએ નિદ્રાવશ થયેલું” માટે આ સર્વ ચોદ્ય જ છે.

વિષ્ણુવિષયક સર્વ કર્મોને બંધિ કહેવાય નહિ.

વલી બીજાં વાત એ છે કે વિષ્ણુ વિષયક કર્મકથાસત્યા જે હોય તે સર્વને બંધિ માનીએ તો પછી કર્મના અંત તરીકે કહેલું વિષ્ણુનું સ્મરણ પણ બંધિરૂપ ચર્મનય, (આ ક વગેરે કર્મોની પૂર્વતાં માટે ક્યારેક વિષ્ણુનું નામ પણ બંધિરૂપ ચર્મનય). પણ તે તો કર્મમાર્ગીય છે, માટે તેને બંધિ કહેવાય નહિ.

કર્મમાર્ગ વિમૂર્તિપરંતે છે.

પૂર્વે કહી ગયા બીજી તેમ વિમૂર્તિરૂપ વિષ્ણુના ત્યાં સ્મરણ વગેરે કરવાની વિધિ-
ચાત્રમાં કહી છે, માટે એવું વિષ્ણુસ્મરણ બક્તિરૂપ કહેવાય નહિ, કેમકે કર્મમાર્ગમાં પુરુષો-
ત્તમની વિમૂર્તિઆત્માનું મળન થાય છે.

આમ હોવાથી જ રાજસ્વય મત કરવાની કષ્ટતાવાદા ધર્મરાજ મુધિશિરે પ્રભુને વિદ્યાર્થિ
કરી કે યજ્ઞ્યે ચિમૂર્તિર્મત્તસ્તસ્ત્વાદ્ય વાઃ પ્રમો. “હે પ્રભુ, હું આપની વિમૂર્તિઆત્માનું
મળન કરીશ, માટે તે બ્રમને સુખાદન કરી આપો.” જે પ્રશ્નમાં (કર્મમાર્ગમાં) સાક્ષાત્
પ્રભુનું મળન થતું હોત તો સાક્ષાત્ પ્રભુને વિદ્યાર્થિ કરતા ધર્મરાજ એમ જ કહેત કે હું
તમને (ત્વામ્) મળન કરીશ—આ ઉપરથી એમ મિલ્લ થયું કે ભગવદ્વિષ્ણુ હોય તો જ
બક્તે કર્મ કરવાં. તેમાં જે જે દેવતાઓ ચાગમાં આવતાં હોય તે સર્વ ભગવાનની વિમૂર્તિ
રૂપ છે એમ સમજીને ચાગ વગેરે કરવા, નહિ તો બ્રહ્મન્યવાના બ્રમને પ્રસંગ આવે.

ભાવથી ભગવતપ્રાપ્તિ.

વધી બીજી ચાત્ર એ છે કે ઉપાસક જે જે દેવની ઉપાસના કરતા હોય તે તે દેવની
સાથે સાયુજ્ય એ પરમ ક્ષણ છે, કેમકે ગીતામાં કહ્યું છે કે યેવાન્ત્રેવમજોર્વાસિ “દેવોનું
મળન કરનારા દેવોને પામે છે.” તેમજ

યં યં વાપિ સ્મરન્ ભાવં ત્યનસ્પંતે કલેવરમ્ ।

તં તમેવેતિ કૌતેય ! સદા તજ્ઞાવમાવિતઃ ॥ ગી. ૮. ૬.

અર્થ—હે અર્જુન, મરણ સમયે જે જે ભાવનું સ્મરણ કરતા કરતા દેહ છોડે છે,
તે સદા તે ભાવની ભાવનાથી યુક્ત તે તે ભાવને પામે છે.

આમ હોવાથી જ આપણા પ્રભુ શ્રીકૃષ્ણે એમકલ સંધમાં કહ્યું કે—

કેવલેન હિ ભાવેન ગોપ્યો ગાઘઃ સ્વગા મૃગાઃ ।

યેડન્યે મૂઢધિયો નાગાઃ સિદ્ધા માયીપુરંજસા ॥ મા. ૧૧-૧૨-૮

અર્થ—કેવલ ભાવવડે જ ગોપીઓ, ગાયો, પક્ષીઓ, મૃગો અને બીજા મૂઢ બુદ્ધિ-
વાદા, નાગો, સિદ્ધો, જસદીધી મને પ્રાપ્ત થયા છે.

જે પ્રભાણે મહુ વિસ્તારથી આક્રમવારીઓને સ્વપ્રાપ્તિ નિરૂપણ કરી અને પછી બક્તિ
સિવાયના બીજા સાધનોથી પોતે અપ્રાપ્ય છે એમ નિરૂપણ કરતાં કહ્યું કે—

યં ન યોગેન સાંસ્થ્યેન દાનવ્રતતપોષ્ઠરેઃ ।

વ્યાખ્યાસ્વાધ્યાયસંન્યાસેઃ પ્રાપ્તુવાયસવાનાપિ ॥ મા. ૧૧-૧૨-૯

અર્થ—હું એવો હું કે યોગવડે, સાંખ્યવડે, દાન, વ્રત, તપ અને યજ્ઞવડે, વ્યાખ્યાન
વડે, સ્વાધ્યાયથી, સંન્યાસથી, યત્ન કરનારને હું પ્રાપ્ત થતા નથી.

માટે બક્તિ સિવાયના બીજા સાધનોથી પ્રાપ્ત થતું સ્વરૂપ પુરુષોત્તમસ્વરૂપ નથી,
એમ નિશ્ચય થાય છે.

જ્ઞાનમાર્ગ અક્ષરબ્રહ્મની પ્રાપ્તિ કરાવે છે, પુરુષોત્તમની નહિ.
બીજામાં અનુભવે પ્રથમ ક્યો કે—

एवं सततयुक्ता ये योक्तास्त्वां पर्युपासते ।

ये चाप्यक्षरमव्यक्तं तेषां के योगविद्ययाः ॥ गी. ૧૨-૧

અર્થ—સર્વદા આપનામાં ચિત્તવાળા જે બ્રહ્મા આપની ઉપાસના કરે છે, અને જે અવ્યક્ત અક્ષરબ્રહ્મની ઉપાસના કરે છે, તે બંનેમાં ક્ષતમ યોગ જાણનાર હોય કહેવાય કે તેના ક્ષતમાં વાકિતમાર્ગીય ઉપાસનાનો જ્ઞાનમાર્ગીકરતાં કર્મ જણાવતાં કહ્યું કે—

यथावेद्य मनो ये मां नित्ययुक्ता उपासते ।

भद्या परयोपेतास्ते मे युक्ततमा मताः ॥ गीता ૧૨-૨

અર્થ—જેઓ આરામાં ચિત્ત રાખીને, નિત્યયુક્ત, પરમ ભદ્રાથી અને ઉપાસે છે, તેમને હું ક્ષતમ યોગ જાણનાર માનું છું.

અને પ્રભુએ જ્ઞાનમાર્ગની તુચ્છતા જણાવતાં કહ્યું કે—

ये त्वक्षरमनिर्देश्यमव्यक्तं पर्युपासते ।

सर्वप्रगमचित्तं च कूटस्थमचलं ध्रुवम् ॥ ૧૨-૩.

संनियम्येन्द्रियग्रामं सर्वत्र समबुद्धयः ।

ते प्राप्नुवन्ति मामेव सर्वभूतहिते रताः ॥ ૧૨-૪.

केचोऽधिकतरस्तोपामग्नयुक्तासक्तचेतसाम् ।

अभ्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवज्જિરવાપ્યते ॥ ૧૨-૫.

અર્થ—જેઓ સર્વદા સમસ્તુદિ રાખીને, ઈદિયોનો સંયમ કરીને, સર્વે પ્રાણિમાનના ક્ષિતમાં અનુરક્ત થઈને અનિર્દેશ્ય, અવ્યક્ત, સર્વદા રહેલું, અચિત્ત, હેરદે, અચલ, ધ્રુવ અક્ષરની ઉપાસના કરે છે તેઓપણ અને જ પ્રાપ્ત થાય છે. જ્યુ અવ્યક્તમાં આસક્તિવાળાને કસેપ વિશેષ થાય છે. દેહીથીથી અવ્યક્ત મતિ દુઃખથી પ્રાપ્ત થાય છે.

આરે જ્ઞાનમાર્ગ અવ્યક્ત અક્ષરવિષયક હોવાથી તે પુરુષોત્તમસમક્ષી કહેવાય નહિ. તે પ્રાપ્નુવન્તિ મામેય (તેઓપણ અને જ પામે છે) એટલે અક્ષરવશ પુરુષોત્તમનું ધામ અંબિજાન હોવાથી, પુરુષોત્તમની વિમુક્તિરૂપ હોવાથી “મામ્-અને” એમ કહ્યું; એ ઉપરથી એમ ન કહેવું કે અક્ષરબ્રહ્મ તે જ પુરુષોત્તમ; કમને બીજામાં પ્રભુતાં વચન છે કે કૂટસ્થોઃ ડહર હલ્યતે (હલ્ય અક્ષર કહેવાય છે), હલ્યમઃ પુલ્યસ્તબ્ધ્યઃ (ક્ષતમ પુરુષ તો અન્ય છે), મસરાદ્વિષ્ણોત્તમઃ (તે અક્ષરથી પણ ક્ષતમ છે.)

કર્મમાર્ગ પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ કરાવતો નથી.

કર્મમાર્ગ જ્યુ એવેજ સમજવો. તેનાં દર્શન નીચે પ્રમાણે છે—

यामिमां सुषितां वाचं प्रमदन्त्वबिपश्चिताः ।

वेदवादरताः पार्थ नान्यदस्વીतिवादिनाः ॥ ગી. ૨ ૪૨.

અર્થ—હે અર્જુન, વેદના વાદ કરવામાં ન ગુંધાપદ્મા, કર્મ શિવાય બીજું કંઈ વેદમાં છે નહિ, એમ વાદ કરનારા, કર્મશક્તિને આપનારી ન આ વેદવાણી છે એમ બોલે છે, તેઓ અજ્ઞસમણ છે. વગેરે.

ત્રૈવિધ્યા માં સોમયાઃ પૂતપાપા યદ્દૈરિષ્ટવા સ્વર્ગર્થે માર્યવંતે ।

તે પુણ્યમાસાઘ મુરેંદ્રલોકમશંતિ દિષ્વાન્ દિવિ દેવમોગાન્ ॥ ગી. ૯-૨૦

તે તં મુક્ત્વા સ્વર્ગલોકં વિશાલં સીળે પુણ્યે મર્ત્યલોકં ધિશંતિ ।

પૂર્વં પ્રયીર્ધર્મમનુષ્યજ્ઞા ગતાગતં કામકામા લભંતે ॥ ગી. ૯-૨૧

અર્થ—ત્રણ વેદમાં કહેલી ત્રૈવિધ્યામાં કૃષ્ણ, સોમયાન કરનાર, જેમાં પાપ ધોવાઈ મળે છે એવા પુણ્ય, યજોવેદ માટે મળતી હોય છે સ્વર્ગશક્તિની પ્રાર્થના કરે છે, તેઓ પુણ્ય-રૂપ છંદોશ્વને પ્રાપ્ત થઈને સ્વર્ગમાં દેવભોજનો ભોગ કરે છે. તેઓ તે વિશાલ સ્વર્ગ-લોકને ભોજનને પુણ્ય ક્ષીણ થયાથી મર્ત્યલોકમાં પ્રવેશ કરે છે. એ પ્રમાણે વેદપ્રમાણ કહેલા ધર્મ પ્રમાણે ચાલનારા, કામોની કામનાવાળાઓ આવાગમન કર્યા કરે છે, ઈત્યાદિ બીજામાં કહ્યું છે.

અથ યો ગૃહમેષીયાન્ ધર્મનેષાવસન્ ગૃહે ।

કામમર્ય ચ ધર્માશ્વ દોગિષ મૂયઃ પિપર્તિવાન્ ॥

સત્તાપિ મગધદર્માન્ કામમૂઢઃ પરાસ્મૃતઃ ।

યજતે ક્રતુર્મિર્દેવાન્ પિતૃશ્ચ મદ્વયાન્વિતઃ ॥

અર્થ—ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહેનાર જે ઘરમાં રહીને ધર્મોનું ન આચર્યું કરે છે, અને કામ, અર્થ અને ધર્મોનું કશું ટોલી શકે છે, અને કરી કરીને ધર્મ, અર્થ અને કામ સિદ્ધ કરે છે, તે કામથી મૂઢ થયેલા પુણ્ય અજ્ઞાધર્મથી વિમુખ થઈને યજોવેદ મદ્વાથી દેવોનું અને પિતૃઓનું મળન કરે છે.

યે ત્વિશાસક્તમનસઃ કર્મણુ ધદ્વયાન્વિતાઃ ।

કુર્વંત્યપતિપિદ્ધાનિ નિત્યાન્વપિ ચ કૃત્સ્નશ્ચઃ ॥

રજસા કુંઠમનસઃ કાયાત્પાનોઽમિર્તેન્દ્રિયાઃ ।

પિતૃત્યપત્યત્તુદિનં ગૃહેષ્વામિરતાશ્વયાઃ ॥

ત્રૈવર્ગિકાસ્તે પુરુષા વિમુક્તાઃ હરિમેષસઃ ।

કપાયાં કયનોયોરુવિક્રમસ્ય મણુદિવઃ ॥

અર્થ—જેઓ આદિ આસક્ત મનવાળા, કર્મોમાં અકાવાળા, અનિષિદ નિત્ય યત્નથી કર્યો પ્ય કરે છે, રત્નોગુણથી જેમનું મન કલિત થઈ અધું છે, કામ જેમના અંતઃકરણમાં ભરેલા છે, અજ્ઞતેન્દ્રિય છે, ધર્મમાં ન જેમના વિચારો ગુંધાઈ મળે છે, રાત્રિ દિવસ જેઓ પિતૃઓનું યજન કર્યા કરે છે, તે પુરુષો ધર્મ, અર્થ અને કામરૂપી ત્રિવર્ગમાં મગ્ધ રહે

છે, અને મુખ્યપાત્ર કરવાયોગ્ય યદ્યપીત્વરેવાળા પ્રભુની ક્રમથી વિરુદ્ધ રહે છે. ક્ષત્રાદિ શ્રીમદ્ભાગવતમાં વચ્ચેનાપરથી જન્મ મરણરૂપી તૃતીય આશુર માર્ગમાં તેમનો પ્રવેશ થાય છે એમ નિરૂપણ કરેલું છે. માટે કર્મ માર્ગને પણ પુરુષોત્તમગ્રંથમાં નથી.

પૂજાને ભક્તિ કહેવાય કે નહિ? અવજ્ઞ કીર્તનના સિત્ત સિત્ત પ્રકાર.

શાંદા—નવ પ્રકારની ભક્તિમાં અર્ચન-પૂજા પણ કહેલી છે, માટે પૂજાને ભક્તિ કેમ ન કહેવાય?

ઉત્તર—કદીએ છીએ તે સાંભળ. મત્સ્યાદિ નવ પણ જૂઠા જૂઠા પ્રકારના અધિ-કારીઓથી ક્ષણે ક્ષણે થોવાથી કર્મમાર્ગીય, જ્ઞાનમાર્ગીય, ઉપાસનામાર્ગીય, ભક્તિમાર્ગીય એમ અનેક પ્રકારનાં થાય છે. દર્શાવેલી ધીમદ્ભાગવત, વિષ્ણુ સદ્ગુણનામ વગેરેના અવજ્ઞ કીર્તનના રસ તરીકે ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એમ ચારે પુરુષાર્થ કહેલા છે. તેમાં ધર્મ, અર્થ અને કામની ક્રમથી ક્ષણે ક્ષણે અવજ્ઞ કીર્તન કર્મમાર્ગીય જ સમજાવા. તેમાં પણ દ્રવ્ય વગેરેની ક્રમવાળાથી અવજ્ઞ કીર્તન ચાતુર્યમાં વિહિત થયેલે કહેલું થોવાથી જ કરે તે કર્મમાર્ગીય; વ્યાપાર તરીકે (દર્શિતે માટે) અવજ્ઞ કીર્તન કરે તે તો માત્ર લોકિક ખેતી જેવા જ કહેવાય. જેમ ગુણ થોવાને અંગાંગમનો સ્પર્શ અમમ ગણાય, તેમ અવજ્ઞ કીર્તનનો આવે ઉપયોગ અમમ જ અણ્યમ. અંગાંગમના આ ઉપયોગથી મુક્તિ નિશ્ચય સિદ્ધાન્ત અને કાંઈ ધર્મ થતો નથી, પણ ઉચ્ચ નિવિદ્ધ અવસ્થાથી પાપ થાય છે, તેમ અવજ્ઞ કીર્તનનો અવજ્ઞિકા માટે ઉપયોગ કરવાથી પાપ થાય છે. માટે ચાતુર્યમાં વિધાન કરેલું-કહેલું કર્મ અને તે પ્રકારે કરવાથી ચાતુર્યમાં કહેલું રસ થાય એમ માનવું શુભ ભરેલું છે. (જે જેવું અજ્ઞતા અવસ્થાથી કરે થાય તેવું રસ મમે.)

ચતુર્થ સંવાસામનમાં જ્ઞાનના ઉદયને માટે ચિત્તમુદ્રિના હેતુથી કરાવું અવજ્ઞ કીર્તન જ્ઞાન માર્ગીય સમજાવું. તે ધીમદ્ભાગવતના અમલ સ્થપના થોવાના અધ્યાયમાં શીકૃષ્ણે લખાવે કહેલું છે; જેમકે

યથા યથાડત્મા પરિમૃચયતેડસૌ મત્પુણ્યગાયાધનગામિધાનૈઃ ।

તથા તથા પદપાતિ ચસ્તુભૂક્ષ્મં ચક્ષુર્પર્યયાંમનસંમયુક્તમ્ ॥ મા. ૧૧-૧૪-૨૬

અર્થ—જેમ જેમ મારી પુણ્ય કરાના અવજ્ઞ કીર્તનથી આ આત્મા શુદ્ધ થાય છે, તેમ તેમ અંજન આંગેલા અણુની મારક સદ્ગુણ વસ્તુને જુએ છે.

સાક્ષાત્ મોક્ષના સાધન તરીકે પંચરાગમાં કહેલી દીક્ષા પૂર્વક ચાતુર્યમાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે કરેલું અવજ્ઞ કીર્તન ઉપાસના માર્ગીય સમજાવું. આજ વૈષ્ણવ માર્ગ એમ ચાતુર્યમાં કહ્યું છે, કેમકે વિષ્ણુના ખગેમાં નિજાચર્યા આ માર્ગ છે. મુક્તિના સાધનેત્વ પ્રતિ-પાદન કરનાર વાણીથી એમ નિશ્ચય થાય છે. જેમકે

અર્ચાયામેવ હરયે પૂર્ણ યઃ મદ્યેયેહતે ।

ન તદ્વક્તેષુ સઃ મુક્તઃ માંકુલઃ સ્વતઃ ॥ મા. ૧૧

અર્થ—મદ્યવડે જે મુક્તિમાં જ ભગવદની પૂજા કરે છે, તેના ભક્તોમાં તથા બીજા-ઓમાં કરતો નથી, તે ભક્ત પ્રાપ્ત કહેવાય છે. ક્ષત્રાદિ વાણી આ વિષયને લખ્યા છે.

ભક્તિમાર્ગીય આત્માર્થે પ્રવર્તવિધા ભક્તિપ્રદાયની દીક્ષાપૂર્વક મેક્ષના સાધન તરીકે કરાતા અવજ્ઞ કીર્તન પ્રાવાહિની ભક્તિ કહેવાય છે. તેથીજ કપિથ દેવજ્ઞે કહ્યું કે—
ન ગુહ્યમાનયા મક્ત્યા મગવત્યસ્તિજાત્પતિનિં ।

સદૃશોઽસ્તિ શિષ્યઃ પંચા યોગિનાં વ્રજસિદ્ધયે ॥ મા. ૩-૨૫-૧૯.

અર્થ—અધિષ્ઠ વિષના આત્મારૂપ ભગવાનમાં ભક્તિ મેળવ્યા જ્યેા બ્રહ્મની સિદ્ધિને મારે યોગીજાને બીજો કશાજ્ઞકારક રસ્તો નથી. એમ શરૂ કરતે પછી સત્યરૂપોનાં શક્ત્યો કહીને આગળ કહ્યું કે,

ત एते साधवः साध्वि । सर्वसंगविचर्जिताः ।

સંગસ્તોજ્યથ લે પ્રાર્થ્યઃ સંગદોષહરા દિ તે ॥ મા. ૩-૧૫-૨૪

અર્થ—હે સાધ્વિ ! આજ સર્વે સંમયી વિરક્ત સાધુ પુરુષો છે, મારે તમારે તેના પુરુષોના સંગની પ્રાર્થના કરવી, કેમકે તેઓ સંમના દોષ હરનારા છે. અપુરુષોના પ્રસંગથી મારા પરાક્રમના મારા ગાનવાણી, હૃદય અને કર્ણને રસાયણરૂપ કથા થાય છે, તે કથાઓના સેવનથી જલદીથી મેક્ષના માર્ગમાં બ્રહ્મ, રતિ અને ભક્તિ અતુલમયી સિદ્ધ થશે. અધિઃ મેક્ષના માર્ગમાં બ્રહ્મ, ભક્તિ વગેરે યત્ન કર્યું, તેથી એવી ભક્તિ પ્રાપ્તિ થી સમજવી.

મેક્ષાત્મક ભક્તિના સાધનરૂપે કર્યું થયેલું કીર્તન ભક્તિ માર્ગમાં મર્યાદા ભક્તિ કહેવાય છે. તેના દ્વારે નીચે પ્રમાણે છે—

મક્તિયોગઃ પુરૈવોક્તઃ પ્રીયમાણાય લેઽનય ।

પુનઃ કપયિષ્યામિં મદ્ભક્તેઃ કારણં પરમ્ ॥ મા. ૧૧-૧૯-૧૯

મદ્ભાઽમૃતકયાયાં મે શશ્વન્મદનુકીર્તનમ્ ।

પરિનિષ્ઠાચ પૂજાયામ્ સ્તુતિભિઃ સ્તવનં.મય ॥ ૨૦

આદરઃ પરિષર્ષાણાં સર્વોગૈરભિવંદનમ્ ।

મદ્ભક્ત પૂજાઽમ્પ્રાપ્તિકા સર્વપ્રતેષુ મન્યાતિઃ ॥ ૨૧

મદર્થેજ્વંગચેષ્ટા ચ વષસા મદ્ગુણેરણમ્ ।

મદ્યર્પણંચ મનસઃ સર્પકામ વિવર્જનમ્ ॥ ૨૨

મદર્થેર્જ્યપરિત્યાગો ભોગસ્ય ચ મુક્તસ્ય ચ ।

ઈષ્ટં દષ્ટં હૃતં જપ્તં મદર્થે યત્તત્તં તપઃ ॥ ૨૩

અર્થ—હે નિષ્કલંક, પ્રસન્ન થતા તને મેં પહેલાં ભક્તિયોગ કહેલો છે, અને શરીરથી પણ મારી ભક્તિનું પરમ કારણ તને કહીશ. મારી અમૃત કથામાં બ્રહ્મ, હમેશાં મારું અનુકીર્તન, પૂજામાં નિષ્ઠા, સ્તવનોથી સ્તુતિ, ચેવા પરિષર્ષામાં આદર, હૃદયના પ્રજ્ઞામ, મારા ભક્તની અધિક પૂજા, સર્વે પ્રાણીઓમાં મારી ભક્તિ, મારે મારે સરીરની રેલેલ, વાલ્મીકી

મારા ગુણમાન, મનહુ મારામાં અર્પણ સર્વે કામનો ત્યાગ, મારે મારે ધનનો, ભોખનો, અને સુખનો ત્યાગ, યજ્ઞન કરેહું, દાન કરેહું, દોષ કરેહું, ન્યા કરેહું, મર્ત કરેહું, તપ કરેહું, તે સર્વે મારે માટે અર્પણ કરવું—આ સર્વે ભક્તિના સાધનો હતા, અને પછી કશું કે—

एवं धर्मः मनुष्याणामुदपात्मनिवेदिनाम् ।

માયે સંજાયતે મક્તિઃ કોઽન્યોઽર્પોઽસ્પાવશિષ્યતે ॥ મા. ૧૧-૧૯-૨૪

અર્થ—હે ઉદ્ધવ, આત્મ નિવેદન કરનાર મનુષ્યોને હવે કહેલા ધર્મોવરે મારે વિશે ભક્તિ થાય છે. પછી તેને શીતું શું પ્રાપ્ત્ય રહ્યું? તેમજ બેઠાકેટ સંઘના શ્રીગ્ન વ્યાખ્યાનમાં “ભક્તિથી ઉત્પન્ન થયેલી ભક્તિ” એમ કહ્યું. મારે એ ભક્તિ સાધનરૂપ સમજાવી.

પ્રભુમાં રમેલ ઉત્પન્ન થયા પછી પોતાના વ્યસનથી ત્વતંત્ર પુરુષાર્થરૂપે કરતા અવગુ કીર્તન ઉત્તમ પુષ્ટિ ભક્તિરૂપ છે. તેના દર્શક—

मत्सेवया प्रतीतं च साख्ययादिचतुष्टयम् ।

नेच्छन्ति सेवया पूर्णाः कुतोऽन्यत्કालचिन्तनम् ॥

મા. ૯-૪-૬૭

અર્થ—સેવાથી પૂર્ણ મારા ભક્તો મારી સેવાથી સાક્ષાત્ મળથી સાસોમ્ય, સામીપ્ય, સ્વામ્ય, સાયુજ્ય વગેરે મારે પ્રકારની મુક્તિની પણ ઇચ્છા કરતા નથી, તે બીજા માથમત્ત રહતી તેા હજાર ભાંધી ન કરે?

नैकात्मतां मे स्पृहयन्ति केचिन्प्रत्यादसेवाभिरता मदीहाः ।

येऽन्योन्यतो भागवताः प्रसज्य समाजयन्ते मम पौत्रपाणि ॥

મા. ૩-૨૬-૩૪

અર્થ—કેટલાક ભક્તો અન્યોન્ય મળાને મારા ભક્તિનું ગુણમાન કર્યા કરે છે, તે મારા મરજારનિહી સેવામાંજ અતુરતા, અને ઠરીરથી મારીજ રહેલ કરનારા મારી સાથે એકાત્મ થવાને પણ ઇચ્છતાં નથી.

यो दुस्तयजान् सितिमुहस्त्रजनार्यदारान् ।

प्राथर्ष્યોभ्रियं सुरवैरः सदपायलोकाम् ॥

नैच्छन्नुपસ્त्वદુષિતं મહતાં મધુદિદ—

સેવાનુરક્તપનસામપણેઽપિ ફરણ ॥ મા. ૬-૧૪-૪૪

અર્થ—દુઃખથી ત્યાગી સમગ્ર એવા પુત્રી, પુત્ર, સ્વજન, ધન, સ્ત્રી અને ઉત્તમ રેવતાઓથી પ્રાપ્ત થતા મોઝમ રૂપ કલ્યાણના હરખીની પેલું ને રાગએ હજાર રાખી નહિ, તે મોઝ ન છે, કેમકે મીઠાશુ ભગવાનનાં નેત્ર મન વ્યાસાત છે એવા મોટા પુરુષોને મોઝ પણ દુઃખ છે.

नारायणपरा लोके न कुतश्चन विम्वति ।

स्वगापवर्गनरकैष्वपि तुल्यार्थदर्शिनः ॥ મા. ૬-૧૭-૨૮

અર્થ—આરાધનામાં અનુરક્ત સોહમાં કોઈથી ખીન્ના નથી, સ્વર્ગ, નરક અને મોક્ષ સર્વેને સરખા સમજનારા છે.

આ સર્વે વાંચોથી આવી રત્નત્રય પુરુષાર્થરૂપ ભક્તિ ઉત્તમ પુણ્ય ભક્તિ સમજાવી.

ભક્તિનો મુખ્ય અર્થ.

તેથી ભક્તિ પદની સક્રિય-મુખ્ય અર્થ સ્નેહ જ છે. એવી સ્નેહરૂપ ભક્તિના હેતુરૂપ શ્રવણ કરેરમાં ભક્તિ સંપન્નો ઉપયોગ થશે હોય તે ગીણ સમજાવે. માટે જ તૃતીયસ્કંધના ૨૫ માં અધ્યાયમાં ત્રયોદશ શ્લોકમાં જ્ઞાતોકૃત્યસાદિસામીપ્તસાહચર્યૈકરજમપ્યુત । કીયમાર્ગ ન શૂંકવિ વિના મસ્તેવમં જ્ઞાતાઃ (સાસોમ્ય, સાદિ, સામીપ્ય, સાહચ્ય અને એકત્વ આપતા છતાં, મારી સેવા વિના મારા ભક્તો કંઈ પણ એવા નથી) એ પ્રમાણે સૂક્ષ્મ જીને અપૂર્વ શ્લોકમાં સ્પષ્ટ ચક્ષુષોનાચયઃ તેજ ભક્તિ ચોખની વ્યાખ્યા—એવ દાક્ષ્ય હતું. નો ભક્તિનું આ જ લક્ષણ ન હોય તો ભાવધા (વ્યાખ્યા) સંપદ નકામો થઈ જાય, અને યજ્ઞ (જ) પશુ નકામો થઈ જાય. માટે પૂર્વ શ્લોક (સ્નેહ સિવાયના) વાંચોમાં ભક્તિ સંપન્નો પ્રયોગ આપચારિક સમજાવે. સ્નેહને વશ થઈ કરાતી શ્રવણ દીર્ઘ ન સ્નેહમધ્યપાતી એકલે સ્નેહરૂપ સમજાવે.

અથવા સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમને પ્રાપ્ત કરાવનાર હોવાથી જ્ઞાતમાં જે શ્રવણાદિનું વિધાન (આચાર) કરેલું છે, એવા શ્રવણાદિમાં ભક્તિ સંપન્ની પ્રવૃત્તિનું નિમિત્ત બુદ્ધિ ન છે. જે જે સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમને પ્રાપ્ત કરાવે તે ભક્તિ એમ ન કહેવું, કમકે દેવ અને ભગવદ્વચનથી પણ સાક્ષાત્ પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિ થાય છે, માટે એમ તો તેને પણ (દેવ અને ભગવદ્વચન) ભક્તિપણું પ્રાપ્ત થાય. સાક્ષાત્ સંપદ અનર્થક છે એમ ન કહેવું, કમકે વિભૂતિરૂપનું ભગવાન કરનારને પણ તેજા પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિ થાય છે. જેમ કે,

યયાઽદ્વિમયવા નથાઃ પરમ્યાપૂરિતા ધિમો ! ।

વિશંતિ સર્વતઃ સિંધું સદૃશ્વાં ગતયોઽવતઃ ॥ મા ૧૦-૪૦-૧૦

અર્થ—જેમ પરતોમાંથી નીકળેલી નદીએ વરસાદથી પુરાઈને સર્વ તરફથી સમુદ્રમાં પ્રવેશ કરે છે તેમ, જે વિશ્વ, સર્વે ગતીઓ અતિ આપમાં જાય છે. આવા પ્રમાણથી સિંહ થાય છે કે વિભૂતિની ભક્તિ પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિનું દાર છે. એવી વિભૂતિની ભક્તિને મારી રત્નત્રય ભક્તિ કહેવાય નહિ. શ્રીકૃષ્ણમાં સ્નેહ તેજ દેવ પ ભક્તિમાં તે ભક્તિનું નિમિત્ત છે.

એ પ્રમાણે ભક્તિ સંપન્ના અનેક અર્થ છે. “પુણ્યવાન” સંપન્ના એ અર્થ છે—પુણ્ય અને ચંદ્ર. સંપન્ની પ્રવૃત્તિ થવાનું કારણ બુદ્ધિ હોય તો પણ જેમ “પુણ્યવાન” સંપન્ની સૂર્ય અને ચંદ્ર બંનેનો ભોગ થાય છે, તેમ જ કોઈક રજામાં ભક્તિ સંપન્ન સૂર્ય અને શકર પ બંને પ્રકારની ભક્તિને ધરાવે છે; જેમ કે મહાયાઽદ્વિમયવા પ્રાપ્તઃ એક ભક્તિથી જ દુઃખ શાંતિ; અર્થ ભક્તિ સંપદ ઉપચારાયક સમજાવે.

શકર પ ભક્તિનાં દર્શન નીચે પ્રમાણે છે—

મામેવ નૈરપેક્ષ્યેણ મક્તિયોગેન વિન્દતિ ।

મક્તિયોર્ગં સ લભયે एवं યઃ પૂન્યેષાં મામ્ ॥ મા. ૧૧-૨૭-૬૨

અર્થ—જે પ્રભાણે ને અને પૂરે છે, તે ભક્તિયોગને મેળવે છે અને નિરપેક્ષ ભક્તિ-
ચેત્રથી અને ન પ્રાપ્ત થાય છે.

एवं सततयुक्ता ये मक्तास्त्वां પર્યુપાસતે ।

ये चाप्यक्षरमम्यक्तं તેર્વાં કે યોગવિષ્ણમાઃ ॥ ગીતા ૧૨-૧

મધ્યાવેશ્ય મનો યે માં નિત્યયુક્તા વપાસતે ।

અદ્વયા પરયોપેક્ષાસ્તે મે યુક્તતમા મવાઃ ॥ ગીતા ૧૨-૨

અર્થ—જે પ્રભાણે નિત્યયુક્ત ને ભક્તો તમારી ઉપાસના કરે છે, અને ને અમ્યક્ત
અક્ષરી ઉપાસના કરે છે તેમાં ચેત્ર નાજુનારામાં શેષ કોણ ? પરમ અદ્વાવાળા, મારામાં
અનન્તો આપેલ કરીને નિત્યયુક્ત ને અને ઉપાસે છે તેને દુ. ચેત્ર નાજુનારામાં શેષ માનું છું.

नालं द्विजत्वं वेदस्वयंपितृवं वाज्जુसुरात्मनाः ।

ગ્રીણનાય મુકુંદસ્ય ન કૃષ્ણં ન પશુક્તતા ॥ મા. ૭-૭-૬૧.

न दानं न तपो नेष्ट्या न शौचं न व्रतानि च ।

ગ્રીયવેશ્મલયા મમયા હરિરન્યદ્વિદ્વનમ્ ॥ મા. ૭-૭-૬૨.

અર્થ—હે અસુર પુત્રો ! મુકુંદ ભગવાનને પ્રસન્ન કરવા દ્વિજપણું, કેવલપણું, કે
તપિષ્ણું સમર્થ નથી, સદાચાર સમર્થ નથી, ખડુ ગ્રાન સમર્થ નથી, દાન, તપ, વ્રત,
પવિત્રતા, તથા કોઈ સમર્થ નથી. હરિ તો નિર્મલ ભક્તિથી પ્રસન્ન થાય છે, બીયુ
સર્વ કોમ માત્ર છે.

न रोषयति मां योगो न सारूप्यं धर्म उद्वह ॥

ન સ્વાધ્યાયસ્તપસ્ત્યાંગો યયા મક્તિર્મયોર્મિતા ॥ ૧૧-૧૪-૨૦.

મત્તયાઽહમેકયા પ્રાપ્તઃ અદ્વયાઽઽસ્મા મિયઃ સત્તામ્ ।

મક્તિઃ પુનાતિ મમિષ્ઠા અપાકાનપિ સંપ્રસાત્ । ૧૧-૧૪-૨૧.

અર્થ—હે ઉદ્ધવ ! યદિ પ્રાપ્તેથી મારી ભક્તિ જેમ અને સ્વાધીન કહે છે, તેમ
ચેત્ર, સાંખ્ય, ધર્મ, સ્વાધ્યાય, તપ, ત્યાગ કોઈ સ્વાધીન કરી શકતું નથી. મદ્વાણે કરીને
સત્યુત્તમના પ્રિય આત્મારૂપ હું એક ભક્તિ વડે મારા છું. નમ્યથી આપ્રણ કોમ તેવાને
પણ મારી ભક્તિ પવિત્ર કરે છે. આવા સવ્ય વાસ્તોથી શ્વરૂપ ભક્તિયું સ્વરૂપ
સમજી શેવું.

ચોષાશ્વદિક મંત્રોના અધિવાતા દેવતા તે પુરોહિતમની વિમુતિ છે એમ પૂર્વે ચિદ્
કહેલું છે, મારે તેને પ્રાપ્ત કરાવનાર નેત્ર ન્યા પૂર્વ ત્રણેને ભક્તિ કરી શકાય નહિ. તે તે
અમિતો સાધન છે.

ભક્તિમાં સ્નેહ નિયામક છે.

આ પ્રમાણે જેમ પણ વગેરે કર્મોમાં વિધિ નિયામક હોય છે, તેમ ભક્તિમાર્ગમાં જનન પ્રકારમાં સ્નેહવાળાઓને સ્નેહન નિયામક હોય છે. જેમને પ્રભુમાં સ્નેહ થયો નથી, તેમને સ્નેહવાળાઓએ કરેલો ઉપદેશ ન નિયામક છે. એ સ્નેહરીતિનો ઉપદેશ વેદમાં અવિરલ છે એમ સમજવું. વિધિને નહિ વળુનાર બાલક, પિતા વગેરેના બતાવ્યા પ્રમાણે, સંધ્યાવંદન વગેરે કરે છે તે જેમ કર્મ ગણાય છે, તેમ સ્નેહ ન ઉત્પન્ન થયો હોય તોપણ સ્નેહવાળાના ઉપદેશ પ્રમાણે દરેલી સેવા પણ ભક્તિ કહેવાય, કેમકે તે સેવા ભક્તિમાર્ગમાં નીન પ્રમાણે છે. એવાને આગળ જતાં પ્રભુમાં સ્નેહ અવશ્ય થશે એમ સમજવું. જેમ વિધિથી અગ્રણ્ય બાલકને ઉપર દર્શાવ્યા પ્રમાણે કર્મો કરવાથી કર્મમાર્ગમાં કહેલું ફલ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમજ સ્નેહ ન સમજનાર બાલકને સ્નેહવાળાના કલા પ્રમાણે સેવા કરવાથી પુણ્યોત્તમપ્રાપ્તિ થાય, એટલે પછી શું બાકી રહ્યું ?

હાલના આચાર્યો ભક્તિમાર્ગ. ભગવત્સવસ્થા.

હાલના ઉપદેશકોનો પ્રભુમાં સ્નેહ ન હોય તોપણ તેમના સંપ્રદાયના મધ્યજાત પૂર્વના આચાર્યો પ્રભુમાં સ્નેહવાળા હોવાથી પ્રભુનો તેમનાપર અનુમદ હોવાથી સર્વ કિંદ થાય છે. કેમકે પોતાના કૃપાપત્ર બાંધે પ્રવર્તવિશે હોવાથી તે માગમાં પ્રભુનો પરાપાત હોય છે. તેથી જ શ્રીમદ્ભાગવતમાં બ્રહ્માદિએ કહ્યું છે કે—

સ્વયં સમુત્તીર્ણ મુદુસ્તરં દુમન્ ભવાર્ણવં भीमपदभ्रसौहृदाः ।

भवत्पदांघोरहनावमत्र से निघाय याताः सदनुग्रहो भवान् ॥ पा. ૧૦-૨-૬૧

અર્થ—દે પ્રાણમાન પ્રભો, પણ સ્નેહવાળા આપના બાંધે આપના ચરજીરવિંદ રૂપ નાવથી દુસ્તર અવકેર સંસારસાગરને પોતે તરી જાતે તે નાવને અડી રાખીને તેઓ ગયા છે. સત્પુરુષોપર આપની કૃપા છે.

અડી ભગવાનના ચરજીરવિંદરૂપ ભક્તિમાર્ગ હોવાથી એ ચરજીરવિંદરૂપ પોતાના મધ્યજાતે પ્રવર્તવિંદો તેજ ચરજીરવિંદરૂપ નાવ અડી મુકી જતાં. તે બાંધે પ્રવર્તવિંદ સંપ્રદાયમાં ચાલતરતે તેજ (સ્નેહરૂપ) સાધતો ન હોય તોપણ સંપ્રદાય પ્રવર્તવિંદાર મક્ક પુણ્યોપર સાક્ષારમુની કૃપા હોવાથી તેમનાપર ભગવાનનો પરાપાત હોય છે, તેથી એવા મધ્યજાતોના સંજમવાળાઓપર પણ તમે કૃપા કરો છો, એનો અભિપ્રાય દર્શાવતે ઉપરના શ્લોકમાં કહ્યું કે સદનુમદ-સત્પુરુષોપર આપનો અનુમદ છે. સદનુમદ એટલે સત્પુરુષોપર જેનો અનુમદ છે એવા ભગવાન, આ જાણત પ્રભુજી ૨૫ છે એમ જાણવા પ્રભુની મહેનિ મગાજ-તમે એ કૃપાથી જતાશો. તેમના સંપ્રદાયમાં ચાલવાના સંસારસાગર અવશ્ય તરી જાય છે એમ જાણવા તે નાવ રૂપ છે હમ નિરૂપ્યું કહ્યું. તેથી પિતાદેવે સંસારસાગર તરવાનું ચમત્કૃત છે. કેમકે લાકરો તરવામાં જમ પડે છે, નાવથી તરવામાં જમ પડતો નથી. આ સર્વે જાણતો યોક્તોગિનીમાં (શ્રીપિતૃમરજે) શ્રીઆચાર્યજી વિસ્તારથી કહી છે તેથી અડી જાણી નથી. પણ ભગવાનભગવાનમાં આ અવશ્ય છે, કે અભિદેવાદિ વગેરે કર્મો પ્રભુજીના વલકુલે જ્યારે કરતાં, ત્યારે તેમ કમળ પ્રમાણે જ કરતાં. આનો પ્રકાર હોવાથી આ માર્ગ અસ્ત્રાનું છે અને અપરંપર

માત્ર છે એવી યાંક રહેતી નથી. કારણ કે ઉપર ખતાવ્યા પ્રમાણે સર્વ પ્રમાણસિદ્ધ છે. પ્રેમ તો રૂપરૂપ છે, તે સ્વરૂપિસાધ્ય નથી, તેથી તેની વિધિ-શાસ્ત્રમાં હોષ શકે નહિ, માત્ર તેનો અનુવાદજ હોષ શકે. જેમકે:—

ય એવસિન્ મહાભાગાઃ પ્રીતિં કુર્ષેતિ માનનાઃ ।

નારયો ઽમિમંત્યેતાન્ વિષ્ણુપદ્માનિવામુરાઃ ॥ મા. ૧૦

અર્થ—નિષ્પુતા પદ્મવાદ્માબિતે જેમ અમુર પરાભવ કરી શકતા નથી, તેમ આ શ્રીકૃષ્ણમાં જે મોટા લાભવાદા પ્રીતિ કરે છે, તેમને સત્ત્વ પરાભવ કરી શકતા નથી.

માહાત્મ્યજ્ઞાનપૂર્વસ્તુ સુદદઃ સર્વેતોઽધિકાઃ ।

સ્નેહો મક્તિરિતિ પ્રોક્તસ્તયા મુક્તિર્ન ચાન્યથા ॥

અર્થ—માહાત્મ્ય જ્ઞાનપૂર્વક સુદઃ સર્વથી અધિક પ્રભુમાં સ્નેહ તેજ ભક્તિ, જે ભક્તિથી જ મુક્તિ, પછી કોઈ રીતે મુક્તિ મળી નથી.

દેવાનાં ગુણલિંગાનામાનુશ્રવિકર્મણામ્ ।

સત્ત્વપૈકમનસોદ્ધતિઃ સ્વામાયિકી શુ યા ॥ મા. ૧-૨૫-૩૨

અનિમિષા ભાગમથી ભક્તિઃ સિદ્ધેર્ગરિયસી ।

જન્યત્યાથ યા કોશં નિર્ગીર્ણમંતરો યથા ॥ મા. ૧-૨૫-૩૩

અર્થ—વૈદિક કર્મ કરનાર ગુણધર્મવાળા દેવોની સત્ત્વમાં જ મનની જે સ્વાભાવિક વૃત્તિ તેજ ભાગવાનની નિષ્કારણ ભક્તિ. તે સિદ્ધિથી મોટી છે, અને જેમ જ્ઞેશમિ કંઈક મનમાં પસંદને જાણી નાંખે છે. તેમ તે ભક્તિ અંદરના કોઈકને જાણી નાંખે છે.

મયુગુણધૃતિપાપ્રેણ મયિ સર્વગુહાશ્રયે ।

મનોગતિરવિચ્છિન્ના યથા ગંગામસૌંદર્યુષૌ ॥ મા. ૩-૨૯-૧૧.

લક્ષણં મક્તિયોગસ્ય નિર્ગુણસ્ય સુદાહૃતમ્ ।

મૌતુષ્પવ્યનહિતા યા મક્તિઃ પુરુષોચ્ચમે ॥ મા ૩-૨૯-૧૨

અર્થ—જેમ ગંગાજલની સમૃદ્ધમાં અવિચ્છિન્ન અતિ રહે છે, તેમ આરા ગુણઃ મનુષ્યમાત્રમાં સર્વના ગુણધર્મમાં રહેનાર આરવિધે મનની અવિચ્છિન્ન અતિ રહે-એ નિર્ગુણ ભક્તિયોગદ્ લક્ષણ કહ્યું છે, જે પુરુષોચ્ચમાં નિષ્કારણ અંતર્યામિવાની ભક્તિ છે.

સાધનરૂપ અશ્વાદિ લક્ષણવાધી ભક્તિયુ વિધાન તો સ્પષ્ટ દ્વિતીય સ્કંધમાં કરેલું જ છે.

તસ્માદ્ધારત સર્વાસ્મા ભાગવાન્ હરિરીશ્વરઃ ।

ધ્યોતવ્યઃ કીર્તિતવ્યઃ સ્મર્તવ્યઃ પ્રેરણાઽધ્યયમ્ ॥ મા. ૨-૧-૫

અર્થ—તેઓ કે પરિશિત, અમમ કંઈક પુરુષે સર્વમાં ભગવાન હરિ, ઉપર માત્ર, કીર્તિતવ્ય અને સ્મર્તવ્ય છે.

આ પ્રમાણે સર્વ બરાબર, સુંદર છે, માટે વિશેષ શુ' કમવું ?

સિદ્ધિચિહ્ની.

ઉપાસિતને માને મધુમયનભક્તિ સુરજનો,
ઉપાસ્યે કૃષ્ણહૃદિ, નભિ સ્વકૃતાર્થ મતિ પ્રેરે,
સરૂપી એ તેથી, બ્રમહવિકૃતે ક્ષીરમનથી
રેડા ભક્તિહંસે બુલલ પ્રકટથી નિહલવરે.

અર્થ—વિદ્વાનો પણ ઉપાસનાને કૃષ્ણની ભક્તિ માને છે, ઉપાસનાથી પોતાને કૃતાર્થ માને છે, ઉપાસ્ય દેવતાને પરમ પુરુષ કૃષ્ણ માને છે; આ સર્વ બ્રમ્હાં કારણ એજ કે જે બને બંધારથી સરળા સ્વરૂપનાં છે, તે બ્રમ્હે યોગવાને માટે પોતાના મનમાં રહેતો નીરક્ષીરવિવેકી-ઉપાસના ભક્તિ વિવેકી-હંસ કૃતાર્થ એવા શ્રી વિદુષે આનંદથી પ્રકટ થયો.

આખવાળા ભક્તજનો જેનું રમરણ કરે છે, નિઃશંકતા સર્વ સંશયો કોણે નહીં છતાં છે, એવા શીમદ્વાપ્રભુજના ચરણકમળને આલોક પસોહની સર્વ અર્થને માટે હર્ષથી કુંડલ સરણ બંધ કુંડ. તે પોતાના બાહ્યપર વાત્સલ્યતાથી શ્રીકૃષ્ણના ચરણારવિંદની રત્નના રંગથી સદા મને રંગા.

મક્તિહંસપર વિવેચન.

આ ભક્તિહંસ મધુ નાનો પણ પલ્લોજ સુંદર, સ્પષ્ટ અને અમર્યનો શ્રેય છે. એક સમય એવો હતો કે પંડિતો વૈદિક અને તાંત્રિક ક્રિયાઓ, ઉપાસના વગેરે જ માન્ય રાખના, અને ધર્મમાં સ્નેહને સ્થાન સરખું પણ ન હતું. વૈદિક તાંત્રિક ક્રિયા વિનાનું સર્વ મ્હાત્માની અપ્પાટક કહેનારા એવા હૃદયમન્ય પંડિતો પ્રતિભાગર્ભને દત્તી કદાહતા અને અને સાંજનું છે કે એક પંડિતે તો ગુસ્સામાં અને મસ્કરીમાં એમ લખ્યું હતું કે “હવે વેદ, શાસ્ત્ર, પુરાણના દિવસો જાની રજા, તેમાં લખ્યું. પ્રમાણ નહિ, માત્ર શીમદ્વાપ્રભ અને શીમદ્વાપ્રભના વચનો જ પ્રમાણ માનવા.” આવા પંડિતાને હૃત્તર આપવો આવરમક હતો. અને વાચકને માલમ પડશે કે આ લઘુમંદ વેદ, ગીતા અને શીમદ્વાપ્રભવતના વચનોથી બરાબર છે. શુદ્ધ હૃદયથી વાચનારને પ્રતિભાગર્ભ ગપ્પાટક નહિ, પણ ઉત્તમોત્તમ લાગ્યા વિના રહે જ નહિ.

ચર્યાતમાં પોતાનું મંતવ્ય સ્પષ્ટ જણાવતાં મંચકાર કહે છે કે મંત્ર, ઉપાસના, વૈદિક, તાંત્રિક દક્ષિણ, પૂજા, વિધિ વગેરેથી પુરોહિતમ પ્રાપ્ત નથી, પણ પોતે સ્નેહવાળા ભક્તો સાથે જ એકે છે; અહીંથી જ સંક્રાંતની રામ કહેવે છે, અને સર્વે સંક્રાંતના નિશાસની સાથે મંચની સમાપ્તિ થાય છે. પુરોહિતમ વેદથી પ્રાપ્ત નથી તેને માટે વેદનું પોતાનું પ્રમાણ યમેષૈવ કૃણુતે છેત્ર લઘ્યઃ એ મતિ છે, તાહં જેવે...શપ્ત્ય પર્વ વિષ્ણો હૃદ્દમ્, ત્રિગુણ્યવિષયા વેદાઃ વગેરે ગીતાનાં પ્રમાણ છે, અને શીમદ્વાપ્રભવત તો પ્રમાણથી બરાબર છે. આ પ્રમાણે વરણ માવધી જ પ્રાપ્તઃ કોવાથી વૈદિક તાંત્રિક દાહ પણ

કિંમિ પુરુષોત્તમને સ્વર્ગ કરી શકતી નથી એ સ્પષ્ટ છે. ત્યારે એ સર્વે કિંમિઓથી કાની પ્રાપ્તિ થાય છે ? એ પ્રશ્ન સદગત થાય છે. ઉત્તર કે વિમૂત્તિઓની. મંત્ર તંત્રને અર્પીત કેવળા પુરુષોત્તમની વિમૂત્તિઓ છે. અર્ધાંશ પુષ્ટિભાગમાં પણ સ્વરે પ્રયશિત, કૃપાપાત્ર વૈષ્ણવોને ક્વચીતિ વગેરેની પ્રાપ્તિને માટે મહારાજોથી ઘનમાં અપાતા ગોપાલમંત્રને ઊદેશીને શ્રીમદ્ભક્તિપ્રકાર સ્પષ્ટ આપ્યા હશે એ છે કે એ ગોપાલમંત્ર પુરુષોત્તમપરતે નથી, કૃષ્ણ પરતે નથી, પણ વિમૂત્તિપરતે જ છે. તો એવા મંત્રથી પુરુષોત્તમ વદ થતા હોય તો પુરુષોત્તમ કરતાં મંત્ર અરે ! પુરુષોત્તમ કરતાં મેઢ માત્ર પુરુષોત્તમની ભક્તિ—એકમય ભક્તિ જ છે, બીજું કંઈ નથી. મહાં મકંપરાણીનો દ્વાસ્વતંત્ર દ્વય દ્વિજ—દુ બકતને પરાધીન, અસ્વતંત્ર એવા છું. એમ મીથુનથી પુરુષોત્તમ વદે છે, અને ઉત્તમે તન અમ્યોની શ્રીગોપી જનોની સુશદ્ધા કરતાં પોતેથી મુખથી કહે છે કે—

ન પારયે કંઈ નિરવચસંપુર્ણાં સ્વસાધુકૃત્યં વિષુધાધુપાવિચઃ ।

યા યા ધમન્દુર્જયોદ્ધૃક્કલાઃ સંવૃત્તય સદ્રઃ પ્રતિયાતુ સાધુના ॥ મા. ૧૦-૩૨-૨૨

અર્થ—કાંઈ શકાય નહિ એવા પરસ્પરી બેડીઓને કાંઈ નાંખીને તમે મારૂ મનન કર્યું છે, તમને મારી રાધે નિર્ભય રીતે મુરોમ પ્રાપ્ત થયો છે, તમારા ઉપકારનો જરમો હું જણાના આધુન્યવર્તિત પશુ વાળી શકું એમ નથી, તમારા ઉપકારનું કાનુ નમારી સુસીસ-નાથી જ મારાપરથી કનરો, મારાથી એનો પ્રતુપકાર થઈ શકે એમ નથી.

કુનીઆમાં કંઈ પણ નિરવચર્ચ સ્નેહ કરતાં ઉત્તમ છે અરે ? નહિ જા. માટે મંત્ર મને તેવો કિન્નર હોય પણ તે મંત્ર જા; અને મંત્રનો જાપ સ્વાર્થ મારે જ હોય, પછી તે સ્વાર્થ કવ્ય મોક્ષ મર્મતનો હોય, કે નીચ, વેસ્તાવધીકરણનો હોય. માટે શુદ્ધ પુષ્ટિભાગ પ્રમાણે સાક્ષ-વાચાવૃત્તિ-મીમંસાપ્રમુદ્ધ અને મીમંસાપ્રમુદ્ધના વચનામૃત જેમને માન્ય હોય તેમજે-ગોપાલ મંત્ર તેવો નહિ. કેટલાક વાચકોને આ વાત વચમી થામી, પણ નિષ્પક્ષપાત પ્રમાણે વિચાર કરનારને મીમંસાપ્રમુદ્ધના આ વચનામૃત સત્ત છે, શાસ્ત્રસિદ્ધ છે, અનુભવસિદ્ધ છે, એમ લાગ્યાવિના સ્વેશો નહિ. આપણા, પુષ્ટિભાગમાં-એકમાર્ગમાં મંત્ર જાત કેવાં ? એકમાર્ગમાં વંચીકરણના ઉપાધો હોય ? કુનીઆની અંદર અને કુનીઆને પેલેપાર સ્નેહ જેવું બીજું વંચીકરણ શું છે ? સ્નેહનું એ વંચીકરણ સ્નેહવાગ્દાને જ જાતે. એવું મુદર દર્શન તમારે જોમળ છે ? સંભળો.

શાસં ચ તસ્યા ઇરાસિ ક્રીડન્તમકૃતોપયમ્ ।

ગોપ્યસ્તૂર્ણ સમમ્યેત્ય જણદુર્નાવસંપ્રમાઃ ॥ મા. ૧૦-૬-૧૮

યથોદારોરિણોમ્યાં સાઃ સવં ઘાલસ્ય સર્વસઃ ।

રસાં વિદધિરે સમ્યગ્ગોપુષ્ટંપ્રમણાદિમિઃ ॥ મા. ૧૦-૬-૧૯

ગોમૂત્રેણ સ્તાપયિત્વા પુનર્ગોરનાર્મકમ્ ।

રસાં ચક્રુઃ સઘઠા દ્વાદશગિપ્ત નામભિઃ ॥ મા. ૧૦-૬-૨૦

અર્થ—પૂતનાની છતીપર હાંધે પશુ બીકવિના રમતા બાલકને ગોપીઓએ દોડતી આવીને ગભરાટથી લઈ લીધો.. વસોદા અને શલિષ્ટીસાથે બધી ગોપીઓએ બાલકપર ગામની પુછડી ફેરવીને તેની રક્ષા કરી. ગોમત્રથી, ગોરગથી, અને ગોગરથી નવરાત્રી ભજવનાં નામો દઈ દઈ તેના બારે અંગની રક્ષા કરી...

“અજ ભગવાન તારા પગની, અણિમાન તારા કુંઠાની, યજ સાથળની, અમ્બુત કટિની, હપમીવ પેટની, કેશવ હૃદયની, હય વક્ત્રવચની, ઈદ્ર કંઠની, વિષ્ણુ બુજની, ઉદ્ધમ મુખની, અને ઇશ્વર મસ્તકની રક્ષા કરજો. ચક્રધારી ભગવાન તારી આગળ રહેજો, મહાધારી ભગવાન તારી પાછળ રહેજો, ધનુષધારી મધુસૂદન ભગવાન અને ખડ્ગધારી અનન ભગવાન તારે બે પાંચે રહેજો; શંખધારી ઉદ્ધમાય ભગવાન ચારે ખુણામાં રહેજો, ઉપેન્દ્ર ભગવાન ઉપર રહેજો, તાદર્શ ભગવાન નીચે રહેજો, હાથધર ભગવાન સપાળી દોર રહેજો; શ્રવિણ ભગવાન તારી ઈદિયોની રક્ષા કરજો, નારાયણ પ્રાણુની રક્ષા કરજો, શ્વેતદીપપતિ ભગવાન ચિત્રનું રક્ષણ કરજો, ચોમેશ્વર ભગવાન મનુડું રક્ષણ કરજો. પૃથ્વિર્ગર્ભ ભગવાન તારી કુદિની, અને પર ભગવાન તારા અદ્ભુતરની રક્ષા કરજો. રમતાં ગોવિંદ ભગવાન, મુર્તા માધવ ભગવાન, ચાલતાં વૈકુંઠ ભગવાન, બેસતાં સદમીપતિ, અને નમતાં યજ્ઞોક્તા ભગવાન કે જે સર્વ મંદોને ભવંકર છે તે તારી રક્ષા કરજો. યજ્ઞેષા, રાક્ષસીશ્વિ, કૂંભીડો બાલમંદો, જૂઠા, પ્રેત, પિશાચ, મક્ષ, ચક્રસ વિનાયક, કાટરા, રેવતી, બ્લેષ્ટા, પૂતના, માનુષા, કુન્દાદ, અપરમાર અને વીજ ને દેહ, પ્રાણુ અને ઈદિયોના ટોલ કરનાર છે તે, સ્વપ્નામાં દેખેલા મોટા કૃપાલો, બાલ અને રક્તના મંદો, વિષ્ણુનું નામ લેવાથી ને બીજે છે તે સર્વે નાશ પામજો.”

વાચક, સ્નેહની પરિસીમાના આ મંદોના વાંચી તને પણ સ્મિત આવતું હશે. પૂતનાને ક્રીડામાત્રથી મારનાર પૂર્ણ પુરુષોત્તમની રક્ષા કરનાર આ ગોપીઓનાં સ્નેહનાં મંત્ર જંત્ર ! સ્નેહની જ સુંદર અધારીવાળાં આ તામચી-પ્રમુખા સામર્થ્યથી અચાન-ગોપીગનને નોંધીને પરશ્વદ્ય પ્રભુ પણ માનુષી સ્નેહની ઉત્તમતાથી ગળગળા થઈ જાય !

ન્યારે આપણે પુદ્ગિભાર્ગીઓએ આ વાત ખ્યાનમાં રાખવાની છે, ત્યારે અન્યમાર્ગીઓએ સમજવાનું છે કે તેમની જે ચર્ચિત્રાની મંત્રથી રચાપત્ત કરવામાં આવે છે તેમાં પુરુષોત્તમનું આવાહન થતું નથી, પણ માત્ર વિષ્ણુઓનું જ આવાહન થાય છે, કેમકે એમ મંત્રને વચ થઈ પુરુષોત્તમ પધાસ્તા નથી.

હવેમાં પણ પછાને શંકા થાય છે કે ભગવાન તો વસ્તુભાવથી જ પ્રાપ્ય છે, તોપણ હાંધે પણ સાધન કરવાથી શું લાભ ? ભગવાન મળવાના હશે તો સ્વેચ્છથી જ મળશે. આને કિતર ચીમત્વચરણ પછી મુંઝર રીતે આપે છે. “જેને પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિની ઇચ્છા થાય તેનું જ વચ પુરુષોત્તમે કર્યું છે એમ સમજવું. કિતરે પુરુષોત્તમે વચ કરેલા મક્તની ઇચ્છા પુરુષોત્તમ-પ્રાપ્તિની ચચાની જ.” માટે ઇચ્છા થવી એજ મહાભાગ્ય. વચ્ચના બે પ્રકાર સમજવતાં પોતે કહે છે કે પુદ્ગિમાં અંગીકૃત થવને તો ભગવાન જ પોતે સાધનરૂપ થઈ જાય છે. અહીં આપણે એટલું યાદ રાખવું કે એવા શુદ્ધ પુદ્ગલોને પ્રભુપર સંકળ ગ્રેમ દોષ છે, તેથી પ્રભુ પણ તેમનાપર તેવી કૃપા કરે છે, સંસારભવકારમાં મગી રહેલા, કમ ક્રોધ અને લોભથી વ્યથિત, દ્રવ્ય,

કાર્તિક વગેરે યોગિક વસ્તુઓની અપેક્ષાવાળા સ્થાનના જગ્યાએ પ્રભુપર પ્રેમ ક્રિયા કરવા પ્રવૃત્ત કરવા જ, અને તેના સાધન પણ કરવા જ. તે સાધનો મીમંસાપ્રભુજીએ મતિયર્થિની પ્રથમા સ્પષ્ટ દર્શાવ્યા છે:—

યથા ભક્તિઃ પ્રવૃદ્ધા સ્વાત્તયોપાયો નિરૂપયતે ।

મીમંસાથે દૃઢે સુ સ્વાત્તયાગાચ્છ્રવણકીર્તનાત્ ॥

વીમ્વદાર્થ્યમકારસ્તુ શુદ્ધે સ્થિત્વા સ્વર્ગમર્તઃ ।

અઠવાદૃષ્ટો મજેત કૃષ્ણં પૂજયથ શ્રવણાદિભિઃ ॥

વ્યાદૃષ્ટોઽપિ હરોઃ ચિત્તં મનનાદૌ યતેસ્સદા ।

તતઃ પ્રેમ તથાઽસક્તિર્વ્યસનં ચ યદા મયેત્ ॥

શીજં તદુપયતે શાસ્ત્રે દૃઢં યદ્વાપિ નશ્યતિ ।

સ્નેહાદિ રાગવિનાશઃ સ્વાદાસક્ત્યા સ્વાશુદ્ધિરાગચીઃ ॥

યદસ્થાનાં શ્રાવકસ્વમનાત્ત્વં ચ માસતે ।

યદા સ્યાદ્વ્યસનં કૃષ્ણે કૃતાર્યઃ સ્વાત્તદેશરે ॥

અર્થ:—ભક્તિ વખતવાના ઉપાયો કહું છું. મીમંસાપર ૬૬ મનાથી, ત્યાગથી અને મનુષ્યોની નથી ભક્તિ વધે. મીમંસા ૬૬ કરવાનો પ્રકાર એ કે પરમા સ્ત્રીને, સ્વર્ગમર્ત્ય, વ્યાપાર હોડીને પૂજા મનુષ્ય વગેરેથી કૃષ્ણમન્ય કરવું. વ્યાપાર દોષ તોપણ દરિના મનુષ્યોમાં ચિત્ત દમેશાં રાખવા પ્રવૃત્ત કરવો. તેથી પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન વ્યારે થાય ત્યારે શાસ્ત્રમાં ૬૬ મીમંસા થઈ શકેવાય, જેનો નાશ થતો નથી; સ્નેહથી સંસારમાં સમનો નાશ થાય, આસક્તિથી પરંપર અગ્નિ થાય પરના મનુષ્યો બાધક અને પારકા જેવા થાય; વ્યારે કૃષ્ણમાં વ્યસન થાય ત્યારે કૃતાર્ય થાય.

આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલમ પાસે કે, મહાયાગૃહ નિદિશાવાર્ત્ત એટલે દિવસે વ્યાપારમાં શુભાશુભ અને રાત્રે યાત્રીને ઉપી જતું—એટલે કે સાધનવિનાના મોઢુસને પ્રભુ જેમ વેઠુંમાં લઈ ગયા તેમ આપણને પણ, પુટિયાગાંગીને પણ, પ્રભુ લઈ જશે, મારે આપણે તો મીમંસાપ્રભુજીના ભક્તિવર્ષિની મંથમાં જ્યાં પ્રમાણે ન કરતાં દિવસે વ્યાપાર કરવો અને રાત્રે આશીને સુઈ જતું—આમ સમજવાના થાય છે. મોઢુસવાસીઓને જે શુદ્ધ પ્રેમ પ્રભુપર હતો તે પ્રેમ તમને છે? પ્રવૃત્તતા ર્જનવખર, પ્રવૃત્તતા શુભાનવખર. જેમ મોઢુસવાસીઓથી રહેવાનું નહતું, પુટિયુગાયતે ત્વામપદ્યતામ્—“તમારા ર્જનવિના એક ફાળુ અમને કુઝ જેવી પીતે છે,” એવું તમને થાય છે? જો તમારું અંતઃકરણ હા કહેતું હોય, તો તમે કૃતાર્ય છો, તમને પ્રેમ અને વ્યસન પણ સિદ્ધ છે, અને તમને સિખામણ આપવાની યોગ્યતા બૂતધપર ઠાકની નથી.

પુટિયાગાંગ એટલે સ્નેહમાર્ગ નિઃસાધન છે, એટલે બધાં વેળાં, નંમમાં, ઉપાસના માર્ગમાં, મોગમાર્ગમાં, સાંખ્ય માર્ગમાં સર્વે રાત્રોમાં કહેતાં પુત્રિતાં સાધનોની અપેક્ષા નથી, વમ, નિયમ, વ્યસન, પ્રાણાયામ, પ્રસાદાર, ધારણ, આન, સમાધિ, કે હમ, હમ,

તિતિક્ષા, ઉપરતિ વગેરે, કે અવજી, મનન, નિદિધ્યાસન, કે એવા શાસ્ત્રીય સાધનોની અપેક્ષા નથી. પણ સ્નેહમાર્ગમાં સ્નેહની અપેક્ષા ખરી કે નહિ? અને તે સ્વાભાવિક ન હોય તો માર્ગની રીતે સ્નેહ વધારવા પ્રભુના ગુણગાન કરવા કે નંદિ? મારે શબ્દગત્યમાં ન શકાતાં-નિઃસાધનતાનો ખોટો અર્થ ન કરતાં

તસ્માત્સર્વપરિત્યજ્ય નિરુદ્ધૈઃ સર્વદા ગુણાઃ ।

સદાનંદપરૈર્ગૈર્વાઃ સશ્ચિદાનંદતા તતઃ ॥

સર્વનો પરિત્યાગ કરી, આપાર છોડી, ઉધ છોડી, ચિત્તનો પ્રભુમાં નિરાધ કરી પ્રભુના ગુણગાન ગાવા કરવા. જેમ માતાનો બાલકપર સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય છે, તેમ મોક્ષવાસીઓને તેમના દાનુશપર સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય એવો સ્વાભાવિક પ્રેમ પ્રભુપર તમને છે?

પ્રભુપર આવા પ્રેમવાળા મળવા મહુ વિરલ છે. પ્રભુકૃપાથી એવા દાષક મળી આવે તો તેમના અરજીની રજા સિરસાવંચ મળવી. પણ “હરિ, કૃષ્ણ, નામ” વગેરે મ્હોડેથી દિગ્માર કરતા પણ અંદરથી વિષમપ્રચુર સોદાથી ચેતતા રહેવું. ધામદાપ્રભુજીએ સ્વતા શી-શુષ્પથી કહ્યું છે કે શુચ્યા પ્રેમણા ભક્તિશુદ્ધિમાઃ । મારે એવાની ઓછી તો એના કંઈતાં પણ વધારે સખ્તાઈથી કરતી, દારણે એવા ભગવદ્દય તો સર્વસ્વ અર્પણ કરવા યોગ્ય છે, અને પુદ્ગિભાગમાં બોળપણથી છેતરાતાં મનુષ્યોનાં દક્ષિણ કાંઈ એવાં મળી આવતાં નથી. જેનામાં વૈષ્ણવનાં લક્ષણો હોય, ભગવદ્દયના ચિન્હ હોય, જેના હૃદયમાં પ્રભુ-મણિ પ્રકાસિતો હોય, તેજ સર્વસ્વ અર્પણ કરવા યોગ્ય છે, બીજો કોઈ નથી. મારે આપણે પ્રભુ-પ્રાપ્તિના ઉપર કહેલા પ્રયત્ન કરવા જોઈએ નહિ, પણ રોગીથી ચેતતા રહેવું.

કેટલાક જ્ઞાનમાર્ગવાળા એમ સમજે છે કે ભક્તિથી ચિત્ત શુદ્ધ થાય અને પછી જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય. આ ભાષણએ ભક્તિનો અર્થજ સમજા નથી. ભક્તિ જિરતે પ્રભુમાં નિસ્વાર્થ સ્નેહ. જ્ઞાનની અંતિજ પ્રભુ-પુરોગાતમ સુધી નથી, કેમકે પુરોગાતમ માત્ર અનન્ય ભક્તિથી પ્રાપ્ય છે, તો એની ઉત્તમ ભક્તિને જ્ઞાનનું સાધન ગણવું એ કેટલું ખોટું! જ્ઞાન તો અક્ષર અભની પ્રાપ્તિ કરાવી શકે છે, ભાકી રિષતિ પ્રાપ્ત કરાવી, નસમાં નસ મળી જાય, સંસુદમાં મીઠાની પુતળી મળી જાય, તેની રિષતિ કરી દે છે, સોડખુલે સર્વાંજ કામાન, સહમક્ષણા વિષમિત્તા સુધી જ્ઞાનની અંતિ નથી, મારે શુદ્ધ ભક્તિમાર્ગનું-પુરોગાતમ પર્વન અંતિવાળા સ્વમાર્ગનું-નિરુપણ સિદ્ધાંતમુક્તાલક્ષીમાં કરી શ્રીમદાપ્રભુજી કહે છે કે જ્ઞાનાધિકો ભક્તિમાર્ગે પર્વ તસ્માદિરુપિતઃ જ્ઞાનમાર્ગથી અધિક ભક્તિમાર્ગનું આ પ્રકારે નિરુપણ કર્યું.

આમજી ચાલતાં ચિન્નચિન્ન પ્રકારની પૂનઃ-અવજી દીર્ઘનને બધાને ભક્તિ કહેવાય નહિ, તેવું સ્પષ્ટ વર્ણન કરતાં શ્રીમદ્પ્રભુજી કહે છે કે વૃત્તિને માટેનાં અવજીદીર્ઘન સૌકિક એટલી જેવાં, તાકાલિક દુઃસહ આપનારાં, શાસ્ત્રમાં કહેલી વિધિ પ્રમાણે ધર્મ, અર્થ, અને કામની ઈચ્છાથી કરાતાં અવજીદીર્ઘન કમમાર્ગિક; સંન્યાસીઓમાં યાત્રોદયને મારે ચિત્તશુદ્ધિના હેતુથી કરાતાં અવજીદીર્ઘન જ્ઞાનમાર્ગિક; મોક્ષના સાધન તરીકે પંચરાગમાં કહેલી દક્ષા પૂર્વક શાસ્ત્રવિધિ પ્રમાણે કરાતાં અવજીદીર્ઘન ઉપાસનામાર્ગિક; ભક્તિસંપ્રદાયની દક્ષાપૂર્વક મોક્ષના સાધન તરીકે કરાતાં અવજીદીર્ઘન પ્રાંચલિક ભક્તિ; પ્રેમાત્મક ભક્તિના સાધનરૂપે

કરાતાં અવલુકીર્તન મર્લાદાબકિત્ત; અને પ્રભુમાં સ્નેહ ઉત્પન્ન થયા પછી સ્વતંત્ર પુરુષાર્થરૂપે કરાતાં અવલુકીર્તન પુલ્કિતમિત્ય છે. આ ઉપરથી સ્પષ્ટ માલુમ પડે છે કે જે હેતુથી અવલુકીર્તન કરવામાં આવે છે તે હેતુજ મુખ્ય છે. અને ઉત્તમોત્તમ હેતુ પ્રેમ છે. પ્રભુપર પ્રેમથી પ્રભુની સર્વે લીલા સંભગવામાં અને તેના કીર્તન કરવામાં સ્વાભાવિક આનંદ આવે માટે જ અવલુકીર્તન કરવું એ ઉત્તમ. ત્યાંથી પ્રભુ દયા કરી પકટ થાય, ત્યાં સુધી આવા કામ બહોળા પ્રભુની લીલાનાં આનંદ કરી દેવા માટે છે, માટે જ ધીમદાપ્રભુ-દુએ કહ્યું છે કે:—

મહતાં કૃપયા યાત્રુ મગવાન્ દયયિષ્ણાતિ ।

તાવદાનંદસંદોહઃ કીર્ત્યમાનઃ મુસ્તામ હિ ॥

ગુણગાને મુખાવાસિર્ગોવિદસ્ય પ્રમાયતે ।

યયા થયા શુકાદીનાં નૈવાત્મનિ કુતોડ્યતઃ ॥

અર્થ—ગોરાની કૃપાથી ત્યાંસુધી ભગવાન દયા કરશે ત્યાંસુધી આનંદસાગર પ્રભુનું કીર્તન સુખ જ આવે છે. ગોવિંદના શુભમાનમાં જે સુખ્યાપ્તિ થાય છે તે શુદ્ધેવ વગેરે આત્મગાનને પ્રાપ્ત થતી નથી તો બીજાને તો ત્યાંથી જ.

આ સિદ્ધાંતનો અનુભવ કરતાં શ્રીરાધિપાણિએ ગાયું કે:—

તથ કથામૃતં તમ્મગીચનં કચિમિરીદિતં ફલમપાપહં ।

અષળમંગલં મીમદાતવં મુર્ચિં મુર્ણાતિ સે મુરિદાજનાઃ ॥

અર્થ—તમારું કથામૃત વિરહનું બહોળું જીવન છે, પરિણામે વખાણ્યું છે, પાપ-નાશક છે, અવલુકીર્તનથી મંગલ કરે છે, કીર્તિવાણું છે અને ગોરા દાતાએ પૃથ્વીપર આપા કરે છે.

આ સર્વનો સાર એ કે ભગવાનના પ્રાકટ્ય સિવાય બીજા કશાની અપેક્ષા રાખ્યાવિના ભગવાનના વિરહમાં જેમ તેમ દલાડા માર્યા માટે ભગવાનની લીલાના શુભમાન ક્યો કરવા-આનંદ ઉત્તમોત્તમ અવલુકીર્તન.

બકિત્તી સકિત સ્નેહમાં છે. બકિત્તી બીજા સર્વે અર્થ ગોણું છે. શુદ્ધ સ્નેહ દુર્લભ છે એટલે જરી બકિત્ત દુર્લભ જ. મોજ, મંત્ર, જાન, કર્મ, જ્ઞાન, ઉપાસના, સર્વે કરતાં નિષ્કામ સ્નેહ ઉત્તમ છે, માટે બીજી બકિત્ત પણ એ સર્વ કરતાં ઉત્તમ છે. સ્નેહ હવેના સાર છે, હવેનું સર્વસ્વ છે, અને હવે સર્વે વિચારું સ્થાન છે. જેમ મુતિ કહે છે, તો જેવા હવેના સર્વસ્વથી થતી પ્રભુભક્તિને ઉત્તમ ન કહેનારને મૂર્ખ ન કહેવો? વેદના, તંત્રના મંત્રામાં નિષ્કામ સ્નેહ જેની મોઢપણ સકિત નથી. વિધિ એટલે નિયમ અથવા દુકમ. નિયમ અથવા દુકમ પાળવામાં આવી આવે તો સળ થાય. તે સળ તો ખરેખર મુરહો. મંત્ર ગોલવામાં એક અક્ષરની ભૂલ પડી કે તિલાંશુ વર્ણ થઇ જાય. વર્ગી વિધિ, મંત્ર વગેરેમાં સ્વાર્થ તો ખરો જ. નહિતો જેવા વિધિ કે-મંત્ર જાતની અલપ્રમાણ-મોણ પડે? રૂબ, સ્ત્રી, પુત્ર, કીર્તિ, સ્વર્ગ કે પછી ગોણ, જ્યુ કોઈને કોઈ સ્વાર્થ તો સર્વે વિધિ માર્ગમાં ખરો જ. સ્નેહમાર્ગમાં ભગવાનનું શુભ તે જ બહોળો સ્વાર્થ. સંતજો:—

યથે સુજાતચરણામ્બુદ્ધં સ્તનેપુ ।

મીલાઃ શનૈઃ મિય દધીમહિ કર્કશેપુ ॥

સેનાટલોમટસિ તથ્યયતે ન કિંસ્વિત્ત ।

કૂર્પાદિભિર્જમતિ ધીર્મંવદાયુષાં નઃ ॥

અર્થ—હે પ્રિય ! તમારા જે મુદર (કોમલ) ચરણકમળને અમારા કર્કશ સ્તનપર બીતાબીતા ધીરથી મુઠીએ છીએ, તે ચરણકમળથી તમે વગડામાં બગડો છો, તે કાંઠરા વગેરેથી તમને દુઃખ થતું નથી ? તમેજ અમારું આયુષ્ય—અમારું જીવન દોનાચી અમારી બુદ્ધિમાં આવા વિચારો આવે છે ! રડતાં હતાં પોતાના દુઃખને, કે વેલૂનાદ કરી પ્રભુએ બોલાવ્યાં, એટલે પતિ પુત્ર સર્વ વિપય છોડી પ્રભુના ચરણકમળમાં હાગર થયાં. ત્યારે મુઠો આરોપ કે “ રાત્રે જંગલમાં કેમ આવ્યા ? સ્ત્રીઓનું અહીં શું કામ ? કુલસ્રીઓને છાને નહિ, માટે જાઓ પાછા. ” આવા બોલ આરોપથી મહાદુઃખમાં પડ્યા, છાતીકાટ ફટક થઈ, પણ પોતાના પ્રિય પ્રભુપર રોષ આવ્યો નહિ.

અમરાતાં ગમરાતાં કતાર આવ્યો કે “ ચિત્ત તમે ચોરી લીધું છે એટલે ધરમાં હવે પેસતુંજ નથી, પરકામમાં હાથ આક્રમ્ય નથી, અને તમારી હાગરીમાંથી પમ ખસતા નથી એટલે ઘેર કેમ જઈએ તે શું કરીએ ?.....હે કમલ નવન, જ્યારથી તમારા ચરણકમળને સ્પર્શ જામને થયો છે, ત્યારથી હે અંગ, ત્યારથી બીજા હોછાપી પાસે ઉભા રહેવાતું જ નથી..... વાંક તમારા મુદર વેલૂખીતને, ત્રિશોઠીમાં એવી કર્ક સ્ત્રી છે કે જે ખીત સાંભળીને આર્થ-ચરિતથી ન થયે ? વાંક તમારા બા ત્રિશોઠીમાં મુદર રૂપનો, કે જે જોઇને ગાયો, પશુઓ, ઝાડો અને હરિણોને પણ રોમાંચ થયાં ! માટે હે દુઃખીના નાથ ! તમે તો અમે મજાસી-ઓનાં દુઃખ હરવાનેજ પ્રકટ થયા છો, તેથી આ દાસીઓનાં તપેલા હૃદયપર અને મસ્તકપર તમારો હસ્તકમલ ધરો. ” દુઃખમાં પણ દુઃખ દેનારની જ શુભમાન ! આનું નામ નિત્યાર્થ પ્રેમ, અને આ જ સ્વતંત્ર ભક્તિ. નહિ અપેક્ષા હોછપજી સ્વાર્થની કે નહિ અપેક્ષા મોક્ષની. આવા ઉત્તરથી કૃપા કરી પ્રભુએ પ્રસન્ન થઈ શી ગોપિકાઓસાથે રમણ કર્યું, એટલે ગોપિકાઓ બૂલસ પર સર્વે સ્ત્રીમાં પોતાને બધિક માનવા લાગ્યાં. આ સ્વાભા-વિક ગર્વ પણ પ્રભુને રુચ્યો નહિ અને અતર્ધાન થઈ ગયા ! પ્રેમની કસોટીની અવધિ થઈ, અને જેને સંસારી લોકો માંડપણુ કહે એવી તન્મયતા, કૃષ્ણમયતા, અસામયતા થી ગોપિકાઓના ચિત્તની થઈ. ઝડો, હતા, પશુઓને પૂછવા માંડ્યું કે અમારા વડાલા પ્રભુને જોયા છે ? અને અતે ઝોમમાં ને ઝોમમાં પ્રભુમય થઈ પ્રભુની સુંદર લીલા કરવા માંડી, એક બની પૂતના અને એકે કર્યું તેનું સ્તનપાન; એક બની ચકટ અને એકે તેને રડતાં રડતાં મારી લાત; એક બની બાસકૃષ્ણ અને એક બની દેવ અને તેને લાઇ મઈ; એક બની બાસકૃષ્ણ અને હુરણીએ આસની હુપરીએ ખખડાવવા લાગી; એક થઈ કૃષ્ણ, એક થઈ અલ્લેવ, દેટથીક થઈ ગોવાલ, એક ગોપી-કૃષ્ણે વસ્ત્ર ચપલીને મારી, એકે બગ ચપલીને મારી, કૃષ્ણકાયા કરતી એક લીધી જાંસી, દૂર ગયલી ગાયોને વેલૂથી બોલાવવા માંડી, અને બીજીઓ બોલી “ વાહ ! વાહ ! ” કૃષ્ણની મુદર ચાલતું અનુકરણ કરતી એક બીજી ગોપીના ખબા પર પોતાનો હાથ મુઠી બોલી “ જુઓ આ કૃષ્ણ આવ્યા ! મારી લલિત

આમ જુઓ ! ” પોતાના વસ્ત્ર કાઢી કાઢે કાઢી “ એ જોવાર્થન, પર્વત કચે. ક્યો છે, કદથી અને વસ્ત્રાદ અને પવનથી ખીંચી નહિ. ” એક બીજાના મસ્તકપર પમ ધરી કહ્યું “ હા હાલીય, અહીંથી જતો રહે, હું હાલું સાંસન કરાઉં. ” એક જોવાલીઆ બનેલી બીજાને કહ્યું “ આંખ મીંચાશે, જુઓ હું હમણાં શાવાનધનું પોંન કરાઉં. ” એક બીજા જોવી-કુખને ખાંડણીએ બાંધી અને તે બમબાકુક દિશી બેઠાં લાગી. ” સહેજ બાન આવતાં પાછી બધી બિઠી મળી કુખને શાધવા લાગી અને જ્યારે તજ જડવા ત્યારે—

સન્યનસ્કાસ્તદ્વાસ્થાપાસ્થદિવેષાસ્તદાત્મિકાઃ ।

સદ્ગુણાનેષ ગાર્યંત્પો નાત્પાગારાણિ સસ્પદઃ ॥

અર્થ—તેમનાં મન કુખમય મધ મળી, કુખનાજ આશાપ કરવા લાગી, કુખનીજ એક કરવા લાગી, કુખપ્રયત્ન મધ ગણ, અને કુખની ગુણ ગણતી ખાતી પોતાના છત્ર અને પરમારતું પણ સ્મરતું રતું નહિ.

આ ગીત તેજ જોવી ગીત તેમાં જલ ઉપર કહ્યું તેમ પોતાનાં કુખને રક્ષાં રક્ષાં પણ “ હે પ્રભુ તમે આજ જન્મમાં નાથી જાણો છો તે તમારા ચતુરક્રમધને કાકરા ખુંચતા નથી ? ” અમારું વિરહદુઃખ સ્થૂ એક કોરે, જલ તમને દુઃખ થતું નથી ?

આજ બસન, આજ શુદ્ધભાવ આ ભાવ પ્રાપ્ત કરવાની સાધનનું વર્ણન કોઈ પણ શાસ્ત્રોમાં નથી, માત્ર એવું બલકરતું જ લખે છે, અને તેજ પુષ્ટિમાર્ગ. ધાર્મિકાઓએ જ કહ્યું તેજ બાવસિદ્ધિને અર્થે કરવું. મારે જ થી મદ્યપ્રમુદ્ધને સદ્યાસાનનયમાં કહ્યું કે—

કૌંડિન્યો ગોપિકાઃ મોક્ષાદ્યુરવઃ સાધનં ચ તત્ ॥

માયો માધનયા સિદ્ધઃ સાધનં નાન્યદીપ્યતે ॥

વિકલત્વં તયાડસ્થાસ્થ્યં પ્રકૃતિઃ માકુલં નરિ ।

જ્ઞાનં યુગાદ્ય તસ્યૈવં વર્તમાનસ્ય ત્રાપકાઃ ॥

અર્થ—કૌંડિન્ય રાવિ અને પ્રેમિકાઓ યુરઃ બાવનાથી સિદ્ધ મયસો તેમતો—તેમનાં જોયો—આવ એજ સાધન; બીજા કોઈ સાધનની અપેક્ષા નથી; વિકલત અને અસ્વસ્થપણ એજ સ્વાભાવિક મધ જાય છે, પણ તે લોહિત નથી; આવા વિરહિતે ભમવાનના જાન (સર્વે જાહે હર્ષ દ્રષ્ટ) અને ગુણો અર્થ, વીર, વગેરે પણ બાધક છે, કેમકે તે વિપ્રયોગરસમાં બાધક થાય છે.

આવો સ્નેહમાર્ગ સ્થાપન કરનાર મીમંસુભાષ્યાર્થને સામાન્ય મનુષ્ય સમજવા નહિ. જેમ સિવના અવતાર તરે આવી માયાવાદ પ્રસારી મનુષ્યોને ગાપામાં રસાવી ભમવહ મકિતથી વિમુખ કર્યો, જેમ હનુમાનકાર મધે આવી શુદ્ધ હાસ્યમકિતો પ્રચાર કર્યો, તેમ સૈવના અવતાર રામાનુજે જ્ઞાન સંસ્થિત મકિતનું સ્થાપન કર્યું, તેમજ અભિવ્યવતાર મીમંસુભાષ્યને સ્નેહમકિતો પ્રચાર કર્યો, અને વેદ, સૂત્ર, ગીતા અને ભાગવતના શુદ્ધસ્થાવિક અર્થ પ્રકટ કર્યા. પોતે મીમંસુભાષ્યી કહે છે કે—

શ્રીમદ્ભાગવતાગમઃ સુરતરુલ્લોકે ફલત્વં ગતો ।

માપાભેદવિભેદતસ્યમપિ સ્યાન્નો વિકૃદ્ધં મહત્ ॥

મક્ત્યંશે ફલતા પ્રમાણસઘ્લે વેદત્ત્વમર્થે પુનઃ ।

સ્કંપૈર્દ્વાદશ્ચભિયુક્તઃ સુરતરુઃ શાસ્ત્રાદિનહિદ્વયમ્ ॥

અર્થે તસ્ય ધિવેચિતું નહિ વિદ્યુર્વશ્વાનરાદ્રાક્ષવતે ।

રન્યસ્તત્ર વિપ્રાય માનુષતનું માં વ્યાસવચ્છ્રીપતિઃ ॥

દત્ત્વાહ્નાં ચ કૃપાવલોકનપદ્યસ્માદતોઽહં મુદા ।

ગૂઢાર્યં પ્રકટીકરોમિ વહુષા વ્યાસસ્ય વિષ્ણોઃપ્રિયમ્ ॥

લક્ષણાં નૈવ વદ્ધ્યામિ—

અર્થ—વેદાત્મક શ્રીમદ્ભાગવત કથપટલ શ્લોકમાં રક્ષપણને પ્રાપ્ત થયું છે. તે મહાપુરુષ છે. સમાધિભાષા, પરમત અને શૈલિદી એમ ત્રણ પ્રકારના ભાષાભેદથી રક્ષપણું, વેદપણું અને કથપટલપણું વિરુદ્ધ નથી. બકિતના અર્થમાં રક્ષપણું, પ્રમાણના સુખલમાં વેદત્વ, અને અર્થમાં ભારતકથાથી યુક્ત ત્રણસે જત્રીસ અધ્યાયરૂપ શાસ્ત્રાયુક્ત કથપટલ છે. વાણિના પતિ અખિન્દિતિવાચ અન્ય કોઈ તેના અર્થ પ્રકટ કરવા સમર્થ નથી. મારે શીપતિ પ્રભુએ વ્યાસની મારફત મનુષ્યતણુ મારણ કરી અને તે અર્થ પ્રકટ કરવા આજ્ઞા આપી ચતુરાશ્રમી કૃપાકૃપા ભારપર નોખ્યાં, તેથી વ્યાસ અને વિષ્ણુને પ્રિય ગૂઢ અર્થ આનંદથી હું પ્રકટ કરું છું. હું શક્ષણના તરંગ નહિ દોડાવતાં વાચ્યાર્થ જ કહીશ.

આવા પ્રભુએ મોહસેવા સ્વજનથી ભૂતલ દર્શયિત જ ભૂપિત થાય છે. મારે એમના વચનો અમૃતનિંદુ સમજવા. જલમેદમાં પોતે કહે છે કે—

ગુણાસીતતપા શુદ્ધાન્ સચ્ચિદાનંદરૂપિણઃ ।

સત્રાનેષ ગુણાન્ વિષ્ણોર્ધર્ણયંતિ વિષ્ણુજ્ઞાનાઃ ॥

તેઽમૃતોદ્યાઃ સપારુપાવાસ્ત્વદ્વાનપાનં મુદુર્લભમ્ ।

તાદૃશાનાં કષિદ્વાક્યં દ્વક્ષાનામિથ ઘર્ણિતમ્ ॥

અજામિલાકર્ણનપત્ત્વિન્દુપાનં મફીર્તિતમ્ ।

અર્થ—વિચક્ષણ પુરુષો વિષ્ણુભગવાનના સર્વે ગુણો ગુણાતીત હોવાથી શુદ્ધ સન્નિવાનરૂપ જાણી વર્ણન કરે છે, તેથી અમૃતસાગર કહેવાય છે, તેમની વાણીનું પાન અત્યંત દુર્લભ છે. તેમનું વાક્ય કોઈકવાર દ્વિતોના વાક્ય જેવું રહ્યું હોય છે, જેમ જ્ઞાનમિથ મક્ષણ કરી તરી ગયો, તેમ અમૃતનિંદુના પાન જેવું છે.

આજા અમવાનના અનુમદવાળા સચ્ચરિત્ર પ્રવતવિદ્યા સંપ્રદાયમાં જે ભક્તો આજે તેમના પર પશુ ભગવદ્કૃપા થાય એમાં શું આશ્ચર્ય? આ નાવમાં બેસનાર વિનાશને સંસાર સાગર તરી પ્રભુ પાસે જામ એમાં શું આશ્ચર્ય? દાહના આવાયોના તમે અને તેટલા દોષ

કારો, પણ તેથી ને સત્યપ્રે આ મુદ્દા સ્નેહમ- સપ્રદાય, પ્રવર્તીઓ, તેનો શું દોષ ?
 મીમંસુકામસ્ય સ્પષ્ટ કરે છે કે માણુમિકામામુપવેષ્ટામાપિ સ્નેહામાવેડપિ સમ્મૂલ-
 મૂનાનાં પ્રાચીનામ્નાર્થાણાં તદ્વત્ત્વેન તદનુગૃહીતત્ત્વેન સર્વોપપન્નેઃ । એટલે “ હાલના
 ઉપદેશકોનો પ્રશ્નમાં સ્નેહ ન હોય તોપણ તેમના સપ્રદાયના મુક્તિ પૂર્વના આચારો પ્રશ્નમાં
 સ્નેહવાળા હોવાથી પ્રશ્નનો તેમનાં પર અંતુમદ્ હોવાથી ‘સર્વ સિદ્ધ થાય છે.’ ” માર્ગમાં
 રીત પણ યોગ્ય છે. “ શ્રી મહાપ્રભુછની કહ્યનીથી-” એમ/ પ્રભુને વિનતિ થાય છે. હા-
 લના આચારોને પણ પૂર્ણ પુરોગતમ જવાની અને ગણવાની છત્તા હોય છે તે છટ છે.
 અત્યાચારો, સર્વ અલિપ્ત પ્રભુ, વામુદેવઃ સર્વમિત્તં એ સિદ્ધાંતમાં આ છત્તા અપ્રાપ્ય
 નથી. વૈષ્ણવો, બજરબસી તો ગુરને પૂર્ણપુરોગતમ માનવાને ઉત્સુક છે. પણ ને
 આચારો ‘ઓપસર્ગત્રય’ ધન કરે, ને આચારો ‘આવા આવા મુદ્દા મથો વામે નહિ, ધવળ
 કાર્યે નહિ, મુખોધિનીતરર દષ્ટિ પણ ન કરે, નિમષ અને અલુભાષ્ય જેવા સિદ્ધાંતના
 મથો વામે પણ નહિ, પ્રદિમાર્ગત્રય’ તત્ત્વ સમજે નહિ, પ્રતિષાદન ન કરે, તેમને, ખરે,
 કલ્યાણ નિરક્ષર આચારોને ગિચારા ઉત્સુક વૈષ્ણવો પણ “ પૂર્ણ પુરોગતમ ” કેમ માની
 શકે ! “ પૂર્ણ પુરોગતમ ” આ શબ્દોનો અર્થ તો વિચારે ? પ્રકૃતિથી પેલે પાર, અક્ષર
 અક્ષરી ઉચ્ચતર, ચાલીશીને અપ્રાપ્ય, આવા “ પૂર્ણ પુરોગતમ ” વિપ્રમાદાંત દેવતામાને
 કેમ કહેવાય ? ચાલીશીના ચાલને ત્વં છરવાની ચક્રિત તેમનામાં હોય કે નહિ ? ‘પૂર્ણ
 પુરોગતમ ’ મુખોધિની વાચી સમજ શકે કે નહિ ? “ મહં નિરક્ષરો રોષેન મિરોષ-
 પદ્ધર્ષો મતઃ ” એમ હાલના આચારો કહી શકશે ? પ્રશ્ન કરે ને પૂર્ણ પુરોગતમ જવાની
 આચારોની આ મુદ્દા છત્તા કહી શકે શાશ્વિ. મીમંસુકામસ્યે આ લઘુ મંત્રમાં બધુ સ્પષ્ટતાથી
 અને મુદ્દાથી નિવિધ પ્રકારની ભક્તિનું તારતમ્ય સમજાવી પ્રદિ ભક્તિની ઉત્તમતા, અને
 તેના અનુકરણની સરજના સિદ્ધ કરી છે. સર્વે વાચકોનો આ મંત્ર વાચી પ્રશ્નપર
 ગ્રહ પ્રેમ થાશે.

શુદ્ધદૈત વા અવગણનાવાદ.

જડ વા ચેતન ને કંઈ પણ છે તે સર્વ સદનો ન પ્રકાર છે, નામ અને રૂપ પણ
 સદની ન કૃતિ છે. અભિષ્વ, વિષમંદસની અનન્ત રચનામાં જડ વા ચેતન સર્વ સદ જ છે,
 સર્વ વિના અન્ય કંઈ નથી, નામ અને રૂપ પણ તે જ છે, તેથી સદના વિચારથી સર્વનું
 ચાન થાય છે એ સિદ્ધાંતનું મુસ્પષ્ટ નિરણય સ્વપુત્ર મ્વેતકેતુને અપિ ઉદાલક આસલિએ
 કર્ણ, પરન્તુ આ ગદન ઉદ્દેશ મ્વેત એક જ વાર ઉદ્દેશવાથી કે અવલ્ય કરવાથી હલમાં
 મુરિયર થયો એ અવગણ છે તેથી આસલિ અપિ સ્વપુત્રને આ સિદ્ધાંત-ભિન્ન ભિન્ન
 દલ્લત્તેની સાદાશથી નવ વાર ઉદ્દેશો છે, અને આરે મ્વેતકેતુએ એનું નવ વાર અવલ્ય
 કર્ણ તારે આસંચય થઈને મનાર્થ તાર્થ સમજવો. કોઈ પણ ઉદ્દેશને હલારૂદ જવામાં
 મુખ્ય કારણ તેની આરવિ જ છે. રૂપુદ્દેશન આસ પણ એજ ન્યાય ‘માતૃતિરસહસુ-
 પદેશાત્’ માં સ્વીકારે છે. ‘નવ’ અંક પણ પૂર્ણતાનો સ્વક છે તેથી એમ પણ થાય છે કે

આર્થજ્ઞને નવ દલાન્તથી પુનઃ પુનઃ ઉપદેશવાનું કારણ માત્ર આદેશના પૂર્ણ પ્રાકટ્યની સિદ્ધિ જ છે.

‘સ પપ મણિમા, વેતવાસ્મ્યમિર્થં સર્વં, તત્ત્વસ્યં, સ ભારમા, તત્ રથમાસિ’ આ વાક્યનો ઉચ્ચાર ઉદાહરક ઋષિ નવ વાર કરીને સ્વપુત્ર શ્વેતકેતુને આખંડ બ્રહ્મવાદ-શુદ્ધ અદૈત ઉપદેશી છે. જે સદે તે જ આ સુશ્રુતમ છે, આ સર્વ-જગત્, ચૈતદાત્મ્ય છે, તે સત્ય છે, તે આત્મા છે, શ્વેતકેતુ, તું તે છે. અદિ ‘ઈદં સર્વં’થી જે જગદ્ગો નિર્દેશ કર્યો છે તેને ચૈતદાત્મ્ય અને સત્ય કહ્યું છે. જગત્ છે તે પશુ આત્માનો ભાવ છે, પ્રકાર છે, સારું જ છે, સત્ય છે, કારણ કે જગદ્ગો આત્મા સદ્ છે, શ્વેતકેતુ તું પશુ તે છે, તું પશુ ચૈતદાત્મ્ય છે, અથવા વધારે સારી રીતે કહીએ તો, તું પશુ તે જ છે. ઉપનિષદનું મહાવાક્ય માત્ર ‘તત્ રથમ્ અસિ’ એટલું જ નહિ પશુ ‘સ પપ મણિમા વેતવાસ્મ્યમિર્થં સર્વં તત્ત્વસ્યં સ ભારમા તત્ રથમાસિ’ એ છે. ઉદાહરક ઋષિનો ઉદેશ માત્ર એવું સ્વ સાથે અદૈત સિદ્ધ કરવાનો છે, એટલું જ નહિ પરન્તુ વિષયમાં જડ વા ચેતન જે કંઈ પશુ છે તે સર્વ સદ્થી અનન્ય છે એ દર્શાવવાનો છે. સ્વ અને જડચેતન પ્રપંચનું શુદ્ધ અદૈત એમને ધટ છે. ઉદાહરકની આરંભની પ્રતિજ્ઞાનો વિચાર કરતા પશુ આ જ વાતોને પુદ્ગિ મહે છે. એકના જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન કરાવતું એ આરુણિતી પ્રતિજ્ઞા છે; દેવે એકના જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન ત્યારે જ થઈ શકે કે ત્યારે જે એક છે તે જ સર્વ હોય-અથવા એક અને સર્વ એક છે-અનન્ય છે, ઉભયનું અદૈત છે એટલું સિદ્ધ થાય ત્યારે. આ ઉદેશથી પ્રથમ કાર્ત્ત્વકારણબ્રહ્મવાદના બોધક મુલિકા, સુરજી, અને સોખંડના ત્રણ દલાન્ત આપ્યા. અત્ર ઋષિએ વિહારને વાચારંભણ કહ્યો તેથી કાઠને બાન્તિ થાય કે વિહારનું વસ્તુતઃ અસ્તિત્વ જ નથી તેથી બાહરાવણે એનો અર્થનો નિર્ણય કરવાને ‘તથ્થમન્યત્થમારંભણણ્ણાવેશ્ચ’ સૂત્ર મોળ્યું, અને જણ્યું કે અત્ર વિહારનું અસ્તિત્વ નિષેધાયું નથી પરન્તુ જે વિહાર છે તે કારણથી અનન્ય છે, વિહારના બિન બિન નામ અને રૂપો વસ્તુનો બેદ ઉત્પન્ન કરતા નથી, પશુ મૂલ કારણ જ કેટલાક ધર્મો પ્રકટ કરીને અથવા કેટલાક ધર્મો ગુપ્ત કરીને તે તે નામ અને રૂપથી સ્તતઃ બ્યવહારાચ છે, અને આજ કારણથી કારણના મુષ-વસ્તુના જ્ઞાનથી-સદ્ના જ્ઞાનથી-કાર્ત્ત્વના સદ્ના પ્રકારનું-જડજીવાત્મક પ્રપંચનું-જ્ઞાન થાય છે. આ પ્રતિજ્ઞા લક્ષમાં રાખીને અને એ પ્રતિજ્ઞા મોખવાને જે સત્સદ્ધિ ઉપદેશી છે તે ઉપરથી સ્પષ્ટ જ છે કે આરુણિતે કાર્ત્ત્વનું અસત્ત્વ (non-existence) સંભવ નથી. કાર્ત્ત્વ જે વસ્તુતઃ સત્ત્વ ન હોય તો આરુણિતી પ્રતિજ્ઞા જ નિરર્થક હરે છે, વાચારંભણ નામધેય ઇત્યાદિ સમ્યક્ત્વ દર્શન કરીને ક્વચિત્ કાઠ કાર્ત્ત્વનું જડજીવાત્મક પ્રપંચનું વાંચમયત્વ જ સ્વીકારીને તેની વસ્તુતઃ સત્તા જે છે તે ને કાઠ નિષેધે તો એકના જ્ઞાનથી સર્વના જ્ઞાનની પ્રતિજ્ઞા કુદિત થાય, તે મા આજે એવી શુભેચ્છાથી સમગ્ર પ્રપાઠકનો વિચાર બાહરામણ કરે છે, ‘આ જગદ્ ચૈતદાત્મ્ય છે, સત્ય છે, તે આત્મા છે, તું તે છે’ ઇત્યાદિના નવ વાર ઉચ્ચારથી આરુણિતે જે જગદ્ અને જીવની અનન્યતા સ્વીકારી છે, તે પશુ ધ્યાનમાં લે છે, અને એક અને સર્વ જે વસ્તુતઃ બિન હોય તો એકના જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન ન થાય, તેથી સ્પષ્ટ દર્શાવે છે કે અત્ર વાચારંભણાદિ શબ્દોથી મોઢ ન થાયવે, ઉક્તા શબ્દો કાર્ત્ત્વનું આત્મન્ત સત્ત્વ નિષેધના નથી, પરન્તુ કાર્ત્ત્વ એ કારણથી બિન વસ્તુ છે એવી ને કાઠને બાન્તિ થાય, તો

તેનો જ નિર્ણય કરે છે. અર્થાત્ જેમ કાર્મ વસ્તુતઃ કારણથી બિન નથી તેમ આ જગદ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ એવું ને સદ્ તેનાથી બિન નથી પણ એતદાત્મ્ય છે, સૂક્ષ્મમાં ને સદ્ છે તેનો જ પ્રકાર છે, સત્ય છે, સંતોષથી છે, જગદ વસ્તુતઃ નથી એમ નહિ, તેમ જગદ એવું સ્વતંત્ર સદ્થી બિન કદાચ છે તેમ પણ નહિ, પણ ને સદ્ છે તેનો જ પ્રકાર આ જગદ છે. જગદ એતદાત્મ્ય છે, સત્ય છે, કારણ કે એનો આત્મા સદ્ જ છે. 'સૂર્યઃ આશ્મા પ્રગટઃ તરણુપજ્જ' સૂર્ય સર્વનો પ્રસવ કરનાર-પરમાત્મા જડ અને જીવનો આત્મા છે એમ કહ્યા પણ જાન કરે છે. જગદ નામના જડ પદાર્થની સિતિ પણ સદ્ એનો આત્મા છે તેથી જ છે-સદ્ એનો આત્મા છે તેથી જ જગદ એતદાત્મ્ય છે, સત્ય છે, સદ્થી બિન સ્વતંત્ર અસ્તિત્વ જગદનું સંભવતું જ નથી, તેમ તેનું અસતત્વ (non-existence) પણ સંભવતું નથી, કારણ ઉભયથા સ્વીકારતા આરણ્યિકી એકના વિગ્રાનથી સર્વના વિગ્રાનથી પ્રતિજ્ઞા વર્ધ થાય છે. અર્થાત્ જગદનું અસ્તિત્વ સદ્ની-અસદ્ની-સત્તાથી સ્વીકારવું તે જ હકત છે, આ જ કારણથી આરણ્યિકાપિ જગદને એતદાત્મ્ય કહે છે, સત્ય કહે છે, અને સદ્થી આ જગદ અનન્ય છે તેથી એ સદ્ના જ્ઞાનથી એવું જગદનું જ્ઞાન થાય છે એમ સિદ્ધ કરે છે. વ્યાસ પણ આ જ કારણથી જગદ અને 'અમનું' અનન્યત્વ કહે છે, પણ મિથ્યાત્વ નથી કહેતા.

આ પ્રકારે સૂક્ષ્મતમ સદ્ના જ્ઞાનથી સદ્સ જડનું જ્ઞાન થાય છે, એમ ઉપદેશીને સદ્સ ચેતનનું જ્ઞાન પણ સદ્ના જ્ઞાનથી થાય છે તે દર્શાવવાને કહે છે કે ચેતકેવ તે તું છે, 'તદ્ ત્વમસિ' આ વાક્ય કૌશલિનિપદ સાદિત્તમાં અનન્ત વિચારણનું બીજુ યજુ છે. એનો શું અર્થ કરવો એ વિષે મદાન આચાર્યોએ વિવિધ મત દર્શાવ્યા છે. કેટલાકે તો એ શબ્દો પણ અન્યથા કરવાનો પ્રયત્ન કર્યો છે, ત્યારે કેટલાકે એ શબ્દોને યથાર્થિયત રહેવા દેખીને એના અર્થને તથા તદ્વર્થને મર્યાદા એવા કૃત્રિમ પ્રયત્ન કર્યા છે કે શબ્દ ફેરવવાના દોષ કરવા કરતા મંબીર દોષને પાત્ર થયા છે. આ કારણથી એ વાક્યનો વિચાર સક્ષિત્તર કરીશું.

ઇકરનું મત નીચે પ્રકારે છે:—અપિ વેતદાત્મ્યથી આરંભીને 'તદ્ ત્વમસિ' શુદ્ધીના વાક્યનો નવ વાર ઉપદેશ આરણ્યિકે કર્યો છે તથાપિ મદાવાક્ય તો માત્ર 'તદ્ ત્વમસિ' તદ્ તે બ્રહ્મ-ત્વમ-તું-જીવ મસિ છે. તે બ્રહ્મ તું જીવ છે, એટલે આ વાક્યનો મુખ્ય અર્થ છે. પરંતુ આ મુખ્ય અર્થ સંભવતો નથી. સમુજ્ઞ બ્રહ્મ ને સર્વજ, સર્વ સક્તિમાન, સર્વધર્મવિવિધ છે તે જીવ નથી, તેમ નિર્જુજ્ઞ બ્રહ્મ ને અવાક્ય છે, જ્ઞાનક્રિયાત્મ્ય છે તે પણ જીવ નથી, ત્યારે શુભિએ ને કશું કે તે-બ્રહ્મ-તું-જીવ છે-એ કેમ સંભરી શકે ? આ પ્રશ્ન ઉત્તર નીચે પ્રકારે આપે છે. જત્ર તે એટલે સર્વજ્ઞાન ક્રિયા દંત્યાદિ ધર્મોથી શન્ય કેવલ ચિન્માત્ર બ્રહ્મ અને જીવ એટલે અલ્પજ્ઞ, મુખ્ય-આદિ ભોક્તૃત્વાદિ ધર્મોથી શન્ય જીવ-કેવલ ચિન્માત્ર-છે, ને બ્રહ્મ તેજ-જીવ-અનન્ય નહિ પણ એક જ. જત્ર તે તું છે એમ અર્થ દક્ષિત નથી થતો પણ તે જ એક છે એમ અર્થ દક્ષિત થાય છે. 'તદ્' અને 'ત્વમ્' એમ ઉભય પદમાં મુખ્ય અર્થનો ગાધ કરી ઓણ-ભાણિકા અર્થ કરવો પડે છે, અને આમ ઉભય લાક્ષણિક અર્થ પ્રતિષ્ઠાન કરવા ઉપરાંત ઉભય અસત્યર્થ

૧. મધ્ય તદ્ ત્વમસિને મતદ્ ત્વમસિ' નીચે છે. જ્ઞાનન્દીય 'તત્ત્વં મસિ' કરે છે.

હવે આને બ્રહ્મના સંબંધમાં પણ એમ બરી રહે છે. આમાં સુધી હવે બ્રહ્મમાં સંપન્ન થયે નથી ત્યાં સુધી તેને અમુક દૃષ્ટિ એમ સ્વ વ્યક્તિત્વ જ્ઞાન રહે છે, પણ આમાં બ્રહ્મસંપત્તિ થઈ કે સ્વ વ્યક્તિત્વ અસ્તિત્વ પણ બ્રહ્મત્વથી જ થયું તો પછી પૃથક્ સ્થિતિ ક્યાંથી અનુભવે. અર્થાત્ જેમાં સર્વ વ્યક્તિત્વો સંપન્ન થઈને સ્વવ્યક્તિત્વ વિરહીને, તદ્ગતતાથી સ્થિતિ કરે છે તે જ સદ્ગતતા સદ્ છે, તેજ સદ્ આ જગતનો આદ્ય છે, એવેતકેતુ તારો આત્મા તે જ છે, જગદ્ પણ સદ્ગત છે, તું પણ તદ્ગત છે, અને તેથી જ તેના જ્ઞાનથી જડ વિષય અને ચેતન હવેતુ સર્વગત્વ પ્રાપ્ત થાય છે.

નદીનું દદાન્ત પણ ચાલુદદાન્તની મારફત સદ્ગતતા સદ્નું સર્વમથત્વ સિદ્ધ કરે છે. જોપિ સર્વ નદીનું ઉત્પત્તિથી પૂર્વ સ્થાન સમુદ્ર છે, અને અન્તિમ સ્થિતિ પણ સમુદ્રમાં જ છે, છતાં પણ અમુક નદીનું જલ આ છે, અથવા તો અમુક સમુદ્ર આ નદી છે એ કહી શકાતું નથી, તેમ આ સર્વ પ્રજા જડ હવાત્મક-સદ્ગતતાથી આત્મિકાવ પામવા છતાં નથી નાણતી કે માફ મક્ક સદ્માં જ છે, જે મક્કમાંથી આ સર્વ જડહવાત્મક સદ્ ઉત્પન્ન થાય છે તે જ સદ્ગતતા સદ્ છે. આ દદાન્તથી સદ્ગતતા સદ્ સદ્ગતી ઉત્પત્તિ પહેલાં પણ સર્વમથ હતું એ દર્શાવ્યું. અર્થાત્ જે સદ્ ઉત્પત્તિ અને લયમાં સર્વમથ છે તેના જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન થાય છે એમ આરણ્યોનો આશય છે.

જ્ઞાનું દદાન્ત પણ સદ્નું સર્વમથત્વ જ ઉપદેશ છે. જે મક્ક તત્ત્વ છે તે તે જ્ઞાનમાં સર્વત્રવ્યાપ છે, તેના આધારથી જ જેમ જ્ઞાની સ્થિતિ છે તેમ સદ્ના આધારથી-ચ-સદ્થી જ આ સદ્ગત જડ હવાત્મક પ્રપંચની સ્થિતિ છે. આ પ્રકારે ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લયાવરણાઓમાં સદ્નું સર્વમથત્વ સિદ્ધ થયું, અને એ સદ્ના જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન થાય છે એમ ઉપપત્તિપૂર્વક જણાવ્યું. દેવે જે સદ્ સર્વમથ તે જ સદ્ગતતા છે, અને સદ્ગતતા છે છતાં પણ અખિલ વિષયનું કારણકારણ છે તે દર્શાવવાને સ્વપુત્ર એતકેતુને ન્યગ્રોધનું (વડ જેવા જ્ઞાનું ધસ) રૂપ લાવવાનું કહે છે. ન્યગ્રોધના પ્રયોગથી આરણ્યિ ઋષિ સ્વપુત્રને જે તણ વસ્તુનું સ્મરણ કરાવે છે. જેમ સદ્ગતતા આદર્ય ધ્વીજમાંથી મદ્યન ન્યગ્રોધ ઉદભવે છે તેમ સદ્ગતતા સદ્ જેનું દર્શન હિન્દ્રિયોથી થઈ શકતું નથી તે જ જડહવાત્મક અખિલ પ્રપંચને સ્વતઃ પ્રકટ કરે છે. સદ્ગતતા પાલકનું દર્શન નહિ થવાથી પ્રત્યક્ષપ્રમાણવાદી મતચિત્ત તથા સ્વપુત્રને અમદા ન થાય તેથી કહે છે કે આ વિષય જે દૃષ્ટ તેને કહ્યું હું તે મદ્યનો છે. અર્થે સદ્ગતતા સદ્ને જ નિખિલ પ્રપંચનું કારણ કારણ કહ્યું, કારણકાર્મ અનન્ય હોવાથી કેવં સર્વથી જગતને નિર્દેશી તેને કૃતદાત્મ્ય કહ્યું, અને હવે પણ તદ્ગત હોવાથી-સંગતીય હોવાથી-નું તે છે એમ કહ્યું છે.

જડહવાત્મક નિખિલ પ્રપંચનું કારણકારણ સદ્ગતતા સદ્ છે એ સિદ્ધાન્ત નિરૂપણ કરીને સ્વપુત્રને આરણ્યિએ કહ્યું કે આ મારી ઉક્તિમાં મદા રાખા. પરન્તુ ખિન્નચત્તા મદા રાખવા છતાં અન્તઃસંતોષ થતો નથી તેથી પિતાને એતકેતુ વિનતિ કરે છે બ્રમવાન મો પુત્ર: ઉચ્ચેતો. પુત્રની વિનતિ લક્ષમાં લઈને આરણ્યિ લવણનો પ્રયોગ કરે છે. જલમાં નાખેલું લવણ તેમાં વિલીન થઈ જાય છે, અને તેનું દર્શન થતું નથી, તેમ પૃથક્ સ્થિતિ પણ કરી શકાતી નથી, માત્ર ચાખવાથી લવણની વિધિજ્ઞાનતા અનુભવાય છે, તેમ આ સદ્ગતતા સદ્ જડહવાત્મક પ્રપંચમાં સર્વત્ર વ્યાપ છે, છતાં પણ એનું દર્શન થતું નથી, પરન્તુ જેમ

જ્યાં જાણવાથી સ્વચ્છત્વ અસ્તિત્વ અનુભવવાય છે તેમ જાણવાની રૂઝિતિ થતા જાણવાની સક્ષમ-
તામ સદ્ગતી સર્વજ્ઞ વ્યાપકતાનો અનુભવ થાય છે. જરૂરિયાતમંક જે કાંઈપણ છે તે સર્વ
સક્ષમતામ સદ્ગતી વ્યાપ્ત છે. તેથી જ આ જગત્ અંતઃકાલમ છે, અને તું તે છે.

આ પ્રકારે આરુણિ આધિએ પ્રથમ પશુ દહાન્તોથી ઉત્પત્તિ, રિપતિ અને લવ એ
ત્રણે અક્ષરોમાં જરૂરિયાતમંક પ્રપંચનું સદાત્મકત્વ ચૂસ્યાંતિ, અતુર્થ દહાન્તોથી તેનું સક્ષમતા-
મત્વ અને સર્વોદારત્વ અને પશ્ચિમ દહાન્તથી તેનું વ્યાપકત્વ અને અનુભવેકવેશત્વ દર્શાવ્યું.
હવે આ ઉપરેસ આચાર્યની કૃપાથી જ પ્રાપ્ત છે તે દર્શાવવાને આખિ પાટા ભાષિતા પુરુષનું
દહાન્ત અર્પણ છે. જ્યાં સુધી અતુર્થ અગાન છે ત્યાં સુધી આખિ પાટા ભાષિતા પુરુષની મારક
આમતેમ બહકે છે, ક્યાંથી આખ્યો તેનું પશુ જ્ઞાન નથી, પશુ જ્યારે શુરૂપાથી જ્ઞાન પ્રાપ્ત
થાય છે, કે પછી આરમ્ભ કર્યોના મોઝ પૂર્વે ચરેથી તેનો દેહ પડે છે, ને તેનો મોક્ષ થાય
છે, ને તે સદ્ગતી સંપન્ન થાય છે. આપનું દહાન્ત એમ સમજાવે છે કે જ્યારે વાણી, મન, પ્રાણ,
વગેરેનો નિરોધ-વ્યા-સપ પડેવતા સક્ષમતામ સદ્ગતી થાય છે ત્યારે જોને બાકા વસ્તુનું-સદ્
વિન્યા અન્યનું અનુસમાન રહેતું નથી. અર્થાત્ જે સક્ષમતામ સદ્ગતી વાણી, મન, પ્રાણ વગેરેનો
નિરોધ થાય છે તે જ સદ્ગતી જરૂરિયાતમંક પ્રપંચનો આત્મા છે. અન્તિમ દહાન્ત પશુ ઉપરેસ
છે કે સદ્ગતી નિજા રાખનાર-રિપતિ કરનારને મર્વતા અભવ છે, સદ્ગતી નિજા રાખવાથી સર્વજ્ઞ
અભવ પ્રાપ્ત થાય છે, અધિનો સંપર્ક કરવા જ્યાં દગ્ધ થવાનું નથી. આ પ્રકારે નર દહાન્તોથી
જ્યારે આરુણિએ સ્વપુત્ર સ્વેતોત્તેને સમજાવ્યું ત્યારે તેને સમજ પડી અને શબ્દની અન્તર્ગત
વાત્સર્ય જોને સુસ્વા અનુભવ કર્યો કે જગદ્ જિતકાલમ છે, સત્ત્વ છે, પોતે પશુ તે જ છે,
અર્થાત્ જે સદ્ છે તે જ જરૂરિયાત સર્વ છે, અને તેથી જ સદ્ગતી જ્ઞાનથી જરૂરિયાત જગદ્
અને જોતન અંતઃકાલ સમ્પદ જ્ઞાન થાય છે, એ પિતૃચરણે કરેલી પ્રતિજ્ઞા સર્વપ્રકારે ચોખ્ખો-
તામ છે એમ અનુભવતા પુનઃ પ્રશ્ન નથી કરતો, અને તે સમજ્યો છે એમ જણાવવાને મુતિ
કહે છે કે તે સમજ્યો તે સમજ્યો. 'સર્વેષાં સર્વમાયે સર્વાર્થાત્મ્યમણિગાત્ સર્વમેકમેવ'
સર્વે વસ્તુ ઘણાં હોવાથી અને ઘણાં સર્વ હોવાથી અનન્ત સર્વ થવાનો પ્રસંગ આવે તેથી
સર્વ-અનન્ત તે જ એક છે એમ જણાવવાથી આચાર્યો માને છે. અર્થાત્ એક સક્ષમતામ સદ્
તે જ સર્વ છે, સર્વ તે તે જ છે, અને તેથી જ તેના જ્ઞાનથી સર્વનું જ્ઞાન થાય છે એમ
મહોપદેશ ઉપરેસની મુતિ શુદ્ધ સનાતન ધર્મવાદ પ્રકાશે છે. શ્રીહર્યમાર્ચનમસ્તુ ।

મન્યાવલોકન.

૨. ભક્તિપ્રકરણ મીરાકુસેવમ-વરતમાલા મંજીક ૨. અનુવાદક તથા પ્રકાશક
રા. શા. નાનુભાઈ નારાયણરાવ ગાંધી. મ. A., L. D. J. ધંધુકા, ગાંધી ૦-૪-૦.
રા. ગાંધીએ વિદ્વાન્મંજી આપાન્તર પૂર્વમાં કર્યું છે, અને દ્વિતીય જ્ઞા પુસ્તક પશુ મીરા-
ચાર્યજીના નિખેના દ્વિતીય સર્વનિર્ણયના ભક્તિ પ્રકરણનું આપાન્તર છે (શ્લોક. ૨. ૫-
૨૫૪). ૨. ગાંધીએ નિખેના-મુદ્ર શ્લોક જાણીને તેની નીચે શ્લોકનો અક્ષરાર્થ આપ્યો
છે, ને તેની નીચે પ્રકાશ અને આવસ્થાજનના સૂચક જાણામાં સાર આપ્યો છે. ૩. ગાંધીના
આપાન્તરમાં સરક્ષા છે, અને તેની સાથે પ્રાચીન શુદ્ધતા પશુ છે. કોઈ પશુ વિષ્ણુ આ

અન્યનો લાભ લઈ શકે એમ છે. પણ પણ અમ્ય છે. રા. ગાંધીએ જે આ અન્ય કોઈ સારા પ્રેરણા છપાવ્યો હોત તો એની સુસ્મૃતિમાં થકિ થાત, અને કેટલીક સુદૃઢ અમ્યલિક્ષિ પણ અન્યમાં પેસી જવા પામત નહિ. આ ભાષાન્તર સરકૂતથી અમ્યલુ દરેક વૈષ્ણવે અવસ્થા પાંચતું જોઈએ, તેમ કરવાથી આચાર્યશ્રીનો તથા શ્રી પુરુષોત્તમજીનો સારો પરિચય થશે. ૨૩૬ માં એક ઉપરની ટીકા રસ અને રસાભાસનું તારતમ્ય મૂક અન્યના આધારે રસવિ છે તે અવસ્થા મનનીય છે. અખિલ અન્યનું વાચન લાભપ્રદ છે એ નિઃસંશય છે.

રા. ગાંધીએ આ અન્યમાં એક વિસ્તૃત ઉપોદ્ધાત લખ્યો છે, પત્ર ૧-૨૧, સુધીમાં શ્રીમદાચાર્યજીનું ઇતિહાસ શ્રીરાકુમેશાનુયાયી કસ્થાજીભટ્ટજી અને જોષાધરાસજી વ્યારાવાલાના મત પ્રમાણે આપ્યું છે, તે આચાર્યજીનું પ્રાકટ્ય સંવત્ ૧૫૨૫ માં કે ૧૫૩૫ માં એ વિષયનો જ્યોતિષાદિના સાદાઅથી જીદાપોદ કરી ૧૫૨૫ ની સાલ ખરી છે, તે કસ્થાજીભટ્ટજીએ આપેલું શ્રીમદાચાર્યચરિત્ર વિશેષ વિશ્વસનીય છે એમ જણાવ્યું છે. આચાર્યજીનું શ્રીસુબોધિની વાચન દર્શાવે કહે છે 'વિષ્ણુસ્વામીની પરંપરા ગ્રાન્થી એ અમને તો મોખ્ખા જ જણાય છે' કસ્થાદિ ત્યાર પછી પત્ર ૨૧-૨૮ સુધીમાં અન્યનો સાર આપ્યો છે.

રા. ગાંધી આચાર્યજીના પ્રાકટ્ય સંવત્સા સંજ્ઞામાં સુવિસ્તૃત લેખ પ્રતિભક્તિસુધામાં જ પ્રકટ કરે છે, એટલે તત્સંબંધમાં અભિપ્રાય લાસ આથી શકાય એમ નહિ હોવાથી જોન જ ધારણ કરીશું. જે કે ક્ષત્રિય જ્યોતિષશાસ્ત્ર પ્રમાણે પ્રચલિત જન્મકુંડલી અસત્ય હો તો પણ ૧૫૨૫ ની સાલ માનવાને મારે પ્રમાણ તો કસ્થાજીભટ્ટજીનો જાહે જ રહે છે, અને તેથી પણ શ્રીમદાચાર્યજી પછી આશરે છત વર્ષો થયા છે. કસ્થાજીભટ્ટજી પણ આચાર્ય-શ્રીના અન્યોમાં પૂર્વગામીસાબાજી તથા જાગવતમુદ્રમટીકા, જે ઉભવ અન્યનો ઉપન્યાસ શ્રીસુબોધિનીજીમાં વપસે છે, તે આચાર્યશ્રીના અન્યો લખતી વખતે લખતા નથી. કસ્થાજી પણ સંપૂર્ણ રા. ગાંધી જે નહિ હોવાથી જીવનચરિત્ર આપેલું સંપૂર્ણ નથી. અન્ય પણ જોદ છે. પરંતુ આ વિષયમાં લાસ જોન જ ઉચિત છે.

તિલકના સંબંધમાં રા. ગાંધી 'વૃંદ્યોઃ આકારઃ યસ્મિન્ તત્ વૃંદ્યાકારમ્' એમ દંડાકાર ચાન્દનો સમાસ છોડે છે. આ સમાસ છોડવાને વ્યસ્તે પ્રમાણ આપ્યું હોત તો ઠીક થાત. 'વૃંદ્યસ્ય આકારઃ યસ્મિન્ તત્ વૃંદ્યાકારમ્' સમાસ છોડવામાં વ્યાકરણનો પાઘ નથી, પણ વ્યાકરણ જાનુશ્ય છે. હરિચરણને દંડાકાર નહિ કહેતા જે તિલક વૈષ્ણવો કરે છે, તેને જ દંડાકાર વૈષ્ણવો કહે તેમાં અનુપપન્ન શું છે? વૈષ્ણવો દંડાકાર માનીને જે તિલક કરે છે તેને હરિચરણકૃતિ કહીને દૃષ્ટા આપતું અનુપપન્ન છે. અને તેમ હો પરંતુ તિલક એ જાન ચિહ્ન છે, અને ભજવણાવ સ્થિર કરવામાં જ તિલકની ઉપયોગિતા હોવાથી એ વિષયમાં જીદાપોદ વિશેષ હલપ્રદ નથી. ઉભવ તિલક પરંપરાપ્રાપ્ત હોવાથી પ્રમાણ જ છે.

રા. ગાંધીનો આ પ્રવૃત્ત વૈષ્ણવોના ઉત્તેજનને પાત્ર છે. સર્વ વૈષ્ણવો આ અન્યનો આદર કરશે એમ આશા રાખીશું. ઉત્તરોત્તર રા. ગાંધી આવા ભાષાન્તરો પ્રકટ કરતા રહે, અને પ્રજા એમને અપેક્ષિત સામર્થ્યનું દાન કરે એ જ અન્તમાં ઇચ્છીશું.

મીઠવારામદૃત કાવ્યમહિમાળા. ભાગ. ૨. સંસીધનં નેશી હયાલાલ હર્ષ
નાથજીભાષા નિરિખસંકર-કવિશ્રીના સિધ્ધપુત્ર, અને હોમના શ્રીપુષ્ટિમાર્ગીય પુસ્તકલેખના પ્ર-
યુખ. પ્રકાશક નારાયણદાસ પરમાનંદાસ દાહ, હોમકવિળા, કવિશ્રીના સિધ્ધપુત્ર, મસ્ય ૨. ૧૦.

‘કિતમ બંકિતકવિ દ્વારામના કાવ્યેતુ’ સંસીધન અને પ્રકટ કરવાનું’ મર્પ દ્વારામના
સિધ્ધપુત્ર અને સિધ્ધપોત્રે પોતાના ચિરપર સેવાથી અમને અત્માનંદ થાય છે. દ્વારામને
પ્રકાશમાં આજીવાને કવિ નર્મદ, રા. રા. ગોવર્ધનરાયે અને રા. રા. છંદારામે પ્રવલ્લો કર્યા
છે, અને તેને માટે એ સન્મનોને ધન્યવાદ થયે છે, તે છતાં અમારું માનવું એમ છે કે
દ્વારામને આ સાક્ષરો વધાર્થ ન્યાય આપી શક્યા નથી. એમાં એમનો દોષ નથી. કવિમાં
જે અત્યંત અનન્ય ભક્તિભાવ હતો તે સંસારમુધારક નર્મદ, સાહિત્યપ્રેમી ગોવર્ધનરામ
કે વ્યવસાયી છંદારામ સમજી શક્યા જ નહતા, એટલે કવિને માત્ર એની રસગ્રસ્તી કવિ-
તાપરથી “વ્યભિચારી, દુષ્ટ, ફાંદો” વગેરે એવા માનવા દેના. આ સંસીધનં નેશી
હોમલાલ હર્ષ નાથજીભાષામાં એક મોટા ગુણ એ છે કે એ કવિના સિધ્ધપુત્ર છે, અને એ
કવિના કાવ્યો સમજવાને જે આવ નોંધજે તે એમનામાં રચનાવિક છે. વધી સંસીધન
પુષ્ટિમાર્ગીય સેવાથી ભક્તિનું સ્વરૂપ, અનન્યતા, પુષ્ટિભક્તિ વગેરે સમજી શકે છે તેથી એ-
મને હાથે આ કવિનાં નેટલાં કાવ્યો છપાવ તેટલાં સારાં. અને જાણીએ છીએ કે એવાળે
નિરચાર્યથી જેમ અને તેમ જાણી પોતાના જીવિતખર્ચ પોતાના ગુરુની સેવા સમજી તેમનાં
કાવ્યો નેટલાં. અને તેટલાં વધારે પ્રકટ કરવાં નોંધજે. એમણે કરેલી ટીકા જુદા ઉત્તમ છે,
મજા જોઈતી લાંબી ટીકા આ રસના અરાધક કવિતાને સમજવાને આવશ્યક છે એમ અમને
લાગતું નથી. જે વાચ્ય જે મધ્ય, શુભિ, રશ્મિ કે પુરાણમાંથી લીધું હોય તે માત્ર ગાંડી
ધંખાણ વિવેચનથી અટકતું નોંધજે. સાહિત્યને ઉત્તેજન આપવાની ધ્વજધવાળા દોષપણ સ-
ન્મનો આ પ્રકાશક અને સંસીધનને ઉત્તેજન આપશે તો તે રશ્મિભૂત થયા વિના રહેશે
નહિ. આના પ્રકાશ ઉત્તેજનને યોગ્ય છે.

આપણું ગુર્જરરાષ્ટ્ર સ્વભાવતઃ ભક્તિપ્રધાન છે. જે ગુર્જર માતાએ નરસિંહમહેતા,
મોરો અને દ્વારામ જેવા ભક્ત કવિઓને જન્મ આપ્યો તેના પુત્રો-અન્નરા ભાષણો-
ભક્તિ તો ચેહેસથી સમજાશે. નર્મદ ન સમજાશે કેમકે એના સમયમાં વિદ્યાવતી સુધારનો
નથો વા વાગ્યો હતો. મોટપણે ખર્ચતરફ રૂચિ ગઈ ખરી. ખજુ હાલ બક્ષિથી ભરપૂર ઘર
પ્રભુતરફ ઉઠ્યું નહિ. રા. રા. ગોવર્ધનરામની શુદ્ધિ વિદ્યાસ હતી પણ ખાતરખાતર જીવ
પ્રભુતરફ ભક્તિભાવથી વળી નહતી. એમણે સાહિત્યમાં, પાશ્ચાત્ય સુધારાની અસર સમજ-
વામાં અને અન્ય વિચારોમાં પોતાનું જીવન આજીવું, એટલે પોતાના પિતાની શુદ્ધ ભક્તિ-મિત્ર
આવેલી ગંજા-એ પ્રાપ્ત કરી શક્યા નહિ. રા. રા. છંદારામ સામાન્યતઃ સર્વ દેશીય હતા,
પણ આ કુદર ભક્તની અનન્ય પ્રેમની સરિત્ કેમ સમજી શકે? આ કારણથી આ સ-
ન્મનો તરફથી દ્વારામને ન્યાય મળી શક્યો નહિ, તોપણ હવે જાણીએ બદલાયું છે. સર્વો-
દનાય કાગેર જેવા કવિ વૈષ્ણવ કવિઓનાં બગ્નો સારી રીતે સમજવા લાગ્યા છે, અને
ઉત્તમોત્તમ માનવા લાગ્યા છે, જીવપર મોટા ઉપાયો થઈ સન્મનોની વૃત્તિ વિપક્ષતરફથી
અન્ય દિશામાં વળવા માંડી છે, આવે સમયે આ ઉત્તમોત્તમ ગુંધારભક્તિ, અત્યા કવિનાં
કાવ્યો-આવસદિત એમના સિધ્ધપુત્ર તથા સિધ્ધપોત્ર તરફથી પ્રકટ થવા માંડવાથી અમને
અત્માનંદ થાય છે.

આ મંજમાં સપ્રદાયસાર, અન્નમિલાખ્યાન, ક્ષેત્રકુદાર, કાશ્યાનસારાંશ દસમસ્કંધ
લીલાનુક્રમણિકા એ પાંચ મેટાં કાવ્યો અને છેલ્લે ભક્તિનાં થોડાં સુંદર પદો છે. વાચકને
આ કાવ્યો એકદેશીય લાગવાનો સંભવ છે, પણ તેમ નથી. રસિકને જેવાંજે પણ ખુબી છે
કે હૃદયને ધાર્મિક કરવું એજ ઉત્તમોત્તમ છે. સંસારવ્યવહારમાં વ્યથિત થિત ધાર્મિક ધર્મ
ચક્રનું નથી. માટે સંસારથી વિરક્ત થવું એ ઉત્તમ મનુષ્યનું કર્તવ્ય છે, પણ તેમ કરતાં
રસદીન ન થતાં હૃદયરસ પ્રભુતર અનન્યતાથી ઉછળવો જોઈએ—આજ જીંદગીનું સાર્વજનિક
ધ્યાનના નાનપણથીજ સંસારસંબંધ છેડી મામેફં શરણે યજ્ઞ એમ આગ્રહ કરનાર વળ-
ધીયને યરણ ગમેા હોય, પોતાને વળધીયની સ્ત્રી, દાસી સમજતો હોય, અને પોતાનો
સર્વ પ્રેમ પ્રભુના સ્વરૂપમાં કાલ્યો હોય. માટે એનાં કાવ્યો એકદેશીય નથી, પણ ઉત્તમો-
ત્તમ છે. જેમ ધાતુઓમાં સુવર્ણ ઉત્તમ તેમ કાવ્યોમાં એનાં કાવ્યો ઉત્તમ છે. સપ્રદાયસાર
વાચી એમ સમજવાનું છે કે સર્વ બ્રહ્મરૂપ છે એમ વ્યાસમતાનુસાર સમજવનાર સપ્રદાય
ઉત્તમોત્તમ છે, અન્નમિલાખ્યાન વાચી એમ સમજવું કે સંસારમાંથી ચિત્ત છેડી પ્રભુનું
નામ અહર્નિશ લેવું એજ ઉત્તમ છે, ક્ષેત્રકુદાર વાચી સમજવું કે પ્રભુ જ સર્વકર્તા છે,
મનુષ્ય નિમિત્તમાત્ર છે. માટે સર્વે ચિંતા છેડી સર્વભાવથી પ્રભુતરણ જવું, કાશ્યાનસા-
રાંશ વાચી સમજવું કે જીંદગીનો બાહીનો સમય પ્રભુભક્તિમાં ગાળવામાંજ સાર છે, દસમ-
સ્કંધલીલાનુક્રમણિકા વાચી સમજવું કે શુદ્ધ અનન્ય હૃદયલક્ષા ભક્તો પ્રભુને નિર્બંધામ-
માંથી બ્રહ્મસ્વરૂપે એની લાવી પોતાને મનગમતી લાડ લાડાવી પ્રભુને પણ પરાધીનની માફક
નચાવે છે. આવાં કાવ્યોને એક દેશીય કહેનારને હું પુકું છું કે તમે તમારા જીવનનું લક્ષ્ય-
મિંદુ શું છે તેનો વિચાર કર્યો છે? ને લોકો “સંસારસુધારો, દેશ સુધારો” વગેરે લક્ષ્ય
રાખી મેઠાં છે તેમને પુકું છું કે સંસાર અને દેશસુધારા પછી શું? what then? ને લોકો
સંસારમાંથી “મુક્તિ” લક્ષ્ય લઈ મેઠાં છે તેને પુકું છું કે પછી શું? what then?
માફ માનવું તો જી છે કે હૃદયમાં રહેતા તિસગત્તા સાથે સુંદર સંબંધ કરવો એજ ઉત્તમ
લક્ષ્ય છે. શ્રુતિ કહે છે કે સત્ય જ્ઞાનં મનંતં વ્રજ્યં વો વેદ મિહિદંતં શુદ્ધાયામ્ પરમે
ચ્યોમન સોઽશ્રુતે સર્વાન્ કામાન્ સહ દ્રઘણા વિપશ્ચિતા રા. રા. રવીંદ્રનાથ ટાગોર
ગીર્તાન્તરિમાં કહે છે કે “If it is not my portion to meet thee in this my
life then let me *ever* feel that I have missed thy sight, let me not
forget for a moment, let me carry the pang of this sorrow in my
dreams and in my waking hours.”

અર્થ—“જો મારા બાગ્યમાં તને મળવાનું મારા આ જન્મમાં ન હોય તો મને સર્વદા
એવું વિરહદુઃખ થાઓ કે તે પ્રભુ, મને તારો દર્શન થમાં નથી, એક ફાણુ પણ હું આ
વિરહ” નહિ, આ વિરહદુઃખ અને સ્વપ્નામાં તેમ દિવસમાં અહર્નિશ થાઓ.” આવો પ્રભુમાં
સર્વોત્તમાવ થવો, અને એ બાવથી સર્વ લાગ કરી પ્રભુ પાસે જઈ પ્રભુનાં શુભગાન કરવાં
વિપશિષ્ટ પ્રભુ સાથે સર્વ કામ અચન કરવું, એ એકદેશીયતા નથી, એવો કદિ મનુષ્યોમાં
દાહક બાગ્યવાનેજ પ્રાપ્ત થાય છે, માટે ઉત્તમ અધિકારીએ “સંસાર” “દેશ” વગેરેથી
ચિત્તને વ્યથિત થયે દેવું નહિ. આ હું જ નથી કહેતો, આપણે ઉત્તમ કવિ ટાગોર પણ જી
જી કહે છે, “As my days pass in this croqueted market of this world

and my hands grow full with the daily profits, let me ever feel that I have gained nothing—let me not forget for a moment, let me carry the pang of this sorrow in my dreams and in my wakeful hours."

અર્થ—આ સંસારના જીવદારની નાનકાઈનાં જમારે મારા દિવસો જીતીત મતા હોય, અને સંસારની વસ્તુઓથી મારા હસ્ત ભરાઈ જતા હોય, ત્યારે પણ મને સર્વદા ઓરી જતી થાઓ કે મને કશું મદદ નથી, મારો સમય વ્યર્થ ગયો છે; એક કાણુ પણ હું આ વિરમઈ નહિ, આ વિરહદુઃખ મને સ્વપ્નમાં તેમ દિવસમાં અકર્નિય થાઓ.

દ્વારામની મનોવૃત્તિ જ્ઞાના કરતાં પણ ઉત્તમ હતી. સંસારનો ત્યાગ નાનકડોયીજ એને સિદ્ધ થયો હતો, અને પ્રભુની સુખારબક્ષિત એને સિદ્ધ થઈ હતી. મારે એનાં કાબો એક દેવીય નથી, પણ ઉત્તમોત્તમ છે.

આમગમ્ય એને નમદ સંસારનો વિષયરસજ ગાય છે, પ્રેમાનંદ રસનું સ્વરૂપ કાઢું કરી શકે છે, પણ દ્વારામે તો રસનું સ્વરૂપ કાઢું કરી ભક્તહૃદયથી જ્ઞાનસ્વાધી તે પ્રશ્નને સમર્પણ કરી, સુખારબક્ષિતની સુદર વારિકાઓમાં નિઃશંકપણે નિમરી બે રસનો શ્વાસ્વાદ કરાવતાં શુભચિત્તને ઝાંડી કરી મુકી છે. આ કવિના વિષયો સમજી શકે છે. ભક્તનું હૃદય ભક્તજ સમજે. માત્ર વિદ્વાંથી ભક્તહૃદય સમજાતું નથી. કવિના સમયમાં એના ભક્તોનું મંદમ દેવું, તેમજ વંશને હવાવ છે. દ્વારામને અભિચારી કહેવાર અને સમજવાર સંસ્કૃતો જો આમાંથી કાઢી ગળ્યા હોત, જો કવિના જન્મસ્થાનના પ્રશ્નો એમને મુખ મળ્યું ક્યાં હોત તો આ સુદર ભક્તકવિષર જ્ઞાવા આશ્વેષો કદાપિ ન ક્યાં હોત. આટે દ્વારામને ધર્માર્થ સમજાશે હોય તેણે પુષ્ટિધર્મની ઉત્તમતા પ્રથમ સમજી પછી દ્વારામનાં કાવ્ય વાચવા. એમ કરવાથી જો જ્ઞાનંદ પ્રાપ્ત થાય તે જ્ઞાન કલ્પપણ કાબો વાચવાથી થઈ શકશે નહિ. આમ દોવાથી પુષ્ટિધર્મના એક વિદ્વાન આચાર મિત્ર રા. રા. મુક્ત્યંદ્ર મુક્તસીદ્ધાંત તેથીવાળા બી. એ, એમ. એમ. બી. ના હાથે સખ્યામણ દ્વારામનું શુદ્ધ હુંકે છન્નચલિત આ પુસ્તકની રજઆતમાં આવેલું છે તે દરેક વાચકને કાબો વાંચવા પહેલાં વાંચી જવાનો અને આમદ કરીએ છીએ. હમ્મે આવી ઉત્તમ રીતે રજાવાત કરવાર સંશોધક અને પ્રમશકને અને ધન્યવાદ આપીએ છીએ.

સર્વોત્તમસ્તોત્ર.

(જાનુસંધાન વર્ષ ૫૪, એક દ્વિતીય ૫૪ ૫૯.)

પરમાનંદ—શ્રીમદ્વાર્ધચરણનાં નામ નિરપણ કરતાં તેઓથીનું સ્વરૂપ પ્રભુચરણનાં હૃદયમાં આવિર્ભૂત થયું. સ્વરૂપમાં દર્શનથી મન જ્ઞાનદશી હમણાં મુઠું અને તેથી એકદમ પુરોષોત્તમ કે જ્ઞાનરાજના તારતમ્યની અનુવિંધી જ્ઞાનંદ એમ પ્રથમ નામ ધર્મ, પરંતુ જ્ઞાનંદ તો અણિવાનંદ જ્ઞાનરસમાં પણ છે તેથી શ્રીમદ્વાર્ધચરણમાં અણિવાનંદની છુલિ મેકળે થાય તેવી અવસિધાસ આ દ્વિતીય નામ પરમાનંદ આપ્યા કરે છે.

પરમઆનંદ=પરમાનંદ. પરમ=અગણિત+આનંદ. શ્રીમદ્વાર્ધચરણ અક્ષરવત્ અણિવાનંદ નથી પરંતુ પુરુષોત્તમવત્ અગણિતાનંદ છે.

‘જ્યાંથી’ વાણિ પાછી ફરે છે’ એ કૃતિપ્રતિપાદ્ય ને પુરુષોત્તમાનંદ તદ્દપ શ્રીમદ્-વાર્ધચરણ છે. પરમ ઉદ્ધૃત રાસોત્સવાદિજનિત આનંદ જેઓમાંને અથવા જેઓથીથી છે. શ્રીમદ્વાર્ધચરણને રાસોત્સવાદિજનિત આનંદ છે. શ્રીમદ્વાર્ધચરણથી રાસોત્સવાદિજનિત આનંદ થાય છે.

પરમથી (ધીપુરુષોત્તમથી) જેઓમાંને આનંદ છે તે પરમાનંદ.

વિપતિ પૂરે છે તે પરવિપ્લુ મા=થી તે બન્નેને (વિપ્લુ તથા થીને) પણ આનંદ જેઓમાંથી અને જેમાંથી છે તે પરમાનંદ. પર વિપ્લુ ફલાત્મક ફળ્ય અને મા થી શીસ્તા-મિનીશ તે બંનેને પણ આનંદદાતા શ્રીમદ્વાર્ધચરણ છે.

પ્રથમ શ્લોકમાં વર્ણવેલ પ્રાકૃત ધર્મના બનામય અને અપ્રાકૃત નિખિલ ધર્મરૂપ એવા ધર્મવિસિષ્ટ શ્રીમદ્વાર્ધચરણના દર્શનથી પ્રથમ નામ કેવલ આનંદ ધરવામાં આવ્યું પણ પછી દ્વયવા નિઃકમાદ્વારમ્ય એ શ્લોકમાં કેવલ રસાનંદને માટે જ લીલાવિસિષ્ટ પુરુષોત્તમના આસ્થ મુખ્યારવિદનું પ્રાકટ્ય શ્રીમદ્વાર્ધચરણ સ્વરૂપે થયું એમ કહેવાથી લીલાવિસિષ્ટ આનંદને અનુભવ થયો અને તેથી દ્વિતિય નામ પરમાનંદ એમ પ્રભુચરણે બાધા કરી. પરમ ઉદ્ધૃત ને આનંદ તદ્દપ. જેનાથી પર બીજો આનંદ નથી.

પર=પરામતઃ માયા=સદમ્યાઃ સદ્ગુણો આનંદ જેનાથી તદ્દપ પરમાનંદ

શ્રીમદ્વાર્ધચરણ એવા આનંદરૂપ છે કે જે આનંદથી સદ્ગુણો આનંદ પણ પરાગત થઈ જાય છે. મહાપ્રભુજના આનંદ આગળ સદ્ગુણો આનંદ પણ ગુરુ છે.

કેવલ આનંદરૂપ એક દેશમાં જ હોય છે અને તેથી શ્રીમદ્વાર્ધચરણ સંસ્થિતાનંદ નથી એમ સંદેહ થાય તો બાધા કરે છે કે પરમાનંદઃ પરમ આનંદ અર્થાત્ પરમ તાપાનંદરૂપ પરમને આનંદ જેમાંથી જેનાથી થાય છે તે પરમાનંદ.

શ્રીમદ્વાર્ધચરણ રસરૂપ છે. રસ સંયોગવિપ્રયોગ બેદથી દિલ્લપ્ત હોવાથી સંયોગ-પૂર્વક વિયોગાત્મક છે. માટે પ્રથમ સંયોગરૂપત્વ આનંદ નામ કહી પછી ઉત્તરદશસ્વરૂપ આગ્રાં કરે છે પરમાનંદ. પૂર્વે (સંયોગમાં) અનુભૂત આનંદથી પણ વિપ્રયોગમાં તે તે અનુભવના સ્મરણથી, તે તે મનોરથની બાવનાથી, અને (ભક્તોના) પરસ્પર-ચુચ્છાવાપથી આનંદ-અનંત-ચુષ્ણિ થાય છે અને તેથી પરમાનંદ તે અનંતચુષ્ણિ આનંદરૂપ છે.

પર લોકવેદ્યમિદધી પર, મીયતે સાક્ષાત્ કરાય છે જેનાથી તે પરમ, તાદૃશ્ય આનંદ-રૂપ તે પરમાનંદ વિરદાનંદ. વિરદાનંદ દશમાં જ ભગવત્સાક્ષાત્કાર થાય છે.

પરમાનંદઃ શ્રીમદ્ભાગવત્ત્વાદ્યમરદંધના દ્વિતીય અધ્યાયોર્ધ્યે બોધક નામ છે. પરમ પુરુષોત્તમને આનંદ આપે છે તે પરમાનંદ. પરમ ભગવત્સાક્ષાત્કાર આનંદ છે જેને તે માયા

હાસી છે જેની તે પરમાનંદ પરમ ભગવદ્વેશથી^૨ આનંદ જેને અથવા નેહીને છે તે અથવા તેણી ખિતા અથવા માતાપણે જેના છે તે પરમાનંદ ભગવદ્વેશથી વસુદેવ દેવદીને આનંદ છે અને વસુદેવ દેવદીને કૃષ્ણનું પિતૃત્વ માન્ય છે. શ્રીમદ્ભાર્ગવચરણ વસ્તુતઃ કૃષ્ણ જ છે.

પર ભગવાનનું માન થાય છે જેનાથી તે પરમ કેસ તેને આનંદ^૩ જેનાથી છે તે પરમાનંદ પરમ ભગવદ્વતાર થશે તેના માનથી આનંદ જેમાને છે તે બ્રહ્માદિ પરમાનંદ, તે છે વાચકશ્રેણી જેમા તે પરમાનંદ.

કાકાશ્રીવલ્લભજીવૃત્ત પ્રાચીન કીર્તનો.

શ્રીગોકુલનાયજીનું કીર્તન.

રાગ વિલાસલ.

ગિરિ ધાર્યો ધીગોકુલનાય જે જે મંગલ કીયો સનાય

ગોપી ગાય ગોપ વ્રજકે સજ ધીરજ દે તથ દાય ॥ ૧ ॥

દક્ષિણ પાણિ સ્વીકાર ક્રિયો દે નગ વામ પાણિ શંરોદક લાય

દે કર મુરસીનાદ કીયે દે કમલાસન ઢાઢે ગિરિરાય ॥ ૨ ॥

ઘપરકે પંછી દુમખેલી કીનહું ન લાગી ઠાતી ઘ્યાર

ગોરંમન ધુની ફરત ફુલુલ પુલકિત ઐગ કછુ ન સંમાર ॥૩॥

મઘના શરણ મયો પદ દીનો જે જે કુમુદ વરલે સજ વેન

ધિરં જીયો પ્રમુ કુંવર છાદીલો નીરલી દાસ ચરણરજ સેવ ॥૪॥

શ્રીગોકુલચંદ્રમાજીની ભાવનાનું કીર્તન.

(રાગ માલ્લખ.)

ગોપીજનસંઘાપ મિટાવન પ્રકટ મયે શ્રીગોકુલચંદ્ર

કોટિ કોટિ અનંગ વિપોહિત નીરલ નીરલ મીટયો દુસદેવ ॥૧॥

સલિયન મીલી ઘૂસવ દે મિયકું પરોલ મજલ એક મમત પરસ્પર

એક મનત મનવે નહીં તીનકો મેદ કહો ગિરિવરવર ॥૨॥

ઇનહી મે ન્યારો મોહો જાનો ઇનહી સે રહો અતિ નિરમલ

મનકર્મવશહુ જાન વિકાપો ધણ કર લોનો મેમ સ્નેહલ ॥૩॥

હૃલ્ય કરન આરંભન કીનો ધુલવી એક એક પ્રતિ ઘણુધર

જે જે હરલી રહી વ્રજવનિતા નીરલી નીરલી દાસ ચારનો કર ॥૪॥

૧. ગદ્ય રેખે વ્રજ મયે મોપગોમિરલંકૃતમ્ । ૨. મયજાનપિ વિશ્વાત્મા મલ્ક નામમવૈકરઃ ।
માધિવેસોભાગેન મલઃ માનકુલુપ્તમેઃ । ૩. સા દેવલી સર્વવ્રજવનિવાસનિવાસમૂતા મિત્તરં ન રેજે ।
૪. આદ્ય મે પ્રાજહરો હરિયુદ્ધાં મુર્ચં મિતો વપ્ત પુરેયમીદરશી । આદ્યનઃ સંવિદાંસ્તિથ્યન્યુજાનઃ
પર્યેત્યમીદમ્ । મિત્તપાનો દુર્ગાકેત્તમપત્યત્તમ્યં વગદ્ । ૫. મજા મવશ તંત્રલ મુખિમિર્મારસાદિમિઃ ।

श्रीमदनमोहनजीनी भावनानुं कीर्तन.

(राग मालव.)

रदनमोहन मुरलीधुन कीनी ब्रजवनिता आकर्षित लीनी
माता पीठा सुत वंधु विसारे कमलनेनचरणे रवि दीनी ॥ १ ॥
हंदावन मुखचंद विलोक्यो फुली रसो सब गात
मोहन बासो कुशल युद्धत हे सब निश्च राका परम मुहात ॥ २ ॥
अब घर बगदाबो गोपीनन धर्मनही पतिनी रहो
कृष्णकलामे सब अंग वरज्यो तन ना रही संभार हो ॥ ३ ॥
अघर बसे नेनन आंसु दरे गति सुली ब्रजनारी हो
याते दुर मदनमोहन पीय नीरखी दास बलीहारी हो ॥ ४ ॥

श्रीविठ्ठलनाथजीनुं कीर्तन.

(राग बिलावल.)

देखेरी एक अबुमुत वाम
देखे बने कहत नहीं आवे नख कटि राधे कटिस्त्रीख श्याम ॥ १ ॥
मियके मेम छक्यो तन मुखो कहो मेरी श्याम गह अवही कीत ।
अपने सखनसो युद्धत डोलत कटि दे हस्त लगे आकर्षित ॥ २ ॥
भ्रमजछर्धीदु लग्यो गंडितपे नेनवदन हु विलसे देखत ।
झीठाघटक भवरी संवरी तन श्यामाते श्याम भये सनमुख ॥ ३ ॥

कीटसहीत हरिदास दीखावत अतुल सुभाव नाथ श्रीविठ्ठल ।
रजीआरज लाग्यो मेरी अस्वीयन नीरखी दास जात सब कालिमल ॥ ४ ॥

श्रीकृष्णायनमः ॥

(राग विमास)

श्रीसर्गोत्तमजी दिये श्रीगोविंदस्वामीकृत पदो मनुसंधान वर्ष २ अंक २ पृष्ठ ५६)

सन मन धन मम आ परमानंद ।
मेरो सर्वस्व श्रीवल्लभ जसु निशदिन गान करहु छंद ॥ १ ॥
निरखि निरखि मेरे नेन सिराउं श्रीहरिवदन घादि मुखचंद ।
आनंद पगन सदाजु रहुहुं क्षणी दूरशन मानहु अरविंद ॥ २ ॥
सुभग मूरति निनि नेनन निरखैं सो जन परे मेमके फंद ।
यह महानिधि मेरे (हृदय) हिरदे कमलते
छिनुं (क्षण) मति करो दरो कहहु गोविंद ॥ ३ ॥

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧. જન્મત સત્ય છે.
૨. જન્મત, જીવ, જાંતમી, અમર કલ્યાણના નિમિત્ત અને ઉપદાન કારણ, શુદ્ધ નિયમ પ્રમાણ શ્રીકૃષ્ણપરમાત્મા જ છે.
૩. જીવે અવિદ્યાથી કષ્ટપેસો અદ્વિતીયમતાત્મક સંસાર મિથ્યા છે.
૪. જીવ અણુ છે, શુદ્ધ નિયમ પ્રમાણ જ છે, સ્વતઃ વ્યાપક નથી.
૫. પરમશક્તિ પુરોહિતમ શ્રીકૃષ્ણનું ધામ અક્ષરશક્તિ ગણિતાનંદ છે.
૬. સર્વોપરિ વેદવિદ્યાએ પ્રતિપાદિત પરમશક્તિપણ વસ્તુ શ્રીકૃષ્ણ જ છે.
૭. શ્રીકૃષ્ણની સેવા એ જ જાંત જીવનો ધર્મ છે, એટલે વસ્તુતઃ સ્વધર્મ શ્રીકૃષ્ણસેવા જ છે.
૮. આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપતિ વિના અન્ય વિષયમંદ દોષ સર્વ જ છે.

“પુદિભક્તિમુધા” ઓફિસનું સરનામું—

રા. રા. વાડીજાલ નગીનદાસ શાહ, બી. એ. એલ્. એલ્. બી.
મહારાજનો બોધવાદો: બુલેટર, મુંબાઈ.

આવશ્યક નિવેદન.

૧. આ માસિકસર્ગથી સપ્તમે પચાવદ્ધર પ્રકાશકને નામે કરવો.
૨. આ માસિક દરેક માસની કૃષ્ણ એકાદશીએ પ્રકટ થાય છે.
૩. આ માસિકમાં છપાવવાને આવેલા લેખો લેવા ન લેવા તેમ જ તેમાં મોજ શુદ્ધિ હકિ કરવી પ્રકાશકની કમ્પાઈન છે.
૪. શ્રીકૃષ્ણભાવાર્પણના સિદ્ધાન્તાનુસાર જ લેખ લેવામાં આવશે.
૫. વર્ષનું નોંધવર પ્રથમથી લેવામાં આવે છે.
૬. આ માસિકના પરિવર્તનમાં જેમના તરફથી માસિક વા પત્ર મળશે તેમને વતર નોંધવરે આ માસિક મોકલવામાં આવશે.
૭. દાદ પત્ર બાળતની ખપર મંગાવવી દોષ તો જન્માળને સાર દિપીટ બિંદી, તે વિના જન્માળ આવતામાં આવશે નહિ.
૮. આ માસિકમાં જાહેર ખપર છપાવવી દોષ કે રેન્ડમિશન વહેંચવામાં દોષ તેમજ પ્રકાશકને લખવું એવવા મહત્ત્વ.

પુદિભક્તિમુધાકાર્યાલય,
મહારાજનો બોધવાદો
બુલેટર, મુંબાઈ.

પ્રકાશક.

पर्व ३ अ. १. श्रीमद्भागवत ५१३६, भागवत

पुष्टिभक्तिसुधा.

— १२ श्रीमद्भागवत ४३५. [अंक ५.]

नायमात्मा प्रवधनेन लम्पो न मेधया न बहूना भुवेन
यमेवैष वृणुते तेन लम्पस्तस्यैष आत्मा वृणुते तं तं स्वाम् ॥ १ ॥
नाहं वेदिर्न तपसा न दानेन न चेक्ष्या
क्षक्यं एवंविधो द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यथा ॥ २ ॥
भक्त्या त्वनन्यथा क्षक्यः भस्मेवंविधोऽर्जुन ।
मातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप ॥ ३ ॥

प्रायः,

वासीसाह नजीनदास साह,
जी. ए., एम. ए. एल. एल. बी., वकील, हाई कोर्ट.

नाजपूर, श. २-०-०

पुष्टिभक्तिसुधा, २. ०-१-०

निरूपणादभिप्रेतः शान्तस्यापि नवमस्याङ्गीकाराद् दशरसवादिनो भोजस्यापि
मते भक्तेरगणितत्वात्वावन्त एव रसाः, नत्वतिरिक्तो भक्तिरसोपीति माते,
अभिधीयते—

भुतत्वालोकसिद्धत्वादनुभूतेश्च भेदतः ।

तेभ्योतिरिक्तो मन्तव्यः साङ्गो भक्तिरसो ब्रूयैः ॥ १ ॥

तथाहि भक्तिस्तावद्गोपालतापनीये रूपते 'भक्तिरस्य भजनं तदिहामुत्र'
फलयोगनैराशयेनास्मिन्मनःकल्पन'मिति, तन्मनाःकल्पनं किंस्वरूपमिति
जिज्ञासायां, नारदपञ्चरात्रे तन्निष्कृष्यते 'माहात्म्यज्ञानपूर्वस्तु सुहृदः
सर्वतोषिकः स्नेहो भक्तिरिति प्रोक्तस्तथा मुक्तिर्न चान्यथे'ति, शाण्डिल्यसूत्रेऽपि
'अथातो भक्तिजिज्ञासे'ति प्रतिज्ञाय 'सौ परानुरक्तिरीश्वर' इति
तस्या लक्षणं क्रियते, अनुरक्तिश्च स्नेह एव, स्निग्ध एवानुरक्त इति प्रयोग-
दर्शनात्, स्नेहश्च नेच्छाविशेषः, विशेषस्य निर्वक्तुमशक्यत्वात्, न च मुखविपयिणी
सौ स्नेह इति युक्तं, स्वर्गकामनायामपि तथात्वमसङ्गात्, तिरश्चामपि
पुत्रादिविषयकस्नेहस्येच्छारूपत्वामावेन तस्य स्नेहत्वाभावप्रसङ्गाच्च, ननुक्त-
मिष्यमाणविपयिणी सा स्नेह इति, तत्र, स्वर्गस्य शत्रुहन्नादेभ्येष्ममाणत्वात्,
तद्विषयकेच्छायां स्नेहादिपदप्रयोगस्य काव्यदर्शनात्, स्निग्धमि प्रीणाम्यनुर-
ज्यामि नेच्छामीति विरुद्धानुव्यवसायाच्च, अत एव नारायणत्वेन ज्ञानं ज्ञानान्तरं
वा सः, अत एव न यत्नोऽपि सः, अनुकूलबुद्धिविषयत्वाच्च न द्वेपादिरपि,
स्वविषयकेत्वाच्च लौकिकसुखरूपोऽपि, मत्प्रसत्त्वाच्चाष्टरूपोऽपि न, अतो मनो-
धर्मान्तरमेव स इति निश्चयः ।

सोपि न क्षणिकः, कालान्तरे तत्कार्यस्य दर्शनात्तद्विषयकसंस्कारे माना-
भावाच्च, किन्तु स्थाय्येव, अत एव कान्यादावप्युच्यते, 'आविर्मोवदिने न
येनं गणितो देवस्तनीपानपि क्षीयेतापि न धापरान्निधिना नत्या
न यदर्थते पीयूषप्रतिवादिनस्त्रिजगतीदुःखद्रुहः साम्प्रतं प्रेम्णा तेस्य
गुरोः किमय करयै वाङ्निष्ठितालाघव'मित्यादौ, एवं स्थापित्वं तेस्य
सिद्धे मातुः पुत्रे पीयूषप्रतिवादिनस्त्रिजगतीदुःखद्रुहो गुरोः कर्तृत्वम्—

१. भगवति । २. भक्तिः । ३. भक्तेः । ४. निवृत्तिविषयकेच्छा । ५. स्नेहस्य । ६. सार्व-
भूतहन्नादिनिषयवेच्छायाम् । ७. पुष्टिप्राप्तिप्रतिपादने । ८. स्नेहः । ९. शत्रुहन्नादिननेऽप्रातिव्या-
सिद्धेऽपारत्नात् । १०. स्नेहस्येति शेषः । ११. प्रेम्णा । १२. येन देवतेन गणितस्तस्य प्रेम्ण इति योजना ।
१३. स्नेहस्य ।

भवतीति रसत्वमपि तस्य सुषटमेव, अत एव तत्समरेणादौ दुग्धसावो
यथासंभवं व्यभिचारिणश्च तत्र प्रसिद्धा एव, अत एव श्रीमद्भुदवागमने उक्तं,
‘यश्चोदाकर्ण्य नामानि कृष्णस्याश्रितानि च शृण्वन्त्यश्रूणि चास्त्राक्षीत्स्नेह-
स्तुतपयोधरे’ति, एवमेव पितृभ्रातृमित्रादिष्वपि द्रष्टव्यं, अत एव श्रीनन्दादीनां
वाटशानि तत्र वचांसि, शौनकस्य च ‘तदश्मसारं हृदयं धत्तेदं यद्वृद्धमाणैर्ह-
रिनामधेयैः न विक्रियेताय यदा विकारो नेत्रे जलं गात्ररुहे च हर्ष’ इति
भक्ते रसत्वं कण्ठतोऽप्युक्तं, ‘निगमकल्पतरुर्गलितं फलं शुकमुखादमृतद्रवसं-
पुतं पिबत भागवतं रसमालयं सुहृदो रसिका भुवि भावुका’ इत्युक्तो
भागवतो रसो भक्तिरस एव, ‘यस्यां वै श्रूयमाणायां कृष्णे परमपूरुषे भक्ति-
रुत्पद्यते पुंसः शोकेमोहमयापहे’ति भक्त्यर्पमेव भागवतसंहितामणयनकयनात्तत्रै
श्रीभागवतप्रतिपाद्यमानस्य भागवतरसस्य भक्तिरूपताया एव सिद्धेरिति,
अत एव शृङ्गाररसस्तोत्रिभ्रंतयानुभूयत एव रसिकैः, यत्तु शृङ्गारस्यैव
द्राववस्थामेदौ संयोगो विप्रलम्भश्चेति सर्वैरुच्यते, तत्त्वविचारितर-
मणीयं, मायादिष्वप्यनिपिद्धसंयोगविप्रलम्भयोरुपलब्धेः, अतः स्नेहस्यैव
सौ भेदौ, वस्तुवस्तु रतिरपि स्नेहविशेष एव, एवं सति शृङ्गारस्यैव रसत्वं न
केवलं स्नेहस्यैत्यत्र विनिगमकाभावादुभयोः पार्थक्येन रसत्वं स्वीकार्यं,
तथा च नायिकायां नायकस्य तस्मिन्स्वस्याश्च या रतिः सा शृङ्गारा, माया-
दीनां पुत्रादौ तेषां च तेषु या रतिः स केवलं स्नेहरस एव इति सिद्धं,
भगवद्विपयिकाया निरुपाधिकाया दिविधाया अपि रतेरलौकिकत्वेन मुख्यरस-
रूपत्वं, ‘रसो वै स’ इतिभुवैर्भगवतो रसस्वरूपत्वात्, लौकिकस्य रूपाधि-
जन्यत्वात्तदाभासत्वमिति ज्ञेयं, तेन भक्तिरसस्य तेभ्योतिरिक्तत्वं निमित्तम्,
भवणादिर्नैकेषु तज्जनकत्वात्तत्प्रेयोगो भाक्तः, अतो न शृङ्गालेश इति दिक् ।
इति श्रीमल्लीलार्णवचरणकाशमीरजरजोनुरागारक्तः श्रीव्रजपतिरतिप्राप्तनिखिलः ।
पयोदश्रीहारिद्युतिहरिदिनुस्पवसनाभिधावान् स्नेहस्य स्वमजनरसत्वं व्यरक्षत् ॥
॥ इति श्रीमद्यदुपतितनयश्रीपीताम्बरविरचितो भक्तिरसवादः सम्पूर्णः ॥

१. स्नेहस्य । २. श्रीभागवते । ३. भक्तिरसमिष्यता । ४. पुनिष्ठितस्व स्नेहस्या भक्तिर्नारस्य
धरमादिस्नेहिकेते मिषनेन कल्पेनेति न शरीरं नाररस्य कीर्तनप्राप्त्यर्थवत्पाद् कीर्तनस्य गवधान्तःपातिवाद् ।
५. रसमयीकजनकत्वाद् । ६. भक्तिरसस्योत्पत्तिः । ७. एवं कृतिर्वस्तुतः धीमन्पुत्रोत्तमोदाशमिषरानामिव ।

यद्युच्येत तर्हि चिदंशस्यापि तत्समानयोगक्षेमत्वादेवाशसत्त्वमिति वक्तव्यमिति चेन्न, स्वरूपहान्यन्ययोपपत्तिमिया तत्स्वीकारस्यावश्यवक्तव्यत्वात्, तत्र एव सोऽपि स्वरूपात्मको न तु धर्मात्मकज्ञानात्मकः, अत एव 'सच्चिदानन्द'मित्यारम्भ 'सर्वमनवद्य'मित्यन्तं प्रभवः, तस्मादानन्दांशतिरोभूता जीवाः सच्चिदंशेनोद्भूता इति फलितं, तत्र सदंशमात्रवृत्तिजडेष्वपि सत्ता परब्रह्मण एव उभयांश-मात्रवृत्त्यणुजीवेष्वपि तस्यैव तदा किं पुनर्देवेषु तत्सत्तायाः प्रश्नोऽपि? तथा सति तस्यैव विग्रहवत्त्वेन तदंशवृत्तिदेवेष्वपि तदस्त्वमनुक्तमागतं, ननु तस्यापि तदस्त्वसत्त्वे तस्य मध्यमपरिमाणवत्त्वनियमेनाव्यापकत्वादिदोषाः सङ्गच्छेयुरिति चेत्, न, अज्ञेयत्वात्, ननु कुत एव? गृहाण, तस्यानुमानविधयेव ज्ञेयत्वं सिध्यति, तथाहि घटादिपक्षैककार्यत्वसाध्यकसावयवत्वलिङ्गकपददृष्टान्तकदृष्टान्तेन कुलालादिसिद्धिर्यथा तथा सर्वत्र सावयवत्वेन कार्यत्वजिज्ञासायां सित्यादौ, तथा दर्शनेन ज्ञानोपपत्तौ कार्यस्य कर्तृजन्यत्वानियमेन तद्भर्मगतत्वेन कर्तृत्वस्य सामान्यकर्तृसिद्धिः, तथा सति क इत्याकाङ्क्षायां कुलालतनुवायादिषु तत्कर्तृत्वासामर्थ्यग्रहणेनानुक्तेष्वरसिद्धिः, तथा च दृष्टान्तीय-यत्किञ्चिद्वर्गस्यापि दार्ष्टान्ते अवश्यवक्तव्यत्वाच्छरीरत्वज्ञानादिमत्त्वसिद्धिः, जन्यत्वाद्यसिद्धिर्यत्किञ्चिद्वत्पदात्, मुख्यं चन्द्रसादृश्यमाह्लादजनकत्वधर्ममादायै-वेतिवत्, ननु शरीरत्वे पुनः पूर्वोक्तदूषणापत्तिरिति चेत्, तन्मादरणीयं, अन्यन्यपत्तिरेकसिद्धस्य तस्य यावता दूषणपरिहारस्तावत्क्षणकमेव, साधनीय-त्वात्, कावन्वयन्यतिरेकाविति चेत्, यत्सत्त्वे यत्सत्त्वं यदभावे यदभाष इत्येव, तथा च शरीरित्वसत्त्वे कर्तृत्वसत्त्वं तदभावे तदभाष इत्यागतं, ननु ज्ञानादिक-मेव कुतो न तत्साधकमिति चेत्, न, मुक्तात्मसु तदस्त्वपि तथा दर्शनात्, एवं च सावयवत्वानित्यत्वज्ञानापेक्षितकर्तृरूपसर्वकर्तृत्वान्यथानुपपासिबलात्सिध्यन् कर्ता स्वयमेव सकलदेशगतकार्योत्पत्त्यनुपपत्त्यादिदूषणगणानवच्छिन्न एव शरीरज्ञाना-दिमानेव सिद्धः, स चेश्वर एव, ननु सर्वकर्तृत्वमीश्वरस्यैवेति को वा नियमः? घटादौ कुलालादीनां तथा दर्शनादिति चेत्, अत्रैहि, तत्सत्कार्ये हि तदादिपक्षज्ञानस्य कारणत्वमिति तु तत्रापि सम्भवं, तथा च सर्वकार्यं सर्वविषयकज्ञानस्य कार-णत्वमित्यप्यादरणीयं, एवं च 'यः सर्वज्ञः सर्वविदि'त्यादिश्रुतिप्रतिपाद्यतत्त्व-विशिष्टस्येशितुः सर्वकार्यकरणे को वा सन्देहः? ननु प्रत्यक्षबाधो घटादिष्विति चेत्, तस्यैव, न ब्रह्मविदां, यत एतत्तत्स्येच्छयेष तेषां तत्सत्कार्यकरणे प्रवर्त-मानत्वात्, अन्यथानवच्छिन्नघटादिधारापसिः, किञ्च, यो हि यदिच्छया यदधी-नत्वे सति यत्कार्यं प्रवर्तते तस्य तदिच्छया तदधीनत्वेन प्रवर्तितत्वादवान्तर-

व्यापारत्वमेव, तथा च भगवदिच्छया तदधीनत्वे सन्ति सर्वस्य सर्वकार्ये प्रवर्ति-
तत्वात्तत्त्वमेवेति मतं, अथान्तरकुलालादीच्छया दण्डादिद्वारा अग्न्यादेर्यथैवैतद्वत्,
ननु तादृशानां जडत्वान्तथा कल्प्यं प्रकृतैतद्विभक्तत्वात् तथा कल्पनीयं, तथा च
स्वेच्छयैष कुतो न प्रवृत्तिरिति कुलालादीनां स्वतःकर्तृत्वं सिद्धमेवेति पुनः पूर्व-
वत् इति चेत्, मूर्खो भ्रान्तिं न त्यजति कुञ्जरशौचवत्, अत्र यथैव स्यात्तदा
कुलालादीनां तदेकपरत्वेनानवच्छिन्नवपटादिधारणवृत्तिरिति पूर्वमेवावादि, यद्वा,
प्रयोज्यप्रयोजकभावेन हि द्वेधा व्यवहारप्रवृत्तिः, तथा च तन्मात्रे तदधीनः 'स'
इति तु युक्तं, तत्र 'सर्वस्य वशी सर्वस्यज्ञान' इति श्रुत्या प्रयोजको हि भग-
वान्प्रयोज्याश्च जीवा इति मन्तव्यं, तथा सति तेषां चेतनत्वेऽपि कर्तृत्वे
सत्यपि न स्वतःकर्तृत्वं किन्तु गौणमेव, तथा च मूलरूपे संभवति तस्मिन्स्वतः-
त्वेनाया अन्याप्यत्वात्तेषु तत्त्वज्ञानमज्ञानत एव, किन्तु 'स्वतन्त्रः कर्तृ'त्यनुज्ञा-
सनाभैवं, इतरेषां स्वातन्त्र्याभावात्, तस्मात्पूर्वोक्तदूषणगणानवसरितश्चित्या-
दिपक्षकायनुमानविधया जगत्कर्तृत्वेन तादृश ईश्वरः सिद्धः, एतदपि स्वयुक्त्यु-
त्तरकालपराहृतमुत्सृज्यन्तार्किकान् प्रत्यक्षानुमायकानां, भगवदीयानां तु 'सदस-
शीर्षा सर्वतः पाणिपादान्तं नमोस्त्यनन्ताय सहस्रमूर्त्ये अनेकबाहूदरवक्त्रनेत्रं'
वक्त्रमस्कन्धीपशङ्करस्तुतौ 'नाभिर्नभोग्निर्मुखं' 'आनन्दमात्रकरपादमुखोद-
रादिः' 'शरीरभोमयेऽपि हि'त्यादिसहस्रश्रुतिस्मृतिपुराणतत्त्वसूत्रोद्देशादेव तथै-
वेभ्यरेभ्यः सिद्ध इति किमल्पसामर्थ्येनानुमानेन? तथा च सर्वधर्मविशिष्टो
भगवानेव सर्वत्र सर्वरूपतया बलिं मुक्तः आपात्यपि च, अत एव 'यस्यै
विमूर्तीर्धनस्तस्मात्प्रपादय नः प्रभो' इत्यादियुधिष्ठिरोक्तिः, अतो न बाध-
कावकाशः, ननु वादी पुनराशङ्कते, 'इन्द्राय स्वाहे'त्यादौ का गतिरिति
चेत्, एतदप्यवधारय, सोपि स्वेष्टकुलावाप्यर्थ'मिदि परमैश्वर्य' इति धातुप्रतिपा-
द्यमहेन्द्रायेभ्यार्यैव वितरतीति किमनुपपन्नम्? तस्य तु सर्वशक्तिः 'परास्य शक्तिः'-
रित्यादिश्रुत्युक्तत्वेन तथात्वात्, अत एव 'ये धातुश्चन्द्रा यत्रार्थ उपदेशे प्रकीर्तिताः
तथैवायौ वेदराशेः कर्तव्यो नान्यथा काचिदि'ति वागीश्वरणाः, तथा चोक्त-
या रित्या देवेषु विग्रह्यस्वमेवेति, ग्रहीतया कदाचिसदमात्रवत्त्वमिति वदन्तः
कर्मिणोऽकर्मिण एव, अत एवोक्तं 'श्रूयतेपि इन्द्रादीनां देवानामप्रत्यक्षत्वं
विग्रह्यता'मिति विद्वन्मण्डने प्रमुचरणीः, ननु देवादिबलिकृतत्वं भगवत्स्तहि-
तेषां कथं वृत्तिरिति चेत्, न, कोट्यिष्टाण्डविग्रहस्य तस्य वृत्तावेतद्गर्भगतत्वेन
तेषां सुतरां वृत्त्यात्, गोमुखे गर्भमुखवत्, अत एव 'सर्वदेवमयो हरिः'
'सर्वदेवनमस्कारः' 'यथा तरोर्धूलनिषेचनेन'त्यादीनि वचांस्त्यापि सङ्गत्तानि

(નિજગતને) ભગવાનનું દાન કરવા પુણ્યમાર્ગે પ્રદાસ કરનારા (એમની) દરુણાવડે વાવરવા યોગ્ય શ્રીવક્ષાપ્રભુ મારફતે થાય છે.

સ્વામિનીભાવસંયુક્તભગવદ્ભાવભાવિતઃ ॥

અત્યલૌકિકમૂર્તિઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥ ૩ ॥

સ્વામિનીભાવસંયુક્ત ભગવદ્ભાવ વડે ભાવિત, અતિઅલૌકિકસ્વરૂપવાળા શ્રીવક્ષાપ્રભુ મારફતે થાય છે.

શ્રીકૃષ્ણવદનાનંદો વિયોગાનલમૂર્તિમાન ॥

‘મક્તિમાર્ગાન્જમાનુઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥ ૪ ॥

શ્રીકૃષ્ણના મુખદમસના આનંદરૂપ, (ભગવદ્-)વિયોગાગમિસ્વરૂપ, ભક્તિમાર્ગરૂપ કમસના (પોતાક) સુખ, શ્રીવક્ષાપ્રભુ મારફતે થાય છે.

રાસલીલારસમરસમાકાંઠાઽખિલાંગમૃત્ ॥

માવરૂપાખિલાંગઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥ ૫ ॥

રાસલીલારૂપ રસના પૂરથી સારીરીતે વ્યાપ્ત શ્રીઆત્મેના ધારણ કરનારા જેવું સંપૂર્ણ શ્રીઆત્મ ભાવરૂપ છે એવા શ્રીવક્ષાપ્રભુ મારફતે થાય છે.

શ્રીમાગવતમાધાર્પાવિર્માધાર્પાવતારિતઃ ॥

સ્વામિસંતોષેતુઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥ ૬ ॥

શ્રીમાગવતના (શ્રીમાગવતમાં વિરાજમાન ભગવદ્દીક્ષાના) ભાવરૂપ અર્થેના આલિંગન કરવાને પ્રદત્ત યક્ષા સ્વસ્થા (શ્રીગોવર્ધનના ૧૭)ની સંપૂર્ણ મંજુતારૂપ હેતુ, શ્રીવક્ષાપ્રભુ મારફતે થાય છે.

વલ્લુષીવલ્લભાંતઃ સ્પલીલાનુમવવલ્લભઃ ॥

અન્યાસ્ફુરણરૂપઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥ ૭ ॥

શ્રીગોવિજ્ઞાનાપતિ (શ્રીકૃષ્ણ)ની નિઃશ્વેદીક્ષાઓના અનુભવમાં પ્રતિનિધિ (શ્રીકૃષ્ણની જોખ સીધાઓના અનુભવ વિના) અન્યપુરુષથી રહિત, શ્રીવક્ષાપ્રભુ મારફતે થાય છે.

જિતાંમોજપદાંમોજવિમૂષિતવસુંધરઃ ॥

સદા ગોવર્ધનસ્યઃ શ્રીવલ્લભઃ શરણં મમ ॥ ૮ ॥

કમચનો પરમત્વ કરનારા (અનિશ્ચિત) ચરણકમચ વડે ભૂમિને સોભાવનારા, શ્રીગિરિના ઉપર સદા વિરાજમાન શ્રીવક્ષાપ્રભુ મારફતે થાય છે.

અનન્યસ્તન્મના નિત્યં પટેયઃ શરણાટ્કં ॥

સલમેત્સાધનાઽભાવશુકોપ્યેતત્પદાધ્યમ્ ॥ ૯ ॥

શ્રીવક્ષાપ્રભુમાં સંસમ મનરણ જે અનન્યભક્ત પ્રતિદિન (આ) ચરણાટક નો પાદ કરે તે (પોતાના ઉદારને માટે) સર્વસાધનથી રહિત હોય તોપણ શ્રીવક્ષાપ્રભુના ચરણકમચના (૯૬) આશ્રયને પામે.

”ત્વિ શ્રીહારિદાસવિરચિતં શ્રીવલ્લભશરણાટ્કં સંપૂર્ણમ્ ॥

મહાનુભાવી શ્રીગોપાલદાસજી.

‘મીમંસોસ્વામીના ચતુર્થ પુત્રે’ સ્મરણ કરીને શકત ક્ષિ એએામીના

પંચમ પુત્ર શ્રીરુદ્રનાથજી સ્મરણ કરે છે-

“મીમંસુપતિ અતિગજગતિ રતિપતિ દક્ષ ગચ્છિદાર રે રસના,
ગ્નકીજીવન એ સદા મંથમમહિરત્નમ દાર રે રસના;”

મીમંસોસ્વામીના પંચમ પુત્ર શ્રીરુદ્રનાથજી છે, એએામીનાં ધર્મપત્નીનું નામ મીમંસકીજી છે, મીમંસુસ્યદ્રમાજી એએામીનું સેવ્ય સ્વરૂપ છે. આ મીમંસુસ્યદ્રમાજી નારાયણદાસ બ્રહ્મ-
ચારીના પ્રથમ શેષ હતો. પંચમ યુદ્ધના પ્રથમ નિવશાપિત શ્રીરુદ્રનાથજી જ હતો. શ્રીરુદ્રનાથજી પ્રથમ
નિદાન ન હતો. એક સમયે સેવાના પ્રથમમાં મીમંસુસ્યદ્રમાજી એએામીને ‘મજ્જુમાનય’ એમ
કહ્યું, તે સમયે સંસ્કૃતજ્ઞાનના અભાવને લીધે નહિ સમજવાથી એએામીને પરંમ ખેદ મળે,
ત્યારપછી એએામી મીમંસોદ્રુદનાથજીની સમીપ ગયા, અને મીમંસોદ્રુદનાથજીએ જ એએામીને વિવાદાન
કર્યું. શ્રીરુદ્રનાથજીનાં કેટલાક સ્વતંત્ર સ્તોત્રો સિવાય નિરુત્તર અન્ય પણ મંત્રો છે. ભક્તિદક્ષ
ઉપરિ એએામીની દીકા ઉપસ્ય છે, પેડયામંથમાંના કેટલાક મંત્રો ઉપરિ પણ એએામીએ દી-
કાએ કરેલી છે. એએામીના વચમાં પણ મહાદેવરેર નિદાન ગોસ્વામીએ કર્યું જણા છે. જે
સ્વરૂપે પ્રભુએ ગ્રસીતસવ ક્યો છે તે જ સ્વરૂપ આ શ્રીગોપાલદાસજીને દેવવાપ છે, અને તેથી
આ સ્તેષ પ્રજુની સેવા કરનારા શ્રીરુદ્રનાથજીના વરચેના મંત્રો પણ સ્મરણ હોય છે. શ્રીરુદ્રના-
થજીના પાત્ર શ્રીરુદ્રકીર્તનનજી મહાદેવરેર નિદાન હોવા ઉપરાંત અધૈયિક દાન્ય કરવાની શક્તિ
ધરાવતા હતા. એએામીવિચિત ‘દસાચિવાચ્ય’ કેન્દ્ર દોમળના પુત્રદાસમમાં છે. બાલ્યો-
માંથી શાસ્ત્ર મંથ ઉપરિ પણ એએામીની દીકા ઉપસ્ય છે. મરિવકાતનજી સિવાય અન્ય
નિદાન મહાનુભાવી બાલકોએ પણ આ યુદ્ધને અલક્ષ કરેલું છે. મીવિદ્મમજ ઉપરિ એક વિસ્તૃત
દીકા પણ આ જ વચમાંના હોઈ મહાનુભાવી બાલકે કરી છે, એમાં મીમંસુસ્યદ્રમાજીને જ નમન
કરેલું છે. અલ્પિ શ્રીરુદ્રનાથજીના વચે મીમંસુસ્યદ્રમાજીની ઉપનિષદના જેવી સરસ દુહા વાલ્મેનાલી
બાળ લખના નથી તથાપિ એ એએામાં મીમંસાચાર્યજીમાં, મીમંસુપ્રભુચરણમાં, અને મીમંસોદ્રુસ-
્યદ્રમાજીમાં નિકષેપિ પ્રીતિ અને ભક્તિ પ્રતિષ્ઠા કમી છે.

મીમંસોદ્રુસ્યદ્રમાજી સ્વરૂપ અતિયુક્તમાર છે તેથી જ બાલકોને માથે એએામી ગિરાવ્યા
તેમના પણ આચારમાં મહુ સુકમાર જણા. અર્વાર્પણનેત્ર શ્રીગોપાલદાસજીની મેવા અર્તિસુકમા-
રનાથી જાય છે.

પૂર્વે જણાવી ગયા તે પ્રમાણે શ્રીરુદ્રનાથજીના વચની છત્રિયાં થઈ ચુકી છે. આક્રિનિક તિલ-
કાપિન એએામીના સમ્પદ્ વરેવ નથી, પરન્તુ મીમંસુરેર (પ્રથમ શાસ) ના વચ છે, અને
પંચમ યુદ્ધની ગદી ઉપરિ સેવાયજા છે.

૧૦ અથવા ૭૦ વર્ષ ઉપરિ આ સ્વરૂપ જળપુરમાં ગિરાજી હતું. ત્યાં એક માધવાદીએ
૧૪ પ્રશ્ન નિવશાપિત મીમંસુવિદ્યપ્રજુને પૂછ્યા, પરન્તુ એ પ્રશ્નોને નદાશ ઉત્તર આપ્યા એવું નહિ
હોવાથી, મહારાજમીને જળપુરનો ત્યાગ કરવો પડ્યો. અમુક સમય એ સ્વરૂપ મીમંસુરેરમાં ગિરા-
જી. દાસ એ સ્વરૂપ કામતમાં ગિરાજે છે. ઉપરુકત ૧૪ પ્રશ્નનું સમર્થ પ્રજુતર કેટલાક
વર્ષ પછી સ્વગત પડિન ગદ્યકાવ્યે સ્વકૃત ‘સતિસદાશ્વમાર્તજી’માં આપેલું છે.

પંચમ યુદ્ધના આક્રિનિક સમયના નિવશાપિન આપણા સુપ્રસિદ્ધ મીમાન દેવકીનન્દનાચાર્યજી છે.
આ ગોસ્વામી મહારાજમીની મુંબાપુરીના વેષ્યુવો ઉપરિ નિરુત્તર દુષ્ટ છે, જેને પાલ્લાએ મહારાજમી
સ્તેષ પ્રજુની સેવાને પણ નક્ષીએની ત્યાગ કરીને અવ ગિરાજે છે. ભાવુક વેષ્યુવો કરે છે

મહાનુભાવી શ્રીગોપાલદાસજી.

‘શ્રીમદ્ગોસ્વામીના ચતુર્થ પુત્ર’ સ્મરણ કરીને લક્ષ્મી એએામીના

પંચમ પુત્ર શ્રીરુપનાથજીનું સ્મરણ કરે છે-

“શ્રીરુપતિ અભિમન્યુનિ રતિપતિ દક્ષ જલિદાર દે રક્ષા,
જનકીજન એ સદા મધ્યમમહિરત્નમય દાર રે રક્ષા;”

શ્રીમદ્ગોસ્વામીના પંચમ પુત્ર શ્રીરુપનાથ છે, એએામીનાં કર્મપત્નીનું નામ શ્રીજનકીજી હતું, શ્રીરુપકથાદ્રમાજી એએામીનું એએ સ્વરૂપ છે. આ શ્રીરુપકથાદ્રમાજી નારાયણના બ્રહ્મ-ચરીતા પ્રથમ સંજ દત્તા. પંચમ મુદના પ્રથમ નિષ્કાશિત શ્રીરુપનાથજી ૪ દત્તા શ્રીરુપનાથ પ્રથમ વિદ્યાન ન દત્તા એક સમયે સેવાના પ્રદર્શમાં શ્રીયુક્તદેવ એએામીને ‘નમ્સ્કારમાનવ’ એમ કહ્યું, તે સમયે સરસ્વતીના આભારને લીધે નવ સમજવાથી એએામીને પરમ જેટ ક્ષો, ત્યારપછી એએામી શ્રીમદ્ગોસ્વામીનાથજીની સ્તુતિ ગયા, અને શ્રીમદ્ગોસ્વામીનાથજી ૪ એએામીને વિદ્યાદત્ત દેવું. શ્રીરુપનાથજીનાં દેવતાંક દત્તનંત્ર એએા વિદ્યા વિરનિરૂપ અને પદ્ય કન્યા છે. ભક્તિદક્ષ ઉપરિ એએામીની દીક્ષ ઉપચર્ય છે, યોગ્યજન્યમાંના દેવતાં કન્યા ઉપરિ પદ્ય એએામીએ દી-ક્ષાએ કરેલી છે. એએામીના વચમાં પદ્ય મહાવિરજર વિદ્યાન ગોસ્વામીએ કર્ત્ત ગયા છે. જે સ્વરૂપે પ્રવૃત્તિ રસેત્તર ક્ષો છે તે ૪ સ્વરૂપ આ શ્રીરુપકથાદ્રમાજીનું દેવતા છે, અને તેથી આ સ્તેય પ્રવૃત્તિ વિદ્યા દત્તના શ્રીરુપનાથજીના વચમાં કન્યા પદ્ય સ્મરણ દેવા છે. શ્રીરુપનાથજીના પિત્ર શ્રીવિદ્યાનંતજી મહાવિરજર વિદ્યાન દેવા ઉપરાંત આદિદે દત્ત દત્તનાથી શક્તિ કાવતા દત્તા. એએામીએલિત ‘સ્વામિચર્ય’ દેવન દોરવા પુત્રાદેવમાં છે. ગાદ્યે-કથારિ યોગ્ય કન્યા ઉપરિ પદ્ય એએામીની દીક્ષ ઉપચર્ય છે. શ્રીવિદ્યાનંતજી વિદ્યાન અને મહાનુભાવી ગાદ્યાએ પદ્ય આ મુદને અર્ધજા કહેલું છે. શ્રીવેદનંતજી ઉપરિ એક વિદ્યાન દીક્ષ પદ્ય આ ૪ વચમાંના દેવ મહાનુભાવી ગાદ્યો કરી છે, એમાં શ્રીયુક્તદેવનાથજીને ૪ નમન કરેલું છે. પરંપિ શ્રીરુપનાથજીના વચે શ્રીરુપનાથજીની ઉપનિદ્યા જેવી સરસ દુક્ષ વાદ્યોચલી ભાવ લખવા નથી તથાપિ એ કન્યામાં શ્રીમદ્ગોસ્વામીનાં, શ્રીમદ્વપ્રભુનરજીમાં, અને શ્રીમદ્ગોસ્વામીનાથજીમાં નિષ્કાશિ પ્રાપ્તિ અને ભક્તિ પ્રતિષ્ઠા જયો છે.

શ્રીમદ્ગોસ્વામીનાથજીનાં સ્વરૂપ અનિરુદ્ધાર છે તેથી જે ગાદ્યાને માથે કન્યામી વિદ્યાદત્ત એએા પદ્ય આચારમાં મહા મુદ્ધાર થયા. અચારપરંપરે અશ્વિનકથાદ્રમાજીની એવા અનિરુદ્ધમા-ત્તથી થાય છે.

પૂર્વે જણાવી ગયા તે પ્રમત્તે શ્રીરુપનાથજીના વચની દનિયાં કર્ત્ત થુકી છે. આનુનિક નિષ્કાશિત એએામીના સાક્ષર વચ નથી, પરંતુ શ્રીવિદ્યાનંત (પ્રથમ માત્ર) ના વચ છે, અને પંચમ મુદની ગાદી ઉપરિ સેવાય છે.

૧૦ અથવા ૧૦ વર્ષ ઉપરિ આ સ્વરૂપ જ્યપુરમાં મિત્રાનું હતું. ત્યાં એક માધવાદીએ ૧૪ પ્રક નિષ્કાશિત શ્રીવિદ્યાનંતપ્રભુને પૂજ્યા, પરંતુ એ પ્રમત્તે તત્કાલ ઉપર અપાવ એવું નવિ દેવાથી, મહારાજશ્રીને જ્યપુરને ત્યાજ કરવો પડ્યો. અનુત્ત સમય એ સ્વરૂપ ખીંકોરમાં મિત્રા-નું. હાલ એ સ્વરૂપ કામજમાં મિત્રાએ છે. ઉપરુક્ત ૧૪ પ્રમત્તે સમર્થ પ્રભુનર દેવતાંક વર્ષ પછી સફળ પદિત મુદ્યાએ સ્વદ્ધ ‘સાલિસાગતમાર્ગ’માં આપેલું છે.

પંચમ મુદના આનુનિક સમજના નિષ્કાશિત અપાવ મુદ્ધાર શ્રીમદ્ગોસ્વામીનાથજી છે. આ ગોસ્વામી મહારાજશ્રીની મુનપુરોના વૈષ્ણવો ઉપરિ નિરુનિરૂપ દેવા છે, જેને પદ્યમાં મહારાજશ્રી સ્તેય પ્રવૃત્તિ સેવાને પદ્ય મહાલોકને ત્યાજ કરીને અત્ર મિત્રાએ છે. ભાવુદ વૈષ્ણવો દેવ છે

કે કુર્બાન મરુખો જે ક્ષેત્રોથીનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરીને કૃતાર્થ નથી થતા તેમને કેવલ કૃપાથી છોડી આપીને કૃતાર્થ કરવાને મહારાજશ્રી સ્વયં નાટકાદિમાં પધારે છે, અને મોંટરાદિમાં ગિરાઈને એ મોહમયીમાં અત્ર તત્ર વૈષ્ણવોનું દર્શનથી જ દ્વિત દરવાને વિચરે છે. ઉક્ત ગોસ્વામિશ્રીનાં એ પ્રકારે દર્શન અમને પણ વારંવાર થયાં છે. મહારાજશ્રીનું નિષ્કટ, દસ્તમોનો સ્પર્શકે બેરખો, શ્રીઅંગ ઉપરિ દેખીતાં સાદાં પણ સ્વચ્છ અને કવચિત્ મૂલ્યવાન વસ્ત્ર સાથે આશીર્વાદ વર્ષાવતાં ક્ષેત્રોથીનાં દર્શન અમને પણ થયાં છે. મહારાજશ્રીનાં ચર્ચિત્વિત્ વિદ્યાભ્યાસ ક્ષેત્રોથીનાં પિતા મીંગાવિન્દપ્રમુછના પરિશ્રમને આભારી છે. પંડિત મદુસાક્ષના ગાઢ સંબંધથી કે પંડિતના કેટલાક સંસ્કારો મહારાજશ્રી ઉપરિ અંદિન થય્યા છે. મંજુ ભાષ્યથી વાદીને પ્રસન્ન કરી તેનું સ્વવિરોધિયત્વ સપાદન કરવાની અપૂર્વ પદ્ધતિ આ મહારાજશ્રીમાં દૃઢિગોચર થાય છે, પં. મદુસાક્ષના સંજમથી જ પ્રાદુર્ભવી છે. શ્રીગુરુસિદ્ધસાક્ષના સાક્ષ્ય શ્રીગોવર્ધનસાક્ષના સમન્વ મહારાજશ્રીના સર્વ પ્રપન્ન પેન કેન પ્રકારેનું સોદગ્રિયતાસપાદનાર્થ જ છે. યદ્યપિ અધુના અનિશ્ચય સંધેશોને લીધે ક્ષેત્રોથીનાં લોકપ્રિયતામાં ટાંછ નૂનતા થઈ છે, તથાપિ એક સમય મહારાજશ્રીને તે સંપાદન દરવામાં સંપૂર્ણ વિજય મેલ્યો હતો. કાલચક્રમતિને અધીન થઈને પં. મદુસાક્ષ અં મહારાજશ્રી ઉભય સ્થિતિદાર મનુને વિશેષ માન આપીને સ્વશાખાના તૈતિરીપના સીદ્ધાધ્યાય 'સત્વાણ પ્રમદ્વિત્ત્વમ્' એ વચનને સંક્રામણી અનુસરતા, અને 'સત્યં દ્રુવાત્' કરતાં પણ પ્રિય દ્રુવાત્' પર અધિક લક્ષ્ય અપેક્ષ કરતા.

વૈષ્ણવો દનેથી સેવા લેવામાં પણ મહારાજશ્રીની કુશળતા અદિતીય છે. એ કૌશલ્યના પ્રભાં કહેવાય છે કે મહારાજશ્રીએ ૩૦ લાક રૂપિયાનું ઉપાર્જન કર્યું છે. રૂપિયાનો અંક દ્વાચ્ચિ અતિચોક્કા હોય તથાપિ મહારાજશ્રીની આધુનિક સમૃદ્ધિ અસાધારણ છે. યદ્યપિ મહારાજશ્રી આઆરંભવંશ હોવાથી જ આટલું દ્રવ્ય સંપાદન કરી શક્યા છે, તથાપિ તેથી મહારાજશ્રીને દ્રવ્યોપાર્જન કરવામાં અસાધારણ સક્તિ અને કૌશલ્યની ટોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂનતા નથી. અન્ય ગોસ્વામી બાકીનાં પણ આચાર્યના જ વંશ છે, તથાપિ તેઓની આમનાંથી વિપરીત આર્થ સિધ્ધિ મહારાજશ્રીને સક્તિનો જ ઉદ્દ્યાય કરે છે. મહારાજશ્રીને માત્ર વિચારવાનું એટલું જ છે કે આ સર્વ દ્રવ્ય શ્રીમદ્ પ્રમુછની કૃપાથી જ પ્રાપ્ત થયું છે, અને તેજ દ્રવ્ય પ્રમુછની સેવાને માટે જ વૈષ્ણવોએ ક્ષેત્રોથીને નિવેદન કર્યું છે, તેથી સ્વયં દૂરથી તરીકે હોવાથી એ સર્વ દ્રવ્યનો વિનિયોગ આક્રમામાં નહિ પરંતુ પ્રમુખાં જ થયો જોઈએ. મહારાજશ્રીની સ્વરૂપસેવામાં આસક્તિ હોય તો તેમાં, અને નામસેવામાં આસક્તિ હોય તો તેમાં, તથાપિ ભગવદ્વાર્તાનરિકાં કોઈ પણ રથને આ દ્રવ્યનો ઉપયોગ થાય તે માત્ર એટલું જ અનુમાન થઈ શકે કે એ દ્રવ્ય ભગવદ્દ્રવ્ય નથી, અથવા તો ભગવદ્દ્રવ્યનો અન્યથા ઉપયોગ થયો. જે શુદ્ધતા સ્વતઃ નિષ્કાશિત છે તે શુદ્ધતા અમૂલ્ય ઘણીની અવદશા થાય છે નામસેવા કરીને મહારાજશ્રીને જે તે દુર દરવાની શુભેચ્છ થાય તો તો આ દ્રવ્યનો સદુપયોગ થયેલો કહેવાય, અને એ સદુપયોગથી ઘાનનું અને ઘાન મંદુલકરનાર ઉત્તમનું પરમ દર્શાણ થાય આ વિષયમાં મહારાજશ્રીએ પોરણદવાણા શ્રીજીવનપ્રાણનું અનુકરણ કરવું જોઈએ. શ્રી નૃસિંહ સાક્ષના નિરોધાન પછી માત્ર આ જ મહારાજશ્રી નામસેવા યથાશક્તિ કર્યાં કરે છે.

વૈષ્ણવો પાસેથી પ્રાપ્ત ભગવદર્થ દ્રવ્યનો વિનિયોગના પ્રમાણમાં જ પ્રાપ્તિન મનનનું સમુદ્ધત્વ આવરણ છે. આ વિષયમાં મહારાજશ્રીની શિથિલતા વિશેષ છે. મહારાજશ્રીના પં. વર્ણના જીવનમાં એક પણ પ્રાપ્તિન સાંપ્રદાયિક મનનનું ક્ષેત્રોથીએ સ્વદ્રવ્યથી મુદ્દલ કરાવ્યું નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ અન્ય કોઈપણ ગોસ્વામીઓને તે લઈ તરફ તેમજે દોષો નથી. 'પુ.ભ.સુ' ના આ વર્ણના દિનિય અંકમાં પ્રાપ્તિનમનનમુદ્દલસંબંધમાં અમુક ગોસ્વામીઓના દર્શન વિષે અમે ચૂપતા કરી હતી, તે સમયે શાળાનરમાં શ્રીરજુદોડગ્રાણનો લખપ્રસન્ન હોવાથી મહારાજશ્રી તપા અન્ય ગોસ્વામી બાકીનાં પણ

ત્યાં જિજ્ઞાસુ હતા. એ અંદ વસ્તીને મહારાજશ્રીએ અમારા સન્દેશને અનુચિત્વ આપીને જાણે કે અમે સર્વ ગેરવાર્તાઓને દુઃખ કરતા નહિ હોય છું એમ અમને વર્ણવ્યા. મહારાજશ્રી કહે છે, 'એ શ્રેષ્ઠ અપની જર્દન પર ચઢ બેઠેનું' આવે, તે, પત્ર અપત્ર સર્વ ગેરવાર્તા મીઠાં એ શ્રેષ્ઠી જર્દનપર બેઠે' : : : સદૃશ હનનચાત્રીએ અમને મહારાજશ્રીનું આ સંભાષણ ક્યું હતું. પરંતુ અમને સમજ નથી પડતી કે મહારાજશ્રીને આવા સન્દેશો ઉત્તર આ વસ્તે કરવો પડે? આપ સર્વ ગેરવાર્તાઓ તો વૈષ્ણવોની જર્દનપર ચરેલા જ છો, તેમ અમે વૈષ્ણવોને તમને જર્દન પરથી ઉપજાવી ફેંકી દેવાની સ્વર્ગે પણ હજી નથી. અમારી તો એવી હજી છે કે 'તમે સર્વ શ્રીમદ્દામરુચિ અને શ્રીકૃષ્ણાર્ચના પ્રાપ્તિ પ્રત્યુદ્ધિદાતા, અન્ન સર્વ કૃતિમતો ત્યાગ કરીને, સર્વશરી સ્વીકાર દેશ.' આમ દરબાં અમારા પિતામહેશ્વરે જેમ અન્ન : દરબાં આપના પિતામહેશ્વરે દત્ત સ્વીકાર્યું હતું, તેમ અમે પણ આપનું મન વાણી દર્શથી સ્વીકાર્યું. પ્રાપ્તિ પ્રત્યુદ્ધિદાતા સ્વીકાર નહિ થાય તો તેનું પરિણામ વૈષ્ણવોની અને આપની બાવિની પ્રભા બેરી. મહારાજને દુઃખ કરવો એ અમારું દર્શન નથી, તેથી અમે દરબાં દુઃખ તો કરીશું જ નહિ, તથાપિ જે અમને એમને વસ્તે ચેપરદર લાગે તે શ્રદ્ધા અન્ન : દરબાં સ્વસ્થપદમાં એઓશ્રીને નિવેદન કરવું તો આવરણ જ છે. મહારાજશ્રીઓને અમારા વચનને સ્વીકાર વા અસ્વીકાર કરવો એ સ્વેચ્છાથી છે. હનનચાત્રી હોવા હતા કે 'મદિવજીનનનનનની એવી આશા છે કે પુસ્તકોનું મુદ્રણ કરવું એ વૈષ્ણવેનું દર્શન છે. મહારાજને દર્શન તો માત્ર સેવા કરવાનું જ છે, મહારાજે અન્ન ગું કરે?' આ અભિપ્રાયના સ્વસ્થસ્વસ્થને નિર્ણય પડી કરીશું, પરંતુ મહારાજશ્રીનું આ વચન મીઠુંસુદનપ્રાપ્તિના સન્દેશ 'નારદ' જેવું નથી' ૫૦ વર્ષના હનનચાત્રી મહારાજશ્રીએ શ્રીગોપાલચરિત્રમાંથી સેવા કેટલાં વર્ષ કરી? તે તો પાંચે નિઃશબ્દ : દરબાં પૂરે. સેવાના વિષયમાં મહારાજશ્રીને મનુષ્યના શ્રીગોપાલચરિત્રને શિક્ષા કરી ન હતી શું? વરી આ અભિપ્રાય પણ અનુકૂળ છે. મહારાજને પિતામહેશ્વરના અગ્રાધ પરિમતથી સખાવશા મન્થેને કીટપનનાં બાંધણું માંથી સમુદરજી દરવાનું દર્શન શું એકાના વરણેનું ન હોઈ શકે? ન હોઈ શકે એમ એ દેવવામાં આવે તો આપી મહતી કૃતિમત અન્ન કથી હોઈ શકે? જે પિતામહેશ્વરના વરણ હોવાથી અચાધારણ સમર્થ પ્રાપ્ત થઈ, તે જ પિતામહેશ્વરના નામ વિરમરણમાં અમેસર થવું એ પણ શક્તી જ અધિદારી! વરી મહારાજને પિતામહેશ્વરના મન્થે સર્વશા બગવદ્વિષયક છે, તેથી તેમનેના મુદ્રણથી પ્રભુની નામસેવા જ થાય છે, અર્થાત્ સેવાના વિષયમાં જ પ્રાપ્તિ મન્થનું સંરક્ષણ અન્નનૈત છે. શ્રીગોપાલચરિત્ર ઉક્ત મહારાજશ્રીને પદિન તરીકે મન્થનને વસ્તે કેટલાક મન્થે એકાશીના નામથી પોળના હતા. આ મન્થમાંના કેટલાક પં. મુદ્રણના પુસ્તકાલપમાં અમે જોયા છે. એ મન્થનું પણ મુદ્રણ ન્થારે. મહારાજશ્રીથી નથી થયું તો પછી અન્નની વાર્તા બુદ્ધ જ. પુસ્તકનું મુદ્રણનું વૈષ્ણવેનું પણ છે. મહારાજશ્રીએ મન્થમાંમાં એક દત્તસિખિન પુસ્તકોના સમદ લેઈ હોય, તે પણ પ્રભુની હજીથી નદ થયે. દેવવા છે કે 'આ મન્થના પુસ્તકાલપમાં પ્રાપ્તિ મન્થનનાં પાંચેના નામથી કેટલાક નવા મન્થોની પોળના પડિનોને હાથે થઈ, તેથી આપશ્રીએ શ્રીમદ્દત્તસરૂપે પ્રદત્ત મન્થને એ સર્વ પાંડુપ્રેમના પ્રથમ થોઈ. વસ્તુના મદિવજીનનનનની સાંકળપેતિ એકવી નથી છે કે મહારાજશ્રી માત્ર વચનથી જ સર્વ મન્થનું મુદ્રણ દવાની શકે એમ છે, તેમ જાં પણ મહારાજશ્રીની આવા સરવ અન્ન મન્થ દર્શમાં ઉદ્ધતિના પ્રભુની એમને દત્તે સેવા નહિ સ્વીકારવાના મિન્દરૂપે બાસતી જાય છે. મહારાજશ્રીની સાંકળપેતિ જાનના વિસ્તાર પ્રતિ એકવી બધી અરુચિ છે અને શ્રેષ્ઠ જ કહે છે કે એમના અને શ્રીગોપાલચરિત્રના પ્રભાવથી મોહુદૈવ્યપરિદ લેવી સાંકળપેતિ જાનપ્રધારક સ્વયં મુરતમાં એમનાં દર્શન કથી પડી, કરીશું બેરી છે.

પશ્ચિમ ગદ્યસાધના વચનમાત્રથી મહારાજશ્રીએ અને તેમના પિતાએ વિષ્ણુસ્વામિપરંપરાનો સ્વીકાર કર્યો છે. પશ્ચિમ ગદ્યસાધના 'વચનમાત્રથી' જ દહેવાનું તાત્પર્ય એટલું જ છે કે અવાપિપર્યન્ત સાંપ્રદાયિક પાશ્ચિય શ્રેયોધીમાં છે, એમ માનવાને અનુમાનસામગ્રી મળતી નથી, એટલું જ નહિ પરંતુ મહારાજશ્રીમાં કેટલાંક આચરણો તો સંપ્રદાયવિરુદ્ધ જ સાતે છે, આથી મહારાજશ્રીએ સ્વઅભ્યાસમાં પશ્ચિમ ગદ્યસાધના શબ્દનો સ્વીકાર કર્યો હોય એમ લાગે છે. આવા જ કાંઈક દારણથી મહારાજશ્રી શુદ્ધ નિકૃષ્ઠિ બ્રહ્મજ્ઞાન સ્થાનમાં જોવાલાદિની સહામ ઉપાસના કરે છે. આ પણ પં. ગદ્યસાધના ઉપદેશનું જ પરિણામ છે. પં. ગદ્યસાધનું સાંપ્રદાયિક પાશ્ચિય ન્યૂન ન હતું, તથાપિ કોણ જાણે કયા ભાનિથી એ પશ્ચિમ વાદિઓને માટે અથવા કોઈ અન્ય દારણથી, શુદ્ધપુણ્ય નિગૂહન કરીને ઉપયુક્ત વિધાનો પ્રચાર કર્યો. હાલ પણ વિષ્ણુસ્વામિપરંપરાનું પ્રત્યક્ષ સ્વીકાર્યું કરનારા મહારાજશ્રીએ એમના ત્રણ શિષ્યો સિવાય અન્ય કોઈ નથી. ધોગોવર્ધનદાસ તિલકમિત, ધર્મવિજ્ઞાન-દનંજય, અને શીશ્યવન-લાલજી આ ત્રણે જોત્સ્નાશ્રીશ્રીએ એમના પાશ્ચિયથી અંતર્ધર્મને સાંપ્રદાયિક જ્ઞાનના અભાવમાં એ પરંપરાનો સ્વીકાર કર્યો હોય એમ અનુમાન થાય છે.

સાંક્રામાં એવી માન્યતા છે કે હવે મહારાજશ્રીએ સ્વતઃ બાપજી નહિ કરતાં ભારત મહામંડલના સુપ્રસિદ્ધ દીનદાસશ્રીમાં જોવા વક્તાઓને ગણીને અનેક વ્યાખ્યાનો કરાવી વંચુવાને ઉપદ્રુત કર્યા છે, પરંતુ વસ્તુતઃ એમ કરવામાં પણ મહારાજશ્રીથી સંપ્રદાયને કંઈ લાભ થયો એમ માનવું અપુષ્ટ લાગે છે, પ્રભુ એથી સંપ્રદાયને કેટલીક હાનિ થઈ છે. 'સનાતન ધર્મ'ની પદ્ધતિ પ્રમાણે મૂર્તિપૂજન આદિ વિશે ઉપરિ બાપજી વ્યાખ્યાન, તે પણ પુણ્યમાર્ગના જ્ઞાનની ઉપેક્ષામાં જ, નહિ તે, મૂર્તિપૂજન ઉપરિ પુણ્યમાર્ગમાં વ્યાખ્યાન જ ન હોઈ શકે. મંત્રાધીન દેવતાની પ્રતીકાપાસના પુણ્યમાર્ગમાં થતીજ નથી, અને જે સોડા કરે છે તેમને એ ફલપ્રદ હોય એમ મોમદુલાખદારે માન્યું પણ નથી. પુણ્યમાર્ગમાં તો સાક્ષાદ્ બાવજી પ્રભુના સ્વરૂપની જ કૈવલ થાય છે, તેની મૂર્તિની નહિ. પુણ્યમાર્ગમાં મૂર્તિપૂજન ન હોય, પણ સ્વરૂપસેવા જ છે. પુણ્યમાર્ગમાં સેવ્ય સ્વરૂપ મંત્રાધીન નથી, પણ બાવજી છે. પ્રભુના સર્વવ્યાપકત્વથીજ સ્વરૂપની પૂર્ણ સેવ્યા સિદ્ધ થાય છે.

વધી પુણ્યમાર્ગમાં શ્રીમદ્ભગવદ્ગદાર પ્રભુમાં સંપૂર્ણ નિરાવ માત્ર યથાથી ભૌતિક દેહવાચ કર્યા પછી, મોમદુલાખીજાતજીવની નિયનવસદીધામાં પ્રવેશ થાય છે. અથવા જ આરાધથી જ્યારે કોઈ જોત્સ્નાશ્રી વા મહાત્માની વંચુવાને ભૌતિક દેહપાત થય છે ત્યારે 'જોત્સ્નાનિવાસ કર્યો' એમ પાશ્ચિયાપિક શબ્દો ઉચ્ચારાય છે. આદ્ય તો પિતૃલોકમાં વસના પ્રેતના આત્માની શાન્તિને વાલે છે, પણ જ્યારે શુદ્ધપુણ્યમાર્ગમાં ભૌતિક દેહવાચ પછી (અને પહેલાં પણ) નિયમજવક્ત્રીમાત્રમ્ પાત થાય તો પછી સમન્ત જ્ઞાનન્દ અનુભવનારને દર્શનજી દુઃખની સંભાવના જ નથી, તો પછી શાન્તિ વા સમનની અપેક્ષા પણ શી હોઈ શકે ? વસ્તુતઃ પુણ્યમાર્ગનું આનું સમ સ્વરૂપ માત્ર શ્રીમાદ્ભગવાનજી જ સમન્તજી હતા, અને એમના પ્રસાદથી જ એમના વંચુવા અને શિષ્યોએ જોના કંઈક અનુભવ કર્યો છે. મહારાજશ્રીમાં જે આદિ થય છે તે પણ એક ભૌતિક દેહ જ સમન્તજી, બાકી ઉપયુક્ત દૃષ્ટિથી તો આદિ નિરર્થક લાગે છે. અથાપિ પર્યન્ત આદિ જે પુણ્યમાર્ગમાં થાય છે તે પણ ભૌતિક દૃષ્ટિથી ભૌતિકસમર્થ જ થાય છે, બાકી શુદ્ધપુણ્યમાં આવા વિદ્યમનની કંઈ પણ અપેક્ષા હોય એ અસંભવિત છે. શુદ્ધપુણ્યમાં તો સર્વ ભાવો પ્રભુમાં જ શોધે, અને તે સિવાય જે અન્ય થાય તે તો દષ્ટાન્તરપદ્ધતી અન્યાય જ.

વસ્તુસ્થિતિ અથવા પ્રકારે હોવાથી આત્મા વિશેષે ઉપરિ વ્યાખ્યાનો કાલ્ય ક્ષેત્રે વૈષ્ણુવોને ક્ષેત્રની પ્રાપ્તિની પ્રત્યક્ષિતામાંથી પ્રત્યુત્થા કરતા સિવાય અન્ય કંઈ રૂઢ સાધી શકે એમ કાળાતું નથી. આપા વિશેષે ઉપરિ બાલ્યે મહારાજશ્રીશ્રી નિઃ પ્રતિષ્ઠાઈ ભક્તિ કરાવે, પણ મોક્ષાના મનમાં ક્ષિત્તું ન હોવા તેનું ભેદબેદ કે એવાં કર્મભાગીય વ્યાખ્યાનોને પ્રુટિભાઈ સદ સંજ્ઞા છે, અથવા તો પ્રુટિભાઈ સનાતન ધર્મનો અન્તર્ગત ક્રોધ હોય છે. પ્રુટિભાઈ તો પ્રભુના જેવો વિરુદ્ધધર્માશ્રમ છે. વિશાલમાં વિશાલ હોવા છતાં સંકુચિતમાં સંકુચિત છે. પ્રભુમાં અશ્વત્થા નિરોધિતરી દેવ, દાનવ, મનુષ્ય, યક્ષ, ચેતન, જડ, કોઈ પણ અધિકારી છે, ત્યારે નિરોધશૂન્ય વે. શા. સં. વધાર્ય બાહ્ય હોય કે મહા સામર્થ્યવાન દેવ હોય, અને તે હોય, પરંતુ તે સર્વેમાં અનધિકારી છે.

મહારાજશ્રી અન્ય સંપ્રદાયના પદ્ધતિના વ્યાખ્યાનોમાં પ્રતિષ્ઠાથી અવરસ પધારે છે, પરંતુ ત્યારે ક્ષેત્રાશ્રીના કનિષ્ઠ કાર્થ કામવનવાસા શ્રીગોપાલસદસજીએ ક્ષેત્રને નિમન્ત્રણ આપ્યું. ત્યારે અરપરીના અંતરણથી ત્યાં આવેલા છતાં દારમાંથી જ એઓશ્રી પાછા ફર્યા ! આપા વર્તનથી ક્ષેત્રના ભક્તને પરમજેદ થયો અને સ્વાભાવિક રીતે ક્ષેત્રાશ્રીના મુખમાંથી ક્ષેત્ર નિકસુ' કે પદ્મજીઓ સાથે નાટકમાં જતા હશે ત્યાં પણ અસ્પર્શમાં રહેતા હશે ?'

મહારાજશ્રીની વધી આચાર્યપદ ધારણ કરવાનો બહુ શોખ છે. સ્વનામ સાથે સ્વતઃ આચાર્યની પત્ની ધારણ કરનાર આચાર્યવંશ તરીકે એઓશ્રી પ્રથમ જ છે. સ્વનામધક અચાર્યપદ ધોળવામાં વિશેષ શુ' લાભ હશે તે તો મહારાજશ્રી જાણે. અમને તો વૃથા આચાર્ય સિવાય અન્ય કંઈ લાગતું નથી, એટલું જ નહિ, પરંતુ એથી કોમતું શ્રીઆચાર્યજી મહાપ્રભુજી તરફ ભક્તિરહિત્ય સૂચવાય છે. શ્રીમદ્દાસ્યજી પછી ક્ષેત્રના સર્વ વંશોએ સ્વતઃ આચાર્યપદ ધારણ નહિ કરતાં દાસ્યપદ અંગીકાર કરેલું, કિન્તુ કારણ એમ નથી કે તે વંશોમાં શ્રીમાન દેવકાનન્દજીથી અચાર્યપદ ધારણ કરતાની યોગ્યતા કોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂન હોય, પરંતુ શ્રીમદ્દાસ્યજીનું 'ન સ્તોત્ર ન સ્તુતિ' અદિતીત્વ દર્શાવવાને આચાર્યજી તો કેવલ શ્રીમદ્દાસ્યજીમાં જ સ્તુતિ કરે, અને કલ્પિ શ્રીયુસાંધજી યોગ્યતા શ્રીમદ્દાસ્યજીથી કોઈ પણ પ્રકારે ન્યૂન ન હતી, તથાપિ ક્ષેત્રાશ્રીને યારે પણ આચાર્યપદ નહિ કરતાં શ્રીમદ્દાસ્યજીપદ જ પૂર્ણ. અતઃ સાંપ્રદાયિક મંત્રોમાં શ્રીમદ્દાસ્યજી 'અચાર્યઃ' અને શ્રીગોપાલજી અને શ્રીયુસાંધજી 'પ્રભુચરણઃ' એમ વિશેષ ધ્યાનથી પ્રાણઃ ક્ષેત્રાશ્રી છે. એઓશ્રીઆના પછી શ્રીમાન દરિયનચરણે, અને દર્શાવનાવિજયી શ્રીપ્રકાશ-મંદ્ય પદ્મ વારંવાર શ્રીમદ્દાસ્યજી, શ્રીપ્રભુચરણ, અને શ્રીદાસ્યજીના દાસ્યની જ અધિક્ષાપૂર્વક પ્રાર્થના કરેલી છે. એ કે વૈષ્ણુવોના સર્વ આચાર્યવંશો તો આચાર્ય જ છે, અને સર્વેમાં એ આચાર્યવંશથી વૈષ્ણુવા મહારાજને વ્યવહારે તો તે અનુચિત તો નથી જ, તથાપિ મહારાજશ્રી ધોતે તો સ્વસ્વરૂપને વિચાર કરતાં આ દાસ્યધમક સંપ્રદાયમાં શ્રીમદ્દોષીજીનવલ્લભના કમનીય દાસ્ય વિના અન્યની હવ્વજ સુખથી એ ક્રોધ મહામોહ જ સમજાવે. વધી પ્રાપ્તિ પદ્ધતિ એરી છે કે પ્રજ્ઞાનવશાળ પર શાખ કરનાર જ આચાર્ય પદધિક્ષક વાસ્તવિક રીતે યઈ શકે, અને શ્રીમદ્દાસ્યજી અને શ્રીયુસાંધજી પછી ક્ષેત્રના કોઈ પણ વંશે કિન્તુ નહિ કરવાથી આચાર્યપદ યોગ્યતાથી મદલ હરી શકાય નહિ, તથાપિ એ કેલ મદલ હરે તો હકિકતમાં જેમ પદ્મજી 'આચાર્ય' નથી જાય છે તેમ બનવા જેવું થાય છે. આણ આચાર્યપદ ધારણ કરવામાં કંઈ વિશેષ હોય એમ અમને તો લાગતું નથી, પછી તો મહારાજશ્રી સ્વતઃ જાણે.

॥ માર્ગસ્વરૂપનિર્ણયઃ ॥

તથા સમ્વન્ધિભિઃ કૃત્વા સર્વવસ્તુ સમર્પયેત્ ॥

સ્વાનન્પતાનુસમ્વન્ધાભાવો વાધક ઇપ્યતે ॥ ૧૦ ॥

સંક્ષેપાર્થ.—પૂર્વોક્ત પ્રકારવડે સ્વસંબંધિદત્તા પોતાની સર્વ વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી. યદ્યપિ સંબંધ દત્તા પોતાને અનન્ય પ્રભુમાં સંબંધ જે પ્રાપ્ત થયો છે, તેનું વિરમરણ થયું તે અત્ર મહાન ખાસ પુદ્ગિમાર્ગમાં અજુગ છે.

ભાવાર્થ.—આ વાતક્રમઃમાર્ગમાં પ્રભુને સર્વવસ્તુનું સમર્પણ એટલે સર્વ દેહ પ્રાણાદિ તથા બૈદિક પાર્થીદિક સર્વે ભક્તરથે જ છે, એ વિભાવના કરીને પોતાના દેહોદ્રિયપ્રાણાનાંશરૂપિદે સ્વાક્ષાત્ર પ્રભુને સંબંધ દરતવો, એ સમર્પણ શબ્દનું તદ્દર્પણ છે. સમર્પણ બ્યુત્પત્તિ સમ્યક્ પ્રકારેણ સર્પણમ્ સમર્પણમ્, અર્થ—સારી રીતે યાવત્ છવં, પ્રભુના સંબંધ સિવાય અન્યત્ર કોઈ પણ વસ્તુનો સંબંધ થાય નહિ, એ પ્રકારે તદ્વિષતાનુસંધાન રચ્યું આવે તે સમર્પણ કહેવાય. અર્થાત્ પ્રભુ સંબંધ સિવાય અન્યત્ર કોઈ પણ વસ્તુનો તથા દેહોદ્રિયાદિદેનો વિનિયોગ છવંત પર્યંત ન થવો, તે સમર્પણ કહેવાય. દારણ કે સારી રીતે અર્પણ કર્યું ત્યારે કહેવાય. પ્રભુમતિરિક્ત અન્યત્ર કોઈ પણ પદાર્થ તથા દેહોદ્રિયાદિદેનો વિનિયોગ ન થાય ત્યારે જ સમર્પણ કહેવાય. પોતામાં અનન્યતા એટલે કે સર્વથા પ્રભુને જ હું, પ્રભુ સિવાય સર્વે પરધર્મ છે, એવી અન્યભિચારિણી ભક્તિ વિરમરણ થયું તે આ પુદ્ગિમાર્ગમાં મહદુપાધ છે. માટે જ સર્વ ધર્મશાસ્ત્રપૂર્વક સંઘનંદ પૂજ્યસ્વરૂપ શ્રીગુણમાં જ અનન્ય, અન્યભિચારિણી પરાભક્તિ દરવી, એ અત્ર હસિતાર્થ નિષ્પત્ત થાય છે,

યથા સમ્વન્ધિભિઃ સાકં સ્વપાતિવત્પરક્ષણમ્ ॥

તથાપિ મમસમ્વન્ધચિન્તનં તાદર્શીર્જનઃ ॥ ૧૧ ॥

સંક્ષેપાર્થ.—જેમ પતિવના એક પોતાના સંબંધીઓની સાથે રહીને પોતાના પાતિવત્તનું રક્ષણ કરવું, તેમ જ અત્ર પુદ્ગિમાર્ગમાં તાદર્શીય ભજવડીયોની સાથે રહીને અલ્પસંબંધનું ચિન્તન કરવું.

ભાવાર્થ.—અત્ર શ્રીમદાચાર્યના વારણનું સંરમરણ કરવું. નિવેદનં સુ સ્મર્તૃત્વં સર્વથા તાદર્શીર્જનઃ સ્વધર્મ રક્ષાર્થ તાદર્શીય જ્ઞાની સાથે નિવેદનનો વિચાર કરવો. અર્થાત્ નિવેદનમંત્રદત્તા સર્વ દેહોદ્રિયાદિદેનો પ્રભુમાં વિનિયોગ થયા છે, તેમાંથી કદ કદ દ્રિયો પ્રભુમાં નથી લાગી, તેથી વિચાર ભક્તિય પાસેથી કરી પ્રભુપદાણુ દરવી. અલ્પસંબંધચિન્તનનું એટલે અનંત પરિવસરથી છવં પ્રભુ પાસેથી બ્યુત્પત્તણુ પામ્યો છે, તન્નિમિત્ત તાપદર્શનની આસ્ત્રયકતા છે, જે ભક્તિમાર્ગમાં ભજવડીયરક્ષણ તાપ તથા ભજવડીયોનાથ કલેશ અને સંજમશ્યામયિક આનંદની આસ્ત્રયકતા છે. પુદ્ગિમાર્ગમાં તાપ, કલેશ અને આનંદ એ ત્રણે કષ્ટક્રમ છે. તે ત્રણે અર્થે આવીને અર્થનામમતામક સંસારમાં પડવાથી છવં સુખાવી બંદા છે, માટે શ્રીમદાચાર્યના દૂષાપાત્ર તાદર્શીય ભજવડીયની સંજ્ઞાને કરીને તે તાપદિદેની ઉપશાન્તિ દરવી ઉપપત્ત છે. પતિવના સ્ત્રી જેમ પોતાના આત્માને અન્યના સંપર્કથી બચાવે છે, અને સ્વપતિના સંબંધિ પાસે જ પાતિવત્ત જાતરવા પતિની જોડાજડીમાં રહે છે, તેમ પુદ્ગિમાર્ગીય ભજવડીયો પણ પ્રભુના સાતુભાવ પદેમાં પ્રભુથી વિયુગ વિભતીય અન્યમાર્ગીય છવેથી અને અન્યાયવર્ગી બચીને રહેવું, અને ભજવડીયાનો સાક્ષાત્ અનંત થયા પડી ન થિમેતિ કુતચ્ચત એ ઉપનિશ્ચયવર્ગી બચાવત જ તેને ધર્મ રહે છે. અલ્પ વિરમ ભજવડીયને પ્રભુનિ કરનાર દાસદિક પણ ધર્મ થાકના નથી, તો અન્યનું તો સામર્થ્ય આપી અપેક્ષા દાન. માટે સાંપ્રતઃકાલમાં આપ્તનિઃ ધંખુનેશ્ચે તે તાદર્શીય ધંખુની સાથે મત્રી નિવેદન જે અન્ય થાય તે તો કષ્ટક્રમ નિષ્પત્ત થયું. અન્યથા અનન્યતાના ભંજનો પ્રસંગ થયા સંભવ છે.

॥ દાખડો અને આપો છે.

વેદને અનિત્ય અને મિથ્યા માનનાર વૈદિક કહેવાય કે ?

(૩)

‘ગુણગતી પંચ’ના તા. ૧૧-૪-૦૯ના અંકમાં મિ. ત્રિવેદીના સર્વ પ્રશ્નના ઉત્તર આવી ગયા છે, અને ‘તટસ્થ’ લવેચક વાચકે જે તેથી સ્વાસ્થ્યનિર્ણય પણ કરી જ લીધા છે, તથાપિ ‘સાવેજનિક’ સામનસ્યના આડંબર કરનાર ગાનધર્વદુર્વિદ્ય અ. ત્રિવેદીએ તા. ૧૮-૪-૦૯ના અંકમાં કેટલાક નિર્ભયજી દુષપ્રધાપ કર્યા છે, તેના ઉપશમાર્થે શ્રદ્ધાચિત્ત લક્ષણમાં આવે તો તે ક્ષત્ત્વ ગણાશે.

તા. ૪-૪-૦૯ના અંકમાં વેદનું અનિત્ય અને તા. ૧૮-૪-૦૯ના અંકમાં વેદનું મિથ્યા અ. ત્રિવેદી અંગ્રીકાર કરી ચુક્યા છે. વેદને અનિત્ય અને મિથ્યા માને તે અવૈદિક, શંકરજી અને તેના અનુયાયી વેદને અનિત્ય અને મિથ્યા માને છે, તેથી શંકરજી અને તેના અનુયાયી અવૈદિક છે, એમ શુદ્ધ નિર્દુષ્ટ અનુમાનથી સિદ્ધ થઈ રહે છે, એટલે નિમ્નલેખનમાં ત્રિવેદી સપ-માર્ગ ગયા છે એમ સર્વ અભુખાન પુરવણી પ્રતિષ્ઠિત થઈ ચુકી છે.

શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતા ‘ભાસ્યોષ’ અને ‘પ્રહરજુમન્ય’ અંશમાં પણ કુતકંથી જ આપાંકા મિત્રિવેદીએ કરી હતી તેનું પણ પશ્ચાત્તે ચોક્કસ ઉત્તર આપીને વૈદિક મોક્ષનું પણ બાન દરમીને સંકલનિત વેદાનિ પ્રહિમાર્ગ અત્યંત વૈદિક દેવતાથી વેદનો પણ આધાર છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. પ્રશ્નોત્તરમાં સમાપ્ત થઈ ગયું, સ્વાસ્થ્યનિર્ણય વાચકે કરી લીધા, તથાપિ દાપ્તવ્યપ્રશ્નિકર ત્રિવેદીયુગી કુટિલતાનું પણ સફળ નિર્બળ થવાને જ મિ.ત્રિવેદીને પોતાને વિદ્યેપણ કરવું પડ્યું છે.

શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતા અનુયાયીને અતિશય નિરાશા અને વૈદિક જ્ઞાનાન્દની પણ અપેક્ષા નથી, કારણ કે તેમને સર્વાન્તર સ્વરૂપાનન્દનો અધિકાર છે, એમ પુનઃ પુનઃ અર્ધવિહીન મિત્રિવેદીને સંસ્મરણ કરાવતું પડે છે. ‘ભાસ્યોષ’ અર્થે મંથ ‘પ્રહરજુમન્ય’ કહેવાય છે એ અર્થ કરીને મિત્રિવેદીના ઉત્તરમાં નીચે શુદ્ધ અર્થ આપ્યું છે, તેથી અત્ર ‘પ્રહરજુમન્ય’ના અર્થ સ્પષ્ટ કરીએ છીએ. ‘સિદ્ધાન્તસ્ય શ્લોકેશ્વરસ્ય વા પ્રતિપાદકઃ શાસ્ત્રીયોઽપ્યમગ્નઃ પ્રકરણમ્’ ‘સિદ્ધાન્તને અજ્ઞા સિદ્ધાન્તના અમુક અંશને પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્રીય અજ્ઞાન-સ’ શંકર મનમાં પણ ‘પ્રહરજુમન્ય’ કહેવાય છે. પ્રહરજુમન્ય શાસ્ત્રીય હતા અપ દેવતાથી, સમપ્રતિવેદી બાદને તેના અર્થગતમાં સંજ્ઞા થાય તો મદાન-જનું શરણ અંગ્રીકાર કરવું પડે છે. વૈદિકમોક્ષના મિત્રિવેદીએ કરેલા દુર્યંતુ અંડખંડ કરીને શુદ્ધ અર્થે પણ આજ્ઞામાં આપ્યો છે, તથાપિ અપ-સ્મારમ્ભ મિત્રિવેદીને સર્વ વિપરીત જ ગાન થાય, એમાં આશ્ચર્ય નથી. મિત્રિવેદીના પ્રત્યેક દુષ્ક્રમને પ્રતિવેદ કરવામાં આવ્યો છે, તેથી ‘મગ્ધવિવિદ્યમનુમિતમ્’ તદિ પણ ‘મગ્ધવિવિદ્યમનુમિતમ્’ ન્યાયને અત્ર અવગત જ નથી. શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતા તો શુદ્ધ પણ સ્વકીય શંકર ભાવેની એક પણ પંક્તિનો અર્થ મિત્રિવેદીથી થઈ શકે એમ નથી, કારણ કે તેમને સંસ્કૃત ભાષા સાથે જ પરપરાથી વિદેય છે. શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતામાં અનન્યવિત્યનિવરણે અંધ પણ નથી, પરંતુ ત્રિદેવ-મત્ત સંતિપાતપીડિત મિત્રિવેદી જ અનન્યવિત્યની છે. ‘નાયમાત્મા પ્રવચનમ્ કમ્પ્યઃ’ કથાદિ સુત્ર જ ઉપરો છે કે ‘પરમાત્મા દ્યુતિચિત્તિત્રિત્રિ સાધને કરીને લભ્ય નથી, પણ’ પરસ્પૃક્ષાભ છે. ‘પરમાત્મા અનુભવેલભ્ય છે. ‘નાહં મૈદૈર્મ સપસા’ કથાદિ શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતા પણ એ જ ઉપરોક્તના અનુવાદ કરે છે. ભગવદ્ગુપ્તમદનું અવધાન કરનારને અવૈદિક માનનાં મિત્રિવેદી ‘નાયમાત્મા’ કથાદિ સુત્ર અને ‘નાહં મૈદૈર્મ સપસા’ શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતા દ્વારા કરવાને સંનિધા-તમાં ઉપજ ગયા છે !!!

૧. આ અંડ ‘ગુણગતી પંચ’ માં મિત્રિવેદીના અપોષના ઉત્તરરૂપે તા. ૨-૫-૦૯ને વિવેક પ્રસિદ્ધ થયા હતા.

॥ માર્ગસ્વરૂપનિર્ણયઃ ॥

તથા સમ્વન્ધિમિઃ કૃત્વા સર્વવસ્તુ સમર્પયેત્ ॥

સ્વાનન્યતાનુસમ્વન્ધામાલો લાઘવક ઇપ્યતે ॥ ૧૦ ॥

શ્લોકાર્થ.—પૂર્વોક્ત પ્રધારવડે સ્વસંબંધિત્વ પોતાની સર્વ વસ્તુ પ્રભુને સમર્પવી. અહાસંબંધ દ્વારા પોતાને અનન્ય પ્રભુમાં સંબંધ કે પ્રાપ્ત થયો છે, તેનું વિસ્મરણ થતું તે અત્ર મહાન બાધક પુષ્ટિમાર્ગમાં અગ્રામ છે.

ભાવાર્થ.—આ ભાવક્રમક્રમાર્ગમાં પ્રભુને સર્વવસ્તુનું સમર્પણ એટલે સર્વ દેહ પ્રાણાદિક તથા બૈદિક પાર્થીવિક સર્વ ભગવદ્દેવ જ છે, એ વિભાવના કરીને પોતાના દેહેદ્રિયપ્રાણાત્મકરણાદિકને સાક્ષાત્ પ્રભુનો સંબંધ દર્શાવેલો, એ સમર્પણ કારણ તાત્પર્ય છે. સમર્પણ બુદ્ધિનિ સમ્યક્ પ્રકારેણ અર્પણમ્ સમર્પણમ્. અર્થ—સારી રીતે યાવત્ છતાં, પ્રભુના સંબંધ સિવાય અન્યત્ર કોઈ પણ વસ્તુનો સંબંધ થાય નહિ, એ પ્રકારે તદીક્ષતાનુસંધાન રશું આવે તે સમર્પણ કહેવાય. અર્થાત્ પ્રભુ સંબંધ સિવાય અન્યત્ર કોઈ પણ વસ્તુનો તથા દેહેદ્રિયાદિકનો વિનિયોગ જીવન પર્યંત ન થયે, તે સમર્પણ કહેવાય. કારણ કે સારી રીતે અર્પણ કર્યું ત્યારે કહેવાય પ્રભુઅતિરિક્ત અન્યત્ર કોઈ પણ પ્રદાય તથા દેહેદ્રિયાદિકનો વિનિયોગ ન થાય ત્યારે જ સમર્પણ કહેવાય. પોતામાં અનન્યતા એટલે હું સર્વથા પ્રભુનો જ છું, પ્રભુ સિવાય સર્વે પરકર્મ છે, એવી અવ્યભિચારિણી ભક્તિનું વિસ્મરણ થતું તે આ પુષ્ટિમાર્ગમાં મહદ્લાઘવક છે. માટે જ સર્વ ધર્મસ્થાનપૂર્વક સંઘર્ષ પૂર્ણસ્વરૂપ શ્રીકૃષ્ણમાં જ અનન્ય, અવ્યભિચારિણી પરા ભક્તિ કરતી, એ અત્ર હસિતાર્ય નિગમન થાય છે.

યથા સમ્વન્ધિમિઃ સાકં સ્વપાતિવ્રત્તરક્ષણમ્ ॥

તથાત્ર વ્રમસમ્વન્ધચિન્તનં તાદૃશૈર્જનૈઃ ॥ ૧૧ ॥

શ્લોકાર્થ.—જેમ પતિવ્રતા સ્ત્રીએ પોતાના સંબંધીઓની સાથે રહીને પોતાના પાતિવ્રત્યનું રક્ષણ કરતું, તેમ જ અત્ર પુષ્ટિમાર્ગમાં તાદૃશીય ભગવદ્દેવની સાથે રહીને અહાસંબંધનું ચિન્તન કરવું.

ભાવાર્થ.—અત્ર શ્રીમદ્દાસપ્રતા તાત્પર્ય સંસ્મરણ કરવું. ત્રિલોક્યે જુ સ્મર્તવ્ય સર્વથા તાદૃશૈર્જનૈઃ સ્વપરં રક્ષણાર્થે તાદૃશીય જનની સાથે નિવેદનનો વિચાર કરવો. અર્થાત્ નિવેદનમંત્રદ્વારા સર્વ દેહેદ્રિયાદિકનો પ્રભુમાં વિનિયોગ થયો છે, તેમાંથી છઠ્ઠ છઠ્ઠ દ્રિયો પ્રભુમાં નથી છાગી, તેનો વિચાર ભગદેવ પાસેથી કરી પ્રભુપરાયણ કરતી. અહાસંબંધચિન્તનનું એટલે અનંત પરિવ્રત્તરથી જીવ પ્રભુ પાસેથી બુદ્ધ્યસ્તુ પામ્યો છે, તન્નિમિત્ત તાપકલેશની આવરણતા છે, જે ભક્તિમાર્ગમાં ભગવત્વિરહજન્ય તાપ તથા ભગવદર્શનાર્થે કલેશ અને સંગમસામ્યિકે આનંદની આવરણતા છે. પુષ્ટિમાર્ગમાં તાપ, કલેશ અને આનંદ એ ત્રણે હયાતક છે. તે ત્રણેને અદિ આવીને અદ્વૈતામમ-તાકમક સંસારમાં પડવાથી જીવ ગુમાવી બેઠો છે, માટે શ્રીમદ્દાસપ્રતા કૃપાપાત્ર તાદૃશીય ભગવદ્દેવની સંમતિ કરીને તે તાપદિકની ઉપશાન્તિ કરતી ઉપપન્ન છે. પતિવ્રતા સ્ત્રી જેમ પોતાના આત્માને અનન્ય સંપ્રેક્ષી બનાવે છે, અને સ્વપતિના સંબંધિ પાસે જ પાતિવ્રત્ય જનકવવા પતિની ગેરહાજરીમાં રહે છે, તેમ પુષ્ટિમાર્ગમાં ભગવદ્દેવમાં જ પ્રભુ પ્રભુના સાતુભાવ પહેલાં પ્રભુથી વિરુદ્ધ વિગતીય અન્યમાર્ગીય જીવેલી અને અન્યાયવથી જીવીને રહેવું, અને ભગવદ્દેવનો સાક્ષાત્ અનુભવ થયા પછી ન પિમેતિ કુતઃક્રમ એ ઉપનિશદ્વાક્યથી બધાભાવ જ તેને ધર્મ રહે છે. આવા વિરહ ભગવદ્દેવને પ્રત્યુત્તિ કરનાર સાક્ષાદિક ખજુ ધર્મ રક્ષતા નથી, તો અનન્ય તો સામર્થ્ય ભાંયી અપેક્ષા દીન માટે સંપ્રત્તિદાસમાં આધુનિક વૈષ્ણવોએ તો તાદૃશીય વૈષ્ણવની સાથે મધી નિવેદનનું જ બાળ થાય તે તો દષ્ટવ્યેમ નિગમન થયું. અન્યથા અનન્યતાના ભંજનો પ્રસંગ થવા સંભવ છે, તે દાખમો અને આપ્યો છે.

વેદને અનિત્ય અને મિથ્યા માનનાર વૈદિક કહેવાય કે ?

(૩)

‘ગુરુત્તાતી પંચ’ના તા. ૧૧-૪-૦૯ના અંકમાં મિ. ત્રિવેદીના સર્વ પ્રશ્નના ઉત્તર આપી ગયા છે, અને ‘તટસ્થ’ ભવેએ લેવાયે છે તેથી સ્વાસ્થ્યવર્ધન પદ્ય કરી જ લીધા છે, તથાપિ ‘સર્વજનિક સામન્યતા’ના આધાર હરવાર રાજાસવનુર્વિત્તમ મિ.ત્રિવેદીએ તા. ૧૮-૪-૦૯ના અંકમાં કેટલાક નિર્ણયનું દુષ્પ્રધાપ કર્યા છે, તેના ઉપશમયે શ્લેષિત લક્ષણમાં આવે તો તે કાન્તવ્ય ગણાશે.

તા. ૪-૪-૦૯ના અંકમાં વેદનું અનિત્ય અને તા. ૧૮-૪-૦૯ના અંકમાં વેદનું મિથ્યાત્વ મિ.ત્રિવેદી ‘અગ્રીમ’ કરી ગયા છે. વેદને અનિત્ય અને મિથ્યા માને તે અવૈદિક, કંદરજ અને તેના અનુયાયી વેદને અનિત્ય અને મિથ્યા માને છે, તેથી કંદરજ અને તેના અનુયાયી અવૈદિક છે, એમ શુદ્ધ નિર્દોષ અનુમાનથી સિદ્ધ થઈ રહે છે, કોઈસે નિમદ્રસ્થાનમાં મિ.ત્રિવેદી સપાઈ ગયા છે એમ સર્વ અધુર્યાન પુરુષની પ્રતિભા થઈ ગયી છે.

શ્રીમદ્ભગવાદગીતા ‘ભાષ્ય’ અને ‘પુષ્ટિપ્રવાહમર્ચાલેખ’ અંકમાં પદ્ય કૃત્તિથી જે આશંકા મિ.ત્રિવેદીએ કરી હતી તેનું પદ્ય પદ્યને મોજા ઉત્તર આપીને લૌકિક મોક્ષનું પદ્ય બાળ કરાવીને સોદાનના વેદાન્તિ પુષ્ટિમાર્ગ અત્યંત વૈદિક હોવાથી વેદનો પદ્ય આધાર છે એમ સિદ્ધ કરી આપ્યું છે. પ્રશ્નોત્તરમાં સમાપ્ત થઈ ગયું, સ્વાસ્થ્યવર્ધન લેવાયે કરી લીધા, તથાપિ કાપલ્યવર્ધનનાર ત્રિવેદીજીની કૃતિસત્તાનું પદ્ય સદાજ નિકંદન જ્ઞાને જ મિ.ત્રિવેદીને પોતાને વિદ્યેપદ્ય કરતું પડ્યું છે.

શ્રીમદ્ભગવાદગીતા અનુવાચીને અનિત્ય તથા નિયમનું અને વૈદિક પ્રજ્ઞાનંદની પદ્ય અપેક્ષા નથી, કારણ કે તેમને સર્વોત્તર સ્વરૂપાનંદનો અધિકાર છે, એમ પુનઃ પુનઃ અર્થવિસ્તૃત મિ.ત્રિવેદીને સંસ્મરણ કરાવતું પડે છે. ‘ભાષ્ય’ અને ‘પ્રશ્નોત્તર’ કહેવાય છે એ અવજ કરીને મિ.ત્રિવેદીના ઉત્તરમાં નીલ શુદ્ધ થઈ ગયા છે, તેથી અતઃ ‘પ્રશ્નોત્તર’ના અર્થ રચક હોય છે. ‘સિદ્ધાન્તસ્ય સત્ત્વેકદેશસ્ય વા પ્રતિપાદકઃ શાસ્ત્રીયોઽપ્યમગ્ધઃ પ્રકરણમ્’ ‘સિદ્ધાન્તને અજ્ઞાત સિદ્ધાન્તના અધિક અંકને પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્રીય અપ્રમત્ત’ શબ્દ મતમાં પદ્ય ‘પ્રશ્નોત્તર’ કહેવાય છે. પ્રશ્નોત્તર શાસ્ત્રીય જ્ઞાન અપ્ત હોવાથી, સમાધિવિસ્તી ભાષાને તેના અર્થગાનમાં સંલપ થાય તો મદામનનું કરણ અગ્રીમ કરતું પડે છે. સાહિત્યકેશના મિ.ત્રિવેદીએ કરેલા કુર્વેત્ અંકમાં હરીને શુદ્ધ અર્થ પદ્ય આપવામાં આવ્યા છે, તથાપિ અપ્રમાદપ્રત મિ.ત્રિવેદીને સર્વ વિપરીત જ રાજ થાય, એમાં આશ્ચર્ય નથી. મિ.ત્રિવેદીના પ્રત્યેક કુર્વેત્ પ્રતિવેદ કરવામાં આવ્યા છે, તેથી ‘મમતિવિદ્યમનુમિતમ્’ નહિ પણ ‘મમતિવિદ્યમનુમિતમ્’ ન્યાયનો અતઃ અંતઃકાલ જ નથી. શ્રીમદ્ભગવાદ તો શું પદ્ય સ્વકીય શબ્દ બોલેલી એક પદ્ય પદ્યને અર્થ મિ.ત્રિવેદીથી થઈ રહ્યો એમ નથી, કારણ કે તેમને સંસ્કૃત ભાષા સાથે જ પરપદ્યો વિદ્યે છે. શ્રીમદ્ભગવાદગીતામાં અનવધિવચનનો અર્થ પદ્ય નથી, પરંતુ વિદ્યેત્ત્વ સંનિપાતપીડિત મિ.ત્રિવેદી જ અનવધિવચની છે. ‘નાયમાત્મા પ્રયત્નમેત્ત્વમ્’ ક્ષત્રાદિ ભૂતિ જ ઉપદેશ છે કે ‘પરમાત્મા ક્ષત્રાદિવિદિત પ્રયત્નાદિ સાધને કરીને લભ્ય નથી, પરંતુ વસ્તુસ્થિત છે. ‘પરમાત્મા અનુમદેશ્ય છે. ‘નાર્હ કૈદેર્ન તપસા’ ક્ષત્રાદિ શ્રીમદ્ભગવાદગીતા પદ્ય એ જ ઉપદેશનો અનુવાદ કરે છે. ભગવાદગીતા અવગમન કરનારને અવૈદિક માનતાં મિ.ત્રિવેદી ‘નાયમાત્મા’ ક્ષત્રાદિ ભૂતિ અને ‘નાર્હ કૈદેર્ન તપસા’ શ્રીમદ્ભગવાદગીતા દ્વારા કરવાને સંનિપાતમાં ઉભા થયા છે.]]

નિરોધમસ્તને સર્વત્ર વિપયાત્મની જ સૂત્રિ થયા હશે એ સ્વાભાવિક છે. સાવધાન વિદ્વાનને અમારા સેખમાં તેવી સૂત્રિ થતી નથી, એટલે મિત્રિવેદીની ઉપેક્ષા કરવામાં આવે છે.

વેદ, શ્રીમદ્ભગવાદ, બ્રહ્મસૂત્ર, અને સમાધિભાષા એ પ્રધાનચતુષ્ટયને અનુસરીને લખાવકા શ્રીમદ્ભગવાદની પ્રારંભી તેમજ અંત્યવિ સર્વ અનુગામીના સર્વે મન્ય સિદ્ધાન્ત જ છે, એમાં પ્રશ્ન શું ?

‘માયાવાદી’નો અર્થ હરી ચુક્યા છીએ, પિણ્ડોળુ કરવાનું કારણ નથી. આસહ ‘માયાવાદી’ છે એમ અમે કહ્યું નથી. યંત્રાસૂત્ર સર્વે અક્ષરને માયાએ હરીને જમણુ કરાવનારથી (printer થી) ક્ષયિત્ તેમ થયું હોય તોયે ચાગરેવિરાળા આદરણ્યુ અધ્યાપ્ય રાત્ર પછુ જેને દોષ તેને ને તરત સમજાવ નેમ છે, છતાં મિત્રિવેદી જેવા એક અશ્વિથી જ અવધાન કરનારને પછુ જ્ઞાન્તિ ન થાય તેવા હેતુથી શુદ્ધિપત્ર આપું હતું, અને તે પછુ તા. ૧૮ મીના અંદમાં સમમ પત્રમાં સુમુદિત જ છે. વેદ, ગીતા, બ્રહ્મસૂત્ર, અને શ્રીમદ્ભગવાદ સર્વે શુદ્ધ બ્રહ્મવાદી જ છે, માયાવાદી નથી.

‘જન્મો માયામિ: પુદ્ગલ ઈયતે’ શ્રુતિમાં માયાવાદ નથી, પરંતુ બ્રહ્મવાદ જ છે. છંદ (પરમત્તમાં) શુદ્ધિશ્ચિત્તોએ હરીને અનેકરૂપ જગ્યા છે. સર્વત્ર એક જ સર્વરૂપ બ્રહ્મ વ્યાપક છે, તથાપિ બ્રહ્મની સૂત્રિ ન થતાં બેસ્તૂતિ થાય છે તે શુદ્ધિની શ્ચિત્તોને લીધે છે. અત્ર ‘માયામિ:’ વડે ‘અનિર્વચનીય સદસદિલસંજ્ઞ’ શંકરપારિભાષિત ‘મિયા માયા’ સમજવાની નથી. નિષ્કરુ અને અનેકર્ષકતામાં ‘માયા’નો ‘શુદ્ધિ’અર્થ સુપ્રસિદ્ધ જ છે. શુદ્ધિશ્ચિત્તોએ હરીને પરમત્તમાં અનેકરૂપ જગ્યા છે. આ શ્રુતિમાં ‘માયામિ:’ માં બદુવચન અને ‘ઈયતે’ એ માયાવાદીથી વિરૂદ્ધ જાય છે. સર્વે બ્રહ્મ છે, તથાપિ સર્વમાં બ્રહ્મની સૂત્રિ થતી નથી અને બેહની સૂત્રિ થાય છે, એ શુદ્ધિશ્ચિત્તોનું કાર્ય છે. નામરૂપક્રમક જગત્ માયાકાર્ય નથી, પરંતુ અંદંતામતમતમ સંસારની બેસ્તૂતિ માયાઓનું કાર્ય છે. માયાએ હરીને છંદ પુરુષરૂપ ‘યનો નથી’, પછુ માત્ર પુરુષરૂપ ‘દેખાય છે’. પરમત્તમાં અનેકરૂપ થતલુ હરે છે તે માયાનું કાર્ય નથી, પરંતુ મિલરૂપ જગ્યા છે એ માયાઓનું અર્થોત્ શુદ્ધિશ્ચિત્તોનું કાર્ય છે. જેની શુદ્ધિશ્ચિત્તો સિધર છે તેને સર્વત્ર બ્રહ્મસૂત્રિ થાય છે, અને જેની શુદ્ધિશ્ચિત્તો જ્ઞાન્ત છે તેને બેસ્તૂતિ થાય છે. છંદર સન્નિગ્ધ શ્રુતિઓનો પછુ આ પ્રજ્ઞાલીથી અર્થ થયતી. સેવો, ધર્મતાનાં ન આવડે તો અભિગતને પૂજા કરવી, નપરયા કરવી, પછુ શ્રુતિહત્યા કરવી નહિ. ‘જન્મો માયામિ:’ આદિ શ્રુતિમાં પછુ માયાવાદ નથી, પરંતુ: શંકરજી જ માયાવાદી-મિયાવાદી-મયાવાદી છે. શુદ્ધિત બ્રહ્મવાદીની તો સત્-સર્વદ જ્ઞાનમકિાનિષ્ઠ સદાચાર્યોમાં જ અત્ર મજાના છે.

જે અક્ષરશ્રુમાં શ્રીમદ્ભગવાદની સંસ્કૃત અર્થેનું અવસાન કરવાનું જથ ન હોય તેવા નિર્મલ એજ જગત્ અર્થત યોગનીય છે. સંસ્કૃતગતે તો શ્રીમદ્ભગવાદની આચારવિચાર નિસર્ગત: હલંત્રમ થઈ પડે છે. દેવમુક્ત પુરતકામાસ સર્વે ઉપેક્ષ છે. મિત્રુક સંત્યાસપાપંડિતા અધર્મોપાદ્યોત અધ્યાપ્ય દ્વંત્રી ક્રિયાં સાર્વભૌમ સિત્તિદ્ર હરે એ જગત્ નિર્મલ જ છે.

મિત્રિવેદીને આખરે બાલ જાન્યુ તો ખાંડે માધવજ અને મધવાચ્ય વિભિન્ન અર્થિત છે. શંકરજીના ભાષ્યાગ્રસથી વિરૂદ્ધ શ્રીરામાનુજ, શ્રીમદ્ભ, શ્રીનિબર્હ, શ્રીમદ્ભગવાદ, મિત્રુ, અને નીલકંઠ એ સાત આચાર્યોએ ભાષ્ય પ્રકટ કર્યા છે. એ સાતે ભાષ્યકોષ્ટોએ શંકરજીના દુર્મતદ્વમનું સમસો-મુક્ત હરી મુક્યું છે. માધવજમાં કોઈ વિદ્યા અને શંકરજી મારે સેધ પછુ અતિ-માન હોય તો આ સર્વ ભાષ્યનું મનદાદિ તો દુરંદ્યુ પછુ થયોવિધિ ભવજમાત્ર હરીને, શ્રીમદ્ભગવાદની અવધારણા હરીને આ સર્વ ભાષ્યના પ્રવૃત્તરૂપ જગત્-માન્ય સિસ્ટન લેખ સિદ્ધ કર્યા

જાદુપરિકર થયું હોય, એ સૂચના આમે પુનઃ સ્મરણ કરાવીએ છીએ. 'આદેતંચિદ્' આદિ મંત્રનાં નામ અજ્ઞાનવાદી માધવાદ વેદિક સિદ્ધ થતો નથી. શ્રીમદ્ભગવાદગીતાનાં ચિદાત્મનું શુદ્ધરૂપ સંપ્રદાયમાં 'બ્રહ્મ', 'પ્રકાશ', 'તત્ત્વદીપનિમય', 'આવરણમય', 'વિદ્યમયુગ્મ', 'સુવર્ણસૂત્ર', 'પ્રદક્ષ', 'પણ્ડિતશરિદિપાસ', 'પ્રાણજ્ઞાન', આદિ લક્ષણવિધ મન્ત્રરત્નમાં માધવાદપાતકરૂપ ખડખડા કર્યું છે. સર્વેતત્ત્વનંત્ર શ્રીમદ્ભગવાદગીતા અનુપાધીએને શીરામહર્ષિના 'દ્વાસી' આપવા પડ્યો નથી.

જગત્તે મિથ્યા માનનારને શ્રીકૃષ્ણવેદ ન શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના ઘણાભાગમાં 'આસુર' કહ્યો છે. આસુર 'અહવાદી' હોઈ શકે નહિ; તેનો અધિકાર ન માધવાદમાં છે. 'સર્વે સન્નિવૃત્ત પ્રજા' દેશાદિભુક્તા અહવાદને આસુર જેવા શ્રીમદ્ભગવાદગીતા કહ્યો છે તેવા ક્યાર વેશ્યાવાચન પશું કરી શક્યા નથી, તો પામર માધવાદીનો અહવાદમાં અનુપ્રવેશ ન કર્યા ? શુદ્ધરૂપ અહવાદી ન શુદ્ધ 'વેદાન્તી' છે.

શ્રીમાદ્વારણદિ આદિધામના મહાપુત્રકાશ્યપતી નિરૂપિતો તો દર સ્ત્રી, પરન્તુ પંડિત શ્રીકૃષ્ણસહ્યા પુત્રકાશ્યપતી એકાદ વાર નિરૂપિત કરી દોષ તો શ્રીમદ્ભગવાદ ઉપર કેવા કેવા સિદ્ધ વિચિત્ર સ્વદિન્યવિક્રમથી વિદ્યોત્સરીએથી દીઠા કરેલી છે તે સમગ્ર જ્ઞેમ છે. 'પ્રદીપ', 'વિવરણ', 'પ્રકાશ', 'સુરિમ', 'હસાદિ અલ્પજ્ઞાનની દીઠગામાંથી 'પ્રકાશ' તો યુગિન પશું છે. 'શ્રીમદ્ભગવાદપ્રકાશ' જેવા જ્ઞેમ પશું પ્રાપ્તિશુદ્ધ મન્ત્ર સંકરણના ભાષ્યાભાસપર મિત્રિવેદી ખતાવી શકે પરા કે ? સિદ્ધ પુરુષો અહવાદનો ન આસુર કરે છે, માધવાદનો આસુર કરતા નથી. સંકરણના મળતાંને 'વિદ્યાપરિભ્ર' દેવ નહીં છે. 'શ્રીમદ્ભગવાદ' સિદ્ધસંમત છે, અને તેથી ન 'ભાસકોષ' આદિ સમસ્ત પ્રકરણમંથ પશું સિરસામન્થ છે, ક્યારે પુષ્ટિમાર્ગના વેદિકત્વ વિશે જો મત નથી.

સંકરણને 'પ્રચ્છન્નગૌ' શીરિવલ્લ્યે કયે સ્થલે કહ્યો છે એ વિષે મિત્રિવેદીને છવાસ્ય હોય તો 'જગત્ત્વપ્રમાણનામધારી માધવજ્ઞે ન પછી સેવું. જ્યાં વેદ અનિત્ય અને મિથ્યા છે, ત્યાં સિવજ્ઞનાં તેવાં વચ્ચ પશું અનિત્ય અને મિથ્યા છે, ક્યારે 'પ્રચ્છન્નગૌ' મણુ અનિત્ય અને મિથ્યા ન છે, તેના માધવાદ પશું અનિત્ય અને મિથ્યા ન છે એમ મનન કરીને બધા-જનના પશું ઠંડા થઈ જવું. 'જગત્ત્વપ્રમાણનામધારી' તેવાં વાક્ય નહિ ખતાવાય તો પછી અમે પ્રસિદ્ધિમાં ખતાવીશું.

વસ્તુતઃ સંકરણ વેદને અનિત્ય અને મિથ્યા માને છે તેથી સંકરણ અવેદિક છે એમ મિત્રિ-વેદીનો આંતર નિષ્પ 'સર્વ' ન થયો છે, ક્યારે સ્વેચ્છથી ન નિમજ્જનમાં ખાતી પડ્યા છે. હવે માધવજ્ઞે સારું સમજાવ્યું અર્થાત્પ્રાપ્ત અને અપ્રચુત પ્રસંગ ન કરતાં, સંકરણને પ્રસિદ્ધિમાં 'અવેદિક' અંગીકાર કરવામાં ન જરા પશું છે. વાદિપ્રતિવાદીના જગપરાજનને વિનિર્જન કરવાનું કામ વિવેચક સમીક્ષાનું છે. સંકરણ વેદને અનિત્ય અને મિથ્યા માને છે, એમ મિ. ત્રિવેદી સ્પષ્ટ અંગીકાર કરે છે, ક્યારે નિમજ્જનનું લક્ષણ ક્યાં પડે છે તે વિચારી સેવું. સ્વકીય વેદિકત્વના સમર્થનની પ્રતિપાતિ સંન્ધાસ કરવો એ તો અતિમંત્રરૂપ સંન્ધાસપાતકરૂપ લક્ષણ ન છે. સ્વમતસમર્થનાર્થે કોઈ પશું હિંત કે મુક્તિ ન આપતાં સાક્ષ્યાદ્ભગવદ્ગીતા પુષ્ટિમાર્ગ વિષે વિનંદ્ય આરંભીને અપ્રચુત પ્રસંગમાં પડતાં પશું નિર્લજ્જને લગ્નમાંથી દોષ ? પુષ્ટિમાર્ગ 'ભાગ્યમાય પ્રજાસતેમ કલ્યા' હસાદિ સહસ્રાવધિભુતિસિદ્ધ દોષવાધી સર્વ વેદિક ન છે, પરન્તુ અપ્રમાદ જ્ઞાથી મિત્રિવેદીને પ્રાપ્તિ થાય છે.

દુરાચારપરવરતરિણી ભૂમકુલનાં કંઈ અંગસિદ્ધ કોણમાં પ્રવહે છે તે જાણવાની અમને દરમર નથી, તથાપિ જો તેનું અતિપ્રવહણ થયું તો નિષામક સામરનો પશું પ્રાદુર્ભાવ થશે.

વેદમાં શુદ્ધ અર્થ ન જ છે. પરમાર્થ દ્વયમાં બેદદિષ્ટિનો અસ્થાંત અપત્રમ થાય છે, એટલે વિશેષતઃ જગત્માં પણ બહુત્વ અનુભવાય છે. વેદને મિથ્યા માનનાર નાસ્તિક કહેવાય છે. સ્વમનપ્રમાણે સ્વસિદ્ધાંતને સર્વ જ 'વૈદિક' કહે, પરંતુ 'વસ્તુતઃ વૈદિક' સિદ્ધાંત ક્યા છે એ સમીક્ષક જાણે છે. 'નિરુક્તિ' સમ્બંધ અશુદ્ધ છે, 'નિરુક્તિ' નો અર્થ. સંસ્કૃત ભણા, પછી પાદ પ્રારંભો. શુદ્ધ અર્થે સિદ્ધાંત વૈદિક જ છે, માયાવાદ વૈદિક નથી, તેથી મીરામાનુજી સારે બાળ્યકાલે તેને પુનઃ પુનઃ મંડ્યો છે. સંસ્કૃત જાણ્યા વિના પોતાનું ધર જ તપાસાયું નથી, તેથી બ્રહ્મવાદજનનની નિરીક્ષાનો આજ્ઞાર કરતાં ઉપદેશમાં ઉપસંદાર થાય છે.

પ્રસ્તુત પ્રસંગ 'વેદને અનિષ્ઠ અને મિથ્યા માનનાર વૈદિક કહેવાય કે?' એ પ્રશ્નનો નિર્ણય કરવાનો છે. 'વેદને અનિષ્ઠ અને મિથ્યા માનનાર પણ વૈદિક કહેવાય' એમ સિદ્ધ કરી આપી, એટલે નિમ્નદરજાન, પ્રતિજ્ઞાદાન અને અપ્રસ્તુત પ્રસંગમાંથી મુક્તિ આપીશું. તે સામર્થ્ય ન હોય તો માધ્વજીનો કારણકાર કરીને ઉદરપોષણમાત્ર ક્યાં કરે, સત્ત્વચર્યા કરીને છે.

'માધ્વબોધ' અને 'પુષ્ટિપ્રવાહમર્ચાભિદ' ગ્રંથ વિશે મિ.ત્રિવેદીએ પ્રશ્ન ક્યાં તેનું શાસ્ત્રીય સપ્રમાણ સ્વરૂપ ઉત્તર અને આપી ચુક્યા છીએ. હવે શાંદર મત વૈદિક છે એ જ મિ.ત્રિવેદીએ નવરાસ કાઢીને સિદ્ધ કરવાનું છે. શંકરજી ફરીથી આવતે તોએ શાંદર મત વૈદિક છે એમ હવે કાંઈ પ્રેક્ષવાન અંગીકાર કરે એમ રહ્યું નથી.

પુષ્ટિમાર્ગમાં ભોલ અને વેદની અપેક્ષા નથી, ભોલ અને વેદનો ભય પણ નથી. પુષ્ટિમાર્ગમાં ભોલના, વેદના અને સર્વના નિષ્ક્રમક પરમશ્રમાની જ અપેક્ષા છે, એટલે તેમાં ભોલ અને વેદની પૂર્ણ અપેક્ષા ન જ હોય. જોદાખમાં નવમ પ્રપાદકમાં નારદ અને સનકુમાર ભક્તના ભૂમિવાપ્રસંગમાં "આત્મત્વ ધર્યેદ્ સર્વમ્" કહીને ભક્તને પરમશ્રમાની જ અપેક્ષા છે એમ સ્પષ્ટ ઉપદેશ કર્યો છે. તૈત્તિરિયોપનિષદમાં આનંદમયસ્વરૂપપ્રસ્તાવમાં આનન્દમય સ્વરૂપનું પાન કરનારને જાણું પણ વાય નથી એમ 'યતો યાત્રો નિવર્ત્યસ્તેઽપ્યાપ્ય મનસા સહ આનન્દમ્ પ્રાપ્નો યિદ્વાપ્ત યિમેષિ કુલશ્ચમ' શ્રુતિ સ્વતઃ જ આતા કરે છે. સૌદિક અનભય પ્રાપ્ત્યય, અને વૈદિક મનોમય વિજ્ઞાનમય એ સર્વમાં સર્વનાર આનંદમય પુરુષ જ ઉદ્ભવેદક છે. પરમશ્રમાપના આનંદમયના આનંદની માત્રામાત્રમાં અનભવદિ સૌદિક વૈદિકની ઉપજીવિકા યાચે છે. આનંદમય પરમશ્રમાની ઉપરિ કાંઈ નથી, તેથી આનંદમય પુરુષોત્તમના સ્વરૂપાચરતું પાન કરનાર ભક્ત સ્વરૂપાચરના ઉન્નતમાં સાધનભૂત મનોમય વેદની પણ અપેક્ષા અથવા ભીતિ ન રાખે એ પુષ્ટિમાર્ગનું પરમ જ્ઞાણ છે. હસ પ્રાપ્ત થયા પછી પણ સાધનને માયાવદિવત મિથ્યા માનવામાં આવતું નથી, પરંતુ બ્રહ્મરૂપ જ માનવામાં આવે છે, એવી પરમવૈદિકતા પુષ્ટિમાર્ગની છે. ભોલવેદાંતના આ વૈદિક પુષ્ટિમાર્ગનો સરસ બાણમાં સર્વેદકાર સિદ્ધ કરવાનું માન મીમંસુકરિત્યસ્યજીને પડે છે. પરમશ્રમામાં સુદઃ સર્વતોષિદ સ્નેહ સિદ્ધ થયા પછી માદ્વજીનના જન્મ યોગ્ય છે. વેદ, ગીતા બ્રહ્મસૂત્ર, અને સમપ્રક્રિયાગાની ગદ્યામૃત એવાકથતા કરતાં શુદ્ધાર્થે બ્રહ્મવેદના અવર્ણનપૂર્વક પુષ્ટિમાર્ગ વિના છતર કાંઈ પણ સિદ્ધ કરવાની ભોલુખતા કેવલ દાસ્યજનક છે. માધ્વજી તો શું પણ તેમના અસીક ગુરુ શંકરજી પણ પુનઃ જન્મે તોએ માયાવાદ વૈદિક છે એમ આ સમીક્ષાપુરમાં સિદ્ધ થતું અનકુસમપ્રમાણ છે.

માયાવાદકરીન્દ્રદર્પદલનનાસ્વેન્દુરાજોદ્રત-

શ્રીમદ્માગવતાસ્પદુર્લભસુધાર્વેણ વેદોત્ક્રિમિઃ।

રાધાવલ્લભસેવયા વદુચિતમેષ્ણોપદેશરપિ

-મીમંસુકરિત્યસ્યજી માર્ગી ન મૂતોસ્ત્યપિ।।

(૪)

તા. ૩ જુના 'મુંગઈ સમાચાર'માં રા. 'કપાલધ્રુવજી' નિવેદીની સ્વીકૃતિ જે સેપ્ટેમ્બર ૨૨-વામાં આપ્યો છે તેનું ઉત્તર ચોત વૈષ્ણવ રા. પાડીયાશ નમીનદાસ દાદ તરફથી તા. ૨૮-૩-૧૯૦૫ના 'ગુજરાતી પંચ'માં અને તા. ૪-૪-૧૯૦૫ના 'આર્યપ્રદર્શન'માં પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યું છે. તા. ૪-૪-૧૯૦૫ના 'ગુજરાતી પંચ'માં રા. નિવેદી તરફથી શ્રીમદ્ભગવાત્પર્યાય સિદ્ધાન્ત વિશે કેટલાક પ્રશ્ન કરવામાં આવ્યા હતા, તેનાં પણ સતોષપાઠક ઉત્તર તા. ૧૧-૪-૧૯૦૫ના 'ગુજરાતી પંચ'માં પ્રસિદ્ધ થઈ ચુક્યાં છે, તથાપિ રા. 'તટસ્થ'ના ઉપશામનાર્થે ચર્ચિયિત લખવામાં આવે છે તેને આપના પત્રમાં સ્થલ અપવાદ રૂપા કરસો.

'તટસ્થ' પુછે છે કે 'તામ્રાર મુંગઈ દાદ કોઈ હાવેલા પ્રમંજનશાક્ર અને સૌકિદમેક્ષવાદી વૈદિક શી રીતે છરી શકે છે ?'

ઉત્તરમાં જણાવવું પડે છે કે દાદ કોઈ આદિ ન્યાયસંસ્થાનું કામ આવહારિક ન્યાય આપવાનું છે; બ્રહ્મવાદ, માયાવાદ, પ્રાણિવાદ, પરમાણ્વવાદ ક્ષત્રિય વાદમાં કયો વાદ વૈદિક છે અને કયો વાદ વેત્તિક છે તે નિર્ણય કરવાનું કામ દાદ કોઈ આદિ ન્યાયસંસ્થાનું નથી, અને તેથી જ શ્રીમદ્ભગવાત્પર્યાય વૈદિક સિદ્ધાન્તને ન્યાયદાર મુંગઈ દાદ કોઈ દ્વારે પ્રમંજનશાક્ર અથવા સૌકિદમેક્ષવાદી કયો જ નથી, શ્રીમદ્ભગવાત્પર્યાય શુદ્ધ શકલવાદી ભગવત્પરભક્ત છે, એમ જાણીતકમાં સર્વત્ર સુવિખ્યાત જ છે.

રા. 'તટસ્થ' જણાવે છે કે બૌદ્ધને પરજન્ય ક્યોનું માન મેક્ષમુસર આદિ પાશ્ચાત્ય પદ્ધતિ આદિ, શંકરાચાર્યને આપે છે, અને રોમેયર્થદ દત્ત આદિ હિન્દુસંપ્રદાયો તે વાત કમુદ્ય રાખે છે, વિશેષમાં રા. 'તટસ્થ' સ્ત્રી જે. કૌલના પુસ્તકમાંથી પોતાનો સર્વાંગી માન્ય ઉક્તિ પણ દે છે. એ સર્વ આપનાં ઉત્તર નીચે પ્રકારે છે. ઉક્તિઓમાંથી એમ હસિત થાય છે કે શંકરાચાર્ય કાશ્મિર પછી અઘમ સત્કમાં જ્યાં રા. 'તટસ્થ'ના ઉક્તિઓમાં શંકરાચાર્યના કાલ આવ્યો છે તે કાલ માધવતીર્થ આદિ શંકરમતભુજાઓએ જ માન્ય નથી એમ તેમના ગુરુચાર્યમાંથી વેરવાદ નીકળી આવતાપત્રિકામાં, અપાતી શંકરાચાર્યનાથી સિદ્ધ થાય છે. માધવતીર્થના મતપ્રમાણે શંકરાચાર્યને ૨૨૭૭ વર્ષ થયાં, અર્થાત્ કાશ્મિરની પૂર્વે પાંચમા સત્કમાં શંકરાચાર્ય થઈ ગયા એમ માધવતીર્થના મતનુસાર વિરુદ્ધ રા. 'તટસ્થ'ના ઉક્તિઓ છે. રા. 'તટસ્થ'ના ઉક્તિઓમાંથી એમ પણ હસિત થાય છે કે શંકરાચાર્ય સ્વતઃ ચાર મહા સ્થાપ્ત, પરંતુ પ્રેમુવ શુદ્ધ શંકર છતાં આ વાત અંગીકાર કરતા નથી, એમ માધવતીર્થના કેસમાં પ્રેમુવની જુગાની ઉપરથી સ્પષ્ટ નિષ્કર્ષ થાય છે. રા. 'તટસ્થ'ના ઉક્તિઓમાંથી એ સિદ્ધાન્ત જણે માધવતીર્થ અને પ્રેમુવ જેવા શંકર જ અંગીકાર કરતા નથી ત્યારે તે ઉક્તિઓ કોઈ પણ રીતે વળતર અનુભવ નહિ. પરંતુ ભારતના પ્રાચીન હિન્દુસાનું સર્વમાન્ય એક પણ પુસ્તક અગાવધિ પ્રસિદ્ધ જ થયું નથી એ જાણનીય છે. બૌદ્ધધર્મના સમૂહ નાશ કરતા સર્વે આસ્તિક હૈનકારોએ સ્વસિદ્ધાન્તોનુસાર પ્રયત્ન કર્યો છે. એમ ન્યાય, વૈશિષ્ઠિક, સાંખ્ય, યોગ, પૂર્વશ્રીમાંસ્યા અને ઉત્તરશ્રીમાંસ્યાનાં સૂત્રમાત્ર વ્યવહારને પણ સુવિદિત જ છે. બૌદ્ધનું મથાર્ય ખંડન કરીને વૈદિક સિદ્ધાન્ત સ્થાપવાનું માન જૈન-નિના એકેશી કુમારિચક્રદે કે શ્રીમદ્વેદ્યાસજ્ઞના એકેશી શંકરાચાર્યને ન આપતાં જૈનનિને અને તેથી પણ વિશેષ ભગવાન વેદ્યાસજ્ઞને જ અભિયુક્ત પુરુષો આપતા આવ્યા છે. બૌદ્ધમતના ખંડનનું માન અભિયુક્ત પુરુષો કુમારિચક્રદે આપતા નથી, તટસ્થ કે મદ્યપિ કુમારિચક્રદે

૧. 'કાશીઆવાસ, મહીકાંઠા, રેવાકાંઠા અને 'જેમલુપુર' જેઠરમાં નિ. 'તટસ્થ' કરેલી શંકરનું ઉત્તર આ ખંડમાં આપવામાં આવ્યું છે. તે જ સાપ્તાહિકમાં તા. ૬-૫-૧૯૦૬ ના અંકમાં આ વિભાગ પૂર્વે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો હતો.

વેદને નિત્ય અને અપીર્યેય માને છે, તથાપિ કુમારિકાદેવસ હર્મવાદી છે અને તે સર્વપ્રાર્થક હર્મનિવામક ઉચ્ચરના પશુ અંગીકાર કરતા નથી. કોણ હર્મજડ મોમાંસક વિષે શીકૃષ્ણ શ્રીમદ્ભગવદ્-ગીતાના દ્વિતીયાધ્યાયમાં નીચે પ્રમાણે નિર્ણ અભિપ્રાય આપે છે:—

યામિમાં પુષ્પિતાં વાચં મવદન્ત્યવિપાશ્રિતઃ ।

વેદવાદરતાઃ પાર્યં નાન્પદસ્તીતિવાદિનઃ ॥

કામાત્માનઃ સ્વર્ગપરા જન્મકર્મફલમદામ્ ।

ક્રિયાવિશ્લેષવહુલાં મોગૈશ્વર્યગતિં પ્રતિ ॥

મોગૈશ્વર્યમસજ્જતાનાં તપાપહૃતચેતસામ્ ।

વ્યવસાયાત્મિકા બુદ્ધિઃ સમાર્થા ન વિપીયતે ॥

બૌદ્ધમતના અંતરૂ માન અભિપ્રાય પુરૂષ સંહારચાર્યને તો આપતા જ નથી, કારણ કે સંક-રાચાર્યે તો બૌદ્ધનું અંતરૂ હવાને બદલે વેદમાં પ્રવેશ કરીને બૌદ્ધમતનું મંડળ દર્શી છે. સંક-રાચાર્યે ઉપનિષદ, ગીતા, અને બ્રહ્મસૂત્રનો અનર્થ કરીને સમમ બ્રહ્મવાદનો ઉચ્છેદ કર્યો છે. પામર બૌદ્ધ તો વેદને જ માનતા નથી, પરંતુ પ્રમ્દભગ્મૌદ સંકરાચાર્ય તો વેદને પ્રમાણ માનવાને ને મનાવવાનો આડંબર કરીને વેદને અનિષ્ઠ અને મિથ્યા કરીને વેદની તિશ્તાનુલિ કરે છે. મૈત્રમયુદ્ધ સ્વતંત્ર શુદ્ધિપણે બૌદ્ધ મતનું સ્થાપન કરે છે, પરંતુ સંકરાચાર્ય તો વેદને માનવાનો અને પરમ વૈદિક આચાર્ય શ્રીમદ્વેદવ્યાસજીના બ્રહ્મસૂત્ર ઉપર બાધ્ય સમજવાનો બખીરમ આડંબર કરીને વેદ અને વેદવ્યાસ ઉભયથી વિરુદ્ધ માધ્યાચારના પ્રસારીને બૌદ્ધમતનું અંતરૂ નહિ પ્રત્યુત મંડળ કરે છે. યુતિમાં, ગીતામાં કે બ્રહ્મસૂત્રમાં વેદને ક્ષે સ્થાને મિથ્યા અને અનિત્ય કહ્યો છે તે કોઈ સાંકર જતાવરી ખરે કે? યુતિ ગીતા સૂત્રમાં વેદને સ્વયં અને નિત્ય માન્યા છે, બ્રહ્મને જ્ઞાતઘણે માન્યું છે, છવને અણ અને અસ માન્યો છે, જગત્ને બ્રહ્મનું સત્ય કાર્ય માન્યું છે, અને સાંપ્ર પોત તપ વૈરાગ્ય અને બહિત ક્ષે પંચ અંગ વડે અથવા સાક્ષાત્ ભગવદનુભવથી પરમાત્માની પ્રાપ્તિ માની છે. આ સર્વથી વિરુદ્ધ સંકરાચાર્ય વેદને અનિષ્ઠ અને મિથ્યા માને છે, બ્રહ્મને કેવલ નિરાકાર માને છે, છવને જ બ્રહ્મ કહીને વ્યાપક માને છે, જગત્ને પરમાર્થતા મિથ્યા માને છે, ચક્ર સાધનસંપત્તિ સર્વને મૂળ માનીને સોધમાં વ્યાગ્રહ કરે છે. બ્રહ્મસૂત્રના દ્વિતીયાધ્યાયના તકંબા-દમાં ૨૬મા સૂત્રમાં બૌદ્ધઅંતરૂપ્રસ્તાવમાં શ્રીમદ્વેદવ્યાસજી આપ્યા કરે છે કે ‘અસત્તમંથી સત્ કાર્યં ધર્મ સકે નદિ,’ સત્ બ્રહ્મમાંથી જ સત્ કાર્યં કાર્મ સકે, તથાપિ સંકરાચાર્ય સદસદિસક્ષણ અસદપરસ્પાય અવિદ્યાને જગત્નું કારણ કહે છે. ૨૬ અને ૨૭મા સૂત્રમાં શ્રીમદ્વેદવ્યાસજીએ કારણને સત્ કહ્યું છે, તેથી વિરુદ્ધ જગત્ને સંકરાચાર્ય કારણને અસત્ કહે છે. આચાર્ય ૨૮મા સૂત્રમાં શ્રીમદ્વેદવ્યાસજી આપ્યા કરે છે કે ‘કાર્ય અથ છે, કારણ કે કાર્યની ઉપશમ્ભિ યાગ છે.’ સંકરાચાર્ય આથી વિરુદ્ધ જગત્ને કાર્યને અસત્ માને છે. ૨૯મા સૂત્રમાં શ્રીવેદવ્યાસજી સ્પષ્ટ કહે છે કે ‘આ જગત્ સ્વપ્નાદિવત્ મિથ્યા નથી, કારણ કે સ્વપ્નાદિ અને જગત્માં બદ્ધ વૈધર્મ્ય છે, જગત્ને મિથ્યા માનતાં મોહાર્થ પ્રેરણાને જ વ્યાપાત ધર્મ જન્ય’. આ સર્વથી વિરુદ્ધ સંકરાચાર્ય જગત્ને અસત્ય માને છે, અને મોહાર્થ પ્રેરણાને જ વ્યાપાત કરી મુકે છે. આવા વેદેટી, વ્યાસદેટી, જગદ્દેટી, પ્રમ્દભગ્મૌદ સંકરને બૌદ્ધમતના અંતરૂ સેટમાત્ર પણ માન ન આપનાં અભિપ્રાય સ્થિતપ્રથમ પુરૂષા સદાસર્વદા તે માન શ્રીમદ્વેદવ્યાસને જ આપે છે તે અવત ગેઅ છે. માન વંચુત વેદોદ્ધ અને વેદવ્યાગ્રહોદ્ધ સદન ન કરી શકે એ ઉપપન્ન છે, કારણ કે ‘માવેત્યસુતા’ ‘અસત્યમપ્રતિષ્ઠં તે જગદ્ગાહુરનોશ્વરમ્’ હંચાર્દિ ગ્રામમાં પણ માધ્યાચાર્યને ‘આશુર’ કહ્યો છે.

રા. 'તટસ્થ' 'શ્રીત-વૈષ્ણવ' સંબંધને અર્થે અને તેમને માન્ય પ્રમાણ્ય સંચોનાં નામ પુછે છે । 'શ્રીત' એટલે 'વૈદિક', અને 'વૈષ્ણવ' એટલે 'શ્રાદ્ધાભ્યંતરાનંદાવિષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણનો સંબંધી' । 'શ્રીત વૈષ્ણવ' એટલે વેદાદિકસત્પ્રમાણસિદ્ધ શ્રાદ્ધાભ્યંતરાનંદાવિષ્ઠ શ્રીકૃષ્ણનો સંબંધી । પૂર્વ અને ઉત્તર ઉભયાર્થાન્વય વેદ, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા, અઘસૂત્ર, અને સમાધિભાષ્યા એ પ્રસ્થાન ચતુષ્ટયને અનુકૂલ શ્રીમદ્ભાષ્યચરણથી પ્રારંભીને અઘાવધિ સર્વ મહાનુભાવી અનુવાધિમાત્રના પ્રયોજનવાદમાં સર્વોચ્ચ સમાન્ય છે .

વેદાઃ શ્રીકૃષ્ણવાક્યાનિ ન્યાસસૂત્રાણિ ચૈવ હિ ।

સમાધિમાપા ન્યાસસ્ય પ્રમાણં તદ્વતુષ્ટયમ્ ॥ ૧ ॥

ઉત્તરં પૂર્વસન્દેહવારકં પરિકીર્તિતપ્ ।

અનિશ્ચયં શુ પત્ત્વસ્ય પ્રમાણં તથ નાન્યથા ।

પ્રતાદિકદં યત્સર્વં ન તન્માનં કમંચન ॥ ૨ ॥

પારમાર્થિક સપ્રધાનો શાક્યજા કેસ આદિ સેવમાત્ર ઉપયુક્ત થઈ શકતો નથી, તથાપિ રા. 'તટસ્થ'ની 'તેવી જ રૂપિ દશી' તો માધ્વતીર્થાદિથી વિરુદ્ધ કોઈ ચોખ્ખા કેસ થયા નથી, એટલે તેનું પણ સંદેહ જનકપ્રમાણમાં મુકવાની અમને ફરજ પડશે .

જીર્ણવાર્ણપર્ણાકીર્ણવિવિધમતમવનમયે વર્ણપુરે સ્વયં વસન્ દૂપણદહનમુદ્ધા-
વપન નિજમવનદાર્દંદં કિં નાનુસંપત્ત્સ દ્વિચેદાપિ દેવાનાંમિય ન ઘેરિસ કિં યુક્તિ-
કનકપંકસંપટ્ટિતવિવિચિતિગમમહામણિવિરચિતં વ્રજવાદમવનં મમ ॥

'પુષ્ટિપ્રવાહમર્ષાવામેદ' મન્યું સ્વયં રા.ત્રિવેદી સમગ્ર સંખ્યા નથી એ તા. ૧૧-૪-૦૬ ના 'ગુજરાતી પંચ'માં તે તે સ્થાનેના તદ્વપર્ણાં વિસ્તારથી આપીને સિદ્ધ કર્યું છે. પુષ્ટિમાર્ગસ-
જ્ઞાનિ મ-મ વિષે રા.ત્રિવેદીનો પ્રકાર છેક તા.૧૮-૪-૦૬ ના 'ગુજરાતી પંચ'માં આપ્યો છે, તથાપિ તેનું પણ સ્પષ્ટ ઉત્તર શ્રીત વૈષ્ણવે આપતું પણ વિસ્તારથી મોકલી આપ્યું છે .

માધ્વતીર્થે કયો ચોપડી જૂમડેલના ક્યા કોણમાં છપાવી પ્રસિદ્ધ કરી છે તે જાણવાની અમને ફરકાર નથી. માધ્વતીર્થને સપ્રધાનની સમીક્ષા કરવાની આદાક્ષ હોય તો તેણે તે ચોપડી શ્રીનાથ-
હાર, શ્રીમંથ, ધીનિપટ્ટી, ધીજીપુટી અદિ સામમાં વિરાજમાન સર્વ વૈષ્ણવગ્રંથોને મોકલી આપવી, જેથી તેનું જથ્થું ઉત્તર મશે. અરજુપરહિત ત્યાજ કરીને સાક્ષાત્ વૈષ્ણવગ્રંથોની સન્મુખ જવાનું માધ્વતીર્થમાં વીધે ન હોય તો તે તે સપ્રધાનના પ્રસિદ્ધ સ્થાનીયોને તે ચોપડી મોકલી આપવાથી પણ જરાકુમુખ માધ્વતીર્થને ત્યાજ મથ્યા વિના રહેશે નહિ. ત્યાજ માત્રારે કદાપિ અધીર થતું નહિ.

સંદેશચારેના જાણથી વિરુદ્ધ શ્રીરામાનુજ, શ્રીમધ્વ, શ્રીનિગ્માક, શ્રીવશ્વન, શ્રીભાસ્કર, કિષ્કુ, અને નીલકંઠ એ સાતે જાણકારોએ સ્વસ્થસિદ્ધાંતાનુસાર જાણ લખ્યાં છે. એ સાતે જાણકારો પૃથક્ પૃથક્ પણ ચોદરમતો-મુદ્ધન કરવામાં અગતિ નિયત્ત છે, એટલે કોઈ પણ આચાર્યને બીજા આચાર્યની, 'ઓથ' લેવાની જરૂર નથી. એટલું જ નહિ પણ જેનું માધ્વતીર્થની સંપર્કલેખન શ્રીમદ-
ભગવાનનાંશરૂપે શ્રીમદ્ભગવાનશ્રીમદ્ભગવાનનાંશરૂપે કરીને કર્યું છે તેનું બીજા કોઈ પણ આચાર્યથી થતું કદિ છે એમ સાક્ષિમાન રહીને પ્રયોગ પામીએ છીએ.

તા.૮-૪-૦૬ ના 'દેશી મિત્ર'માં આપેલી વાત નિમ્નેસ છે, કારણ કે પ્રામાણિક સંચોથી તે વિરુદ્ધ છે. શ્રીનિષ્ક્રવાચીના સમગ્ર ભક્તિસપ્રદાનથી શ્રીમદ્વશ્વજ્ઞાનાચેલો અણુમતી ભક્તિસપ્રદાન વિભિન્ન છે. શ્રીમદ્વશ્વજ્ઞાનાચેલો 'આદી' જ ન હતી, કે પદમંથ્ર માત્ર. શ્રીકૃષ્ણદાસ શુદ્ધ ન હતો, પરંતુ દિગ્

હતા. શંકરાચાર્યના સપ્રદાયમાં કસ્થિત સિદ્ધપરંપરા છે. તેથી પદ્મસંસંભવે પણ ખરો, પરંતુ શ્રીમદ-વજ્રભાષ્યજ્ઞના સપ્રદાયમાં તો વૈદિક પુત્રપરંપરા છે, તેથી પદ્મસંસંભવતો જ નથી. શ્રીમદ્વજ્રભાષ્યજ્ઞની અનન્ય ભક્તિથી જહાંગીર સદાસર્વદા પ્રસન્ન જ રહેતો એટલું જ નહિ પણ પેલા પાપાડિ-સિદ્ધામણિ દાસનેમ્મવતાર ચિદ્રૂપને અતે માનવિધ્વસ જ થયો, એ મેત્રજવંશના ઇતિહાસવિદને સુવિરિત જ છે. જહાંગીરની જહાંગીરીમાં પણ નિમકમાસા વૈદિક મનાયાં હતાં !

જલનિર્જુષમાં જલવાદ અને માથવાદ ઉભય વાદના મુખ્ય મનોના અધ્યયન વિના બીજા પ્રાકૃત સાધન વ્યર્થ છે. જલવાદ અને માથવાદ ઉભયમાંથી કયો વાદ વૈદિક છે તે નિર્જુષ કરવાનું કામ હાઇ કોર્ટનું નથી, પણ વેદશાસ્ત્રસંપાન વિદ્વદ્ભરતું છે એમ અને કહી સુકમા છીએ. પાપા-ડીનું સાસન કરવાને હાઇ કોર્ટ આદિ ન્યાયસરેશ્વ સમર્થ જ છે.

શંકરાચાર્ય તેમના વાદમાં કાલે માન્ય હોય. શંકરમતાનુયાયી શ્રેયુષ્યેટ બદાર પદ્મો તો શ્રીવજ્રભાષિદ્વાતાનુયાયી પણ સન્ન જ છે. શંકરમતાનુયાયી પ્રજાની અન્ય સંખ્યા વિષે વિચાર તો તા.૧૧-૪-૦૯ ના 'યુજ્જ્વાલી પંચ'માં થઈ જ ગયો છે. ચંપક, કમ્બ, આદિ મુશ્કેલી ક્ષુભવિરહ હોય છે, અને કદક તે સર્વે વિવિધમાન હોય છે, તથાપિ લોકવેદમાં ચંપકદ્વિ ક્ષુભને જ સુખન્ય પ્રસરે છે. બીજાભિરક્ષિત અનંત દુસ્ત્રવ કૌસ્લસૈન્યસાગરને શ્રીકૃષ્ણપરામણ પાંડવો વત્સપદ કરીને તરી મેલા ! શ્રીકૃષ્ણના દ્રોહીનો આ લોકમાં પણ દલાવિ વિજય મનો જ નથી.

યત્ર યોગેશ્વરઃ કૃષ્ણો યત્ર પાર્યો ધનુર્ધરઃ ।

તત્ર શ્રીર્વિજયો મૃતિર્દુવા નીતિર્મતિર્મમ ॥

મદારાજ કાદમ્બ કંઠમાં અન્યમાર્ગીય મુખ્ય પડિનેથી પ્રકરજ્ઞાન્યોના પણ અર્થ, મર્થ સક્યા નથી, તો અણભાવના અર્થ તેમનાથી મરો નહિ એ તેમના નિમવથી મદામન્ય કોર્ટમાં તાવવામાં આગ્રહ ન હતા. વરુનઃ હાઇ કોર્ટનું કામ બપવદાગિર્નિર્જુષ કરવાનું છે, જલનિર્જુષ કરવાનું નથી, એમ મદાનુભાવીઓ ભાજુના હતા. સપ્રદાય શ્રોતસ્વભાષ્ય પ્રસિદ્ધ મર્થ યુગ્મ છે, તેની નિરીક્ષા કરવાથી રા. 'તટસ્થ' આદિને બાલ આવશે કે શંકરમતાનુ યુગ્મ અંદાજના તેમાં યવક્ષ્ણ છે. વેદને અનિષ્ઠ અને મિથ્યા માને તે અવૈદિક, શંકરાચાર્ય વેદને અનિષ્ઠ અને મિથ્યા માને છે, તેથી શંકરાચાર્ય અવૈદિક છે, એ નિર્દોષ વિગ્રહ અનુમાનનું ખંડન 'કુસુમમગનવત્' નહિ પણ 'મગન-કુસુમવત્' છે.

પુરન્દરમદોદ્ભવમચુરવૃષ્ટિસંપીઢિતસ્વકીય-

નરગોકુલાવનપરાપણો લીલયા ।

સ્મિતામૃતસુહૃદ્વિમિઃ પરિવૃષ્ટોપ તાન્ યો ગિરિ

દધાર ચ સ एव हि श्रुतिश्चિસ્ત્તુ સંરાજને ॥ ૧ ॥

માપાવાદાદિવાદૈર્વ્યવહિતામિવ તં વ્યમવાદં પ્રકાશય

શ્રીમત્કૃષ્ણાક્ષયા તદ્વિવિષય ઉદિતો દેવજીવાવનાર્ધય ।

વૈસ્તાન્ન શ્રીકૃષ્ણરૂપાન્ મવિતગુણમણાન્ શ્રીમદાચાર્યવર્ષાન્

ધ્યાયં ધ્યાયં નમામિ સ્મરિતમવહિતસ્ત્વરૂપાદિવૃષ્ટયા ॥ ૨ ॥

અધિકારવિવેક.

મંચાર પુષ્ટિના વિવેક કરીને હવે તેના અધિકારિઓનું સ્વરૂપ દર્શાવે છે.

હવે પુષ્ટિમાર્ગના અધિકારસંબંધ વિચારાય છે. અધિકારવિમર્શન કરતાં નિશ્ચય થાય છે કે જેમાં ભગવદ્કૃપા ઉતરી હોય તે અધિકારી. 'આ' આત્મા પ્રવચનથી નથી મળેતો; જીદિથી કે બહુમત થવાથી પણ નથી મળેતો.' આ કૃતિ ઉપરના નિશ્ચયને વધારે દૃઢ કરે છે. ભગવદ્કૃપાનું પ્રશ્ન નથી 'મતુ; તેનું કારણ જે પુષ્ટિમાર્ગમાં રહ્યું છે, તે વડે પ્રશ્નકૃપાનું અનુમાન થાય છે, કેમ કે ભગવદ્કૃપાવિના પુષ્ટિમાર્ગમાં રહ્યા જ ન ઉઠવે. નિમગ્નના કૃપાપુસ્તક સ્થિતિમાં આપ્તમાનમાં સ્પષ્ટ નિરૂપણ છે કે, માર્ગમાં થતી રહિતને લઈને ભગવદ્કૃપામાન નિશ્ચિત થાય છે. આ સર્વ ઉપરથી પુષ્ટિમાર્ગના અધિકારિનું સ્વરૂપ આ નિષ્પત્તિ થાય છે. પુષ્ટિમાર્ગના હૃદય આપવાની કમળાગી ઉદ્ભવ થયેલી જે ભગવદ્કૃપા, અને તેથી જેની પુષ્ટિમાર્ગમાં રહ્યા થાય તે અધિકારી. 'આવી રહ્યા ઉત્પત્તિ થવામાં હૃદયોક પ્રકાર કહેવામાં આવે છે. દેવી જીવોમાં જે જીવને પ્રભુ પુષ્ટિમાર્ગમાં અંગીકાર દત્તા કર્યું છે, તેને પ્રભુકૃપાથી સત્સંગ પ્રાપ્ત થાય છે, અને પછી તત્કાપી સેવકદિવે પ્રસન્નમુદાર વ્યવસંભવ થવજી, તત્કાલસેવન વગેરે ભગવદ્કૃપા અનુભવ થયા પછી આ માર્ગમાં રહ્યા થાય છે. 'જે પ્રમાણે થયેલા વિશુદ્ધ અંતઃકરણવત્તા ભગવદ્કૃપાની ભગવદ્કૃપામાં જ રહ્યા થાય છે,' જે વાક્ય અવગ્રહાય છે. આવી રહ્યાઓ અધિકારી-પુષ્ટિમાર્ગમાં હોયો નોંધવો. ભારપછી માર્ગમાં રહ્યાપૂર્વક ભવજીવિમાં પ્રજા થાય જીવે મિત્તમાં ભગવદ્કૃપા થાય. પછી મિત્તમ થાય. પછી ભવજીવિની અનુરૂપિ થાય. દિત્તિરકષમાં નિરૂપણ છે કે: 'કર્મના છિદારા નિમગ્નતા ભાવરૂપી કમલમાં પ્રવિષ્ટ થઈને પ્રભુ મીઠું પાપને નાશ કરે છે. જેમ સરસવતી જલમાં માલિન્યનો નાશ કરે છે, તેમ. શુદ્ધ-નિરુપણ થયેલા પુરુષ કૃપાના ચરણમુલને લગ્નને નથી.' આવી રીતે ભવજીવિની આરુપિ થવાથી ભગવાનમાં રહ્યા ઉત્પત્તિ થાય છે. 'દેવ' અર્થે! માર્ગથી અનુભવે ભગવદ્કૃપાને સાંભળતાં સાંભળતાં મારી પ્રભુમાં રહ્યા થઈ, 'આ વાક્ય ઉપરના સિદ્ધાંતને નિશ્ચય દર્શાવે છે. આ રહ્યા અનુભવમાં ન આવે એવી પરેક્ષા રહ્યા કહેવાય છે. આ રહ્યા અત્યંત વગેરેથી અને સ્વપુરુષને સત્કાર, દર્શન વગેરેથી પ્રકટ છે, માટે પ્રથમ કૃપાની સમજાવી. યદ્વત્કૃપાસિમા સુક્તા: એ સ્થોત્રના આપ્તમાનમાં-મીઠુંમાલિનીમાં 'સર્વ સ્થિતિ અર્થેક પદ્યમાં માદકમ્પના ભવજીવિ રહ્યા ઉત્પત્તિ થાય છે' એમ આપ્તમા દરી આ જ રહ્યા સૂચવે છે. એમ જાણવું. તે રહ્યા એક પ્રકારની ભક્તિ જ છે. પ્રથમ સ્થોત્રના મીઠુંમાલિનીમાં પ્રભુ પ્રકારની ભક્તિ ઉત્ત છે-૧. રહ્યા, ૨. સ્વપુરુષ, ૩. પ્રેમ. આ ત્રણ પ્રકારો છે. ત્યાર પછી અનુભવમાં ન આવે એવી ભગવદ્કૃપાને અનુભવરૂપ ભગવદ્કૃપા થાય અને પછી ભક્તિવર્ધનીમાં જન્મવેલી દિશા અનુચાર બીજીરૂપ ભાવ-સદ્ગમભક્તિ દિદિ પામે છે. તે ભાવ ભગવાને પહેલેથી જ-શુદ્ધ પ્રાપ્ત કરાવ્યા પછી, પુષ્ટિમાર્ગે જીવ જીવમાં સિદ્ધ થાય માટે સદ્ગમરૂપ રાખ્યો છે, એમ

૧. નામમાત્રા પ્રવચનેન સમ્યો ન મેષયા ન ગુના મુતેન ॥

૨. પર્વ પ્રવૃત્તસ્થ વિહૃત્તવેતત્તત્તવર્વે પર્વાત્મવચિઃ પ્રમાતે ॥

૩. પ્રવિદ્યઃ કર્મસ્થેન સ્વાર્તા માવસરોદિદ્મ ॥ પુનોદિ શમ્યં કૃષ્ણઃ સલિલસ્થ વયા સમ્ય ॥

ધૈરાત્મા પુરુષઃ કૃષ્ણપાદપૂર્ણ ન મુચ્યતિ ॥

૪. યા શ્રદ્ધવા મેઝનુર્વ વિગુચ્યતઃ મિથ્યસ્થા મમામનુચિઃ ॥

જાણી લેવું. તે જ બીજાવાય દેહેવાય છે. તે જ બાવ ઉપર દેહેલી પરાક્ષ રચિથી અવજ્ઞાદિની સહા-
યના મેલવી અન્તરમાં ભગવત્સૂતિ કરે છે. અવજ્ઞાદિએ સ્વાભાવિક ભગવાન પ્રકટ થાય છે, એ દિ-
તીપરકથના નિર્મળથી એમ નિષ્કલ થાય છે. આવી રીતે અન્તર્ભગવત્સૂતિ યથાથી કંપક અનુભવથી
રચિવિશેષ ઉત્તમ થાય છે. તે પત્યક્ષ રચિ દેહેવાય છે. તે રચિથી તે બીજાસ્વરૂપ બાવ
અવજ્ઞાદિસાધનયથથી વધી જતને પ્રેમરૂપ થાય છે. તે રોહ પ્રત્યુષી છતર જેટલા વિવરમાં રાગ
હોય તેની નિશ્ચિત કરે છે. 'સ્નેહથી રાગની નિશ્ચિત થાય' એ ભક્તિચર્ચની મંથથી. ભગવાનથી
ભિન્ન પદાર્થમાં થના રાગની નિશ્ચિત કરનાર જે ભગવત્સૂતિ તે રોહ એમ એનું લક્ષણ છે. રોહ
પછી સેવા અને અવજ્ઞાદિ વારંવાર થાય એટલે તે જ રોહ શક્તિ પામી આસક્તિરૂપ બની જાય
છે. તે આસક્તિરૂપ રોહ તે ભગવત્સૂતિવદિત સર્વ પદાર્થને બાધક જ દર્શાવે છે. ભક્તિચર્ચની
પ્રકરણમાં પણ એમ જ છે—'આસક્તિથી ગૃહમાં અરચિ થાય છે.' અરચિ એટલે મુદ્દસ રચિ નહિ
એમ નહિ, પણ રચિવિરુદ્ધ ભાવ થાય છે. અરચિમાં 'ન' વિરોધાર્થમાં છે. 'ઠગુદરચેતું' બાધકત્વ
અને અનાક્રમ્ય બાધે છે, એનું ત્યાં જ વિવરણ છે. તે આસક્તિ એટલે ભગવાનના છતર વિવરમાં
બાધકત્વની સૂત્રિ કથનનારો ભાવ. તે જ આસક્તિરૂપ ભાવ ઉત્તરોત્તર શક્તિ પામી વ્યસનરૂપ થઈ
જાય છે. વ્યસન એટલે દેહના મરો, જેમાં વિશેષ ત્યાગજ. વ્યસનરૂપ ભાવને પ્રાપ્ત થયેલી ભક્તિ,
માનસી સેવા દેહેવાય છે. 'ધર્મરમાં ઉદ્ભૂત અનુરાગ' તે જ ઉદ્ભૂત ભક્તિ' એમ ભક્તિચર્ચના વધુવે
છે. 'જ્યારે શીડખમાં વ્યસન થાય ત્યારે જ ભક્તિ મુત્યાર્થ થાય,' એમ ભક્તિચર્ચનીમાં આજ્ઞા
છે. 'પ્રભુમાં ચિત્તનું પરાધાનું તે સેવા, અને તેની સિદ્ધિ માટે તનુજા અને વિતન છે,' આ
પ્રમાણે મુક્તાવશીકરણમાં પણ તે જ અર્થનું વિધીકરણ છે. મુક્તાવશીકરણમાં આનું વિવરણ કરતાં
તા નાવેદત્ત' એ એકાસ્થરકથના વાક્યનો ઉપન્યાસ કર્યો છે. 'જેમ મંગલગત્તની સમુદ્રમાં અવિ-
ચ્છેદ (તુ નહિ એવી) જનિ છે, તેમ જ અવિચ્છેદ-એકસરખી મનની અતિ (પ્રભુ પ્રત્યે)
થાય ત્યારે જ નિર્ગુણ ભક્તિભાવનું લક્ષણ દેહેવાય.' આ પ્રમાણે તૃતીય સ્કંધમાં તેવી જ ભક્તિ
ખતાવી છે. આ સેવાજ્ઞા જ વ્યાખ્યાનમાં જેમ દર્શિત અતિ ગોપિકાની છે, એમ કહી મુખ્યમતજ
તો તે જ છે એમ સ્પષ્ટ કહ્યું છે. માટે વ્યસન મુખી સાધનનું આચરણ છે. એથી જ મુખ્યધિની અને
નિર્નયમાં પ્રમાણ, પ્રમેય અને સાધન એ ત્રણ પ્રકરણથી પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસનનું નિરૂપણ
કરીને આગળ ફક્ત નિરૂપણ કહ્યું માટે શ્રીમદ્ભાગવત વગેરેમાં, શ્રીમદ્વાયકેતો ઉક્તિમાં અને શ્રીમ-
દ્ધૃત્વેશની ઉક્તિમાં ત્યાં ત્યાં 'સાધનો ફક્ત પ્રેમમુખી જ છે' એમ જણાય છે, ત્યાં ત્યાં પ્રેમ અને
વ્યસનનો અર્થ માની કહ્યું છે, એમ ધારતું: પ્રેમવેશડન: વગેરે વાક્યમાં પણ પ્રેમસેવા સંગથી માનસી
સેવા વ્યસનસંજ્ઞાએ જ સમજાવી.

આ પ્રમાણે ભગવાનમાં રચિ યથા પછી અવજ્ઞાદિ સાધનો કરનાથી સિદ્ધ થતી પ્રેમભક્તિની
પ્રથમ-અવસ્થા 'પ્રેમ' દેહેવાય છે, મધ્યમ-અવસ્થા 'આસક્તિ, પરિપાક-અવસ્થા 'વ્યસન' દેહેવાય છે.

૧. સૈદ્ધાંત્યવિનાશ: સ્વાત્મ ।

૨. ભાવકયા સ્વાત્મકાન્ધ: ।

૩. ગૃહસ્થાનાં નામકરમનામકં જ માનવે ।

૪. મા પરાનુરોધીયરે ।

૫. યદા સ્વાદ્વક્તે કૃત્યે કૃત્યાર્થ: સ્વાત્મદંદ દિ ।

૬. વેનસ્તુ પ્રવળે લેણ તાન્નિર્વપ્ત સન્નિવિદ્યા ।

૭. નોર્વિદ્યારિચિદ્વાય વપા તદ્વાન્મલોડ્યુર્વો । સપ્તમે ભક્તિવોલ્લભ વિનુલ્લભ મુદાદ્યન્તુ ।

CHAPTER II.

PRAMĒYA-BRAHMAN.

Section I.

In the preceding Chapter the data on which Vallabhlāchārya bases his conclusions regarding theology and metaphysics are given. This Chapter proceeds to give a detailed account of the conclusions arrived at by him on the basis of the same data. This is technically known as *Pramāya*. The *Pramāya* comprises of Brahman, Jiva, Jagat, etc.; and as Brahman is everything Jiva, Jagat, etc., the word *Pramāya* is very often restricted in its meaning of Brahman alone. So we now consider Brahman or the Supreme as conceived of by Vallabhlāchārya on the authority of the revealed scriptures. It is very essential to grasp this for round the Supreme as the centre the whole philosophy and theology of Vedic scriptures turn.

To a beginner it becomes a great puzzle, as to what Brahman is, specially when he meets with passages in scriptures apparently contradicting one another, and an enormous diversity of opinions among the exponents of Vedic scriptures. One¹ passage of the Upanishads describes Brahman as devoid of any attributes, while the other² as possessed of all attributes. Śaṅkara gives it as his opinion that Supreme Brahman is absolutely free from any attributes while Rāmānuja goes to the other extreme, and declares that the supreme Brahman is possessed of all attributes. Even in the times of Bādarīyana a great conflict of opinions existed among the great doctors of Vedānta. This fact is testified to from the Vedānta Sūtras themselves which are introduced to refute or mention their opinions.

The Supreme³ is described by different names in different Prasthānas. It is known as Brahman in the Upanishads and the Vedānta Sūtras, as Paramātmā in the Geetā, as Bhagavān in the Bhāgavata. A cursory glance at the Vedānta Sūtras will convince the unbiased reader that Vyāsa describes Brahman as possessed of all attributes and all powers. The idea that Brahman is absolutely devoid of attributes does not seem to have at all occurred to him when he summarised the teachings of the Upanishads in his Vedānta Mīmāṃsā. The Vedic⁴ passages describe Brahman as one who is omniscient and omnipotent, the ruler and the controller of all. The powers⁵, knowledge-omniscience and activity are all inherent in Brahman. They are not the figments of nescience. The very name Sacchidānanda by which Brahman is very

1. असूक्ष्मगन्धस्वस्पर्शश्च, etc.

2. यः सर्वज्ञः सर्वशक्तिः

3. इहाम्ने च स्मृतौ ब्रह्मातिष्ठ आत्मयते तयोः । तद्वेति यत्नोक्तोति नमश्चानि पश्यते ॥ तत्तत्तत्तत्.

4. 'यः सर्वज्ञः सर्वशक्तिः' 'सर्वस्य यदा सर्वस्वेष्टानः'

5. स्वाभाविकी ज्ञानशक्तिश्च यः ।

of non-existence. It would therefore show that the so-much-talked-of prominence to all the Vedic texts is illusory. It is only in appearance. Thus it will be seen that the view that S'ankara alone can reconcile the mutual contradictions of Vedic passages by introducing a higher Brahman as referring to S'rutis describing Brahman as devoid of attributes, and a lower Brahman referring to S'ruti passages describing Brahman as omnipotent, omniscient, etc., remains objectionable for the same reason.

Thirdly the propounders confuse the very theory by want of consistency. Once they declare that Brahman, supreme, is devoid of all attributes; then again they assert that it is eternal, pure, intelligent and free. It is impossible to conceive Brahman as absolutely devoid of attributes. Without the divine attributes in Brahman one would get not knowledge, but opposite of knowledge.

The question of a faithful and harmonious interpretation of mutually conflicting passages of the Upanishads has been treated by Vyāsa. The difficulty of this problem is enhanced by the fact that Vaidikas are always anxious to look on all passages of the Vedas with an equal reverence. The passage describing Brahman as Nirākāra carries as much weight as the passages describing Brahman Sākāra. Like Sankara they would not like to subordinate one to the other.

The solution of this difficulty as given by Vyāsa is worthy of his powerful genius. One is reminded of Vyāsa's great zeal in refuting the Sāṅkhya doctrine. To completely crush their claims on the Vedas it is not impossible that he might have the idea of still more carrying on with his success. By denying the attributes of Prakṛiti of Sāṅkhyas in Brahman, he gives a rude shock to the Vedic claims of the Sāṅkhyas. This exactly coincides with the view that the negative S'rutis deny only the Sattva, Rajas, and Tamas, the attributes of Prakṛiti in Brahman, while the positive S'rutis describe the Aprākṛita-unearthly divine attributes of Brahman. Thus Vyāsa evolves a pleasing and harmonious meaning from the mutually conflicting passages of the Upanishads and at the same time gives an equal scope and prominence to all of them without the least violence to them.

Again, only what belongs to this world, what is seen in this world can be negated in Brahman; but what is beyond this world, what is divine cannot be so done in it. S'rutis when they describe Brahman as Ānandamaya, omniscient or all-doer, they speak of the divine Alati-kā-Aprākṛita attributes of Brahman, but when they describe it as one without parts, Niranjana-Āsthūla, 'Neti-neti,' Nirguna, etc., they do not negative the divine attributes spoken of Brahman before, but only the Prākṛita attributes. This interpretation of the Vedic passages completely harmonises with the wording of the Vedic verses. In the first part of the verse we meet with a negative conception, while in the second part with the positive. In the first, Brahman is described as one beyond mind and

speech; while in the second part the person who has obtained bliss of Brahman is past all fear. Hence¹ only the 'Prākṛita' attributes are denied in Brahman by sentences like 'Neti-neti' but not the Divya-divine attributes like those in sentences 'He is certainly bliss,' etc., spoken of Brahman before. This way of harmoniously interpreting the S'ruti passages is at a very great advantage as being easy and natural, and obviates the necessity of dreaming of two Brahmanas, viz., Saguṇa or lower and Nirguṇa or higher.

Vyāsa, it appears, does not stop here; he is not fully satisfied with this and he boldly goes a step further, when he² declares that Brahman is possessed of even contradictory attributes. When Brahman is possessed of all attributes there is nothing incongruous if it is possessed of contradictory ones.

That this is the view of Vyāsa can be seen from the line of reasoning adopted by him in the following Sūtras. The view of the opponent who maintains that Brahman is Avyakta³ i.e., one which is beyond conception, which is described only negatively in S'rutis and Smritis, is refuted⁴ by Vyāsa by saying that when Brahman is pleased through devotion, it does manifest itself at its own sweet will. Numerous passages⁵ from the Upanishads and Gṛēta give testimony to the fact that Brahman is seen and realised, and hence it is not Avyakta. In numerous passages of the Upanishads Brahman is described as possessed of contradictory attributes. It⁶ is the smallest and the biggest. There⁷ is none greater than Brahman, nor his equal, and at the same time it is equal to a gnat and also to an elephant. Sitting,⁸ it goes to a distance, while lying, its motion covers everything. All this would go to show that Brahman is possessed of contradictory attributes, if only they are interpreted such as they are without the twisting wand of Māyā. Brahman is partless, still it develops this universe etc. from itself without undergoing the least change in itself. It⁹ runs without feet, catches without hands, sees without eyes, hears without ears. It is all-pervading, still it resides in the heart of all individuals. It is merciful and

1. प्रकृतेतावत्तु हि प्रतिपद्यति ततो प्रवर्तते च ह्य. (V. S. 3. 2. 22.)

2. अनन्तमवस्थां भवितुं शक्नुते. V. S. 3. 2. 27

3. तदव्यक्तमाह हि V. S. 3-2-28 I.

4. अपि संवदने प्रत्यक्षानुमानाद्वा. V. S. 3-2-29.

5. बभौवस्तुते तेन सन्धः । त्वं वदने निश्चलं श्वायमानः । कश्चिद् धीः प्रत्यक्षावस्थानेन । पश्य स्मि मे बोधितः । न तत्राहं भगवन्मां शब्दः अहं पर्यायोऽर्हन् तान्मुद्रु च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परंतप । etc.

6. अनीः अनीयान् महतो महीयान् ।

7. न तत्र समान्धः कश्चिद् भूवते, समो न पश्यति समो मायेन ।

8. भाषीनां ह्यं प्रवति सन्धोऽति सर्वत्र ।

9. भाषिणोऽपि अनीयं पशतो पश्यत्यवष्टुः स भूतोऽवर्कः । न तत्र कार्यं कारणं च विद्यते स्वानाधिक्यं शान्तमलक्षितं च ॥ etc.

just. Brahman is with attributes (Sādharmaka) and without attributes (Nirādharmaka) with form (Sākāra) and without form (Nirākāra) Nirviśeṣa and Saviśeṣa, firm (Kūṭastha) and moving (Chala). It is beyond our reasoning. All these attributes are not due tonescience (Māyika), but they are real and non-dual from Brahman. Beyond speech and thought as it is, one attaining its bliss is fearless. The nature¹ (Svarūpa) of Brahman is so wonderful that even so-called contradiction (Virodha) in it is merit. Tho² whole of this wonderful creation takes place within itself. To Brahman³ the creation of this whole universe is a mere sport; so much so that, if any one were to sing this glory of Brahman he would get Moksha. This Brahman is one and infinite. One⁴ as it is, it manifests itself in infinite forms. Unborn⁵ it is born. At the time of incarnation it does not fall from his original state, hence, it is sung as (Achyuta) infallible. The wheel (a symbol of fire) and couch (symbol of water, Garuda and serpent bearing mutual and natural animosity) are to be seen in the presence of Vīṣṇudeva. This mythology illustrates the Vedic truth that Brahman is possessed of even contradictory attributes.

No incredible demand is made on the credulity when Brahman is defined as possessed of contradictory attributes. This has been the belief of the Vedic seers from the times immemorial. Lord Krishna teaches the same thing, when he teaches Arjuna 'I am' the beginning and end of the universe.' Even Śāṅkara is unconsciously teaching the same thing. In his commentary on the Vedānta Sūtras (2-1, 7) he first writes that partless Brahman evolves this universe from within itself without undergoing the least change; but soon after this, his zeal for the theory of nescience baffles him and he hazards to twist the real truth, subjecting himself thereby to a justly severe criticism⁷ of Vallabhaśārya.

It has been pointed out that Brahman is possessed of all attributes even those that appear to be contradictory—appear⁸ to be—because Brahman being possessed of infinite powers and attributes, the apparent contradiction is no demerit in Brahman but it suggests the highest glory of the greatest Brahman.

1. विद्यमानं प्रकृतौ रूपमाय. Anu Bhāṣya.

2. भाव्यानि वैचं विविधाश्च हि । V 8. 2. 1.

3. लोकवत् स्वीकार्यवत् । V 8. 2. 1. तस्य स्वीकार्यत्वेऽप्यन्यत्वं सम्कीर्तनं शीतः ।

4. एकीर्णवत् स्यात् । छांसीय्य.

5. भवत्ययानो बहुधाभिजायते ।

6. सर्वं सर्वस्य जगतः प्रभवः प्रलयस्तथा । G. 12.

7. एवं परिहृतेऽपि होये स्वस्याऽनुपपत्तिमुद्देश्य सर्वगन्तव्यं वक्ष्यमन्वतिः सविद्वत्तया, सुवेद्यं चक्षुःश्रोत्रात् । 2. 1, 27.

8. सर्वभगवन्मये प्रकृति विद्यमानावाच्य A. B. 2. 1. 27

સ્વધર્મના મુખ્ય સિદ્ધાન્તો.

૧. જગત સ્વ છે.
૨. જગત, જ્ય, બ્રહ્માંડ, અક્ષર સ્વરૂપિણી નિમિત્ત અને ઉપાધાન કારણ શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મ મુખ્ય પરમપ્રમા જ છે.
૩. જ્યે અનિવાર્ય કલ્પેથી અવત્તામયતત્ત્વ સંસાર મિથ્યા છે.
૪. જ્ય જગત છે, શુદ્ધ નિર્ગુણ બ્રહ્મને બંધ છે, બાધક નથી.
૫. પરબ્રહ્મ પુરુષોત્તમ શુદ્ધ બ્રહ્મ અક્ષર બ્રહ્મ અસ્થિતભૂત છે.
૬. સર્વોપરિ વેદાદિ શાસ્ત્ર પ્રતિષ્ઠાસ્થિત પરમશાસન વશ શીશુ જ છે.
૭. શુદ્ધની સેવા જી જી બંધ જ્યને ધર્મ છે, કોઈકે વશતઃ સ્વધર્મ શુદ્ધસેવા જ છે.
૮. આત્મનિવેશ અને પ્રભુપ્રપત્તિ વિના જન્ય વિશ્વધર્મ હોઈ શકે જ નહિ.

GRATIS.

The 'Suddhādvaita Philosophy' or 'System of Vallabhāchārya,' by Mr. Mulchandra T. Telivala, B.A., will be posted to any gentleman by applying to—

Hanuman Street, }
BOMBAY, 1. }

ISHVARDAS TRIBHUVANDAS VARJEEVANDAS SETH.

‘પુષ્ટિશક્તિસુધા’ના આહુકોને સવિનય નિવેદન.

આ માસિકના સર્વ સેખોના જે સેખ લખે છે તે સાપ્રદાયિક સેવા કરવાની વિમલ જુદીથી જ લખે છે, તેથી બીજા જવેલી માફ આ માસિકના સેખકોને આપવામાં ફાળો ખસ મિલકુલ થતો નથી, એ જણાવતાં આનંદ થાય છે. માસિકની જવાબદારી વગેરે ખસ પછી જ કરેલથી કરવામાં આવે છે, તેથી નાજવરમાંથી જે કંઈ જયસે તેમાંથી સાપ્રદાયિક પ્રાત્નિક પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવશે. વૈષ્ણવભાઈશ્યામ આવાં માસિકના પોતે માફ પડુ નેહ્યે, કાટકુ જ નહિ પડુ પેતાના મિત્રોને પડુ આવાં વાર્મિક કાર્ય તરફ પ્રેરવું ખસ સક્ષમ રાખુ નેહ્યે.

સુબાઈ,
મિન્સેસ સ્ટ્રીટ.

પ્રકાશક.

पुष्टिभक्तिसुधा.

नायमात्मा प्रवचनेन ह्यभ्यो न मेधया न सहना धृतेन ।

पमेवैष वृणुते तेन सम्यस्तस्यैव आत्मा वृणुते तज्ज्ञे स्वास ॥१॥

नाहं वेदैर्न तपसां न दानेन न खेयया ।

शक्य सर्वेषां द्रष्टुं दृष्टवानसि मां यया ॥ २ ॥

मत्स्या स्वनन्यायां सुकयः ब्रह्मेवाविधोऽर्जुन ।

सातुं द्रष्टुं च तत्त्वेन प्रवेष्टुं च परन्तप ॥ २ ॥

वर्ष ६.] मङ्गलवार १०/११/१९०६. भाद्रपद, अष्टमि ११. श्रीवृन्दाबाद ४८८. [३७७८]

ત્રી વચ્ચે પ્રકાશક,

વાઠીલાલ નંગીનદાસ શાહ. બી.એ. એલ્યુએલ્યુ. બી. વસેલ, હાથકાંઈ-સુખેઈ

विप्रश्न

•संयोजक।

- [illegible]

पुष्टिभक्तिमुधा.

श्रीकृष्णाय नमः ॥

*प्राचीनपद्यानि ।

शुश्रूक्ष्मिमासितापांगध्यानावस्थितचेतसा ।

प्राप्तवशिनरूपाय गोविन्दाय नमो नमः ॥ १ ॥

शून्यं ज्ञानेन पूर्णं मां पूर्णज्ञानेन यः स्वयम् ।

कृतवान् कृपया पूर्णं तस्मै पूर्णात्मने नमः ॥ २ ॥

दक्षिणेन करेणासौ वृष्टीकृत्य मनीसि नः ।

यामं करं समुपशृत्य निहनुते पश्य चातुरीं ॥ ३ ॥

आन्दोलयति गोविन्दं गोपी वदन्तमानसा ।

शोभां मनोति रुचिरां मानमानापनोदयोः ॥ ४ ॥

अपराधघनोन्मुक्ताचिन्तासाराद् विपीडितम् ।

को मां प्रातुं तमः श्रीमद्गोवर्धनधरं विना ॥ ५ ॥

चिन्तान्धकूपे पतितं कालध्यालुमुखे गतं ।

को मां प्रातुं तमः श्रीमन्नवनीतमियं विना ॥ ६ ॥

संसारसागरे मग्नं चिन्ताप्राहसुखे गतं ।

विना श्रीमधुरानाथं को मां प्रातुमिह तमः ॥ ७ ॥

॥ इति श्रीगिरिधरजीसितानां पद्यानि ॥

श्रीविह्वलेश तव पाणिसरोजमेतन्नन्दालयस्य नियतं नवनीतपात्रम् ।

नो चेन्नर्पयसि यस्य शरःप्रदेशे तस्यान्तिकं द्रुतद्वपैति कथं मुकुन्दः ॥ १ ॥

श्रीरघुनाथानां पद्यम् ॥

श्रीगोपीजगन्महाय नमः

श्रीमत्प्रभुचरणानां स्वतंत्रलिखनम् ॥

कथा इमास्ते कथिता महीपतां विहाय लोकेषु यज्ञः परेषुपायः ।

विज्ञानवैराग्यविवक्षया विभोर्वचो विमूर्तिर्न ह्यपारमार्थ्यम् ॥ १ ॥

आश्रयनिवारणम् ।

स आश्रयः परं ब्रह्म श्रीकृष्ण इति गीयते ॥ २ ॥

यावत्तु साधनावस्था तावदन्याश्रयो भवेत् ।

पूर्णे त्वनुग्रहे भावाङ्कुरे जाते रसाश्रयः ॥ ३ ॥

दशधा रसरूपः सम्भवतार इतीर्यते ।

तादृशी भावना कार्या यया भावाङ्कुरोदयः ॥ ४ ॥

श्रीमदाचार्यकृपया भवेद्भाषो न चान्यथा ।

भावात्मा भगवान् कृष्णः स एव आश्रयो मतः ॥ ५ ॥

भाषो भावनया सिद्ध इति वाक्यात्मनीयते ।

तद्भाष्यपरिनिष्ठानां हृदि भावाङ्कुरो भवेत् ॥ ६ ॥

तदा दशा भवेदेवा स निरोप इतीर्यते ।

समानसीन आत्मा जनानां नामानि कृत्वाभिवदन् यदास्ते ॥ ७ ॥

अनवीधिषु कौतुकानि कुर्वन् सखि दष्टो हि तथापि (त्वया ?) नन्दस्नुः ।

तदनन्तरं सणं निपगस्मृतिधारामदृष्ट्वादेव चास्ते ॥ ८ ॥

श्रीचोदस्यलकटितटकांचीदामप्र पदयोः ।

सततं विहरन्ती वनमाला मत्तालिकुलैरभवदुत्तरीता ॥ ९ ॥

तमेव धीरो विज्ञाय मर्मा कुर्वत द्राक्षणः ।

नानुध्यायद्बहून् शब्दान् धावो विग्लापनं हि तत् ॥ १० ॥

आभाषतमेवात्र केवलं चेत्समाधितः ।

गंगावद्विषयैव शंभुषश्च फलिष्यति ॥ ११ ॥

य एनं वेद सत्येन मर्तुं सद्यो जातमृत जहात्येवः ।

तत्रागाद्वितीयं मोक्तुं एव दुःसंगवर्जनम् ॥ १२ ॥

पारमार्थ्यामिदं ज्ञेयं नान्यत् श्रीगोकुलेश्वरात् ।

वधोविभूतिकयनात् श्रीमदाचार्यशेषनम् ॥ १३ ॥

स एव परमार्थोऽस्ति ब्रह्मविष्णुहरात्मकः ।

स्वयश्चोक्तानसंहृष्टदयामोमविष्टरः ॥ १४ ॥

संकर्षण इवात्रापि स विज्ञेयस्तु भावनात् ।

वागुदेव स विज्ञेयो यः शेते तत्र सर्वदा ॥ १५ ॥

मधुञ्ज इव विज्ञेयो भाषाधारः स रापसा ।
 कामस्य वृत्तिमानन्दं वस्यामे भाजयेहमा ॥ १६ ॥
 अनिरुद्धः स विज्ञेयः पुष्टिर्नस्मादमूत्स्फुट्य ।
 स हि स्त्रीलाभको मूत्वा भावं प्राह सुदुर्लभम् ॥ १७ ॥
 आरुह्य ये द्रुमसृजानिष्ठिपूकमसंशयम् ।
 स हि पूर्णगुणः प्रोक्तः श्येनेन किकिरी ? विना ॥ १८ ॥
 स्वाधिकारानुसारेण मार्गस्त्रेधा फलाम हि ।
 मुक्तिस्त्रीला ह सा र्पा ? ह्यनिमानसहसके ॥ १९ ॥
 अलौकिकस्य संसिद्ध्या भामपूरिताविग्रहः ।
 समाश्रये विमानियादरेरपि हरिर्यदि ॥ २० ॥

विद्वानपैराग्यविविक्तयेति प्रोक्तं यतः श्रीशुकपादपदैः ।
 अतोपमेवाप विमावनीयो माधोदयासान्य इहामयेति ॥ २१ ॥

श्रीमद्वसुधरण्याविरचितं स्वयं बलिजनं संपूर्णम् ॥

श्रीवल्लभाचार्यवरणांभोवदेभ्यो नमः ॥

श्रीकृष्णाय नमः ।

श्रीमद्गोपीनाथानां पद्यानि ॥

गोपिकावद् विमयोगे कास्रसेपाय सर्वपा ।
 कृष्णमूर्ति मियां कृत्वा ममेत् वचज्जावतः ॥ १ ॥
 भावात्माविमयोगेऽपि न स्यात्तुं शक्यते यतः ।
 अतः स्वहृदयैः भावैः मूषयेत् तं मनोमयम् ॥ २ ॥
 यष्ट्यार्थयोर्निरयतानद् भक्तिरास्पन्तिकी हरौ ।
 वदेति श्रीवल्लभेति नामोच्चारणमाश्रितः ॥ ३ ॥
 स्वार्थप्रकटसेवाख्यमार्गे धीरल्लभममभोः ।
 अंगीकृतस्य मे भोक्तव्यं स्वास्ये कुरु हुताश्रन ॥ ४ ॥
 सौदर्यं निमद्भूतं प्रकटितं स्त्रीगूढभावात्मकम् ।
 उरुपं च पुनस्त्वदन्तरगतं भावीविश्वत् स्वमिये ॥

श्रीसर्वोत्तमजी विषे गोविंदस्वामीकृत पदो.

[अनुसंधान गतांक १-४ पृष्ठ १०२]

राग धम्याश्री.

मेरो सर्वस्व श्रीकृष्णास्य ।

मायावाद निवारण कारण कीनि हैं अणुभाष्य ॥ १ ॥

सुर नर मुनि देव कोटि तेंती सों करत हैं सदा उपास्य ।

यह राजि और तत्त्व कहिरे मानें होंहि लोक उपहास ॥ २ ॥

श्रीवल्लभचरणकमलसेवकमन सचते रहत उदास्य ।

श्रीविठ्ठलपदरज गोविंदको करत पहिर्मुख हास ॥ ३ ॥

राग भैरव.

कृपासिंधु कृपा कीनि दरश दिखायो ।

भटकी भटकी अब यह निधि पायो ॥ १ ॥

श्रुति स्मृति शास्त्र पुराण अगोचर सुर नर मुनि

कोउ पार न पायो ।

श्रीहरिवदनवाहि कृष्णा करी निन

स्वरूप माहिमा पमायो ॥ २ ॥

पद साधन आधिकार नष्ट मए कलिमा

कृष्णमजनजु दिखायो ।

यह विवेक जानि जिय अपनै

जन गोविंद विमल यक्ष गायो ॥ ३ ॥

સર્વોત્તમસ્તોત્ર.

(અનુસંધાન વર્ષ. ૫૪ અંક તૃતીય-ચતુર્થ ૫૪ ૧૦૧.)

શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્યઃ—લોકમાં પ્રકટ પૂર્વ પુરુષોત્તમ છે તેમાં પ્રમાણ શું શ્રીમ. સંકેત કરે તે તેના નિવાસ સાઈ શ્રીમદ્વપ્રભુચરણ શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્યઃ શ્રીમ ત્રીજા નામની વ્યાખ્યા કરે છે. શ્રીકૃષ્ણ અક્ષિતમાર્ગીય રસાત્મક હોવાથી તેમાંથીનું આસ્ત્ય-મુખાવિંદ પશુ તેવું જ (અક્ષિત-મર્ગીય રસાત્મક) હોય તે મુખ જ છે મારે કંઈ પણ યોગ કરવી નહિ. શ્રીમદ્યાર્જ-ચરણ શ્રીકૃષ્ણનું આસ્ત્ય મુખાવિંદ છે તેથી તેઓથી પશુ રસાત્મક છે.

સ્વાસ્ત્ય પ્રાપ્ત્યર્થે જ્ઞાન દિ (સ્વમુખને નિશ્ચયે પ્રાપ્ત-પ્રકટ કર્યું) એ પ્રમાણે તૃતીય શ્લોકમાં જે વ્યાખ્યા કરી છે તદર્થક આ નામ છે.

શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્ય—શ્રીકૃષ્ણનું મુખ વૈશાનરાખ્ય-વૈશાનર-અભિ નામે છે. આ તે (શ્રીમદ્યાર્જચરણની વૈશાનરતા તે) નિમિત્તિક છે વાસ્તવ નથી. તેથી તત્ત્વજ્ઞાનિ (શ્રીમ-દ્યાર્જચરણના વાસ્તવિક સ્વરૂપને જાણવારા શ્રીપ્રભુચરણે મીઠાશાદકમાં) વ્યાખ્યા કરી છે કે મહાનાયોગકારદમશમનવદુષ્ટાદયાપનાય મિસોમ્યામધિસ્ત્વં ઘર્જિતં તે કથિં સિરપિ સવા વસ્તુતઃ કૃષ્ણ વચ્ચ અઘાનાદિ અધમર પ્રથમન કરવાની ખડતા-ક્ષતા-ચતુષ્ઠ ખ્યાપન કરવા સાથે 'શ્લોકમાં આપથીનું' (શ્રીમદ્યાર્જચરણનું) અભિત્વ કવિ-ઓએ વર્ણન કર્યું છે પણ વસ્તુતઃ આપ સદા કૃષ્ણ જ છે.

અમર કૃષ્ણપદ્મો કૃષ્ણદેવાયનવ્યાસ પશુ કહેવાય છે તેથી કાર્જ્વલ્ય શ્રીમદ્યાર્જ-ચરણ ઉપરનાં (શ્રીકૃષ્ણના તથા વ્યાસજીના) આસ્ત્ય છે. અસ્તોને મુક્તોને આર્જુનક હોવાથી અને સર્વ રસના ભોક્તા હોવાથી શ્રીમદ્યાર્જચરણને ભગવાન્તત્ત્વ જાણવું. શ્રીમદ્યાર્જચરણ નિઃશયોને મુક્તોને પણ આનંદ આપે છે અને સર્વ રસનો ભોગ કરે છે તેથી તેઓથી અમરનાં આસ્ત્ય-મુખ છે. તેઓથીને આસ્ત્યત્વ તે શ્રીભાગવતના અભિપ્રાય વર્ણન કરવાના સામર્થ્યથી છે. શ્રીમદ્યાર્જચરણમાં શ્રીભાગવતનો અભિપ્રાય કથરાત્ સામર્થ્ય હોવાથી તેઓથી વ્યાસાસ્ત્ય પશુ છે. અને તેથી જ વ્યાપક શ્રીમદ્ભાગવતનો વિવરણના આરંભમાં વ્યાખ્યા કરે છે કે 'મતો મુદ્ધા મૂઢાર્યે પ્રકટીકરોમિ સંતતં વ્યાસસ્ય વિષ્ણોઃ પ્રિયમ્' તેથી આનંદથી વ્યાસ વિષ્ણુને નિરંતર પ્રિય ગુણધર્મે પ્રકટ કર્યું.

શ્રીકૃષ્ણ કૃષ્ણપદ્મો ભક્તાસહિત લીલારસના વિવિધ ખૂદ ભાવવંત્રનું સૂક્ષ્મ શાય છે. તેથી લીલામાં ઉજ્જ્વલિત વિવિધ રસભાવથી વ્યક્તિત પ્રકુસિત 'પરમ પ્રેમસ્પર્શ શ્રીમત્-પ્રત્યુપિવાના પ્રત્યંજના સંકેતો પૂર્વપરમાર્નંદ સુધામ્નિ લીલાત્ર પામે છે, અને તેથી મલિંચિત્ અનિવંચનીય અર્જવતર ગુણના-ભારથી શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્ય અતિ મનોહર થાય છે. તેથી ગુણના-રેશના-મનોહરતા કદાપિ લક્ષ્મીરસનું પશુ થતી નથી. શ્રીમદ્યાર્જચરણ તેજ રસાત્મક સ્વરૂપનાં આસ્ત્યપ્ર હોવાથી તેવું સમ્બર્ધવિસિષ્ટ ગુણનાસહિત નિઃ સ્વરૂપ શ્રીમત્ પ્રભુચરણને અનુભૂત થાય છે તેથી શ્રીમત્પ્રભુચરણ પ્રથમ પરમાર્નંદ શ્રીમ્ આપથીનું નામ વ્યાખ્યા કરી તત્ત્વજ્ઞાનક શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્ય નામની વ્યાખ્યા કરે છે. તેથી જ વ્યાખ્યા (શ્રીમદ્યાર્જચરણનાં) સ્વરૂપનાં આનંદપૂર્વક તદ્દેકમની (તેઓથીનું શ્રીમ્ મન રાખી)

(આ સ્તોત્રનો) જપ કરનારને શ્રીકૃષ્ણધરામૃતાસ્વાદસિદ્ધિ થાય છે એમ જમરદીટ ન્યાયથી બાણ કરવામાં આવી છે. તે દીટ (દીડા) જેમ જમરના બ્યાનથી જમર થઇ મધ્યપાનાદિક કરે છે તેમ આ આસ્ત્ર સ્વરૂપના બ્યાનથી એવા રસાત્મક થઇ રસપાન કરે છે એમ બાવ છે. નહિ તો, આચાર્યશ્રીને તત્સિદ્ધરૂપવતો બાબાવ હોય અર્થાત્ આચાર્ય-શ્રીજી તેવું સ્વરૂપ ન હોય તો તેઓશ્રીનાં નામને તે દાન (તેવા રસદાન) કરવાનું સામર્થ્ય પણ ન હોય. આર્જુન પરમાર્ત્ત સ્વરૂપમાં જ છે એમ જણાવવાને શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્ર એ નામની પરમાર્ત્ત નામ પછી બાણ કરી છે.

પરમને પ્રરથોત્તમને બાનંદ જેમાંથી માય છે તે પરમાર્ત્ત. એવાં આચાર્યશ્રીનાં નામની શ્રીમદ્બ્રહ્મચરણે બાણ કરી તેમાં કોઇ યંત્રા કરે કે બગવાનને પણ બાનંદ કરવાપણું અનુચિત જેવું લાગે છે કારણકે તેવું (બગવાનને બાનંદ કરવાપણું) કોઇ નથી, તો તેના નિરાસ સાથે શ્રીમદ્બ્રહ્મચરણ તૃતીય નામ શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્ર બાણ કરે છે. શ્રીકૃષ્ણનું આસ્ત્ર મુખ તે શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્ર શ્રીમદાચાર્યચરણ છે, અને તેથી કયવે છે કે તે (શ્રીમદાચાર્યચરણનાં) સ્વરૂપના અગ્રાનવાણ મુખ તને (યંત્રા કરનારને) તે (બગવાનને બાનંદદાતાત્) અનુચિત લાગે તે સત્ય છે, પરંતુ વિદ્વાનોને (આચાર્યશ્રીનાં સ્વરૂપને જાણનારને) તો અનુચિત લાગતું નથી; કારણકે આપશી શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્ર છે. સંપૂર્ણ સ્વરૂપમાં દર્શનીય (દર્શન કરવા યોગ્ય) મુખ છે, તેની રીતે શ્રીમદાચાર્યચરણ પણ દર્શનીય છે. વળી મુખ્યાર્ત્ત વિના પોતાને બગવાનને યીદાકરણને પણ બાળના (ગોપીજનોના) અપદામૃતનો આરવાદ થાય નહિ, અને તેથી વિષે (મનસ્થિતિવતી બ્રહ્મા વિષે) કયાકાદિક પણ થાય નહિ, પોતાને દશન મુખ પણ ન થાય (સ્પેષમાં નિજ મુખનાં દર્શનથી બાનંદ થાય છે, મુખ વિના તે થાય નહિ) તેથી શ્રીમદાચાર્યચરણને તથાત્ એટલે બગવદાનંદદાતાત્ (બગવાનને પણ બાનંદ દેવાપણું) છે. આચાર્યશ્રીનાં પ્રાકટ્ય પદેમાં કોઇપણ કેકાણે બગવદ્બોજાન્યાદિક થયું નથી પછી (શ્રીમદાચાર્યચરણનાં પ્રાકટ્ય પછી) તૃતીય બ્રહ્માને વિષે બગવદ્બોજાન્યાદિક થયું છે એમ શ્રીમદ્બ્રહ્મચરણે શ્રીવક્ષમાદ્યમાં નિરૂપણ કર્યું છે. “અદ્વા તદ્બોજાલેષાઃ સ્વચ્છદનકમલે ચારુદાસે કરોતિ” તે (પોતાને જે અર્પવામાં આવે છે તે) શ્રીગોપીજેષ ચાર (મુર) દાસવાળા સ્વચ્છદનકમલમાં સાક્ષાત્ ધરે છે. તેથી સર્વત્ર શ્રીમદાચાર્યચરણને બગવાનને બો-ઠતાનું બાનંદદાતાત્ છે. બગવાન સર્વનો ઉક્તોચ શ્રીમુખથી કરે છે અને તેથી આપશ્રીને જે બાનંદ થાય છે તેનું દાતાત્ (દાન કરવાપણું) શ્રીમુખને શ્રીમદાચાર્યચરણને છે. શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્ર શ્રીમદ્બ્રહ્મચરણના દશમ રક્ષના તૃતીયાધ્યાયાર્થબોધક શ્રીમદાચાર્યચરણનું નામ છે. શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્ર એટલે શ્રીકૃષ્ણનું મુખ. જેનીરીતે જન્મમાં (અવયવમાં) મુખનું પ્રાધાન્ય છે તેની રીતે કાશમાં આધિ-દેવિક દક્ષિણામનું, અવતારમાં કૃષ્ણાવતારનું, સ્તુતિમાં વસુદેવની (વસુદેવે દેરી) સ્તુતિનું, પ્રાર્થનામાં દેવદાહની (દેવદાહને કરેલી) પ્રાર્થનાનું, વાગ્દેવમાં બગવદ્વાગ્દેવનું, લીલામાં પ્રાકૃતભાવની (બગવાનની મનુષ્યરૂપની) લીલાનું પ્રાધાન્ય છે. અને તે શ્રીમદ્બ્રહ્મચરણના દશમ રક્ષના તૃતીય અધ્યાયમાં કહેવામાં આવ્યું છે.

(અક્ષાલિના મન) પછી સર્વ શુભોપેત પરમશોભન કાસ થયો. આથી દાસનું પ્રાધાન્ય બતાવે છે.

તે અશ્વત્થામૃત કમલને જાળાવી (વસુદેવે દર્શન કર્યા) આથી કૃષ્ણવત્સલ પ્રાધાન્ય મળે છે.

આખરે એ જાળાવી છે કે આપ પ્રકૃતિથી પર સાક્ષાત્ પુરુષ છે. આથી વસુદેવની સ્થિતિની પ્રધાનતા બતાવી છે.

હે વિશ્વાત્મનૃ, આ અસૌકિક રૂપનો ઉપસંહાર કરો (અર્થાત્ સૌકિક સદૃશ રૂપથી સ્થિતિ કરો.) આથી દેવકીપ્રાર્થનાનું પ્રાધાન્ય બતાવે છે.

હે સતિ માતા, તમે પૂર્વજન્મમાં સ્વામંભુવ મન્વંતરમાં પૃથ્વી દેવતા આથી ભગવાન-વામનનું પ્રાધાન્ય બતાવે છે.

(પછી પોતાના માતાપિતા દેવકીવસુદેવના દેખતાં ભગવાન સ્વેચ્છાથી ઝડ) પ્રાકૃત સૌકિક સિદ્ધિ બાલક (નેત્રી) થયાં. (ત્યારપછી કહેવાય તમે બહુતા હો તો મને એકાદ લઈ જાઓ અને મારી માથાને લાવો એમ) પ્રેરણા કલમેલા તે વસુદેવે સુતને સમ્યક્ લઈને (ક્ષમણ વગેરે જેમાં પાશરેફ છે તેવા પાત્રમાં પધરાવીને) સતિક્ષમદર્શીથી (બહાર જવાની ધક્કા કરી ત્યારે જાન શબ્દથી પ્રસિદ્ધ યોગમાયા નિમિષભૂત નંદની જવા મરોહથી જન્મી.) આથી પ્રાકૃત ભગવદ્દીક્ષાનું પ્રાધાન્ય બતાવ્યું.

કૃપાનિધિ:—શ્રીકૃષ્ણાસ્ત્વતી (શ્રીમદ્ધર્માચરણની) પશ્ચ શ્રીકૃષ્ણપુરુષતા હોવાથી જેમ તે (શ્રીકૃષ્ણ) અસૌકિક મન્વંત્ર પ્રકટ થયા તેમ તેઓનીના આસ્તનું (શ્રીમદ્ધર્માચરણની) પ્રાકટ્ય અસૌકિકમાં જ થતું ઉચિત છે પરંતુ સૌકિક વિષે થતું ઉચિત નથી એમ આશંકા થાય તેના નિરાસ સારું શ્રીમત્પ્રથમત્વ સ્વીકૃતિ ચતુર્થ નામ આપા કરે છે 'કૃપાનિધિ:' કૃપાના નિધિ, નિધાન, બંધાર, સ્થાન એટલે નિરુપધિ અસૌકિક કૃપાના અગ્રમય. કૃપાવિષ્ણુ-ચોતું (જેમાં ઉપર કૃપા કરવાની છે તેઓ) પ્રાકટ્ય સૌકિક વિષે થવાથી, આપથી જો અન્યત્ર પ્રકટ થાય તો તેઓના કૃપાસ્થિતવત્તે અસંભવ થવાથી આપથીનું કૃપાનિધિત્વ જ સાચ નહિ. અર્થાત્ જે છવેના ઉપર આપથીને કૃપા કરવી છે તે કૃપાવિષ્ણુ (દેવી છવે) સૌકિક વિષે પ્રકટ થાય અને આપથી જો સૌકિકવિષે પ્રકટ ન થતાં અન્યત્ર પ્રકટ થાય તો આપથી તેઓ (તે દેવી છવે-કૃપાવિષ્ણુ) આપથીના કૃપાવિષય થાય નહિ અને ત્યારે આપથી કૃપાનિધિ પશ્ચ કહેવાય નહિ, મારે સૌકિકવિષે આપથીનાં પ્રાકટ્યને હેતુ જણાવવાને આ કૃપાનિધિ: નામની આદર કરી છે. આપથી કૃપાનિધિ હોવાથી આપથીના કૃપાના વિષયો-પાત્રો જ્યાં (સૌકિક વિષે) પ્રકટ થતાં ત્યાં આપથી પશ્ચ તેઓ ઉપર કૃપા કરવાને પ્રકટ થવા તોપણ કૃપાનિધિત્વમાં સ્વામીકૃતને સ્પ્રેમીકૃતિમાર્ગ સાક્ષાદ્ ભગવત્-સંજ્ઞાપણ રક્ષણ કેમ સંભવી શકે ? શ્રીમદ્ધર્માચરણ બંને કૃપાનિધિ હોય તોપણ આપથી-નિજ અમીકૃત છવેને અપથીએ પ્રકટ કરેલ પુલ્કિતકૃતિમાર્ગ સાક્ષાદ્ ભગવાનસંજ્ઞાપણ રક્ષતું થાન કેમ કરી શકે ? એમ કોઈ શંકા કરે તો તેના નિરાસ સારું નિધિ પદ છે અને તેને (નિધિપત્નો) આં આશન છે. જેમ સમુદ્રને જળનિધિત્વ હોવાથી (જેમ સમુદ્ર જળનિધિ હોવાથી) અગ્રમ જલસ્ત્રોત કહેવાય છે તેમ આચાર્યથી કૃપાનિધિ

૧. તમરસુતં વાલકર્મકુરેણ્ય. ૨. વિરિતોષિ મવાન સાક્ષાત્ પુરુષ: પ્રકૃતે: પર: ૪. જ્યંતંતર વિષાત્મવદોરુપમતોષિકં. ૫. સ્વમેવ પૂર્વેર્ગેન્દુમ્: ટૃપ્તિ: સ્વામંભુવે સદિ. ૬. વમુવ પ્રાકટ્ય: ધિશ્ચ. ૭. તત્ત્વ યોરિર્મગવદપ્રચોરિત: કૃતં હમાદાય ક: સુતિકાવદાવ.

હોવાથી અમાધ- કૃપાવાળા કહેવાય છે. તેથી જેવીરીતે અમાધમાં પડેલું પાત્ર મહત્વ કે અણપ પૂર્ણ ન થાય છે (અમાધમાં પડેલું નાનું કે મોટું વાસણ પૂર્ણ ન થાય છે) તેવી- રીતે આચાર્યશ્રીએ પ્રકટ કરેલા ભક્તિમાર્ગમાં બેઝીકાર ચલેલાઓને મધ્યાધિકાર બળનાનુભવ થાય છે ન જેમ જલ્પાવવાને નિષિપદ કહેલું છે. એવાદરે અધૈયિક શીઘ્રજ્ઞાન અતિ દુર્લભ છે, અન્યને મનથી પણ જાણવું અશક્ય છે તેવું જ્ઞાન અને તેનો અનુભવ આપશીએ કેમ કર્યો. અથવા તેઓશ્રીએ આપશીને તેવું જ્ઞાન કેમ કરાવ્યું અને તેનો અનુભવ પણ કેમ કરાવ્યો એમ કાંઈ સંકેત કરે તો તેના નિરાસસાર શ્રીમત્પ્રભુચરણ કૃપાનિધિ એમ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણનાં અતુર્ય નામની આશા કરે છે. કૃપાનિધિ એટલે કૃપાના નિધિ સમુદ્ર, અનિર્વચનીય નિસ્વધિ કૃપાના સમુદ્ર. કૃપાનિધિ નામનો આશય નિચે પ્રમાણે છે. જેવીરીતે રત્નનિધિ સમુદ્રમાં અમાધ જસમાં જે મળજન કરે છે તેઓને જ મર્તિચિત્ રત્ન પણ ભગવદ્વિષ્ણી પ્રાપ્ત થાય છે, બધાને (મળજન કરનાર સિવાય બીજાને) કાંઈ રત્નપ્રાપ્તિ થતી નથી તેવીરીતે અહિં પણ તેઓશ્રીને (કૃપાનિધિ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણને) સરણે ગમેલા બધાને (શ્રીમત્પ્રભુચરણને) જ તેઓશ્રીની કૃપાથી તેઓશ્રીના જલ્પાવવાથી તેઓશ્રીનાં સ્વરૂપનું જ્ઞાન થાય છે અને તેનો અનુભવ થાય છે, બીજાઓને (તેઓશ્રીને) સરણે ગયા વિનાના બીજાઓને (તેઓશ્રીનાં સ્વરૂપનું જ્ઞાન અને તેનો અનુભવ થતાં નથી, અપ્રમાણે કૃપાનિધિ ખરેખરી શ્રીમત્પ્રભુચરણે સ્વચાન- માં (આપશીને થતાં આચાર્યશ્રીનાં સ્વરૂપચાનમાં) હેઠળની આશા કરી. વળી તે (રત્ન- નિધિ) તો પ્રાકૃત યોગિક સમુદ્ર છે આ (કૃપાનિધિ) અધૈયિક (સમુદ્ર) છે. ત્યાં હસદાનમાં ભગવદ્વિષ્ણા દૃષ્ટ અદૃષ્ટ વગેરે નિષામક છે અને સ્વયમ્ (રત્નનિધિ) દાનમાં (હસદાન આ- પનામાં) અસ્વતંત્ર (પરતંત્ર) છે અને આ (કૃપાનિધિ) તો સ્વયમેવ પોતે જ સર્વનિષા- મક સ્વતંત્ર સમુદ્રરૂપ છે તેથી જે કાંઈ તેઓશ્રીના સરણે જાય તેને તેઓશ્રી કૃપાથી દિશિત્ પણ આપે છે જ (દિશિત્ પણ હસદાન કરે છે જ) પરંતુ તાદરૂ (તેના પૂર્વોક્ત) સ્વરૂપા- નુભવનિધિનું દાન તો પોતાને જ (શ્રીમત્પ્રભુચરણને જ) આપશીએ કર્યું અન્યને નહિ એમ જલ્પાવવાને કૃપાનિધિ: એમ (શ્રીમદ્વાચાર્યચરણનું) નામ ધર્યું છે. આ (કૃપાનિધિ) નામ તો શ્રીમત્પ્રભુચરણે તદનુભવજનિત પરમમંત્રોપથી આવશ્રોદિથી ધર્યું છે એમ અનુ- માન થાય છે. આમ હોવાથી તાદરૂ દુર્લભતમ નિધિના દાનથી અભિધી અતિષયિત કૃપા સમુદ્રરૂપનું સ્વરૂપ થાય છે.

કૃપાનિધિ નામ વડે તત્પૂર્વ નામ શીઘ્રજ્ઞાનનું અસાધારણ લક્ષણ જણાવે છે. અર્થાત્ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ શીઘ્રજ્ઞાન દીનનું કૃપા સદન ન કરી શકે તેવા કૃપાસમુદ્ર છે.

કૃપાનિધિ: એ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણના હસદાનકેષના પૂર્વાર્ચના અતુર્ય અધ્યામાર્ચઓધક શ્રીમદ્વા- ચાર્યચરણનું નામ છે. કૃપાનિધિ એટલે નિસ્વધિ પરદુઃખ પ્રદાણેચ્છાના નિધિ, કોણ, જાંઘર અર્થાત્ કોઈપણ પ્રકારની ઉપાધિ વિના (નિઃપ્રયોજન) પરદુઃખ નાશ કરવાની ઇચ્છાના જાંઘર- 'અમાહરીતે' અનુતાપ ચલેલા (પોતાના) આશ્રનું (કંસનું) ઘોરાત્મ્ય ક્ષમા (માફ) કરીને દેવશીલ્યે શેષના ત્યાગ કર્યો. વસુદેવે પણ ક્ષમા કરીને (ભગવન્માયાના માદાત્મ્યના અનુસંધાનથી) પ્રદાસ કરીને (તેને) કંસને કન્યુ, 'આવડે વસુદેવનું પિર્ન દેખાડ્યું છે તથા પોતાનું અનેકરીતે અદિત કરનાર કંસના ઉપર તેઓની નિઃશ્રીમ દ્વા, કૃપા બતાવી છે.

શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

પ્રથમ પ્રકરણ.

અર્જુનઃ પુનઃ નિરુપ્પન્ન કરવાને સ્વીચોમાં સ્વાનંદ સ્થાપવો જોઈએ તેથી પ્રથમ તેમને વિષે સમજાવેલું જ્ઞાન પ્રશ્નમાં કરી તે (અર્જુનઃ પુનઃ) ઉત્તરોચીત શ્રીકૃષ્ણે કહે છે,

મગધાનપિ તા રાત્રીઃ સરદોત્કુલમણિકાઃ ।

વીર્ય રન્તું મનઃશક્રે યોગમાયામુપાભિતઃ ॥ ૧ ॥

(સરદોત્કુલમાં પ્રવૃત્તિ, અસ્થિતાના પ્રયોગથી તે રાત્રીમાં વિશેષ કર્તવ્ય કરીને અર્જુનને પણ યોગમાયાનો નિઃક આપ્યો કરીને સમજાવેલું મન વલન કર્યું.)

‘મારી સાથે આ રાત્રીમાં રમજો કરો’ એ અનુસાર જે રાત્રીમાં સ્વીચોમાં રમવાની વરતરીકે કાન કરેલી છે તે રાત્રીમાં અર્જુન પરિભ્રમ કરીને, ‘સર્વે રાત્રીમાં તે આધિદેવિક રાત્રીમાં સ્થાપીને, તે રાત્રીમાં સમગ્રજીવ સર્વજ્ઞાથી પૂર્ણ હોવાથી તેમને ‘પૂર્ણ’

૧. સ્વાનંદ, આ જ્ઞાનંદ સ્વરૂપત્વ છે, અને રમજીવી પ્રભુ વલનસ્વીચોમાં સ્થાપન કરે છે. આ જ્ઞાનંદ સ્વરૂપત્વ હોવાથી નિત્ય છે.

૨. પ્રથમ, આત્માથી, મનથી, વાચ્સ્પત્યથી, ધર્મથી અને સરીસૃષ્ટિ એમ પાંચ પ્રકારે રમજો પ્રભુ રમજો કરે છે, તેમાં જ્ઞાન આત્માથી કરેલી સ્વીચો નિરુપ્પન્ન છે.

૩. પરિભ્રમ, અંતરીક્ષ.

૪. ‘સર્વે રાત્રીમાં, પ્રભુ સૌંદરિક રાત્રીમાં આધિદેવિક અસૌંદરિક રાત્રીમાં સ્થાપન કરે છે; અને તેની સર્વ સૌંદરિક રાત્રીમાં રમજો કરે છે. આધિદેવિક રાત્રીમાં નિત્ય હોવાથી, તેમની સત્તા કિયસે પણ હોવા છતાં પ્રભુ આધિદેવિક રાત્રીમાં સ્થાપન તો માત્ર સૌંદરિક રાત્રીમાં જ કરીને તે રાત્રીમાં રમજો કરે છે. જેથી રાત્રીમાં આધિદેવિક ‘પૂર્ણ રાત્રીમાં’ સ્થાપન કરે છે તે તે સર્વ સૌંદરિક રાત્રીમાં પ્રભુ રમજો કરે છે. સૌંદરિક રાત્રીમાં આધિદેવિક પૂર્ણ રાત્રીમાં સ્થાપન ન થાતીએ તો ‘પર્વ ઘાણાંકાંશુચિરાશિતા’ ૧૦-૧૦-૨૬ એ શ્લોકમાં સૌંદરિક રાત્રીમાં રમજો રાત્રી કરેલા અતિથિ સંપ્રત્યાય નહિ, તેમ કિયસર્વ આધિદેવિક પૂર્ણ રાત્રીમાં સ્થાપન થાતીએ તો ‘કુદ્ગતોડાસિ-યયુઃ કાશિવૃ લોહં હિત્વા સમુત્સુક્તાઃ પયોષિભિર્લ્લ સેવાયમનુદાસ્થાપતા યયુઃ’ એ શ્લોકમાં ક્ષત્રિયો આધિકારીઓ પોતાનો નિત્ય રાત્રી મળેના ત્યાં પડી શકે નહિ; તેમજ શ્રીકૃષ્ણે ક્ષત્રિયો ક્ષત્રિયો કિયસર્વ બહાર કરનારા એ આસ્થાપનાથી આપોની માનવતાં આપોની તો પોતાની પાસે જ છે તે પણ પડી શકે નહિ. અર્થાત્ જેથી સૌંદરિક રાત્રીમાં પ્રભુ રમજો નિર્ભયુ કરે છે તેથી સર્વ રાત્રીમાં આધિદેવિક પૂર્ણ નિત્ય રાત્રીમાં સ્થાપન કરીને પ્રભુ બેસે છે.

૫. પૂર્ણાનુષ્ઠાન, સમગ્ર જ્ઞાથી પૂર્ણ અર્જુનનું મન છે, અને અન્ન પણ વલનથી હોવાથી સમગ્ર પૂર્ણ જ છે. એ રાત્રીમાં એ સર્વ પ્રાકૃત્ય કરીને પ્રભુ સર્વ રમજો રાત્રીમાં પૂર્ણાનુષ્ઠાન કરે છે. રમજીવી સર્વ રાત્રીમાં પૂર્ણાનુષ્ઠાન રાત્રીમાં થાય છે.

મારુ પ કરીને, મારુ ખલુ 'સરદ ન કરીને, સરદનું' ખલુ કાર્ય પુખ્તો કરીને, રસની ઉત્પાદ-
સર્વ સામગ્રી સિદ્ધ કરીને, પછી રમણાર્થ આનન્દના પ્રકાશક 'કામપિતામહ મનને ઉત્પન્ન
કરે છે. ત્યાં (ગાનથી) સર્વ વ્રજભીષામાં રમણરૂપ સંકલ્પ આપમાં બોધવો જોઇએ. ત્યાં
૧૦. વેલુ ખલુ સદાયતા પ્રાપ્ત કરશે. ત્યાં 'અનંતવર્ધન' ક્રમ્પાદિ પ્લેયી ૧૧ કામવર્ધન થશે.

૬. મારુ અને સરદ, અન્ય સમયે દોષસુકતા એવા જલાલિના દોષ નિવારણ કરીને
કેમલ વગેરેની સંપત્તિથી તેમને શુભસુકતા કરવાં એ સરદના અસાધારણ ધર્મનું શોકમાં દર્શન
થાય છે, તેમ જાદિ ખલુ રસમાં અનુષ્ઠાનિ વસ્તુનો નિવાસ કરીને ભગવદ્ભાવપોષક અસૌકિક
સરદ મારુનું પ્રાકટ્ય પ્રશ્ન કરે છે. પુરુષો તેમ સ્વોપભાવવતી સ્ત્રીઓનો પ્રવેશ રમણમાં નથી
તે દર્શાવવાને જાત્ર પુરુષ વસ્તુ કે સ્ત્રીય (મેધાદિથી, વા હસિદ્ધથી) વર્ષા એ ઉભયનું પ્રાકટ્ય
પ્રશ્ન કરતા નથી. એ 'મારુ ખલુ સરદ ન કરી' એ કહેવાનું કાર્ય છે.

૭. રાત્રિઓ નિત્ય હોવાથી, તદ્દર્શન ખલુ નિત્ય થવાથી રાત્રિઓ કાલક્રમકતાથી તો
અવસ્થા હોવી જ જોઇએ, છતાં ધામુભોધિનીજીમાં તદ્દરણ જે ઉપદેશો છે તે થરે નહિ, તેમ
મનની ઉત્પત્તિવત્ આની ઉત્પત્તિ સ્વીકારી શકાય એમ પણ નથી કારણ કે મનકરણ અત્ર
મૂલ શ્લોકમાં મુલ નથી, તથાપિ અત્ર મૂલ શ્લોકમાં વીક્ષણને મનકરણના હેતુરૂપ કહ્યું છે,
અને તેથી સર્વ વિષયનું અપરોક્ષ સાક્ષાત્ નિત્ય જ્ઞાન છે એવા ધ્વનિને નિત્ય રાત્રિનું દર્શન
પણ તેમ જ સાક્ષાત્ હોવાથી વીક્ષણકાર્ય અન્ય ઉત્પત્તિ પણ તેમ જ હોવાથી તેના સમ-
ધાનને મારે આ વીક્ષણમાં પૂર્વ કરતાં કોઈક વિશેષ તો હોવો જ જોઇએ. તે વિશેષ અત્ર
વિષયરૂપ જ કહી શકાય અને તે વિશેષજ્ઞાન જ છે. પૂર્વ તેના આવિર્ભાવ અવશેષ
નહિ હોવાથી, અને ઉભય જ પ્રશ્ન એ તેમ કરેલું હોવાથી આચાર્યશ્રીએ સુર રીતિએ
કહ્યું કે 'પ્રશ્ન એ જ સર્વ રસોદીપક સામગ્રી પ્રકટ કરી' યદ્યપિ વિશેષ પણ નિત્ય હોવાથી
આ હેતુથી ઉદ્ભવજનું ઉદ્ભવ થતો નથી તથાપિ અત્ર પ્રશ્ન એ ભક્તોની ખલુ ઠર્તનયોગ્યતા
સંપાદન ત્યાં કરી છે તેથી સમાધાન થઇ શકે છે. આ જ તાત્પર્ય મૂલ શ્લોકનું જ છે તે
નીચે પ્રકારે સ્પષ્ટ થાય છે. મૂલ શ્લોકમાં રમણાર્થ પ્રશ્ન એ મન કહ્યું એમ કહેલું છે તેથી
અત્ર નામકભાવથી પ્રશ્ન એ હસિજ્ઞ કહ્યું છે એમ સ્ફુટ થાય છે અને તે જ આ વીક્ષણમાં
વિશેષ છે. 'ચિ' ઉપસર્ગથી નામકભાવર્થક થયેલું હસિજ્ઞ જ સચવાય છે, અને તે જ અત્ર
વિશેષ છે. આ વિશેષ પણ ભગવદ્દાસ હોવાથી નિરર્થક થતો નથી, પણ સ્વકાર્ય સંપાદન
કરવાને રતિવિષયોમાં ખલુ સ્વોપસુકતા સામગ્રી દક્ષિણચર કરે છે. આ જ તાત્પર્ય મૂલશ્લોકમાં
'ચિ' પદથી સ્ફુટ થાય છે. યદ્યપિ વીક્ષણ દાસ મનોરૂપ છે, છતાં પણ તેનું નિત્યત્વ અદિત
થતું નથી. વસ્તુતઃ તત્ત્વજ્ઞસંધિની લીલા પણ નિત્ય જ કહેવાય છે. લીલા અત્ર નિઅરિ-
છિત્ત હોવાથી, અથવા ક્ષણે ખલુ તેવી જ હોવાથી ચક્રવર્ત ગમાગમરૂપ થવાથી નિત્યતા
તો સિદ્ધ જ છે, તેથી ભગવદ્દાસની નિત્યતામાં આધ આપવો નથી.

૮. કામપિતામહ, કામ એ સંકલ્પમાંથી ઉત્પન્ન થાય છે. અને સંકલ્પ મનોજન્ય છે.
મનમાંથી સંકલ્પ અને સંકલ્પમાંથી કામ આ પ્રકારે મન કામપિતામહ થાય.

૯. પેલાનામાં વિધમાન વ્રજભી સાથે રમણ કરવાનો સંકલ્પ સર્વ વ્રજભીઓમાં
બોધવો જોઇએ. સર્વ વ્રજભીઓને એ સંકલ્પનું જ્ઞાન થવું જોઇએ.

૧૦. સંકલ્પનો બોધ જ્ઞાનથી પ્રશ્ન કરે છે, અને વેલુદારા એ જ્ઞાન ત્યાં વ્રજવપ્તિના
અવલુમાં આવે છે. કેવલ જ્ઞાનમાં દૂર ચાલ ન જાય તેથી વેલુથી એ કાર્ય સંપાદન કરે છે
આ પ્રકારે વેલુ સદાયતા પ્રાપ્ત કરે છે.

૧૧. કામવર્ધન, અનંતવર્ધન ક્રમ્પાદિ શ્લોકમાં શ્રી શુભેચ્છ તત્ત્વિષ્ઠ કામવર્ધન કરશે.

૧૨. યદપિ આ પ્રણાલિકા વિના પણ સ્થાનંદ ત્યાં સ્થાપન કરી શકે એમ છે તથાપિ રસમ-
માંદ્ર રહેા તેથી ભગવાન્ પણ મન કરે છે. રમણથી પ્રભુ વળ્લવધૂમ્પા આનંદનું સ્થાપન કરે
છે છતાં સ્થાન ત્યાગથી તે અન્યથા થતો નથી, કૃપાધર્મત્વ તે પ્રાપ્ત કરતો નથી, તેમ
સ્વરૂપમાંથી પ્રગુપ્ત થતો નથી, કારણ કે ચોખ્ખાવાને નિઃક સ્થાપીને પ્રભુ તેના આશ્રય કરે
છે. આ ૧૨ ચોખ્ખાવા વસ્તુને યથાર્થિત્વ જ, જેવી હોમ તેવી જ, અન્યત્ર, અન્ય સ્થાને

૧૨. યદપિ, ચૂક ભાગવત શ્લોકમાં ને 'અપિ' શબ્દ છે તેનો અર્થ આત્માર્થથી
અત્ર નિરૂપણ કરે છે. ભગવાન્ પણ સર્વ સમર્થ હોવા છતાં અને આ પ્રણાલિકા વિના
રસધન કરવા શક્તિમાન્ હોવા છતાં. રસમર્થાના રક્ષણર્થ આ પ્રણાલિકાનો સ્વીકાર કરે
છે એ પ્રશ્નનું લીલાવૈચિત્ર્ય છે.

૧૩. ચોખ્ખાવા, ને ચોખ્ખાવાનો પ્રભુ પરિચર કરે છે અને મુર્તિમતી કરીને તેને સ્વનિઃક
સ્થાપે છે, અને તેનો આશ્રય કરીને ને કાર્ત્ત્વ આપ કરે છે, તે નિરૂપણ કરતાં તેનું સ્વરૂપ
શ્રીમદ્વળ્લવધૂમ્પા સ્પષ્ટ કરે છે. આ ચોખ્ખાવા અનંતરંગ છે, આધિદૈવિક છે. યથાર્થિત્વ વસ્તુને
અન્યત્ર ચોળે છે, વેદાત્મા સંકર્ષણ ને મરિચકીના મર્મમાં રિશત છે તેને શાસ્ત્રીના મર્મમાં
ચોળે છે. સ્વયં પ્રકટ થઇને મધુસૂદનો રિશત આનંદરૂપ પ્રશ્નને મરિચકીમાં ચોળે છે, તેમ
અધિ' પણ પૂર્વ ચોખ્ખાવાને ચોખ્ખાવા શુદ્ધમાં સ્થાપીને કાલ ભગવાન્માં ચોળે છે, અને પ્રભુ-
મતિા સ્વરૂપનિઃક આનંદ તે વળ્લવધૂમ્પામાં ચોળે છે.

સામાન્યતઃ ચોખ્ખાવાનું કાર્ત્ત્વ રિશત વસ્તુનું આવરણ છે, અન્યત્ર રિશત વસ્તુનું અ-
ન્યત્ર આનંદરૂપ કાર્ત્ત્વ એનું છે એમ દ્વિતીય સ્કંધના શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં 'સતેયૈ યત્તમવીયેત'
એ શ્લોકમાં સિદ્ધ છે. પરન્તુ આ ચોખ્ખાવા તે અનંતરંગ છે, આધિદૈવિક છે, અને તેથી તે
માત્રાથી આ વિશ્વકણ હોવાથી તેનાથી પણ કેટલુંક વિશ્વકણ કાર્ત્ત્વ કરે છે. જેમ તે ગ્રાયા
અદિરસ-મદારની મનોરજિતે અન્યત્ર લઈ લય છે તેમ આ ચોખ્ખાવા પણ ચોખ્ખામાં ચો-
ખ્ખામાં ચોખ્ખામાં પાસે છે એવી શુદ્ધિ કરવા કરે છે; પણ તે ઉપરાંત યથાર્થિત્વ વસ્તુને અન્યત્ર
સ્થાપે છે તેથી તે જ આ અનંતરંગ ચોખ્ખાવાનું વૈશ્વકણ છે.

'યન્માયામોહિતધિયઃ પુરુષાઃ પુરુષર્ષમ એયો લલિતઃ કૌતુહલ્યાત્ યથાધર્મ
યથાર્થિ' એ શ્લોક પ્રમાણે પ્રમાણ કાર્ત્ત્વ તે પ્રમાણની અન્યત્ર ચોખ્ખાવા હોવા છે, પણ
આનંદ અન્યત્ર એ ચોળે છે તે સ્પષ્ટ થતું નથી. વળી આનંદ એ સુખરૂપ છે, અમૂર્ત
છે, અને અમૂર્ત વસ્તુનું અન્યત્ર અમન-વા સ્થાપન સંજ્ઞાથી શકે જ નહિ, તેથી પ્રિયસંજ-
નિમિત્તક સ્વામિનીઓમાં સુખવિશેષ કરવા ક્યો ઈચ્છુ જ કહેવું ચોખ્ખા હોવાથી તે આનં-
દનું સ્થાપન-અમન-ને ચોખ્ખાવાના આશ્રયના નિમિત્તથી કહેવું એ અનુપપન્ન અશુભ; પરન્તુ
તેમ નથી. 'મામસ્વાસ્થ્યેષ્વ છલ્લુ દમામિ મૂતામિ જાપન્તે' 'આનંદમાંથી આ ભૂતો
પ્રકટ થાય છે' ક્ષત્રાદિ કૃતિઓથી, 'મામસ્વમયોડ્મ્યાસાત્' 'ભગવાન્ આનંદમય છે'
ક્ષત્રાદિ આસક્તોથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે ભગવત્સ્વરૂપ આનંદરૂપ છે, કાંઈને અનિશ્ચ
હોય તે પણ કાંઈ વેદૈકસમધિગમ્ય હોવાથી, અને વેદ તથા વેદાય નિર્ણાયક આસક્તો
પણ ભગવત્સ્વરૂપને આનંદરૂપ કહેતા હોવાથી ભગવત્સ્વરૂપને આનંદરૂપ માન્યા વિના
મનનતર જ નથી. તેમ જ ચિદરૂપની ધર્મરૂપતા ધર્મરૂપ ભગ શબ્દર્થની ચાનરૂપતાની
માટે 'મહાશામયવદ્મા તેજસવાત્' એ ક્ષત્રાદિ સ્વીકારની પો છે. તેમ 'લલેકાદિ'
એ સુત્રસૂત્ર ભગવાન્ની અતિરૂપતા પણ અંગીકાર કરવી પડે છે. આમ અભમાં આપવા

સ્થાપે છે, જેમ સંસ્કૃષ્ટને (દેવકીના ઝર્મમાંથી શેદિણીના ઝર્મમાં સ્થાપ્યા તેમ). લીધાને માટે તેનો પણ પરિમિદ પ્રભુએ કર્યો છે એટલે કંઈ પણ અપૂર્વ નથી. જેમ પ્રમાણમાં, પ્રમાણ સંબંધિ ધર્મમાં તત્સંબંધી વિરોધનો પરિહાર કરવારમાં, અને સ્થામાં, પ્રતિબંધ દર સખીને રસરસામાં, અસમજનો ઉપયોગ તેમ બળનાનંદના જ્ઞાનરૂપ ધર્મમાં યોગમાયાનો ઉપયોગ પ્રભુ કરે છે. તેમાં પણ આ યોગમાયા અંતરંગ છે, સ્વરૂપાનંદથી વિરુદ્ધ સર્વતંત્ર નિવારણ કરવા વાલી છે. અન્યત્ર સ્થિત પ્રમાણ અન્યત્ર પણ યોગે છે, અને અન્યત્ર સ્થિત આનંદ અન્યત્ર. ૧૪માંથી પ્રમાણથી અતિરિક્ત, બિન, માર્ગ અને ૧૫બક્તિમાર્ગ આમાંડી વિસ્તાર પામશે.

હોવા છતાં અતિલીલા ઉપવન છે. દામોદરલીલા પણ આ સત્યનું સમર્થન કરે છે. પ્રભુ સ્વતઃ વિરુદ્ધધર્માશ્રમ હોવાથી, ધર્મરૂપતા અને અતિરૂપતાથી વિરુદ્ધધર્માશ્રમત્વ પ્રમાણ સિદ્ધ હોવાથી, અને આનંદ અર્ધ નહિ હોવાથી ધર્મ કે ધર્મીના વિચારથી આનંદરૂપ પ્રભુની અન્યત્ર અતિ સુષ્ટ છે. તેમ યોગમાયા પણ સ્વમામર્થરૂપ ધર્મવિરોધ હોવાથી તેનો પ્રભુ આશ્રય કરે તો તેમાં પણ દોષ નથી. આ પ્રકારે આ શાસ્ત્રીય રીતિથી સમાધાન થાય છે. કત્યુતઃ અત્ર પુષ્ટિલીલા પ્રકૃત છે તેથી તત્કીર્તિને અનુસરતા પ્રભુ સ્વરૂપ મર્માદ્યનું અતિક્રમણ કરીને મર્માર્થ લીલા કરે છે. અર્થાત્ અત્ર કંઈ પણ અનુપપત્તિ નથી. 'રસે દિ પય ચયં છગ્ગવા ચામેન્દ્રી મઘલિ' એ કૃતિ આ જ સિદ્ધાન્તનું સમર્થન કરે છે. સર્વાત્મભાવરૂપ સ્થાવિભાવાત્મક રસને જ પ્રાપ્ત કરીને આનંદવાન બક્ષી થાય છે. તેવાને પ્રભુ સ્વસ્વરૂપાનંદનું જ્ઞાન કરે છે તેથી તે પ્રકારે શાભાપ્રાપ્તિના કથનથી ભગવત્સ્વરૂપાનંદની પ્રાપ્તિ બમવાનું કરે ત્યારે જ થાય છે, અન્યથા નહિ. અત્ર કૃતિમાં 'પય' 'જ' શબ્દ છે તેનો સંબંધ સર્વ પદો સાથે છે. રસ જ પ્રાપ્ત કરીને આનંદી થાય છે, તે જ રસને પ્રાપ્ત કરીને આનંદી થાય છે, તે પ્રકારે પ્રાપ્ત કરીને જ આનંદી થાય છે, એવાને કંઈ પણ ભૌતિક દુઃખ પ્રાપ્ત થતું નથી, ભૌતિક દુઃખથી તે દુઃખી થતો નથી. સર્વાત્મભાવ-યુક્ત મળવધૂ પણ સ્વમહિમરૂપ હોવાથી સ્વસ્વરૂપાત્મક હોવાથી, સ્વરૂપાનંદનું તેઓ વિશે સ્થાપન એની પ્રત્યુત્તિ કરાવતું નથી, તેમ યોગમાયા પણ સ્વરૂપાત્મક હોવાથી તેનો આશ્રય પણ પારિભાષિક રીતિથી કદી ચક્રાય. અર્થાત્ પ્રમાણ વા પ્રમેય જ્ઞાન રીતિથી વિચાર કરતાં કંઈ પણ પ્રમાણનો આધ નથી.

૧૪. આથી જ આ પ્રમાણથી અતિરિક્ત માર્ગ છે એમ આચાર્યશ્રી નિરૂપણ કરે છે. આ તો અન્યત્ર સ્થિત પ્રમાણને અન્યત્ર પણ યોગે છે. માટે જ અન્યના બળ/વરદિત વિવાદિત પતિના બળનનું વિધાન કરતાં ધર્મશાસ્ત્રના ત્યાગપૂર્વક ભગવત્સેવાનું આ માર્ગ વિધાન કરે છે. આ તાત્કાલ સ્વામિનીશિષ્યે તેવી રીતિથી કરેલા બળનથી, અને તેના બળનથી થયેલી હથિસિદ્ધિથી, અને પ્રભુએ પણ 'યા મામજ્ઞન્' એ વામથી તેમને પ્રત્યુપકાર સ્વીકારેલો હોવાથી ચુક થાય છે. આ સર્વથી ઉક્ત બળન જ હથિરૂપ છે એમ અત્ર નિદાન થાય છે. ઉત્તમોત્તમ શ્વ શ્રીસ્વામિનીશિષ્યને પ્રાપ્ત થતું હોવાથી આનું માર્ગત્વ સિદ્ધ થાય છે. શ્વ જે સિદ્ધ થયું ન હોત તો તે ઉ-માર્ગ જ થઈ જાય. શ્રીવળવધૂએ આમાંડી 'મરતુ પયમેતલ્' શ્લોકમાં જ આનું માર્ગત્વ સ્પષ્ટ પ્રતિપાદન કરે છે.

ઉપરવાક્ય અખિસ પ્રમાણના કરતાં અધિક બમવાનું હોવા છતાં પણ શ્રીસ્વામિની-શિષ્યાના વચનોથી દુર્બલ છે તે પણ આનું પ્રમાણાતિરિક્ત માર્ગત્વ સ્પષ્ટ છે.

તે ને રાત્રિઓનું રમણાર્થ નિર્માણ કર્યું છે તેના ને પરિમલ પ્રભુ કરે છે. એ એમ ન

અથવા પ્રભુ પ્રાપ્તિને માટે ગુરુનો ઉપદેશ લેવો ને તદ્વત્તર રૂતિ કરવી એ મક્કોનો પ્રમાણ માર્ગ છે. પણ અધિ તો શ્રીસ્વામિનીઓની પ્રાપ્તિ માટે ચોખ્ખાવાના આશ્વાસિ પ્રભુ કરે છે, અને કરશે. આથી પણ આ પ્રમાણથી બિન્ન વિશ્વકલ્પ માર્ગ છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે. માટે ને અન્ય પ્રતિષ્ઠિત જ્ઞાનને અન્ય ચોતે છે.

૧૫. ભક્તિમાર્ગ, અન્ય પ્રતિષ્ઠિત જ્ઞાનને અન્ય ચોતે છે, માટે ને તત્કાલથી અજ્ઞાનરૂપ ઉત્કટ સ્નેહથી પ્રકટ થતો વિરહભાવ થાય છે, અને તેનાથી સર્વના ત્યાગપૂર્વક સ્નેહદાહિની વિસ્મૃતિ થાય છે, અને તદ્વિસ્મૃતિપૂર્વક ભગવદ્ભક્ત્યપરતા થાય છે, પ્રભુની ને શોધમાં સર્વત્ર સર્વત્ર પ્રવૃત્તિ થાય છે. આ લક્ષણયુક્ત ભક્તિમાર્ગ છે. આવો ભક્તિ-માર્ગ-નિઃસાધન પ્રેમ માર્ગ દ્વિતીય તૃતીય અધ્યાયોમાં સ્પષ્ટ છે. આ ને શુદ્ધિ પુષ્ટિમાર્ગ શ્રીવજ્રવૃક્ષો પ્રકટ કરે છે. આ પુષ્ટિમાર્ગની પ્રમાણમાર્ગથી બિન્ન વા વિષયીતા ઉપર સ્પષ્ટ થઈ છે. આવા ઉચ્ચોત્તમ માર્ગના મરજી શ્રીવજ્રવૃક્ષો વિના કેવળ દોષ શકે ? આથી ને શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા આપે છે 'યત્ સતિ જસિમ્માર્ગે સ્વામિન્ય યય શુરવ દતિ કાપિત મયતિ' અર્થાત્ આ પ્રમાણાતિરિક્ત માર્ગમાં, આ ભક્તિમાર્ગમાં, આ પ્રેમમાર્ગમાં, આ નિઃસાધન માર્ગમાં, આ દેવમાર્ગમાં આ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગમાં શ્રીવજ્ર-વૃક્ષો ને, શ્રીસ્વામિનીઓ ને ગુરુ છે. શુદ્ધિ વિનાના પુષ્ટિમાર્ગમાં ભક્તિ અન્ય મુશ્કેલી થાય છે. પણ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગમાં તો શ્રીસ્વામિનીઓ ને, અથવા તદ્વત્તર શ્રીમદ્ગ્યાર્પાદિ, અથવા તદ્વત્તર દોષ અન્ય દોષ, તેના વિના અન્યનો અન્ય પ્રવેશ ને નથી, તેમનું શુરવ તો અસંભવિત ને છે. ઉક્ત માર્ગદેવના વિસ્વાસ પ્રવેશના શ્રીવજ્રવૃક્ષો મુશ્કેલી પ્રતિપાદન કરવાને છે એમ જ્ઞાનસ્થિતિવિજયી શ્રીપુરુષોત્તમજીનો નિર્ગૂઢ અભિપ્રાય છે. આ વાક્યનો વિચાર હૃદયમાં થતાં વિષ્ણુસ્વામીની પરંપરાનો સંમત આચાર્યશ્રીથી દૂર સુદૂર થાય છે.

શ્રીસ્વામિનીઓને વિપ્રેયમભાવમાં સૌભાગ્યમદ્યારે જે થતાં હતાં તેનું કારણ પણ એક છે તે સમયે તેમનામાં ભગવદ્ધર્મનો પ્રવેશ થયો હતો. એમાં કાંઈ શ્રીસ્વામિનીઓમાં દોષ આવતો નથી. ભગવદ્ધર્મના પ્રવેશથી એમને માનાદિ થતાં છે, નહિ તો પ્રભુના ચરણરત્નને પ્રથમ થયતાં, શરણે આવેલા શ્રીસ્વામિનીઓને મદ વા માન થાય ને નહિ. આથી એમનું શુરવ નિઃસંશય છે.

૧૬. 'યત્ સર્વાર્કાનુ ચિરાક્ષિતા નિશઃ' એ શ્લોકમાં લૌકિક રાત્રિઓમાં પણ પ્રભુ રમણ કરે છે એમ કહેલું છે તેમ છતાં લૌકિક રાત્રિઓને રમણે અલૌકિક રાત્રિઓનો પ્રશ્નપૂર્વક પરિચય માનવામાં જોરવ તથા વિશ્વાસ આવ નથી આવતા, મરણે આ લૌકિક રાત્રિઓનું સ્વરૂપ વિશ્વકલ્પ છે. ને રાત્રિઓનું રમણાર્થ નિર્માણ કર્યું હતું તેના ને પરિમલ પ્રભુ કરે છે. 'નિર્માણ કર્યું હતું' એમ કહીને અધ્યાર્પણ એમ સ્પષ્ટ છે કે સર્વના આરંભમાં રમણાર્થ ને રાત્રિઓ - ભગવાને સરજી હતી તેની કેટલીક રાત્રિઓ અધ્યાર સુષ્ટીમાં ભગવાનમાં રિધત હતી. તેને લૌકિકસમયે લૌકિક રાત્રિઓમાં સ્થાપન કરીને પ્રભુ તે લૌકિક મન્દનાથી આ રાત્રિઓ પ્રકાશિત હોવાથી શ્રીવજ્રવૃક્ષોમાં દલવિદ્યા પ્રમારથી લૌકિક રીતિથી ને પ્રભુ તે રાત્રિઓમાં રમણ કરે છે. તેથી તે રાત્રિઓને લૌકિક

માનીએ તો સાધારણ રાત્રિનો અતિથિ થઈ, સર્વજન આનંદ થાય. ૧૭મરજી જાતુમાં ખીલેલાં છે મસ્તિશ્ચના કૂશો જેમાં તે રાત્રિઓ બેઠીને રમણ વાસ્તે આપે મન કર્તુ, અને મુર્તિમત્તી ૧૮મોગમાથાને સ્વસમીપ, નિકટ, સ્થાપીને, તેના આશય કરીને આપ સ્થિત થયા, વિરામ્યા.

રાત્રિઓ કહે છે. સૂર્યચન્દ્રનો સંબંધ સાધારણ હોવા છતાં મોકમાં જેમ તે આકૃષ્ટાક છે તેમ સાધારણ રાત્રિઓ પણ લીલાસાંબંધથી આકૃષ્ટાક થતાં રમણની યોગ્યતા સંપન્ન કરે છે.

આ રાત્રિઓ વિવક્ષિત ઇન્દુના પ્રકાશથી પ્રકાશિત થતી હોવાથી, નાચકના માનના કથનથી, તેનાથી નાચિકાના પ્રજ્વિષાતના કથનથી, આમના માનમાં નાચકનું અન્તર્ધાન અને નાચિકાના તેથી થતાં દેવના કથનથી, દેવને લીધે પ્રજ્વના આવિર્ભાવમાં દેવ્યાધીનતાના કથનથી, પ્રત્નોત્તરમાં પરાક્ષમજનના કથનમાં પૂર્વ અનુભવ નહિ હોવા છતાં અને આશ પ્રત્યક્ષ છતાં તદ્દનુભવ અને તેના વચનમાં વિશ્વાસના કથનથી, ભગવાદ્વિચારિતિ આતુ-પૂર્વિક 'સ્વરજારયુષ્યયન' શ્લોકોમાં ક્ષમા પ્રમાણે આ રાત્રિઓમાં અસૌકિક રીતિથી જ રસદાન પ્રશ્ન કરે છે એમ સમજાય છે. ઉક્તાયોર્માં લોકિકથી વિદ્યક્ષણતા તો સ્પષ્ટ છે. આમ હોવાથી સ્વરૂપથી અસૌકિકતા છે એમ વિવેક કરવો.

આમ માનવામાં અન્ય પણ ઉપપત્તિ છે. આ પ્રકારે જે વિવેક ન થાય તો સાધારણ રાત્રિઓ તે લીલાના આશયરૂપ હોવાથી, અને તે રાત્રિઓ સર્વજન ગુપ્ત હોવાથી, સર્વ દે-શોમાં સર્વને આનંદનું પ્રાકટ્ય થાય, પણ તેમ થવું અશક્ય છે. શૂંચિ સર્વજન એક હોવા છતાં લીલાશયભૂમિ અધિશાનરૂપ હોવાથી કાંઈપણ અનુપપત્તિ નથી. અર્વાચ પ્રશ્ન વિચારે તેને જ તે સ્વલમાં તે સમયે તે લીલાની તે સ્મૃતિ થાય.

૧૭. ૨૨મરજી જાતુ ઇત્યાદિ, સર્વજન પ્રશ્નને રાત્રિર્દર્શન પણ સાર્વકિક હોવા છતાં કાલ તેમાં જે વિશેષ છે તે દર્શાવે છે. વિવિધ દર્શન યેજા અત્ર વિશેષ છે. વિશેષજ્ઞુકતા, ધર્મેયુક્ત વસ્તુનું દર્શન અત્ર વિશેષરૂપ છે. યદ્યપિ વિશેષજ્ઞ પણ નિત્ય છે છતાં પણ જેની લીલા કહેવાયથી છે તેવીજ તે નિત્ય છે તેથી કાલજ વિશેષજ્ઞુ વૈવિધ્ય કહેવામાં પણ શેષ નથી. વિદ્યન્મંદનમાં આ નિત્યલીલાવાદનો વિસ્તાર ધીમત્પ્રજ્વલરજે ક્યો છે તેથી વિશેષ જિજ્ઞાસા થાય તો ઉક્ત મન્વનું વા અપાન્તરજું દર્શન કરવું. ઉપર પણ વીક્ષણના સંબંધમાં આવેલ વિસ્તાર ક્યો છે.

૧૮. યોગમાયાનો, ધ્રુવર અન્યનો આશય કરે એ કોઠરીતિ છે, અને તે અર્થ કહેવાયજી હોવાથી તે રીતિથી પણ રમણ અત્ર સંજિત છે. આમ હોવાથી એ યોગમાયા અત્ર મન્વરજ છે, તેથી તેનો વિશેષ ઉત્પ્રેયગ પ્રશ્ન કરતા હોવાથી પ્રશ્નજે તેનો આશય ક્યો એમ કહેવાય છે. વળી, સ્વંથી અશક્ય અર્થમાં, જે કાર્ત્ત પેતાથી થઈ શકે નહિ તેવામાં, અન્યનો આશય ક્રાયા છે, અને તેથી સર્વસમર્થ ધ્રુવરને જણ સ્વનિક આનંદનું દાન કરતા સમયે ધ્રુવરત્વાદિ ધર્મેનું અધ્યાન-સંપાદન કરવાને આ યોગમાયાનો આશય અર્થ નિરૂપણ કરેલા છે. જે આ યોગમાયાનો આશય પ્રશ્ન ન કરે તો સ્વયં રસપત્રસા હોવાથી તેમ (ધ્રુવરત્વાદિનું વિશ્વરજ) થઈ શકે નહિ, તેમ યોગમાયે પણ આ લીલાવિષયક અધ્યાન થઈ શકે નહિ-શીતજ્વલજો પદાર્થો તે સમયે નિરૂપણતોથી તે દાનનું કથન છે તેથી પણ યોગમાયાનો

શ્રીવલ્લભચરણવિગ્રહિત.

નિજનાર્થનું સર્વ સુખાવલંકરણમથક દિશ્વડે વંદુ છું તેથી અને સદૃશ રસ પ્રુવ છે. ૧. પાવન બપથી દીનદીન હું દુઃખી છું, આર્તની આર્તિના નાચક, આપ જાને તેથી નિવૃત્ત કરો. ૨.

શી ગોકુલેશ્વર! નથી કરી યજ્ઞતી સ્થિતિ વા નથી કરી યજ્ઞતી અતિ, હે પ્રભો! મીનવત્ આમારી કરણ અતિ થઈ છે. ૩.

હે પ્રભો! ક્યો છે હૃદયનો ભેદ જેણે એવા, મુખપ્રભેદથી રહિત, અને જાતે રંગો છે સ્વીકૃતિ ભેદ જેમાં એવા ખેદમાં આપ જ અતિ છે. ૪.

હે નાથ! પૈશ્વિકિરિત નિજજનોએ બચાવનિત દુઃખ સહી યજ્ઞતું નથી, આપ સારી રીતિથી નિવૃત્ત કરો. ૫.

હે નાથ! આજના સ્મરણરૂપ સર્વપાપનિવારક ઉપાય છે, હમણા તે બધી સંભવતે નથી, અજ મારી શી અતિ? ૬.

હતિ થીહરિદાસવિરચિત શ્રીવલ્લભચરણવિગ્રહિત સંપૂર્ણ.

શ્રીવલ્લભભાવાણક.

શ્રીમદ્દાપ્રભુજી આજના પ્રતિ છે, શ્રીમદ્દાપ્રભુજી સદા અતિ છે, શ્રીમદ્દાપ્રભુજીમાં મારી અતિ હજો, શ્રીમદ્દાપ્રભુજીમાં મારી રતિ હજો. ૧.

મારી રતિ શ્રીવલ્લભીય જ હજો, મારી હૃતિ શ્રીવલ્લભાર્જિની હજો, શ્રીવલ્લભાનુ (મને) દર્શન હજો, શ્રીવલ્લભપ્રભુજી સ્મરણ હજો. ૨.

આમય પ્રભુ કરે છે. આ સર્વ કાર્યની સિદ્ધિને માટે, લીલાવિષયક અપેક્ષિત વિસ્મૃતિ અને સ્મૃતિને માટે, અને અન્ય સર્વ અપેક્ષિત સામગ્રી સંપાદન કરવાને સમયમાં યોગ્યમાના આમય પ્રભુ અઘોરિક રીતિથી કરે છે. શ્રીગુરુવંદન પદ્ય 'મોહિતા તસ્ય માયણા' એ શ્લોકમાં યોગ્યને આપણી બધાનો યોગ નિરૂપણ કરે. યોગ્યને લીલાવિષયક અજ્ઞાન એ યોગમાનાનું ત્યાં કાર્ય સ્પષ્ટ થાય છે. તત્પર્યંકે આ યોગમાયા રસોપયોગી ને ને કાર્ય છે તે તે તે સમયે સંપાદન કરવાને સક્તિમતી છે, તેથી તે યોગમાયાને સ્વરૂપનું જ્ઞાન કરીને, મુક્તિમતી કરીને, પ્રભુ સ્વ નિકટ લેને રવાને છે. 'હય' ક્રિયાવિરોધી આમય આનું જ સ્મરન કરે છે. આજાર્થથી આજ કારણથી રહે છે કે યોગમાયાના સમીપમાં આમય કરીને પ્રભુ સ્થિત છે.

‘પ્રસન્નિતુ મયિ શ્રીમત્કૃપ્ણાઃ પ્રાણમિયોત્સવાઃ ।

યેન માતિ મગત્ સત્યં વિના યેન ન તત્તથા ॥ ૧ ॥’

૧. ‘પ્રિયત્વેય દયમિતિ’ એમ પાઠ હોય તો ‘હે દયાનિધિ, આપ નિવૃત્ત કરો’ એમ અર્થ કરવો.

૨. તથા ત્વત્સ્મરણોપાયાઃ સર્વોપાયવિગ્રહિતાઃ જ્ઞેયતાં ‘સમયસ્યેતદ્વયમ્ કાજ મતિર્મમ્ એમ પાઠ કરવો હોય તો ‘હે નાથ! આપના સ્મરણરૂપ ઉપાય સર્વ અપાયવડે વિવર્જિત છે પરંતુ તે બધાની હમણા સંભવતા નથી, અજ મારી શી અતિ? એમ અર્થ કરવો.

આપના કૃપાસુખાનું આધાર્ય હતો, આપના ઉન્નિષ્ટ રસનો આમદ-આસર્ગતાત્ મદ-હતો, આપના ગુણોનું શ્રવણ હતો, આપના ચરણકમલનું સ્પર્શ હતો. ૩.

આપના મહિમાનું શ્રવણ, આપના શીઘ્રસ્તનું સેવન, આપના સ્વરૂપવિષે જ આન્તર જોગ, અને આપના સન્નિધિમાં ગમન હતો. ૪.

આપના આગમ સર્વથા સ્થિતિ, સદા આપના સેવકો સદા સંગ, આપની વાર્તાવિષે અસંત અભિરુચિ અને કેવલ આપના જ વાક્યમાં ગમનકર્તા નિશા હતો. ૫.

કેવલ આપના જ સંબંધમાં શ્રદ્ધા, આપના ચરણકમલમાં વિશ્વાસ, આપનું જ હાસ્ય અને આપના જ ચરણોનો આશ્રય હતો. ૬.

મારા મસ્તકવિષે શીમદ્વક્ષમ સ્થિતિ કરો, મારા હૃદયવિષે શીવદ્વક્ષમ સ્થિતિ કરો, મારી સર્વ પાર્શ્વે શીવદ્વક્ષમ હતો, શીવદ્વક્ષમ મારું સર્વ [સર્વસ્વ] હતો. ૭.

શીવદ્વક્ષમને જ નમસ્કાર, સદા શીવદ્વક્ષમવિષે જ દૈન્ય, શીવદ્વક્ષમપ્રતિ જ પ્રાર્થના, અને શીવદ્વક્ષમના ચરણમાં જ મારી અપીનતા હતો. ૮.

ભક્તિમાર્ગમાં પૃતઃ છે આત્મા જેમનો જેવાઓને આ અલ્પકના પાઠથી વિના-વાસે શીવદ્વક્ષમના ચરણકમલમાં ભાવ થાય (લક્ષે).

હતિ શીઘ્રરિઘસવિરચિત શીવદ્વક્ષમભાવાલ્પક સંપૂર્ણ.

દૈન્યાલ્પક.

શીમદ્વક્ષમ ! રુદાવનવિષે^૧ સંયુક્ત શીષમુનાન્ધયવડે પશ્ચિમ^૨ ચરણકમલને [મારા] મસ્તકવિષે ક્યારે ધરશો ? ૧.

શીમદ્વક્ષમ ! સરાગસાર્દ હૃદયવિષે સદા પરિભાવિત ચરણકમલને મસ્તકવિષે ક્યારે ધરશો ? ૨.

શીમદ્વક્ષમ ! નિજ સ્નાનજ્યાપૃતવડે સંજ્યા છે આશ્રિત જેણે જેવા ચરણકમલને મસ્તકવિષે ક્યારે ધરશો ? ૩.

શીમદ્વક્ષમ ! કૃતપુણ્યજીનેએ પ્રાપ્ત સર્વદા પરિસેવિત ચરણકમલને મસ્તકવિષે ક્યારે ધરશો ? ૪.

શીમદ્વક્ષમ ! ભક્તિસદ પંચપુણ્યાર્ચરૂપ અંગુલિઓવડે સંયુક્ત ચરણકમલને મસ્તકવિષે ક્યારે ધરશો ? ૫.

શીમદ્વક્ષમ ! સ્વભક્તિરૂપ રાગદ્વેષદંતી સતત સ્થિતિએ કરીને રંજન (રંજત^૩) ચરણકમલને મસ્તકવિષે ક્યારે ધરશો ? ૬.

શીમદ્વક્ષમ ! નખચન્દ્રના પ્રકાશ કરીને સ્વતઃ નિજજનના પ્રકાસરૂપ ચરણકમલને મસ્તકવિષે ક્યારે ધરશો ? ૭.

શીમદ્વક્ષમ ! જ્ઞાતને વિષે મૂઢસદિત સારી રીતિએ બાગત પુષ્ટિકૃપદુઃખાત્મ્ય ચરણકમલને મસ્તકવિષે ક્યારે ધરશો ? ૮.

હતિ શીઘ્રરિઘસવિરચિતદૈન્યાલ્પક સંપૂર્ણ.

* 'મત' એમ પાઠ દોષ તો 'લક્ષિમાર્ગ' ઉ મત જેમનું જેવાઓને' એમ ભવ કરવે.

૧. અવન 'રુદાવનની.' ૨. પશ્ચિમ.

૩. રંજિતમ એમ પણ પાઠ છે.

પ્રથમું હૃદય માતૃ હું, અને યોગપ્રવૃત્તિનો અનુકરણમાં શું આશય છે તે બીજાનો વિચાર કરતાં સહેજનાં સમન્વય છે. હવે મક્તિવર્ધિનીમાં પોતે શું કરે છે તે જુઓ:-

યથા મક્તિઃ પ્રવૃદ્ધા સ્વાત્ત્વોપાયો નિરુપ્પતે ।
 ધીજમાવે દદે તુ સ્યાત્ ત્યાગાચ્છ્રયણકીર્તનાત્ ॥
 ધીજદાર્ઘ્યપ્રકારસ્તુ ગૃહે સ્થિત્વા સ્વર્ગમ્ભઃ ।
 અવ્યાવૃત્તો મમેત્ કૃષ્ણં પૂજયા ભવણાદિભિઃ ॥
 વ્યાવૃત્તોઽપિ દરૌ ચિત્તં ભવણાદી યતેત્ સદા ।
 સતઃ પ્રેમ તથાસત્કિર્ત્વ્યસનં ચ યદા ભવેત્ ॥
 ધીજં તદુચ્ચતે શાસ્ત્રે દદં યન્માપિ નશ્યતિ ।
 સ્નેહાદ્રાગવિનાશઃ સ્વાદાસત્ત્વયા સ્વાદ્ ગૃહાશ્ચિઃ ॥
 ગૃહસ્થાનાં વાપકત્વં અનાતમત્વં ચ ભાસતે ।
 યદા સ્વાદ્ વ્યસનં કૃષ્ણે કૃતાર્યઃ સ્વાત્ત્વદૈવ દિ ॥
 તાદૃશસ્થાપિ સતતં ગૃહસ્થાનં વિનાશકમ્ ।

x x x x

સેવાયાં ના કયાયાં વા યસ્થાસત્કિર્ત્તદા મમેત્ ।

યામજ્જીવં તસ્ય નાશો ન કાપીતિ મતિર્મદ ॥

અર્થ:-જે પ્રકારે ભક્તિ વધે તેના ઉપાય નિરૂપણ કરીએ છીએ. બીજાનાવ દહ વવાથી (૨) ત્યાગથી (૩) અને અવજ્ઞ કીર્તનથી ભક્તિ વધે. બીજા દહ વવાનો પ્રકાર એકે ગૃહમાં સ્થિતિ કરી સ્વધર્મથી 'વ્યાવૃત્તિ'ના ત્યાગ કરીને પૂજા શ્રવણ વગેરેથી 'કૃષ્ણત્વ' મળતું કરવું. 'વ્યાવૃત્તિ' હોય તોપણ હરિને વિષે ભવણાદિમાં ચિત્ત પરોપવા સદા ચલતું કરવો. તેથી પ્રેમ તથા આસક્તિ અને વ્યસન વ્યારે થાય ત્યારે તે શાસ્ત્રમાં બીજાં કહેવાય છે, જે દહ વવાથી નાશ પામતું નથી. સ્નેહથી રાગના વિનાશ થાય, આસક્તિથી ગૃહપર અરેચ્છિ થાય, ગૃહમાં રહેતાં સર્વ વ્યાધક અને પારકા લાગે, વ્યારે કૃષ્ણમાં વ્યસન થાય ત્યારેજ કૃતાર્થ થાય. એવાનું પણ હવેત ગૃહમાં રહેવું વિનાશકારક છે. x x સેવા ભજવા કથામાં જેની છવતા સુધી દહ આસક્તિ થાય તેના કરી પણ નાશ થતો નથી એવી મારી માર્ગ છે.

અર્થ:- જે ઉપાય નિરૂપણ કર્યાં તે સાધન નહિ તો શું કહેવાય ? અર્થ:- સ્પષ્ટ કથું કે વ્યાવૃત્તિ હોતી, ન હોતી હોય તોપણ અવજ્ઞ વગેરેના પ્રયત્ન કરવા. વ્યાવૃત્તિ ભગવાન સમજી ભગવાન હોય ત્યાં સુધી તેમાં મગ્ધા રહેવાનું કથું નથી, વ્યાવૃત્તિને નિરસાધનનાનું અંગ માનવાનું કથું નથી, પણ એથી કુશલું અને તેરસો ત્યાગ કરી અવજ્ઞનો પ્રયત્ન કરવા આજ્ઞા કરી છે. પ્રેમ, આસક્તિ અને વ્યસન પણ ભગવાન દાન કરે ત્યાંસુધી હાથ બેડી એસી રહેવાનું કથું નથી, પણ તેનાં સાધનોના સ્પષ્ટ નિર્દેશ છે. વળી અવજ્ઞ કરવું વગેરે વિધાન છે, અરસે પુષ્ટિમાર્ગમાં કર્તવ્ય કર્તવ્ય તરીકે નથી જામ પણ નહિ કહેવાય.

ત્યાગપૂર્વક ચુલ્લમનનો શ્રીમદ્દાપ્રભુજીનો ઉદ્દેશ છે એમ આ મંથથી સ્પષ્ટ થાય છે.

વળી “ પુષ્ટિમાર્ગેત્ય નામધારી ખ્યુ લૌકિક વૈદિકથી અતીત ન છે ” તે આમતર્ક્ય શ્રીમદ્દાપ્રભુજીના વચનાનુસાર સાંભળો.

ઘસસંયંધકરણાત્ સર્વેર્ણા દેહમીચયોઃ ।

સર્વદોષનિવ્યાપ્તઃ । x x x

અસમર્પિતવસ્તૂનાં તસ્માદ્ વર્જનમાચરેત્ ।

નિષેદિમિઃ સમર્પ્યૈવ સર્વં કુર્યાદિતિ સ્થિતિઃ ।

અર્થ—ઘસસંયંધ કરવાથી સર્વ દેહજીવોના સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે. x x આટે અસમર્પિત વસ્તુઓના ત્યાગ કરવો. નિવેદનો સાથે સમર્પણ કરીને સર્વ કર્ત્વ.

અર્થો સ્પષ્ટ થયું કે ઘસસંયંધથી સર્વ દોષ નિવૃત્તિ થયા પછી અસમર્પિત વસ્તુનો ત્યાગ કરવો. સર્વ વસ્તુ પ્રભુને સમર્પણ કરી ઉપયોગમાં લેવી. જેમ સેવકોનો અનુભવ સ્વામીની કિરોલી વસ્તુઓથી આવે છે તેમ વૈષ્ણવોથી રહેવું. આ સર્વ માત્ર નામધારી વૈષ્ણવોને કેમ લાગુ પડે ? અલપજ્ઞમાં અજ્ઞાનાવસ્થામાં મત્રોદ્દેશ લીધા પછી જાને તે જૂઠી ગતા પછી કાંઈ કર્તવ્ય રહ્યું ન નહિ, એવો સિદ્ધાંત હોય તો અસમર્પિતનો ત્યાગ વગરે અદ્વય દા. માટે નોંધજો ? ઘસસંયંધ થયા પછી સંસારમાં પડવાની કુટ્ટી મળે છે, કેમ કે “ પુષ્ટિમાર્ગેત્ય નામધારી ખ્યુ લૌકિક વૈદિકથી અતીત ન છે, ” એમ આ ઉપમા મંથનો સાર નથી, ખ્યુ એ ઘસસંયંધ થયો કે તરત સંસારના દાર બંધ કરી પુષ્ટિમાર્ગના દારમાં પ્રવેશ કરવાથી ન રહ્યાંમિ થાય એમ સ્વાભાવિક અર્થ નીકળે છે. દેવે આજુ મીજે નમસ્કર નામનો સુંદર મથ કહ્યો. તેમાં શ્રીમદ્દાપ્રભુજી આપા કરે છે કે,

ચિંતા કાઠપિ ન કાર્યા નિષેદિતાત્પમિઃ કદાપિ ।

મગવાનપિ પુષ્ટિસ્યો ન કરિષ્યતિ લૌકિકીં ચ ગતિમ્ ॥

નિષેદનં તુ સ્મર્તવ્યં સર્વથા વાદ્યૈઃ જનૈઃ ॥

x x x

લોકે સ્વાસ્થ્યં તથા વેદે હરિસ્તુ ન કરિષ્યતિ ।

x x x

જતઃ સેવાપરં ચિત્તં વિષાય સ્વીયતાં મુક્તમ્ ।

x x x

તસ્માત્ સર્વાસ્મિન્ના નિત્યં શ્રીકૃષ્ણઃ શરણં મમ ।

વદન્નિરેવ સતતમં સ્યેયમિત્યેવ મે મતિઃ ॥

આ સુંદર મંથમાં લૌકિક ગતિથી દરતા સરથ હરના ભગવાનને શ્રીમદ્દાપ્રભુજી આશ્વાસન આપે છે કે જેઓએ પાતકનો આત્મા ભગવાનને નિવેદન કર્યો છે તેઓએ કાંઈપણ ચિંતા કરવી નહિ. પુષ્ટિરથ ભગવાન લૌકિક ગતિ કરશે નહિ, ત્યાદશ જનની સાથે નિવેદનનું સંયંધા સંમશ્નુ કરવું, નહિ કે લૌકિક કાર્યોમાં ન આપ્ત

રહેવું. સ્મર્તૃવ્ય સખ્યામાં પણ સ્મરણનું સ્પષ્ટ વિધાન છે, માટે પણ ભગવાનની કૃપા થાય ત્યાં સુધી હાથ બેડીને બેસી રહેવું એમ હસિત થાય જ નહિ. સેવાપર ચિત્ કરીને સુખથી રહેવું, અહિં પણ સ્પષ્ટ સેવાનું વિધાન છે, નહિ કે સેવા પણ પ્રજા કરાવે ત્યારે ફૂંતો કરીય. “શ્રીકૃષ્ણસરણમમ” નિત્ય જપવું, એમ જપવાનું પણ વિધાન છે. નિસ્સાધનતામાં ક્ષતિ થવાની બીજી શાસ્ત્રવિરુદ્ધ-ગ્રામદાપ્રજ્ઞાના પોઠવ મંથના-વચના-મૂલ વિરુદ્ધ છે, એમ એક વાર નહિ, પણ અનેક વાર સ્પષ્ટ માલમ પડે છે. ઉપરું શ્રીમદ્દા પ્રજ્ઞાનો આશય તો એક ક્ષણવાર પણ પ્રજ્ઞા નામ લીધા વખત રહેવું નહિ એમ ઉપદેશ વાગ્યોથી જણાય છે; તો વ્યાપૃતિ ભગવદ્દત્ત સમજી તે ઊઠવાના પ્રયત્ન-સાધન ન કરવા એમ ઉપદેશ સાર નિકળી શકે ખરો? ખરે, મિરોચલજ્ઞાનમાં તો પોતે સ્પષ્ટ આજ્ઞા કરે છે કે,

તસ્માત્ સર્વ પરિત્યજ્ય નિરુદ્ધૈઃ સર્વદા ગુણાઃ ।

સદાનંદપરિર્ગેયાઃ સચ્ચિદાનંદતા તતઃ ॥

આમ સર્વનો પરિત્યાગ કરવાની સ્પષ્ટ આજ્ઞા છે, માટે નિસ્સાધનતાની ક્ષતિની બીજી વૈષ્ણવોએ શુભવી કે મદાપ્રજ્ઞાની આજ્ઞા પાલવા પ્રયત્ન કરવો? હરિમૂર્તિઃ સદાખ્યેવા સંકલપાદપિ સત્ત્વ હિ વચેરમાં ધ્યયામાં સ્પષ્ટ વિધાન છે તે સાધન નહિ તો શું?

સર્વસમર્થ પ્રજ્ઞા અભિમિષ જેવા કહેને વિનાસાધને તારે છે તેની અમે ના પાડ્યા નથી એમ દરખાસ્તમાં કહ્યું છે, આપણે તો જોવાનું એટલું જ છે કે અભિમિષ જેવા રહેવાની મદાપ્રજ્ઞાની આજ્ઞા છે કે નિવેદનનું સર્વદા સ્મરણ કરવું, સર્વદા મનવીપ્તુ' બાજન કરવું, કૃષ્ણસેવા સદા કરવી, એવી એવી આજ્ઞા છે? પુષ્ટિમાર્ગ એટલે અભિમિષ જેવા કહે રહેવાનો-સૌહાર્દ વૈદિકમાં વ્યાપ્ત રહેવાનો માર્ગ કે સદા પરિત્યજ્યથી યથા કૃષ્ણ-વિભાગનું સર્વદા સ્મરણ રાખી, દેહપાણ્ય ઉદ્વિષ અંતઃકરણ, બાહ્યક પરિણેષ વચેર પ્રજ્ઞાને સમર્પણ કરી પ્રજ્ઞાના હાસ થઇ રહેવાનો માર્ગ? કે નામ આગ્રધારી વૈષ્ણવે નિસ્સાધનતામાં ક્ષતિ થાય માટે વિનાપ્રયત્ન-વિનાસાધને બેસી રહેવાનો માર્ગ?

સેવાફલ વિષયકમાં તો સાધનનો ઉદ્દેશ ઉપદેશ સર્વ મંથનો મારફત એટલે મંથો સ્પષ્ટ છે કે નિસ્સાધનતાની ક્ષતિની ચેત્ પણ દરકાર જણાતી નથી. સેવાયાં પ્રતિષ્ઠકચયમ્ ઠદ્દેગઃ પ્રતિર્વષો વા મોગો વા ॥ પ્રયાજાં સાધમપરિત્યાગઃ કર્તવ્યઃ ॥ સેવામાં અણુ પ્રતિગમ છે, ઉદ્દેશ, પ્રતિગમ અથવા મોગ. વચ્ચેનો સાધનથી પરિત્યાગ કરવો. આજ્ઞા સાક્ષી શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞા કહે છે કે મોગો મિનિષઃ લૌકિકોડ્લૌકિકચ્ચ ॥ તત્ત્વ લૌકિકસ્ત્યાજ્ય યથ ॥ પ્રતિર્વષોડપિ ધિપિષઃ સાધારણો મગધમ્હનઃ ॥ તત્ત્વ માધો કુલ્યા સ્વાજયઃ ॥ મનુ સાધારણો મોગઃ કર્તવ્યકવ્ય સ્વાકાંક્ષાયા-માહસધિમોડ્લવો યાતકઃ સ્વાદિત્તે ॥ સદિપ્તયાદ્યપસ્વાત્ મોગસ્ત્યાજ્યઃ ॥

મોગમાષસ્તૈવ સિચ્ચસિ ચદા મુદ્ધપરિત્યાગઃ ॥

“આપણું વલન ત્યાગપ્રતિ દેવાથી ત્યાગપૂર્વક શુદ્ધિગાનનો ઉદ્દેશ આપનો (મારો) જણાય છે,” આમ કહેનાર સન્નિગતને ઉપદેશ સર્વ વાચ્યોપસ્થી કદી યકં છું કે જે ત્યાગ-પૂર્વક શુદ્ધિગાનનો ઉદ્દેશ માત્ર ધરતો નથી, પણ શ્રીમદ્દાપ્રજ્ઞાનો છે, સાંભળોઃ—

તસ્માત્ સર્વં પરિત્યજ્ય નિરુદ્ધૈઃ સર્વદા યુગ્માઃ ।

સદાનંદપરૈઃ ગેયાઃ સધિદાનંદતા તતઃ ॥

આવો ઉપદેશ ધીમહાપ્રભુજી કરે છે, હું કરતો નથી. આ ઉપદેશ ધીમહાપ્રભુજી પુષ્ટિ-
માર્ગમાં વૈષ્ણવોને કરે છે, મહાકામાર્ગીયને નહિ, માટે નિસ્સાધનતાની ક્ષતિની વૈષ્ણવોએ
દરમર ન કરતા ધીમહાપ્રભુજીના વચનામૃતાનુસાર સર્વે સાધનો કરવા પ્રયત્ન કરવા.

વિવેકઙ્ગૈર્વામ્બયમ્બંધ તો સાધનોથી ભરપૂર છે. નિસ્સાધનતાને જ ને પુષ્ટિમાર્ગ માને છે
તે તો એ મંથની સાચું જ્ય નોરી નહિ. ધીમહાપ્રભુજી એ મંથમાં આપ્યા કરે છે કે “વિવેક,
ધૈર્ય અને આશમનું હમેશાં રક્ષણ કરવું. વિવેક—હરિ સર્વ નિરુદ્ધાથી કરશે...અભિમાનનો
ત્યાગ કરવો. ત્રિહુન્મ સદન કરવું તે ધૈર્ય...સ્વયમિદ્વિયકાર્યાણિ કાયવાક્રમમસા સ્વજેત
ઽ મદ્યુરણાપિ કર્ત્તવ્યં સ્વસ્વાસામર્થ્યમાયતાત્...પ્રાપ્તં સેવેત નિર્મમઃ । યથાકથં-
ચિત્ કાર્યાણિ કુર્યાંયુષાવચામ્યપિ । કિંચા પ્રોક્તમ પદ્મના દારણં માવધેશ્વરિન્ ॥
પાતે ઈદ્રશનાં કાર્મ કાયવાણિ જ્ઞાને મનથી ત્યજવાં, મમતા વગર પ્રાપ્ત વસ્તુનું
સેવન કરવું. તેમ તેમ કરીને ઉચ્ચ નીચ કામો કરવા. મદ્યું શું કહેવું ? હરિના ચરણની
ભાવના કરવી.

આમાં તો ધીમહાપ્રભુજીએ કયું કે સૂચારનો ત્યાગ કરવો એમ કહ્યું જ નહિ, પણ ઇદ્રિ-
યોનાં કાર્મો જ્ય તજવાં. માટે “ પુષ્ટિમાર્ગીયને ધીમહાપ્રભુજી જ સ્વપ્રમેય બાળી ઉદ્ધારશે ”
એવું વિચારથી બેસી ન રહેતા ધીમહાપ્રભુજીની આપ્તા પ્રમાણે આવી ધીમહાપ્રભુજીએ
કહેલાં સર્વ સાધનો કરવા પ્રયત્ન અવસ્ય કરવાં જ—એમ ન કરીએ તો બહિર્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત
થાય, દ્રવ્ય, કીર્તિ વગેરે પ્રાપ્ત કરવાની લોભપતા વધે અને વધારે ને વધારે પતિત થવાય,
અને અતિ—(આ કદું હું તે જોડું નથી, પણ અશ્વરયઃ ખરે છે) પુષ્ટિમાર્ગના ઉત્તમેષ્ઠતમ
મથો વાચ્યા છતાં, સેવાં કથા પણ કેટલોક વખત ક્યાં છતાં પ્રભુમાંથી મક્કા ઉઠી જઈ
નાસ્તિકતા પ્રાપ્ત થાય, અને તર્પણી છૂટા પ્રભુ વિષે જ્ય ન જોણવાનાં વચનો બોલે, અને
પરિણમે લોકાર્થોં વેષ્ મમેત્ છત્રમં ક્ષિપ્તો મયતિ સર્વયા—આસપાસ સર્વને કહેલ
કહેવ અને કહેવ સિવાય બીજું કંઈ દલિતોચર થાય જ નહિ. નિસ્સાધનતાના અર્થનું ફક્ત
સૌકિંત્યા જ થાય, પ્રતિજ્ઞા અને દ્રવ્ય જ વદાલાં લાગે. માટે ધીમહાપ્રભુજીનું વચનામૃત કે
સ્ત્રામ એ સર્વધર્મનું મૂળ છે એવું નિસ્મરણ ન થવું જોઈએ—સૌકિંત્ય ત્યાગ મનથી અવસ્ય
જોઈએ જ. એ જ ધીમહાપ્રભુજીએ વારંવાર આપ્યા કરી છે. અને હેલી સોનાના મક્કની
આપ્યા પણ એ જ છે:—

ચદિર્મુક્તા યદા યુયં મવિવ્યય કથંચન ।

તદા કાલમનારસ્યા દેહચિત્તાદયો ડ્યુત ॥

સર્વયા મક્ષયિર્જ્યતિ યુષ્માનિતિ મતિર્મમ ॥

ન લૌકિકઃ પ્રમુઃ કૃષ્ણો મનુજે નૈવ લૌકિકમ્ ।

માયસ્તથાપ્યસ્મદીયઃ સર્વસ્ત્વં ચૈહિકથ સઃ ।

અર્થ—અધુના કલ્પિયુગમાં સર્વે વિવેક આચારમાં તદ્વત છે, સ્વાધ્યાય-વગેરે ક્રિયા-
હીન છે, આચાર પરાંમુખ છે, કદાપિ કોઇ આચાર કરે તો વિધિવિતા કરે છે, વિશિષ્ટ
ચિત્તવાળા થઇ ગયા છે, જ્ઞાત-થઇ ગયા છે, કુંઠા અને ઉપસ્યપસ્યજ્ઞ થઇ ગયા છે,
વાત્સલ્યપ્રાપ્ત થઇ ગયા છે, પોતે દુષ્ટ છે, આવામાં ધર્મ કેમ થઇ શકે? ધર્મસંપાદન કરવામાં
તે વસ્તુની જરૂર છે, દેહ, કાંઈ, દ્રવ્ય, મદ્દા, મંત્ર, કર્મ એ સર્વ કલ્પિયુગમાં અત્યંત દુર્લભ છે.

શ્રીકૃષ્ણાશ્રય મંથ આ વાતનું આપ્ત્વને સારી રીતે બાન કરાવે છે. આપણી આસ-
પાસ દરિદ્ર દેસ્વી વિચાર કરતાં આપણને આ વાત અસરકારક સત્ય લાગે છે. મારે જે વેદમાં
કહેલા સાધનથીજ સુક્તિ થતી હોય તો આ કલ્પિયુગમાં સુક્તિનું દ્વાર બંધ થઇ ગયું છે,
વેદમાં, આર્ચમાં છુપ્ત થઇ ગયો છે, એમ કહેવું બોલું નથી જ. આ વેદમાં તે જ
મહાધર્મ. પ્રભુએ વેદમાં જે સાધનો કહ્યાં છે, જે મહાધર્મ બાંધી છે, તે રીતે
ચાલી સુક્તિ મેળવવી એટું નામ મહાધર્મ. અમારે મનુષ્યોને આ માર્ગે સાધન કરી
સુક્તિ મેળવવી અશક્ય થઇ પડી ત્યારે પ્રભુએ કૃપા કરી વેદમાંથી જ એવો માર્ગ બતાવ્યો
કે જેમાં ઉપદેશ વૈદિક સાધનોની જરૂર રહે નહિ, અને ગીતામાં સ્વમુખથી બતાવેલી છે—

મનમના મય મન્નક્તો યયાજી મામ્ નમસ્કુરુ ।

યામેવૈવ્યસિ સત્યં વે પ્રતિમાને મિયોઽસિમે ॥

સર્વધર્માન્ પરિત્યજ્ય મામેકં કરણં યત્ન ।

અહં ત્વા સર્વપાપેભ્યો યોક્ષયિષ્યામિ મા શુચ ॥

પ્રભુએ કહ્યું કે મારામાં મન રાખ, મારો ભક્ત થા, મારું ભજન કર, મને પ્રણામ
કર, હું તને સત્ય પ્રતિજ્ઞા કરી કહું છું કે તું મારી પાસે જ આવશે. સર્વે ધ-
ર્મોનાં ત્યાગ કરે, મને એકલાને શરણે આવ, હું તને સર્વ પાપમાંથી મુક્ત કરીશ.
શોક ન કર.

હાલ ! કેવી સુંદર, કેવી સરસ આશા ! વેદના સાધન કરવાની, નિષ્કામ કર્મો કરી
અક્ષમોધનને યોગ્ય પવિત્ર દેહ પ્રાપ્ત કરવાની જરૂર નહિ, વેદ બંધવાની જરૂર નહિ,
કોઇપણ યોગ, ઉપાસના વગેરે સાધનોની જરૂર નહિ, માત્ર

સર્વાત્મના નિત્યં શ્રીકૃષ્ણાઃ કરણં મમ ।

વદન્નિરેવ સતતં સ્યેપમિત્યેવ મે મતિઃ ॥

અર્થ—જે સર્વ ધર્મોના તાગપૂર્વક એકસ્વરૂપમાત્રપરતાનો ઉદ્દેશ્ય કર્યો, તેનું
ઉપાદન શ્રીમદ્પ્રભુજી નેતું સ્પષ્ટ બન્યું. કોઇ આચાર્યે કહ્યું નહોતું નથી. યદ્વાણીકૃપમેષ
ત્રિમુલમવરણે મલિનજ્ઞ સ્વર્તથં । વગેરેમાં તેમજ બન્યું સ્વયં પશુ એ વાત શરીરીની
હતી છે, અને એ સ્વરૂપના સંબંધમાં આવવાથી સર્વ દોષની નિવૃત્તિ થાય છે, એમ
મુક્તસંવર્ધકરણાત્ સર્વેણ વેદહીનયોગો સર્વદોષમિહૃતઃ એમાં પોતે સ્વયં આશા
કરે છે, મારે જ પોતે વૃષકૃષ્ણરણમાર્ગપદેષ્ટા કહેવાયા. આ માર્ગે તેમ પુષ્ટિધર્મ.
વૈદિક મહાધર્મમાંથી અત્યંત બિન્ન જતાં જણે પશુ, વૈદિક, દેહ, ચિત્ત વગેરે વૈદિક સાધનોથી પ-
વિત્ત કર્યા પછી અક્ષ-પ્રભુ પાસે જવું એમ નહિ, પણ પ્રભુ સંબંધથી જ દેહ ચિત્ત વગેરેને

અવિન શર્યા કુળ્લાતપરે માસ્તિ દૈવં વસ્તુતઃ દોષયજિતમ્ માટે છુપ્પાસંબંધન કરવે,
 એ ન પુષ્ટિમાર્ગ. સાધનક્રમેય મોચનેછછા દિ, મર્યાદામાર્ગીયા મર્યાદા, પિહિત-
 સાધનં વિદેય મોચનેછછા પુષ્ટિમાર્ગમર્યાદા બિદેય સાધનક્રમથી-વેદમાં કહેલા સાધન
 ક્રમથી-મુક્તિની છુછા એ મર્યાદામાર્ગની મર્યાદા, વેદમાં વિધાન કરેલા સાધન ક્રમાં વિના
 મુક્તિની છુછા એ પુષ્ટિમાર્ગમર્યાદા આ સ્વરૂપમાં આસક્તિ થતી એ ન પુષ્ટિમાર્ગી
 સાધન, તે માટે પ્રેમ, પ્રેમ માટે મનહુપર્તન, તે માટે વિરક્તિ, લીઝમાલે વહે તુ સ્વા-
 ત્યાગાચ્છવળકીર્તનાત્ ॥ બીજાદર્શ પ્રકાર એકે જૂઠમાં સ્થિતિ કરી, સ્વધર્મથી આ-
 પાર રોજનાર છોડી પૂજા મનહુ વજેરથી દુષ્ક્રમગળ કરવું. આ સાધનો વેદમાં-મર્યાદા
 માર્ગમાં-કહેલા મુક્તિના સાધનોથી અલંકર બિન્ન છે. આ સાધનો તે વસ્તુતઃ સ્વરૂપમાં
 છે. હવે તે પ્રસેન નિરાને છે, અદિમુખ્યતાનો ત્યાગ કરી, તે સ્થના દર્શન કરવા, તેનો
 અનુભવ કરવો એકલા ન સાધનની અપેક્ષા. આપાર રોજનારથી સંસારનો અનુભવ થાય
 માટે તેનો ત્યાગ એ એક સાધન, મનહુ કીર્તનથી સ્વરૂપ પ્રશુનો અનુભવ થાય માટે તે
 બીજું સ્થાનક, સાધન, જેને પ્રેમ આસક્તિ પ્રશુમાં સિદ્ધ ન છે, તેને આ સાધનોની નજર
 રહી નથી એ પ્રતક્ષ છે, પણ "તેનામાં પ્રેમ પ્રતીત નથી, સંસાર નિમગ્ન છે, તે ન્યામ
 ગાય ધારી પુષ્ટિમાર્ગીને " પુષ્ટિમાર્ગના સ્થાન અનુભવને માટે આદલા સાધનની આવશ્યકતા
 થી મદ્યપ્રશુછી આપા કરી છે, બાવજદિ માટે એ આવશ્યક છે એમ આપણું લગ્ન કહ્યું
 કરે છે, અપણું કીર્તિ પારસોદિક સર્વ પ્રશુન છે એ સમજવા, અનુભવવા માટે આ સા-
 ધનોની આવશ્યકતા છે ન એની કોણ ના કરેતો ?

તારે વૈદિક સાધનોની અપેક્ષા વિના પ્રશુ કૃપા કરી સ્થાન ને માગમાં કરે તે પુષ્ટિ-
 માર્ગ. આ સંજ્ઞાથી મીમંસાપ્રશુનો પુષ્ટિમાર્ગમર્યાદામાં વિચારવા થોમ છે. પ્રથમ
 તે એમજ સંદાય થાય કે વેદમાં કહેલા સાધનો ને ન કરે તેનાપર "પુષ્ટિ" અથવા અનુ-
 સક પ્રશુ કરે છે એવું શું પ્રમાણ ? મીમંસાપ્રશુ કહે છે કે,

મક્તિમાર્ગસ્ય કપનાત્ પુષ્ટિસ્વીતિ નિશ્ચયઃ ।

કથિદેવ દિ મક્તો દિ યોમન્નકર્ત્તીરણાત્ ।

સર્વમોત્કર્ષકપનાત્ પુષ્ટિસ્વીતિ નિશ્ચયઃ ॥

એ પ્રમાણે "પુષ્ટિ" પ્રમાણ આધારે પુષ્ટિમાર્ગ વેદ બાધવા મર્યાદામાર્ગથી
 બિન્ન છે એમ પોતે અપ્રમય કહે છે, અને પછી પુષ્ટિ કાયેન નિશ્ચયઃ એમ કહી પુષ્ટિ-
 છોનેને મર્યાદાથી ઉત્પન્ન ક્રમાં, એમ કહ્યું અને તેમજ હવે પણ કાયેન તુ ફલં પુષ્ટી
 એમ આપા કરી, બિદેય પુષ્ટિમાર્ગીને સ્વસ્વરૂપથી ન હવે અપે છે એમ પોતે કહ્યું.

તસ્માજીવાઃ પુષ્ટિમાર્ગે મિત્તા એવ ન સંસયઃ ।

મગવદ્વપસેવાયે વસ્ટુદિર્નાન્યપા મપેત્ ॥

મગવાનેષ દિ ફલં સ યયાભિર્મવેદુ સુવિ ।

ગુણસ્વરૂપમેવેન તયા મેર્પા ફલં મપેત્ ॥

અર્થઃ—માટે પુષ્ટિમાર્ગીને છોને બિન્ન દોષ છે એમાં કંઈપણ સંસય નથી,
 મગવદ્ સ્વરૂપની સેવાને માટે ન તેમાં કંઈપણ તથા દોષ છે. મગવાનું મુલ્ય અપેક્ષ

સ્વરૂપના ભેદથી જેવી રીતે ભૂતકાંપર પ્રકટ થાય તેજ પુષ્ટિમાર્ગનું રહ્યું. મર્ણસામાર્થથી પુષ્ટિમાર્ગની આ ભિન્નતા સ્પષ્ટ દર્શાવવાને પોતે સિદ્ધાંતસુકાવલીમાં આપ્યા કરી કે મનુબ્રહ્મ: પુષ્ટિમાર્ગે નિયામક इति स्थितिः ॥

એવા પુષ્ટિમાર્ગથી ભક્તો જે લોકિક વૈદિક કર્મો કરે છે તે કપટપણથી જ કરે છે, પોતાનું ભગવદ્ભક્ત્યુત્થ રાખવાને જ કરે છે, તો પછી “સંસારમાં નિમગ્ન” પામરજનો, જેમનો ‘ભગવાનનો પ્રેમ પ્રતીત’ નથી, અને જેઓ દ્રવ્ય અને પ્રતિજ્ઞા પાછલ છેલ્લા હોય અને તે ન મળતાં “આ ફનીઆ તો સેતાનની છે, ભગવાન છે જ ક્યાં,” વગેરે નાસ્તિક ઉદ્ધાર કાઢતા હોય તેમને પુષ્ટિમાર્ગથી પણ કેમ કહેવાય ? એવાં મનુષ્યોને તો આપણે અત્યંત પ્રાવાહિક કહેવા જ પડે છે, આટલે તેમના બહાને માટે, તેમને પ્રવાહથી ભિન્ન કરવાને શુદ્ધ હૃદયથી તેમને શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા આ વચનામૃતપર વિચાર કરી શીખ વૈષ્ણવત્વનું અવલંબન કરી કર્તવ્યપરાયણ થવા સૂચના કરતી જોઈએ, નહિ કે માત્ર વાણીમાં પ્રમુખા પ્રમેયભક્ષપર વિધાસ ચાખી સંસારના આશમાં પડવા જેવી સૂચના કરવી.

પ્રિય વાચક, હાલમાં સનાતનધર્મીઓ પણ ખડું નીકળ્યા છે, તે બાપદાદાને અન્ન નથી કે સનાતન ધર્મ જિતશે શું ? અગ્નિહોત્ર વગેરે રાખવા, વેદમાં કહેલાં મત્યાગ્રાદિ નિષ્કામતાથી કરવા, પવિત્ર દેહ, કાલ, દ્રવ્ય, મન, યજ્ઞ વગેરેની સહાયતાથી કાંઈપણ જૂથ ન થાય તેમ કરવા, તે કરી પવિત્ર દેહ કલ્પન કરવો, પછી ભક્તિબોધ લખ, જ્ઞાનકીયાસના, ભક્તિ વગેરે સાધનો કરે ત્યારે મળેનો જાનુભવ થાય અને મુક્તિ થાય—આ વૈદિક સનાતન ધર્મ. આ ધર્મ હાથપાય થઈ ગયો ત્યારે પરમહંસાણુ પ્રભુએ ગીતામાં પુષ્ટિમાર્ગની રૂપરેખા દર્શાવી, જામવતમાં વિસ્તાર કર્યો, અને હાલમાં પરીથી પરમહંસાણુ પ્રભુએ સ્વરૂપારવિંદ દ્વારા—શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા—પુષ્ટિમાર્ગ પ્રકટ કર્યો. પ્રિય વાચક, જે કાંઈ સત્ય, સત્ત્વ આર્મ પ્રભુપાસિ આટલે આધુનિક સમયમાં હોય તો તે આ પુષ્ટિમાર્ગ જ છે, અને તેથી જ આપણા એક મુખ્ય સિદ્ધાંત તરીકે “આત્મનિવેદન અને પ્રભુપ્રપત્તિવિના અન્ય વિધધર્મ હોઈ શકે જ નહિ” એમ માનીએ છીએ.

હવે આપણે કેટલાક ઉપરઉપરથી સંદિગ્ધ દેખાતા વાક્યો લઈ તેનો અર્થ સ્પષ્ટ કરીશું.

न हि साधनसम्पत्त्या हरिस्तुष्यति कस्यचित् ।

મક્કાનાં દૈન્યમેર્વેકં હરિતોપજસાધનમ્ ॥

અર્થ:—સાધનસંપત્તિથી હરિ કાંઈપર પ્રસન્ન થતા નથી; ભક્તોનું માત્ર દૈન્ય જ હરિને પ્રસન્ન કરવાનું સાધન છે.

દશમસ્કંધના યોગભુતીસમા અધ્યાયની સરજ્ઞાતમાં શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા આપ્યા કરેલી ત્રણ કારિકામાંની આ બીજી કારિકા છે. તેની પહેલાના ભુતીસમા અધ્યાયમાં ગોપિકા-ગીતનો સુંદર પ્રસંગ છે. એ ગીત ગાવાનું પ્રયોગન શું ? સમયેના: જગુઃ કૃષ્ણં તદ્વા-ગમનકાંક્ષિતા: “સઘનંદુષ્ણ પધારવાની આકાંક્ષાવાળા ગોપિકાઓએ જિહ્વા થઈ હૃદયના ગુણગાન કર્યા.” એમ સત્તાવીસમા અધ્યાયના છેલ્લા શ્લોકમાં કહ્યું છે. એ શ્લોકના મીઠાનો-ધિનીમાં કહ્યું છે કે “તદ્વા સાધર્માનન્મહમમાતાઃ કૃષ્ણં સદાનંદ જગુઃ લોચ-નિવારણે હરિગુણગાનમેય સાધમામિતિ । નિશ્ચયે પુનર્વાંચે સ્વયમેવાયાસ્યતીતિ તદ્વાગમનકાંક્ષયા જગુઃ ॥

અર્થ—જો બીજી કોઈ સાધન નહિ મલ્લવાધી યોગનિવારણમાં હરિયુગ્મન એ જ સાધન છે એમ સમજી કૃષ્ણ સદાનંદના બુદ્ધિમાન હતા. એવ નિશ્ચય થવાથી પ્રભુ પોતે જ પધારશે એમ સમજી પ્રભુના પધારવાની આશંકાથી માન કર્યું. ” છઠ્ઠીકથા અધ્યાયના સુ-હૃત્વાધીસભા શ્લોકમાં કહ્યું છે કે કૃષ્ણ તરફથી માન મલ્લવાધી ગોપિકાઓએ પૃથ્વીપર પોતાને સ્ત્રીઓમાં મોટી માની બજારા જેવી બીજી કોઈ નથી, બ્યારે પ્રભુ અમારી પ્રાર્થના કરશે ત્યારે જ જાણે પ્રભુને રસદાન કરીશું એમ મર્વ થયો. જે જોઈ હતી તે પોતે મર્વ નહિ થયો હતો તેમને પણ પાછળથી મર્વ થયો અને મારાથી જાણતું નથી, મને કહ્યું હો એમ જર્વ-ગર્વથી મોઢાં એમ સત્તાવીસમા અધ્યાયના સાક્ષીકથા શ્લોકમાં કહ્યું છે—આ પ્રમાણે સર્વે ગોપિકાને મર્વ થયો હતો તે યોગ્ય નિવારણ કરવાને મારે પ્રભુ અત્યંતિત થઈ ગયા. જો ગોપિકાએ વિરૂદ્ધ થઈ પ્રભુ પ્રાકટ્યનાં સર્વસાધન કરી, પ્રભુની શોધ કરી, ગુણમાન કરી અને જાતે દીનતાથી રહ્યા જેનો મર્વ યોગ નિશ્ચય થઈ દીનતા અતી છે પ્રભુ હસતા હસતા પ્રકટ થયા.

આ પૂર્વાપરતું અનુસંધાન કરી જોઈ વપતી કારિગરો પ્રભુના જમણમથપર વિશ્વાસ રાખી બેસી રહેવાનો અર્થ નીકળતો નથી પણ ઉલટું શ્રીમદાપ્રભુજીએ કહેલાં સર્વસાધનો ક્યાં પહોં પહોં ને પ્રભુ પ્રકટ ન થાય તો આતિથી યોગ-નિશ્ચય અર્થ રહ્યું, સાધન સં-પત્તિનો ગર્વ, ઉત્તમતાનો ગર્વ મનમાં આણી મનને મશિન ન કર્યું, પણ દીનતા-ગુહ દીનતા-સર્વદા-રાખવી એવો અર્થ નીકળે છે. સાધન સંપત્તિનો ગર્વ હોય ત્યાં સુધી પ્રભુ પ્રસન્ન કેમ થાય ? જરૂર મનુષ્ય પાસે એવું શું સાધન છે કે પ્રભુને સતોષ આપી શકાય ? આજણે એવે તે કહીએ પણ પ્રભુ તો સ્વતંત્ર છે, તેની કમ્પાનમાં આવશે તો જ પ્રાકટ્યનું મુખ આપશે, એમ દીનતા રાખવી એવો આ કારિગરો અર્થ છે, આતિ રાખવી, આસક્તિ અને વ્યસનથી રહ્યું, નહિ કે આશ્ચર્ય બમણાવ મની વિશ્વાસ રાખી સંસારમાં પડ્યું અને સર્વસાધનનો ત્યાગ કરવો. સાધન સંપત્તિનો ત્યાગ નહિ, પણ સાધન સંપત્તિના ગતિનો ત્યાગ એવો આ કારિગરો અર્થ છે.

શ્રીગોપિકાઓને તો પ્રેમ આસક્તિ અને વ્યસન પણ સિદ્ધ હતાં. આધુનિક નામ મન-મારી વૈષ્ણવ જેને પ્રભુપ્રેમની મધ પણ નથી, તેણે શ્રીમદાપ્રભુજીએ કહેલાં સાધ-નોનો ત્યાગ કરવો અને સંસારમાં વિગમવાન રહેવું, એવો આ કારિગરો અનર્થ ન કરવો.

મહાન્યાપૂર્ત મિશિ શાયામતિમમેજ સોઠં ચિકુષ્ઠ ઉપમેવ્યતિ શોકુલં સ્વમૂળ

અર્થ—દિવસે બાપારમાં શોકવલ્લ અને રાત્રે અતિમમથી સુઈ રહેતા પોતાના ગોકુલને વેડુંમાં કાઢી જશે.

દિલીપરક્ષિતા સાતમા અધ્યાયનો એકવીસમો આ શ્લોક છે. કૃષ્ણ પ્રકટ થઈ શું શું ચરિત્ર કરશે તેવું આ વર્ણન છે. અર્થ—ગોકુલને પ્રભુનું ”સ્વ” પોતાનું કહ્યું છે, અને વસ્તુતઃ ગોકુલવાસીઓને પ્રભુપર નૈસર્ગિક પ્રેમ હતો, પ્રભુને આશ્રય હતો, પ્રભુ તેમની નિષ્ઠા હતા, એવા ગોકુલવાસીઓને પ્રભુપ્રાર્થિતે મારે શું સાધન કરવાનાં હોય ? પ્રભુનું પ્રાકટ્ય અને પ્રભુપ્રેમ તો હતાં જ, એવા ગોકુલવાસીઓનું દર્શન નામભંજકારી વૈષ્ણવ, પ્રભુપ્રેમની મધ પણ નહિ, એવા મનુષ્યોએ હેવું બાળમ્બી કહેવાય ? ક્યાં પ્રભુપર નૈસર્ગિક પ્રેમવાન ગોકુલવાસી અને ક્યાં પ્રેમજન્ય નામભંજકારી ?

(અર્જુન.)

સૂચના.

ગયા ૫-૬ જાંઘમાં ૧૦૨ જાનાપર સ્લોક ૫૬ અને ૫૮ ના બાધાંતરમાં “મત્ર”ને બદલે “મત્ર” લખાવવાનો. મત્ર એટલે પ્રસુ.

અક્ષરબંધ.

શિષ્ય—આપણે અહીં પૃથ્વીપર ક્યાંથી આવ્યા ?

ગુરુ—આપણે પ્રજાના જ્ઞાન-રમ્ય ધામમાંથી આવ્યા છીએ.

શિષ્ય—પ્રજાનું સ્વરૂપ કેવું છે ?

ગુરુ—પ્રજાનું સ્વરૂપ રસરૂપ છે. વેદમાં કહ્યું છે કે રસો જો સ; રસ જોવાયં લગ્નવા માનવી સર્વતિ. રસ જે પ્રસારતો છે. સયોગ અને વિપ્રયોગ. જ્યારે આપણે પ્રજા-ધામમાં છતાં, ત્યારે આપણે સયોગરસનો અનુભવ કરતાં છતાં; ક્ષણમાં આપણે પ્રજાની ક્ષણથી પ્રજાના સ્વરૂપમાંથી વિહારી છીએ તે વિપ્રયોગનો અનુભવ કરવા માટે જ.

શિષ્ય—એ અનુભવ કેમ થાય ?

ગુરુ—જ્યારે આપણાથી સર્વે વસ્તુનો મનથી ત્યાગ થાય, અને હૃદય-અનન્ય મર્દ પ્રજાનું ચિંતન કરે, પ્રજાનાં મુશ્કેલી કરે, ત્યારે પ્રજાનું સ્વરૂપ આપણા હૃદયમાં સ્ફુરે; પછી આપણને પ્રજાને મળવાની આર્તિ થાય, ત્યારે વિપ્રયોગનો અનુભવ થાય.

શિષ્ય—એવો અનુભવ કેમને થયો છે ?

ગુરુ—મજાને; શિષ્યોપિત્રા, શોકદવલ, નારદલ, અંબરીષ, પ્રહ્લાદ, નરસિંહ મેહેતા, પદ્માભદ્રાસ, શરદાસ, પરમાનંદાસ, કુંભનદાસ, વગેરે હજારો ભક્તોને આવો અનુભવ થયો છે.

શિષ્ય—ત્યારે મારે શું કરવું ?

ગુરુ—હું આ મત્ર આપું છું તેનું નિરંતર ધ્યાન કરવું. “સદ્ગત વર્ષો જોડશે મમ થયાં કૃષ્ણનો વિયોગ મને થયો છે, એ કૃષ્ણવિયોગના તાપસેશના અનંદનો તિરોભાવ થાય મને થયો છે. ભગવાન કૃષ્ણને દેહ, પ્રાણ, ઉદ્વિગ, અંતઃકરણ, તેમનાં ધર્મો, ધર્મ, આચાર, યુગ, આપ્ત, વિત, આ શોક, પરશોક, મારા આત્માની સઘે હું સમર્પણ કરું છું, હું ઘસ છું. કે કૃષ્ણ હું તારો જ છું.”

શિષ્ય—હું આપની આજ્ઞા પ્રમાણે કરીશ.

ગુરુ—પ્રજા તારી કમ્પાણ કરો.

(૨)

જગત

શિષ્ય—આ સ્વરૂપ અનુભવ શું છે ?

ગુરુ—અનુભવ અક્ષરબંધ છે. વેદમાં કહ્યું છે કે સર્વે જલુ દર્શ પ્રજા, અસના મણ રૂપ છે.

સવ, ચિત્, અને જ્ઞાન'દં; જડ વસ્તુઓમાં ચિત્ અને જ્ઞાન'દનો તિરોભાવ છે, છવવાળા વસ્તુઓમાં જ્ઞાન'દનો તિરોભાવ છે, કાષ્ઠપત્તુ જડ વસ્તુમાં અથવા છવવાળા વસ્તુમાં જ્ઞાન'દનો આવિર્ભાવ થાય ત્યારે તેમાં આવશ્યકને પ્રભુતા ઈર્ષન થાય છે.

શિષ્ય—એમ જ્ઞાન'દનો આવિર્ભાવ થઈ પ્રભુતા ઈર્ષન પહેલાં કદી થયા છે ?

ગુરુ—મણીવાર જ્ઞાન'દ કાષ્ઠપત્તુ જાતની શક્તિથી પ્રભુ પ્રસન્ન થાય છે ત્યારે તેને પ્રભુ પ્રકટ થઈ ઈર્ષન આવે છે, કુવલ્લ, પ્રહ્લાદાદિ, નરસિંહ મેહેતા, અખતીય વગેરે દલ્લારો મંત્રોત્તે પ્રભુએ ઈર્ષન આપ્યા છે.

શિષ્ય—ત્યારે બધા મનુષ્યો પ્રભુની શક્તિ કેમ કરતા નથી ?

ગુરુ—જનવત્ની સર્વે વસ્તુઓ અસમય છે, છતાં મનુષ્યો તે કુલી જાય છે અને એ વસ્તુ-જ્ઞાના મોહમાં પડી જાય છે.

શિષ્ય—જનવત્ની બધી વસ્તુઓ અસમય છે તો મનુષ્ય પણ અસમય જ હશે.

ગુરુ—હા. સર્વે મનુષ્યો અસમય છે, એકેએક મનુષ્ય અસમયો જન્મ છે, શ્રીકૃષ્ણે ગીતાજ્ઞમાં કહ્યું છે કે મમીર્ણશો ઝીવલોકે ઝીવમૂતઃ સમાવળઃ ॥ બ્રાહ્મણે અસમ્યક્તોમાં કહ્યું છે કે મંશો નાનાઘ્યપવેશાત્ ॥ મારે અસમય જન્મ થયે જ્ઞાન'દમય. અસમયો સંન્યાસ ન લેખતાં અસમય જન્મિતન-મનુષ્ય-કર્તું જોઈએ; તેને બાહે જનવત્ની વસ્તુઓથી છત્ર મોહ પામી બ્રહ્મસંન્યાસ જૂઠી જાય છે અને પ્રભુ જાગ્રત કરતા નથી, અને દુઃખ પામે છે.

શિષ્ય—ત્યારે એ મોહમાંથી છુટવાનો ઉપાય શે ?

ગુરુ—એક પ્રભુને સરજે જન્મ એ જ ઉપાય. પ્રભુએ ગીતાજ્ઞમાં કહ્યું છે કે " સર્વે ધર્મો જોડીને એકાદ મારે સરજે બાવ. હું તને સર્વે પાપમાંથી બેઠાવીશ. શેષ કર નહિ "

શિષ્ય—આપે બ્રહ્મસંન્યાસના મંત્રમાં અને એ જ ઉપદેશ કર્યો છે.

ગુરુ—હા. સહે ત્યારે સંસારમાં ચિત્ત બંધ ન થઈ તેમાં પ્રભુમાં જ સ્તોતરું.

શિષ્ય—હું આજની જાણ પ્રમાણે કરીશ.

ગુરુ—પ્રભુ તારું કમ્યાલુ કરો.

પુષ્ટિપથમર્મ.

(અનુસંધાન પૃષ્ઠ ૮૮૮)

૫ પશ્ચમ મર્મ.

પશ્ચમ કૃષ્ણલીલાયા માવનં હૃદિ સર્વથા ।
 તદ્ભાવેન પ્રસૂઃ પ્રાપ્તો માલાત્મા તદમેદતઃ ॥ ૧૧ ॥
 ન હિ લીલા વિચારે સુ સ્વરૂપાદતિરિચ્યતે ।
 સ્વસર્વધર્મરૂપત્વાદ્ પ્રમોર્ષદો ન યુજ્યતે ॥ ૧૨ ॥
 તથાપ્યાબિષ્કૃતે રૂપે ભેદબુદ્ધિર્નિજેચ્છયા ।
 લોકદૃષ્ટ્યા તથા સૂર્યે કિરણેષુદિતે સતિ ॥ ૧૩ ॥
 ધર્મધર્મિપ્રતીતિર્હિ પ્રાકટ્યે રૂપલીલયોઃ ॥
 અન્તાસ્પિતૌ સુ લીલૈવ સ્વરૂપમિતિ નિશ્ચયઃ ॥ ૧૪ ॥
 ગુણગાને તથાધાર્યૈરાસક્તિવશ્વતો હરૌ ।
 જાતા તન્મયતા ક્ષીણમયતૈવ નિરૂપિતા ॥ ૧૫ ॥
 લીલા સ્વરૂપતો નૈવ મિથા કિરણસૂર્યવદ્ ।
 પ્રતીતિમાત્રતો ભેદઃ સ્વરૂપેણ ન વસ્તુતઃ ॥ ૧૬ ॥
 કૃષ્ણઃ પ્રવિશતિ પ્રીતો લીલાયા હૃદયસ્થિતૌ ।
 તદાત્મા સકલૈઃ સ્વીયસ્વરૂપૈરિતિ નિશ્ચયઃ ॥ ૧૭ ॥

મર્મ-૫ ' માથ સદ્બોધ. '

આવાર્થઃ—પશ્ચમ મર્મ જાવોદ્બોધ છે. સદાનંદ પ્રજ્ઞની નિત્ય નવલ લીલાની નિરંતર હલ્લમાં આવના કરતી, એ પાંચમું મર્મ છે. એ લીલાની આવના ક્યોથી પ્રભુ પ્રાપ્ત થાય છે, અથવા પ્રસન્ન થાય છે, કેમકે પ્રભુ પોતે જ તે આવરૂપ છે. જ્યારે તે જાન હલ્લમાં આવે ત્યારે તે આવસ્વરૂપ પ્રભુ પણ હલ્લમાં પધારે જ, એમાં બ્યાર્થ શું ? વળી પ્રભુથી પ્રજ્ઞની લીલા પણ જુદી નથી. લીલા પણ સ્વસ્વરૂપ જ છે એથી પણ એ લીલાની આવના ક્યોથી તે લીલાત્મક અને લીલાભાનાત્મક પ્રભુ હલ્લમાં નિરાન એ અર્થ અત્યંત સુષ્ટ છે. જ્યારે લીલાના સ્વરૂપનો વિચાર કરીએ છીએ, ત્યારે લીલા પ્રભુના સ્વરૂપથી જુદી પાડી શકાતી નથી. પ્રભુ જુદા અને તેમની લીલા જુદી એવા ભેદભાવને સ્થાન મળતું નથી. જો પ્રભુમાં ભેદ હોય તો તેમની લીલામાં પણ ભેદ હોય. તેમ તો જની થકે જ નહિ કે પ્રભુ પણ જુદા જુદા હોય. પ્રભુ તો એક જ છે, પણ તેમના ધર્મો બહુ છે. તે ધર્મા પણ અમલસ્વરૂપથી જુદા નથી, પણ પ્રભુરૂપ જ છે. પોતાના સર્વધર્મરૂપ પણ પ્રભુ જ હોવાથી જુદા જુદા ધર્મોને શક્તિ પ્રભુસ્વરૂપમાં ભેદની કલ્પના કરતી યોગ્ય નથી. સ્વસર્વધર્મરૂપ

પ્રજ્ઞ ન હોવાથી તેમાં ભેદ મળવો જી શકે નથી, પરંતુ પ્રજ્ઞ પોતાના જ સ્વરૂપો પ્રકટ કરે છે, તેમાં જ ભેદભુવિ જણાય છે, જેમ કે આ સ્વરૂપ જુદું, તે ભેદ પ્રજ્ઞની ઇચ્છાથી જ જણાય છે. તેમાં દર્શાવે-જેમ સર્વ હવ્ય પામે તે વખતે તેના કિરણોમાં અને સર્વમાં જેમ ભેદભુવિ હોયની દૃષ્ટિમાં થાય છે. સર્વ જ્યારે હોય છે ત્યારે જ તે જુદો અને તેના કિરણો જુદાં જેમ હોયની દૃષ્ટિમાં હોય છે. એવી રીતે જ્યારે પ્રજ્ઞ પોતાનું સ્વરૂપ અને તે સ્વરૂપથી કરવાની લીલા જ્યારે પ્રકટ કરે છે, ત્યારે પ્રજ્ઞના તે લીલાશ્વર મ્હા અને તે લીલા-શુક્ત ધર્મિત્વપ્રમ એમ ભેદભુવિ થાય છે. જેમ શીતવનીતદિશાદિના પ્રકટ સ્વરૂપમાં જાણ લીલાની સૂતિ સુખ્યતા: થાય છે અને શીતોદ્ભવે-દુન્ય સ્વરૂપમાં સુખ્યત્વે તાસલીલાની સૂતિ થાય છે અને તેથી જાને સ્વરૂપમાં ભેદભાવ થાય છે. આ જ્યારે તે તે સ્વરૂપથી તેવી તેવી બિન બિન લીલાઓ પ્રકટ કરેલી હોય, ત્યારે જ તેવી લીલાઓને આધારે તે તે સ્વરૂપમાં ભેદભાવ મળાય છે. સીંછામેદે સ્વરૂપમેદ: એ સિદ્ધાંત પિતન્મયજન લાગે છે. આ ભેદભાવ જ્યારે તે સ્વરૂપ અને તેની લીલા પ્રકટ થાય છે, ત્યારે જ જણાય છે. જેમ સર્વ હવ્ય પામે છે ત્યારે જ તેમાં અને તેના કિરણોમાં જુદાપણું જાણે છે, હવ્ય પામેલો નથી હોતો, ત્યારે તે કિરણો અને સર્વ જુદા છે એવું યાન થતું જ નથી, તેવી જ રીતે જ્યારે સદાનંદ પ્રજ્ઞ પોતાની સદાનંદમય લીલા અને પોતે જ્યારે પ્રકટ થાય છે ત્યારે તે લીલા અને તે સ્વરૂપમાં ભેદભાવ જાણે છે. જ્યારે પોતે આદરમય કરે છે, ત્યારે તે લીલા સ્વરૂપાત્મક જ જણાય છે એવો નિષ્કર્ષ છે. જ્યારે લીલા સ્વરૂપની બીતર રહે છે, ત્યારે તે લીલા સ્વરૂપથી અથગ જાણતી નથી, તે વખતે લીલા જ સ્વરૂપ છે એમ નિષ્કર્ષ-સિદ્ધાંત થાય છે. 'શ્રીવેદુખીતની સમ્પતિર્થ શુદ્ધેવજી કહે છે કે 'શ્રીકૃત્તાવનાવિશ્વરી પ્રજ્ઞની એક પ્રકારની લીલાઓનું પરસ્પર વર્ણન કરનારું પ્રજ્ઞમય તન્મયતાને પ્રાપ્ત થનાં.' શ્રીમદ્વાર્ધવર આ શ્લોકના શ્રીકૃત્તાવિનીતમાં તન્મયતા લખના એવો ભર્વ પ્રકટ કરે છે કે, તન્મયતાને પ્રાપ્ત થઈ એટલે 'ક્રિદાશ્વર-લીલાશ્વર થઈ જનાં.' જમદગ્નિશ્વરે સ્વપ્ના-ક્ષત્રામાં પ્રજ્ઞલીલાનું જ ર્જન કરતાં કરતાં કીડે જેમ જમરૂપ થઈ જાય છે, તેમ પ્રજ્ઞ-લીલાશ્વર થઈ જનાં. એવી જ પ્રજ્ઞની લીલા પ્રજ્ઞના સ્વરૂપથી યોડી પણ બિન નથી જ. જેમ સર્વનાં કિરણો સર્વથી જુદાં નથી, તેમ જાન તે લીલા જ્યારે જાણ્ય પ્રકટ દૃષ્ટિએજ થાય છે, ત્યારે જ તેમાં ભેદ જણાય છે વસ્તુતઃ સ્વરૂપથી તે બિન નથી જ. ર્જન કરતી વેળાએ અગત્યનું સ્વરૂપ અને તેની પ્રકટ થતી જનત લીલાઓમાં તાસ્તમ જણાય છે, પરંતુ વસ્તુતઃ અગત્યનું સ્વરૂપ તે જ લીલા અને લીલા તે જ પ્રજ્ઞનું સ્વરૂપ એવો સિદ્ધાંત છે. એ હેતુથી જ જો પ્રજ્ઞની લીલા હવ્યમાં રજાન મેળવે તો સદાનંદ અગત્યનું પણ પ્રસન્ન થઈને હવ્યમાં પ્રવેશે છે. પૂર્ણપુરોષોત્તમની અનેક સ્વરૂપ લીલાઓમાંની એક જ પ્રજ્ઞ લીલાની સ્થિતિ જો હવ્યમાં થાય તો તાસ્તમ નંદુગાર હવ્યમાં પ્રવેશે છે. કેમકે જ્યારે તે લીલાશ્વર છે, એટલે તે લીલાની સ્થિતિ જ્યારે હવ્યમાં થાય ત્યારે આપની પણ તેમાં સ્થિતિ થઈ જતી જ જોઈએ. જે લીલાની સૂતિ બહુ હવ્યમાં થઈ હોય તે લીલામાં જેમાં પોતાના સ્વરૂપો હોય, તે સર્વસ્વરૂપ સાથે લીલાત્મક પ્રજ્ઞ બહુહવ્યમાં પ્રવેશ કરે છે, એવો નિષ્કર્ષ છે.

૧. પૂર્વવિજ્ઞા મયવતો યા કૃપાક્ષત્તપારિતઃ । વર્ણવન્તો મિતો યોષ્યઃ ક્રીડાસ્તન્મયતાં યદુઃ ॥
ક્રીડાસ્તન્મયતાં યદુઃ ॥ વેદુગીત । ૨. ક્રીડામય દય જાતઃ ।

૬ પદ્મ મર્મ.

પદ્મ વ્રજસ્થિતાનાં યો માયા સ્મર્યો વિયોગિનામ્ ।
 તતો ભાવસ્ય સમ્પ્રાપ્તિર્મવિતાતો હરેર્મવેત્ ॥ ૧૮ ॥
 અવસ્થા ક્લેશમાલો યા તત્સમ્બન્ધી વિચિન્ત્યતામ્ ।
 ન સ્વરૂપં પૃથગ્ યસ્માન્ન તત્ર વિગતે મનઃ ॥ ૧૯ ॥
 તત્પ્રવિષ્ટતયા નૈવ સ્વરૂપં મિચતે તતઃ ।
 અતોઽન્તઃસ્થિતકૃષ્ણાસ્તાઃ સતતં હૃદિ માનયેત્ ॥ ૨૦ ॥

મર્મ ૬ ‘(ગુનગાન’તે) ઘોષપ્રિય માવના ઢમય જાને’

ભાવાર્થ:—છઠું મર્મ મળ્લુન્દરીનો ભાવ છે. તે પણ વિરહી મળ્લુન્દરીનો જ ભાવ તેનું સ્મરણ કરવું એ છઠું મર્મ છે. હા તાપ્ત રમણ પ્રેષ્ટ જ્ઞાસિ મહામુખ એમ સતત ઉચ્ચારણ કરતાં મળ્લુન્દરીનાં નિગૂઢભાવનું સ્મરણ કરતાં કરતાં ભાવની પ્રાપ્તિ થશે. હૃદયમાં પ્રભુલીલાની નિરંતર ભાવના પણ મળ્લુન્દરીના ભાવનું સ્મરણ ક્યાંથી જ થશે, ક્યાંથી જ પ્રભુની પણ સમ્પ્રાપ્તિ-સમ્બદ્ધ પ્રકારે પ્રાપ્તિ થશે. વિપ્રયોગથી મુંઝામ થશે. આ રૂઢ પ્રાપ્ત કરવા માટે મળ્લુન્દરીની વિરહાવસ્થાનું ચિન્તન કરો. વિરહાવસ્થામાં પ્રાપ્ત થતા ક્યેય ભાવનું વિશેષ સ્મરણ કરો. પ્રભુની લીલાથી પ્રભુનું સ્વરૂપ જુઠું નથી, જેથી ત્યાં મનનો પ્રવેશ થતો નથી. જ્યારે મળ્લુન્દરીના ભાવમાં કે પ્રભુલીલામાં મનનો પ્રવેશ થાય છે, ત્યારે તેથી સ્વરૂપનો ભેદ થતો નથી. મળ્લુન્દરીનાં હૃદયમાં પ્રભુલીલા નિરંતર ઉદ્ભવે છે. લીલાથી સ્વરૂપ ભિન્ન નથી. માટે જ સ્વરૂપમાં મન પ્રવેશ કરવું નથી, પણ લીલામાં પ્રવેશ કરે છે. અને લીલામાં મન પ્રવિષ્ટ જ્યાંથી સ્વરૂપનો ભેદ રહેતો પણ નથી. જોઈશા માટે જેમનામાં નંદાંદન બિરાજે છે, એવા મળ્લુન્દરીની નિરંતર ભાવના કરવી.

ઉપરના શ્લોક ઉપર મનન કરતાં આ આદ્ય પ્રકટ થાય છે. શીઠરિરાગચરણ પદેશી ભગવદ્લીલાની ભાવના કરવાની આગ્રહ કરે છે. પછી એમ આગ્રહ કરે છે કે મળ્લુન્દરીના ભાવનું સ્મરણ કરવું, તેથી જ લીલાની ભાવના અથવા તો સર્વાત્મભાવ સિદ્ધ થશે. લીલા અને સ્વરૂપ એક જ છે, જેથી મન સ્વરૂપમાં પ્રવેશ ન કરતાં, લીલાનું રસિક કંઈક જાણી થાય છે. જ્યારે લીલામાં પ્રવેશે છે, ત્યારે લીલાથી સ્વરૂપ ભિન્ન ન હોવાથી સર્વાત્મભાવ પ્રાપ્તિ અને પ્રભુની સમ્બદ્ધ પ્રાપ્તિ પણ થાય છે. મળ્લુન્દરી તો તન્મયતાને-લીલાસ્વરૂપપણને પ્રાપ્ત થયેલાં છે, તેથી જ પ્રભુનું સ્વરૂપ પણ તેમાંથી જુઠું નથી; માટે તેમનાં ભાવનું સ્મરણ કરવાથી ભગવદ્પ્રાપ્તિ સાધે જ થાય છે. એ હેતુથી જેમાં સાક્ષાત્ પ્રભુ બિરાજે છે, એવાં મળ્લુન્દરીની ભાવના હૃદયમાં કરવી.

૧. શીઠરિકેસરપ્રભુ શીર્ષતમાં ‘સુલુચાન’ને છઠા મર્મ ‘મળ્લુન્દરીલાવ’ના પદેશી કાં છે. મૂળ શ્લોકમાં પ્રથમ છઠા મર્મ ઉપર શીઠરિકેસરપ્રભુના પદરિચય કથનથી છે અને સુલુચાનને ૭ મા મર્મ ઉપર શીઠરિકેસરપ્રભુના પદરિચય કથનથી છે. ૧લી શીઠરિકેસરપ્રભુ મળ્લુન્દરીલાવને ‘હસય’ વિશેષણ થાને છે, તેવી સંધાય વિપ્રયોગપ્ર બને હાવ સ્મરના કિરેા ચર્ચ થાય છે. મૂળ શ્લોકમાં શીઠરિકેસરપ્રભુ તો માત્ર વિપ્રયોગી મળ્લુન્દરીના ભાવને સ્મરવાની આગ્રહ કરે છે આરથી નિલક્ષણતા હૃદયમાં થાવવા લેવી છે.

૭ સત્તમં મર્મ:

સત્તમં પ્રોષ્યતે મર્મ સર્વદોષનિવારકમ્ ॥
 યુગ્મા એવ હરેર્ગેયા: સર્વદોષનિવારણે ॥ ૨૧ ॥
 અન્યત્ સર્વ ન વપ્રાસ્તિ સાંપનં સર્વ યૈષ દિ ॥
 યુગ્મેષુ ગીયમાનેષુ પ્રસન્ન: સન્ હરિ: સ્વયમ્ ॥ ૨૨ ॥
 સ્વાત્માનમાધિર્માર્ગ્યૈષ સ્વાનન્દં સમ્પ્રપચ્છતિ ॥
 યુગ્મા: પૂર્વં હુ ચિરદે સ્મૃત્યાર્તિ દહતિ પ્રમો: ॥ ૨૩ ॥
 મર્મ ૭ 'ગુનગાનતે'

સાવાર્થ:—સાતમું મર્મ શુદ્ધગાન છે. એ સર્વ દોષનું નિવારણ કરે છે. સર્વ દોષનાં નિવારણ માટે હરિનાં શુદ્ધ ગાવા. સર્વ દોષનું નિવારણ કરવા માટે બીજાં કાંઈક સાધન નથી. પ્રશ્નનાં શુદ્ધગાન સિવાય બધા દોષને દૂર કરવા માટેના બીજા કાંઈ પ્રયત્ન થવા છે જ નહિ. શુદ્ધગાન ગાન કરતાં કરતાં પ્રશ્ન પ્રસન્ન થાય છે, અને પ્રસન્ન થઈને આપ પોતે જ સ્વસ્વરૂપ પ્રકટ કરીને સ્વાનન્દનું ઘન કરે છે. પહેલાં વિરહાવસ્થામાં પ્રશ્નનાં સ્મરણથી જ આતિ થાય છે તેને શુદ્ધો જ ગાય છે—દૂર કરે છે. અથવા તો શુદ્ધો પ્રશ્નનું સ્મરણ કર્યા પછી વિરહાવસ્થામાં થતી અસહ્ય પીડાને દાંત કરે છે. અન્યથા પોતે આનન્દમય છે, એમની લીલા આનન્દમય છે, અને શુદ્ધો, પછી પણ આનન્દમય જ છે, તો તે શુદ્ધગાન ગાવાથી તે શુદ્ધો સ્વરૂપ બનવાથી આનન્દ પ્રાપ્ત થાય તેમાં કાંઈ અર્થ નથી જ.

૮ અષ્ટમં મર્મ:

અષ્ટમં નામમાહાસ્મ્યસ્ફુર્તિ: સર્વોચ્ચતો હરે: ॥
 તદન્યસાધનેષ્વલ્પપુદિ: સ્ફુરતિ ચેત્તદા ॥ ૨૪ ॥
 મર્મ ૮ 'કૃષ્ણનામ સ્ફુરે.'

સાવાર્થ:—આઠમું મર્મ બીજાં નામનાં માહાસ્મ્યની સ્ફુર્તિ થવી એ છે. આનન્દ મિથ્યા મહાદુષ્ટોના યોર પાતકપ્રકારથી ઉદ્ધાર કરનાર અમરગામ જ છે. એવી નામની મહત્તા સર્વોચ્ચ સ્ફુરે. નામ સિવાયના બીજાં સાધનોમાં અલ્પ હોયે થાય. નામ જેવા ક્રિયામણિ થાયે બીજાં સાધનો તુલ્ય થાયે. નામ પણ બચતસ્વરૂપ જ છે. પ્રશ્ન નામ અને રૂપ, એમ બન્ને સ્વરૂપે પ્રકટે છે. નામ પણ સ્વાત્માનું કોણથી તેની મહત્તા પ્રશ્નસ્વરૂપથી જાન હોય નહિ.

૯ નવમં મર્મ:

નવમં શાક્યમાર્ગેકાનિષ્ઠતા દ્વાવિચારણાત્ ॥
 યતો શાક્યમદ્વચસ્તુ સાધનં શાપ્યંસાધયન્ ॥ ૨૫ ॥

હરિમત્તિચન્દ્રિકા.

(મીદયારામકૃતા)

(અનુસંખ્યાન ૫૪ ૩૧૦)

- જેને પ્રસન્ન વૈકુંઠરાય, તે જન જે હરે તે ન્યાય;
મહેતા નૃસિંહ હરિની મહેર, હૃદય ક્ષેપી અનામિ પેર. ૧૦૨
- નાતે નિંદા સાચી કરી, તરપિ શિક્ષા પામ્યા ખરી;
તે પછી પીડે કરી અન્યાય, તે પછી કેમ ન આશ્ચર્ય આમ ? ૧૦૩
- જેને કાંઈ જાણું સ્થામનું, તેથી ખાતું નહિ કમનું;
ભૂલી કામ હરે તે કલ, તે પશુ સદીએ નખીએ સદા. ૧૦૪
- કૃષ્ણદાસ દુર્લભ નવ લટીએ, મોહમ જગ કર્યું કડક ન કહીએ;
અર્ધ સહે નહિ મીઠાપાળ, ભૂલ્યો ભક્ત પશુ હરિનો જાણ. ૧૦૫
- જૂઠો ભક્ત હરિ રાખે માન, જડ પુરોહિત પોણે મળમાન;
દાસ દોષ નવ સહે જાપાળ, જેમ ન અરે મા કુશલું જાળ. ૧૦૬
- જે અપરાધ વાળી હવે, તે શુભીત તણે નવ ગણે;
તે જ વિશ્વકર્મા દેશ દેશ, નિજ ભણી પ્રભુ મુખે જાણે. ૧૦૭
- સ્તુતિ પૂર હવે મુરારી, તેને તે લાગી દેવાય;
અનુન ગુરુ આદિ હિજ હવે, તે હૃદય સ્વાધે નવ ગણે. ૧૦૮
- ભક્ત દોષ ભગવંત ન વસ્યો, આપણુ જોવો હેતુ કશો;
કદિ શિક્ષા દે તો નિભાવ, આત્મકૃપાસ્ત્ર હિ તાદૃશ ॥

મત્તિ ન પમ, મત્તિ મત્તિ કૃપાસ્ત્ર હિ તાદૃશ ॥

યસ્કરોતિ હરિઃ કૃષ્ણઃ સ્વકીયેષુ કૃપાપરઃ ॥

તયા તદીપાઃ સ્વીયેષુ યત્ કુર્વતિ કૃપાલભઃ ॥ ૨૯ ॥

તત્સાધ્વેધેતિ મન્ત્રવ્યં યયા પિત્રોઃ કૃતૌ છતઃ ॥

પ્રતાનિ વશ મર્માણિ ષેતિ યઃ સર્વથા જનઃ ॥ ૩૦ ॥

શ્રીમદાચાર્યકૃપમા મક્તિમાર્ગે મદામતિઃ ॥

તસ્ય માર્ગેશ્વરઃ કૃષ્ણો વશો ભવતિ તત્સળાત્ ॥ ૩૧ ॥

વિશ્વાયૈતાનિ મર્માણિ શ્રીપદાચાર્યસેવકૈઃ ॥

મક્તિમાર્ગે સ્થિતિઃ કાર્પા સર્વદાતિચિત્સળૈઃ ॥ ૩૨ ॥

॥ ઇતિ શ્રીહરિદાસોદિતસ્વમાર્ગમર્મનિરૂપણં સમાપ્તમ્ ॥

મર્મ ૧૦ 'કૃતિ ષચન વિશ્વાસ મન ચિત્ત આર્ને'

ઉદય મને નવ શયિ યોગ, સાંજ ધર્મ ન કર્મ પ્રયોગ;	
ન સ્વાધ્યાય ન તપ ને ત્યાગ, દાન દક્ષિણા નાના યાગ.	૧૧૮
તત નિવમ ધમ તીર્થાટને, ન શોધાડ વેદ સર્વ ભણે;	
શ્વેક મને શોકે સત્સંગ, નાટકોણી તેનો મને તરંગ.	૧૧૯
તર્કા અયોગ્ય ધણા સત્સંગ, શ્વેકે ધર્મ ન સાધન રંગ.	
શક્તિસ દૈત્ય સહ અમ મૂમ બહુ, મેઘર્વ નામ અપસરા સહુ.	૧૨૦
સિદ્ધ ગારુડ મુલક ખરા, વિદ્યાધર મનુષ્ય વાનરા;	
વૈશ્ય ચક્ર ક્ષી અન્ન નાતિ, રત્નસ્તમઃપ્રકૃતિ ધુમ ધુમ ખ્યાતિ.	૧૨૧
તે તે સહુ મુજ પા જાનિયા, દેવધ સત્સંગ ભગ નહિ ખીળા;	
કોણ કોણ કોઇ શ્વેક કહું નામ, જે જે પામ્યા સુંદરસ્થાન.	૧૨૨
પ્રજ્ઞાદાદિક જુનાકુર, જુવજર્વા બાજિ બાણાકુર;	
સુગ્રીવ અંતઃકલિ હન્યાન, રીડખતિ વળી બાણુવાન.	૧૨૪
મજ સમાહ મૂઠ ખમળતિ, બ્રાધ વળી કુખ્જ જમખ્યાતિ;	
મગધનીશા મજ્જોપીશા, અશ્વત્થિ સત્રે અપીશા.	૧૨૭
તે સહુ ન હયા વિદ્યાબ્યાસ, મદદુષ્કસન ન હતું પાસ;	
તપે ન તમ ક્યાં કો તન, વતારિ ન હતું કોઇ સાધન.	૧૨૫
તે જુદાં સહુ અમદુઃસંગ, શ્રીપુરુષોત્તમ પ્રકર્યો રંગ;	
સિદ્ધ પરમદ પામ્યાં તેહ, કંચન સત્સંગતિ જલ શિદ.	૧૨૬
અત્યોત્તમ વ્યુત્ત નેટલાં, સહજ પ્રાપ્ત થાય ન તેટલાં;	
કુખ્જ મિલનમાં જે અંતરામ, અનાયાસ તે સર્વ પશ્યા.	૧૨૭
શ્રીપુરુષોત્તમ નિત્ય પ્રસન્ન, નિનનદ દે લક્ષી નિનજ્જાન,	
એ સહુ સીધ મળે સત્સંગ, ને સેવાય લગાડી રંગ.	૧૨૮
એ સહુ સિદ્ધ થવું દરિ હાથ, શીળને કર સહુની નાથ;	
હે તો એમ જ બાખ્યું જેમ, તરપિ કરવો જલસમ મમ.	૧૨૯
ત્યારે દરિને ખાવે દયા, સુતાં સુખીઆ કોઇ નવ યથા;	
પવન બર્ષો હે પંખામાંન, પશુ વણુ હસવે મળનો ક્યાંય ?	૧૩૦
અર્ધક્રમ્ય સ્તન અર્પે માત, મયસાવણુ મમ અર્ધક દાથ;	
હવ વક્ષ સહુ કળ દાતાર, સખ્યાં નિહટ.નવું નિધાર.	૧૩૧
ચણુ જવું તેમ દરિગળ, તો સહુ મુખ કે મહ પ્રસન્ન;	
કુખ્જ સંમતી રહેવું કર, મળત્યામાં જ જગાડે કર.	૧૩૨
કુક્ષિ અવર શીખવે ખરી, જેમ તેમ કરી વૃદ્ધાવે દર;	
કામદામ વપાવે તપ્ત, જે થકી પ્રિય નવ લાગે કુખ્જ.	૧૩૩
સર્વનામી સદ્ગુણુ નેટલા, દુર્લભમાં અવગણુ તેટલા;	
સપથું અવથું દરિગળ થકી, એટલામાં સમજે સીદ બહુ.	૧૩૪
વિવધી પશુ વણુસાડું ધણ, મોટા દુઃખદાતા તાંદ મણ;	
ત્વિ તો કરે તેજ તણુ બંજ, અમિત જન્મ વણુસે દુઃસંગ ?	૧૩૫

સર્જન સુખ સુધાથી જ્ઞાતિ, સર્જ સમતા હરિમાં મતિ;	
સદ્ અમૃત પીધું હતું, તદ્દપિ દુષ્પણું નથી જતું.	૧૩૧
માટે દુષ્ઠ થકી નાસતું, જેમ તેમ સાધુ સરણે જતું;	
શ્રીહરિકૃષ્ણા શ્રવણ ત્યાં થાય, જેથી સત્ગુણ સંઘય જાય.	૧૩૭
મહાવાર્ધચરણચરણે જતું, વૈષ્ણવી દીક્ષા વૈષ્ણવ થવું;	
વળી ફરી વસતું સત્પ્રેમમાં, નિશ્ચિન્તિ રહેવું હરિ રંગમાં.	૧૩૮
ઊર્ધ્વેયુક્ત શુભ ધરવું બાલ, માઝે મુદા દુષ્કર્તી માલ;	
શ્રીહરિ સેવા કરવી સદા, રમરણ કૃષ્ણ ત્વજતું નહિ ઠવા.	૧૩૯
હરિકર્તૈન નિરમે હરિકથા, બૂધે કૃષ્ણ જન્મ હોય જથા;	
નામ મંત્ર ત્વજવો નહિ ફાણું, જ્ઞાન્નાશ્રય કરવો નહિ જાણું.	૧૪૦
ખાનપાન આદે સદુ વસ્ત, વસ્ત્રાભૂષણ જ્ઞાવર સમસ્ત;	
મદવો નિજ પ્રભુ તણો પ્રસાદ, નરક રૂપ છે તે વિન સ્વાદ.	૧૪૧
પવિત્ર રહેવું અતર મહાર, ત્વજનાં આશરણ ને અહંકાર;	
જ્ઞાવર ન ધરવી ચિંતા રતિ, હરિ મળવા આદરતા અતિ.	૧૪૨
હરિગુરુ હરિજન લહેવા શ્રેષ્ઠ, તન ધન આર્પણું ફરી વિવેક;	
વિષયે જતી ઉદ્વિગ્ધ ક્ષાલવી, હરિ સેવનમાં સદ્ વાળવી.	૧૪૩
સુખને દયા ન દેખતો દોષ, સદગ્ધ સાબ ધરવો સતોષ;	
કલ્યાણિક પ્રકરણ જાણવું, પ્રામાણિક પુણી ગાણવું.	૧૪૪
વણ વૈષ્ણવ કમરું ના ભેરીએ, ભેટે સદુ સુખ ભેરીએ;	
અસત્યજિ અકર્તા માત્ર, પાપરૂપ થાય જનમનઝાત્ર.	૧૪૫
બાલ બાલ અગ્નિ ઝાંપીએ, તેથી અધિક વિમુખે કંપીએ;	
સ્માર્ત સાક્ષા સર્વો કરી હોય, તદ્દપિ નાજ ભેટું કોય.	૧૪૬
કૃષ્ણ ભક્તિ વિષ્ણુ પિત્ર અવતાર, દેવગ બૂમિ કેરો બામ;	
ભક્તિ પાવ્ય દિન જીઆ ધન્ય, સદૃશ કલ્પ જીઆ પિત્ર જન્ય.	૧૪૭
ધન્ય અધમ કુલ જન્મ હરિ ભક્ત, વિપ્ર વિમુખ પિત્ર વિપયાસક્ત;	
સુખા મુદા ધન લખી ઝૂંપીએ, મધ્ય કનક કમળી ધૂંપીએ.	૧૪૮
કૃષ્ણ ભક્ત જેમાં તે સુખી, સુખગી વાતે છે તે સુખી;	
મદનાથિક તેને નવ દોષ, નવમદ તેને ત્રસણે નોષ.	૧૪૯
જાત મત્સ્યસિદ્ધિ નવનિધિ, હરિજનને સેવે સદુ વિધિ;	
મુક્તિ માર તેને ધેર ઘસી, માયા સરખી કરે અવાસી.	૧૫૦
મદાકાષ પચ રહે કષેતો, હરિજન રહે યેને ચાંપતો;	
જા. દિક જેનો ભય ધરે, દિવાદિક-સુર જન્મ ધરધરે.	૧૫૧
નમ અસુર નમ નમતા રહે, મુનિકપિ નમન કરે વર લહે;	
સર મનિપતિ પદ રજા ચલાય, ભાગ્ય વડું માને જે નદાય.	૧૫૨
વેદસ જા હરિભક્ત વખાણ, જીર્ણ શું કદું ? પ્રશ્નનાં પ્રાણ;	
સર તજ જે મને ભાગે, પ્રશ્નનું મન તેને કમ તજા.	૧૫૩

અખિલ વિશ્વ જે આજગ દીન, તે ભજવાનું ભક્તપ્રીન;	
અમ્મ વાણી મીઝુમ કહી કથી, યુને ભક્ત સમ પ્રિય છે નથી.	૧૫૪
સેવ જમુ ને અસાપુત, ઘીઘન જેથી પરસત;	
તે ખલુ પ્રિય નથી ભક્ત પ્રમાણ, એથી વડમ મીઝું કાણ?	૧૫૫
મુળ આત્મા તેનો પ્રિય નથી, જેવા ભક્ત સત્ત્વ કહું કથી;	
અખિલ વિશ્વ યુજ આજગ દીન, તે ઈશ્વર દું ભક્તપ્રીન.	૧૫૬
મીઝુને એમ કહું મીઠરિ, તે પ્રમાણ કૃતિ ઘણે કરી;	
ન કરવાનાં નીચાં કમ, ભક્ત મારે તે કીધાં સ્થાન.	૧૫૭
જાતી ઘસીધી કરિ દિત ખજું, ધોનાં પદ પીઝું પીસણું;	
અણાં વીણાં તે ખલુ ખડું, નાખાનું ધણું ધાપું.	૧૫૮
સેન ભક્ત ઉપર અતિ માયા, નારાયણજી નાવિક થયા;	
વારિ વણું ત્રિસેત્તન ધામ, એક વર્ષ લગી સુંદર સ્થાન.	૧૫૯
વસિ રાજાથી એવી રતિ, દારણલ દારાવતી પતિ;	
ઉમસેન શું ઉમજ પ્યાર, હેલ જીવિદોષ છડીદાર.	૧૬૦
કુંતી પુત્ર જહી અતિ પ્રીત, ત્યાં નવ રાખી ઈશ્વર રીત;	
હૂત જઇ વિશ્વિમે ગયા, ચરવાદાર ચતુર્થેન થયા.	૧૬૧
અઠ્ઠાનની ઓ અમૃત થયા, ખણું ખાણી એવી દયા;	
શુકાં ખાત વણાં તજરામ, વળી ખખાજા સડના ધાન.	૧૬૨
પરમેશ્વર પાર્શ્વ સારથિ, શું શું કહું ? કંઈ જાહી નથી;	
દોડો ઘાસ નિજ ભજિતી રક્ત, તે આપી એવા પ્રિય ભક્ત.	૧૬૩
અંજીરને ઘિરતો સાપ, તે મીઠુણે સુખે આપ;	
સખા મુઘમા સંધે વસો, સુત જઇ મુઘ જયયુઠ દસો.	૧૬૪
સકુ મળ ભક્ત કૃષ્ણના ખાસ, તેમના સદા લઇ રહ્યા ઘણ,	
સૌર નાર જઇ અધમ અપાર, ભક્ત હિત કરિ અંજીનાર.	૧૬૫
ખાંખા ડાંગોદર ઘમળે, ભડેં નસોદા હિત વાસળે;	
ગોવાળીયા મૂર્ખાનું નામ, ભક્ત હિત તે પા મહું સ્થાન.	૧૬૬
બૂધર થયા બિલ્લ શુભ મિત્ર, રાજાની ઉચ્છિદ ભક્ત્યે અખવિત;	
રમે રમ્યા કુચ્છ કિઠરી, અલ્પીજાન પુત્રી ઓ કરી.	૧૬૭
નંદલાલ નૃસિંહ પિતૃભાલ, કાર્ય રોહયી ન અણે જાધ;	
રમે દુઃખ કામાજી જાન, મહારાપ ધણું વિદુલરાન.	૧૬૮
મીરાંતું વિષ કીધું પાન, સ્વામિ સુખ આપ્યું ભગવાન;	
સહન કસાઇ ધેર કરિ રહ્યા, માંસ તોલવા તોણું થયા.	૧૬૯
પ્રિય રાહીઘસ થમાણું ધામ, સુખે સાચાં ટાલિયામ;	
સોખનેલ જખ્ખ હરિભક્ત, તે ઉપર મીનિહૂલ રક્ત.	૧૭૦
તેની અંતું સંકટ લખી હરિ, નણું જઇ સુવાવડ કરી;	
ભક્ત વૃહો મોહન નામ, તેને સંકેત ચડવા બતાવામ.	૧૭૧

માધવદાસ પ્રિય આતિ પુત્ર, જગન્નાથ ધોધાં મધમત્ર;	
થઈદલસ મુખમાં દરિ રમ્યા, ઉચ્છિષ્ટ દંત પ્રદાર પ્રિય અમ્યા.	૧૭૨
કર્ણ રમકડું રમવાતણું, ઝેરીમાં મરણકીયા ધણું;	
કરકાંતિ કમલાપદ સેવ, ભક્ત પ્રેમ દુઃખ સુખ દરિ ટેવ.	૧૭૩
સપ્તમાસ રૂપે વધ્યા દરિ, તેના પતિની સેવા કરી;	
સત્ય સંકલ્પ જુઠા ફરી, બીધ્ય પ્રતિજ્ઞા સાચી કરી.	૧૭૪
રગત્વધા બુધ્ધા કર કરી, વલ્લભે મુકુટ ધરાવ્યો દરિ;	
ભિક્ષા સમર્થને અપદિત, માગી મુશ્ય ત્રાપિ પત્ની દિત.	૧૭૫
એથી નીચાં લાગ્યો કામ, ભક્ત મારે કીધાં ધનસ્થાન;	
દરિનન હોઠ કરે તે મરે, દરિનન કૃતિ મનસ્વી કરે.	૧૭૬
જગન્નાથ પકિત પ્રિય દરિ, પવનસુતા ધરની સ્ત્રી કરી;	
શ્રીમંગા બાવન સોપાન, ઉઝા ચડી કરાવ્યું સ્નાન.	૧૭૭
મુનિ પરાચર દરિ જનુભવી, તેણે કૃતિ કરી અવનવી;	
જંગા મધ્યે મોઢા માંધ, ડિંમર કન્યા બુકતી ત્યાંધ.	૧૭૮
મત્સ્યમયા દત્તી બલુવરી, મૃગમદ યોજનમયા કરી;	
દોષ ધર્યો નદિ દરિ મનમાં, બ્યાસરૂપ નિજ પ્રકટયા ત્યાંધ.	૧૭૯
જ્ઞાનદેવ મેઢા દરિનન, જે કીધા વતિએ ઉત્પન;	
સંરમરહિજ કર્યો નિયેધ, પાદા પાસે ભણાવ્યા નેદ.	૧૮૦
કલ્પ્ય પુત્ર પુત્રીને વર્યો, કૌધા શ્રેષ્ઠ ભક્તિપા કર્યો;	
નિજ પુત્રી ધ્રુવા મનમદ, રમી ભક્તિ વાસ સપગી સદિ.	૧૮૧
મરમ કરે શિવ સપણું જગત, તદપિ બન્ય છે દરિભક્ત;	
કૃતિદાસ જિવા છે આતિ, સત્ય ભક્તને દોષ ન રતિ.	૧૮૨
દિત હૃદયે અચલ અનુત, મારે મલ સદુ જાતીજાત;	
જેમ રસનામાં અમિ સદા, મારે ચીકટ ખાંડે નહિ કદા.	૧૮૩
વિચારતાં સમ સપણું તન, પશુ પ્રતાપ જોતાં આતિ ભિન્ન;	
તેમ દરિ ભક્ત જગતના જન, બલસમ નદિ સમ દાસે તન.	૧૮૪
શ્રીમંગાજી પશુ જાણ્ય, જેમ જાણ અવર સરોવર કપ;	
જોતાં જાણના ધર્મ સમાન, પશુ પ્રભાવ ત્યાંથી ? કર અનુમાન.	૧૮૫
તેમ સન્માન એક તનું બ્યવહાર, ભક્ત જગત આતિ પૃથક્ અપાર;	
અધમ વંશ પલ જો દરિ ભક્ત, નિઃચક ત્યાં વધ્યે બ્યાસજન.	૧૮૬
જેમ અદિતી ઉપન્યો છે મણિ, પશુ ચિર જાંધે ધરણિ પધ્વી;	
નવ જોવો તેમજ રતિ દોષ, દુઃખ પામીધે રાખતાં રોષ.	૧૮૭
અધાર્થ જેમ દોષક સ્થામ, પશુ સારે આપણું કામ;	
દોષક વદા સમયો જાણ, ત્યારે વડો ધરો કહેજાણ.	૧૮૮
તેમ દરિ ભક્તિ વિના જે વદા, તે જોગ જોલાયા દોવડા;	
જો મન નથી કૃત્ય પદ પ્રેમ, સામાન ધર્મ બધે સદુ તેમ.	૧૮૯

- ત્યજ્યો કામ તો દંડસ વધ્યો, દક્ષ કર્મ વણ કોષે સધ્યો;
નિર્જોભી અજગર છે ધણી, પણ પામે નહિ પદ દરિ તણી. ૧૬૦
- મોઢ નહિ યરાને મન, પણ પામે નહિ જગજીવન;
સુવદનગરને મન મદ નથી, પણ પ્રભુ ન મળે કદું સુતિ મધી. ૧૬૧
- ન આત્મર્મ ઉન્નત કોઈને, પણ તે ન આખ્યા દરિ જોઈને;
સર્પે કરે છે વાણુ ભક્ષ, હમુ આહારી શુક હમોદક્ષ. ૧૬૨
- જીવે જાળ પત્રભક્ષણે, દરિ ક્યાં દેવસ જી લક્ષણે ?
તપા સહે છે આત્મ સદુ, પણ દરિ ન મળે ટટલે સદુ. ૧૬૩
- ચક્ર નિસિ જાગે છે ધ્રુવક, પણ સ્વપ્ને ન મળે શ્રીસ્થાણક;
નિદ્રા અસ્થ કરે છે જ્ઞાન, મારે શું મગસી ભગવાન ? ૧૬૪
- મારે વેદ ભણ્યો દ્વિતિર્થ, રતિ વિના હયા જગદીશ;
સદુ કાપણુ કરવાતું જ્ઞાન, રતિવણુ ખમ અંધારગમાન. ૧૬૫
- દરિ રતિ વિના અસંખી સ્ત્રો, મારે મન અદિમાર્મ મલો;
કુમ વાચસ મનુ જ્ઞાનુજ્ઞાન, પણ મુખ શું ? સતોષી જ્ઞાન. ૧૬૬
- દરિ બાવે જોઈ પોષણુ લાખ, પોષણુ પોષ લાખ શન રાખ;
મીન સરા તીર્થ જમ મજા, મુક્તિ ન પામે વણ દરિ લાખ. ૧૬૭
- સુણુકા વૃત્ત કરે તે ગાય, વણુ બાવે વૈકુંઠ ન જાય;
કાસદ જાપ વાર સત મચી, ભક્તિ વિના ન મળે અવિનાશી. ૧૬૮
- જાસકવત્સ બે પત્રહારી, અદભુતવાદિ નહિ અવિહારી;
તાપિ ભક્તિ વિના દરિ દર, યાત્રી લક્ષણા મરપિ ખર. ૧૬૯
- પ્રત્યે જનમ વિગે સંચરે, દુઃખીઆ જલમાં દુઃખી મરે;
મંદુરી વાણી બોલે મોર, રતિ વિણુ રીઝ ન નંદકિશોર. ૨૦૦
- સ્વાર્થ કંકુ વચન પણુ સહે, મુખારિક પદ વનમાં રહે;
હરિદીને સપજા ત્યાગ, દરિ પ્રસન્ન નહિ વણુ જનુરાગ. ૨૦૧
- તેજી જગદ પરિક્રમ કરે, સર્પ દંડવત્ત કર તો કરે;
સદુ દેવજે તપોધમ થાય, ખર રક્ષામાં રોજે કામ. ૨૦૨
- વક જો બોજ જરાનો સહે, હંડ આંધળા અમલ જ મહે;
નરવો નેશ ધરે અવપૂત, જમજો જ્ઞાન ધરે અવપૂત. ૨૦૩
- જકરાને શરી હોય સદા, ભક્તિ વિન પ્રભુ ન મળે કદા;
નૃમનુપ કદા ધણી જોવાન, ભક્તિ વિના ન મળ્યા ભગવાન. ૨૦૪
- જગ અમિત પ્રાચીન ભર્તૃપ, ભક્તિ વિના દુર્લભ જગદીશ;
નહ સમાધિ સાધે છે ખરી, પ્રેમ વિના તાપિ દર દરિ. ૨૦૫
- જા સતોષી મુંજા મુનિ, અસક્તિ સાધુ કંકુદ મુની;
નિર્ધન તપીઆ વિરહી ઉદાસ, સપણું પિક જો નથી દરિદાસ. ૨૦૬
- જોકાર મત્સ્ય પંખાનિ પ્રેત, સિદ્ધ એવ નહિ વણુ દરિ હેત;
કૃષ્ણ ભક્તિ વણુ છત્વાદિ, કૃતિ દરિ ન મળે સદુ મગાધદ. ૨૦૭

- સાધન બધા થાય નહિ કાવ, જે દરિ બાવે મળતા હોય;
વશ વધિ મૂત હોએ રાખ, પૂર્ણ કરે કા મન બલિશાખ. ? ૨૦૮
- શ્રીદરિ ભક્તિ બંધ પ્રમાણ, સાધન યન્ન સરીખાં જાણ;
આવ બંધ મળી દય મળું વાય, કેવળ યન્ને કમું ન ગણાય. ૨૦૯
- તેમ ન બંધને સાધન કામ, કેવળ ભક્તિ મળે મનસ્થાન;
શુભાચરણ શું હતું ખરધિ ? જીવે સદા પશુને વધિ. ૨૧૦
- વય દરિ ક્યાં જોયું મુવ તણું ? ગળેન્દ્રમાં વિલા નહિ બળું;
૨૫ હવું શું કુખ્તમોય ? દબ મુદામાને ઘેર ક્યાંય ? ૨૧૧
- વિદુર શું જાતિ પછું વસ્તું ? ઉપસેન પુરુષાર્થ કમું;
દરિ ન વિચાર્યું કોઇ સાધન, પ્રીતિ માંઘી કૃષ્ણ પ્રસન. ૨૧૨
- સર્વ સરથ એક ભક્તિવડે, તે ભક્તિ સત્યને જડે;
મુક્તિ ભક્તિ દુર્લભ જગતમાં, સદાજે દે બલ દરિ ભક્તમં. ૨૧૩
- મુક્તિ દોષી મહીની સાઠ, ભક્તિ આપી ભાણ માઠ;
પ્રભુદાસજી ગણધરદાસ, પ્રમાણ વચન કમી પ્રભુ ખાસ. ૨૧૪
- મુલાભિમ દરિજન કિયા બંધ વિધાતાના છે કિયા ?
યન્ન ભાગ્ય નુપતે તણું સુત, બાપ્યા દરિજન બલ અશુભ. ૨૧૫
- નામે મુખ જવાહી ગાય, વસિષ્ઠ પુત્ર ક્યો કન્યાય;
દરિજન જોર દરિયા મળું, ક્યાં લગી વર્ણવું મોહમળું ? ૨૧૬
- ચાલિકા ભક્તિ મહારણી, જોને વય છે રાધર્મખણિ;
તે કરજી કરી જોમાં વસે, તેને હંદ દરિ મોહન રસે. ૨૧૭
- દરિ પ્રસન થાઇ સહુ મુખ આપે, ચોમુક્તિ નિજ સમ કરી સ્થાપે;
ખજુ ભક્તિ કોમળિ નવ અર્થે, થયું આધીન માટે દરિ કરપે. ૨૧૮
- આપી પ્રેમ સહિત જ્યાં ભક્તિ, ત્યાં ઉઠી પ્રભુની આસક્તિ;
તેને વજુ કીધે સહુ થયું, સદાજ સદા મન દરિમાં મહું. ૨૧૯
- જોને લહે વસ્તું દરિ ૨૫, તે તો અખિલ વિશ્વનો રૂપ;
તેજ પૂજ્ય પદ્મિતો ગુણી, બળે કૃષ્ણ વસ્તુ શી ઉણી ? ૨૨૦
- કોટિ પ્રહાર ધન્ય તે જન, ફાલું વિસરે નહિ જગજીવન;
શ્રીદરિ શુર ભક્ત ને ભગિન, માયું ચાર પદ સદાજસતિ. ૨૨૧
- સહુથી અધિક હીમામત મારે, શ્રીદરિ પ્રિય મહું વારે વારે;
સજો કૃષ્ણજન વિનતિ મારી, મારે આજ્ઞા સદા તમારી. ૨૨૨
- સકલ ધર્મ સહુ સાધન દીન, હું પું ઘાસ તમારો દીન;
સદા તમારી કરજી મોયું, તમ અપસધ લગી કરી ભોયું. ૨૨૩
- દદ અનન્ય અપ્રમય શુર તણે, આપો મને મનોરથ પળે;
અનન્ય પ્રેમ સમજી ભગિન, અનપાવિની અસનાસતિ. ૨૨૪
- શ્રીગોપીજન વક્ષમ કરી, આપો મુજને હોસ પળેરી;
દાસ હયાની પૂરો તૃષ્ણ, સાચો ભક્ત કરો શ્રીકૃષ્ણ. ૨૨૫

દયાશમ આસલુ હરિદાસ, હરિજન ગુણ આપા સંસ્થાસ;	
મોહરિકાક્ષિત્યપ્રિકા નામ, ગુરુ મધ્ય મંથ રચ્યો અભિસમ.	૨૨૬
નિમગ્નપ્રભાલુ રચી કથા, રણે લહો મનઃ કલ્પિત વધા;	
આ ચરિત્ર આસો-ધરી નેમ; હરિજન-હરિ શું વધશે પ્રેમ.	૨૨૭
પાપ તાપ સદુ પ્રલમ થશે, અતિ સીદરિ પદ પામશે;	
મનઃ કમતા થાશે પરિપૂર્ણ, સર્વે ચિંતા થાશે મૂર્છ.	૨૨૮
અષ્ટ પ્રહર મનમાં આનંદ, નહિ વિસરે હરિપતારવિંદ;	

કૃષ્ણો.

પૂર્વ મધ્ય પ્રેમે ક્ષેપો. સર્જન થવા પ્રસન્ન;
મીઝુઓવિંદ કથા કરી ઘો નવસી નિગમન.

श्रीकृष्णो विजयते ।

श्रीमदाचार्यखरणकमलाभ्यां नमः ।

श्रीमद्गोपीनाथप्रभुचरणानां जन्मकुण्डली.

विन्तासन्तानहन्तारो यस्यादांभुनरेणवः ।

स्वीयानां तान् निजाचार्यान् मणमामि गृह्णन्तुः ॥ १ ॥

यदनुग्रहतो जन्तुः सर्वदुःखातिगो भवेत् ।

तमहं सर्वदा वन्दे श्रीमद्वल्लभनन्दनम् ॥ २ ॥

स्वस्तिश्रीनृपविक्रमार्कसमपातीव संवत् १५६७ दक्षिणायने शररतौ महामांगन्यमदमासोत्तममासे भाद्रपदमासे कृष्णपक्षे तिथौ १२ चन्द्रे पुष्य-
नक्षत्रे पञ्चयोगे कौलवर्कणे एवं पंचांग शुद्धौ अत्र दिने शुभसमये सर्वग्रहानुकूल्ये
श्रीमदाचार्यमहाप्रभूणां गेहे श्रीमद्गोपीनाथानां प्राकट्यमभूत्, तद्यथा विश्वोद्धार-
कृते स्फुटोऽभ्यदिह श्रीगोपीनाथाभिधः (ततोऽपि स्वस्तिश्रीनृपविक्रमादित्य-
कृतसमपातीवसंवत् १९७१, तथा शके १८३७ राक्षसनाम संवत्सरे दक्षिणायने
शररतौ भाद्रपदमासे कृष्णपक्षे तिथौ १२ भौमे. घ. ५७ प. २६ मध्याह्न घ. ६०
प. ० साध्य यो. घ. ३३ प. २८ कौल. एवं पं. अत्र दिने सकलगोत्राक्षण-
मतिपालकश्रीमदाचार्यमहाप्रभूणां गेहे श्रीगोपीनाथानां प्राकट्यवर्षाणि ४०४
गतानि. अग्रे ४०५ वर्षमवशेषः । शुभं भवतु ।)

जन्मकुण्डली.

शुक्र. १		१२	
शुक्र. ७		५	
३	८	१	११
शनि. ८	पुष्य, गुरु, रवि. ६	४	चन्द्र.
४		१०	
९. राह.		केतु, मंगल. ३	
५	१२	२	९
१०	१२	२	९
११		१	

वंशो विस्तरतां पातु । तदेव कमम् । शुभम् । श्रीशम् ।

शुभं गेहं शुभं गेहं संकृतार्कं गतिर्दया मय्यते ।

કહે છે—

તદોદ્ધરાજઃ કકુપઃ કરૈર્મુલં માત્ર્યા વિલિમ્બજળેન સંતપૈઃ ।

સ ચર્ષણીનામુદગાચ્છ્વો મૃજન્ મિયાઃ મિયાયા રૂપ દીર્ઘદર્શનઃ ॥૨॥

(પ્રિય સ્ત્રીના દીર્ઘ સમર્થ પદ્મી દર્શન દેતા પ્રિય પતિની મારક પૂર્વ દિગ્ગત મુખ કિસ્મૈથી અચ્છ રત્ન રમતા અને સીતલ સુખદ કિસ્મૈથી ચર્ષણીના કુખ દર દર નક્ષત્રરાજ ચન્દ્રમાનો તે જ સમયે ઉદય થયો. ૨.)

જે સમયે પ્રમુખે મન ઉત્પન્ન કર્યું તે સમયે જ તેના અધિષ્ઠાતા દેવ નમુત્રરાજ ચન્દ્ર-
માનો ઉદય થયો. એવપિ પ્રમુખે સર્વ રમણ સન્નિધિનું દર્શન તો એક જ સમયે કર્યું છે
જ્યાં એ સર્વ સન્નિધિની સ્થિતિ તો ક્રમથી જ છે. ભગવાનના મનનો અધિષ્ઠાતા ચન્દ્ર
પણ અધિરેવિક હોવાથી તે પૂર્ણ જ અને નિષ્કલંક છે. મનના અધિર્ભાવ સમયે એનો
અધિર્ભાવ થાય છે, કીલ્બની ઉપરતિ, (વિરામ, તિરોધાન) સાર્થે તેનું તિરોધાન થાય છે.
આકાશના મધ્ય પર્વન્ત જ આવું ગમન છે, કોઈ સમયે પણ એનો અસ્ત નથી. એ

પ્રમુખે ચન્દ્રને ઉત્પન્ન કર્યો એમ કહેતું કાચિત્ વિદ્વદ્ધાએ, પરન્તુ તેમ લામચાતું જન
ઠરણ નથી. સદ્ જ વિચાર કરવાથી પ્રમુખે ચન્દ્રને ઉત્પન્ન કર્યો એ સ્પષ્ટ થાય છે. જે
સમયે પ્રમુખે મન ઉત્પન્ન કર્યું તે સમયે જ નમુત્રરાજ ચન્દ્રમાને અધાત્ ઉત્પન્ન કર્યો. નહિ
તો મુક્તમાં 'તદુદ્ધરાજ' ને નહોતે 'સઘઘરાજ' કહેત. વળી અગાડીના શ્લોકમાં નિ-
ષ્ણુ શ્રેષ્ઠ ચન્દ્રદર્શન અન્વ રીતિથી પડારી ચકાતું નહિ હોવાથી, ચન્દ્રોદય તો પ્રાતઃ જ
થયો, અને તેમ માનવા આ શ્લોક પણ બંધ થાય. આથી પ્રમુખે જે લીલાની વિગીર્ણ
છે, કરવાની હમ્મ છે, તે લીલા લોક અને વેદમાં અપ્રતીત હોવાથી અપૂર્વ છે અને તેની
લોકવેદાતીત લીલાની સર્વ સામગ્રી અત્ર પ્રભુ જ સંપાદન કરે છે તે જન્મવાચને 'તદ્'
ચન્દ્રના પ્રયોગ પૂર્વક ચન્દ્રનું ઉત્પત્ત્યુત્ત કર્યું છે એમ સ્પષ્ટ થાય છે. આથી જ 'ભગવા-
નના મનનો ચન્દ્ર અધિરેવતા છે' એમ અગ્રની 'કાચિત્ પણ' પર્વન્તનો અન્વ
યુક્તાર્થ જ છે. જો આમ ન માનીએ તો બીજી રીતે પણ કી બને. મૂલ શ્લોકમાં ચન્દ્રની
પૂર્વત્વ અને નિષ્કલંકતાકિ ધર્મો કંઈ કદીશત વા સ્પષ્ટ નથી, અને આચાર્યથી પણ તેમ
કહેત નહિ તેથી આ અધિરેવિક ચન્દ્રની ઉત્પત્તિ પોષવાને અને સર્વ સામગ્રી અત્ર પ્રમુખે
સિદ્ધ કરેલી છે, અને તેથી જ એ સર્વ લીલા સમાજ નિર્દોષ પૂર્વગુણ છે, એ ચચરવાને
આચાર્યથી કહે છે કે ચન્દ્ર તો ભગવાનના મનનો અધિરેવતા છે, એ પૂર્વ છે, એ નિષ્ક-
લંક છે, એનું ગમન મધ્યાકાશપર્વન્ત જ છે, અને એનો અસ્ત કાચિત્ પણ થતો નથી.
વધી પ્રથમ શ્લોકમાં 'સઘઘે' કર્યું એ પાત્રી મનની ઉત્પત્તિ નિરૂપણ કરેલી છે. કીલ્બમાં
મન જ મુખ્ય હોવાથી, તેની ન્યૂનતા દોષ તો કીલ્બ સિદ્ધ ન થાય તેથી તેની ઉત્પત્તિ પ્રમુખે
કરી એમ કહેવાથી સર્વ લીલાસદિ અને લીલાસામગ્રીની ઉત્પત્તિ પણ સ્પષ્ટ થાય છે. આમ
વિચાર કરવાથી તેથી લીલાસદિમાં યોગ્ય એવા અધિરેવિક નિર્દોષ પૂર્વગુણ ચન્દ્રને પ્રદ
ઉત્પન્ન કરે છે, સર્જે છે, તેથી અગાડીના શ્લોકમાં શીમુરેવલ એવા ચન્દ્રનો ઉદય નિરૂપણ
કરે છે એમ શીમુરોપિનીઓના આશય છે એમ અવધારવું.

૨. એવપિ પ્રમુખે સર્વ રમણ સન્નિધિનું દર્શન એક જ સમયે કર્યું છે જ્યાં

અન્ન પણ અગ્નિમાં મળે, જે અન્ન નક્ષત્રનાં સ્થાનમાં છે, તેમના પણ સ્થાન હવે પ્રથમથી જ થાય છે, તેથી-પૂર્વ જ દિશામાં-તેનો ઉદય કરવાય છે. 'તે દિશા દેવોની છે' એ અનુસાર તે દિશાનો ઇન્દ્ર દેવતા અને અધિપતિ છે. આ સમયે ભગવાન જ પદ છે, તેથી તેમના વર્તમાન-સામર્થ્યનું તે અધિદેવિક ચન્દ્ર તેમાં જ ઉદય પામે છે. આથી પૂર્વ દિશાના મુખને, 'મધ્ય ભાગને, વૃન્દાવનને, ચોત્તાના કિલ્લોથી રમતો અન્ન ઉદય પામ્યો. પૂર્વ દિશાના મુખ ઉપર રામ ન હતો. પ્રતિસ્પર્ધિની પશ્ચિમ દિશામાં સૂર્યના

એ રાત્રિઓની સ્થિતિ તો કમથી જ સમજાતી. અગાડી પ્રથમ 'રક્ષણેવા' 'આ સતિ' એમ કહે છે, તેથી એમ સ્પષ્ટ થાય છે કે રાત્રિઓનું દર્શન પ્રથમ એક જ સમયે કરે છે, છતાં રાત્રિઓની સ્થિતિ તો એક પછી એક એમ કમથી જ છે. આ રાત્રિ નિત્ય દોવાથી તેથી એક રાત્રિથી સર્વ કાર્મ વ્યાધી તરફ એમ છે છતાં અન્ન આવી અનેક રાત્રિઓના અંગીકાર પ્રથમ કરે છે તેનું પ્રયોજન આ નીચે પ્રકારે છે, વાલ્મીકીના અગ્નિ એમ નિરૂપણ કરેલું છે કે રક્ષણે પ્રાદુર્ભાવ થવાને નામિકાઓ સાથે પ્રતિપત્તિ તિથિઓમાં અમુક પ્રકારના નાધાદિ વિશેષોથી નિમ્ન રમણ થવું જોઈએ. અન્ન રક્ષણ પ્રાકટ્ય એ છે છે તેથી પ્રથમ સર્વ તિથિઓની રાત્રિઓનું દર્શન એક જ સમયે કરે છે, અને આ પ્રકારે આપે દર્શન કરેલી આધિદેવિક પૂર્વ નિત્ય રાત્રિઓના સર્વ પ્રકારે ઝંઝર રીતે અંગીકાર કરી, તે રાત્રિઓને શૌભિક રાત્રિઓમાં સ્થાપન કરી, તેમને વિશે નિત્ય અખંડ રક્ષાત્મક રમણ સિદ્ધ કરી, આમનું કેવલ ધર્મલક્ષણ રક્ષણ પ્રકટ કરી, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં સદા રક્ષણેવા રમણરૂપ એમનાંમાં પદ્યાર છે.

૪. આ રમણરાત્રિઓ સર્વ અસૌખ્યિક છે તેથી પ્રાકટ્ય રાત્રિઓના નક્ષત્રો એમનું રક્ષણ અન્ન કરી તરફ નહિ, તેમ આ રાત્રિઓમાં પ્રકટ્ય રાત્રિઓ, નક્ષત્રો, પણ અપ્રસિદ્ધ છે, છતાં પણ અદિ હવે રક્ષણે ઉપયોગ કરે છે તેનું પ્રયોજન નીચે પ્રકારે છે. અન્ન જે હવે રક્ષણ-નક્ષત્રો-છે તે આ જ રમણ રાત્રિઓમાં પ્રકટ્ય થાય છે, અને અદિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં મન-સમજ-તરીકે અભિવ્યક્ત છે. 'નક્ષત્રાણામહં શશી' 'નક્ષત્રોમાં હું અન્ન છું' એ ગીતા-મયો અન્ન અને નક્ષત્રો એક યાત્રિના છે એમ સિદ્ધ છે. અન્ન શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં મન-સમજ-તરીકે દોવાથી, આ અધૈકિક ચન્દ્રની સાથે પણ તેમની સમજાતી થતા સમજાય છે. રક્ષણેવામાં મન અને આ અધૈકિક ચન્દ્રની સમજાતી થતા-એક યાત્રિ-આ પ્રકારે સ્પષ્ટ થ છે. આ અન્ન ભગવાનના મનનો સમજાતી છે, હાલુકે એનો એ અધિદેવતા છે, તે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં મન જે અન્ન નક્ષત્રોને સ્થાપે છે, તે-પણ નક્ષત્રસજ્જ ચન્દ્રની સાથે મનાત્યા સમજાતી થાય છે. આ સમજ પણ અધૈકિકમાં મનો જ સમજાતો. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાં મન અને અન્ન એમને ભગવાનના મનના અન્ન જ છે. અને અન્ન રક્ષણ પણ પારિ-વિક અર્થમાં સમજાતો. સાધારણ રીતે અન્નનો અર્થ અન્નવત થાય છે, પણ અદિ અન્ન-અર્થ સ્વમનની પ્રવૃત્તિ નિરવૃત્તિ સત્ત્વવાદિ કાર્મ સ્થાપન કરવાને અધિદેવતા થયો તે છે.

૫. ઉપર સમજા કામે અગ્નિવ દિનેને ઉપાસ્ય, પૂજ્ય તરીકે આ પશ્ચિમ દિશા મુખ્ય ૧ આ દિશા મહાસામર્થ્ય છે. એમ સમજાય છે. રવિ પણ મહાસામર્થ્ય છે, તેથી આ પશ્ચિમ દિશાને રામનો સમજ પ્રાપ્ત થાય છે. અદિ આ પૂર્વ દિશા એમાં

સંબંધથી સમગ્રો સંભવ છે. આથી આ પૂર્વ દિશાના મુખને કુદ્ધમના જેવા કરાવી, કિરં
ક્ષેપી આરક્ત, રંજિત કરે છે. જો ચન્દ્ર સ્વદિશાનું મુખ રંગે નહિ, રાગમુક્ત કરે નહિ,
તો ભગવાનનું મન પણ સ્ત્રીઓના હૃદયને રંજિત રાગમુક્ત, કરે નહિ. ચન્દ્રના કિરણો
મુખકર છે, ચીતલ હોવાથી તે તાપને દૂર કરે છે. વળી, જો કિરણો અશ્વ રક્ત-રંગને
લીધે અશ્વવંત કલ્યાણરૂપ છે. અશ્વ રંગ રાગપ્રધાન છે એ પ્રસિદ્ધ છે. પુરુષ પણ જો
અનુરાગથી સ્પર્ધ કરે ત્યારે મુખ યાવ છે. આ ચન્દ્ર જો માત્ર ભગવાનના મનને અધિ-
ક્રાતા કેવ જ છે તો મનને વિષે એનો ઉદય યાવ, જો અધિકારની નિયતિ એતું પ્રયોગન છે
તો ભગવાન જ અધિકારનું નિચારણ કરે, અથવા જો ઉદીપકત્વ, ભાવનો ઉદ્દોષ, છે તે
પણ ભગવાનથી જ તેનો સંભવ છે, ખરે આત્મ અસાધારણ કાર્ય કહેવું જોઈએ તો તે
કહે છે. 'ચર્ચણીઓ એ સર્વત્ર પરિભ્રમણ કરનારી શક્તિઓ છે. તેમણે સર્વત્ર પારબ્રહ્મ

આ અસૌશિક્ષિત કન્દુ, ચન્દનું, પ્રાકટ્ય યાવ છે, એ પુષ્ટિમાર્ગિય છે એમ પણ સમગ્ર છે.
આ પ્રકારે પશ્ચિમ દિશા એ પૂર્વ દિશાની પ્રતિસ્પર્ધિની, હરીફ યાવ છે. આથી મનોભા-
ગેમાં સર્વનો સર્વથા સંબંધ હોવાથી સ્વયં યાવ જ છે, અને એ તાપની નિયતિ પુષ્ટિ-
માર્ગમાં પ્રવેશ થયેથી યાવ છે એ તાત્પર્ય પણ અત્ર સ્પષ્ટ યાવ છે. પ્રાતાઃકાલમાં અશ્વે-
શ્વ સમયે પૂર્વ દિશા પણ સૂર્યના સંબંધથી રાગમુક્ત હોય છે, પણ આ સમયે એ પૂર્વ
દિશાને રાગમુક્ત કહી છે તેવું કારણ એ છે કે દમણા પ્રશ્ન જ કન્દ તરીકે છે અને એ
દિશાના દેવતા તરીકે પણ છે. આથી પણ પશ્ચિમથી પૂર્વનો ઉદય સિદ્ધ યાવ છે. પ્રશ્ન
સર્વદા પુષ્ટિમાર્ગનો જ ઉદય કરે છે, એટલું જ નહિ પણ અન્યત્ર આનાથી અન્યત્ર ઉદય
સદન કરતા જ નથી. આ સર્વ ખ્યાનમાં લઈને આશ્ચર્યથી આગ્રહ કરે છે કે 'તે પૂર્વ
દિશાના મુખ ઉપર રાગ ન દત્તો, અને પશ્ચિમ દિશામાં રાગ દત્તો તેથી પશ્ચિમ દિશાએ
પૂર્વની હરીફ, પ્રતિસ્પર્ધિની, યાવ છે.

૬. સર્વત્ર ભક્તોમાં પરિભ્રમણ કરનાર, પ્રભુના પ્રસાદનું કૃપાનું, નિરૂપણ કરનાર, કાલ્યાણની
શક્તિના અંશભૂત ભગવાનના મનની શક્તિઓને ચર્ચણી કહે છે. તેવી શક્તિઓ સર્વત્ર કુખ્તદિ
ભક્તોમાં પરિભ્રમણ કરે છે, તથાપિ તેમને આ પરમાનંદનો સંબંધ થતો નથી, કારણકે તેના
ભક્તોની તે મુક્તિ જ યાવ છે. પરમાનંદની પ્રાપ્તિમાં એવા કુખ્તદિ ભક્તોનો અધિકાર નથી
એમ નાણીને, અને મીસ્ત્રામિનીઓમાં એ યોગ્યતા, અધિકાર, સિદ્ધ છે એમ નિમ્ન કરીને,
તેઓ આશામાં અત્ર મીસ્ત્રામિનીઓમાં સ્થિતિ કરે છે. અતિ પણ પરમાનંદની પ્રાપ્તિમાં
વિષળ થવાથી તેમને શોક યાવ છે. ભગવદ્વસાહ જ્યાં પ્રાપ્ત યાવ કે મુક્તિનું ઘન પ્રશ્ન
ન જ કરે તે સચવવાને મુક્તિ થતાં પૂર્વજ તેમની નિયતિ જણાવી છે. સમુદિત સમય
શીતલના હૃદયવતી શક્તિ તે કાલ્યાણની છે, અને તેના અંશભૂત આ ચર્ચણીઓ અશ્વ-
ર્ષિત મીસ્ત્રામિનીઓમાં સ્થિતિ કરે છે. ચન્દ્રોદયથી ભગવદ્સંગમ સુખ પ્રાપ્ત થશે એમ
જન્યુવાથી એમનો શોક નિવૃત્ત યાવ છે.

દ્વિતીય પક્ષમાં યોગમાયાની અંશભૂત આ સ્વામિનીઓમાં સર્વાત્મભાવ પ્રકટ કરનારી
શક્તિઓ તે ચર્ચણી કહેવાય છે. યોગમાયા ભગવાનને જ્યાં જેવી લીલા કરવાની હજી
યાવ ત્યાં તદનુસાર, તેવો જ આવ સંધાન કરે છે. અત્ર સર્વાત્મભાવ લીલા કરવાની પ્રણી

કર્મ પશ્ય મ્યાદિ પશ્ય પરમાનન્દનો સંખર્ષ થયો નહિ, સર્વત્ર તેઓ ભદ્રકાળ પશ્ય પરમાર્નવ પ્રાપ્ત થયો નહિ. જે કોઈ મુક્ત થાય તો પશ્ય તેમને પ્રવેશ પ્રાપ્ત થતો નથી, ત્યાંથી તો તેઓ પહેલા જ નિવૃત્ત થાય છે. આથી તેમનો શોક રહે છે જ. સર્વસ્વીકૃતિ થયેાનો અર્થ તો સક્રિયતાનો શોક હમણા જ નિવૃત્ત થાય છે, કસ્ય કે સક્રિયકૃતિ થયેાને જ

અર્થ છે તેથી આ સક્રિયતા ચોખ્ખાવાના અવસ્થા તે તે પ્રાપ્તિપ્રાપ્તિ સ્થિતિ કરે છે, અને સંયુક્ત નિર્મુક્તિ પ્રાપ્તિ અનેક પ્રકારથી તે તે ભાવ સંપાદન કરે છે. લીલા સમયે તે તે વસ્તુના અનુરૂપ ભાવ પ્રકટ કરવાને સક્રિયતાની સ્વાભાવિકતા સ્થિતિ છે, તેથી સક્રિય સક્રિય થયેાનો શોક દૂર થયો એમ આચાર્યશ્રી આજ્ઞા કરે છે.

આ પ્રકારે ઉભય પક્ષમાં સર્વસ્વીકૃતિ સ્વરૂપમાં બેઠે છે. સર્વસ્વીકૃતિ સ્વરૂપ આ પ્રકારે શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા નિરૂપણ કરે છે. સર્વસ્વીકૃતિ સ્વરૂપમાં મૂલ ધાતુ 'સુષુ' છે, એનો અર્થ આલિંગન, વા ધ્રુવ ધાતુના અર્થમાં, અથવા અભિનય પશ્ય થાય. અથવા એકાદ અર્થમાં પશ્ય વચન. અને એ સર્વાભિનયથી પ્રાપ્ત રસની અભિનયથી સક્રિયતા જ ને સક્રિયતા અધિકૃત છે તેઓ અભિનયવિભાવ નાથાને તેથી સક્રિય પ્રકટ કરીને, કલ સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ કરતી ત્યાંથી અન્ય ભાવથી તે સક્રિય રક્ષણ કરે છે. સર્વસ્વીકૃતિ પ્રવેશનાત્મક આ તાત્પર્ય છે. અથવા સાધિકા આ ધાતુને અભિનય કરે છે છતાં અર્થ 'સુષુ પ્રજ્ઞાનનૈષ્ઠ્યયોઃ' માં અતિ રક્ષક નહિ કરેતાં એમ કહ્યું તેથી આ તાત્પર્ય પશ્ય અભિનય અભિનય થાય છે 'સુષુ' ધાતુનો અર્થ અભિનય કરીને તો તેઓ આ પ્રકટ થઈ ત્યાં અભિનય તત્ત્વસિદ્ધિના અનુકૂળ પ્રવેશ કરવા માંડી, તેથી સ્વસ્થાભિનય ને અભિનયના બોધને ચોખ્ખો છે તેમ નામાં પશ્ય અભિનયભોગનો વિવેક અને તેને લીધે તેમને થતી અતિ બેચેનિ આ સર્વસ્વીકૃતિ પરમ સ્થિતિ લીધે શોક થયો. આમ હોવાથી આ અન્ય સ્વાભાવિકતા પ્રિયતા સંખર્ષના અભાવથી થતું દુઃખ, વિરહ દુઃખ, દૂર કરે છે, કેવલ સ્વાભાવિકતા દુઃખ દૂર કરે છે એકાદ જ નહિ પરન્તુ સર્વસ્વીકૃતિ સર્વત્ર દુઃખ કરે છે. આ પ્રકારે અર્થ એવો છે. સર્વસ્વીકૃતિના શોકમાં કસ્ય સ્વાભાવિકતાને અભિનયના અભાવને લીધે થતું દુઃખ છે. તેથી એમના એ દુઃખની નિવૃત્તિ થવાથી તે સર્વસ્વીકૃતિ પશ્ય દુઃખ નિવૃત્ત થયું. આ પ્રકારે સર્વસ્વીકૃતિના દુઃખની નિવૃત્તિ અનુકૂળ, એકાદ હોવાથી આચાર્યશ્રી સર્વસ્વીકૃતિ થયેાના દુઃખની નિવૃત્તિ થઈ એમ કહીને તેમનો સંખર્ષ અનુકૂળ છે. આ અભિનય અન્ય સ્વાભાવિકતા એવો હોવાથી એના ઉદ્ભવની સાથે પ્રકટ સંખર્ષ થઈ એમ નિમગ્ન થતાં દુઃખની નિવૃત્તિ થાય છે. આથીજ આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે 'સર્વસ્વીકૃતિ થયેાના શોક દૂર થયો' આ દ્વિતીય પક્ષ છે.

પ્રથમ પક્ષમાં તો તેના સંખર્ષથી તેને જ પરમાર્નવના અનુભવ છે તે સક્રિયતા તે પરમાર્નવની અભિનયવતી થઈ, અભિનયથી સિમ્લ ભક્તોમાં અભિનય સુધી પરિભ્રમણ કરે છે. આવી પરિભ્રમણ કરનારી સક્રિયતાને અન્ય સર્વસ્વીકૃતિ કર્યા છે. મુક્તિમાં પરમાર્નવના અનુભવ થયો નહિ એમ નાથાને તેના ભક્તોમાંથી સ્વતઃ જ નિવૃત્ત થાય છે. અભિનય જ એ સર્વસ્વીકૃતિ સક્રિયતાને એવી નિર્મલ હોવાથી તેમના પ્રવેશ થતો નથી અને સ્વતઃ તેઓ સ્વતઃ પહેલા નિવૃત્ત થાય છે એમ આચાર્યશ્રી કહે છે. અર્થાત્ આ સક્રિયતાની ક્ષેત્ર નિવૃત્તિ

પરમાર્નનો અનુભવ થવાનું કહેવાનું છે. સામાન્યતાથી પ્રભુના અવતારકાલીન જીવે જોવી સક્રિય થી મુક્ત છે. ચન્દ્રનો ઉદય થયો છે એટલે પરમાર્નનો અનુભવ અવસ્થ થશે. આમ દોવાથી સન્દોષનય પણ પ્રયોજન છે, સિદ્ધેવતાનો મુખ્ય સંમાર્જન, ચર્ચણીઓના શોક દૂર કરવા, અને અધિકારની નિયતિ. બે પ્રયોજન સ્પષ્ટ છે છતાં પણ બે ચન્દ્રના જ આમ-મનથી સિદ્ધ થાય છે તે કહેવાને દક્ષતા આપે છે. દર્શ કાલ પછી દર્શન દેવો, જલુ સમય પછી આવેલો ભર્તા પ્રિય હોય છે. તે પ્રિય પતિ પતિવ્રતાનો શોક દૂર કરીને તેના મુખ્ય સંમાર્જન કરે છે. અને આ કાર્ય કાંઈ અન્ય રીતે સિદ્ધ થતું નથી.

કરતું નથી, પણ જાતે જ તેઓ નિયત થાય છે. આ કારણથી જ્યારે સન્દોષ થયો એટલે તેમના શોકની પણ નિયતિ થઈ. આ પ્રમાણે ચન્દ્રનું મુખ્ય પરમાર્જન કરવાનું પ્રયોજન નહિ દોવાથી અને એક વાચકમાં બે વાર ચન્દ્રનું કમન અસંભવિત દોવાથી અને પૂર્વ અપ્રસિદ્ધ થિવા ચન્દ્રની પ્રસિદ્ધિ થતાં, તે અર્થ 'તત્' સન્દોષ થઈ શકે નહિ તેથી અસંભવિત અપ્રમાર્જનથી ધાસ્યોમિનીમાં દ્વિતીય પક્ષ કહ્યો છે એમ થાય છે.

વળી, મર્મોદ્ધાર ભક્તિ માર્ગમાં મુક્તિ થતાં પહેલાં જ સક્રિયોની નિયતિ થાય છે. મુક્ત થોડોને પરિભ્રમણ નહિ દોવાથી ચર્ચણીઓના ત્યાં ઉપયોગ થતો નથી, પરંતુ આદિ તે ચર્ચણી સક્રિયો જેણે પ્રરિભ્રમણના કારણજાત છે તેમના સસક્ષીપ્રમાં નુસારમાં અમજીને આસ ઉપયોગ દોવાથી એ સક્રિયોની નિયતિ થતી નથી, પણ પરિભ્રમણ કરવાની સક્રિયમુક્ત ધીનજ્વરપણેને જ રાસમાં પરમાર્નનો અનુભવ થશે એમ જાણવાથી તેમના શોકની નિયતિ થઈ. આ જ આસવાથી આચાર્યશ્રી કહે છે કે ચર્ચણીસહિત જીવોના શોકની નિયતિ થઈ, કારણ કે તેઓને જાણે છે કે હવે તેમને પરમાર્નનો અનુભવ અવસ્થ થશે જ.

૭. તે તે લોચા કરવાની ધ્રુવ પ્રમાણે તે તે જાણી સંપાદક ધોમમાયાની અસંજ્ઞ સક્રિયોથી મુક્ત જીવો.

૮. મુખ્ય સંમાર્જન થયેલે કેવલ ચન્દ્રના આગમનથી સિદ્ધ થઈ શકે એમ છતાં પણ બે સન્દોષનું મુખ્ય કારણ નથી, બે તે પ્રાસંગિક કાર્ય છે.

૯. ચન્દ્ર મનનો અધિકાર દોવાથી એ ચર્ચણીઓના ભર્તા થાય છે. ઉપર કહ્યું તે પ્રમાણે ચર્ચણીઓ અમવાનતા મનની અસંસ્કૃત સક્રિયો છે, અને આ ચન્દ્ર અમવાનતા મનનો અધિકાર દેવ દોવાથી એ ચર્ચણીઓના પતિ કહેવાય છે. સિદ્ધેવતાનું પતિપત્ન ચન્દ્રમાં સ્પષ્ટ છે, અને તેના મુખ્યસંમાર્જનમાં પણ. જેમ જલુ કાલે આવેલો પ્રિયપતિ સ્વપ્રિય છીનું મુખ્યસંમાર્જન કરી શોક દૂર કરે છે તેમ આ ચન્દ્ર પણ ચર્ચણીઓના પતિ દોવાથી તેમનો શોક દૂર કરે છે. જન મુખ્યસંમાર્જન જાણ છે, તેથી ચન્દ્ર ચર્ચણીઓનું મુખ્યસંમાર્જન નથી કરતો તે પણ વિરોધ નથી. મુખ્ય પ્રયોજન જે શોકનું દૂર કરવા છે એ સર્વજ્ઞ સમાર્જન છે.

શ્રીગોપીપરિપદ.

કૃષ્ણપ્રભુ શુભ છે, સુખરૂપ છે, સર્વરૂપ છે, રસરૂપ છે, જ્ઞાનદામર છે, અને બીજા પ્રભુ વિવિધ સમયે વિવિધ પ્રયોજનથી વિવિધ અવતારો ધરે છે, એ આપણે ગયા એક બેખર્તા કહી ગયા છીએ. પોતે સર્વજ્ઞ હોવાથી જે અવતાર ધરે તે કૃષ્ણાવતારની લીલા કલ્પસ્થાનમાં છે, અને તેનું એક પ્રયોજન શ્રુતિશ્રીને આપેશું રમણનું વરદાન પાળવાને માટે હતું. પોતે અપરિચિન્ન છતાં, સર્વરૂપ છતાં, નરવત્ ભક્તની કમ્પા પૂર્વ કરવા માટે ગમે તે રૂપ ધરે તે છતાં અમર્યુત રહે છે, પરિચિન્ન દશ્મભાન છતાં અપરિચિન્ન છે, કેમકે પોતે સર્વે વિરહ ધરેના આમય છે, એ પણ આપણે જોઈ ગયા છીએ.

જે રસરૂપ જ્ઞાનદામર કૃષ્ણ પ્રભુએ જે રાત્રિઓમાં રમણ કરવાનું વરદાન આપેશું, તે રાત્રિઓને જોઈને, પ્રભુએ મનોહર વેણુદાદ ક્યો. તે સુંદર તાદ સાંભળી સર્વ જોષીઓ પોત પોતાનાં સર્વ કામ પડતાં મુઠી દોડતાં દોડતાં તે વર-રસના ભોગ કરવા પ્રભુ પાસે આવ્યાં. કોઈએ અધવચ્ચે છાડી ગાય દોહાવી, અને કોઈએ પડવી મુઠી મુલાવરની ખીર, કોઈએ જીરું પીરસવાનું અને કોઈએ જીરું પવનાવવાનું ને જામવાનું; કોઈએ જીરું લીપ્તું ગુંપતું અને કોઈએ જીરું જાંબળ આંબળું. કોઈએ તો સંભગમાં વસ્ત્રાદ્યમાર ઉધા ચર્તા પહેરી લીધાં પતિ, પુત્ર, નાનુઓએ મદુએ સમજાવ્યાં, પણ માને શીનાં. આ જોષીઓમાં પ્રભુપર સ્વાભાવિક પ્રેમ હતો, પ્રાકટ્યના દિવસથીજ પ્રેમ હતો, જિમ્નામાં કાંઈ કામની ઉપાધિવાદા રનેક ન હતો. મીઠાપ્રભુજી રહે છે કે—

નરિ સાદયે કામોપાધિકસ્નેહઃ સંમથતિ । ન વા તાદૃષીનામજ્ઞનાદિત્યાગઃ
સંમથતિ । પ્રત્યુત્ત તવાદિ સર્થે મસાપ્યાગમનં કુક્રાંચત્ । તદનન્તરં યદ્રમણં તપુ
રસો વૈ સ ઇતિ શ્રુતેઃ સ્વરૂપસ્ય રસાત્મકત્વાદ્રસરીત્યા સ્વરૂપાનન્દદાનમેષ ।
“સાન્નિધ્યં સુસ્વમાત્મોર્થ્યં વિપયોર્થ્યં સુ રાજસમ્ । તામસંમોહદૈન્યોર્થ્યં નિર્ગુણં
મદપામય ” મિતિ મગધવૃત્તવાત્ મગધસ્સમ્બન્ધિ સુસ્વસ્થાપિ ગુણાવીરત્વમેવ ॥

અર્થઃ—આકસ્મિક મનુની ઉપાધિવાદા રનેક સંભવતો નથી. તેમ હોય તો તેણી જોષીઓ આંજન વગેરેના ત્યાગ ન થાય, પણ વલણે કુજ્ઞની આરંભ સર્વે સુખાર સજ્જને આવે. જોવા શુદ્ધ રનેકવાળી જોષીઓ સાથે જે રમણ, તે તો રસોવૈસઃ એ શ્રુતિને અનુસાર પ્રભુનું સ્વરૂપ રસાત્મક હોવાથી રસ રીતે સ્વરૂપાનંદનું દાનન સમજાવું. “આપણાથી કલ્પન થતું સુખ સારિક, વિપયથી થતું સુખ રાજસ, મોહ દૈન્યથી થતું સુખ તામસ, અને માશ આમયથી થતું સુખ નિર્ગુણ” આમ મગધવાત્ હોવાથી ભંગવત્ સંભવથી સુખ ખરું શુદ્ધાતીત ન સમજાવું.

આ વર-રસરૂપ અદ્વર પ્રભુએ જોષીઓને પાસે આવેલાં જોઈ તેઓમાં જે સમુચ્ચ હતા, અતન્ન ન હતા, તેમને મોહ કરી અટકાવવાને, માત્ર અતન્નતા ને અધિપતિ જોવા પ્રભુએ કહ્યું. “મહાભાગવાલી જોષીઓ, તમે બધે આવ્યાં, કે તમારે શું પ્રિય કંઈ ?

મનમાં કાંઈ ઉપદ્રવ તો નથી ? આવવાનું કારણ શું ? આ સતિ ધોરનુષ છે, ધોર પ્રાણીઓ
જ્યાં રહે છે, મારે જ્યાં મનમાં જાણ છે સુંદર કટિવાળી સ્ત્રીઓ, સ્ત્રીઓને સાચક આસ્થાન
નથી. તમારા માળા, પતિ, પુત્ર, ભાઈઓ તમને જેથી નહિ જોઈએ શોધવા નીકળો, મારે
તેમને દુઃખ ન આપો. આ ખીસેલાં કુસુમોવાળું વન તો જુઓ ! અદ્વત કિરણોથી કેવું
શોભે છે ! મનુનાના પવનની લેહેરીઓથી તરુઓનાં પલ્લવ કેવાં શોભી રહ્યાં છે ! હવે
ગોધમાં જાઓ ! વાર ન સમાડો. હે સંતીઓ, પતિની સેવા કરો. વાહર્ય ને જાળજે રહે છે
તેમને દુઃખ પામી જાને છતાં રાખો. જલવા દદાય તમે પ્રેમથી મારો દર્શન કરવા ; અભ્યા
હો તો ઠીક છે. હવે દર્શન કરી પધારો. ધણીની, તેના મધુઓની અને પ્રાણની સેવા કરવી,
નિઃકષ્ટથી પોષણ કરવું એ સ્ત્રીઓનો ધર્મ છે, ધણી દુર્ગુણી, દરિદ્રી, રૂઢ, જાડ, રોગી,
ઝીંઘ, અને તેવો હોય તેપણુ બોલમાં અપદ્ધિતેની બીજવાળી સ્ત્રીએ તેનો ત્યાગ કરવો નહિ.
કુસ સ્ત્રીઓએ ઉપપતિ કરવો એ પરસોઠનો નાશ કરનાર, અપવિત્ર આપનાર, ગુણ, કટ
સાધ્ય, ભય કરનાર અને જુગુપ્સા કરનાર છે. અચ્છ, દર્શન, પ્યાન, કીર્તનથી જેવો મારા
પર આવ માય તેવો કાંઈ હમેશાં નિઃકટ રહેવાથી ચેતો નથી. એ તો લોકિક અને કામ
ભિમિત, કાંઈ યાત્રીય નહિ. મારે ધોર પાછા વળો. ”

પ્રશ્નનું આવું વિધિય લાપણું સંભળીને જોષીઓ બહુ દુઃખ પામ્યા, તેમના બધા
સંકેષ પગમાં મળા ગયા, અને તેઓ માલ ચિંતામાં પડ્યા. મ્હોં વ્હીલાં મેષ ગયાં, લેહ
સુકાઈ ગયા, નખથી જળીત ખોતરવા લાગ્યા, કાળા મેસવાળા અધુધી, કુચકુચેમ ધોવાઈ
ગયાં, અને દુઃખના કારથી દબાઈને મુઝા મુઝા ઉભા રહ્યા. પછી જેને મારે પોતે સર્વે
કમનો ત્યાગ કર્યો હતો તે પ્રાણપ્રેષ દુખીને અપ્રિય બોલતાં સંભળીને અંખો મુઝીને, કાંઈક
ભયભીત થઈ ગયા વાણીથી નીચે પ્રમાણે બોલવા લાગ્યા. “ હે પ્રભુ, બાવાં કઠોર વચન
બોલવાં આપને છાજતાં નથી. સર્વે વિધેયોનો ત્યાગ કરી અને આપના ચરણમલ્લ આગળ
આવ્યા છીએ. મારે અમારો અંગીકાર કરો. હે દહીયા પ્રભુ, અમારો ત્યાગ ન કરો. જેમ
આદિ પુરુષ મુચુક્ષ્મણો અંગીકાર કરે છે, તેમ અમારો અંગીકાર કરો. આપે કહ્યું કે
સ્ત્રીઓએ પતિ, પુત્ર, સુબદ્ધ કરેની સેવા કરવી તે અઠ, પણ દેહધારીઓના પતિ, બધા
સર્વસ્વ આજ્ઞા હો. યાદા મનુષ્યો તો પોતાનાં આત્મારૂપ, નિત્ય પ્રિય આપને વિશેષ રતિ
કરે છે દુઃખદાથી ધણી છોડીને શું કર્યાં છે ? મારે હે વરદેવ, હે કમલનેત્ર, વિરહાલથી
આપને વિશે માધવી અમારી આરાધના જન ન કરો. અમારું ચિત્ત તો આપે ચોરી લીધું છે,
તે ક્યોને ખજાર નથી કે ? હવે એ ચિત્ત ધરમાં પેચાડું જ નથી, અને ધર કામમાં કામ
ચાલતા નથી. આપના ચરણમલ્લમાંથી અમારા પદ્મ પૂજિતા નથી. હવે મનમાં દેમ જાણે,
અને શું કરીએ ? હવે તો હે અંગ, દાસ્યથી, દેશીથી, અને ગીતથી અમારા હૃદયમાં
અગ્નિનો જે ભડોલો થયો છે, તેપર આપના અધિરામ્યનું સિંચન કરો; નહિ તો, હે સખે,
વિરહાગ્નિથી અમારા દેહ બળી જશે, અને અમે આપની પાછળ પાછળ ભટકીશું. હે કમલ-
નયન, વનવાસીને પ્રિય એવા આપના લક્ષ્મીને સુખ આપનાર ચરણમલ્લનો સ્પર્શ અને ક્યો
છે, ત્યારથી આપની સાથે રમવા કરનાર અને બીજા કાંઈ પાસે ઉભા પલુ રહી શકતા નથી.
આપના વક્ત્રવચનો સ્થાન મળવા છતાં લક્ષ્મી આપના ચરણમલ્લની રંગની અપેક્ષા
કરે છે, તેમ અને પણ આપના ચરણમલ્લની રંગને ચરણે છીએ. મારે હે દુઃખ દૂર કરનાર,

અમારા પર પ્રસન્ન બાળી. આપની સેવા કરવાની ઇચ્છાથી મુદત્તજાનનો ત્યાગ કરીને જામે
આપના ચરણકમલમાં આભ્યા છીએ. આપની યુક્ત સિદ્ધામરી દૃષ્ટિથી અમને ત્રીજા કામ
ઉત્પન્ન થઈ અમારા હૃદય ઉઠીએ છે, તેને હે પ્રેમચૂડા, દાસ્ય આપો. આપનું કુંડલથી ચોમિત,
અલમલથી વીંટલવણું, વિદ્યાલ અંદરજલવાળું, અધરોધને વિષે સુધાવાળું, અને હાસ્યચુકત
હાસવાળું અમારવિદ' નોહી, અભયદાન કરનાર ભુજાંકુડું કુમલ, અને માત્ર લક્ષ્મીજીને જ
ચોમ્ય વક્ષસ્પર્શ નોહી જામે આપનાં હાસી થયાં છીએ. હે અંજ ! આપનાં 'ઠાલાં ઠાલાં
પદ્યમ્ભવાલા વેલુમીતથી મોહિત લાખી, અને આ ત્રણ લોકના સૌભાગ્યરૂપ, ગાયો, ઇંદ્રો
અને હસ્તિને ખજુ રેમાંજ કરનાર આપનાં સ્વરૂપનાં દર્શન કરીને કંઈ એી આર્થ
અસ્તિથી ન જાય ? જેમ આદિ પુરુષ દેવલોકનું રક્ષણ કરે છે, તેમ આપ વળનાં
ભય અને આતિને હરણ કરવા પ્રકટ થયા હો, મારે હે કુંખીના બેલી, આ
હિંદીઓનાં તમ સ્તન અને શિર ઉપર આપનો હસ્તકમલ ધરો." ગોપીઓનાં
આવાં વિદ્ય વચનો સાંભળીને મોજેશ્વર પ્રભુએ પોતે અભારામ છતાં હસીને
રવાથી તેમની સાથે રમણુ કર્યું. તમ્મત્રોમાં જેમ ચંદ્ર શેખરે, તેમ ગોપીઓમાં
અનુવત પ્રભુ શેખરી રહ્યાં. થમુનાજના પુલિતાર પધારીને રમણુરેલીમાં પોતે
રમણુ કર્યું. આજ પ્રસારીને, બેરીને, કર, અલક, ઉઠ, નીવી, સ્તન વગેરે મહણુ
કરીને નર્મ નખણતથી, વિદારથી, અવલોકનથી, હાસ્યથી, મનજુહરીઓના કામ
ઉદીપન કરીને તેમની સાથે રમણુ કર્યું. અહીં ક્રિયા સર્વાંકપિ હા પ્રય પર કામો ન
વિચલે લાસાં કામરૂપ સંપૂર્ણનિષ્કામેતેતિ લાસ્ટયા ॥ સર્વ મમની ક્રિયા છતાં
પ્રભુમાં કામ વિષમાન નથી, ગોપીઓના મમની સંપૂર્ણ નિષ્કામ પ્રભુથી થઈ તેથી ગો-
પીઓ નિષ્કામ થયાં—એ ભીમહાપ્રભુજીની મરિમતું રમણુ રાખી મનને કામથી મલિન
ન થવા દેતાં કામરૂપી હૃદયેશ્વર નિવારણુ કરી સ્વરૂપથીલાના સ્વાસ્થ્યમાં તન્મય થવું. આ
રમણુથી ગોપિકાઓ હાલજ્વર પોતાને સીધી મેઠ માનવા લાગ્યાં. તેમનો આ સૌભાગ્ય મદ તથા
માન નોહી તે મદ સાંત કરવા પ્રભુ અંતર્ધાન થઈ ગયા. ગોપીઓ પ્રભુને નહિ નેચાથી સંતાપમાં
પડ્યા. ભગવાનની ગતિ, અનુરાગ, હિંસિત, મનોરમ આલાપ, વિદ્યાર અને વિમમથી જેમનાં ચિત્ત
આકર્ષાઈ ગયાં હતાં એવાં ગોપિકાઓ તદુપ થઈ પ્રભુની સર્વલીલા કરવા મંડ્યા. ઉન્મત્તની માફક
વનેલન મારફવા લાગ્યાં. ઇંદ્રોને, હતાઓને, હરિણીઓને, તુલસીને પ્રભુના સમાચાર પૂજ્યા
મોડ્યા, અને પૂતનાથીલા ચાકરીથી, દેવલીલા, રિંજલીથી, વગેરે સર્વ લીલા કરવા માંડી;
પછી કૃષ્ણવરમાત્રાના તથા કોઈ ભાગવાન ગોપીનાં પગલાં નેનાં. સર્વ ગોપીને હોડી
પોતાને સાથે ભેલાથી તે ગોપીને ચંદ્ર વગેરે, બીરહે તેને હોડી પ્રભુ અંતર્ધાન થઈ ગયા.
જોડી સર્વ ગોપીઓ મલિનીના તટ પર બેઠાં થઈ પ્રભુપ્રાકટનની ઉજ્જટ ઇચ્છાથી પ્રભુનાં
મુલુમાન કરવા લાગ્યાં, તે ગોપીમીત મારું, અને પછી નિસાધન, નિસાધર, દીન થઈ
રહ્યાં. નિજ જનનું કૃત્ત્ર નહિ સહન થયાથી સાક્ષાત્ મન્મથના મન્મથ પ્રભુ માયાનો
પદ્યો ખસેડી હાસ્યચુકત અમારવિદ સહિત પ્રકટ થયા. પ્રાણુ અવવાથી જેમ ઉદિયોમાં
ચૈતન્ય આવે, તેમ પ્રીતિથી ઉતુલ્ય દૃષ્ટિવાળાં સર્વ ગોપીઓ પ્રાણુપ્રેરણે નેધ બિજામ
ઉભાં થયાં. મેઘ ગોપીએ હર્ષથી પ્રભુને હસ્ત અંતરિથી મહણુ કર્યો; કોઈએ ચંદનલિપ્ત
પ્રભુહસ્ત પોતાના અંસ (અંગ) પર મુક્યો. કોઈ કામમાંથીએ પ્રભુનું વાંચુલ્યવિંત અંજ-

શિખાં લીધું, એક અત્યંત વિરહાગુર ગોપીએ પ્રજ્ઞાનું ચરણબંધ સાંતિને આરે પોતાના સ્વ-
નગર ધર્મ. આ પ્રમાણે સર્વ ગોપીઓએ પ્રજ્ઞાનું કટપના જરમેત્સવથી સુખી થઈ વિરહથી
વ્યથા તાપનો ત્યાગ કર્યો. જેમ પુણ્ય શક્તિઓથી શોભે તેમ અચ્યુત પ્રજ્ઞા વિમલસાક્ષી
ગોપીઓથી વિરહાગુર અધિક શોભવા લાગ્યા. ન્યાં ડોહર, મંદરના પુષ્પો ખીસતાં ફળાં,
સુગંધી વાયુ વાતો હતો અને સમર હોવા હતા એવા કલિંદીપુષ્પિતપર ગોપીઓને, હજ
પ્રજ્ઞા પધાર્યા. ચરન્વદંતી ચાંદનીથી રાત્રિનો અંધાર મટી ગયો હતો, ચમુનાછના હસત-
તરંગોએ ત્યાં કોમલ વાહુમ (રેતી) પાથરી દીધી હતી, —અહીં ગોપીપરિષદ ભરત.
કલિંદી કલિના સર્વમથ મટાડે છે, અને બ્રહ્મહથોને નિર્મલ કરી પ્રજ્ઞાપરિષદ રતિયોગ્ય
કરે છે, આરે આજ ગોપીપરિષદને યોગ્ય સ્થાન હતું. હવે એ પરિષદમાં શું જિના
બની તે અપણે વિચાર કરીશું.

તદર્શનાઘાદવિષ્ણુદ્દુઃખો મનોરયાન્તં શ્રુતયો યથા યયુઃ ।

સ્વૈરચરીયૈઃ કુચકુંકુમાક્લિતૈઃ અધીનલ્પભાસનમાત્મકન્યવે ॥

અર્થ:—પ્રજ્ઞાના દર્શનના આસ્થાથી તેમના હૃદયના રાગ નિવૃત્ત (યંત્ર ગયા, અને
કુતિઓની ચેદે તેઓએ પોતાના સર્વે મનોરથો પૂર્ણ થવા માન્યા. કુચકુંકુમથી રંગા-
વધા પોતાના ઉત્તરીય વસ્ત્રોનું આભરણ બનવાનું આસન કરી આપ્યું.

પ્રજ્ઞાના દર્શનથી શોક નિવૃત્ત થયો, પણ કમનો તાપ કંઈ નિવૃત્ત થાય છે ? હજુ
પ્રજ્ઞા સાથે ભેદએ તેવું રમણ ક્યાં થયું છે ? પણ હવે તો રમણને આરે પ્રજ્ઞા પોતે જ આ
સુંદર સ્વરૂપને આપણને લાગ્યા છે એટલે રમણ નહીં થવાનું જ, એ વિચારથી એમના
મનમાં આસ્થા થયો. કુતિઓ નિરંતર ભગવાનશુભ આપ છે, તેથી વાણીનું પૂર્વરૂપ જે
મન તેને પણ અમમ એવા ભગવતસ્વરૂપની પ્રાપ્તિ કરે છે. યત્નો ઘાતો નિવર્તે તે
મમાપ્ય મનસાસહ એમ કુતિ પોતે કહેવા છતાં શુભાગમથી સર્વે વેદા ચરપદમાનન્તિ
સર્વે વેદ જેના પદ્ય આ મનન કરે છે એમ કહે છે ! કુતિ પણ સ્વમલથી પ્રજ્ઞાપ્રાપ્તિ
કહેતી નથી, પણ યમેષૈવ જુગુતે તેમ લભ્યઃ એમ કહે છે, તેમ ગોપીઓના સર્વે મનોરથો
પ્રજ્ઞા હજીથી જ પૂર્ણ થયા.

પોતાને પરમ પુરુષાર્થ આપનાર પ્રજ્ઞાને શું
આસન આપ્યું ? સર્વ ગોપીઓએ કુચકુંકુમથી રંગાવધા પોતાનાં ઉત્તરીય વસ્ત્ર એકપર એક
પાથરી પ્રજ્ઞા આરે આસન બનાવ્યું. પ્રિય વાચક, આ આસન આપવામાં ગોપીઓને તથા તેપર
બેસવામાં પ્રજ્ઞાને જે આનંદ થયો તે સોના ચાંદના આસનથી કોઈ દિવસ થાત નહિ. અને
તેટલી કીર્તિના સોના ચાંદના આસન પ્રજ્ઞાને યોગ્ય નથી. પ્રજ્ઞાને નિવેદન કરેલા હથે
પોતે પહેરેલાં વસ્ત્ર પ્રજ્ઞાને બેસવાના આસન આરે આપી પોતાની કૃતાર્થતા, અનન્યતા અને
પ્રેમ સૂચવ્યાં. જે ગોપિકાએ પોતાના અઘોષિત સામર્થ્યથી પ્રજ્ઞાને પ્રકટ કરી રાખ્યા, જેના
ડહની લીલા કરી રાખ્યા, તેના ક્ષણે તો અને તેવું કિમતી આસન કૃત્યન કરી સજા,
પણ આ પ્રેમાસનની દૃષ્ટે તે આત્મ જ નહિ પણ પ્રજ્ઞા આવા આસનપર બેા !

તત્રોપશિષ્ઠો મગવાન સ ર્શ્વરો યોગેશ્વરાન્સહૃદિ કલ્પિતાસનઃ ।

ચક્રાસ ગોપીપરિપદ્મતોઽર્ચિતસૈલોવલલ્લભ્યેકપદં વપુર્દમ્પત્ ॥

અર્થ:—યોગેશ્વરના અતર્હિતમાં પણ જેનું આસન માત્ર કલ્પિત છે, એવા મગવાન

ઉધર, તે પર બેઠા. ગાપી પરિવ્રજામાં પૂજાતા પ્રભુ અનંત સૌમવા કાળ્યા, અને ત્રણ સોળા સૌદર્શના સ્થાનરૂપ સ્વરૂપ ખાસુ કર્યું.

પ્રિય વાચક ! એક હાથ પલ્લુ ફિચાર કર્યા વિના આનંદથી પ્રભુ અસનપર બેઠા, એમ જણાવતા શ્લોકમાં લઘોપવિદ્યુઃ (તે પર બેઠા) એ સબ્દો પ્રથમ જ લખ્યા છે. પોતે ભગવાન એટલે કૌપર્ય, વીર્ય, વચ, મી, યાન, વૈરાગ્ય વગેરેથી પૂર્ણ, અને ઉધર એટલે સર્વકરણ સમર્થ છતાં એ જ આસન એમને વહાણું લાગ્યું. એ આસન અર્થવિત્ત ન લાગ્યું ? ના, પ્રેમ-આગળ પવિત્રતા વૃદ્ધ છે, યમ, નિયમ, યમ, દમ વગેરેથી નેત્રાણ પોતાના હૃદય શુદ્ધ કર્યા છે એવા યોગીઓના શુદ્ધ હૃદયમાં પલ્લુ પ્રસૂતે ગોઠ્યું નથી. તેથી ત્યાંથી તો પોતે ઉભા ઉભા ન છુટકે પધરામણી કરી નાથી જાણ છે, અને અહીં આવી નિરાતિ બેસે છે. ફનીઆનો છોડા પર, તેમ પ્રભુનું સ્વધાન પલ્લુ આજ, અને અહીં પ્રેમથી એકલા વચેલા નિજ જાતની પરિવ્રજામાં આનંદથી બેઠા. અને પોતાની પ્રિયાઓને આનંદ આપવાને ત્રણ સોળાં સૌધા મુલ્ક-શિવ સ્વરૂપ ખાસુ કર્યું.

સમામપિત્વા સપનઙ્ગવીપનં સદાસલીસેસળાવિષ્ણમઘવા ।

સંસ્પર્શનેનાકહૃતાંધિહસ્તપોઃ સંસ્તુત્ય ર્ફપત્ કાપિવા ઘમાપિરે ॥

અર્થ:—હસ્તવાળા હાથશુદ્ધ કરાણથી, વિશ્વાસવાળી બહુમિયા, અનંતને ઉત્તીર્ણ કરનાર તે પ્રભુનો સ્પર્શ કરીને, પ્રભુના ચરણને પોતાના બોળામાં લઈને, એવ હાથવડે તેની સાથે રમત કરતાં પ્રભુની સ્તુતિ કરી, મીઠકે શેષથી બોલ્યાં—

પ્રભુના દર્શન રોગીએને કોઈતર જાય છે, ભસ્તોપર કૃપા કરી પ્રભુ દર્શન આપે છે, પલ્લુ આ તામસ પ્રેમથી તો હૃદય જળી આ પ્રેમને વલ્લ મધ પ્રભુ પ્રકટ થયા એટલું જ નહિ, પલ્લુ ગોપીઓને આનંદ થાય, તેમના મનોરથ પૂર્ણ થાય એવું સ્વરૂપ ધર્મ, ગોપી-ઓએ બનાવેલા ગોપીવંશના આસનપર ગોપીઓની સમાગમ બેઠા, ગોપીઓએ પ્રભુનું ચરણારવિંદ પોતાના બોળામાં લીધું, અને ગ્રેહ કરતાં, સ્તુતિ કરતાં, પ્રભુપર શેષ કર્યાં ! શેષ કરી બેસી રહ્યાં ? ના, ના. ઘમાપિરે-લાપણુ કર્યું ! કર્યાં પરત્સ, પૂર્ણ પુરોહતમ ! અને કર્યાં તામસ ગોપીઓ ! ધન્ય છે એમનાં ભાગ્યને ! ખુદ પ્રભુ મુસે જ્યાં ? ના, ના. આઘના શેષથી જિત મુસે થાય છે ? ખિતાની મુઝા પકડતા ગાલકપર પિતા કોષ કરે છે ? રક્ષાખિતના આનંદ પ્રસંગમાં ધીરશય નાચક તેમ પર કોષ કરે છે ? નેનાથી મોઢ બેઠામાં કોષ બીજું મોઢું નથી-મજા: પરત્વર્ત નામ્યત્ કિચિવસ્તિ-તે પ્રભુપર કોષ કરવાનું અસૌકરિક સામર્થ્ય આ ગોપીઓને શુદ્ધ પ્રેમથી-અનન્યતાથી જ પ્રાપ્ત થયું. પ્રભુ સેવા-પ્રભુમાં ચિત્ત પ્રવૃત્તિમાં ત્રણ રસ છે, અસૌકરિક સામર્થ્ય, સાધુબન અને સેવાપ્રયોગિક રૂઢ. તેમાં ઉત્તમોત્તમ અસૌકરિક સામર્થ્ય છે, તે આવા ઉત્તમોત્તમ, શુદ્ધ પ્રેમી, ભસ્તોને મળે તેમાં આમર્શકરક કર્યું નથી. અંતર્ધાન વલ્લ અમલ, હૃદયમાં ભરણ બેઠેલા-પ્રભુને જલ્દર પ્રકટ કરી, પોતાને મનચાંજિત સ્વરૂપ ખાસુ કરાવી, મનચાંજિત હીલા કરી, પ્રભુપર લેવાશાખુ કરવાની વૃક્ષ આશવવી એ પ્રેમની પરિસીમા છે. પ્રભુ એ કુષ્ટતારૂપી દોષનું નિવારણ કરે જ, ખુદ આ પ્રસંગનો વિચાર કરતાં જે આનંદ થાય છે તે અત્યંત નીચ છે. પદ્મશય-હીલામાં, ઘમોસ્ત્રીશયપ્રસંગમાં, આજ પૂર્ણ પુરોહતમે-પરજલો-પરોહતને પ્રભુને પમકાવવાનો,

પ્રશ્નને લેઈકે જાણની આજ્ઞા બંધવાતો જે અધિભર આપ્યો છે તે પણ આપણને આશ્ચર્ય-ચકિત કરે છે. હવે રાવમાં, બાપણ કરતાં, કરાણથી પણને શું મેહેણું માર્યું તે સંભળો.

મજતોડનુમમનત્યેક એક એતાદિપર્યયમ્ ।

નોમર્યામ્ મનનત્યેક એતઓ વૃદ્ધિ સાધુ મોઃ ॥

અર્થ:—અરે ચતુર ! કોઇ પોતાપર પ્રીત કરનારપર સામી પ્રીત કરે છે, કોઈકે તો પ્રીત નહિ કરનારપર પણ પ્રીત કરે છે, અને કોઇ (તમારા જેવા) તો પોતાપર પ્રીત કરનાર અને નહિ કરનાર કોઇપર પ્રીત કરતા જ નથી, આ જરા અમતે બરાબર સમજાવે !

સામાન્યતઃ પ્રીતિ કરનાર પર અનુષ્ઠ પ્રીતિ કરે છે. કોઇ ઉદાર જનો પ્રીતિ ન કરનાર પર પણ પ્રીતિ કરે છે; પણ અહીં તો અને તમારે સાર કુરી કુરીને મરીએ છીએ, બુદ્ધિયુગાપતે સ્વામપદ્યતામ્—તમે નર બહાર જાઓ છોકે જેકે કાણુ અમને કુગ જેવી વીતે છે, અને તમારા તો દિસાજમાં નથી ! આતું મરણ શું ? તમે આમ નશુણ કેમ છો ? પ્રિય વાયક ! પૂર્વ પુરોષોત્તમને, પરબ્રહ્મને, પોતાની conduct clear કરવાનો, પોતાનું વર્તન વ્યજળી છે જેમ બચાવ કરવાનો, not guilty કે guilty એનેમાર છે કે નહિ, તે સાબિત કરવાનો આ પ્રયત્ન છે ! વાર, તેમાં પોતે છતે છે કે ? ના, ના. શુદ્ધ પ્રેમ આમજ છતવું અવશ્ય છે ! પછી પૂર્વ પુરોષોત્તમ-કૃષ્ણ સામે હોય તોયે શું ? પણ એછીએ તો ખરા પ્રશ્ન શું બચાવ સ્તુ કરે છે ? !

મિયો મમન્તિ યે સરહ્યા સ્વાર્થેકાન્તોષમા હિ તે ।

ન તથ સૌહૃદ્ ધર્મઃ સ્વાર્થાર્ય તદ્દિ નાન્યથા ॥

મમન્ત્યમનતો યે વૈ કરુણાઃ પિતરો યથા ।

ધર્મો નિરપવાદોઽજ સૌહૃદ્ ચ મુમઘ્યમાઃ ॥

મજતોડપિ ન વૈ કોચેદ્ મમન્ત્યમમતઃ કુતઃ ।

આત્મારામા દ્વાસકામા અકુતદ્વા ઇન્દુદ્ધઃ ॥

અર્થ:—હે સમીક્ષા ! જેઓ અરસુપરસુ (પસ્પર) પ્રીત કરે છે, તે તો માત્ર સ્વાર્થી છે. જેમાં કોઇ પ્રીત નથી તે ધર્મ પણ નથી, એ તો માત્ર સ્વાર્થી માટે છે, જેમાં બીજું કશું નથી. પ્રીત નહિ કરનારપર પણ પ્રીતિ કરે છે તે કરુણાવાળા હોય છે, જેમકે મામાપ પોતાની છોકરાં અને તેવાં કૃત્રમ હોય તોપણ પોતાની પ્રીતિ એહવા નથી. હે સુદર કવિવાળાં ગ્રાપીણા ! આવા સ્ફુનોમાં ધર્મ અને પ્રીત બને હોય છે, વળી કેટલાક પ્રીત કરનારપર સામી પ્રીત કરતા નથી, તો પ્રીત નહિ કરનાર પર તો ક્યાંથી ? એવાં જનો ક્યાં તો આત્મારામ હોય છે, અથવા આત્મામ હોય છે, અથવા કૃત્રમ કે શુદ્ધોદી હોય છે.

આ ઉત્તર મજોજ સ્પષ્ટ છે. વલ્લિદ્દ વૃત્તિવાળા સ્વાર્થી હોય, તેમજ મામાપ જેવા કરણ, તેમજ કૃત્રમ અને શુદ્ધોદી ત્રણે પ્રકરના જનો દુનીઆમાં જડું મળે છે, તેમ આત્મા-રામ અને આત્મામ પણ કોઈકે મળી આવે છે. ત્રણેનું સ્પષ્ટ નિરાકરણ આ પણ મહોકમાં જડુંજ સરસતાથી પ્રણયે કર્યું છે. પણ અહીં ગ્રાપિકાઓના મનનું સમાધાન થયું ? શુદ્ધ,

રસદીન યાનીશ્યા બસે આ ઉત્તરથી સંતોષ માને, ખજુ ચતુર ગોપીબાને તો આમાં બચવાનું નેંધાઇ અવધાન લાગ્યા ! પ્રથમ શ્લોક તો બચવાનને લાગુ પડતો નથી, કેમકે પોતે સાચી પ્રીત ગોપિકાઓપર કરતા નથી. દ્વિતીય શ્લોક ખજુ લાગુ પડતો નથી કેમકે પ્રજુમાં પ્રીતિનો આશી છે ગોપિકાઓમાં નહિ. ત્રીજો શ્લોક પ્રજુને લાગુ પડે ખરો ! તેમાં ખજુ ક્યારમારામ અને માસકામ વિરોધી તો તમને ક્યાંથી લાગુ પડે ? તમે તો બગારી સાથે પહેલાં જુદુ રમજુ કર્યું છે ! તે કાંઈ ખમે જુદી અર્થ નથી ! આટલે ક્યારમારામ અને માસકામ જાના ? એમ હોત તો તમે ગોપીપતિ, ગોપીચર, મળ્લાય વગેરે જાની કહેવાત ? તમે બિવા લાગ્યા હોત તો પ્રજાકરના યાનીશ્યા તમને સ્વચરી, બલિચારી, ચોર, વગેરે જાનાં કહેત ? આટલે તમે અદૃત્ય અને ગુરોદીન વર્ષમાં જ આવ્યા ? તેમાં તમે તો સર્વત્ર ! એટલે અદૃત્ય અમારાથી ન કહેવાય ! એટલે છેલ્લાજ ! ગુરોદી ! પ્રજુ-ચરમણ સમજ્યા પોતાની જુદા કમુદ કરી પોતાનો જમાવ છોડી દીધો. બક્ષાધીન બચવાને બક્ષાની ઉત્તમતા, પોતાની... સ્વીકારી, જે જુદુ શ્લોક આ પ્રસંગમાં પોતે સ્વમુખથી ઉચ્ચાર્ય છે તે દુનિયાના સમસ્ત લા-સ્ત્રોમાં ઉત્તમોત્તમ છે. પ્રિય વાચક ! તારું અને મારું ધનભાગ્ય છે કે આ શ્લોકો આપણા કર્ણ પર પડે છે.

નાદં તુ સર્વયો મજસોઽપિ જન્તૂન્ મમામ્યમીપામનુવૃત્તિવૃષયે ।

યથાપનો સ્વપ્નપને ધિનદે તથિન્તયાનપ્રભિમૃતો ન યેદ ॥

પરં મદ્યોઽમિત્તસોકમેદસ્વાનાં દિ ઘો મદ્યનુવૃષયેઽથા ॥

મયા પરોક્ષં મમતા વિરોદિતં માદ્યધિતું માર્થય ઇતિયં મિયાઃ ॥

ન પારપેઽર્હં નિરવયસંયુજામ્ સ્વમાધુત્કૃત્યં ત્રિપુષાપુષાપિ ષઃ

યા મા મમન્ દુર્મરોહણંસલાઃ સંવૃત્તય તદ્ઘઃ મરિયાતુ સાધુના ॥

અર્થઃ—હે સખાઓ ! નિર્ધન મધુખને પુષ્કળ ખન મધ, અને પછી તે જુદું રહે તો તે જેમ તેની ચિંતામાં મસ્ત થઇ બીજું કાંઈ સમજતો નથી, તેમ મારું જાન્ય કરના-ર્યાની યત્તિ સર્વદા મારામાં રહે તેટલા આટલે જ તેમનું જાન્ય ફેં કરતો નથી.

હે અનજાઓ ! એ પ્રભાણે મારે આટલે શોક વેદ અને રવનો ત્યાગ કરનાર જે તમે, તે તમારી યત્તિ મારામાં રહે તે આટલે જ ફેં અત્યંત ઘણું મરો કહો; ખજુ પરાક્રમાં ફેં તમારું જાન્ય કરતો જ કહો ! આટલે મિયાઓ ! તમારા મિત્ર પતિની કન્યા કરવી તમને યોગ્ય નથી.

ત્રિતીય બાજીમાં તમે મારી કાંઈ સંજોગ પામ્યા છો. અજાના આધુપુષી કે મનવંતર સુધી ખજુ તમારી સેવા કરી તમારો પ્રત્યક્ષ-આશો મારાથી વાળી રહ્યા એમ નથી. પરંપુ એડી જે જુદી થતી જ નથી, તે સખા એડીને તોડીને તમે મારી સાથે પ્રીતિ નાંધી છે અને મારી સેવા કરી છે, એ સર્વનો ભાર તમારા સાધુપદાધીન મોગ ઉપરથી ઉતરે.

આટલે ઉપજા ઉત્તરથી ગોપિકાબાને સંતોષ ન થયો, ત્યારે જે પોતાના હૃદયમાં હતું, જે ખરો ઉત્તર હતો, તે પ્રજુએ આપવો શરૂ કર્યો. હે મિયાઓ ! ઉપજા શ્લોકો કહ્યા તે

તા અમવાન ! તે કાંઈ મને કે તમને લાગુ પડતા નથી ! હવે ખરી વાત કહું છું ! હું કાંઈ જીવ નથી ! હું તો કોટિબ્રહ્માંડોનો સ્વામી છું. મારા પર સર્વેશ પ્રેમ રાખવો, મારા એકલા પર સર્વેશ પ્રેમ રાખવો, માફ જ બાજન કરવું, એજ જીવનું કર્તવ્ય છે. ધર્મ સમજવાનું કહાણું ડોકોળનાર અર્જુનને છેલ્લામાં છેલ્લી જાનામાં જાની વાત મેં એજ કહી હતી. માફ જાનત તમારામાં સિદ્ધ થવાને આદેશ હું તમને કહી આપી અંતરમ કરતો નથી. મારા બાજનનો સ્વાદ મેં તમને પ્રથમ અપાડ્યો છે. તમારી સમક્ષ હું હમેશાં રહું તો તેથી તમને પોતાને જાણી છે. વિપ્રધેયમાં તમે સર્વેશ માફ સ્મરણ કરો તે આદેશ હું અંતર્ધાન થઇ ગયો હતો. તમે મારા પર એવો નિષ્કામ પ્રેમ રાખ્યો છે કે મોઢાં થોડા દેખાશે કે નહિ, તેની તમે જાણ કરી નથી. તેમજ પરમોક્ષની કે મોક્ષની પણ જાણ કરી નથી. સંસારનો ત્યાગ કરી તમે મારી પાસે આવ્યા છો, તે તમારી મનોવૃત્તિ નિરંતર મારામાં રહે તેટલા આદેશ હું તિરોહિત થઇ ગયો હતો. ખરું પુછો તો હું તમારી પાસેથી ગયો જ નથી ! પણ તમારો દેશ નિવાસ્ય કરવા આદેશ, તેમજ તમારું આ નિર્જન વનમાં રક્ષણ કરવા આદેશ હું પરાક્ષમાં પણ તમારી પાસે જ હતો ! આદેશ પ્રિયાણા ! મારો દેશ મહોત્તર નહિ. આ શ્લોકનાં એકેએક શબ્દમાં અમવાનુત્તી ભક્તવત્સલતા દસમાન થઇ આવે છે. પ્રથમ શ્લોકમાં પ્રભુએ ત્રિપિત્તજ્ઞાને “ સખી ” કહીને સંબોધ્યા છે. આ બીજા શ્લોકમાં પ્રભુ ત્રિપિત્તજ્ઞાને “ પ્રિયા ” અને પોતાને “ પ્રિય ” કહી સંબોધે છે, અને ત્રિપિત્તજ્ઞાના-પ્રિયાજ્ઞાના-નિઃસ્વાર્થ પ્રેમની પ્રશંસા કરે છે.

હવે ત્રિપિત્તજ્ઞાને સંતોષ થયો. જે પ્રભુને પોતે પતિ માને છે, તે જીવરૂપ પતિ નથીજ, પણ સર્વ જીવોના પતિ છે, ખરા પતિ છે, તે પતિ મોટા મોટા આજ્ઞાસ્વરૂપા ધર્મધોમીઓ, સદાશ્રમીઓ કરનારા યાગિકો, યાનત્રી ધુપણ તાલુનારા મહાપદિતોની જાણ ન કરતાં આપણને “ પ્રિયા ” કહી બોલાવે છે, પોતાને “ પ્રિય ” કહે છે, અને હમેશાં આપણી રક્ષા આપણી જાનરીમાં રહી કાંઈ કરે છે ! અને યાગિકો અને પદિતોને તો દર્શન પણ દર્શાવે ! પ્રિય વાચક ! બહોં પરિવ્રાજકો અનુક્રમણ કરી મે. માન મેજ શ્લોક બહોં ટાંકું છું :—

હિ હી હી હીકારાન્ પતિપશુ ધને કુર્વાતિ સદા

નમઃપ્રથમેર્ષદ્રવ્યમૃતિષુ ચ માનં પૃથવંતિ ।

મૃગાણીભિઃ સ્વેક્ષાનવકુવલયૈરર્ષિતપદે

રતિમાદુર્માલો મવદુ સતતં શ્રીપરિહૃદે ॥

પરાકાષ્ઠા મેષ્ણાં પશુપત્તરુણીનાં સિતિમુજામ્

સુદૃશનાં ત્રાસાસ્પદમલિહમાગ્યં પદુપતેઃ ।

વિશ્વૃચસ્તસ્મિન્ યે દરવિકચમંજાલમમુંત્રે

રતિમાદુર્માલો મવદુ સતતં શ્રીપરિહૃદે ॥

નિરસાધન, દીન, પ્રેમથી પશુજ્ઞાને પ્રભુ પોતે “ હી, હી, હી, હી ” કહી બોલાવે છે. અને ગર્વિષ્ઠ શ્રેણી, મહેલ, ઈદ્ર પ્રાર્થનાઓ કરી કરીને મારી નાખે તો પણ માન ધરી

આહું નેમ ઉતર પશુ આપ્યા નથી. મુખાશીયા કમલનવના - કદાચો નાંખી પ્રસુસાયે તારામૈત્ર રમે છે. પ્રેમાળ ગોપીજીના પ્રેમની પરમ કાદાશ છે, અને અર્ધિશ રાગજીને ત્રાસવું સ્થાન પણ પ્રસુ જ છે.

આ પ્રમાણે ગોપીજીના સર્વે સંસય-ચણી પ્રભુ અડકતા નથી, ગોપીજીના કૌવલું નવારણ કરી પોતે કહે છે કે તમારી પ્રેમથી તો હૈ વળી ! શું કહું ! હું તમારા જેવો છું નથી ! હું પ્રેમ કરી શકતો નથી ! આશ્રમાં એટલો હૃદય છે. જ્યં તમે તો મારા પર નિઃશય પ્રેમ કરો અને તે પશુ અત્યંત ! બ્રહ્માંડમાં તમારા જેવો મારા પર પ્રેમ મેં કદાશમાં નોંધે નથી ! એ પ્રેમનો હું શું બસો વાળું ? પ્રેમ મારામાં છે નહિ, અને પ્રેમનો બસો બીજા કોઈ રીતે વળી શકતો જ નથી ! મારે હું તો તમારો સહનો ઝણી રહેવાનો ! જ્ય તમે જોતાં બધાં છે કે તમારે જાણે નોંધતો જ નથી, એટલેજ મને સંતોષ છે. તમારી ભક્તનસાધને લીધે જ તમારો પાડ મારા પર ચડી નહિ; નહિ તો હું તો કાઠિ હવાય કહું તો જ્ય તમારા પ્રેમનો બસો વાળવો અશક્ય છે. ભૂતકાલના સર્વે ધર્મોના ભગવદીયો બુદ્ધિ કોઈ પણ સ્થાને, પશુ પુરુષોત્તમે-પરમજો-પોતાના ભગવદીયોની આશી પ્રસાદા કૈસ દસ્મનન થતી નથી ! અહમું છતાં કદાશ વાચકને આ ગોપીપ્રેમ અમતો નથી, આ ગોપીલીલા ભક્તમાં ન હોત તો કાઈ એમ તેજા માને છે. ભતે તેજા પોતાવું કુર્બાન સમજે, પણ આ ગોપીલીલા શ્રીમદ્ભગવતમાં છે તેથી અને તો આશર અહોભાગ્ય માર્ગજી છાજી. ભગવાન ભક્તપીન કેમ રહે છે તેની કૃપા આ શ્લોકમાં છે.

ભક્તો જેવું ભગવાનું ભજન કરી શકે છે, તેવું ભક્તોવું ભજન ભગવાનથી શક થતું નથી. પ્રભુ કહે છે કે મધિ મઘનં નારિજ । મજનસ્ય જીવર્મમિરયાત્ : બલોડમેડપિ યદિ સ્વતપ્સ સંતુષ્ટાઃ તદા મજ્જત । નો ચેષધાસુભ વિધેયમિતિ માત્ર । મહાશક્ત્યં કશ્ચિત્ કશ્ચિં શક્તોતીતિ ॥ અર્થ—મજ્જમાં ભજન છે જ નહિ. ભજન તો છત્પર્મ છે. મારે હવે જી પશુ ને મારા ભજનની વ્યવસ્થા ન હોત તો જ ભજન કરજો. નહિ તો જેમ વમને સુખ વાચ તેમ કરજો. મારાથી ને બધ થતું નથી તે ભજન—હું કેવી રીતે કહું ?

પ્રિય વચક ! આ સુત્ર પ્રક્રમ મેં મારી બોજી તોતરી વાણીમાં વર્ણવ્યા છે, તેમાં વર્ષનો અનર્થ પણ જોડા હો, તે તને નહિ રચવાથી કદાચ મુરસો પણ જોડા હશે. પણ ક્રમા કરજો. કણે કચ્ચતર જ્ઞાનંદ આ પ્રયંત્રમાંથી મળી શકે એ નિર્વિવાદ છે. પણ આ પ્રક્રમે તું પરિણામાં કાળર હોતો અને પ્રભુ સાથે પાર્તીવાપમાં જામ હોતો હોતો એવું સ્મરણ તને વાચ છે ? તે અને તે હો, પણ ને તને આમાં કોઈક જ્ઞાનંદ આજો હોય તો હવે એ શ્લોકો પર શી સુગોષિની વચ્ચે સંભળવા પ્રવળ કરજો, તેથી તને સક્રમણે જ્ઞાનંદ પ્રાપ્ત થશે.

अयं स्वमार्गीयसाधनरहस्यम् ॥

श्रीयदाचार्यमार्गोऽयं निःसाधनरुसात्मका ।

तत्र तज्ज्ञાવનં માવસાધનં તત્કૃપાવેતામ્ ॥ ૧ ॥

અર્થ—શ્રીમદ્વાચાર્યનો આ માર્ગ નિઃસાધનરુસાત્મક છે. એ માર્ગમાં અધ્યયનીની

ભાવના કરવા રૂપ ભાવસાધન છે.

સ માયઃ સંગરાદિત્યામ મવિષ્યતિ સર્વથા ।

સંગસ્ય સાધનં સર્વરાગામાયો મૃદાદિપુ ॥ ૨ ॥

અર્થ—એ ભાવ સંગ રહિત મવાથી-સંગનો ત્યાગ કરવાથી-સર્વથા થશે તદ્દિ. સંગ (સત્સંગ) પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન મૃદુ વગેરેમાં સર્વ રાગનો ત્યાગ કરવો એ છે.

રાગામાયસ્તુ સતતં સેવયા તત્કૃપાયતામ્ ।

તત્કૃપાં સાધનં સા તુ મવેત્તત્તોષણેન હિ ॥ ૩ ॥

અર્થ—મૃદુવગેરેમાં રાગનો અભાવ પ્રાપ્ત કરવાનું સાધન આચાર્યની કૃપાવાળા અમવદીઓની નિરંતર સેવા કરવી એ છે. તેમની કૃપા એ જ સાધન. એ કૃપારૂપ સાધન તેમને પ્રસન્ન કરવાથી પ્રાપ્ત થાય છે.

તત્તોષણં તુ તત્તત્ક્રિમાવધર્ષનજો મવેત્ ।

માયો હિ માર્ગસર્વસ્વં કર્તવ્યં તસ્ય રસણમ્ ॥ ૪ ॥

અર્થ—તેમની પ્રસન્નતા તેમના ભક્તિભાવની થકી થવાથી થાય છે. ભાવ માર્ગનું સર્વસ્વ છે. તેનું રક્ષણ કરવું.

સેવાઽપિ સતતં ચિત્તે માવનાત્મા તદા મવેત્ ।

નિષેદનં તુ સ્મર્તવ્યં હિતિ યત્સાધનં પરમ્ ॥ ૫ ॥

વાસ્તૈરિતિ વાક્યેન સંગસ્તપ્રાપ્યપેક્ષિતઃ ।

સ એવ સાધનં સંગો મોક્ષોઽસ્મિન્માર્ગ એવ ચ ॥ ૬ ॥

મમોત્તમેષિ વાક્યેન તદમાલે દૃષ્ટાઽસ્થિલમ્ ।

અર્થ—ત્યારે જ ભાવનરૂપ સેવા વિષયમાં સર્વથા થાય ત્યારે જ ભગવાન સાથે નિવેશનનું સ્થરરૂપ કરવું એ વાક્યમાં જે પરમ સાધન કહેલું છે, તેમાં મલુ સંગની અપેક્ષા છે જ. તેજ સાધન આ માર્ગમાં સંગ એજ મોક્ષ. મમોત્તમસ્થોક એ મોક્ષથી એ સિદ્ધ થાય છે. સંગના અભાવમાં સર્વ દુષ્ટા છે.

તસ્માત્ સર્વે પરિત્યજ્ય સત્સંગેન સદા હરિમ્ ।

સેવયેદાંતરેણાપિ વાદ્યેન મનસા પુનઃ ॥ ૭ ॥

સ્વતઃ ફલં હિ વત્સંગં વિદિત્વા વિદધીત હિ ॥ ૮ ॥

અર્થ—માટે સર્વના પરિત્યાગ કરીને, સત્સંગ પ્રાપ્ત કરીને, મનમાં લીલ રૂપી તથા બદ્ધારૂપી, સદા હરિની સેવા કરવી. સત્સંગ ત્યજે દેવ છે, એમ સંગજ સત્સંગ કરવો.

હિતિ યીહરિદ્યાસવિદ્યિતં સ્વમાર્ગીયસાધનતદ્દસ્ય સમાપ્તમ્ ॥

પુટિમાર્ગમાં સાધનો છે ?

(અનુબંધાન ગત વર્ષ પા. ૧૫૩)

જેવા નામ-આત્મારીએ ગ્રોકુશવાસીની મારફત વિનાશને પ્રશુપ્રાપ્તિ કરવી હોયતો ગ્રોકુશવાસીની મારફત પ્રશુપર પ્રેમ કરવો આવશ્યક છે. જેવો પ્રશુપર પ્રેમ થાય ત્યારે જ પ્રશુ એને “સ્વ” એટલે પોતાનો મહે. જે પ્રેમ પ્રશુના ગુણગુણવિના અસમ્ય છે, તેથી જ શ્રીમદ્ગ્રંથમાં નિરોષકલ્પનમાં આવેલી કે સર્વના પરિભ્રમ કરી, પ્રશુમાં ચિત્તનો નિરાશ કરી, સદાનંદ પ્રશુના ગુણગુણ કર્યા કરતા. એવા અસમ્ય કલામાં અસક્તિ રાખવાનું કારણ પણ આ જ. શરૂઆતમાં પ્રેમ પ્રતીત ન થાય તોપણ તબીબ વિતબ સેવા કર્યા જ કરવી, ગુણ ગાન કર્યા જ કરવાં, જે જ પુટિમાર્ગની મેડ, જે જ પ્રેમથી નિસ્વાધન ગ્રોપિતઓનો માર્ગ. શ્રી ગુણગ્રંથને ભક્તિવંત વાચકથી, આ ૨૫૬ અવગમ પડશે.

“ एवं साति भक्तिपार्गीयमजनप्रकारेण स्नेह एव नियामकः स्नेहवताम् ।
कर्मणि विधिवत् । तद्देवानां तु वदस्कृत उपदेश एव । तच्च वेदानिरुद्ध एवेति
ज्ञेयम् । विषमज्ञानवा धासेन पिशादिश्रित्तया कृतसन्ध्यावन्दनादेः कर्मत्वबहु-
पदेशानुसारेण कृतेरपि भक्तिरवम् । तन्मार्गीयत्वात् । एवं भूतस्याऽपि स्नेहोऽवश्यं
भावीति ज्ञेयम् । यथा वादग्यालकृतकर्मणोऽप्युक्तकर्मसापकत्वं तथा वादग्य
मजनस्याऽपि पुरुषोत्तमसापकत्वम् इति किमन्यदबखिष्यते ।

આવાર્થ:—આ પ્રકારે ભક્તિમાર્ગના અનન્યપ્રકારોમાં સ્નેહવાળાઓનો સ્નેહ જ નિયામક છે; જેમ કે વગેરે ક્ષેત્રોમાં વિધિ નિયામક હોય છે તેમ. જેમને પ્રશુમાં સ્નેહ નથી, તેમને પ્રશુમાં સ્નેહવાળાઓએ કરેલો ઉપદેશ જ નિયામક છે, એ સ્નેહીતિનો ઉપદેશ વેદથી અવિરુદ્ધ જ છે એમ સમજવું વિધિને નહિ ભલનાર બાલક, પિતા વગેરેના બતાવ્યા પ્રમાણે, સંસ્કારાદિ વગેરે કરે છે તે જેમ કર્યાં અણુય છે, તેમ સ્નેહ ન ઊત્પન્ન થયો હોય તોપણ સ્નેહવાળાના ઉપદેશ પ્રમાણે કરેલી સેવા પણ ભક્તિ કહેવાય, કમકે તે સેવા ભક્તિમાર્ગની રીત પ્રમાણે છે. એ પ્રમાણે (સ્નેહ વગર પણ) સેવા કરનારને આમણ કરવાં પ્રશુમાં સ્નેહ અવશ્ય થશે એમ સમજવું. જેમ વિધિથી અત્યંત બાલકને ઉપર કલા પ્રમાણે કર્યા કરવાથી કમ માર્ગમાં કહેલું કથ પ્રાપ્ત થાય છે, તેમ જ સ્નેહ ન સમજનાર ભક્તને સ્નેહવાળાના કલા પ્રમાણે સેવા કરવાથી પુરુષોત્તમપ્રાપ્તિ થાય, પછી શું બાકી રહ્યું ?

આરે પ્રિય વાચક, સંસ્કારમાંથી છુટી સેવાકલામાં ચિત્ત વધારેને વધારે રોકવા પ્રયત્ન કર. ગ્રોપિઓના માર્ગમાં અસમ્ય પ્રયત્ન કર. ત્યારે જ તને પ્રશુપર સ્નેહ થશે, અને ત્યારે જ ગ્રોકુશવાસીની મારફત પ્રશુ પોતાનો “સ્વ” મણી સર્વ સુખધન કરશે.

નાયમાત્મા પ્રવચનેન લખ્યો ન મેષયા ન મહુના મુતેન ।

યપેવૈષ વૃણુતે તેન લભ્યઃ ।

અર્થ:—આ આત્મા પ્રવચનથી લભ્ય નથી, શુદ્ધિથી લભ્ય, પ્રાપ્ત નથી, બહુમુત વચથી પ્રાપ્ત નથી, એના આત્મા વસ્તુ કરે, તેનાથી જ પ્રાપ્ત છે.

આ મુખ્યક ઉપનિષદમાંની શ્રુતિ છે. એ શ્રુતિ કહે છે કે પ્રભુ પ્રવચન, શુદ્ધિ, બહુમુત વચથી વગેરે સાધનથી પ્રાપ્ત નથી, અને ત્રીગુણાંશ મહિમ્નસાં આત્મા કરે છે કે આ સાધનોમાં સર્વ સાધનોનો સમાવેશ કરી લેવો; જોયે પ્રભુ સાધન પ્રાપ્ત નથી, એમ સ્પષ્ટ થાય છે. પુણ્યમકિલ્લુષાનો મુદાભેષ પણ એ જ છે. તારે સાધનથી શું રથ ?

આનો ઉત્તર આપતા પહેલાં કહેવાનું કે આ શ્રુતિ જે મુદ્ધક ઉપનિષદમાં છે તે પુણ્યમાર્ગના એક સમૂહ પ્રમાણરૂપ છે; નિરસાધન જીવોને વિના-સાધને પ્રભુ તારે છે એનું વેદમાંથી જ આ સમૂહ પ્રમાણ છે. પ્રભુ તો વસ્તુમાત્રથી જ પ્રાપ્ત છે. અરે ! વેદિક સાધનમાર્ગ, મર્ષાદ્યમાર્ગ, આર્તમાર્ગને રસ્તે આલનારને પણ જાતે આ શ્રુતિનો આશય લઈ પ્રભુપ્રાપ્તિમાં પોતાની નિરસાધનતા કયુધ કરવી પડે છે. સ્વતંત્ર પ્રભુ જીવે કરેલા કાઈક સાધનથી અપાતા નથી, પછી તે વૈદિક સાધન હોય તોપણ શું ? પ્રભુ તો પોતાની કૃપા વાપ તો જ મળે. આપણી મુદ્ધ વાર્તાઓમાં જાન્યોદનો પ્રશ્ન કે “પ્રભુ કોને મિલે ?” એનો ઉત્તર સર્વે વૈષ્ણવોને વિદિત જ છે.

પણ આ સર્વનો અર્થ શું જોવો થાય છે કે આપણે કદ, સંસારાસક્તિ જ રહેતું ? પ્રભુ સાધનપ્રાપ્ત નથી, માટે આપણે કંઈક દિશામાં જઈએ ? ખંચ સાત કન્ધમાંથી વર અને તે જીવને વસ્તુના હોય તેથી તે કન્ધમાંથી પોતે પર્વત થશે કે નાદ તે નિઃસ્વાત્મક ન હોવાથી તે વરની દરકાર ન કરવી ? તેને પ્રસન્ન કરવાના સર્વ પ્રયત્ન ન કરવા ? સમજી કન્ધા સર્વ પ્રયત્ન કરશે જ, અને તેમ જ્યાં જતાં વરપ્રાપ્તિ ન થઈ તો પોતાનું હીનજાત્ય સમજી રાશે. કહે અડતો કરોડોમાંથી કાઢક જીવને જ પ્રભુ વરે છે, જોવા નાંખ પ્રભુ છે તેને પ્રસન્ન કેમ કરાય ? માત્ર અનન્યતાથી જ. બીજા સર્વનો ત્યાગ કરી માત્ર તે પ્રભુના સર્વદા શુભમાન કરવાથી જ. પ્રભુને માટે કુરીને કુરીને મરવાથી જ. સ્ત્રોમાં કયું છે કે પ્રભુ અનન્યતા અધિષ્ઠિત છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ ગીતા કહે છે કે—

ક્લિષ્ઠમાનાન્ જનાન્ દૃષ્ટા કૃપાયુક્તો યદા મયેત્ ।

તદા સર્વે સદાનંદં હૃદિસ્યં નિર્ગતં ચરિઃ ॥

અર્થ:—જ્યારે પ્રભુ નિજ જાતને કશેય પામતાં જુએ છે, ત્યારે પ્રભુને આ જાત છે, અને હૃદયમાં રહેલા સદાનંદ પ્રભુ બહાર પ્રકટ થાય છે.

પ્રિય વાચક ! પ્રભુપ્રાપ્તિ રસ્તામાં પડી નથી. સંસારાસક્તિનો જ્યાંમુદી અનંત અભાવ થાય નાદ, જ્યાં મુદી ચિત્ત પ્રભુમાં પ્રેમથી પડેલાય નહિ, ત્યાં મુદી પ્રભુ પ્રાકટ થાય શકે જ ! અને તેથી જ એ શ્રુતિની નીચેની જ બીજી શ્રુતિએ તરત આર્ય કે નાવમાત્રમા ઘલહીનેન લભ્યો મ ધ્વ પ્રમાદાત્ તપસો વાપ્વાર્હિગાત્ । યન્નૈકપાયૈર્ધતેતે વસ્તુ વિદ્વાંસ્તસ્યૈષ આત્મા વિશેતે દ્વલ્લભામ । અર્થ:—આ આત્મા બલહીનથી પ્રાપ્ત નથી, પ્રમાદથી પ્રાપ્ત નથી, તપસ અથવા અલિંગથી પ્રાપ્ત નથી. જે વિદ્વાન્ આ ઉપાધોથી મત્ત કરે છે, તેનો આ આત્મા ઘલધામમાં પ્રવેશ કરે છે.

અહીં બલસ્પી ઉપાન કરો તે બસ ભૌતિક, સાત્ત્વિક, રાજસ કે તામસ નહિ સમ-
જતું, કેમકે એ સર્વ પ્રાકૃત બસ છે, મારે એ બસ નિમુલ્ય, ભક્તિબસ સમજતું. એ
બાબતમાં વિશેષ સમજ "જીવના જાંબન, સુક્તિ અને નિર્મુલ્યવસ્તુ" નામના યોગ્ય વખત
પર કષ્ટેલા સેખાવશી જોઇ લેવી. પ્રમાદ ન કરતાં આ ભક્તિબસ વધારવાના સાધન
બહુઓએ અવસ્થા કરવાં જ.

"પુષ્પિમાર્ગમાં સાધન છે કે નહિ," એ પ્રશ્નનો પ્રશ્નના પ્રેરકત્વ સાથે સંબંધ ન
કરવે. "પુષ્પિમાર્ગ સાધનમત્ત્વ છે" એમ કહેવું એ એક વાત છે, અને "પુષ્પિમાર્ગમાં
સાધનો છે, પણ તે સાધનો પ્રભુ કયવે ત્યારે જ થઇ શકે" એ બીજી વાત છે; બંનેમાં
બહુ જ ફેર છે. "પ્રભુ કયવે તે જ થઇ શકે" એટલે પ્રભુના પ્રેરકત્વ તો મર્ણાદિમાર્ગમાં
પણ સ્વીકારવું પડે જ. વૈદિક મર્ણાદિમાર્ગની રીતે શાશ્વતને પ્રવલ્ન કરનારને સર્વેને ખબર
છે કે વેદમાં મુક્તિના સાધનો છે; પણ પ્રભુપ્રેરણા વિના ભાગ્યે જ કેમ તે સાધનો કરી
શકે છે. પ્રભુની પ્રેરણા વિના એક પાંદુ પણ હાથનું નથી તેમ જ પુષ્પિમાર્ગની રીતે ચા-
લનાર પણ પ્રભુદ્વય વિના, પ્રભુપ્રેરણા વિના સંસારાસક્ત જ રહે છે, ભક્તિના છતાં પણ
સંસારાસક્ત જ રહે છે એ નિર્વિવાદ છે. સાધનો છે કે નહિ એ બાજુનું એ એક વાત છે,
ભક્તિને કરી શકવું એ બીજી વાત છે. પ્રભુ પ્રેરણા વિના, પ્રભુ છતાં વિના, પ્રભુ દ્વય
વિના, શ્રાવણી પણ કેમ જ સમયે કંઈ પણ થઇ શકતું નથી. સાધન અને માર્ગનાં
સાધન વ્યાખ્યાનાં નિસ્સાધનતામાં ફાટી થતી નથી, પણ નામ માત્ર ધારી
ભક્તિબસ વિહીન રહેવાથી, પ્રમાદ કરવાથી, સંસારાસક્ત રહી કિચકે બ્યાપાર
કરવાથી, અને રાત્રિએ નિદ્રાને સેવવાથી, પ્રભુ છતાં તેને રિયે વિપરીત છે, એમ
માલમું પડે છે. નિસ્સાધનતાનો અર્થ મરોમર લક્ષ્યમાં નહિ રહેવાથી આમ સર્વ વિપ્લવ
આમ છે, મારે ચેતીને જાણવાનો અપણે પર્મ છે, પુષ્પિમાર્ગનું તત્ત્વ અતિમૂઢ છે.

પુષ્પિમાર્ગ પણ એક પ્રભુપ્રાપ્તિનો માર્ગ છે. માર્ગ કયો એટલે સાધન હોય જ.
સાધન પણ રહ્યાત્મક છે તેવી અને ના કહેવા નથી. અમારું કહેવું એ છે કે પુષ્પિમાર્ગ
નિસ્સાધન છે એનો અર્થ એટલો જ છે કે વૈદિક સાધનોને પુષ્પિમાર્ગ સાથે સંબંધ નથી.
પુષ્પિમાર્ગનું કશું શું ? પ્રભુપ્રાપ્તિ. પહેલાં કહેલાં સર્વ શ્રીમદ્વપ્રભુજીનાં વાચોપરથી જાણ્યો
કે શ્રીમદ્વપ્રભુજી એમ આપણે કરતા નથી કે મારા પ્રભુ જાણ્યો વિદ્યાસ રાખી બેસી રહો,
ઉશ્કડું બહિર્મુખતાથી ચેતના રહેવાની આપણે એકેએક મંદમાંથી મળી આવે છે. શ્રીકૃષ્ણ-
જીની પણ આમાં સર્વોચ્ચ સમ્મતિ છે. યોગ વખતે પર શ્રીકૃષ્ણજીના સેવાસ્તોકા. પુષ્પિ-
ભક્તિસુધામાં આપણે બાળ્યાં છે, તેમાં નીચેના સુદરે સ્લોક છે:-

શ્રીમદ્વપ્રભુપ્રાપ્તિમતે ફલં તત્પ્રાકૃત્યમમાદ્યપિચારિદેતુઃ ।

મેમૈષ તસ્મિન્ નવપોક્તમાક્તિસ્વમેદોપયોગોઽલિસસાધનાનામ્ ॥

અર્થ:-શ્રીમદ્વપ્રભુપ્રાપ્તિના મતમાં પ્રભુપ્રાપ્તિ એ શબ્દ છે. પ્રાકૃત્યનું સાધન-અર્થ
પણ અસ ન ભય એવું સાધન પ્રેમ છે. પ્રેમનું સાધન નવધાભક્તિ છે. અને સર્વ
સાધનોનો ઉપયોગ પ્રેમ ઉત્પન્ન કરવામાં જ છે.

(અપૂર્વ)

ધીકૃષ્ણાય નમઃ

શ્રીસર્વોત્તમસ્તોત્ર.

(અનુસંધાન ગતાર્ક પૃષ્ઠ ૧૭૫.)

દૈવોદ્ધારપ્રવત્તામા—ને કૃપાનિધયો-કૃપાપાત્રો મારે (શ્રીમદ્ધાર્માચરણે) અધો-
ક્ષિત્તો પ્રાકટ્ય ન કરતાં લોભિતો પ્રાકટ્ય કર્યું તે કૃપાનિધયો-કૃપાપાત્રો કોણ છે એમ
જાણવાની આકાંક્ષા થાય (તે આકાંક્ષા પૂર્ણ કરવા તે કૃપાપાત્રો જાણાવવા) મારે શ્રીમત્-
પ્રભુચરણ દૈવોદ્ધારપ્રવત્તામા એમ પંચમ નામની આગા કરે છે.

દૈવોદ્ધારપ્રવત્તામા નામમાં દૈવ+ઉદ્ધાર+પ્રવત્તા+માત્રમા એમ ચાર સ્વર છે.
(દૈવના ઉદ્ધારમાં ને પ્રવત્તા તેમાં આત્મા જેનો (જેઓમીને) છે તે દૈવોદ્ધારપ્રવત્તામા).
દૈવ એટલે અમવદ્ધુત (અમવાને શ્રીયુએ ધીમહિઅમવદ્ધુતીતામાં કહેલી) દૈવમુદ્ધિમાં પ્રાક-
ર્ણત-પ્રકટ થયેલા જીવો તેઓના ઉદ્ધારમાં ને પ્રવત્તા તેમાં આત્મા-અંતઃકરણ છે જેઓ
મીનો તે દૈવોદ્ધારપ્રવત્તામા. દૈવમુદ્ધિમાં ઉત્પન્ન થયેલાંમીને મુક્તિદક્ષિણા મારે વેદપુરાણોમાં
કહેલા સાધનો સિદ્ધ ન છે તેપછી આચાર્યમીના પ્રાકટ્યથી શું અધિક (પ્રાકટ્યનું) શું
પ્રયોગનું) એમ કોઈ શંકા કરે તો કહે છે સત્ય, અમવાને પુષ્ટિ અને મર્વાદિ માર્ગના ભેદથી જીવોને
અંતઃકાર કરેલા હોવાથી પૂર્વોક્ત (વેદપુરાણોક્ત) સાધનોને મર્વાદિમાર્ગથી દક્ષિણપાત્ર
બને દો, પરંતુ શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગથીને મુક્તિદક્ષિણાતિરિક્ત સાક્ષાત્ અમવદ્ધુતનું ન રહ
હોવાથી, તેના (અમવદ્ધુતનું પ્રાપ્તિના) સાધનો અન્ય અપ્રસિદ્ધ હોવાથી, અને તે
એક શુદ્ધ પુષ્ટિમાર્ગથી ન અમ્ય હોવાથી તે (પુષ્ટિમાર્ગથી) સિવાયના અન્યને-ક્ષરને
(તેનું) અગ્રાન હોવાથી એત-માર્ગથી (પુષ્ટિમાર્ગથી) નો અનુદ્ધાર ન થાય, અને તેથી
આ માર્ગનું પ્રકટન નિરર્થક ન થાય, તેમ ન થાય તેટલામારે એત-માર્ગથીનો (પુષ્ટિ-
માર્ગથીનો) જેની રીતે એત-માર્ગથી (પુષ્ટિમાર્ગથી) દક્ષિણથી ઉદ્ધાર થાય તેમારે ન
આચાર્યથીનું પ્રાકટ્ય છે એમ જાણવાને દૈવોદ્ધારપ્રવત્તામા નામની શ્રીમત્પ્રભુચરણે
આગા કરી છે.

દૈવ એટલે દૈવી જીવો. દૈવ જીવોનું સર્વ દુઃખથી ઉદ્ધારણ કરવા (તેઓને ઉદ્ધાર
કરવા) અક્ષિત્તામાં પ્રાકટ્યાદિથી ને પ્રવત્તા તેમાં આત્મા-પ્રવત્તાપે વિંતા જેઓમીને છે
તે દૈવોદ્ધારપ્રવત્તામા. સર્વથી ન જેઓ આસુર છે તેઓનો ઉદ્ધાર ન થાય તેમાં વસ્તુતઃ
નથી. કારણ કે અમવાને ન તેમ ન કર્યું છે. શ્રીમદ્ધુતનુંમીતામાં આપે આગા કરી છે
કે આસુરનો પ્રતિ અને નિરતિ જાણવા નથી.

શ્રીમત્પ્રભુચરણે આગા કરી છે કે શ્રીમદ્ધાર્માચરણે કૃપાનિધિ હોવાથી પોતને
(શ્રીમત્પ્રભુચરણને) આપમીનાં (શ્રીમદ્ધાર્માચરણનાં) સ્વરખનું જ્ઞાન તથા તેનો
અનુભવ કરાવ્યો તેમાં કોઈ શંકા કરે કે પોતાને (શ્રીમત્પ્રભુચરણને) તેના દર્શન-
તમ (દેખનું) આપમીને (શ્રીમદ્ધાર્માચરણે) ઘન કર્યું પણ આપમી (શ્રીમદ્ધાર્મા-
ચરણ) અન્યને અધિશિષ્ય જન (દેખનું) ઘન કરે છે, તો તેના નિરાશ થઈને દૈવોદ્ધાર-
પ્રવત્તામા નામની શ્રીમત્પ્રભુચરણે આગા કરે છે. શ્રીમદ્ધાર્માચરણે દૈવોદ્ધારપ્રવત્તામા છે

એટલે દેવોના ઉદ્ધારમાં જે પ્રવૃત્તિ તત્સ્વરૂપ તદ્દુપ છે. બાલિ' અથમ નજીવ છે. દેવ (છવો)નો અંગીકાર તો મર્ણાદ્ય પ્રુષ્ઠિ ભેદે મે પ્રકારનો છે. મર્ણાદ્યમાં અંગીકૃત (છવો) ને મર્ણાદ્ય-માર્ગિકૃત સાધન હોય તોપણ તેણેને સ્વગ્નથી જ સર્વ સાધન સંપાદન કરાવી તેઓને જેમ રક્ષાપાત્રિ થાય તેવા પ્રવૃત્તરૂપ આપથી છે. તેથી આગળ ખજુ આપમીતું' નામ સ્વદ્ય-સાર્થકૃતાર્થસાધનઃ ધરવામાં આવશે. આપથી જ સાધન કરે છે તેથી આપમીના ચરણને ચરણે જગ્યાથી તેઓને (મર્ણાદ્યમાર્ગિય દેવી છવોને) સીમ રક્ષ થાય, બીજી રીતે નહિ તે (શ્રીમદ્ધ્યાર્થચરણુ' ચરણુચરણુ) જ તેઓ (મર્ણાદ્યમાર્ગિકૃત દેવી છવો) નું કર્તવ્ય છે, તદતિરિક્ત (તે સિવાય અન્ય-ગીતુ) (કર્તવ્ય) નથી. તેનાથી જ (ચરણુચરણુથી જ) સ્વોદ્ધારની સિદ્ધિ છે અને તેમાં જ (ચરણુચરણુમાં જ) સર્વ સાધનોને સિદ્ધત છે, અને જેઓ પ્રુષ્ઠિમાં અંગીકૃત છે તેઓને ઉદ્ધાર તો સાક્ષાદ્બ્રહ્મવચન'ધરૂપ છે, તેમાં (પ્રુષ્ઠિ-માર્ગિકૃતોને બ્રમવચન'ધરૂપ થાય તેમાં) જે પ્રવૃત્તરૂપ સીમારસમ'ગીથી ઉત્કરશાલુ સર્વાત્મભાવ વગેરે તદાત્મક તત્સ્વરૂપ તે દેવોદ્ધારપ્રવૃત્તાત્મા આપથી (શ્રીમદ્ધ્યાર્થચરણુ) છે. આથી પ્રુષ્ઠિમાર્ગિયોને ખજુ આપમીના ચરણુચરણે જગ્યાથી જ તેઓમીની કૃપાથી તેવા ભાવના (રસસમ'ગી ઉત્કર સર્વાત્મભાવવાદિ) હરણે તે (બ્રમવચન'ધરૂપ) રક્ષ થાય છે, અન્યસાધનથી તે રક્ષ થતું નથી એમ ઉભય અર્થસૂચક નામ દેવોદ્ધારપ્રવૃત્તાત્મા છે. મર્ણાદ્યમાર્ગિય યુક્તિ જ રક્ષ છે, અન્ય (યુક્તિ સિવાય અન્ય) (રક્ષ) નથી. પ્રાકૃતમાં આત્માર્થમીયે અંગીકાર કરેલા મર્ણાદ્યમાર્ગિયોને ખજુ પ્રુષ્ઠિ રક્ષ થાય છે. મર્ણાદ્યમાર્ગિય છવો જેમ પહેલાં સ્વમાર્ગ રક્ષણ પરમાનંદ સમુદ્રમાં ભગવાનમાં સામુદ્ર્ય પ્રાપ્ત કરે છે અને પછી તેમને જગારે (ભગવાન) પ્રુષ્ઠિ રક્ષ આપવાની છબ્બ કરે છે ત્યારે તેઓને પ્રજા તે બ્રહ્માનંદમાંથી ઉદ્ધારીને (બદાર કાઢીને) બ્રહ્માનંદનો અનુભવ કરાવે છે. તે (ભગવાન'દેવ અનુભવરૂપ ઉદ્ધાર) તો બિતલ (શ્રીમદ્ધ્યાર્થચરણુ) ચરણુ મનથી બિજો-થીની કૃપાથી જ થાય છે, બીજા કોઈ પ્રકારે (શ્રીમદ્ધ્યાર્થચરણુના ચરણે જગ્યા સિવાય) થતે નથી, એમ ખજુ આ દેવોદ્ધારપ્રવૃત્તાત્મા નામથી ધીમત્પ્રજુચરણે જગ્યાનું. દેવોદ્ધાર-પ્રવૃત્તાત્મા બિરહે સાક્ષાદ્ બ્રહ્માનંદમાંથી દેવોનો સમુદ્ધાર સમ્યક ઉદ્ધાર (કરવા)ના પ્રવૃત્તમાં આત્મ-અંતઃકરણુ જેઓમીતું' છે તે દેવોને જેમ પ્રુષ્ઠિમાર્ગિય રક્ષ પ્રાપ્ત થાય તેવા પ્રવ-લવાનું નિરંતર પ્રવૃત્તસીધ આપથી છે અને તેથી જ આપમીતું' નામ દેવોદ્ધારપ્રવૃત્તાત્મા છે. આથી ભગવાનને તો મર્ણાદ્યમાં જ અંગીકાર અભિપ્રેત છે તેખજુ દેવસ પ્રાકૃતમાર્ગપ્રવ-ર્તકખજુએ તદ્ (પ્રુષ્ઠિમાર્ગના) અભિપ્રાવપ્રજાએ શ્રીમદ્ધ્યાર્થચરણુની નિજ અંગીકૃત (છવો) ઉપર કૃપાથી ભગવાન ખજુ તેમને રક્ષ આપે છે અને તેઓથી (શ્રીમદ્ધ્યાર્થચરણુ) સ્વપ્રક-રિત દેવથી ભગવાનનો તેઓમી (શ્રીમદ્ધ્યાર્થચરણુ) ઉપર પશ્ચાત્ત છે તેથી બિતલ (શ્રી મદ્ધ્યાર્થચરણુના) પ્રવૃત્ત વિના એ રક્ષ (સાક્ષાદ્બ્રમવચન'ધરૂપની, ભગવાન'દેવી) સિદ્ધિ નથી એમ જગ્યાનું. જે છવોને રક્ષ આપવાનો ભગવાનનો આભિપ્રાય છે તેવા જ ઉપર શ્રીમદ્ધ્યાર્થચરણુની કૃપા થાય છે આથી શ્રીમદ્ધ્યાર્થચરણુ ભગવાનનું અનભિપ્રેત કરે છે એવી આશંકાનો ખજુ નિરાસ થયો. અ જ અભિપ્રાય શ્રીમત્પ્રજુચરણે શ્રીમદ્ધ્યાર્થચરણમાં મરિચીરૂપાલુ (આપથી જે ભૂતધર પ્રકર થયા ન હોત છે..... દેવીચરિત્ત અર્થ થાત ક્રમાદિ) સ્વોદ્ધારમાં જગ્યાઓ છે.

દેવ-સ્વસેવાર્થ પ્રકટિત જીવો તેઓ સ્વમાર્ગના અગ્રાનયી અન્યભક્તને કરી બલિ
મુખિ થવાથી તેઓનો અનુદાર માની ને પ્રપત્તથી તેઓનો ઉદ્ધાર-અમવાન સાથે સમ્બદ્ધ
સંબધ થાય તે માટે આત્મા-અર્પણ કરણ જેઓશ્રીનું છે તે દેવોદ્ધારપ્રવળાત્મા.

અમવાને ને માટે પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોને કલ્પન કર્યા તે તેઓ ભણતા નથી અને તેથી
પોતાનું શું કર્તવ્ય છે તેની તેઓને ખબર ન હોવાથી ને કાંઈ (સ્વમાર્ગીય કર્તવ્ય સિ-
વાય) અન્ય કરે તે અયોગ્ય કહેવાય અને તેમાં તેમનો અનુદાર કહેવાય. જેનીરીતે ને
વળત્વપૂર્ણિતે ગોપમાં પતિયુદ્ધિ હતી તે તેઓનો ભવિષ્યાર ન હતો એમ શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે
ફલેમાસિયઃ શ્લોકની શ્રીમુખોપિનીજમાં આશા કરી છે. તેમ અર્ધિ' પણ પુષ્ટિમાર્ગીય ભાવ-
સેવા વિના ને કાંઈ મર્ચાદથી સેવાદિકરણ તે પણ પુષ્ટિમાર્ગીય જીવોનો અનુદાર ન મળીય
તેમાંથી ઉદ્ધાર કરનાર શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ ન છે. શ્રીમદ્વાચાર્યચરણ દેવજીવના ઉદ્ધાર (કર્તા)
સ્વરૂપ છે. આશ્રીના પ્રાકટ્ય માત્રથી ન ઉદ્ધાર છે. આથી શ્રીમદ્વાચાર્યચરણની હસસાધન-
શક્તિ પણ કહી.

દેવોદ્ધારપ્રવળાત્મા શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધના પૂર્વાર્ધના પંચમ અધ્યાય-
બોધક શ્રીમદ્વાચાર્યચરણનું નામ છે. દેવ સાત પ્રકરના છે. ૧. કૃત્સવરસાવિષ્ઠ. ૨. આશર્વ-
રસાવિષ્ઠ. ૩. કીર્તિરસાવિષ્ઠ ૪. શાસ્ત્રરસાવિષ્ઠ. ૫. સ્ત્રીસ્વભાવરસાવિષ્ઠ. ૬. સૌકીરસાવિષ્ઠ.
૭. સર્વરસાવિષ્ઠ. આ સાત પ્રકરના દેવોનો ઉદ્ધાર(વાચ) તેઓને પ્રત્યક્ષવિરૂપિતપૂર્વક કૃષ્ણસકિત
વાચ) તેના પ્રપત્તમાં આત્મા અર્પણકરણ જેઓશ્રીનું છે તે દેવોદ્ધારપ્રવળાત્મા. આથી આ નામને
સખ અધ્યાયાર્થક પ્રકરણાર્થે હપ્તા કરી. પંચમ અધ્યાયથી એમદશ અધ્યાય મુખી સાતઅધ્યાય-
નું શ્રેષ્ઠ પ્રકરણ (વાચ પ્રમાણ પ્રકરણ) છે. તે સખ પ્રમાણ પ્રકરણના અર્થે રૂપ આ નામ
છે. (ઉદ્ધારમાં) અમવાનનો પ્રપત્ત કહેવાથી મજ્જિના વાચસત્તા સચવે છે. અથવા દેવ-દેવોનો
સમુદય નારદવાચથી નંદાદિ ને વળમાં છે તેઓનો ઉદ્ધાર-સર્વથી ઉત્કર્ષ તેમાં પ્રપત્ત-અ-
હોત્સવરૂપ તેમાં આત્મા જેઓશ્રીનો છે તે દેવોદ્ધારપ્રવળાત્મા. વળને પ્રકર્ષવાચક પ્ર-
ઉપસર્ગ સજાકથી વળની અક્તસ્વભાવાનુકૂલતા સચવ કરી. નર્દસ્તુ^૧ શ્લોકમાં નંદરાવજીને
તો (એમ તોવાચક જુ શબ્દ મુકવાથી શ્રીમદ્ભાગવતમાર સચવે છે કે શ્રીકૃષ્ણના પ્રાકટ્યથી
વસુદેવજીને આનંદ થયો પણ નંદરાવજીને તો તેથી પણ વિશેષ આનંદ થયો) (શ્રીકૃષ્ણ)
પુત્રશ્રવણી પ્રકટ થયે બાદલાદ-આનંદ થયો અને તેથી મદ્ભાન-આતિ વિસ્તૃત મનવાળા
અથા-દનાદિમાં આતિ ઉદ્ધારસિતવાળા અથા, (વસુદેવજી કંસશત્રીથી સંકુચિત ચિત્તવાળા
હતા).

દેવોદ્ધારપ્રવળાત્મામાં ૭ પદ છે. ૧ દેવ ૨ ઉત્ ૩ દાર ૪ પ્ર ૫ વત્ ૬ આત્મા.
એ પ્રમાણે ભસ્ત (દુર્ધ) ૭ પદ અને શ્રેષ્ઠ મમારત (આત્મા) ૫૬ એનાથી સાત
પ્રકરનો ઉત્સવ કહેવાય છે. શ્રીમુખોપિનીજમાં શ્રીમદ્વાચાર્યચરણે ઉત્સવાધ્યાયમાં ઉત્સવ સાત
પ્રકરનાં નિરૂપણ કર્યા છે. ૧ વિવાહુતોત્સવ. ૨ ભૂમિપ્રદારોત્સવ. ૩ ગોપીપ્રદારોત્સવ.
૪ ગોપકૃતોત્સવ. ૫ ગોપીકૃતોત્સવ. ૬ વાલિવચ્ચનોત્સવ. ૭ દાનોત્સવ. એ પ્રમાણે સ્વતે
ઉત્સવો સાતે ૫૬માં થયા થયા ભણવા.

સ્મૃતિમાત્રાતિનાશનઃ શુદ્ધ પુદ્ગિભાર્ગ્ય જાતીકૃતઃ જીવેતે એતન્મર્ગ્યમા તેજોનો અંગીકાર હોવાથી તે અંગીકારના સ્વાભાવિક બદલાઈ પારમાર્ગ્ય રૂપમાં રૂપાંતરણની (રૂપના અભાવની) સ્મૃતિથી અને સ્વતઃ સ્વમાર્ગ્ય રૂપસાધનત્વ ગાન ન હોવાથી સ્વેદાસ્ત્ર વિધિવિધી આર્ત સદા રહે છે જ અને તેથી જ અપારે શ્રીમદ્ધર્માર્ગ્યરસ્ય પ્રકટ થય સ્વીય વિધે શુદ્ધ પુદ્ગિભાર્ગ્ય પ્રાકટ્ય કર્મુ તારે તેજોમીના ચરત્પુરવિંદના સ્મરણમાત્રથી જ સ્વમાર્ગ્ય રૂપ (તેજો) નિષ્પન્ન થાય. તે પહેલાં (શ્રીમદ્ધર્માર્ગ્યરસ્યના પ્રાકટ્ય પહેલાં) સ્વમાર્ગ્ય રૂપનિષ્પન્નના અજ્ઞાનથી પોતાની કૃતાર્થતા માટે (પુદ્ગિ જીવેતે) આર્તિ જેવી તે સર્વ (આર્તિ) પણ (શ્રીમદ્ધર્માર્ગ્યરસ્યના પ્રાકટ્યથી) સમૂહ અથ તે જણાવવાને આ વા નામ સ્મૃતિમાત્રાતિનાશનઃ શ્રીમત્પ્રમુચરણ આગા કરે છે.

સ્વસ્વીયની સ્વમાર્ગ્ય અસાધારણ્ય આર્તિત્વ નાશકત્વ (શ્રીમદ્ધર્માર્ગ્યરસ્યમાં છે તેમ કહી મળા, પણ સાધારણ્ય (જીવે) ની પણ મનોનિર (મનમાં રહેલી) આર્તિનો નાશ કરવાત્ સામર્થ્ય એજીમીના ચરત્પુરવિંદના સ્મરણમાં છે, એમ જણાવવાને શ્રીમત્પ્રમુચરણ વા નામ આપા કરે છે સ્મૃતિમાત્રાતિનાશનઃ.

સ્મૃતિ-સ્મરણ માત્રથી (ભક્તોની) આર્તિનો-વિવિધ તાપનો જે નાશ કરે છે તે સ્મૃતિ-માત્રાતિનાશનઃ સ્મૃતિ-સ્મરણ તે ઉત્તમમાં જાણતું બિરહે જે બાકે શ્રીમદ્ધર્માર્ગ્યરસ્ય સ્મરણ કરે છે તેજોની આર્તિનો તેજોથી નાશ કરે છે તેમ જ જે (ભક્તો) ને શ્રીમદ્ધર્માર્ગ્ય-રસ્ય સ્મરે છે-પાદ કરે છે તેજોની આર્તિનો નાશ પણ તેજોથી કરે છે.

તેજોમીના સરણે જવાથી તેજોમીની કૃપાથી (તેજા પૂર્વોક્તા) જાવના ઉત્તમથી પ્રચુર (જાવ) મનધિરવદનકિદ્દશાર્તિ (મનધિરવદના વદનકમલ-ગુપ્તકમલના રૂપન કરવાની કમળા થાય અને તે રૂપન ન જવાથી તે માટે-રૂપનમાટે પ્રચુર આર્તિ) થાય તે (આર્તિ) નો અપાર અને કેવી રીતે નાશ થાય છે તે આ સ્મૃતિમાત્રાતિનાશનઃ નામ જણાવે છે. અધર્માર્ગ્યની ભક્તવિધિવિધી જે સ્મૃતિ સ્વમનમાં કે પ્રણ સમક્ષ (પ્રણના અવગણ) તેનાથી જ (શ્રીમદ્ધર્માર્ગ્યરસ્ય) સાક્ષાત્સંજ્ઞાભાવપ (પોતાને ભગવાનના સાક્ષાત્સંજ્ઞાને અભાવ છે, સાક્ષાત્ ભગવાનનો સંજ્ઞા નથી તેમજો) આર્તિનો નાશ કરે છે. એતત્ (આર્માર્ગ્યની) સ્મૃતિમાત્રથી સાક્ષાત્સંજ્ઞાપર રૂપ થાય છે જ એમ નિઃસંકોષરસ્ય જણાવવાને આર્તિ માત્ર પદ અન્યમાં આબ્ધ છે. આત્મપદથી સાધનનો અભાવ જણાવી સૂચવે છે કે જેવીરીતે પ્રજ્ઞાનની આર્તિનો નાશ ઘણવાને સ્વતઃ (પ્રજ્ઞાનના સાધન સિવાય) ક્યો તેવી રીતે શ્રીમદ્ધર્માર્ગ્યરસ્ય પણ નિજ સેવકાંના સાધનની અપેક્ષા વિના તેજોની (નિજ સેવકોની) આર્તિનો નાશ કરશે. આમ હોવાથી એ પણ સૂચન કર્યું કે જો આર્તિ હોય તો રૂપમાં વિજ્ઞાન (જ્ઞેતા) નથી. પૂર્વ નામમાં જણાવ્યા પ્રમાણે દેવ જીવેના ઉદાર કરવાના પ્રયત્નમાં શ્રી-મદ્ધર્માર્ગ્યરસ્યત્વ અવસ્થા બંધે હો પણ તેજોમીમાં ઉપધાર કરવાત્ સામર્થ્ય ન હોય તો પછી દેવદુઃખનિરતિ કેમ થઈ શકે એમ કાંઈ થઈ શકે તે તેના નિસર્ગ સાર આ સ્મૃતિમાત્રાતિનાશનઃ નામની શ્રીમત્પ્રમુચરણ આગા કરે છે.

સ્મૃતિમાત્ર—એવ સાધન નિરપેક્ષ સ્વસ્મૃતિમાત્રથી જ સર્વની આર્તિનો નાશ

Reg. No. B. 896.

સૂચના.

કૃપાં. લેખાલેખને વિનયિ હરવામાં આવે છે કે આ એક પ્રત્યેક નોંધાવના.
૩. ૨-૮-૭ સ્વત્વરે મોકલી આપવા નિર્દેશ આપામિ એક વી. પી. હરવામાં
આવશે. પ્રકાશક.

પુષ્ટિભક્તિસુધા.

નાપમાત્મા પ્રવચનેન લભ્યો ન મેષયા ન પશુના શ્રુતેન ।
 યમેવૈપ દૃણુતે તેન કમ્પસ્તસ્વીપ આત્મા દૃણુતે વનું સ્વામ્ય ॥ ૧ ॥
 નાહં વેદૈર્ન તપસા ન દાનેન ન શ્રેયયા ।
 શ્રવણ પર્વવિષો દ્રપું દૃષ્ટવાનસિ માં. યયા ॥ ૨ ॥
 મક્ષ્યા સ્વતન્યયા શ્રવ્યઃ અહર્મેવાંવેષોઽર્જુન ।
 શ્રાતું દ્રપું ચ તસ્વેન પ્રવેપું ચ પરન્તપ ॥ ૩ ॥

વર્ષ ૬.] શ્રીકૃષ્ણાન્દ પાઠ્ય. પાંચ દૃષ્ટ ૧૧. શ્રીવદ્યપાન્દ ૪૩૮. [અંક ૧૦

તરી તથા પ્રકાશક,

પ્રીટીશાક નગીનદાસ શાક. બી. એ. બેલ્ગોર. બી. વસીલ, હાઈકોર્ટ-મુખર્જી.

વિષય.

લેખકો.

૧. વાસ્તાક-વં.	રા. રા. વસન્તરામ દવિદ્વાજી બા.
૨. શ્રીકૃષ્ણાધિતી.	રા. રા. મુક્તચન્દ્ર તુલસીદાસ-લેખીવાલા. બી. એ. બેલ્ગોર. બી. વસીલ હાઈકોર્ટ.
૩. આશ્વમેધ-વં. અમરપત્રિકા.	રા. રા. નાગુલાલ નારાયણદાસ ગાંધી. એમ. એ. બેલ્ગોર. બી.
૪. શ્રીકૃષ્ણાધિતી, અવશેષક.	રા. રા. મુક્તચન્દ્ર લેલીવાલા. B. A. LL. B. પ્રકાશક.
૫. શ્રીકૃષ્ણોત્તમદેવતા પત્ર.	Mr. D. K. A. LL. B. Vakil, High Court.
૬. સુવર્ણ.	રા. રા. વસન્તરામ દાબી.
૭. ક્વારંતમહાદેવ પત્ર.	
૮. આદિમુખનિરુપમ.	

તેવાર ૭! વાંચ: અને મિત્રમંદગને વંચાવે. જલદી સમજાવે.

સુજ્ઞાતના અપ્રસિદ્ધ વક્ત્રુ કવિ શ્રીદયારામભાઈના અર્પિત અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો તથા કાવ્યોનો મહાન સંગ્રહ.

શ્રીદયારામકૃત કાવ્યમણિમાલા, ભાગ ૧ લો.

આ ગ્રંથમાં અત્યાર સુધીમાં પ્રકટ નહિ થયેલાં કવિરત્ન બતાવી શ્રીદયારામભાઈના ઉત્તમોત્તમ અપ્રસિદ્ધ ગ્રંથો કાવ્યોનો નીચે પ્રમાણે રૂપિય સાથે સમાવેશ કર્યો છે.

સમગ્રદાષસાર—(તત્ત્વગાનનો મહાન ગ્રંથ) સમાનુજ, વિચારક, મધ્ય, અને શાંતિ વગેરે સંપ્રદાયોના તત્ત્વજ્ઞાનનું સ્વરૂપ બહુજ સચોટ રીતે સમજાવ્યું છે.

વ્યાખ્યાનમિલ્લ—મનવન્નામ કોવાનો આશુત્થ વચ્ચેના ગોત્રો દોષ તો આ ગ્રંથ જલદી વાંચો.

કલેશકુકાર—આગ સમયમાં દરેક મનુષ્ય ચિંતાના સમુદ્રમાં જરહાવ થાય એ રજા બાધિક છે, " ચિંતા ચિંતા સમાન છે." અમે ખાતરી કરીએ છીએ કે આ ગ્રંથ વાંચ્યા પછી છંદોભર તમને ચિંતા થશે નહિ.

કાલકાલસારાંશ—પોતાનો કાલ ક્યારે આવશે એ કોઈ જાણતું નથી, અને જ્યાં જરૂરતમાં રહે છે. આ ગ્રંથ જોયો તે આશ્ચર્ય છે કે પોતાનો કાલ ક્યારે આવશે તેનો જલદીથી નિશ્ચય થઈ શકે છે.

બીજા પદ્ધતિ—બીજા અનેક જ્ઞાન, નીતિ અને બક્ષિતના પદ્યોનો મહાન સંગ્રહ આટલો મોટો ગ્રંથ છતાં કીમત માત્ર રૂ. ૧૧ સવાજ સખવામાં આવે છે. અજાણ્યા દાખલ થોડી પ્રતો છપાઈ છે, આરે સ્વત્તર મંજાનો, પછીથી સીધા હશે તેજ મંજી સકશે. આ માસીકના ગ્રંથોને આરે રહત રૂપીઓ કીક.

૬૬ ઉમી આઠ પેજ ૩૨ હાર્ફ પાકું બાધડીન સોનેરી નામ સાથેનું.

શ્રીદયારામ કૃત કાવ્ય મણિમાલા બાગ બીજો છપાય છે. અજાણ્યા હા ૧. ૧) પછીથી રૂ. ૧૧

કવિમીનું સમગ્રપ્રાણજીવન ગચિત્—તેમની ઉપાતિમાં લખા સંખેત્ત પ્રજાનું રૂપિયોપરથી બહુજ સચોટ અને સમગ્રપ્રાણ તેમની જન્મ કુટુંબી પીલ તથા દસ્તસાર સાથે તેવાર કર્યું છે તે થોડા વખતમાં બહાર પાડે. અગાઉથી માલક થનારને કવિમીની પ્રતીક બનીતો થામ મળશે.

બહારગામ આરે સારા આજારાર અને પ્રામાણિક એજન્ડો લેખને છીએ.

પુસ્તકો મગવાના રેખણ:—

નારણદાસ પરમાનંદદાસ ડમોઈવાળા.

૬. કુબારકુકા સી સુબઈ નં.

प्रांष्टेमांकेसुधा.

खण्डिता के पद.

राग, मालकोश.

(१)

माई री रंग रहेरी छाछन उन ही त्रियन संग,
निरखत छवि डंग परत भोरे भोरे. माई-
छे दरपन मुख देखो जु प्यारे छाछ,
अधरनि अंमन छाग्यो ठोर ठोर. १ माई.
हमसों अवध पद्मी भोरनसों रत मानी,
करत फिरत पीत नई नई पोर पोर;
जाओ जी जाओ हम उनही के सूर मय,
कोइ को आवत प्रात मेरे दोर दोर. २ माई.

राग, कसिठ.

(२)

सुघर पिया एन, जाके रहे हम रेन;
छठपटी पाग सुमग सीस डरक-रहे कलु नेन. १
कोन सुघर भिन रसबस कर सीने, उनक नहीं धित चेन,
रसिक प्रीतम पिय निसके उनीदे, थोछत भटपटे बेन. २

(३)

सुघर पिय स्पाम अनहुं न आये घाम;
सगरी रेन मोही मग जोनत विसर गई, विसर गयो हरिताम. १
कोन सुघर भिन बस कर सीने, राखे चारों जाम,
रसिक प्रीतम रस-बाहीके भोगी भोरनसों नही काम. २

(४)

सुघर भिय कोन बाईये उतारो राई सौन.
नागर नटनर उनक धितवनमे, वसे बाहीके भोन. १
जा मुखकों सनकादिक तरसल, मुनिनन धरि रहे मौन,
रसिक प्रीतम चारि जाम वसे, अनहोनी भई होन. २

છે તેને રામચુક્ર એ ક્રમ ન કરે । ત્યાર પછી, રામચન્દ્ર, સંકલ્પકારા કામની ઉપવિ બચેથી સર્વ કર્મ થશે તેથી બાબકાત મધુરગાન^{૧૦} પ્રશ્ન કરે છે. એ ગાન વાગદલિવતી, મુંદદલિ-વાલી, સીસાના મનનું હરણ કરવામાં છે, તેમને એ ગાન મનોહર^{૧૧} થાય છે. શ્રુતિ પશુ કહે છે કે 'તેથી ગાન કરનારમાં સીસાને કામ ઉત્પન્ન થાય છે.' અર્થાત્ ગીતથી સર્વનું સમ્યક્ પ્રકારે પ્રશ્ન આહવાન^{૧૨} કરે છે, એ બાબત^{૧૩}, સ્પષ્ટ, મધુર ગાન કરતો ગીતનું જ મનસુ કરતા તેથી ત્યાં જ સ્થિતિ કરત. પરન્તુ જેમની દલિ ઉત્તમ^{૧૪} ન હતી તેમનું આહવાન પ્રશ્ન કરતા નથી. ૩.

એ ગાનનું મનસુ કરીને સર્વ સીસા ત્યાં આવ્યા તે કહે છે:—

નિશમ્પ^{૧૫} મીતં તદનંગવર્ણનં ઘજસિયઃ કૃષ્ણગૃહીસમાનસાઃ ।

આમગુરુન્યોઽન્યમલસિતોયમાઃ સ યમ કાન્તો જલ્લોકકુણ્ડલાઃ ॥૪॥

શબ્દાર્થ:—'અનંગની શદ્ધિ કરનાર તે ગીતનું મનસુ કરીને, કૃષ્ણથી જેમના મન ચૂકીત છે, જેમને એક બીજાનો કરેલો ઉત્તમ અભિપ્રાય છે, તથા જેમના ત્વચાના વેગથી થાકતા કુંડલો છે એવા મલ્લસીસા બધાં મનત છે ત્યાં આવ્યા.' ૪.

પ્રદેશીમાં નિગમનસુધાની શદ્ધિ પ્રશ્ન કરે છે એમ વિદ્વાન્મંડળની સમતિ પ્રમાણે સ્વામિની-રૂપ શ્રુતિમાં મોઢ પ્રશ્નથી ક્યો તેથી પૂર્વશ્લોકોત્તર અર્થથીના શબ્દના દ્વીકરણથી જ આ અનુવાદ છે.

૮ જેમ બાવેદિક ઘટો સ્વતઃ જ ગાન થાય છે તેમ બામવાન તે બાવને વશ થઈને ગાન કરે છે તે સત્સ્વવાને નાહનું સ્વાતંત્ર્ય કમું છે. મૂલ શ્લોકમાં 'જનો' એમ કહ્યું છે તેથી બાવેદિક એ ગાનનો હેતુ થાય છે અને બાવેદિક તો રસિકનું અસ્વાતંત્ર્ય-પરવશતા-સત્ત્વ છે.

૯ મનોહર, ગાન મનને હરે છે એટલે સ્વાધારવિદ્યક સંકલ્પ યુક્ત કરે છે, સ્વાધાર ગાનનો આધાર પ્રશ્ન તદ્વિષયક સંકલ્પ ધીરવમિનીશીમાં ઉદ્યોગિ છે.

૧૦ સમાર્થતા, પ્રશ્નથી ગાનથી આવહન કર્યું, અર્થાત્ સ્વગાનથી મીત્વામિનીશીમાં સ્વલિષ્ઠક સંકલ્પ ઉદ્યોગિ.

૧૧ પ્રશ્ન કલ્પ ગાન કર્યું તેનું કારણ આ છે. યદપિ સ્વરૂપના કર્મની કમ્પન આ ગાનના મનસુથી નિવૃત્ત થતી નથી તથાપિ ગીતનું સ્વરૂપ અર્થ જ છે, અને તે અર્થ સંયુક્ત જ છે. ગીત એ બાબત હોય તો અર્થ પશુ બાબત ઘટો 'આ ગીત અનંગવર્ણક છે' એ વાક્યથી સ્વરૂપ રક્ષા અનુભવ કરવાની કમ્પન પ્રકટ થતા, તે અર્થાનુભવ જ. આમમનમાં પ્રતિબંધ થાય તેથી 'બહર્ણવીક' શ્લોકમાં કલા પ્રમાણે સ્વરૂપ શુદ્ધ લીલાનંદ અનુભવથી વેલગીત અભિરમસુસંપદક વચ્ચે સ્થિતનું થયું નહિ.

૧૨ પુષ્ટિમાર્ગસારિ મનનામાં તદ્વર થયું એનું જ નામ ઉત્તમ દલિ. અનંગા 'સાર' વચેરે શબ્દ ત્વજને મૂલ શ્લોકમાં 'વામ' ૧૪ કેમ મૂકે ? ન જ મૂકે.

મરણિય બચાવને કુમારિકાઓનું ૪ આશ્વાન^{૧૪} કહ્યું છે તથાપિ આશ્વાન^{૧૫} સમાન છે તેથી (અને) નિરોધ પણ કર્યા છે તેથી સર્વે જ આઆ-વલી, જે બચાવને ગીત ગાયું તે અનંત^{૧૬} વધારે છે, અંતો તો નાશ ન કરે છે. આથી વાતન ઉપર કમલો કામ તેમનું આનંદન કરે છે. વલી વળતી સીધી પૂર્વ પક્ષ બચ્ચદીમ હતા, મારે જ કુચ્ચુથી ન સંકીત છે મન જેમનાં (જેમ મૂલ ત્રોકમાં એમનું વિશેષણ મળ્યું છે). મારે જ તરણી જ ન્માં મળત છે ત્યાં આઆ. આથી મોલાવેલાં જ પ્રથમ આઆ એમ કહ્યું, કારણ કે તેમના મુખ્ય મન્ત^{૧૭} છે. મારે જ એક બીજાને અસક્તિ, અનણ્યો છે, ઉપમ જેમને. તેઓ પ્રત્યેક બચ્ચાનને પતિ તરીકે સ્વીકારે છે. જેઓ પર્વ સ્વીકાર કરેલો છે તે જ મન્ત. તેમની સરીગવિચાર ઉપર દષ્ટિ ન બધાં તે કહેવાને તરતિ એમથી કાલતા કુંડલો છે જેમના, (જે વિશેષણથી) કહ્યુંને થતી પીઘનું અનુસંધાન ન થયું તે ક્ષાંતિ. તે સીધા પ્રાદેસસ્થ છે. તમિં જ કુમારિકાઓ આઆ પૂર્વ મધુરા દેશમાં સ્થિતિ કરનારા અનામરીગોના પણ કુંડલ જ હતા. અથવા કુંડલ એટલે તારકનામનું કહ્યું આશ્ચર્ય ૪

૧૩ મરણિ, આરંભમાં કુમારિકાના સંજોગી રાત્રિના ક્ષેત્રને જ રમણની ઇચ્છાના હેતુ તરીકે કહ્યું છે તેથી.

૧૪ આશ્વાન, બચ્ચાનના અશ્વાનના વિષયરૂપ, સ્વવિષયક સંદર્ભ અનનરૂપ અશ્વાનમાં ધ્વસિત્વમ.

૧૫ આશ્વાન, ગાન ઉભા, કુમારિકા અને અન્યપૂર્વા, અવધુ કોઈ ગાન સદસ છે, કારણ કે નિરોધ ઉભાને ઘાત કરેલો છે, સ્વસ્થાનનું પણ ઘાત કર્યું છે.

૧૬ અનંત, 'અનંતરર્થ' વચ્ચેથી બચ્ચદીમ અનંત ન્માં છે ત્યાં તેની યદિ કરે છે આ એપિકમાં એ સ્થિતિ કરે છે તેથી આ ગીત તેની યદિ કરે છે. તેથી આ પણ આઆ એમ કહ્યું. આથી જ બાકિ અનંતરર્થક નહિ કહેતા, અનંતરર્થક કહ્યું છે. આથી જ કહ્યું છે કે આશ્વાન ગીત સદસ છે, નિરોધ પણ કરેલો છે, સ્વસ્થાનનું ઘાત કર્યું છે તેથી પૂર્વ કરતાં હમણા કામ અતિ ઉત્કટ પ્રકટ થયો છે તે આસપથી વાતન કામ ઉત્તમ થયો છે એમ કહ્યું. અત્ર અનંત ત્રણનો ગંભીર જ ધ્વનિ છે. અનંતથી બચ્ચદીમ કામ, અથવા પ્રાપ્ત અનંતરર્થ સ્વસ્થાત્મક કામ સમજાવે. આ ગીત આ પ્રકારનો અનંત વધારે છે પંચનુ અંતો તો નાશ ન કરે છે. અંતો નાશ કરે છે, અર્થાત સ્વસ્થવિચારકતાથી કામના અનંતુત પેશીકિતો નાશ કરે છે. વલી અસ્તિત્વા પ્રવચ્ચો અથવા એનું નામ નિરોધ એમ દ્વિતીય સ્થાને શીકુનોપિનીમાં કહ્યું છે તે જ પ્રમાણે અહિં દ્વિતીય મુનોપિનીમાં 'આ પ્રકારે સર્વજ્ઞ વિશ્વ પ્રકટ થઈને પ્રવેશ કરે નહિ ત્યાં મુધી સર્વ લગ પામ્યું નથી તેથી અહિં કુચ્ચુનો સુદર ઉપમ છે' એ મરિકામાં પ્રવચ્ચના લગને નિરોધ કલો છે. તેથી અસ્તિત્વા પૂર્વદેહાદિ, પ્રવચ્ચો લગ જ દેહાત્મક નિરોધ છે. રા. મનેલાલ લાક્ષ્મીએ દ્વિતીયકથના પ્રથમાધ્યાયના આરંભમાં નિરોધનું સ્વરૂપ સુસ્પષ્ટ કર્યું છે તેથી તત્કર્ત્ત્વાધ્યાયનું વિશેષ જિજ્ઞાસુએ ક્ષેપન કર્યું. આથી સિદ્ધ એ થયું કે દેહાસ્તિ લગતાં વેલુનાદ છે. મારે આચાર્યશ્રીએ કહ્યું કે આ ગીત, વેલુનાદ, અંતો નાશ કરે છે. આ પ્રકારે અસાધિક પ્રવચ્ચનું સંપાદન એ વેલુનાદનું કાર્ત્ત્વ છે.

૧૭ મન્ત, આ સદ-અનંતપૂર્વા કુમારિકાઓનું આગમન સંજોગ છે.

નસંજ્યા^{૧૮} અર્થે સ્ત્રીઓનું પણ આગમન થયું તે કહે છે:—

દુઃશ્વન્ત્યોઽમિયયુઃ ક્ષાધીદુ દોરં દિત્વા સમુત્સુકાઃ

પયોઽધિભિત્પ સંપાવમનુદાસ્પાપરા યયુઃ ॥ ૫ ॥

શબ્દાર્થ:—કેટલાક બહુ ઉત્સુક હોદતા હોદ છોડીને આવ્યા, અને બીજા ચૂલા ઉત્તર હાથ રહેવા છત્તી, તો બીજા ધરતી ખીર ચૂલા ઉપરથી ઉતારી વિના ચાસ્યા. ૫.

અથવા તેવા ક્રિયાપરામણ^{૧૯}, (ગોપીજનોનું આગમન થયું). ત્યાં કેટલાક સોલ દળર કુમારિકાઓથી ભિન્ન એવાં નવ પ્રકારના આવ્યા. અથવા દશ પ્રકારના ગુણ ત્રિવિધ હોવાથી નવ પ્રકાર, અને નિર્જુલુ એક પ્રકારના. ભતિધર્મપરામણ, કુલધર્મપરામણ, સોલધર્મ-પરામણ એમ ત્રણ ત્રણ પ્રકારનું જન કથન છે. તેમાં પ્રથમ ગોપીજનોવ દુગધક્રિયાપર છે. તેઓ દુધની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને પ્રલય કરે છે. તે ત્રણ પ્રકારનાનું કથન જન છે. આ પ્રકારના પણ મુધમાં આવ્યા તે કહેવાને સર્વત્ર બહુવચન 'સ્ત્રોકમાં ચોળ્યું' છે. કેટલાક હોદતા જ હોદતાધર્મ મધ્યમાં સળતે ભગવાનના સન્ન્યુષ ગયા, ગાય અને વત્સ બધેલા છે, અને હોદતાપાત્ર દુધથી અર્ધ બરેલું છે કે જે સમય સર્વથા તજી રામય નહિ તે સમયે ત્યાં આવ્યા. તેમ આવવામાં હેતુ છે. તેઓ સમુત્સુક છે, બહુ ઉત્સુક છે, આતુર છે, કોણ નહિ શક્તિનરમાં ભગવાનના જાણે! જન સ્ત્રીઓ પાછી ચૂલા ઉપર દુધ તેમ જ રહેવા છત્તી ચાસ્યા. ગોપીજનોને વાસ્તે દુધમાં રંધાતા ધકુના ઠણે સંપાવ સન્ધ્યી બોલાવ છે. તેમના ઘઠ ધરે સર્વ નાસ જ શાય, તેથી જન સંપાવસન્ધ્યી પકવડા કઢી છે. આથી તેને ચૂલા ઉપરથી ઉતારી વિના કેટલાક બીજા ગોપીજનો આવ્યા. બીજા કહીને સર્વત્ર ગુણોથી ભિન્ન સ્વભાવ-વાલા સંસ્ક્રમા છે.

૧૮ જન જે પક્ષ સંજની શકે છે. કુમારિકાઓનું આદ્યતન મુખ્ય છે તે એક, સામ-ન્યવાથી આદ્યતન છે એમ બીજો. ત્યાં પ્રથમ પક્ષમાં પ્રસંજ્યા વગેરે, અને દ્વિતીયમાં તેમના વગેરેથી સંમળનો. એમ અગાડી પણ સમજવું.

૧૯ ક્રિયા એ રજોધર્મ છે, તેથી દુધની ઉત્પત્તિ સ્થિતિ અને લય તામક તે તે ક્રિયા કરનારા ગોપીજનો તે તે ક્રિયાનો ત્યાગ કરીને પ્રભુ સન્ન્યુષ આવ્યા છે. આ સર્વ ક્રિયામાં રાજસભાવમુખ્ય હોવાથી આ ગોપીજનો રાજસ છે એમ નિશ્ચય થાય છે. તેમાં દુધનું હોદન કરનારા રાજસરાજસ છે, દુધ ચૂલા ઉપર ધકુનારા સાત્વિક રાજસ છે, અને ધકુની દુધમાં દ્ધીર કરનારા તામસરાજસ છે. રાજસ, સાત્વિક, અને તામસ, ઉત્પત્તિ, સ્થિતિ, અને લય, એવા કાર્યનો સર્વથા ત્યાગ કર્યો. આવા રાજસ ત્રણ પ્રકારના, સાત્વિક ત્રણ પ્રકારના અને તામસ ત્રણ પ્રકારના એમ નવ, અને નિર્જુલુ એક પ્રકારના એમ દસવિધ ગોપીજનો પ્રભુ સન્ન્યુષ આવ્યા, તે આ ત્રણ સ્ત્રોકમાં કહે છે. જન ગુણસન્ધ બાવના અર્થમાં સમજાવે. સદ્ગત લાકુષ્ઠા સ્ત્રોકાર્થમાં રાજસ ગોપીજનોના ત્રણ પ્રકાર સ્પષ્ટ નથી કર્યા, માત્ર બેજ પ્રકાર દર્શાવે છે, પરંતુ આચાર્યમાં તો ત્રણ પ્રકાર સ્પષ્ટ કહે છે.

આ પ્રકારે ત્રિવિધ શબ્દસંજ્ઞાઓના આધારે, એ સાત્ત્વિક શબ્દસંજ્ઞાઓના આધારે તે કહે છે:—

પરિચેષ્ઠયન્ત્યસ્તદ્વિત્વા પાયયન્ત્યાં શિશુનય ।

શુશ્રૂયન્ત્યાં પતીન્ કાશિદમ્ભન્ત્યોડંબાંસ્ય ધોજનમ્ ॥ ૬ ॥

અર્થ—દેહલાક શબ્દસંજ્ઞા પીરસતા હતા તે પીરસતું કહેતી આધ્યાત્મિક, તે દેહલાક બાહ્યકોને રાખવાનું કરાવતા હતા તેના ત્યાગ કરીને આધ્યાત્મિક દેહલાક પતિનીની પરિચર્યા કરતા હતા તેના ત્યાગ કરીને આધ્યાત્મિક, તે દેહલાક અન્ય શબ્દસંજ્ઞાઓ બોલના કરતા હતા તે બોલનારના ત્યાગ કરીને આધ્યાત્મિક ૧.

પતિના બાહ્યકની જગ્યા સેવા એ કીતી ધર્મ છે. તેમ પતિના બેભાન અને સ્વપ્નમાં સેવા એ કીતી સ્વધર્મ છે. અતિભાવક યુગ્મને સ્તનપાન કરાવવું જગ્યા કીતી સ્વધર્મ છે. અને પીરસવું એ સહિષ્ણુ છે, કારણ કે, બેભાન, વીર્યનું ઉત્સારક છે. સ્તનપાન એ પાલન છે. શિષ્ય, પતિસેવા, અન્ય, પ્રણય છે. અન્ય શબ્દસંજ્જાઓ જણ, એમ કહેતી, તામસ શબ્દસંજ્જાઓના આગમન કહે છે. બોલના કરતા બોલના તત્ત્વને આધ્યાત્મિક, પ્રણય ૧.

૨૦ પરિચેષ્ઠ કરનારીઓ એ શબ્દસંજ્જાઓ છે. તેમનું શબ્દસંજ્જા છે. પરિચેષ્ઠ સહિષ્ણુ છે, પરિચેષ્ઠ છે તેથી. સ્તનપાન કરનારીઓ સાત્ત્વિકસાત્ત્વિક છે. તેમનું સાત્ત્વિકજ્ઞા એ સ્તનપાનરૂપ પાલનકાર્ય છે. શિષ્ય-પતિસેવા-અન્ય-પ્રણયકાર્ય છે. આ શબ્દસંજ્જાઓ તામસ સાત્ત્વિક છે. તેમનું તામસીય છે, પતિની સેવા બોમ પ્રધાન હોવાથી પારમર્થિક જુદીની નાચક છે. તેથી પતિસેવા એ નાચ-પ્રણય સૂચને છે, અને નાચ એ તમસનું કાર્ય છે, તેથી આ તેમનું તામસીય છે. સ્વપ્ન સ્વપ્નજ્ઞા પતિસેવા શિષ્ય છે એમ શબ્દસંજ્જાઓ છે. પરંતુ તે આધ્યાત્મિક સ્થિતિ કરે છે ?

અન્ય શબ્દસંજ્જાઓ તે શબ્દસંજ્જાઓ, સાત્ત્વિક તામસ, અને તામસતામસ છે. તેમાં બોલનારના ત્યાગ કરનારા શબ્દસંજ્જાઓ, શરીર વા શબ્દસંજ્જાઓ વિષેનું કરનારા સાત્ત્વિક તામસ છે, અને શરીર વા આગરણુ શબ્દસંજ્જાઓ પ્રમાણેનું કરનારા તામસતામસ છે. આ પ્રકારે નવવિધ શબ્દસંજ્જાઓ આગમન થયું.

૨૧ આ પ્રકારે શબ્દસંજ્જાઓ, તામસ અને સાત્ત્વિક જિજ્ઞાસુ શબ્દસંજ્જાઓ તામસ સાત્ત્વિક કેમ તે સમજાવે છે. શરીર સેવાથી શોભેલા શુભ છે, તેથી પતિસેવા શુભ છે. આમાં શરીર સેવા એ તામસ ધર્મ છે. બોલના કરતા, શરીરનું હેખ કરતા, અને શરીરને સ્નાન કરતા એ તામસીયા કહે છે, શિષ્ય, શિષ્ય અને સ્વપ્ન સૂચને છે. શોભેલા શરીર સેવાથી ઉત્તમ છે તેથી એ શબ્દસંજ્જા છે. દોહડી-પ્રણય-કાર્ય શબ્દસંજ્જાઓ શબ્દસંજ્જાઓ છે. શોભેલાથી પતિસેવા ઉત્તમ છે. તે પીરસતી પ્રણયથી કહે સમજાવ્યા. આદિ કેમ પૂર્વવત્ કહે પ્રથમ ઉત્તમ, પછી શિષ્ય પછી નાચ. શરીરનું આગરણ, આગરણ પ્રણય હોવાથી પ્રથમ કર્યા. અન્ય શરીર-સેવા એ શોભેલા સમજાવેલા. વધારે જણ ન આદિ કરતા છે તથાપિ તે તેના ધર્મ પૂર્વ સરણી પ્રમાણે તેના સમજાવ્યા.

હિમ્પન્ત્યઃ પ્રમુજન્ત્યોડન્પા ષઙ્ગન્ત્યઃ કાઘ લોચને ।

અત્યસ્ત્વસ્થામરણાઃ કાશિત્ કૃષ્ણાન્તિકં યયુઃ ॥ ૭ ॥

શબ્દાર્થઃ—કેટલાક શરીરને અનુલેપન કરતા, કેટલાક સ્નાન કરતા, તે અન્ય લોક-
નમાં અંજન આંજતા, નેમના વસ્ત્ર તથા આભરણ કેટલાકસુધી લઇ ગયા છે તેવા કેટલાક
કૃષ્ણની સમીપ ગયા. ૭.

લેપન કરતા, શરીરને અનુલેપન કરતા, પ્રમોર્ચન કરતા, 'કેટલાકાંદિક, અન્ય અ-
સ્નાન, કરતા, અથવા ગૃહ લેપતા; આભરણ અથવા પાત્રો ધોંજતા, ત્યાં ગયા. અને પણ
કેમ પૂર્વવતઃ છે. ૨. શરીરલેપથી ગામની સેવા મુખ્ય છે, જોલેવાથી પતિસેવા મુખ્ય છે.
સોમનર્મ અંજન આંજતા કેટલાક એમ કહીને દુર્લભ અધિકાર સૂચવ્યો છે. આ જોખીજનો
જ્ઞાનમાર્ગને વિશુદ્ધ કરનારા છે તેથી એમનું નિર્ગુણત્વ સૂચવાય છે. આગમન સમયે તેમને
દેહનો વિચાર ન આવ્યો. તે પછી દેહના ધર્મનો તે આંધી ન આવે તે કહેવાને વસ્ત્ર તથા
આભરણનો વ્યભાસ-વિપરીતતા-કહે છે, વ્યભસ્ત યમથા છે, વિપરીત અથવા છે, વસ્ત્ર અને
આભરણ નેમના. આ પ્રકારે ઉદય સર્વ જોખીજનોનો જ સાધારણ નિરુપણ કર્યો. કેટલાક
વ્યભાસ-વિપરીતતા-આર્મમાં જતા થયો એમ કહે છે. તે ઉચુક્ત જોખીજનોમાં કેટલાક
કૃષ્ણની સમીપ ગયા અને કેટલાક નહિ વધી નેમના સન્દર્ભ^{૨૨} થયા તેઓએ ઉદય કર્યો
છતાં પણ ન આવ્યા, પણ નેમોએ સન્દર્ભ અપેક્ષા ત્વજ, સર્વપ્રકારે નિરપેક્ષ થયા, નેમના
આવશ્યક દેહના ધર્મો વિપરીત થયલા છે, તેઓ અમવાનની સમીપ આવ્યા. ૭.

સર્વ જોખીજનોનું આગમન ન થયું તેને હેતુ^{૨૪} કહે છે—

તા ધાર્યમાણાઃ પતિમિઃ પિતૃમિઃ પુત્રવન્ધુમિઃ ।

ગોવિન્દાપરૂતાસ્માનો ન ન્યવર્તન્ત મોહિતાઃ ॥ ૮ ॥

શબ્દાર્થઃ—પતિઓથી, માતા પિતાથી, પુત્રોથી, સગાંધીઓથી તેઓ શકાયલા છતાં
નેમના આત્મા ગોવિન્દથી અપરણ થયલા છે, અને નેમો મોહિત થયલા છે તેઓ નિવૃત્ત
થયા નહિ, પાછા ફર્યા નહિ. ૮.

૨૨. દોહનાદિ કરતા અંજન અંતરજ હોવાથી, આ મંડન હોવા છતાં પણ આના
વિના તેમનામાં સૌન્દર્યજનક કંઈ નહિ હોવાથી, અસંપૂર્ણ શોભાજનક હોવાથી, મુખ્ય છે,
તેથી તેના ત્યાગ અશક્ય છે, અને આ જોખીજનો એ અસમ્યક્તે ત્યાગ કર્યો હોવાથી એ
ત્યાગ કરનારા જોખીજનોના અધિકાર દુર્લભ છે એમ આચાર્યશ્રી નિરુપણ કરે છે. આ
જોખીજનો મુક્તાતીત છે. જ્ઞાનમાર્ગેશપિષા છે. આ સામીપ રીતિથી નિગ્રાસ કરનારાઓને
માટે આચાર્યશ્રીએ કહ્યું છે.

૨૩. સન્દર્ભ, પત્નાદિએ કરેલા નિવારણ સન્દર્ભ જવણ કરોને, પુનઃ તદિવારપર થયલા
પત્નાદિ સન્દર્ભે વચ થનારા. સદ્મત લક્ષ્યબાધ સન્દર્ભનો અર્થ વેણુનાદના સન્દર્ભ-મત-
જુપર કરે છે, પરન્તુ શીપુરવોત્તમજ અને ધીરજમજ ઉદય અને આપેશે અર્થ કરે છે
અને તેજ અને વિચારથી મુક્ત થાય છે.

૨૪. પતિ વગેરે શેઠા તેથી ન આવ્યા, તેથી નિસારકતાએ જ સર્વને બદલે કેટલાક
જોખીજનો આવ્યાનું કારણ છે.

અર્થાત્ જિજ્ઞાસી શ્રીકૃષ્ણ કર્તુઃ વિવાહિતનું, પરણેલીનું, પતિભિ, દાસનું, પુત્ર, પિતા, પતિ અથવા પુત્રના અભાવમાં તેમના (પિતા, પતિ, પુત્રનાં) શાંતિજનોભિ (રક્ષણ કરતું); સ્ત્રીને સ્વમિત્વ પણ સ્વાતંત્ર્ય નથી એ સ્થિતિ-પ્રમાણે આર રક્ષક સ્ત્રીના છે. આથી તે જ પ્રકારે કેટલાક પતિભિયાથી રક્ષાયા, કેટલાક માતા-પિતાથી, તેમ જ પુત્રોથી, તેમ સખાપીભાથી-તેમના નિરંક છે છતાં પણ હવરસથી અનભિય છે, તેમના સાધનનિષ્ઠ છે, સ્વદ્વારા જ સ્ત્રીઓનું અન્નન માને છે, પરંતુ સ્વતંત્રતાથી નહિ તથાપિ એવિન્દ્યો નેમના અત્ય, અત્યઃકરણ, યોગસંબધ છે (તેમના તો રક્ષાયા નહિ જ.). નિવૃત્તિ કરવાનું, રક્ષવાનું એવદ્વારા, કર્ણ-દ્વારા, જ થઈ શકે છે, અને અત્યઃકરણ પ્રથમ અમવાન છે; અને પુરુષો, છત્રો,^{૨૫} અત્યઃકરણને વસ છે. (તેથી નેમનું અત્યઃકરણ પ્રભુભિ દર્શુ નથી તેમના જ માત્ર નિવૃત્ત થયા, રક્ષાયા, અન્ન એપીજનો નેમનું અત્યઃકરણ પ્રભુભિ દર્શુ છે તેમના તો પ્રભુનીસમીપ અથા.) શું પ્રવાહના વેગથી જાતી નેમને યોગ ધોભ એમ કહેવાથી શું ધોભે છે? નહિ જ. અર્થ^{૨૬} વા સ્વધર્મ તેમને નથી તે કહે છે, તેમના મોહિત છે, ચિત્તરહિત છે. જો તેમના કૃષ્ણની સમીપ ન જાય તો મુર્છિત^{૨૭} મારક પ્રાણનો ત્યાગ કરે.

“સર્વાત્મભાવનુ^{૨૮} ગાધન કરવાને જ હમણા જનસ્થિતે આમના આમમનનું ધ્યાન પ્રભુભિ કરાવું છે. નહિ તો અગાથી ‘એપીજા પોતાની પાસે છે એમ માનતા’ એ વામથી નેમ એવિજાણીની વતમાની સ્થિતિનું એપોનું જ આધન રાખ્યું તેમ જ પર્વ બાદિ આમમનનું આધન કેમ સંપાદન ન કરે? અર્થાત્ કરે જ. કીચકમાં પદ ધાધીને પછી તેને ધોવો તેના કરતાં કીચકમાં જમ જ ન યોગવો એ ત્યાગ પ્રમાણે એપિકાનું આધીન સંપાદન કરીને, એ આધીનથી સંભાવિત દોષનો અભાવ સંપાદન કરવા કરતાં આધીન સંપાદન ન જ કરવું એ જ એક કહેવાય.” ૮.

૨૫. પુરુષો, છત્રો. ‘અમમય પુરુષ છે’ ‘પુરુષો સખન કરે છે’ એમ બુદ્ધિવિધી પુરુષ વચ્ચે બાદિ સાધારણતાથી છત્રવાતી છે. તેથી જા એપીજનો અત્યઃકરણને વસ છે, અને અત્યઃકરણ અમવાન પોતાનામાં પ્રવૃત્ત કરે છે, અર્થથી તે એપીજનો અમમયસમીપ અથા. શ્રવનેકસામથી પ્રવાહસ્થાનીય અમવાન છે. અર્થથી રાજપર એપીજનોનું અત્યઃકરણ અમવાને પોતાનામાં ન પ્રવર્તાવું તેથી તેમના તે રાજપર વિચારપર થયા. બાકી મુદ્ધમાં વર્ધ-માણુ તો સર્વ થયા પરંતુ તેમનામાં જ એવિન્દ્યપક્ષતાત્મા હતા તેમના નિવૃત્ત થયા નહિ એમ સમજવું.

૨૬. અથ પતિ વગેરેના, સ્વધર્મ મર્યાદામુર્જિત અથવા દેહાદિ ધર્મ તથા વગેરે.

૨૭. અત્યઃકરણ અમવત્સર્ગીય અમમનું કહેવાથી, તેના વિના છત્ર ટકી શકે નહિ તેથી પ્રાણુત્યાગની સ્થિતિ પ્રાપ્ત થવાથી પ્રત્યક્ષિત અમનો અથવા સ્વધર્મનો યાજ્ઞોક્ત વિચારનો એ એપીજનોમાં અભાવ દત્તો એમ સમજવું.

૨૮. બાદિથી આરંભીને આ સ્થેાના અંત સુધીનો આમ મીમંસુકરણનો છે એમ મને સ્મરે છે. ‘સર્વાત્મમાવહાપનાય.....જીવીયસ્થાવિત્તિ’ બાધ ત્યાં મીમંસુકરણની છે. આ આમ સમ્મત લક્ષુભાષ આજન્તરર્થ એડી, ૨ છે.

શ્રીકૃષ્ણાર્જુનમસ્તુ ।

આચાર્યજીની જન્મપત્રિકા.

સૂર્યચંદ્રસ્પષ્ટીકરણુ.

આ પ્રમાણે ૪૯ સમયનો મધ્યમચંદ્ર કાઢી હવે આપણે અંક સ્પષ્ટ કરીશું. પ્રથમ સૂર્ય અને ચંદ્ર સ્પષ્ટ કરીએ. પાછળ (૫. ૫૧-૫૨) પ્રાતઃકાળનો સૂર્ય સ્પષ્ટ કરતાં સૂર્ય સ્પષ્ટ કરવાની રીત આપેલી છે. તે પ્રમાણે પ્રથમ સૂર્ય સ્પષ્ટ કરીએ. અહિં મધ્યમ સૂર્ય ૦-૦-૧-૩૧ છે તેને સૂર્યના મંદિર ૨-૧૮-૦-૦ મંથી બાદ કરતાં,

૨-૧૭-૫૮-૨૯ સૂર્યનું મંદિર કંદ્ર ચર્ચુ. કંદ્ર ત્રણ તરફથી ન્યૂન હોવાથી તે જ જુજ છે.

૨-૧૭-૫૮-૨૯ મંદિર કંદ્ર જુજ. જુજના

૭૭-૫૮-૨૯ અંક થયા. જુજના અંક ઉપરથી મંદિર કાઢવાનું સત્ર પાછળ (૫. ૫૧) આપેલું છે. તે પ્રમાણે મંદિર કાઢતાં

૨-૭-૫૨ મંદિર આપે છે. કંદ્ર મેષથી કન્યા ત્રણિની અંદર હોવાથી આ મંદિર કન્યા થતું છે. તેથી

૦-૦-૧-૩૧ મધ્યમ સૂર્યમાં

૨-૭-૫૨ મંદિર ઉમેરવાથી

૦-૨-૬-૨૩ મંદિર સૂર્ય થાય છે. તેમાં

૧૫-૫૬-૦ અવનાંશ ઉમેરવાથી

૦-૧૮-૫-૨૩ સામનસૂર્ય આવે છે. તે ઉપરથી ચર કાઢવાની રીત પાછળ (૫. ૫૨) આપેલી છે તે પ્રમાણે ચર કાઢતાં ચર ૨૮ આવે છે. આ ચંદ્ર શનિના સમયના હોવાથી સૂર્ય તે વખતે અસ્ત છે, અને સામનસૂર્ય મેષથી કન્યા સુધીમાં હોવાથી ચર થતું છે. તેથી

૦-૨-૬-૨૩ મંદિર સૂર્યની વિષ્ણુમાં

૨૮ ચર ઉમેરવાથી

૦-૨-૬-૫૧ સ્પષ્ટ સૂર્ય થાય છે.

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટસૂર્ય શોધ્યા પછી સ્પષ્ટચંદ્ર શોધીએ.

મધ્યમ ચંદ્ર ૧૦-૧૦-૪૨-૪૧ (૫. ૫૪) શોધાય છે. આ મધ્યમ ચંદ્રમાં ત્રણ સંસ્કાર કરવાથી ત્રણ સંસ્કૃત ચંદ્ર થાય છે. (૧) દેશાંતર સંસ્કાર. મિજામિજપુરેષ્ઠા-ન્તઃસ્વિયોજનૌષાદ્રસલ્લવામિતાહિતાઃ સ્વર્ગમિત્વી પર પ્રાક્ ૧ ૧-૨. પોતપોતાનો દેશ ઉદ્ગમિનીમાંથી જમાર થતી રેખાથી નેટલા યોગન પશ્ચિમે અથવા પૂર્વે હોય તેને જીની ભાંગતા ને આવે તેટલી કળા મધ્યમચંદ્રમાં ઉમેરવાથી અથવા બાદ કરવાથી દેશાંતરસંસ્કાર થાય છે. પોતાનો દેશ ઉદ્ગમિનીથી પશ્ચિમમાં હોય તો એટલી કળા ઉમેરવી, અને પૂર્વમાં હોય તો બાદ કરવી. તામપુર ઉદ્ગમિનીની રેખાથી આવરે ૩૬૫ યોગન પૂર્વમાં હોવાથી અહિં ૩૬૫ એટલે ૬ કળા-૩૫ વિષ્ણુ મધ્યમ ચંદ્રમાંથી બાદ કરવાથી આ પ્રથમ દેશાંતર સંસ્કાર થાય-

(૨) અર સંસ્કાર. જેવં લક્ષ્મણમુરમે નિહિતકાસુ મય્યેત્યૌ દિવ્યુપનયોદ્ધૃત્ત
કાઠાસુ ॥ ૨-૧૧. પ્રથમ આપણે સર્વ સ્પષ્ટ કરતાં અર સંસ્કાર છે. તે અરને ૬ થી બુદ્ધતા
ને આવે તેટલી કલા અર ધન હોય તો મધ્યમ ચંદ્રમાં ઉમેરવાની અને ત્રણ હોય તો તેમાંથી
બાદ કરવી. અર ચાલજી ૨૮ આવેલ છે તેથી ૨૮+૨૨૬ કલા-૧૧ વિઠલા અર ધન હોવાથી
મધ્યમ ચંદ્રમાં ઉમેરવાથી આ દ્વિતીય અર સંસ્કાર થશે.

(૩) મંદ્રલ સંસ્કાર. માતૃં લક્ષ્મણમણિકલં સહે ॥ ૨-૨૧. સર્વત્ર મંદ્રલ
આવેલ હોય તેને ૨૭ થી ભાગતાં ને આવે તેટલા અંત મધ્યમ ચંદ્રમાં મંદ્રલ ધન હોય
તો ઉમેરવાથી અને ત્રણ હોય તો તેમાંથી બાદ કરવાથી આ તૃતીય મંદ્રલસંસ્કાર થાય
છે. સર્વત્ર મંદ્રલ ચાલજી સર્વ સ્પષ્ટ કરતાં ૨-૭-૫૨ આવેલ છે. તેને ૨૭ થી ભાગતાં
૦-૪-૪૪ આવે છે તે મંદ્રલ ધન હોવાથી મધ્યમ ચંદ્રમાં ઉમેરવાથી આ તૃતીયસંસ્કાર થશે.

૧૦-૧૦-૪૨-૪૧ મધ્યમ ચંદ્ર (૫. ૫૪)

૬-૩૫ મહા દેવંતર સંસ્કાર.

૬-૧૩ ધન. અર સંસ્કાર.

૦-૪-૪૪ ધન. મંદ્રલ સંસ્કાર.

૧૦-૧૦-૪૭-૩ ત્રિલ સંસ્કાર ચંદ્ર.

ચંદ્રોપનયોથી ત્રિલ સંસ્કાર બાદ કરવાથી ચંદ્રત્રય ચંદ્ર આવે છે. ચંદ્રત્રય કદ
સાધી તેની જુગ કદની, અને બુજ્યા અંત કરવા. તે ઉપરથી ચંદ્રત્રય મંદ્રલ નીચે છે.
ચંદ્રત્રય મંદ્રલ કદવાની રીત નીચે પ્રમાણે-

વિષ્ણોઃ કૌંઢ્વદોમાર્ગવષ્ટોમનિષ્ણાઃ જગમાઃ પૂષકુ તમજ્ઞાશોનિતૈઃ ॥ ૨. ૨૩.

ચંદ્રત્રય કદની બુજ્યા અંતને ૬ થી ભાગવા, અને ભાગવા, અને ભાગમાર આવે
તે ૩૦ અંતમાંથી બાદ કરેલ. આ ભાગમાર અને ભાગમારના બુજ્યાસર કરેલો. આ ચંદ્ર-
મંદ્રલનો અંત થાય છે. આ અંતને ૨૦ થી ભાગતાં ને આવે તે ૫૬ અંતમાંથી બાદ
કરવાથી ચંદ્રમંદ્રલનો છેલ્લો થાય છે. અંતને છેલ્લો ભાગવાથી ચંદ્રમંદ્રલ આવે છે. આને
સાતના અંતમાં જોવાથી. ધારે કે ચંદ્રકદની બુજ્યા અંત ક છે તે

$$\text{ચંદ્રમંદ્રલ} = \frac{\text{કુ (૩૦ - કુ)}}{\text{૫૬ - ૬૨૬ (૩૦ - કુ)}}$$

ચંદ્રત્રય મંદ્રલ જુગ રવિમંદ્રલ પેઠે કદ-મેવથી અંતમાંથી હોય તો ધન છે, અને
તુલાથી મીન સુધીમાં હોય તો ત્રણ છે. મંદ્રલ ધન હોય તો ત્રિલસંસ્કારચંદ્રમાં ઉમેરવાથી.
અને ત્રણ હોય તો તેમાંથી બાદ કરવાથી સ્પષ્ટચંદ્ર થાય છે.

આ રીત પ્રમાણે ચંદ્ર સ્પષ્ટ કરીએ.

૮-૨૦-૧૮-૩૮ ચંદ્રોપન. (૫. ૫૪) તેમાંથી

૧૦-૧૦-૪૭-૩ ત્રિલસંસ્કારચંદ્ર બાદ કરવાથી

૧૦-૪-૭૧-૩૫ ચંદ્રમંદ્રલ અંત્ય તેને ૧૨ રાશિમાંથી બાદ કરતાં

૧-૨૦-૨૮-૨૫ કદની જુગ વધ તેના

૫૦-૨૮-૨૫ અંશ યથા. આ કંધારી સૂત્ર લગાડી મંદરલ કાઢતાં

૩-૫૨-૧૩ મંદરલ આવે છે. મંદરેન્દ્ર કુમરસચિત્તુ હોવાથી તુલ્યાથી મીનની અંદર છે અને તેથી મંદરલ નજી છે. તેથી

૧૦-૧૦-૪૭-૩ ત્રિશ્લ સરસ્વત્યંદ્રમાંથી

૩-૫૨-૧૩ મંદરલ નાદ કરવાથી

૧૦-૬-૫૪-૫૦ સ્પષ્ટચંદ્ર આવે છે.

આ પ્રમાણે સૂર્ય અને ચંદ્ર સ્પષ્ટ યથા. હવે તેઓની સ્પષ્ટ અતિ ઇષ્ટ સમયે કંદરી હતી તે જાણીએ. આત જાણવાની રીત નીચે પ્રમાણે—

કેન્દ્રસ્ય કોટિલખલામ્બિલબોનનિપ્પા

સ્ત્રા રવેશ્ચિકુહલાઃ શશિનો દિનિપ્પાઃ ॥

સ્વાંગાંશકેન સદિતાશ્ચ ગતૌ ધનર્જ

કેન્દ્રે કુહીરમૃગપટ્ટગતે સ્ફુટા સા ॥ ૨. ૨૪.

સૂર્ય અને ચંદ્રના મંદરેન્દ્રની કોટિ કાઢવી. (જુનને નજી સંશિમાંથી નાદ કરવાથી કોટિ આવે છે. ૫. ૫૦ જુઓ.) કોટિના અંશ કરવા અને તેને ૨૦ થી ભાગવા. ભાગ્ય કારને ૧૧ અંશમાંથી નાદ કરવા, અને આ ભાગ્યકાર તથા નાદગાહીને મુલાકાર કરવે. સૂર્યની ગતિ કાઢવી હોય તો આ મુલાકારને ૧૩ થી ભાગવા અને ચંદ્રની ગતિ કાઢવી હોય તો આ મુલાકારને ૬ થી ગુણવા. આ પ્રમાણે કરવાથી અતિશ્લ ક્ષમાર્થ આવે છે. કેન્દ્ર કંદરી આરંભી ૭ રાશિમાં હોય તો આ અતિશ્લ મધ્યમગતિમાં ઉમેરવું, અને કેન્દ્ર મારથી આરંભી ૭ રાશિમાં હોય તો મધ્યમગતિમાંથી નાદ કરવું. આ પ્રમાણે કરવાથી સ્પષ્ટગતિ યથા છે. આને સૂત્રના આકારમાં ગ્રહણીએ. ધારે કે કેન્દ્રની કોટિના અંશ ક છે. તે

રવિગતિશ્લ = $\frac{ક}{૧૧} (૧૧^\circ - \frac{ક}{૧૧})$

ચંદ્રગતિશ્લ = $\frac{ક}{૬} (૧૧^\circ - \frac{ક}{૬})$

મધ્યમગતિ $\pm$ અતિશ્લ = સ્પષ્ટગતિ.

સૂર્ય સ્પષ્ટ કરતાં સૂર્યનું મંદરેન્દ્ર ૨-૧૭-૧૮-૨૫ છે તે આપણે જોયું. કેન્દ્રની જુન પછી તેજ છે તેથી તેને ૩ રાશિમાંથી નાદ કરતાં ૦-૧૨-૧-૩૧ કેન્દ્રની કોટિ આવે. તેના અંશ ૧૨-૧-૩૧ યથા. તેને ક નજી રવિગતિશ્લનું સૂત્ર લગાડતાં સૂર્યગતિશ્લ ૦-૨૫ આવે છે. રવિકેન્દ્ર મિયુન્ટુ હોવાથી મારથી આરંભી ૭ રાશિમાં છે તેથી અતિશ્લ નજી હોવાથી રવિની મધ્યમ ગતિ ૫૫-૮ (જુઓ ૫. ૫૩) માંથી નાદ કરતાં ૫૮-૩૫ રવિની સ્પષ્ટગતિ યથા.

તેજ પ્રમાણે ચંદ્રસ્પષ્ટ કરતાં ચંદ્રનું કેન્દ્ર ૧૦-૬-૩૧-૩૫ આવેલ છે. તેની જુન ૧૨-૨૦-૨૮-૨૫ આવેલ છે. તેથી નજી રાશિમાંથી નાદ કરતાં ૧-૬-૩૧-૩૫ કોટિ આવી. તેના અંશ ૩૬-૩૧-૩૫ યથા તેને ચંદ્રગતિશ્લનું સૂત્ર લગાડતાં. ચંદ્રગતિશ્લ ૪૧-૩૭ જુઓ. કેન્દ્ર મારથી આરંભી ૭ રાશિની અંદર હોવાથી અતિશ્લ નજી છે. તે ચંદ્રની મધ્યમગતિ ૭૮-૦-૩૫ (જુઓ ૫. ૫૩) માંથી નાદ કરતાં ૭૪૮-૫૮ ચંદ્રની સ્પષ્ટગતિ યથા.

આ પ્રમાણે સ્પષ્ટ કર્ષ અને ચંદ્ર શોધી લેવાની સ્પષ્ટ માત્ર શોધી-કે જે જન્મ મહો સ્પષ્ટ કરીએ.

પંચતારાસ્પષ્ટીકરણાધિકાર.

મંગલ, બુધ, ગુરુ, શુક્ર અને શનિ એ પાંચ મહો સ્પષ્ટ કરવાની રીત આ મહો લાખવાની બીજા અધિકારમાં કહેલી છે. આ પાંચ મહોનાં સીમાક નીચે પ્રમાણે છે.

અનુક્રમ નંબર.	૦	૧	૨	૩	૪	૫	૬	૭	૮	૯	૧૦	૧૧	૧૨
મંગલ.	૦	૫૮	૧૧૭	૧૭૪	૨૨૮	૨૭૫	૩૨૫	૩૬૫	૪૦૦	૪૩૮	૪૭૫	૫૦૦	૦
બુધ.	૦	૪૧	૮૧	૧૧૭	૧૫૦	૧૭૮	૨૦૫	૨૨૨	૨૩૨	૨૪૫	૨૫૫	૨૬૫	૦
ગુરુ.	૦	૨૫	૪૭	૬૮	૮૫	૯૮	૧૦૬	૧૦૮	૧૦૨	૮૫	૬૬	૪૬	૦
શુક્ર.	૦	૬૩	૧૨૬	૧૮૬	૨૪૬	૩૦૨	૩૫૪	૪૦૨	૪૪૦	૪૬૧	૪૭૩	૪૮૬	૦
શનિ.	૦	૧૫	૨૮	૪૫	૬૮	૯૪	૧૧૭	૧૪૭	૧૭૫	૨૦૦	૨૨૦	૨૪૦	૦

શ્લોક ૧-૫

આ મહોના મંદાંક નીચે પ્રમાણે છે.

અનુક્રમ નંબર.	૦	૧	૨	૩	૪	૫	૬
મંગલ.	૦	૨૫	૫૭	૮૫	૧૦૫	૧૨૪	૧૩૦
બુધ.	૦	૧૨	૨૧	૨૮	૩૩	૩૫	૩૬
ગુરુ.	૦	૧૪	૨૭	૩૫	૪૮	૫૫	૫૭
શુક્ર.	૦	૬	૧૧	૧૩	૧૪	૧૫	૧૫
શનિ.	૦	૧૫	૪૦	૬૦	૭૭	૮૫	૯૦

શ્લોક ૭-૮.

આ સીમાકો સીમારૂ મહત્ત્વાર્થ, અને મંદાંકિનો મંદત્વ મહત્ત્વાર્થ ઉપરોક્તી આપ છે તે અપરે જોઈશું.

(અપરું).

પ્રત્યાવલોકન.

શ્રીમુખોધિની, પ્રથમસ્કન્ધ, પ્રકટકર્તા, મદદ ચલમદ્રશર્મા, યુ. મુ. इत्यादि.

મૂલ્ય. ૨-૦-૦ ગુજરાતીકાવ્યોલ્લસ-મુંબઈ.

ઉક્ત પુસ્તક ત્રપ્રકારક તરથી અવલોકનાર્થ મહ્યુ છે. આ મન્ય કંઇ જવડતિ નથી કે જેથી જેના શુભલોકની તુલના કરવાનું આપણામાં સામર્થ્ય હોય. ઉક્ત મન્ય શીમા વસ્તુભાવાર્થજી મદદપ્રભુજીની, ભગવન્મુખારવિન્ની કૃતિ હોવાથી સોકોતસ્તા પ્રતિપદ પ્રમશી છે એ તે નિઃસંશય છે. શ્રીમદ્વાર્થજી પછા મન્યો પ્રકટ કર્યા છે. શ્રીમુખોધિની તે સર્વમાં ભેષ છે. ભેષ કહેવાનું પ્રયોગન એ છે કે જેનાથી જવમાનનું કસાણુ સિદ્ધ થઇ શકે એમ છે. શીમાજીઆપ્તિમાં માત્ર ત્રેવર્ણિક ન અધિકૃત હોવાથી સર્વનું કસાણુ થઇ શકે એમ નથી. આથી ઉક્ત પ્રકારકે જે વિદ્યામાં પરિણમ આરંભ્યો છે તે સર્વથી યોગ્ય વિદ્યામાં છે એમ કોણ ના કહેશે.

પ્રથમ સાત વર્ષ ઉપર પ્રથમ શીમાવૈષ્ણવ પરિપદ બરાબ ત્વારથી પ્રાચીન મંથના મુદ્દ મુદ્દજી વિષે પંચનાદ ચા. મમલાલ શાસ્ત્રી કર્યા કરે છે. પુષ્ટિભક્તિસુધા જસુ તદ્વિષયક રાખનાદ કર્યાન કરે છે. અને શ્રીમુખોધિનીનું પુસ્તકનું દર્શન કરતાં એમ અનુમાન થાય છે કે ઉક્ત જ્વનિ શીમાનુ જોસ્વામિ બાલકોના કર્ણમાં પ્રવેશ કરે છે. અને તે શ્રીમુખોધિનીના પ્રથમ સ્કન્ધનું પ્રાકટ્ય એ જ્વનિનું પરિણામ થાએ છે. એ નાદજ્વનિ માત્ર મુખ્યા પુરિષ જોસ્વામીશિના કર્ણમાં પ્રવેશ્યો છે એટલું ન નહિ, પરન્તુ જ્વનિ એ જ્વનિના પ્રવેશ અવકાશકર્ય હતો ત્યાં પ્રવેશ્યો થાએ છે, અને તેના પરિણામરૂપે આપણે જોસ્વામિવિષયક શ્રી ૬ જોવર્ધનલાલજીને ઉત્તરપ્રતાન પ્રકટ કરતા રેખીએ છીએ. થવપિ કહેવું જોઈએ આ ઉત્તરપ્રતાનનું મુદ્દજી આ શ્રીમુખોધિનીના મુદ્દજી સાથે સરખાવતા અસ્માનને નમીન જેટલું તાસ્તમ્ય થાએ છે. કહેવાનું એ છે કે હજુ કરવાનું પર્ણ છે. બાલકોએ, શીમાન અને વિદ્વાન વૈષ્ણવોએ હજુ પર્ણ ત્રણ બાણી સમ્પૂર્ણ છે. સંદગજાર્થના સર્વ મન્યો તેના આચાર્ય તરથી ઉત્તમરૂપે પ્રકટ થયા છે, રામાનુજના જસુ તેમ પ્રકટ થયા છે, મંથવતા જસુ તેમ થયા છે, નિર્માર્કના જસુ થયા છે. છતાં કોણ જાણે ચા મરણથી આપણા શીમાનુ જોસ્વામીશિનું અને શીમાનુ વૈષ્ણવોનું આ વિષય પ્રતિ પ્માન નથી ખેંચાતું. સુખમના શીમાનુ જોસ્વામીશિનું આ વિષયમાં પ્રવલ કરે છે, પરન્તુ એ પ્રવલમાં વિષ્ણવ જોસ્વામી નથી થાય છે કે સાધારણ રીતિ ધૈર્વનો તેરલા દાર્ધ સમયમાં જય થઇ જાય છે. મદારાજીએ શ્રીમુખોધિનીનું મુદ્દજી ચારેક વર્ષ ઉપર સ્વીકાર્યું હતું; અને આટલા દાર્ધ સમય પછી આપણે માત્ર એક વાર મુદ્દિત થયેલો પ્રથમ સ્કન્ધ પુનઃ મુદ્દિત થયેલો જોઈ સદન ખેદ થાય છે.

તેના આ વિષ્ણવ થવાનું કારણ દાર્ધપદતિની ખામી છે. મદારાજીને ત્યાં આ દાર્ધ મુદ્દજી રીતે કરન્દર માત્ર જલમદ્ર થર્મા છે, અને તેથી અનેક આપતિઓથી સંરેલિત હોવાથી સાધારણ રીતે ત્વરિત મર્વ એમનથી થઇ ન ન શકે. મદારાજીએ કર્યા તે જલમદ્ર થર્મા સાથે મમ કરી ચકે એવા વિદ્વાનો એમની સાદાખમાં આપવા જોઈએ

જાવવા નો તેવા વિદ્યાન ન પ્રાપ્ત થાય તો માત્ર મુશ્કેલી થાય છે. વિરે સર્વ જ્ઞાન નહિ પ્રાપ્ત, સપ્રધાનના પ્રાપ્ત વિદ્યાનોને એકે-મનનું મુશ્કેલી સોંપવું નોઈએ. દ્વિતીય સ્થાને તરીકે પ્રથમ સ્થાન મુશ્કેલી થાય છે, ત્રીતીય સ્થાન રમણનાથને, તૃતીય સ્થાન રામની વસન્તરામને, દ્વિતીય પૂર્વાર્ધ મમલાસ, સામીને, દ્વિતીય વસન્તરામને, જોવનનાથને, આ પ્રકારે. કાર્તીની વહેંચણી કરવામાં આવે તો મીસુઓપિનીયનું મુશ્કેલી મુશ્કેલી સ્વસ્થ સમયમાં થઈ જાય. ઉક્ત ગોસ્વામીશી સપ્રધાનની ઉત્તિ કહે છે એમ અને સામીની છીએ. તેથી જાણી આ વિનિતિનો સ્વીકાર એમીશી નો કરશે તો સપ્રધાનનું મેમ વિશેષ જાણવાશે. અને આજ રાખીએ છીએ મીસુઓપિનીયન, મીસુઓપિનીયન, મીસુઓપિનીયન છતાં મીસુઓપિનીયન ગોસ્વામીશી મીસુઓપિનીયનનું મુશ્કેલી કરશે નો જામ થાય તો મુશ્કેલી સુધર જ પરિણામ આવે. મીસુઓપિનીયન નો પ્રત્યેક વિદ્યાનને આજુબાજુ એક દીપ્ત સાથે મુશ્કેલી કરવાનું સોંપાય તો સ્વસ્થ સમયમાં મીસુઓપિનીયન સર્વ દીપ્તસંગેત ક્યેન કરવાનું સામીને આવડેને પ્રાપ્ત થાય. મીસુઓપિનીયન મીસુઓપિનીયનને સદા સદાનુષ્ઠિત નહિ રહવે ? જાણી તો નિશ્ચય છે કે નો જાણી ગોસ્વામીશી સાથે મીસુઓપિનીયનને સદા સમયને તો મીસુઓપિનીયન અને જમવદીતાના માયાવાદન જાણનારોને સ્થાને મુશ્કેલી સપ્રધાનિક મીસુઓપિનીયન જાણનાર અને ગીતાજાણનાર જાણના વેચવાને વાંચવાને પ્રાપ્ત થાય. અપેક્ષિત સપ્રધાનિક મીસુઓપિનીયન જાણનાર મીસુઓપિનીયન પશુ મેમ થવું નો જાણનાર છે. અને આજ રાખીએ છીએ આ વિષયમાં સર્વ સપ્રધાનિક સ્મૃતિ રાખીએ.

દેવે પ્રસ્તુત મનની વાત કરીએ. મીસુઓપિનીયન પ્રકારસ્થાન જમવદીતાની મીસુઓપિનીયનના આજુબાજુ પ્રસિદ્ધ જાણનાર સ્થાને સર્વ જ્ઞાન થયો હતો. અને આજુબાજુ થાય છે કે ઉક્ત પ્રતિતો ઉપરોક્ત કરવાનું જાણનાર સર્વ જ્ઞાન થયો હતો ન થાય ? નો એ પ્રતિતો ઉપરોક્ત આ મુશ્કેલી થયો હતો તો ઉક્ત મુશ્કેલી મુશ્કેલી થયો હતો. અને સ્થાને મીસુઓપિનીયન નો આવડે નોઈએ છીએ તે ન જાણનાર, અને મનનીયનામાં પશુ જાણનાર સર્વ જ્ઞાન પરિણામ થયો જ જાય જાય, જાય જાય સ્વસ્થ જ પરિણામ થયો પડત. આ મનની પ્રતિતો મુશ્કેલી અમુશ્કેલી પામેક મનનો ઉપરોક્ત જાણનાર સર્વ જ્ઞાન થયો છે, પરંતુ મીસુઓપિનીયનના પ્રથમ સ્થાન મીસુઓપિનીયનના ઉપરોક્ત માત્ર પશુ નથી કરતા એનું મનનું જાણનાર સમયનું નથી. વસ્તુતઃ મીસુઓપિનીયનના પ્રતિ પશુ મુશ્કેલી સુધર જ છે. ક્યેન મીસુઓપિનીયનના વિષય-સ્વામીની પરંપરાથી વિરુદ્ધ હોવાથી, તેમજાણી પરિણામના પરિણામ એમને જોવાને કહે ન હોય, ને તેથી ઉક્ત મનનો ઉપરોક્ત ન થયો હોય તો પ્રશ્ન નથી ! પરંતુ તેમ કરવામાં છુદિ સર્વોદ્ધારના હતી એમ તો ન જ કહેવાય.

મનનું મુશ્કેલી સ્વસ્થ છે. પાઠનારો મુશ્કેલીમાં પરિણામ થયો થયો છે. પ્રસ્તુત મુશ્કેલી પશુ જાણનારના અસાધારણ નહિ, સાધારણ રાખ્યું છે. આ વિષયમાં જાણી સમજાનો સ્વીકાર હજુ જાણ નો વિશેષ થાય તો પરિણામ સુધર જાણનાર. જાણ પશુ જાણનારના સર્વ સ્થાને પ્રકારે પ્રકારે મીસુઓપિનીયન છે. ઉક્ત જાણનાર એ જાણનાર વાણનારના જાણનારના અપવાદ પ્રકારે થયો છે ત્યાં જાણનારના વિદ્યાનોનો આ વિદ્યાનોની જાણનારના સર્વ વિદ્યા સ્થેતી નથી. અને આજ રાખીએ છીએ જાણનારના જાણનારના સમયમાં સ્વામીનો ત્યાગ કરશે. મનમાં ઉપરોક્ત વાણનારના છે તે જાણનારના પ્રકારે થયો હોય તો જાણનાર પ્રકારે મીસુઓપિનીયન સ્થાને ન થયો પ્રસ્તુત સુધર વધારે જાણનાર. આ

અન્યને અન્તે પ્રથમ રક્ષણ સર્વ શ્લોકોનું અનુક્રમણ આપ્યું છે. આ વાસ્તે એમને ખાસ ધન્યવાદ થયે છે. થયેલું કહેવું જોઈએ-શ્લોકના ખંતુ સૂચન કર્યું છે તેના કરતાં જો અધ્યાય અને શ્લોકસંખ્યા સ્વયં જોઈતો તે એની ઉપયોગિતા વિશેષ યાત. એકંદરે મેં આદરણીય છે. અમને આશા છે કે સર્વ વૈષ્ણવ ભાઈઓ આ અન્યનો આદર કરશે.

હવે દ્વિતીયરક્ષણ અને તૃતીયરક્ષણ સુંદર કરવાનું છે, ઉક્ત રક્ષણના શ્રી સુગોપિનીજ અવસ્થા મનનીય છે, અને અમને આશા છે કે શ્રીમાન ઓકુચનાથજી આ બે રક્ષણ સુંદર સત્વર કરાવી દલરૂપ દશમ રક્ષણનો આરંભ કરાવશે, દશમરક્ષણ સંપ્રદાયમાં જહુ પ્રચલિત હોવાથી પ્રાપ્ત સ્થિતિમાં છે, ન્યારે દ્વિતીય અને તૃતીય લગભગ અપ્રાપ્ત જ છે. અમે અવશ્ય કર્યું છે કે શ્રીઓકુચનાથજીને શ્રીસુગોપિની દ્વિતીયરક્ષણની એક શુદ્ધ પ્રતિ મળી છે. ઉક્ત રક્ષણનું શોધન પણ થઈ ગયું છે, જો એમ જ હોય તો ઉક્ત રક્ષણ સુંદર જેમ અને તેમ જલ્દી કરવું એજ હજાર છે. કદાચિત્ જલમદયમાં દ્વિતીય, તૃતીય અને દશમનું કાર્ય સુખપત્ત કરી ચક્રે નહિ, અને જે થયું જ સ્વાભાવિક છે, તો દ્વિતીય રક્ષણ એક વિદ્વાનને, તૃતીયરક્ષણ અન્યને, એમ કાર્યકૃત્તા વિભાજ થશે તો કાર્ય સુંદર થશે, સરસ થશે, અને સ્વસ્થ હાથમાં થશે. જલમદયમાં એકલા કેટલું કરશે ?

પ્રથમકે જે પરિશ્રમ લીધો છે તે સ્પષ્ટ છે. પ્રથમ એમને સાંપ્રદાયિક આવી સેવા કરવાને વાસ્તે અપેક્ષિત સામગ્રીનું ઘન કરો એજ અન્તમાં હજીયું.

મૂલચન્દ્ર તેહીવાલા.

શ્રીસર્વોત્તમજી વિષે ગોવિંદસ્વામીકૃત પદો.

(અનુસંધાન ગીતાંક ૫૪ ૧૭૪)

રાગ વસંત.

દૈવોદ્ધારમયત્નાત્માકો ન આશ' નિમિષ' વિસરાઈં ।

ચિત્તમાં ચિંતન કરોં અહર્નિશ ચર આનંદ સપજાઈં ॥ ૧ ॥

ઔર દ્વંદ્વ જિય જાનિ છાંદિ દે શ્રીવલ્લભગુણ ગાઈં ।

મેરો સર્વસ્વ સુભગ મૂર્તિ વિન્દુ (વિના) ફહૂં ન શીશ નમાઈં ॥ ૨ ॥

વચનામૃત સુગોપિની સુનિકેં શ્રીવલ્લભ ચર છાઈં ।

ગોદ પસારિ માંગત ગોવિંદનનચરણકમલરન પાઈં ॥ ૩ ॥

સૂચના.

કોઇ પણ અંદરશ્લેષુએટ, શેષુએટ કે અન્ય કોઇ પણ વૈષ્ણવને પુષ્ટિભાગના મનુ-માપ્ય સુગોપિની પિદ્મમંદન, કે બીજા કોઇપણ મેં પાંચતા હોય તેમણે માધવજામી સમ્મે, શરિવક્રોનનવાલજીની અંશવાડીની ખાસે અખ્ખર શીશ્ચીમાં ત્રીજે ખાલે શ. શ. મૂલચન્દ્ર તેહીવાલાને અવગા યોધે માલે શ. શ. ધીરજસાથ સાંકળીઆને મળવાથી વિના દબે શોધવલુ તરત કરી આપવામાં આવશે.

કવિવર દયારામભાઈનાં અપ્રસિદ્ધ પદો.

રાગ, પરજામી.

વીનતાસ્વરૂપ.

સૂચો પિનતિ શીવિરુદ્ધેલ, કહું કર જોડીર;	
મને પતિવ જાણીને પ્રાણેલ, વો રખે જોડીર.	૧
જેવો તેવો તમારે સરજી, પદ્યો હું સ્વામી રે;	
મારો કર મહો શીવિરિખરજી, કહું સિરનામી રે.	૨
હું હું સદુ સાધનથી હીન, ધર્મ ના મીક રે;	
અર્ધ મન આપાજીવ મોન, રહિત વિવેક રે.	૩
નંદલાલ નિજ ગુણકોટ જાણીત કહાવે રે;	
પ્રભુ તેડલા માય લેપ, મણુનાર્થ ન જાણે રે.	૪
તમે સરજામત વસલ છે, દીન જ્વાણુ રે;	
પ્રભુ મહાજંબીર જાણુ જાણ, પરમદુષ્ણુ રે.	૫
હરિ હ્રિદ અધગોદરજી, જાનામત જાણુ રે;	
સ્મૃતિભાવ મહાદુઃખ હરજી, કૃપાના સિદ્ધ રે.	૬
છત્રાદિક નિજ તમારાની, સન્મુખ જાણે રે;	
મહાકૃતિસલ મારી કરજી, વિસરી જાણે રે.	૭
પ્રભુ સર્વોત્તમ સદિષ્ણુ, જાતિ ઉદ્ધર રે.	
પૂર્ણ પુરુષોત્તમ મહાવિષ્ણુ, નંદુમાર રે.	૮
નથી મામલો ચોમની સિદ્ધિ, ન સુદ્ધિ આર રે;	
નહિ પરમેષી પદ જ્વારિ, કસે અધિમર રે.	૯
શુદ્ધ પુલ્કિતિની ખાસ, હુધા મને લાગી રે;	
નિજ પ્રેમરસ પીવા વિજાણ, અવિદ્ય જાગી રે.	૧૦
મમુ તમને પલ્લો મેવો જાણો, કરો મને સંત રે;	
મારા પ્રાણજીવન જાનો મિ, આમું અંતરે.	૧૧
પૂરો સદુ જાંતર જાણિલાવ, અંતરમાં રે;	
મીઠા મીઠુખ કહો કપો દાસ મારો હું સ્વામીર.	૧૨

નોંધ:—૧ કવિશ્રીનાં સિખ પુત્ર સત્યજીતપરાવલુ જરનવીચ નામલજ્ઞાણે કવિવરનાં આં અંકમાં પ્રકટ કરવામાં આવેલાં અપ્રસિદ્ધ પદો આપવાની જેઠાની છે, તે માટે તેમનો જવાબ માનવાની આ વક્ર હું જુદાં નથી.

દ્વિદલાત્મક સ્વરૂપનો ગરવો.

(“ જ્યોતે જાવતી સદૃશા પ્રજા સામવા ને ” એ રામ.)

મીઠાસાધિકા મીઠુજી વણ એક છે ને,	
દેવા ભક્તને સુખ યુગલ વધુ વિવેક છે ને.	મીઠા. ૧
આથે બેઠે પૃથ્વીય યુગલ વધુ સુતિ જાન છે ને,	
તે જો ને મળીને એક કહેવાય છે ને.	મીઠા. ૨
એમાં અનુભવીને તો સુધી સમજાય પડે ને;	
તે જીવ જાળવવાને મન આંધરૂં જડે ને.	મીઠા. ૩
તે મારે કહું દર્શત કુદ્રિત નોડીને ને,	
સાંભળતામાં સઘ સંઘવ નાંખે સોડીને ને.	મીઠા. ૪
૧૮૪૫ સદ વચ્ચે નેમ એક જીવજાન છે ને.	
અંતરમાં સમાન દ્વિદલ વિજ્યાન છે જો.	મીઠા. ૫
દર્શા કહું પ્રજા પ્રકટ થવા તણી વિધિ ને,	
પનસ્થાપ થઈ સ્થાપા આનંદના નિધિ ને.	મીઠા. ૬
મીઠા સાગર ને લહેરી જીવનનિધિ ને,	
જીવ જીવેસો જીવેતી જાત અંતિની ને.	મીઠા. ૭
વિજીવ વદનિને કાર્તિકના જ્વાલિકા ને,	
સુલજ મીઠાજી કાન્તિ રાધા જાલિકા ને.	મીઠા. ૮
૨૫ રસિકવર જીવી જાયા તે તણી ને,	
પુરુષ પુરુષોત્તમ રામા સધિકા જણી ને.	મીઠા. ૯
જીવ જીવે આત્મા રાધા, રાધા જીવે સહી ને,	
એમાં અધિક નવન કોઈ કહેવાયે નહી ને.	મીઠા. ૧૦
પરપરે ચોખા એક એકની મણી ને,	
એકમાં ન ચોખે કહું દર્શત તે તણી ને.	મીઠા. ૧૧
કેસરી જીવજીવ નેમ અંદ્ર જામિની ને,	
સીધ કેસ, દેહી દેહ, મેધ જામિની ને.	મીઠા. ૧૨
પરપર જીવ એકમાં આપી રજાં ને,	
પ્રીતમ પ્રિયા, પ્રિયા પ્રીતમ સંભવે ક્યાં ને.	મીઠા. ૧૩

૧. પુસ્તકાદિતીર્થ પ્રજા । જુદિ જીમ કહે છે કે જલ એક જોને આદિતીર્થ છે. એક જોને આદિતીર્થ જીમ જોને વિશેષજીની મતનજ એક છે, તે છે તો જે સ્વરૂપ, પરંતુ તે જાતેમાં થઈ નથી, તે મળીને એક છે. ૨. જોવાં સાથે ૩. કહેવાય છે, અનુભવાય છે. ૪. જે જાત-એક સરખા. ૫. જીવજાનનાં પુત્રી મીઠાધિકા. ૬. અંદ્ર. સરખાને-વણ વ પત્રિકા જન્મે પ્રમા મારી જુતાવને । મળ્યા જીવિયામનજ રાખિયે તથા જીવી । જીવજી પુરાણ વાક્ય સાથે.

૧. કિંટ વતપી, અંદ્ર તાત્રિપી ચોખી છે. મસ્તક કેસરી, આત્મા દેહરી, મેધ વીજાવરી. ૨. અત્રિમાં જાણવાની સંક્રિ.

અનલરે દહનતાં જેમ થતાં વિષે નાદ છે જો;	
સલિલ સીતલતા સુધા વિષે જેમ સ્વાદ છે જો.	શીમદ. ૧૪
જે વિષે સ્વરૂપ લાલ લાલિયો તલું જો;	
જે જે થાશે લીલા સર્વ અપર નહિ ગણ્ય જો.	શીમદ. ૧૫
સદા રસમય સંભોગી રસ યસના જો.	
પ્રમથપ જો સર્વસ્વ હયા ઘસનાં જો.	શીમદ. ૧૬

રંગરંગી.

ખસા પ્રેમરસ પ્રાણ છવન રે, રીત થઈ ગયું રે,	
મુક્તિપ્રાપ્તિને આપમે છવન રે, હું તો નવ રાગુ રે.	૧
રીઝે રાગી થાશે બરીમ લોક રે, ભોગીને ન આવે રે;	
અભિ પ્રેમ રાજના આસા અવાસ, ! જે મુક્તિ મન ન આવે રે.	૨
નિત્ય નિરખીએ શ્રીનરવરણ રે, હૈસ હેનામાંથી રે;	
મન ગાનું મને સહુ સુખ રે, તે શ્રેષ્ઠમાં ક્યાંથી રે.	૩
દિવરણ છે સદા સ્વકાર રે, અનંદના રાગી રે;	
ગ્રેષ્ઠે અનુભવિ માયિક મુખ રે, તે નરકનિવાસી રે.	૪
હૃદ છવને કહે છે ભલે રે, ભલે છવ જેને રે;	
તે જોતે સ્વામીએ શોધામિલ્યું સુખ, જે સ્વપ્ને ન હોય રે.	૫
આપ સ્વામી સદા હું ઘસ રે, જે નાતો નિશ્ચયો રે;	
સ્વે આપને કરો તેવી દેવ રે, અન્ય રમે આવો રે.	૬
વિના લાલચનું લાલ મને વશ રે, અનુભવિ અપો રે;	
વિષય વાસના પ્રવચ્છી પ્રીત રે, શોકુષ્ણ મારી કપો રે.	૭
અનન્ય સેવા અનંદ સરસ રે, મનોહર માંડુ રે;	
હયાપ્રિયતમજી આપો મને બીડ રે, પામે થળી લાગુ રે.	૮

રાગ ધનામી

('સીદ કરે શોખા રે' ની રાગ.)

શીદ સંતાપ કરે છે રે, અમલું જોખમજનું થાશે;	
જેન લાભ કાળજી કલ્યાણે, હસિં બન્યા હાથો.	૧
માય કહું વન તો કરને સુખ દગ્ધ થાયા સીદ રે છે ?	
નથી માતું તો મૂરખ મિથ્યા, 'મે' કીધું 'સીદ' કહે છે ?	૨
કલિય પ્રભોષ કરે કેમ સહુ જો, છવ નેથી જો કરતા;	
તે બીક ન બન્યા માય મીલું સહુ, જાણી કરતા હસતા.	૩

૩. આ બીક અનંત લાલચનું બરણી છે. આવી વસ્તી કવિવરના પ્રજાપ્રેમાવિદ્દ હૃદયને સાક્ષાત્કાર કરાવે છે. કવિશીતા કાવ્યોમાં જલ્દી આવી બરોળરી, મનમાં લાલચનું કાવ્ય લખી જ નિહાળી.

દરિ કર્તા સદુ બોધ જીવશે ? પૂર્વ યજ્ઞ એ સાચો;
 કેવલ દરિ કર્તા કહેતાં જીવ, બ્રમી નજ સંજ કાચો. ૪
 સેવા સ્મરણ આમદબી કર, અનુચિત કૃતિથી નાથી;
 તદ્દ ઉપરાંત જાને દરિ-ધ્વજા, ત્યાં તારી સત્યા શી ? ૫
 મુક્ત વિચારે ખરી વાત. એ, ધાર્યું ધણીનું યાશે;
 શીખું સંભળું હાથે ન બેસે, અનુભવથી સમજશે. ૬
 દુરામદી મહામદ્દ મન બદુ, સમાધાનને સારે;
 કોઇ પ્રકારે સમજે તો બધુ, ચાહે મુઠી વારે. ૭
 સ્વાન ચક્ર તલ્કું હું માને, તું કર્તા તેમ કહેવો;
 અથ અથો ને ખડીમાં ખાંધે, તે બોલ સમજવણ સહેવો. ૮
 બહુ અપિ મ્હાં એક વાત ન સમજે, સુણી મન કરે ન કામે;
 કયે સાર શાખો એ લાખો, તરુનું ચરણે દરિ નામે. ૯

રાગ પરજ.

મજિાવવેન ધરણુ ધીવદ્ધમ લાડીલાજી,
 ચરણુ જલે હું સદુ વાતે નિમિત્ત જો;
 જળિઆ ગિરદ બરીસે બધ સદુ જાગિયા જો, ૧
 નિસાધન મદપિ નથી સદુસ સંત જો.
 યાને વા અપાને આત્મ નિવેદીયો જો,
 મત્તપક્ષમ તમને મીવદ્ધમદ્ધારા જો;
 મદ્ધપ્રભુવાસ તેને નહિ કરી વેદના જો,
 ચાંડાલી. તદપિ નિર્ભય નૃપદય જો. ૨
 કેટલો જીવ લલિત કૃતિ તેની દેહી જો,
 તે શું રીઝવશે ? નિજ નંદકિશોર જો;
 બલિષ્ઠ સેવ ધણુ જલુ જોતાં જીવના જો,
 આપ ક્રમા આમજ તેનું શું જોર જો ? ૩
 નિજ લયમ જલ તમને કોઇ પામ્યું નથી જો,
 પામ્યા ચરણુ સંબધ સંજ પ્રતાપ જો;
 તે મીવદ્ધમમુત મુરુ મ્હલ સંબધ છે જો,
 જીવ મંદમતિ મારે મિધ્યા તાપ જો. ૪
 નિષ્કલંક ને આત્મસાત્ આપે કયો જો,
 દુષ્ટ પૂર્વ કરી નહિ નિયામક કોઇ જો;
 સત્સંકલ્પ સંતમિત્ર મીનામજી જો,
 નિજનો કહી કર મચો કયા સિદ્ધ શેવ જો. ૫

૧ મજાનારવના કામાજી કૃતમારમનિવેદનજ દે: કુખ્જતાલકૃતપ્રાપ્તિસ્તેષાં જા પરિદેવના ?

૫૬.

માને માને રે ગોવિન્દ ગુણ નિત્ય જાને (૨)

- હસ્તવદે કર ને હરિસેવા, ચરણે હરિદર્શન ધાને... માને. ૧
 નેત્રે નિરખજે ન દનદનને; હરિચરણે મન મનુષ્યને-ધાને. માને. ૨
 ઘણુને પુખ્ત પ્રસાદી પુલકી, પ્રણયે પ્રસાદ સાધુસત્રે જાને. માને. ૩
 નામન કરે સિરહરિ હરિનમનને, તીર્થતીર્થમાં પુ' નિત્ય નહાને. માને. ૪
 મન મધુનત પદમસે રાખે, કાસાનુદ્રસ હરિતો ધાને. માને. ૫
 સત્સંગતિ વિના પલક જોણશમાં, દુષ્ટ સંજગી દૂર જાને. માને. ૭
 દેહધારી સદુપર દયા રાખે, હરિચુક હરિસત્ત ચહાને. માને. ૬
 સાચો સ્નેહ રાખે કૃષ્ણ સાથે, છલ કરી વિષયને મા વહાને. માને. ૮
 એ સિદ્ધા રૂપી કહે ને સધી જાણે, તો વણુ મને વેઠાં જાને. માને. ૯

રાગ સારંગ.

('વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે' એ રાગ)

- સદ્ય મીઠુજીને સેવોરે, સમગ્ર રૂપે સુધો સિદ્ધાત;
 વાત કહે તે વિચારમાં જાવો, જાણે જાની ભાંત. ૧
 સદ્ય મરોનર કૃષ્ણ છે, નથી કૃષ્ણ મરોનર કોઈ;
 સ્થાનર જોજોને દલિતે, સાચા વિચારી જોઈ. ૨
 વિષ હર્ષ હરિષ એ રીતે, સાચું સર્વે કાલ;
 ન્યાય ન તે જોપાલથી, જ્યુ ન્યાય જરા જોપાલ. ૩
 સર્વ નિમ્ન જાણજ એ વિધિએ, સર્વમાં કૃષ્ણ નિવાસ;
 તદપિ તેવી છે ખર પલ પાતે, પરાધર્મ અધિક પ્રકાશ. ૪
 કાવથી કાઈ નથી કાયા સંજયે, કાયા માંહે સંજયા;
 કાવથી જાણ જાણ ન કાયા, કાયા કેઈ લહે જાણ. ૫
 મુખ ઉદિયો થઈ ને યાજાં, એમ હરિ ને સંસાર;
 કૃષ્ણ જાણે દયા કોઈ ન જાણી, વેદ પુરાણ વિચાર. ૬

રાગ લલિત.

('વૈષ્ણવ નથી થયો તું રે' એ રાગ)

- હરિજી હજી વિચારો રે, પ્રણય હજી વિચારો રે.
 મુજને વારો, જાન જસ અતિ, માંડો ધુણુ મારો રે. ૨૦
 પ્રમદજી પથે સર્વ જાણીયો તો, નિરંદ્ર જીવ હરિયો;
 પતિવશ્યું દુ' તકિ પાણું તો, પાવન મોને કરીયો ? ૧
 કાસ છેવ જોઈ નરક નામરો, (તો) સાધા પરી થો કામે ?
 ન્યામ જીવો તો છેવ જરમ સજી, જોઈ તમારે નામે. ૨
 ચરણ પાથો તોમે મુખ મતિ ન જાણી, જાણા દિયો કાચરો;
 અધમોદારજી નિરાસલ કર્ણુ, સજન્મો છુ તે માટે. ૩

શાસ્ત્રાધાર તમે કશું નામ, સર્જન યા કર કૃતિ સારી;
 તદ્દપિ બમરી મેં જનક સુધારું, સ્વામી સ્વાર્થ વિચારી. ૪
 નિઃસાધન હ્રદય નામ, સત્ય કરવી સાધન તજીશો;
 કૃષ્ણ ક્ષણ નામ સત્ય કરવા, કૃષ્ણ કર્મ મેં જાણીશો. ૫
 ચાનચન્દન મહાલુજ કરવા, વિકૃષ્ણ નામ ધર્યું છે;
 ચાનચન્દન તે મારે યોગે હું, રૂચ્યું ચાન કર્યું છે. ૬
 વિમુખ બધમ પામેજ બધામતિ, ધરે ન સન્મુખ જનને;
 સન્મુખ બધમ બધામતિ યાત્રી, બહો શીમુખવચનને, ૭
 કૃષ્ણ કરી પ્રજા જમતું કર્યું મેં, શપ્થો મારો ધર્મ;
 કથો જાણી ધર્મ, જાણે, સમજ લેજો મર્મ. ૮

રાગ કૌરવ.

રટને કૃષ્ણનામ જલ સુખમરી રે,
 ખરમ જ્ઞાનદ્રુપ અમ કુખલરી રે.
 મોડા મોડા મુરમુનિ, લોભી રજા જેમાં રે;
 તે તે સહ સાધન, આવી ગયાં એમાં રે. ૧
 સકલ ધર્મ દરિનામ કરો આંસ રે;
 એથી ના પ્રવર કોઈ વેદમાં પ્રવંસ રે. ૨
 અવળું હશે તે પશુ, સવળું થઈ જાશે રે;
 પ્રભુજ પ્રસલ એથી યોગમાં જાશે રે. ૩
 આલસ મા કર ધર દહ વિચાસ રે;
 કાવર મા લા તારી પુરો એ આચરે. ૪
 કોટિ ચિંતામણિ વારું, એવું એ છે નામ રે;
 દયા જેણે જાણ્યું તે તે યથા પૂરવું માન રે. ૫

મારવાડી માપા.

રાગ સોહિણી.

યે કોણ મંત્ર સાધ્યો રાધા પ્યારીજી.
 કેવારો કેવોયે તું સેવા કરાવત, છસો કોણ દેવ યે આરાધ્યો ?
 સિંધુ સુતાકો મિસલ નદિ મંત્રણે, કોણ ગુરુસ યાને જાધ્યો ?
 રથારો પ્રીતમ પ્યારો જીજીત યે જીત્યો, રમે છે જીવનમ યે જાધ્યો. ૨

રાગ સોહિણી.

યોગે નેણારો જાણીશો મનિ લામમે રે.

મંદ કરે ? જાખમ કોઈ જગ્યારો, યારા જિરદરો લાગ્યો મનિ ડામડારો. ૧
 કલ ન પડત પથ જીવ મોઢિ તદ્દસે, છસો પીરે ચોરો અનુરામો રે;
 ત્યારા પ્રીતમ યે જીવનો તો જીવો, કે ચોકે લાલમોઢિ તામમે રે. ૨

॥ *વહિર્મુલ્લવનિરૂપણમ્ ॥

પને-દુઃખે યદાસક્તાઃ સેવકાઃ સમ્યક્ભવન્તિ હિ ।
 કામપૂજાર્થયત્નાથ તદા સ્પાદ્ કુપિતો હરિઃ ॥ ૧ ॥
 મક્તિમાર્ગ પરિત્યજ્ય શિશ્નોદરકુવોષમાઃ ।
 આમુરાષેક્ષિનો દાસાસ્ત્વદૌદાસ્યં મધેદ્વરે ॥ ૨ ॥
 અદ્વૈતારેણ કુર્ષન્તિ યયા મહદતિક્રમમ્ ।
 નિજા અપિ તદા કુળ્ળાઃ કુપ્યન્તિ સ્વમનમિયાઃ ॥ ૩ ॥
 યદા મહત્કુલ્લોદ્ભૂતાસ્ત્યજન્તિ કુલ્લગાં ગતિમ્ ।
 તદા તુ સત્કુલ્લસ્વામી ક્રોધપેતિ ન સંશયઃ ॥ ૪ ॥
 અન્વિખ્યતાં હિ સર્વમ્ ન કાપિ મુપયસ્યિતિઃ ॥
 ન વા નિજાચાર્પનિષ્ઠા ન વા દૈન્યં હરેઃ પરમ્ ॥ ૫ ॥

ભાવાર્થ.

ધનમાં અને મર્યાદા ન હોય તે સેવકે આસક્ત થઈ જાય, જામ અને પૂજનવાદ્ય મારેના પ્રયત્નો કરે, ત્યારે શીઠરિ કારે છે. સેવકની મુખ્ય દરજ્જા એ છે કે, પોતાના સ્વામીને શીઠવવા દરેક પ્રયત્ન કરવો. તેની આત્મામાં ન ત્યાર રહેવું. તેની ધમ્મને સદા અનુકૂલ બનવું. એવી ન રીતે જીવે પણ પ્રભુના સેવકે છે. તેઓનું મુખ્ય કર્તવ્ય પ્રભુની સેવા છે. સેવામાં સેવક પશુ-ન્યૂતના ન આવે, તેમ ન ન પ્રભુની સેવાનો અધિકાર પોતાને પ્રાપ્ત થયેલો છે, તે પ્રભુ કૌટિલ્યકાંક્ષાવાળા, પચાતર, પુરોચન શીઠવ્ય છે, તેના અંગ નિરંતર મનમાં રહેવો જોઈએ. જ્યારે સર્વદુઃખકર્તા પ્રભુને પોતાનું ને કોઈ કહેવાતું તે સર્વ સમર્થ હશે, અને દાસ્યધર્મનો સ્વીકાર કરે, ત્યારે તેના પોતાના સ્વામીને દરેક રીતે પ્રસન્ન કર્યા સિવાય બીજી મર્મ શું હોઈ શકે ? વાસ્તવિક રીતે તેની ન છે, છતાં જો સેવકે ધનમાં-મન મોહી કસ્વામાં, કે યત્નર, પુત્રપતિસરમાં આસક્તિરાગા નવી જાય, પોતાના દાસ્યધર્મને તિલ્લંબિતિ આપી દે, પ્રભુની મહત્વા વિસ્મૃતી જાય, સ્વર્તવ્યને સ્વર્તવેદી ઉપર હોમી દે તો પ્રભુ તેના ઉપર કોપે તેમાં આશ્ચર્ય શું ? જીવ-સેવક સ્વતઃ અનેક દોષોથી દુષ્ટ છે, પ્રભુએ તેના દોષોનો વિચાર ન કરતાં તેને પોતાનો-સેવક જનાવો, તેને ઉચ્ચ અધિકાર આપે, ખરું પ્રભુની તે દાસ્યુત્ત અને પોતાની પહેલાંની સ્થિતિ વચ્ચે જઈ મૂલી જામને પોતાના જામને અને પોતે જામવચનો પ્રયાસ કરે તો પ્રભુ જીના ઉપર ક્રોધ કરે તો તે કોઈ આશ્ચર્યકારક જણાય નહિ. શીઠરિયાપ્રભુ આપ્યો કરે છે કે, જન જ્યારે પ્રભુ તરફ એવી રીતે નેવકા નિમગ્નરામ અને છે ત્યારે પ્રભુ તેના ઉપર કૌપાયમાન થાય છે. ૧.

* પ્રભુસેવામાં પાપસાથી વિનિપુજા થતા વિરિતાસપદ્ય અને સાધારણ વચ્ચે જાણણેએ જા મર્યાદા અવરજ મનન કરવા યોગ્ય છે.

બક્તિમાર્ગનો પરિત્યાગ કરીને માત્ર જનનેન્દ્રિય અને ઉદરની તૃપ્તિ માટેના જ ઉપમતે આદરનારા, આમુખવેશી ઘસો ખતે છે, ત્યારે શ્રીહરિ પદોત્તીર્ણ થાય છે. જ્યારે ઘસો-સેવક પ્રથમ શ્લોકમાં વર્ણવેલી કક્ષાથી જણ દીન કક્ષામાં જાય છે, ત્યારે તે પ્રભુ તે તરફ જોતા જ નથી. જ્યારે બક્તિમાર્ગમાં જણ રહે નહિ, તેનો સર્વાંગે ત્યાગ કરે, માત્ર માહારાજીસમ-સંયુત્ત જ એ ઉક્તિ પ્રમાણે માત્ર પર્યુષિતને જ પોતે ત્યારે તે પ્રભુ તેના ઉપર કૌપ કરીને તેને ઠેકણે લાવવાનું જણ કાર્ય કરતા નથી, તેનાથી તદ્દન બેચરાર રહે છે, તે સેવક જેવી રીતે વર્તવા છાજતો હોય તો તે પ્રમાણે તેને વર્તવા દે છે, કેમકે, તેણે માર્ગની મર્યાદા મુશ્કે જાળવી નહિ, બલકે તેનો ત્યાગ કર્યો અને આસુરના સંગમાં અભિરુચિ લેવાથી તેને આસુરવેશ થયો. તેવા વાદન વડી અપણા નોકરની તરફ ઉઠાંતીનયતિ વિના બીજું પ્રશ્ન શું કરે ? ૨.

જ્યારે અહંકારથી મહાનુ પુરુષોનો અપરાધ કરે છે, તે પણ ચોતાના ઘેરને, ત્યારે સ્વજનવત્સલ પ્રભુ કોપે છે. પ્રભુની દાસ્ય જેવો ઉત્તમ પદાર્થ મોઝતાના અભાવે મલી અથે અને પછીથી થયો અહંકાર, અને તેમાં આધિગ્ના મનીને મહાનુ ભગવદ્દયોને જણ અજ્ઞ નહિ, તો શું પ્રભુ તેના ઉપર રાજી રહેશે ? કદાપિ નહિ. પ્રભુનો અપરાધ તો કોઈ જણ કોપે નિશ્ચય થઈ શકે છે, પરંતુ મહાનુભાવી ભગવદ્દયોનો અપરાધ કદાપિ નિશ્ચય થતો નથી. મર્યાદા માર્ગમાં જણ નલકૃતરાદિકે સ્વાધિકારના ગર્વથી નારાજકિતું કરેલું અપમાન અને તેનું પરિણામ પ્રયત્નોમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેથી જ રીતે બક્તિમાર્ગમાં જણ ભગવદ્દયોને અપરાધ મહાભયંકર અજ્ઞતામાં આવ્યો છે, તે અપરાધ કરનારા ઉપર પ્રભુ કોપે છે. ચોતાના જ દાસ ઘડીને પોતે જ જેમને અનુમદમાર્ગમાં ઉચ્ચ અવસ્થામાં સ્થાપિત કર્યા છે, એવા મહાનુ બક્તોનું અપમાન કરે તો ચોતાના જન્મ જેને અત્યંત પ્રિય છે એવા પ્રભુ મુશ્કે થવા વિના રહેતા નથી. એક તો એ દાસ પણ ચોતાનો છે, અને મારે જ તે પ્રિય હોયો જ નોકળે, અને મહાનુભાવી ભગવદ્દયો પણ સ્વદાસ હોવાથી પ્રિય છે, તેથી જનનેની મેમની ક્ષતિ ન થાય મારે પ્રભુ સ્વકોપથી હસને અપરાધની તિસ્તા દે છે. ૩.

જ્યારે મોટા કુલમાં પ્રકટ થયલા પણ ચોતાના કુલને યોગ્ય અતિ ત્વજી દે છે. ત્યારે તે કુલના સ્વામી કોપ કરે છે, એમાં કોઈ પણ સંશય નથી. જ્યારે પ્રભુએ જે કુલનો ઉત્તમોત્તમ અધિકાર સ્થાપન કર્યો, અને તે કુલમાં પ્રકટ થઈને જો પછી તે કુલના મહાનુ જનજનને ન જાનતી વર્તણૂક ચલાવે તો તે તે કુલનું સર્વસ્વ-તેના નાથ તે કુલમાં પ્રકટ થયલા ઉપર કોપે તેમાં સંશય શો ? ૪.

બધા ઠેકાણાં શોધી લેવા. કોઈપણ સ્થળે સન્માર્ગની ઝાંખી પણ હોય જતી મુશ્કેલ છે. કહિના લેખનન વાતાવરણથી આદ્ય સમક્ષ લલેયોળી બાપી રથલોમાં સારા ઉત્તમ માર્ગની સ્થિતિ કેમ હોઈ શકે ? જ્યારે તેના માર્ગની દર્શન દર્શન સદા અર્થ, તો પછી તે માર્ગના પ્રકાશક શ્રીમદ્દાસાર્થચરણના ચરણારવિમાં નિહા-બાવ બક્તિ કર્યાથી ? તેના વિના પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું એક જ સાધન, તે દેવ, કર્યાથી આવવાનું ? શ્રીહરિસમપ્રભુ આગ્રહ કરે છે કે, આ સમજમાં તો નથી સન્માર્ગની મર્યાદા, કે નથી શ્રીમાદ્દાસાર્થચરણમાં નિહા કે નથી દીનતા. ૫.

તાજ એજન્સી.

મુંબઈ-૨.

હાર્મોનિયમ, ઘડિયાળો અને ઘરમાં રાખવા લાયક
ફેન્સી ચીજોના વ્યાપારી.

હાલખાદેવી રોડ.

આ એજન્સી પ્રમાણિકપણે અને ખાત્રીપૂર્વક, હમી-
રાનથી ખાસ મોકલવાનું કામ કરે છે, તેમ કરેલું બતાવનાં ચત્રો તથા
વાણંતો હુસ્ત કરી આપે છે. કૃપા કરી એક વખત જરૂર આવ-
નાયરા કરશો.

Moderate and honest Repairing Depot:—

Agency directed by

Manager, Ram.

Atmahintak.

ભક્તિમાર્ગનો પરિત્યાગ કરીને માત્ર જનનેન્દ્રિય અને ઉદરની વાસિ ચાલેના જ ઉપમરે આદરનારા, આમુશવેશી ઘસો ખને છે, ત્યારે શીદરિ ઉદ્ધેસીન યામ છે. જ્યારે ઘસો-સેવક પ્રથમ સ્થેકમાં વર્ણવેલી ક્ષણથી પણ હીન ક્ષણમાં જાય છે, ત્યારે તે પ્રભુ તે તર જોતા જ નથી. જ્યારે ભક્તિમાર્ગમાં જણ રહે નહિ, તેના સર્વથી ત્યાગ કરે, માત્ર માહારાજીચામવ-મેયુજ જ એ ઉકિત પ્રમાણે માત્ર યથુચિત્તે જ ચોષે ત્યારે તે પ્રભુ તેના ઉપર ક્રોધ કરીને તેને ઠેકણે ધાવવાનું પણ કાર્ય કરતા નથી, તેનાથી તદ્દન બેદરકાર રહે છે, તે સેવક જેવી રીતે વર્તવા છુટ્તો હોય તો તે પ્રમાણે તેને વર્તવા દે છે, એકેએક, તેણે માર્ગની મર્યાદા મુદ્દસે જાળવી નહિ, બધેકે તેના ત્યાગ કર્યો અને આમુશના યંત્રમાં અનિરુચિ જવાથી તેને આમુશવેશ સયો. તેવા તદ્દન વહી જવલા મોકરની તરફ હતાસીનચિત્તિ વિના જીવનું પ્રભુ શું કરે ? ૨.

જ્યારે અદ્વંદ્વસ્થી મહાન પુરોષોનો અપરાધ કરે છે, તે પણ પોતાના યેહને, ત્યારે સ્વજનવત્સલ પ્રભુ ક્રોધે છે. પ્રભુનાં દાસ્ય જેવો ઉત્તમ પદાર્થ ચોખવાના અભાવે મમી મયો અને પછીથી મયો અદ્વંદ્વસ્થ, અને તેમાં આંધળા જનીને મહાન ભગવદ્દયોને પણ અજ્ઞા નહિ, તે શું પ્રભુ તેના ઉપર રાજી રહેશે ? ક્યાંપિ નહિ. પ્રભુનો અપરાધ તો કોઈ પણ કથાને નિરૂત થઈ શકે છે, પરંતુ મહાનુભાવી ભગવદ્દયોનો અપરાધ કોઈપિ નિરૂત થતો નથી. મર્યાદા માર્ગમાં જણ નહકુજસાદિકે સ્વાધિકારના અર્થથી નારદાદિકનું કરેલું અપરાધ અને તેનું પરિણામ યુગલોમાં પ્રસિદ્ધ છે. તેવી જ રીતે ભક્તિમાર્ગમાં પણ ભગવદ્દયોનો અપરાધ મહાભયંકર અણુતમાં આવ્યો છે, તે અપરાધ કરનારા ઉપર પ્રભુ ક્રોધે છે. પોતાના જ દાસ યેહને મોતે જ જેમને અનુમદમાર્ગમાં ઉચ્ચ અવસ્થામાં સ્થાપિત કર્યો છે, એવા મહાનુ ભક્તોનું અપમાન કરે તે પોતાના જન જેને અત્યંત પ્રિય છે એવા પ્રભુ કુસ્ત્રે મરણ વિના રહેતા નથી. એક તો એ દાસ પણ પોતાનો છે, અને મારે જ તે પ્રિય હોવો જ જોઈએ, અને મહાનુભાવી ભગવદ્દયો પણ સ્વદાસ હોવાથી પ્રિય છે, તેથી જનનેનાં મેનની ક્ષતિ ન થાય મારે પ્રભુ સ્વકોપથી ઘસને અપરાધની તિશ્તા દે છે. ૩.

જ્યારે મોટા કુલમાં પ્રકટ થવલા પણ પોતાના કુલને યોગ્ય મતિ તથા દે છે. ત્યારે તે કુલના સ્વામી ક્રોધ કરે છે, એમાં કોઈ પણ સંશય નથી. જ્યારે પ્રભુએ જે કુલનો કૃતમોત્તમ અધિકાર સ્થાપન કર્યો, અને તે કુલમાં પ્રકટ થઈને જો પછી તે કુલના મહાન જ્ઞાનને ન જાણતી વર્તણૂક અધાવે તો તે તે કુલનું સર્વસ્વ-તેના નામ તે કુલમાં પ્રકટ થવલા ઉપર ક્રોધે તેમાં સંશય શો ? ૪.

જ્યાં ઠેકાણું શોધી વધો. કોઈપણ સ્થળે સન્માર્ગની ઝાંખી પણ હોય, થવી મુશ્કેલ છે. કહિના દોષમય વાતાવરણથી આદ્ય થવલા હલોયો આથી સ્થળોમાં સારા ઉત્તમ માર્ગની સ્થિતિ કેમ હોઈ શકે ? જ્યારે તેવા માર્ગનાં દર્શન દુર્લભ થઈ ગયાં, તો પછી તે માર્ગના પ્રકાશક મીમંસાચાર્યચરણના ચરણાવિરમાં નિરા-ભાવ ભક્તિ ક્યાંથી ? તેના વિના પ્રભુને પ્રસન્ન કરવાનું એક જ આધન, તે દેવ, ક્યાંથી આવવાનું ? શીદરિચાપ્રભુ આદ્ય કરે છે કે, આ સમયમાં તો નથી સન્માર્ગની મર્યાદા, કે નથી મીમંસાચાર્યચરણનાં નિરા કે નથી શીન્દ્રા. ૫.

पुष्टिभक्तिसुधा ।

पुष्टिमुक्तिविवृतिप्रकाशः ।

ममोत्तमश्लोकजनेषु सख्यं संसारचक्रे भ्रमतः स्वकर्मभिः ।

त्वन्माययात्मात्मजदारोहेष्वासक्तचित्तस्य न नाय भूयात् ॥१॥

श्रीकृष्णाय नमः

प्रणम्य श्रीमदाचार्यचरणांस्तत्कृपावलात् ।

तदीयां पुष्टिमार्गीयमोक्षोक्तिं विवृणोत्ययं ॥ १ ॥

अयं श्रीमदाचार्यचरणाः पुष्टिभवाश्चर्यादायां पुष्टेमार्गित्वस्य विवृतत्वेन
अथ पुमर्थानामवश्यवक्तव्यत्वात् पुष्टेः षष्ठस्कंधाधुरीयस्य चास्पष्टत्वात् तन्निष्कर्ष-
णं प्रतिजानतोऽर्थत्वेन तत्र सपरिकरायास्तस्या निरूपितत्वात् तत्रत्यैर्वाक्ये-
षु सान्निधारिषुः पूर्ववाक्येषु धर्मार्थकामानां स्पष्टत्वाधुरीयस्य चास्पष्टत्वात्
प्रतिजानतोऽर्थत्वेन पुष्टिमार्गे मोक्षो निरूप्यत इति, “पोषणं तदनुग्रहः” इति
कृष्णवाक्यात्पुष्टिरनुग्रहः, स च धर्मोत्तरमिति भक्तिहेतुनिर्णये स्थितं, स एव
कृष्णसाधनत्वात् मार्गः, तत्र मोक्षो “शुक्तिर्हित्वान्यथारूपं स्वरूपेण व्यवस्थि-
तेरिति वाक्योक्तकृष्णार्थः अन्यथारूपत्यागपूर्वकं स्वरूपेणावस्थानं, निरूप्यते
तत्रैकसंख्येन साध्यत इत्यर्थः,

अतः “प्रसंगमजरं पातं पातमनः कवयो निदुरिति” “स्नेहपात्रे
नैषध्याति भवान्सर्वमिदं जगदि” त्यादिवाक्यैर्भयस्य स्पष्टत्वेन तदभावरूपमोक्ष-
स्यापि तथात्वाच्च स च मार्गमात्रद्वयत्वादपार्योप्यं, प्रपातः ईदं श्रद्धापात्राद्,
उभेत्यादि, मोक्षस्येतरैकसंख्येन साध्यतया वैकृष्ट्यमवतियोगिनो अवश्य
वक्तव्यत्वे, स्थितौ उपादेयतया प्रतियोगिभूतायां बंधः संसारकारणभूत वक्त-
विषयस्तस्य सहेतुकस्य तत्र “सत्त्वं निर्मलत्वादि” त्यादिगीतावाक्याच्छेदको
पणास्तत्सहितस्य बंधस्याभावात् ध्वंसादिर्मोक्षः, पुष्टिः पुष्टिसरणीस्तद्विपरीता
विरुद्धकृष्णा, तथाच तत्र संसारास्पदेषु प्रसंगासक्ती मोक्षस्तदभावश्च बंध-
इत्यर्थः, तत्र मोक्षस्तु अथ स्फुटिष्यति, बंधस्तु तृतीयस्कंधनवमाध्याये प्रकृतस्तुतौ
“अन्धाधृतार्चकरणा” इत्यस्य सुबोधिन्यां ह्युत्पादितः, ये पूर्वजन्मनि प्रज्ञात्म-
भावधेवनपराः तेभ्यः श्लोकनिवृत्तिमार्गकरणाद्भगवान्प्रसन्नो भूत्वा सत्यादि-

लोकोन्निह वा किञ्चित्प्रसादं प्रयच्छति तदा नेदमस्माकमपेक्षितमिति ततो विमुखाः
ब्रह्मात्मभावचित्तेनैव प्राप्तदेहावसानाश्चेति श्लोकोक्तरीत्या इहैव संचरंतीति
स्वमुक्तस्वामिमानेन भगवद्वचनप्रसादादृष्टाणां ऋषीणामप्येवं भाव इति ।

ननु मार्गेक्ये साधनस्य समानतया वैजात्याभावात् कले कयं मेद इत्यत
आहुः, तत्रैत्पादि, तथाच मार्गे अर्वांतरमेदान्मोक्षमेव इत्यर्थः ।

ननु किंनिबंधनो मेदः, कयं च मोक्षमेव इत्यत आहुः, योसे इत्यादि,
वेदोक्ताः कर्मज्ञानभक्तयो मर्यादेति पुष्टिप्रवादमर्यादायां स्थितं, तेष्वत्र प्रकरण-
वशाद्विहितज्ञानभक्ती ग्राह्ये, योगोपासनादिग्रहणे त्रयो वा, तथाच तथा साभ्यां
तैर्वा मिथितोऽनुग्रहः पुष्टिपर्यादा त्रयैकः, अनुग्रहांतरेण मिथितोऽनुग्रहः पुष्टि-
पुष्टिस्तयेतरः, इतिमेदनिबंधकमुक्तं, स्वरूपमेदकमाहुः, भगवदित्यादि, तथा-
वाधया भगवतः परोक्षानुभवः, इतरया च प्रत्यक्षानुभवः, इति ताभ्यां कृत्वा
भक्तरूपावस्थितिरूपमोक्षस्यापि स्वरूपमेद इत्यर्थः ।

एवंश्लोकार्थं संगृह्य पूर्वस्य गुणभावं स्पष्टयितुं पूर्वोद्देश्यपदानि विवृण्वतः
पूर्वश्लोकेषु हरेसमंजसाराविंदासपदैः संबोधनेन भगवत्प्रत्यक्षतायाः स्पष्टत्वादप्रापि
संगुद्धिः संभाष्यते, तथासति हे उक्तमश्लोक उक्तविषयस्य मम जनेषु सख्यं न
भूयादिति जननादिष्वर्पवत्सख्याभावमार्थनं श्लोकार्थो भवति, स वाऽपुनर्मवर्णित-
मनाकांततो मनसा भगवंतं दिदृक्षतश्च प्रतिबंधकनिरासस्य प्रागेव जातत्वाच्चाहं
सख्याभावे स्यादेव निरस्त इति न युज्यतेऽतः समासमाहृत्यान्य एवार्थो बहू-
मुचित इत्याशयेनाहुः, प्रत्यक्षेपीत्यादि, अप्रत्यक्षपादिनापि संबोधनानुरोधेन
बौद्धसंनिधानस्य “ अहं समाधाय मनो यथाह संकर्षणस्तत्परणारब्धं ” इति-
वाचपात् पूर्वसर्वस्मरणस्य चावश्यवाच्यत्वात्तस्यैकांतभक्तत्वमवश्यं वाच्यं, तथा
तादृशस्यासुत्यागावसरे भीष्ममुक्ताविष भगवदनुकंपा, तथा दर्शनदानं चावश्यं
मंतव्यं, तथा सति कानुपपत्तिः प्रत्यक्षी तस्मादुक्तं प्रत्यक्ष इति, एवं यद्यपि भगवान्
प्रत्यक्ष इति मम त्वदीयेषु जनेष्विति वक्तव्यं, तथापि यदेवमुक्तं, तेन उक्तमै-
र्यथार्थशास्त्रार्थविद्धिः श्लोक्षयते कीर्त्यत इत्युक्तमश्लोकः, उक्तमा परापरविद्यागोचरा
वा श्लोका कीर्तयिष्ये स, तथा तस्य ये जनाः, “ न कर्मबंधनं जन्म वैष्णवानां
च विद्यते विष्णोरनुचरत्वं हि मोक्षमाहुर्मनीषिणः ” इति पाशात्तादृशजन्मयुक्तास्ते-
ष्विति, यः समासः स शास्त्रार्थत्वाय भगवतः शास्त्रार्थरूपत्वं ज्ञापयितुमित्यर्थः,

अथ क्रियायोगपदस्य च कर्मणि स्थानिन इत्यनेन तुमुनो प्रयोगे चतुर्थी, फलेभ्यो यातीतिषत् ।

ननु शास्त्रार्थत्वमुच्यमश्लोकरूपदीपसमासेनैव प्राप्यते, न तु पदत्रयसमासेन, तथा च तादृशत्वेन संबोध्य प्रतिबंधकाभावप्रार्थनं सस्संगादौ पर्यवसास्यतीति कथं संपूर्णस्य तयार्थ इत्यत आहुः, भक्तेत्यादि, तथाच "वैयासकिः सभगवानय विष्णुरावमि"त्यत्रेव तादृशसत्संगे तेष्वाविष्टो भगवान् तद्वद्वारा फलतीति पदत्रयसमासमहिम्ना लभ्यते; तदभावे तु केबलेन संबोधनेनोदासीनतया सरसंगासे-पात्प्रार्थनमसंगत्वं स्यादतः पदत्रयसमास एवावरोणीय इत्यर्थः ।

ननु तादृशसत्संगेपि शास्त्रार्थरूपस्य परोक्षेण प्रकाशाच्च प्रानुमप्यामीति प्रत्य-यामांशात्कथं फलतीत्युच्यत इत्यत आहुः, पौरुषेत्यादि, "नैकात्म्यां मे स्पृह-यंति केचिन्मत्वाद्देवाभिरता मदीहाः येन्योन्यतो भागवताः प्रमज्य समाजयंते मम पौरुषाणी" इत्यत्र धीरुपिच्छेर्वैषम्यवदीपानां परस्परासक्तिरूपं भगवत्पौ-रुषसंभाननरूपं जीवतां साधनमुक्तं, चोप्यर्थे, "तत्प्रायेण मुनयो राजभिष्टथा विधि-येधतः नैर्गुण्यस्था रमंते स्म गुणानुरूपने हरेः" "परिनिष्ठितोपि नैर्गुण्य वचमश्लो-कलीलया गृहीतयेथा राजर्षे भाक्यमानं यदपीतवान् तदहं तेभिषास्यामि निबर्ध-वर्षेष्वागीयमानाद्भौषधालोभमनोभिरि"त्यादिषु गुणातीतानां स्वरूपावस्थितानां रतिविषयत्वेन च कथमात्फलं तथा च तद्वानेन फलतीत्यर्थः, यद्वा च समुच्चये, तथा च यथा काव्यभरणे वर्णनीयस्य परोक्षज्ञानेपि विगठितवेधांतरभानंदो-लौकिकानां तथाच स्वानंदबद्गुणां च समानयन्त तथेत्यर्थः ।

नन्वेतादृशं फलं भवणेपि भवति यथा परीक्षितः तस्यापि "नानुतृप्ये क्षुपन्त्युष्मद्वधो हरिकणामृत्तं येन येनावदारेणे"त्यादीनां गुणभाजनवाक्यानां दर्शनात्, तत्र च वक्तुरपेक्षया हिनमानस्य स्फुटत्वात् संगमभात्रमेव तदर्थं प्राप्ते सख्ये को विशेष, इत्यत आहुः, भक्तेष्वित्यादि, इमानि वाक्यानि समामनप्रयो-जकानि न तु समामनरूपाणि, स्वरूपादिज्ञानपूर्वकतदनुषादस्य समामनत्वात्, "कठिं समामजयंत्यार्या गुणज्ञाः सारमागिनः" इत्यादौ तथा दर्शनात्, परीक्षि-द्वाक्यानां गुणादिज्ञानार्थत्वात्, अतस्तादृशभाषस्य वक्तृमोक्षकत्वेन साधनत्वं, तच्च दास्यपर्यवसानं तुल्यं, सख्यस्य तु तदीयस्वरूपमानसजनकत्वमिति विशेषाच-त्वार्यनवित्यर्थः ।

नन्वमयं विशोकस्वमपारसंश्रयं च मोक्षलक्षणं “अमयं वै जनकमाप्नोति”
 “स्मर्तव्यश्चेच्छताभयं,” “तरतिशोकमात्मवित्” “तदस्य संसृतिर्विधः पारतन्त्र्यं
 च तत्कृतमि” त्यादिवाक्यात्, मरुते ह्यु “निवृत्ता विधिपेधत” इत्यनेन एव ह वाव
 तपतीति श्रुत्यर्पस्फुरणात्तेषां मयाभावशोकाभावयोः सत्त्वेपि सख्यस्य संबंधि-
 कत्वेन पारतन्त्र्यान् मोक्षत्वमित्यत आहुः, सर्वयेत्यादि, तथा च दयामभयादिष्वत्स-
 संबंधकत्वेपि स्वधर्मत्वेन तेषु विद्यमानः सख्यरूपो धर्मो मत्संबंधोप्यस्त्वित्या-
 शयेनात्र स्वनिष्ठस्य भक्तविषयस्य सख्यस्य कीर्तनं धृत्वद्वत्त्ववशैमिचित्तकत्वेपि
 तस्य विद्यमानतया सर्वथा स्वातन्त्र्यं ज्ञापयितुं, तेन न मोक्षत्वहानिरित्यर्थः ।

ननु सख्यस्य स्वतन्त्रत्वेपि स्वस्य सख्येन श्रोतृत्वे वक्तृपारतन्त्र्यान्मुक्त-
 त्वहानिस्तेषां च जनत्वेनोपात्त्यादिमाषधिकारदशापत्तौ प्रतियोग्यभावेन सख्य-
 स्थाप्यभावे देशकालपरिच्छेदात् सख्यस्य मुक्तत्वहानिरित्यत आहुः गुणेत्यादि,
 तथा च बहूनां युगपद्वत्त्वासंभवाद्भुत्वेन तेषां श्रोतृत्वस्फोरणात् स्वस्य
 वक्तृत्वे स्वातन्त्र्यसिद्ध्या प्रतियोगिवाहुत्येनैकप्रतियोगितिरोपानेपि वैशेषिक-
 प्रतिपक्षसमवायवत् सख्यस्यात्मपरिच्छेदसिद्ध्या च न स्वस्य मुक्तत्वहानिर्न
 वा सख्यस्य मुक्तत्वहानिरित्यर्थः ।

ननु स्वल्पवक्तृत्वेन स्वातन्त्र्ये मत्कावहादोषः संबध्यतेत्यत आहुः,
 जनत्वादित्यादि, तेषां शास्त्रार्थज्ञातृभक्तत्वेपि जननादिधर्मयोगेनास्वतन्त्रत्ववोपना-
 चत्र स्वातन्त्र्येण दोषो न संबध्यते यथा ज्ञानिषु सनंदनस्य तथेत्यर्थः ।

ननु मोक्षे दुःखासंभेदस्य मुखावच्छेदकत्वात् मरुतमोक्षसुखस्य श्रोतृ-
 सापेक्षत्वात् तादृशश्रोतृमाप्तेर्विचयनसापेक्षत्वात् पौरुषस्य ज्ञानविषयत्वे सभामन-
 सिद्धेर्ज्ञानस्य च श्रवणेन जायमानस्य वक्तृधीनत्वाद् वक्तृमाप्तेरपि विचयनसापे-
 क्षत्वाच्च प्रयासापत्त्या दुःखसंभेदेन तादृशस्य कथं मोक्षत्वमित्यत आहुः, संसार-
 स्येत्यादि, चक्रे भ्राम्यन् हि तं तं देशं श्रीप्रमुपपाति सहस्रविसहस्रौ संयुनक्ति
 विपुनक्ति चेति न तत्र तत्संपादनप्रयासः, तथा च परिश्रमेण च विषयोपार्जनं
 च ताभ्यां यः क्लेशस्तदभावोप- संसारस्य चक्रत्वकथनेन सूचित इति दुःख-
 संभेदाभावात् तत्सख्यस्य मोक्षत्वहानिरित्यर्थः ।

ननु तथापि संसारपदेन क्लेशसापनसापि स्फुटतीति कथं दुःखासंभेद इत्य-
 तस्त्वचात्पर्यमाहुः क्लेशसाधनेत्यादि, तथा च तेन प्रदेन भगवंतं प्रति तथा सा
 सूचितेति तदर्थं तत्पदमयोगो न क्लेशवोपनायेति न दुःखसंभेद इत्यर्थः ।

मान्निदं सूत्रं कार्यनाशकं तथा सति कथं क्लेशाभाव इत्यत आहुः, योग्य-
त्वादि तथा चेत्परं भगवद्दयया अन्तिमद्वेषमवतादितः प्रागेव क्लेशो नत्वेतदु-
चरमपीति न दुःखसंभेदइत्यर्थः ।

ननु कार्यमात्रं प्रति भगवदिच्छायाः कारणत्वेन क्लेशेपि तस्या एव तथात्वा-
दीदृशभक्तस्य तत्स्फुरत्तैरेवोचितत्वात् कथं तदनुकिरित्यत आहुः, क्लेश इत्यादि-
बहुवचनमित्यर्थः । आरभ्यकत्वमिति तत्फलमोगानध्यकत्वाय, तथा च तन्मोचितं
किं कर्मपदमेवोचितं तपेद्वन्नक्लेशे आर्यनाप्युचितेत्यर्थः ।

ननु “जनो वै लोके एतस्मिन्निध्याकामकर्मभिः सञ्चारं चापु गतिषु न वेद
स्वां गतिं भ्रमभिः” इत्यत्र भ्रमणां भ्रमणकारणत्वसिद्धेः कथं कर्ममामस्यैव करण-
त्वेन कथनमित्यत आहुः चक्रेत्यादि कर्माभावे ताभ्यां तथा भ्रमणाभावस्यानु-
मनसांशिकत्वाद्भ्रमणे मुख्योपयोगः कर्मणामेवातस्तेषामेष तथात्वं बोधितमित्यर्थः ।

ननु ‘महत्त्वेषु तथापि सख्यं प्रार्थयत इति यदुक्तं तदसंगतं, प्रार्थनावाचकपद-
स्याभानुपपत्तिमादयो व्याख्यानं सर्वमेव संदिग्धमित्यत आहुः, अस्याइत्यादि, तथा
च तदुपयोगमात्रेणोक्त्यै न संदेहमित्यर्थः, सिद्धमाहुः तथाचेत्यादि, पुष्टिप्रवाह-
मर्यादायां “तस्माज्जीवाः पुष्टिपार्श्वे भिक्षा एव न संशय” इति जीवभेदं पूर्वोक्त-
हेतुमिनिगमायित्वा भगवदुपसेवार्थं तत्पुष्टिः तेषां स्वरूपादिभिर्भगवदुपत्यस्त्वं सेवा-
सिद्ध्यर्थमीपचारसम्यं प्रोक्त्वा तेषां शुद्धमिधमेदेन द्वैविध्यं प्रतिपाद्य मर्यादामिधाणां
गुणवत्त्वं लक्षणमुक्तं, तच्च भगवदुपसेवार्थं सप्तैवे सति स्वरूपादिभिर्भगवदुपत्यस्त्वं
सति सेवार्थमीपचारसम्यक् सति भगवदुपत्यस्त्वं मर्यादामिधपुष्टिमीवत्वमिति
प्रकलति, तथा “वैदिकत्वं श्रौतिकत्वं काप्रव्याचेषु नान्यया वैष्णवत्वं हि सहजं
सतोन्मयं भिपर्यय” इत्यन्यथारूपद्वयनपूर्वकं सामान्यलक्षणं भ्रमणां तन्मोक्तं,
तन्मूलनैकात्म्यं । ये प्रायेण मुनयः परिनिष्ठितोपीत्येवेषु तन्मामवन् व्यासपुत्रः
सद्व्याख्यानं द्वैपायनाच्छुको जने भगवानेव संकरः भक्ष्येनानवतीर्षोर्भ्यां स्वं प्रायं
परमं यद्वं तं स्कंद इत्याचक्षते, सुदृढमदिदीक्षितभगे गोविंदमुन्युत्तायां द्वारावत्यां
कुरुह अवात्सीभारदोभीष्णं कुण्ठोपासनलाकृतं इत्यादिभिः शुक्तं सनत्कुमार-
भारदेव शुक्तं, तथा “कायेन तु फलं पुष्टिबिति” पुष्टिकलस्य स्वरूपसाध्यत्वं
तन्मोक्तं, तद्वम मर्यादासिः समगवानित्यनेतोक्तं, तेन श्रौतिकत्ववैदिकत्वरूपा इत्यर्थः,
अत्रापि पूर्वकला परीक्षिते उत्तरकला सनत्कुमारादिपुत्रेया, छात्रोभे सनत्कुमार-

नारदसंवादे सर्वात्ममाषविषरक्तया तस्मिन्स्वयास्वस्य अक्षयवचनत्वात्, श्रुतिगीतार्थ निर्णयत्वाभजनार्थवायाः सुषोधिण्यां निर्णीतत्वाच्चेति, अयं च मोक्षः प्रायस्तुरीयाश्रमाणां हंसः परमहंसानामेवेति भाति, अदाहरणस्य तेष्वेवोपलब्धादितिदिक् ।

अतः परं पुष्टिपुष्टिमोक्षं विवरितुमाहुः द्वितीयादित्यादि, ननु प्रसंगमजरं पाश-
मात्मनः कषयो विदुः स एव साधुषु कृतो मोक्षद्वारमपाहृतं, यतश्चे साधवः साध्वी
सत्संगेन हि देवेया इत्यादिवाक्यैः सत्संगस्य मोक्षद्वारत्वात् पूर्वोक्तवाक्येषु गुण-
गानस्य फलत्वसाधनाच्च पुष्टिमर्त्यादामोक्षरूपत्वं तत्संख्यस्योचितं, तच्च पूर्वार्थे
भूयादित्यदूरान्वयांगीकारेण सिद्धं, अतः परममुच्यते देहाद्यामक्तिबोधकं स्ववि-
शेषणमवशिष्यते, निषेधो नाथपदं च, तथा सति देहाद्यासक्तिनिषेधः प्रार्थनीय-
त्वेन फलिष्यतीत्यासक्तिरूपो मोक्षः कथमथ कथं वा देहाद्यासक्तेर्मोक्षत्वाभित्या-
कांक्षायां भगवदपरोक्षज्ञानेन पुष्टिपुष्टिमोक्षस्य पूर्वं व्यवस्थापितत्वादत्र तादृशत्वेन
तस्या मोक्षत्वं षष्ठं देहाद्यासक्तिजनकमोहन विशेषमाहुः समासादित्यादि, माया-
शक्तिर्हि मोहने अधिकृता अथ यदि माया चाविद्याच स्वयमेव भवतीति धृत्या
मायाविषयोरभेद आद्रियते तदापि ससर्गाग्र्यतामिस्रमथतामिस्रमादिकृत् महा-
मोहं च मोहं च समवाहानश्रुतय इति तामिस्रमथतामिस्रं तपो मोहो महातम इति
द्वादशविंशध्यायस्य वाक्ययोः पर्वक्रमभेदेनाविद्याभेदस्य तृतीयस्कंधसुषोधिण्यां
विंशोप्याये भगवत्कर्तृकत्वकथनपूर्वकं व्युत्पादनात् पूर्वोपेक्षया उच्यते तस्य च
ततोपि देहाहंकारः भगवत्संबोधयिकत्वादुक्त इति पंचमपर्वव्याख्यानेन सूचनात्
भगवद्भूतयात् महामोगेच्छारूपस्य तत्प्रथमपर्वणर्द्धे वर्चमानस्य प्रथमंगुत्तरहरण-
लीलोपयोगितायाः भोगेच्छारूपस्य द्वितीयस्वोग्रसेनादौ अज्ञानस्य तृतीयस्य
सयो नष्टस्मृतिरित्यादौ मोहस्य चतुर्थस्य कालियदमनादौ महामोहस्य पंचमस्य
संबोधयिकतायाः सर्वत्र स्फुटत्वाच्च तदुच्यते तस्याः स्फुटत्वेन प्रकारभेदो मोहने,
यदि च “ विद्याविषे मम वत्सु विदुः पुण्ड्रव शरीरिणां मोक्षबंधकरी आये मायया
मे विनिर्मित ” इति वाक्ये कार्यकारणभावोत्पत्त्या भेद आद्रियते तदाप्यविद्याकृतं
मोहनं संसाराय मायाकृतं तु भगवदल्लोकार्यं तदापि वैष्णवी व्यतनोन्मायां प्रजा-
स्त्रहमयीं प्रसू ते तदाप्यविद्याकृतं मोहनं ” इत्यादौ स्फुटं, प्रकृते च तदाभिमतमतो
तव माया स्वन्मायेति सासारसंबंधबोधकाश्च न विनाभूता माया स्वन्मायेति वा
तथा भूतारसमासादेव भिन्नतया भगवत्संबंधराहित्येन केवलं संसारार्थवयेति यावत् ।
तथा न मायामोहनमित्यर्थः ।

ननु शक्तेः शक्तिमद्विनाभावस्य साक्षात्संबन्धस्य च सर्वमनीनत्वात् सर्वतंत्र-
सिद्धत्वाच्च सर्वदेव तथात्वेन प्रागादि वैष्णव इति पूर्वमनीनस्यापि देहपुत्राया-
सक्तिरूपमोहस्य तथात्वेन तस्य च संबन्धताया मूले पुत्रशोकशोपादिक्रयया स्फुट-
त्वेन प्रकृते ततः को विशेषो येन मोक्षत्वमित्यत आहुः पूर्वत्वादि, अविनाभा-
वस्यानुक्तसिद्धत्वेन तद्व्योपकपदोक्तिप्रयोजनाभावेपि या तदुक्तिः सेदानीं माध्व्य-
मानस्य मोहस्य अधिकीर्षितलीलायत्वं व्योपपत्तौत्येव पूर्वस्माज्जन्मनो विशेष इत्यर्थः॥

ननु भवतु लीलायत्वं तथापि मायामोहो भगवदज्ञानस्य ये संबन्धतो न
विदुर्हरिमीनाह्नोदुपमित्यादिषु सिद्धत्वात् परोक्षज्ञानमपि चेददूरे कुतस्तीति
प्रत्यक्षसंभाषना इति पूर्वोक्तव्यवस्था तु मन्यवैवेत्यत आहुः आभिमुख्यं वेति,
तद्धि भगवतो नाभिमुख्ये प्रकृते प्रत्यक्षं भगवत् प्रति युष्मत्पदोक्त्या आभिमुख्यं
व्यवस्थे, तेन यथा वैष्णवी व्यवनोदित्यादौ मोहनं तथाभिधेयं तत्र प्रत्यक्ष इति म-
न्यवस्थाभंगलेशोपीत्यर्थः, उक्तं विशेषं निगमयितुं पूर्वं जातयोः सख्यासत्तयोः
स्वरूपं परिच्छिदंतः पथमं सख्यपरिच्छिदान्ति चक्रएवेत्यादि, पूर्वं नारदागिरसो-
र्भर्पादाशुष्टमकपोर्यस्तख्यं तस्यकर्मभिः संसारचक्रे क्षमत् एव, अत एव शास्त्रा-
भिनिवेशं ते पुत्रमेव ददाथमित्यंतान्येगिरोवाक्यानि अग्नेयिकाश्रयो हृष्टदेहातिभ-
न भगवदिच्छया परीक्षित इव न कर्मबन्धस्यानिकृषा तपोविशेषाधिकसरूपस्वरूपं
परिच्छिन्नं, तेन एतादृशभगवत्तत्त्वसरूपं पुष्टिमर्पादाया मोक्ष इत्यत्रापि कर्मबन्धस्या-
जिकृया भगवदिच्छयेति विशेषणीयमिति बोधितं, अतः परमासक्तो परिच्छिदंति
हिरण्येत्यादि अत्र सख्यपदपरिहृता पूर्वोक्तक्रियापदपञ्चयासक्तिपदं चाप्याहस्य
योजनीयं, तथा च तत्प्रसूतिस्त्रिव स्वस्थापीतः पूर्वं हृष्टदेहो विभक्तेतुदेहे च श्राप-
प्रयोजकशिवोपहासादिना तथात्वादासक्तिरपीतः प्राक्तना चक्रे परिभ्रमत् एव न
तु कर्मस्याजकपूर्वोक्तिमोहसंपादकभगवदिच्छयेत्यर्थः । तेनैवंप्राक्तनोभयस्वरूप-
निष्कर्षेण माध्व्यमानयोर्विशेषो निर्गन्तव्य इति भावः ।

नन्वस्त्वेवं तथाप्यग्रे प्रायितं सेत्स्यतीत्यत्र किं गमकमत आहुः कृतार्थेत्यादि,
पूर्वसंदर्भे यत्कृतस्य स्फुटत्वाच्च च नापपदमयोगेण दैन्याविभावोपनोन्नतानां
दैन्यमेवकं इतिोपणसाधनमिति सर्वत्र दर्शनेन भगवतोपादिवि तत्प्रयोगादेव
तत्सिद्धिः सूचितेत्यर्थः ।

तन्मन्त्रासक्तिरूपैव कृतार्थेत्यत्र किं गमकमत आहुः तदंतइत्यादि, इदंवाक्यं

पंचमस्कंधीयपद्ये ऋषभचरितसमाप्तावस्ति, तत्र तस्मिन् च पूर्वगद्ये चरित्रभ्रवण-
 भ्रावणयोः फलं भक्तिरिति भगवति तस्मिन् बाभ्रुदेव एकांततो भक्तिरनयोरापि
 समनुवर्तते इत्यनेनोक्ता, तदग्रिमं यस्यामेव कवय आत्मानमविरवं विविपष्टमिन-
 संसारतापोपतप्यमानमनुसवनं स्नापयंतस्त्वयैव परया निर्हृत्वा शपवर्गमात्यंतिकं
 परमपुरुषार्थमपि स्वयमासादितं नो एवाद्रियंते भगवदीयत्वैर्नैवपरिसमाप्तसर्वार्था
 इति वर्धते, तत्र संसारावस्थावस्थितानां कवित्वेन भगवद्गुणात्पूर्णां भक्तिजन्य-
 सुखेन भगवद्बुद्धपरमोक्षा सर्वार्था इति नादरपूर्वकं भगवदीयत्वधर्मणः सर्वतः
 सम्यक्माप्तसर्वपुरुषार्थत्वमुक्तम्, तावता साङ्ख्यसार्द्धिसाम्यसाङ्ख्यैकत्वमप्युक्त-
 दीयमानं न गृह्णाति विना मत्सेवनं जनाः स एव भक्तियोगाख्य आत्यंतिक
 चदावृत्त इति च स्मारितं, तेन तादृशपरमभक्तियुतां संसारस्य मुक्त्याधिक्यं तत्र
 स्फुटति तदप्रापि स्वविशेषेणनायपदप्रयोगाभ्यां स्फुटतीति तदंते तादृशसिद्धाव
 इदिकृत्वा मायेनैव तादृशासक्तिरूपकवार्थत्वगमिकेत्यर्थः, सिद्धाविति ल्यप्-
 लोपे पंचमी ।

ननु मयत्वेवं तथापि भिन्नस्य शृङ्गाश्रये संसिद्धगोप्तस्येवरेषु संसिद्धेः मरुते
 च वागत्मजपद्याभ्यां शृङ्गाश्रमयोपनात् तस्मिन्निवरेतरविन्द्यचतुर्वर्गानुभवसिद्धिर्न
 बुद्धिमविरोहसीत्याकांक्षायां तदनुभवप्रकारमाहुः धर्मेत्यादि मायेति, पूर्वोक्ता
 करोतीति पुष्टिपुष्टिपक्तानां करोति, तत्रेति तेज्ज्वल्यमेष्टु मसिद्धेति प्राक्षण-
 त्वाद्यभिमानामाये वासंतिकापानादिकरणायोगात्तदुपदेशश्चास्वावरनत्तरणाभ्यां
 मसिद्धा पुष्टेत्यादिपुष्टे प्राणाधिकमियत्यमानात् तत्र ममत्वारूपस्वत्माकल्पवैकल्प
 स्वसाकल्पवैकल्पमानाभावे वेदप्राणाधियोगाच्च तदाद्यर्थेऽहंतारूपो वा प्राणाध्यास-
 स्वस्मिन् सति तदुपार्जनप्रयत्नात् प्राणाध्यामेर्ष्यसिद्धिः मसिद्धेत्यध्यासारेण
 योज्यं, तेज्ज्वल्येव ममत्वारूपोऽध्यासो वा मूढे पुत्रपदमर्ष्यमात्रोपलक्षकमित्याशयेनेव
 मुक्तं, स्त्रियेत्यादि अत्र इन्द्रियाध्यास त्रिपामेव ममत्वादि वा तेन कामसिद्धिस्तप्ये
 त्पर्यः, भक्तानामित्यादि “ ब्रह्मानंदे मविष्टानामात्मनैव सुखममा संघातस्य
 विलीनत्वाभक्तानां तु विशेषतः सर्वेन्द्रियैस्त्वया चांतःकरणैरात्मनापि हि ब्रह्म-
 भावास्तु भक्तानां गृह एव विशिष्यते ” इति निबन्धे कारिकाभ्यां, “ पश्याति
 ते मे रुचिरावतंसस्मृतावलोक्यलोकचनानि रूपाणि दिव्यानि वरप्रदानि सार्क-
 वाचं स्फुरणीयां वदेति तैर्दर्शनीयावयवैरुदारविद्यासहासेक्षितवामभूकैः हतात्मनो

इतमाणां च भक्तिनिष्ठतो मे गतिमर्षी मयुक्त" इति श्रीकृष्णदेववाक्यद्वयार्थः
संगृहीतः । तदुक्तन्यायान्मोक्षानिच्छापूर्वकमगवदेकानताकारान्मोक्षस्वाविहीयैव-
लीलोपयुक्तगृहासक्तिपूर्वकमगवदानं शानुमवक्तुं मोक्षो गोपितादितुस्यानां
प्रसिद्ध इति योजना, तथा च दृष्टत्वात् परस्परविरोधो यजमकादीनामिदेष्यं
प्रकार इत्यर्थः, मरुते तादृशानुमवमकारो विवक्षितोऽवःकरणाध्याससाध्यभेदेष्य
किं गमकमव आहुः विचस्येत्यादि, "यत्तत् सत्त्वगुणं स्वच्छं शर्वं मगवतः पदं
पदाहुर्मासुदेवास्तप विचं तन्महदात्मक" मिति कपिलवाक्येन सर्वेष्ववःकरणेषु
विचस्य वासुदेवात्मकत्वात् सुषित्विति मरुपमोक्षकर्तृषु मयुज्जादिषु चतुर्षु वासु-
देवस्य मोक्षदातृत्वाद्वा मोक्षमकरणाद्वा विचपदमयोगः । तथा च स एवोक्तमका-
रानुमवस्य तस्यावःकरणाध्याससाध्यवाक्याम विवक्षितत्वगमक इत्यर्थः । अनेन
तादृशसत्केर्मोक्षत्वे मुक्तिरपि स्मारिता, तथाहि, यत्रेदं विचस्य वासुदेवात्मक-
त्वमोषकं धारयं तत्रैव मनसो निरुद्धत्वमोषकमङ्कारस्य संकर्षणत्वमोषकं च
वाचयमस्ति तेन तच्छब्दतः करणाभिर्देविकत्वं तेषां ग्यूरानां तत्र सिद्धं । यत्कावः-
करणरूपाश्च त एव । किंच यो योऽध्यासः स सर्वोऽध्यासकाराध्यासमूहकः,
अङ्कारश्च संकर्षणात्मकः, तत्रास्पाहमित्यध्यासस्तदङ्गमोपासनादुत्पत्तौ
मनसि, अङ्गमोपासना च सर्वतापनोपसिद्धा । तथा च सा यथा मोक्षफलकत्वात्
मोक्षरूपा तथाप्यध्यासोऽपि मोक्षफलकत्वान्मोक्षरूप इति तन्मूला देवाध्यासक्ति-
रपि तथेति ।

ननु सर्वमिदं वदोपपद्येव यदांतरा नमयोगो न स्यात्, दृश्यते च स इति
नायमर्थः सानीयान्, किंतु स्वकर्मभिः संसारचक्रे भ्रमतो मम उत्तमश्लोकजनसत्सर्प
भूयात् तस्य प्रार्थनीयत्वे हेतुः त्वन्माययात्मात्मजदारगेहेष्वासक्तविचस्य नेति
मवापवर्गो भ्रमतो यद्वेति वाच्यमङ्गोपासकौ तत्र भवतीति तदमावपूर्वकतत्सत्य-
मात्रप्रार्थनेत्यर्थं युक्त इत्यत आहुः प्रीहेत्यादि, चकसत्यस्येति शेषः, अयमर्थः,
त्वया हेतव्यासाधुत्वेन अनुपपत्तिमात्रमविचक्षितत्यगमकतयोच्यते, सा तु नास्ति,
तथाहि अत्र संदर्भे अङ्ग समापायेत्यादि वाचयेद्वैश्वस्य स्वपूर्वजन्मीनसर्वदृष्टांतस्मरणं
निश्चीयते, त्रैविंशकाया सेति वाचयात्, स्वस्मिन्मसादानुमित इति च, एवं सति पूर्व-
जन्मीनान्याभिनिवेशांगिरःसंगपुनदानतच्छोकनारदोपदेशमगममसादविधायरापिप-
त्यविधोपहासाविकाशप्रा अपि तस्य स्मृतिगोचरा इति पूर्वप्रसादस्य परमफला-
साधकत्वं स्मृत्वा सामंततमसादे किं मगवता विधेयमिति तदाशये संदिग्धानः इदानीं

च मरणकाल इतीदानीं गोचरो मोक्षपिप्यतेत्येवेति निश्चिन्वानः अनुगृहीतत्वात् पौष्टिकमेव दास्यतीति निश्चित्य पूर्वजन्मीननारदांगिरासख्यस्य भ्रमत्सख्यत्वं च निश्चित्य यदि पुष्टिमर्यादया दित्सति तदा पूर्ववन्माभूदिति सख्ये सविशेषणे हीति मकारानिपेधस्य पूर्वार्द्धेन मार्यना सख्यं भूयात्परं तथा न भूयादिति, यदि पुष्टि-पुष्ट्या दित्सति तदा तथाऽसक्तचित्तस्य पूर्वार्द्धं प्रार्थितं सख्यं न भूयादिति विश्लेष्य-निपेधस्योत्तरार्द्धेन मार्यनेति मकरणवशेनात्र वाक्यद्वयांगीकारस्योपपन्नत्वात् तत्र नानुपचिरिति न सोर्यः कित्त्वमेव साधीयानिति । सिद्धमाहुः तथा चेत्यादि-वैष्णवत्वं हि सहजमिति पुष्टिप्रवाहमर्यादायां पौष्टिकानां सामान्यलक्षणाच्चाहः । न कर्मबंधनं जन्मेत्यापि पाद्माचद्वयातिरेकेण केवला अविद्याकामकर्मभिरिति वाक्योक्त-भ्रमणसाधककामकर्मा संसृष्टा या क्रीडासाधिका भगवन्माया तथा गृहे गृहाथम एव पश्यति ते म इत्यभोक्तरीत्या तदनुभवन् पुष्ट्या विमिश्राः सर्वज्ञा इति तेषां विशेष-लक्षणात् सर्वं भगवदाशयपर्यंतं जानन् भगवदीयः यावन्न मयि ते नाथेति विशिष्टिश्लो-कोक्तरीत्या भगवता स्वीयत्वेन निश्चित इति द्वितीया पुष्टिपुष्टिकृता मुक्तिः, तथा च गृह एव तथानुभवत्वेन मर्यादापुष्टमुक्तव्यावृत्तत्वे सति “ निर्गुणो मदपाश्रय ” इत्ये-कादशे गुणातीतकर्तृलक्षणान्नगवदीयत्वेन त्रिविधलौकिककर्तृव्यावृत्तत्वं पुष्टिमिभपुष्ट-जीवत्वं तेषां स्वरूपं तेन रूपेण यावज्जीवं स्थितिः सत्यर्थः । अप्रापि पूर्वकृता यादवादौ, उत्तमा श्रीमदुद्धवादौ हेया “ नोद्धवोऽणवपि मरुपूनो यद्गुणेर्नोर्वित ” इति कर्मबंधव्यतिरेकस्य वृत्तणश्च मे मोहमहांधकार इत्यत्र प्रसारितः सृष्टिविद्वद्भ्ये तयेति भगवन्मायया देहायासक्तेः । अप्यापि तदभिप्रेतं जानासिति तादृशत्वस्य स्फुटत्वादिति, एवं पुष्टिमार्गे द्विविधं मोक्षं निश्चित्य “ श्रुद्धाः प्रेम्णातिदुर्लभा ” इत्यत्रविचारितानां श्रुद्धपुष्टानां फलस्य स्वरूपस्य चेतोप्यधिकत्वं इति कृत्वा मरुतानामेतदततां ज्ञापयितुमाहुः इयमित्यादि, इयमेव, नेतोधिकेत्यर्थः ।

नन्वप्रायमेवाक्षयं इत्यत्र किं मानमिति चेत्, उच्यते, अत्र यत्कानां गृह एव विशिष्यत इति न्यायोपपत्तेपात् तद्व्याख्याने साधनं माक्तिः फलं मोक्षस्तथापि फलदशातः साधनद्वैतेचमेति कथनेन अनिच्छतो गतिमर्षीं प्रयुक्त मुक्तिदित्सासूचनात् श्रुद्धपुष्टानां तु मुक्तिर्छायाभापि तदनुक्तेरिति जानीहि । न च यत्कानाभित्यस्य स्वतंत्रयत्नानां गोपिकादेतुल्यानामिति व्याख्यानान्नैवमिति शंभयं, तस्य साधनदशमाश्रोतर्कज्ञापनपरत्वात् । अन्यथाफलदक्षाकथनविरोधापातात् । व्रनस्येषु वेणुगीते स्वाश्रयप्रापणं च प्रत्यापचिरिति प्रत्यापचरेषांगीकारात् ।

नन्वस्त्वेवं, तथापि परमभक्तिस्वरूपे साधने तारतम्याभावात् फलमेदः किं
मप्युक्तो यः स्वरूपं मिनधीति चेत्, दृश्यते, चत्तरतंभ्रतावीर्याकृतीयपादीयासरधिया-
न्त्रविरोध इति सुभोक्तोपसदन्यायेन मगवदिच्छामेदादेवेत्यवेहि । ततस्तेष्वपि तारतम्यं
भ्रमरगीतोक्तसंदेशस्वरूपाद् शास्त्रं, एकादशीयद्वादशाध्यायस्या 'म रोधयसि मां योग'
इत्यारभ्य "यास्मसे ऋक्तोभयमि"त्यंतात् सर्वात्मभावपूर्वकशरणोपदेशसंदर्भाच्च तेन
पार्यो हि पुष्टिमर्यादायामंगीकृतो न तु पुष्टिपुष्टाविति न्यासादेशेनित्यत्र प्रभुचरणोक्तेः,
सात्त्विकप्रकरणोक्तानां तत्सजातीयभाववतां चायः, राजसप्रकरणोक्तानां तादृशां
चेतरः, तामसप्रकरणोक्तानां तु मत्स्यापद्विरेवेति लीलापरिकरस्य यथास्थितस्य नित्य-
त्वमस्यामेव लीलायां सिद्धमधीति । किं च पूर्वोक्तोपदेशभ्रमणोत्तरमपि संशयः शृण्वतो
षाचं तव योगेश्वरेश्वर न निवर्त्तत आत्मस्मो येन मे भ्राम्यते मन इति भीमबुद्ध-
वोक्तेरयंभावोतिदुर्लभो मगवत्परमप्रसादादेव लभ्य इति च । तथापि "त्वष्टुमक्तियोगं
च महदिष्टुम्यं आख्याही"ति मन्त्रे 'भक्तियोगः पुरेवोक्त' इतिद्वादशाध्यायोक्तं तत्स्वरूपं
स्मारयित्वा पुनश्च कथयिष्यामि मद्भक्तेः कारणमित्यादिना तदुपायकयनाद्यया तदु-
पायत्वज्ञानपूर्वकतत्करणेन प्रसभान्द्रगवत एव तादृशमसादसिद्धिर्नेतरयेत्यादिकमा-
लोचनीयमिति तदेवेत्सर्वं हृदि कृत्योक्तमियमेवेत्यादि, इतिदिक् ।

रससिंधुचंद्रमूलवारिरुहोद्वत्पुष्टिपुष्टिमकरंदरसः ।

इतिकृष्णचंद्रकृपया विदितः पुरुषोत्तमेन वचसा विवृतः ॥

इति श्रीमद्बलभनंदनचरणैकतानश्रीपीतांबरतनुजपुरुषोत्तमकृतः

पुष्टिमार्गीयमुक्तिविवृत्तिप्रकाशः संपूर्णतामगात् ॥

શ્રીસુવોધિની.

ફલપ્રકરણ.

આમ કથવિધ જોપીજનોનું ભગવાન્ની સમીપ ગમન થયું તે કહીને જેમને કાલ પ્રતિજ્ઞક થયેા, જેઓ પૂર્વે જરૂર ભક્તિગુણ હતા, તેઓ ભગવાનને અનુભવ્યા જ વિના પતિમદ વચ્ચા જ ભગવત્સાધુજન પ્રાપ્ત થયા તે કહે છે 'અન્તર્યુદ્ધતા.' એમ નવું શ્લોકથી.

અન્તર્યુદ્ધતાઃ કાશ્ચિદ્ ગોપ્યોઽલભ્યવિર્નિર્માઃ ।

કૃપ્ણં સદ્ભાવનાયુક્તો દધ્યુર્મોલિતલોચનાઃ ॥ ૯ ॥

શ્લોકાર્થઃ—અન્તર્યુદ્ધતા કહેલાક જોપીજનોએ મુઠ બહાર નીકળ્યાનો ખામ નહિ પ્રાપ્ત કરવાથી તેનનિભીલન કરીને તે ભાવથી યુક્ત થઈને કૃષ્ણનું ધ્યાન થયું. ૯.

દેવમતિથી કહેલાક મુદમાંજ રહ્યા. ચાતુર્ધર્મસ્થ, અપ્રેક્ષ, પતિસાક્ષિ સંતિઓથી જ સંરક્ષિત તે જોપવધૂઓને મુઠ બહાર જતાનો ખામ પ્રાપ્ત થયો નહિ. તેથી પ્રતિજ્ઞાની નિશ્ચિતને માટે કૃષ્ણનું જ તેમણે. ધ્યાન થયું, પરન્તુ ભગવાન જાર અને એવે અભિધારિયા એમ તદ્ભાવનાથી યુક્ત થઈને, અન્યથા પ્રતિજ્ઞા ન થાતાં આવા હોવા છતાં જ્યુ તેનનિભીલન કરીને તેમણે ભગવાનનું ધ્યાન થયું, તેથી તેઓ યુક્ત થઈ ગયા. ૯.

ત્યો જ્ઞાન ન હતું, વિદિત ભક્તિ ન હતી, તેમ 'ભગવાનનું' જ્યુ સાન્નિધ્ય ન હતું છતાં કેમ યુક્ત થયા એ સંકા યાજ તેનો પરિહાર કરવાને કર્મક્ષયથી યુક્ત થયા તે કહેવાને કર્મક્ષયનો પ્રકાર કહે છે.

૧. જેમને કાલપ્રતિજ્ઞક થયેા; આ જોપીજનો ભક્ત હોવાથી કાલ પ્રતિજ્ઞા કરી ચક નહિ એમ સંકા યાજ પરન્તુ અહિ તાત્પર્ય આ છે. 'સર્વ પુરસ્તાદ્' એ શ્લોકના દ્વિતીય આખ્યાન પછી 'જેમને સાક્ષાત્' છત્વાદિથી વક્ત પ્રયોજનાર્થ પ્રતિજ્ઞા અવસ્થા કહેવો જોઈએ. ભગવાન તેા ભક્તોને સ્વપ્રાપ્તિમાં પ્રતિજ્ઞા સાક્ષાત્ નથી કરતા એ વસ્તુ સ્થિતિ છે, તેથી અધિકારી કાલ જન પ્રયુગ્મું ઠાર્ કરે છે, એટલે મંદમજ્જુ અનુપપાતિ નથી. અહિ જોપીજનોને પ્રતિજ્ઞા સ્વપતિએ તરફથી થયો છે, અને તત્તીય સ્કંધનના નક્ષત્ર અધ્યાયમાં અભજવધિયોને કાલાભ્યજવ નિરૂપણ કરેલા છે, તેવી રીતે આ પતિએ ભગવાનના ભક્તમાં પ્રતિજ્ઞાક હોવાથી કાલગાચારૂપ છે. અર્થાત્ પ્રભુ સમુપ્પન્ન ભાવ વ્યક્ત કરી, તેમાં અન્યથા પ્રતિજ્ઞા કરાવી, તે સર્વની નિશ્ચિત સ્વર્ગ કરે છે એટલે અનુક્તિ કોઈ નથી.

૨. પૂર્વેજ ભક્તિ ગુણ હતા; આ જોપીજનોને સાધનસ્થાનાં જ ભક્તિ હતી, રક્ષણમાં તેા જરૂર હુદ્ધિ હતી.

૩. સાન્નિધ્ય ન હતું, પ્રયુગ્મું અદિપ્રાકટ્ય ન હતું.

૪. કર્મક્ષય; કાલાદિ ભગવત્પ્રાપ્તિમાં હેતુ છે એમ અમાડીના શ્લોકમાં વક્તવ્ય છે, છતાં અહિ કર્મક્ષયના પ્રમશ્ચ નિરૂપણ હતું તે કર્મક્ષય એ અવગત્તર આધાર છે તે સમજવાને સમર્થનું.

દુઃસહ્યેષ્ટવિરહતીવ્રતાપધુતાશુમાઃ ।

ધ્યાનપ્રાપ્તાચ્ચુતાશ્લેષનિર્હૃત્યા સ્તીર્ણમગ્ધાઃ ॥ ૧૦ ॥

સોપાકર્થઃ—દુઃસહ એવા પ્રિયતમના વિરહના તીવ્ર તત્વથી જેમના અમુક-બાપ ભરત વધ બધા છે, ધ્યાનમાં પ્રાપ્ત થયલા અત્યુત્તના આશ્લેષની નિર્હૃતિથી—સુખથી જેમના મનમાં, પુરુષ, ક્ષીણ થઈ ગયા છે. ૧૦.

દુઃસહ, ન સહી શકાય એવો, જે પ્રિયતમનો વિરહ, તે જ મહેનતુ અસિ છે. તેના જે તીવ્ર તત્વ તેનાથી ધોવામાં છે, વ્યાપ્તિ થયલાં છે, ભરતીય થયલાં છે, અમુક-જેમના. રહ્યોઅર્થી કર્મનો ક્ષય થાય છે એ નિર્વિવાદ છે. કાઠિ જણાવેલાં કુન્દીપામરિ નરકમાં જેટલું દુઃખ થાય તેટલું દુઃખ ભગવાનના વિરહથી ક્ષણભાગમાં જ થયું. તેથી સર્વ જાન્ય રહ્યો ભોમ સમગ્ર થયો. પુરુષના ક્ષયનો પ્રકાર કહે છે. સર્વ જાન્યો ક્ષય થવાથી ભગવાન ધ્યાનમાં પ્રાપ્ત થયા, તે પ્રભુ અમુત, પરમાત્મા છે. પ્રભુ ધ્યાનમાં પ્રાપ્ત થયા છતાં નર તરીકે નહિ, અનન્થા તેથી જુદા કરીએ રહે, તે પરમાત્માનો જે આ આશ્લેષ, સંયોગ, તેનાથી જે નિર્હૃતિ, સુખ, તેથી ક્ષીણ થયેલું છે મન્ય જેમનું. કાઠિ જણાવેલાં સ્વર્ગમાં સોપાકર્થી જેટલું સુખ અમુકવાન છે તેટલું ભગવાનના આશ્લેષમાં ક્ષણભાગમાં અમુકનું, આથી પુરુષનો ક્ષય જુદો થયો. ૧૦.

સુખોપાકર્થ જ ભગવાનનો પૂર્વ આશ્લેષ કર્યો છે. ભોમ થયો તોપણ વિશેષ જાણના અભાવ હોવાથી તેમાં વિચિત્ર ન થયા. આથી સંપત જ તેમાં રિયત થયા. પ્રારબ્ધ કર્મનું નિર્વાણ થયેલું છે એવું સરીરે તે પાડું. જે ભગવાન આશ્લેષ ન હોત તો ત્યાં સરીર-અંતરમાં, પ્રવિષ્ટ થયેલા તેમાં સરીર-અંતર થઈ અધર્મના રહ્યો ભોમ કરત, પરન્તુ, ભગવાનમાં પ્રવિષ્ટ થયેલા હોવાથી મુક્ત જ થયા, તે કહે છે.

સમેષ પરમાસ્માનં પારણ્યુપાપિ સંગતાઃ ।

જહુર્ગુણમયં દેહં સયઃ પ્રક્ષીણવન્વનાઃ ॥ ૧૧ ॥

સોપાકર્થઃ—તે જ પરમાત્માને નરકુદયી પણ તેમાં સંપત થયા, તેથી એમના નન્યન પ્રક્ષીણ થયા, અને તેમણે વરત જ હુલુભવ રહેલો ત્યાગ કર્યો. ૧૧.

પૂર્વ સંપદ સમયે થયેલ નર કુલિથી જુદા સંપત થયા જ, તેથી કર્મનન્યન પ્રક્ષીણ થવાથી હુલુભવ રહેલો તેમણે ત્યાગ કર્યો. તે સમયે અધ્યતન વા અન્યથાધ્યતન

૫. થયેલ આ ઝોપીઓ અત્યુદિવતીયા હોવાથી નર તરીકે ભગવાનનું ધ્યાન થયું તથાપિ ધ્યાનમાં આવિર્ભૂત ભગવાન નર તરીકે થયામાં ન હતા, પરન્તુ અમુત તરીકે.

૭. અધ્યતનપદથી આવ પનોક્ત અને અન્યથાધ્યતન પદથી હેતુકૃત પનોતરો સમજવા. તે સમયે, અમર-સંપત હોય ત્યારે અથવા ક્ષણમાં સંપત, દ્વિતીય ક્ષણમાં સંપતિવિતિ બને તતીય ક્ષણમાં નાથ એમ ત્રિશ્ણવાવરણાદિવ સમજવું. અત ભગવાનમાં અધ્યાન અથવા અન્યથાધ્યાન પ્રતિજ્ઞા નથી કરેલું કે ભગવાનના વિશેષમાં સ્વરૂપાધ્યાન રિયર થાય. અને સરીર-અંતર હોય ત્યારે અન્યથા યાનરૂપ પનોતરે રિયર થાય, તે ઉભયનો અત અભાવ હોવાથી તે બન્ને ત્રિશ્ણવાવરણથી થયા, અથવા, અધ્યાન તે અમરસ્વરૂપ અને

ત્રિશ્લેષાવરણાદિ હોવાથી તે પ્રતિબંધક ન હતા. પ્રતિબંધક ન થવા કારણ કે વિધોન્નક પણ ન હતું, તેમ સરીરાન્તરણું ઉપાદ્ય કર્મ પણ ન હતું. પરંતુ અવિધા રહી છે, તે અમવા-
નતી સંક્રિત છે, અમવત્સર્જનતે તે વ્યામોહ કરતી નથી. તેથી તે પણ નિવૃત્ત બધ. અર્થાત્
તેથી તેમાં મુક્તિ થવા. ૧૧.

અતઃ શબ્દાદિ શ્રુતિવિશેષની શક્તિ કરે છે:—

કૃષ્ણં વિદુઃ પરં કાન્તં નં તુ બ્રહ્મતયા મુને ।

શુણમવાહોપરમસ્તાસાં શુણધિયાં કયમ્ ॥ ૧૨ ॥

શ્લોકાર્થ:—દે શ્રુતિ તેઓએ કૃષ્ણને પરમન્ત જાણ્યા, નહિ કે બ્રહ્મતાથી, તો આવા
શુણશ્રુદિવાળાઓનો શુણમવાહનો ઉપરમ—નાશ—કેમ થયો ? ૧૨.

‘ તે જ પરમાત્માને જાણીને અતિમુક્ત જવાય છે, મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે, ત્યાં ગમન
કરવાને અન્ય પન્થ નથી ’ એ શ્રુતિમાં જ્ઞાનને જ (તત્પ્રાપ્તિના) સાધન તરીકે
કહ્યું છે. ત્યાંજ પુનઃ ‘ ભક્તિથી જ વિષ્ણુ સંગૃહ થાય છે, કોઇ અન્યથી નહિ, એ જ
મુક્તિદાતા છે, અને કારણ તેમાં ભક્તિ છે, ’ અને ઉભયનો નિર્જુલ નીચે પ્રકારે છે.
‘ મન્નિષ્ય ધર્મિનિષ, વૃદ્ધર્મનિષ નહિ, જ્ઞાનરોગ, અને ભક્તિલક્ષણ નૈર્જુલ નિર્દેષ
ભક્તિમાર્ગ એ જ્ઞાનનો પલ્લ એક જ અમવત્સર્જનલક્ષણ અર્થ છે ’ ‘ ભક્તિથી મને
સર્વતઃ જાણે છે ’ એ પણ અમવાને કહ્યું છે. તેથી, સર્વાંશમાર્ગમાં જ્ઞાનથી જ
મુક્તિ થાય છે. અને પુષ્ટિમાર્ગમાં ભક્તિ વા જ્ઞાનથી, પરંતુ આમને તો જ્ઞાન નથી,
ભક્તિ, પણ સચુણ ’ છે, જ્ઞાન પણ સચુણ છે, અમવા ઉભય તામસ છે. આમ

અન્યથાજ્ઞાન તે પ્રભુમાં જરણદિ ને ઉભય આ ઝોપીજનોને મુક્તિમાં પ્રતિબંધક નથી,
કારણ કે અમવત્સર્જનમાં તે સ્થાને ઉભય જ્ઞાન અને અન્યથા જ્ઞાન ત્રિશ્લેષાવરણાદિ છે. આ
ઝોપીજનો અમવાનમાં પ્રતિષ્ઠ હોવા છતાં પણ, અને સ્વાપ્નવદ, આદિ નિદ્રાવત અગાનાદિ
વાસનામુક્ત હોવા છતાં, એમને મુક્તિમાં પ્રતિબંધ થતો નથી. અજ્ઞાન અને અન્યથાજ્ઞાન ત્રિશ્લે-
ષાવરણાદિ છે, પ્રતિષ્ઠણ વિલક્ષણ નાશ પામતી અવરણામાં છે તેથી સ્વરૂપથી તે પ્રતિ-
બંધક નથી. આ ઝોપીજનોમાં સાંસારિકી વિકલ્પ વાસના ન હતી, તેમ કર્મ પણ ક્ષીણ
થયું હોવાથી તરણાપક સરીર નહિ હતું તેથી કોઇપણ પ્રકારે મુક્તિમાં પ્રતિબંધ થતો નથી.

૮. મુક્ત, શુણ્ણતીત અને તત્પ્રાપ્તિના અભિપ્રાયથી મુક્ત થવા એમ કહ્યું. આ ઝોપી-
જનોના દેહાદિ સંપાતમાં અમંજસતાની નિર્જનિને માટે અકુરજની માફક અવદારસિદ્ધર્થ
અન્ય જીવ અમવાને સ્વાપ્ના એમ સમજવું. આ ઝોપીજનોને પ્રતિબંધ થવાથી અમવ-
ત્સર્જન કૃષ્ણ, અને તત્તરણથી શુણમય દેહનો ત્યાગ કરી, અમવત્સર્ગીય થવા, ત્યારે પ્રભુએ
એમના શુણમય દેહમાં અન્ય જીવ અવદારની સિદ્ધિના માટે સ્વાપ્ના આથી અમંજસતા વા
રસાભાસ પણ થતો નથી.

૯. ત્યાંજ પુનઃ, મુક્તિ સાધન વિચારવી.

૧૦. સચુણ, શુણ શબ્દથી અદિ ઉપાધિ સમજવો. ભક્તિ સચુણ છે એટલે ભક્તિ
નિર્જુલ નથી પણ તદુપાધિસદિત છે.

૧૧. ઉભય તામસ છે, જ્ઞાન અથવા ભક્તિ ઉભય તામસ છે, કારણ કે અતઃ ભક્તિ
વા જ્ઞાનમાં જરણ જ ઉપાધિ છે, નહિ કે ભર્તૃત્વાદિક અથવા ધર્મરક્ષકત્વાદિક.

હોવાથી મુક્તિ કેમ થાય ? (અર્થાત્ ન જ ધ્યાન) તે કહે છે. તેથીજ કૃષ્ણને પરમ-
અન્ત જાણ્યા, અન્ત, પતિ, અજવા જાર તરીકે, અજ તરીકે તો જાણ્યા નથી, 'હે મુનિ'
જે સંબોધન અત્ર નિર્ણયના પરિણામથી કરે છે. વિરોધ તો સ્પષ્ટ છે. તેમને અજવાનમાં
તથા પોતાનામાં અણબુદ્ધિ જ હતી અને અણબુદ્ધિ એ જ અણપ્રવાહનું પ્રત્યક્ષ છે. અન્યથા
અણબુદ્ધિના નિવારણ કરવાના સાચા અર્થ અજ જાણ, વેદિક પ્રજ્ઞ તો અસંભવિત જ
છે, મારે અણબુદ્ધિવત્તીષાનો અણપ્રવાહનો સ્વરૂપ કેમ ધરે ?

આદિ શ્રી શુક્રેવજી ઉત્તર ચાર શ્લોકો આપે છે:—

સત્ત્વં પુરસ્વાદેતત્તે વૈયા સિદ્ધિં યયાગતઃ ।

દ્વિપક્ષપિ હૃપીકેર્ષં કિમૃતાપોત્તજમિયાઃ ॥ ૧૩ ॥

શ્લોકાર્થ:—પૂર્વ તને કહ્યું છે કે હૃપીકેરનો દેવ કર્તો જ્યુ યૌષ, વિશુદ્ધ, જેમ
સિદ્ધિ પામે તો પછી અધ્યાત્મજનિપ્રમાણ, અજવતિપ્રમાણ સિદ્ધિ પામે તેમાં શું આશ્ચર્ય ? ૧૩.

સત્ત્વ સંબંધમાં વિશુદ્ધતા મુક્તિના પ્રસંગમાં આ જ કહ્યું છે, જેમ^{૧૪} ભક્તિ અને
જ્ઞાનના પ્રતિષ્ઠાક સામ્યદય સાધન છે તેમ અજવત્સ્વરૂપ જ્યુ છે. અજવાને મુક્તિનું ધન
કરવાને જ અવતાર ધર્યો છે, સ્વમિદાનંદ સ્વરૂપી પ્રકટ છે, આત્મ હોવાથી, અને તે કોઈ,
અને તે ઉપદેશની, અજવાનમાં સંબંધ પ્રાપ્ત કરે છે તે જ મુક્તિ થાય છે.

૧૨. વેદિકપ્રજ્ઞ, અજવિદ્ અધને પર પુરુષોત્તમની પ્રાપ્તિ થવી તે પ્રજ્ઞ.

૧૩. અણપ્રવાહનો ઉપરમ પ્રત્યાદિ: કૃષ્ણને અજ તરીકે આ જોખીઓને જાણ્યા નહિ
તેમાં આશ્ચર્ય નથી, કારણ કે મહા જ્યુ શ્રીકૃષ્ણને અજ તરીકે જાણ્યા નથી, તથાપિ જેમને
વેદાન્ત અણબુદ્ધિથી અજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે તેથી મુક્ત જ થાય છે, તેમ આ જોખીઓને
જ્યુ મુક્તિ પ્રાપ્ત કરશે એમ આશંકા થાય તેના પરિકાર કરવાને કહે છે કે વેદિક પ્રજ્ઞ
તો અદ્વિ અસંભવિતજ છે. અજને જાણે છે તે અજ થાય છે પ્રત્યાદિ ઉપનિષદોમાં નિરુ-
પિત અજભાવ અત્ર અસંભવિત જ છે, કારણ કે આ જોખીઓને વેદાન્તનું અજ
મનાયું નથી.

૧૪. 'જેમ ભક્તિ અને જ્ઞાનના પ્રતિષ્ઠાક સામ્યદય' પ્રત્યાદિથી આશ્ચર્યમાં નિમ-
ર્ણિત અર્થ નિરૂપ્યુ કરે છે. ભક્તિ અને જ્ઞાનનું પ્રતિષ્ઠાન કરવાવાળા ને સાત્ર જેમ સંધન
છે તેમ અજવત્સ્વરૂપ જ્યુ સાધન છે એમ કહીને ૧૩ માં શ્લોકનો અર્થ કહ્યો. 'અજવાન
મુક્તિનું ધન કરવાને જ સ્વમિદાનંદસ્વરૂપી પ્રકટ થયા છે' એમ કહીને ૧૪ માં શ્લોકનો
અર્થ કહ્યો. 'મારે અને તે કોઈ અને તે ઉપદેશથી અજવાનમાં સંબંધ પ્રાપ્ત કરે છે તે
મુક્તિ થાય છે' એમ કહીને ૧૫ માં શ્લોકનો અર્થ કહ્યો. અજવત્સંબંધ એ જ સાધન છે.
પ્રશ્નના આવિર્ભાવને મારે જ્ઞાન અને ભક્તિનો ઉપયોગ છે, પ્રશ્નનો આવિર્ભાવ નો જ્ઞાન-
ભક્તિ વિના સિદ્ધ થતો હોય તો એ જ્ઞાન ભક્તિનો ઉપયોગ નથી. જેમ વર્ણનાતુમાં જ્યુ
સર્વત્ર સુચક હોવાથી નહિ ક્યારેના ઉપયોગ નથી તેમ પ્રશ્નનો આવિર્ભાવ નો સ્વતઃ હોય
તો પછી જ્ઞાનભક્તિનો ઉપયોગ નથી. આદિ તો પ્રશ્ન સર્વને સ્વરૂપજ્યુથી જ મુક્તિનું ધન
કરવાને અક્ષીર્ણ છે. પ્રત્યાદિમાં ૧૬ માં શ્લોકનો અર્થ કહ્યો. અજવત્સંબંધમાં ભક્તિ અને
જ્ઞાન એ ને જ અજવત્સંબંધના હેતુ છે, પરંતુ અજવત્સંબંધની કથામાં અજવત્સ્વરૂપ જ
સાધન જ છે.

ચાન અને ભક્તિનો ઉપયોગ પ્રધુના આધિભાવને માટે છે; પ્રધુનો આધિભાવ એ અન્યથા સિદ્ધ થાય તો ચાન અને ભક્તિનો ઉપયોગ નથી. અહિં તો ભગવાન સ્વતઃ જ પ્રકટે થયા છે, સર્વને સમાન્તાધી મુક્તિનું દાન કરવાને, કારણ કે સ્મિરેચ્છાનું નિવર્તન થઈ શકે જ નહિ. આમ હોવાથી પ્રધુપ્રાકટ્ય સ્વેચ્છાથી, ભક્તિથી અથવા ચાનથી થાય છે. ભગવદવતારથી આંતરિક્ત કાંસમાં, અનવતાર દ્વારામાં; ચાન અને ભક્તિ એ બે જ પ્રધુ-પ્રાકટ્યના હેતુ છે, અવતાર દ્વારામાં તો તેમનું, ચાનભક્તિનું, પ્રયોજન નથી, વર્ધકાલમાં જ્યાં સર્વજન સુખમ હોવાથી કૃપા નદી આદિના ઉપયોગની શરૂઆત નથી; (તેમ અવતાર દ્વારામાં ચાનભક્તિના ઉપયોગની શરૂઆત કરવી નહિ.)

તે મીચુક કહે છે, પ્રસ્થાવ, પહેલાં સત્તમ સન્ધ્યમાં જમ' એક ચિત્રપાલ, સિદ્ધિ ભગવત્સાધુન્ય, પ્રાપ્ત થયો; દેવ કરતા કરતા જલ્દી. યદ્યપિ દેવકૃત દોષ પ્રતિબંધક થાય છે તોપણ ભગવાનના સ્મરણથી તેનું દેવનું ધ્વજ દરીને ત્યાં સાધુન્ય પ્રાપ્ત થયો. વળી તેનો જલ્દી કાંઈ દોષ નથી, દેવાદિ જલ્દી ભગવાને જ ઉત્પન્ન કર્યા છે, તે કહે છે, ભગવાન ઉચી-કચ છે, એ ઇન્દ્રિયોના પ્રેરક છે, યદ્યપિ, સ્વરમણ્ય, ભાવો ઉપાદાન કરે છે. જ્યાં દેવ જલ્દી મોક્ષસાધક છે, ત્યાં અધિપ્તજિવાચીને, હરિપ્રિયાચીને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય એમાં તો શું કહેવું! ૧૭:

અત્ર મુખ્ય ઉપપત્તિ કહે છે—

નૃણાં નિઃશ્વેપસાર્ગાય વ્યક્તિર્મગવતો નૃપ ।

અવ્યયસ્યામમેયસ્ય નિર્ઘુણસ્ય ગુણાત્મનઃ ॥ ૧૪ ॥

સંકોચાર્થ:—હે નૃપ, અવ્યય, અપ્રમેય, નિર્ઘુણ, ગુણાત્મા ભગવાનનું પ્રાકટ્ય નરોના આત્મનિષ્ઠ મેનને માટે છે. ૧૪.

પ્રાણિમાત્રને મોક્ષનું દાન કરવાને ભગવાન પ્રકટ થયા છે. જ્યાં હોવાથી આ પ્રાકટ્ય આત્મનિષ્ઠ કસ્માણને માટે જ છે. આ પ્રાકટ્ય અન્યથા ૧૫ થતું નથી, કારણ કે આ પ્રાકટ્યનું અન્ય અસાધારણ પ્રયોજન નથી. જુનાર દરજ્યાદિ તો અન્યથા ૧૬ જ થાય છે. માટે નિઃશ્વેપસાર્થ જ, પરમ કસ્માણર્થજ, ભગવાનની અભિવ્યક્તિ,

૧૫. અન્યથા, આ પ્રાકટ્ય મુક્તિનું દાન કરવાને છે, અન્ય પ્રયોજનને માટે નહિ. મુક્તિ જ એનું અસાધારણ પ્રયોજન હોવાથી, આ પ્રાકટ્યમાં તે તદર્થ જ છે. સ્વરૂપ જ મુક્તિદાત છે એ મુખ્ય ઉપપત્તિ છે. મીસુમેધિનીકમાં મોક્ષદાને એ વાક્યેવનું કાર્ત્ત્વ્ય છે, પરન્તુ અત્ર વાક્યેવનું પ્રાકટ્ય નથી; અત્ર તો પૂર્ણનું પ્રાકટ્ય છે. આ પૂર્ણનું પ્રાકટ્ય તો પ્રાણિમાત્રને, સાધનરહિતોને, પણ પરમ કસ્માણર્થનું દાન કરવાવાળું છે.

૧૬. અન્યથા, અથ, કથા, આવેસારિથી.

૧૭. પ્રસિદ્ધ છે કે રાજા અન્યદ્વારા સર્વ કાર્ય કરાવે છે, પોતે તો કદાચિ જ કીધ વિશેષાર્થ જાય છે, તેમ ભગવાન પણ જુનારદરજા પહેરે કાર્ત્ત્વ્ય વાક્યેવ, સંકર્ષણ, પ્રધુમ્ન, અનિરુદ્ધ એ બધોદાશા કરાવે છે, કવચિત્ અસાવતારથી પણ કરાવે છે, કાષ્ઠવાર કસ્માથી અત્ર કાષ્ઠ વાર આવેસદાશા પણ કરાવે છે; પરન્તુ નિઃશ્વેપસદાશાવાચ્ય ઉદારરૂપ કાર્ત્ત્વ્ય તો સ્વયં જ કરે છે. પરમ સ્વરૂપ આત્મનિષ્ઠ કસ્માણ તો પ્રધુ સ્વતઃ જ કરે છે.

પ્રાકટ્ય, છે. 'હે નૃપ' એ સંબોધન કદાચિત્ રાજા અને તેમ જમન કરે છે તેની આશંક આ પ્રાકટ્ય છે એમ જણાવવાને માટે છે. અન્ય પ્રકારથી આવા પ્રશ્નવું પ્રાકટ્ય સંભવતું નથી તે કહેવાને અમવાનને વિરૂપદ્રાથી વર્ણવે છે. પ્રથમ^{૧૮} સર્વ ક્ષેત્રધર્મી સંપન્ન, અપરાધીન, સ્વતંત્ર, કાલ કર્મ સ્વભાવોના નિરામક, સર્વનિરપેક્ષ, એવા અમવાન સા. વાસ્તે અવતાર ધારણ કરે? નથી પોતાને વાસ્તે જમન ન થાય તો પણ પરાઈ^{૧૯} તે થાય, તે પણ નથી તે કહે છે:—અન્યવાદિ આર પદ્ધેથી. કૃતિસાધ્ય^{૨૦} અમવા યાનસાધ્ય જે થાય છે તે ધીનશીને ઉપયોગમાં આવે છે. અમવાન તો અન્યથ હોવાથી, અવિદ્યુત હોવાથી, કૃતિસાધ્ય, કૃતિનો વિષય, નથી. અપ્રમેય હોવાથી યાનસાધ્ય, યાનનો વિષય, પણ નથી. દેહાદિના બળનદ્વારા બળનીય થશે તો તેમ પણ નથી, મરણ કે નિર્જીવ છે, નિર્મલ છે યુક્તો ભગવા. યુક્તો વિષયાન હોય ત્યારે અન્યની પ્રતિપતિ ત્યાં થાય; જેમ સુધા સાગી હોય ત્યારે અન્યસન, કામ હોય ત્યારે ક્ષીનો ઉપયોગ, હન્દિયો હોય ત્યારે તેમના વિષયોનો. શ્વેથી સેવકથી પૂરણીય એવો અંશ અમવાનનો કોઈ પણ નથી, તેથી એ બળનીય પણ નથી થય. વધી લીધાર્થ જે અપેક્ષા કરે તો પણ તેમ નથી, મરણ કે સર્વ તેવું જ છે, સર્વ યુક્તોના એ જ આશય છે. આ સાધન પ્રકારથી અમવાનને અન્ય નો ઉપયોગ નથી. આમ હોવાથી સ્વ અમવા પરાના પ્રયોજનનો અભાવ હોવાથી જે સાધનનિરપેક્ષ થઈને મુક્તિનું ઘન ન કરે તો, આ, પ્રાકટ્ય પ્રયોજનરહિત જ થાય. ૧૪.

૧૮. અત્ર ઉપયોગી એવું અમ સમ્યક્ વિવરણ આચાર્યથી અમ કરે છે.

૧૯. પરાઈ, પરાના, અન્યના સાધન સંપાદન કરવાને. સ્વદેશ મુક્તિ તો સાધન નિરપેક્ષ જ છે તે અગાદી કહેશે.

૨૦. કૃતિસાધ્ય, કૃતિ વિષય, યાનસાધ્ય, યાન વિષય. આ પ્રશ્નપ્રાકટ્ય નિસાધન જીવોના સમુદાયાર્થ જ છે એમ આચાર્યથી ભોપે છે. કર્મ, યાન અને બક્ષિ ભવ કોઈ પણ સાધનથી પ્રશ્ન પ્રાપ્ત નથી તે સ્પષ્ટ કરીને ઉપદેશ છે કે આ પ્રાકટ્ય તો સાધનરહિત જીવોના આત્મનિષ્ઠ ક્રમણને માટે જ છે. 'નાયમાત્મા' કૃતિ સાધનભાવનો નિર્ણય કરીને કરીને પ્રભુનરૂપને જ સાધન ભોપે છે તેના પણ આજ આશય છે. આ મરણથી નિસાધનોને હલ્લન કરવાનું કાર્મ સંપૂર્ણ પ્રકટ્ય કિન્ન થવું અસમ્ય છે, તેથી તદર્થજ પ્રશ્ન પ્રકટ્ય જનના હોવાથી અને નિસાધન જીવોના પરમ ક્રમણ જેવું અન્ય અસાધારણ પ્રયોજન સ્વ પ્રાકટ્યમાં નહિ હોવાથી આ પૂર્વ પ્રાકટ્ય અન્યથા થત નથી. પૃથ્વી વગેરેના ભાર ઉત્તરવાનું કાર્મ પ્રશ્ન બહુ અંશ, કલકારા પણ કરે, પરન્તુ નિસાધનોનું પરમ ક્રમણ તો સ્પષ્ટ જ કરે છે, અને તેના નિસાધન જીવોનું ક્રમણ કરવાને સ્વપ્રાકટ્ય હોવાથી, આ પ્રાકટ્યમાં નિસાધનોના ક્રમણ સિવાય અન્ય પ્રયોજન નથી; તેથી તે અન્યથા થતું નથી એમ આચાર્યથી કહે છે. અમવાન નિર્જીવ છે તેથી દેહાદિદ્વારા બળનીય પણ નથી. આમ આપે સેવકનો અનુપયોગ થાય છે તો પછી તરૂત સેવાદિથી પ્રસાદ પ્રાપ્ત થવો એ પણ દુરપેક્ષ છે, દુર્લભ છે. અર્થાત્ સાધનપ્રકારથી પ્રશ્ન સાધ્ય નથી. નિસાધન જીવોને હલ્લન કરવાને માટે જ આ પ્રાકટ્ય છે એમ નિમન થાય છે.

જ્ઞાન અને ભક્તિનો ઉપયોગ પ્રભુના આધિભાવને માટે છે; પ્રભુના આધિભાવને જાનવા સિદ્ધ થાય તો જ્ઞાન અને ભક્તિનો ઉપયોગ નથી. જાદિ તો ભગવાન સ્વતઃ જ પ્રકટ થયા છે, સર્વને સમાન્તાધી મુક્તિનું દાન કરવાને, કારણ કે ઉચિત્કાર્યનું નિષ્ફળ થઈ શકે નહિ. આમ હોવાથી પ્રભુપ્રાકટ્ય સ્વેચ્છાથી, ભક્તિથી અથવા જ્ઞાનથી થાય છે. ભગવદવતારથી અંતરિક્ત કાલમાં, અનવતાર દશામાં, જ્ઞાન અને ભક્તિ એ બે જ પ્રભુ-પ્રાકટ્યના હેતુ છે, અવતાર દશામાં તો તેમનું, જ્ઞાનભક્તિનું, પ્રયોગન નથી, વર્ષાકાલમાં જલ સર્વત્ર સુલભ હોવાથી કૃપ નહીં આદિયા ઉપયોગની શંકા હોતી નથી; (તેમ અવતાર દશામાં જ્ઞાનભક્તિના ઉપયોગની શંકા કરતી નહિ.)

તે ધીશુક કહે છે, પુસ્તકાત્, પહેલાં સમગ્ર સંસ્કૃતિમાં જેમ જેમ શિશુપાલ, સિદ્ધિ ભગવત્સાહુગ્મ, પ્રાપ્ત થયો; હેપ કરતા કરતા ખસુ. તથાપિ દેવકૃત દોષ પ્રતિબંધક થાય છે તેપણુ ભગવાનના સ્મરણથી તેનું દેષનું પાપ દૂરિતે ત્યાં સાધુજન પ્રાપ્ત થયો. વળી તેનો ખસુ કાંઈ દોષ નથી, દેષાદિ ખસુ ભગવાને જ કલ્પના કર્યા છે, તે કહે છે, ભગવાન કૃપી-કૃપા છે, એ હર્દિયોના પ્રેરક છે, યથાસુખ, સ્વરમણ્યર્થે, ભાવે ઉપાદનુ કરે છે. ભાવે દેવ ખસુ મોક્ષસાધક છે, ત્યાં અધ્યાત્મપ્રિયાઓને, હરિપ્રિયાઓને મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય થયો તો શું કહેવું! ૧૩.

અતઃ શુખ્ય ઉપપત્તિ કહે છે—

નૃણાં નિઃશેયસાર્થાય વ્યક્તિર્મગ્નતો નૃપ ।

અધ્યયસ્યામમેયસ્ય નિર્ઘુણસ્ય શુણાત્મનઃ ॥ ૧૪ ॥

શ્લોકાર્થ:—હે તપ, અન્ધ, અપ્રમેય, નિર્ઘુણ, મુણાત્મા ભગવાન પ્રાકટ્ય નરોના આત્મન્ટિક મેષને માટે છે. ૧૪.

પ્રાણિમાત્રને મોક્ષનું દાન કરવાને ભગવાન પ્રકટ થયા છે. આમ હોવાથી આ પ્રાકટ્ય આત્મન્ટિક કસ્થાણુને માટે જ છે. આ પ્રાકટ્ય અન્યથા^{૧૫} થતું નથી, કારણ કે આ પ્રાકટ્યનું અન્ય અસાધારણ પ્રયોગન નથી. જુનાર હરણાદિકે તે અન્યથા^{૧૬} ખસુ થાય છે. માટે નિઃશેયસાર્થ જ, પરમ કસ્થાણુર્ધન, ભગવાનની અભિભક્તિ,

૧૫. અન્યથા, આ પ્રાકટ્ય મુક્તિનું દાન કરવાને છે, અન્ય પ્રયોગનને માટે નહિ. મુક્તિ જ એનું અસાધારણ પ્રયોગન હોવાથી, આ પ્રાકટ્યમાં તેનું કાર્ય જ છે. સ્વરૂપ જ મુક્તિદાન છે એ મુખ્ય ઉપપત્તિ છે. શામુળોષિનીશ્રીમાં મોક્ષદાને એ વાસુદેવનું કાર્ય છે, પરન્તુ અન્ય વાસુદેવનું પ્રાકટ્ય નથી; અતઃ તે પૂર્ણનું પ્રાકટ્ય છે. આ પૂર્ણનું પ્રાકટ્ય તે પ્રાણિમાત્રને, સાધનરહિતોને, ખસુ પરમ કસ્થાણુનું દાન કરવાવાળું છે.

૧૬. અન્યથા, અંધ, ક્ષા, આવેશારિથી.

૧૭. પ્રસિદ્ધ છે કે રાજા અન્યદ્વારા સર્વ કાર્ય કરાવે છે, પોતે તો કમન્દિ જ કીધ વિશેષાર્થ જાય છે, તેમ ભગવાન ખસુ જુનારદરણુ વગેરે કાર્ય વાસુદેવ, સર્કર્ણુ, પ્રભુજન, અનિરુદ્ધ એ વ્યહોદારા કરાવે છે, ક્ષત્રિત્ અંધાવતારથી ખસુ કરાવે છે, કોઇવાર ક્ષાથી અનિ કોઇ વાર આવેશદ્વારા ખસુ કરાવે છે; પરન્તુ નિઃશેયસહજવાળા ઉદારરૂપ કાર્ય તો સ્વયં જ કરે છે. પરમ શક્તિ આત્મન્ટિક કસ્થાણુ તો પ્રભુ સ્વતઃ જ કરે છે.

તું જ સાધન છે, સમ્યક તેમના વિષે જ સિદ્ધ થાય છે. 'પૂર્વસિદ્ધ' શબ્દ અને ભક્તિનો અર્થ ઉપયોગ નથી. સ્વતંત્રાવિભાવ તેમની મર્યાદાથી નિયત છે, એક જ નિયમ અવિભાવ ઉભયસ્વરૂપ થાય તો સંયોગપ્રવૃત્તિન્યાયના આધારે નિર્ણય સંભવનો. 'વા' એ અપાદના અર્થમાં છે, અથવા અન્ય કોઈ ઉપાય પણ હોય શકે, પરંતુ તે સર્વથા કરેલા નોંધથી, અન્યથા નહીં.

૨૪. અતઃ આ આરભ્ય છે. પ્રભુનું પ્રાકટ્ય સ્વેચ્છથી થાય અથવા તો ભક્તિ શબ્દથી થાય. અત્યાર ક્ષણમાં પણ મર્યાદામાર્ગીય શાનિષ્ઠિ વા બસેલો તો અસ્તિત્વમાં છે જ, તો પછી અત્યાર સમયે પૂર્વેના ભક્તિનિષ્ઠિ પ્રભુનું સ્વતંત્ર પ્રાકટ્ય અપેક્ષિત છે, કે તેજ પ્રાકટ્યથી પ્રભુ તેના હૃદ સાધન થાય છે એમ સંદેહ થાય તેનો નિર્ણય આચાર્યશ્રી ન્યાયથી કરેલો છે. સંયોગપ્રવૃત્તિન્યાય પ્રમાણે એકજ અવિભાવ ઉભય માર્ગ સંપાદન કરે છે. એકત્રિનિયુક્તનો અન્યત્ર ઉપયોગ થાય નહિ એ સામાન્ય નિયમ આદિ' શબ્દ પડતો નથી; કારણ કે પ્રભુ અતઃ એકજ પ્રાકટ્યથી ઉભય માર્ગ સંયોગપ્રવૃત્તિન્યાયને અનુસરીને કરે છે. શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતામાંથી દ્વિતીયી આ સ્પષ્ટ કરે છે. અર્થમાં પર્ણમયી શુદ્ધ ઉપયોગમાં આવે છે. આ પર્ણની શુદ્ધ વચ્ચે થયેલા વસ્તુ નિર્મિત છે, છતાં તે પર્ણમયીત્વના શુદ્ધ ઉપયોગથી પાપમોહનો અવગ્રાહ્ય સંપાદન કરે છે, પણ દૂર કરવાને પર્ણની મિત્ર શુદ્ધ કરવી પડતી નથી તેમ અતઃ પણ ભૂમિ વગેરેના ક્ષેત્ર દૂર કરવાને નિષિષ્ટે અથડા પ્રાકટ્ય તે તે ભક્તિયોગમાં તે તે હૃદસાધક થાય છે તેથી પુણ્ય અવિભાવની અપેક્ષા નથી. આદિ' આ શબ્દ આત્મા તેવું. પુષ્ટિ અને મર્યાદાના ભેદથી દ્વિવિધ ભક્તિનું રક્ષણાત્મક સર્વ શક્તિપૂર્વક અત્યર્થ પૂર્ણ એક જ સ્વરૂપથી થઈ શકે એમ છે, તો પણ ત્યાં કેવલ મર્યાદા માર્ગનું સ્થાપન કરવાને અવિર્ભૂત અથડા સ્વરૂપ પુલિભાગીય ભક્તિનું છદ્મ પૂરવું કરવું નથી, તેમ કેવલ પુલિભાગીય પ્રાકટ્ય મર્યાદા બહુનું કરવું નથી. આટલું જ દર્શનરૂપમાં નિવાસ કરતા કાવિશિના મનોરથનું પૂરું કૃતિભેદ મર્યાદાનંદ ન કરવું, શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાને તેમ પ્રકારે મર્યાદાના મનોરથ સરથ ન કર્યા, કારણ કે તેઓનો પુલિભાગીય અધિકાર ન હતો. અમાડી આજ પ્રકારે મર્યાદા રક્ષણમાં પ્રવૃત્તિન્યાયી લીલા કરીને તે ભક્તિને તે સ્વરૂપ પૂરવું રક્ષણ કરવું છે. આ પ્રકારે વચ્ચે એક જ પ્રાકટ્યથી દ્વિવિધ પ્રકારનું હૃદ ન્યાયસિદ્ધ છે તથાપિ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાને એ અભિપ્રેત નથી. ન્યાયનું ઉદાહરણ તો પ્રભુ સ્વતંત્ર હોવાથી કલ્પિત અન્યથા પણ કરે તેનું ચાલન કરવાને સમજવું. અર્થાત્ 'પૂર્ણ' પ્રાકટ્ય સર્વ માર્ગ કરવાને સમર્થ છે, મર્યાદા, પુલિભાગી કરવાને સમર્થ છે, છતાં પુલિપ્રાકટ્યથી પુલિભાગી કરે છે, ને મર્યાદાપ્રાકટ્યથી મર્યાદા લીલા કરે છે. મર્યાદાભક્તિના મનોરથ પૂર્ણ કરવાને ચામત્સરૂપ પ્રકટ થાય છે, પુલિભાગીય મનોરથ પૂર્ણ કરવાને રસાત્મક હૃદ સ્વરૂપે પ્રકટ થાય છે. આ આમાન્ય નિયમ છે, પરંતુ કૃષ્ણાવતારમાં પણ વિદિત શાનભક્તિવાળા જનોને વારંવાર અન્ય સ્વતંત્ર પ્રાકટ્યથી અપેક્ષા નથી, કારણ કે આજ સ્વરૂપથી પણ તે માર્ગ કરવાને પ્રભુ સર્વ સમર્થ છે. આ સર્વ ચલન કરવાને આચાર્યશ્રી સંયોગપ્રવૃત્તિન્યાય ચોક્કસ છે.

૨૫. ઉપાસ્ય સ્વરૂપ નો સાર્વજિક ન હોય તો તેની ભાવના પણ તદુપાધિકરૂપ હોવાથી, એ ભાવના સર્વથા ન રહે ત્યારે અતઃ દેવાન્તરના સ્મરણથી, તે પુરુષને તત્ત્વેય સામુદાય થાય; અર્થાત્ ભગવત્સંબંધ મને તે પ્રકારનો હોય પરંતુ તે નિસ્તંત્ર જ નોંધાય.

અન્યે જે મતિ તે મતિ. એ રીતે અન્ય યૌવના પ્રાપ્ત થાય, કર્માધીનતાને લીધે અન્યે બનવાનું સ્મરણ ન થાય, કારણ કે અન્યની આશ્રય બનવાનું પ્રયત્નના વિરોધી છે. મારે જે નિત્ય જેથી ધારણ કરે છે તેથીજ તન્મયતા જ પ્રાપ્ત કરે છે. કામાદિ કરવામાં દુઃખાન્તરથી અભિભવ થતા નિત્ય કરણ કેમ સંભવે ત્યાં કહે છે; બનવાનું સર્વ દુઃખના હર્તા છે, તેની ભાવના નિત્ય થતા જગત જ તદાત્મક રહે છે. દલિત જ કામથી અનુરક્ત તે પછી આત્મા કોણ? મારે સર્વત્ર બનવાનું આવેશથી તેથી તદાત્મક જ થાય છે. 'જીવમાં અન્તઃકરણમાં, પ્રાણમાં, ઇન્દ્રિય અને'દેહમાં, વિષયોમાં, ગુહમાં, અર્થમાં, પુત્રાદિમાં હરિ અવિષ્ટ છે તેથી તેવી ભાવના કરવી, જેથી જેમ જ્ઞાનમાં પૂર્વ પ્રયત્નનો સ્વ થાય છે. તેમ કામ કોષાદિથી પણ થાય. ૧૬.

વધી પ્રથમ જ ગ્રાપીયો મુક્તરૂપે થતાં એમાં શું આશ્ચર્ય, બહુ જ અગાડી મુક્ત થશે, તે કહે છે:—

ન ચૈવં વિસ્મયઃ કાર્યો ભવતા ભગવત્યજે ।

યોગેશ્વરેશ્વરે કૃષ્ણે યત્ પૃથ્વીમુચ્યતે ॥ ૧૬ ॥

સ્તોત્રાર્થ:—જેનાથી આ મુક્ત થાય છે તે અજ્ઞ, યોગેશ્વરના હૃદયે કૃષ્ણમાં અણે વિસ્મય આમ ન કરેલ. ૧૬.

આમ અસંભવનારૂપ વિસ્મય ન કરેલ. અસંભવિત પુલ્કિતાશ્મિને અન્યથા સ્ફુરે એ નિશ્ચય છે. કારણ કે બનવાનું જે કાંઈ જ્ઞાનાદિ મોક્ષનાં ઉપાયોની છે

૨૬. ભાવનાવિષયના સ્વભાવથી દુઃખનું જ્ઞાન થતું નથી.

૨૭. પ્રજ્ઞની નિત્ય ભાવનાથી જગત્ પણ તદાત્મક સ્ફુરે છે, બહુ જ તન્મય થઈ જાય છે, કારણ કે બનવાનું આવેશ સર્વત્ર થયે છે. અતિવિશાદ બનવાનું આવેશમાં દેહ ઇન્દ્રિય પ્રાણ અન્તઃકરણ અને જીવમાં સર્વત્ર બનવાનું આવેશ થતાં, એ સર્વમાં બનવત્સૂતિ થતાં, તત્સંબંધીઓમાં પણ બનવાનું થાય છે. કામાદિ છ વડે જ્યાં બનવત્સૂતિ થાય ત્યાં ગ્રાપ્યધીમાં દલિત કામથી અનુરક્ત છે. એ હેતુથી જગત્ તે સમયે તદાત્મક સ્ફુરે છે, તે પછી સ્વ આત્મા તદાત્મક થાય તેમાં શું આશ્ચર્ય? જે અત્મા સ્વમાં બનવાનું પ્રવિષ્ટ છે તે બનવત્ત્વની સૂતિથી તદાત્મક થાય છે. ઠસનાં દૃષ્ટાન્તમાં આ સિદ્ધ છે. 'તિષ્ઠન્ મુક્તાનઃ પર્યટન્ મહીમ્' શ્લોક જુઓ.

૨૮. તેવી, આવે મોઢ થવાને કામ કોષાદિથી પણ નિત્ય ભાવના કરવાથી, જીવમાં અન્તઃકરણમાં, પ્રાણમાં, ઇન્દ્રિયદેહમાં, વિષયોમાં, ગુહમાં, અર્થમાં, પુત્રાદિમાં સર્વત્ર હરિ અવિષ્ટિ કોષાદિ સર્વમાં તદાત્મક થતાં અભિભવ જગત્ તદાત્મક સ્ફુરે છે, અને પરિણામ એ આવે છે કે જેમ અસંભવ થવાથી પ્રયત્નસય થાય છે, તેમ કામકોષાદિથી પણ પ્રયત્ન સય થાય છે.

૨૯. ગ્રાપીયો જેમ કૃષ્ણાવતારમાં સાક્ષાત્ બનવત્સંજ્ઞાથી મુક્ત થતાં, તેમ મીઠાનાવતારમાં તદાત્મક બનવત્સંજ્ઞા સિદ્ધ થવાથી જીવ મુક્ત થાય છે એ નિઃસંશય છે કારણ કે કામ પ્રાપ્ત્ય નિજજનોના પરમ કર્માણુના અર્થે જ છે. બનવત્સંજ્ઞા જ પ્રધાનસાધન છે, અન્યસંજ્ઞા નહિ એ વાતપર વિસ્મરણ ન જોઈએ.

તે સર્વ ભગવાનમાં છે. એ જ્ઞાન વિના મોક્ષ નહિ થાય એમ જાણ્યો તે જ્ઞાન સિદ્ધ હોવાથી તે જ્ઞુ દાન કરશે. વધી, જન્ય સદેહ-જ્ઞુ કરે કારણ કે તેણે ભગવાનના માધાત્મ્યનું દર્શન કર્યું નથી, પરન્તુ આપે તે જાન કરવો, કારણકે મર્મમાં જ ભગવન્માદા-ત્મ્યનું દર્શન કર્યું છે. વધી, નિર્દોષમાં સર્વ સંભવે છે. તેમાં દોષેણું મંત્ર જન્ય છે, તેના જન્યના આભાવમાં દોષનો જ્ઞુ અભાવ છે. આથી ભગવાન જન્ય-માદા હોવાથી નિર્દોષ છે. જન્ય સર્વ જન્યે છે, તેમનાથી તેમની સુક્તિ સંભવતી નથી, કારણ કે ઉભય દોષમાં તત્ત્વ છે. વધી જે સાધનવર છે તે મુક્ત થાય છે; ત્યાં સાધન મન છે, તે સર્વ પ્રકારે નિષ્પત્તિ, દોષ-ત્ત્વરે, જાણું મન ચેતનથી થાય છે. તે ચેતનના નિવાસક ભગવાન જ છે. વધારે જન્યનો જ્ઞુ મોક્ષ થાય તે ભગવદ્વિભાગથી જ થાય; કારણ કે યોગાદિ સાધનો ભગવદ્વિભાગને આધીન છે. વધી, સદાનન્દ ભગવાન દ્વારે છે. જે કાલ મુક્ત થાય છે તે એને જ પ્રાપ્ત કરશે. જામ હોવાથી સાધનોથી જ્ઞુ અવ જ પ્રાપ્ત છે. તે જ ભગવાન જન્ય સ્વયં સંજન્યાય છે, મારે કાંઈજ્ઞુ જન્યપન્ન નથી. વધી, આ પરિસ્થિતિને સર્વ જન્ય જેનાથી વિરોધ સુક્તિ પ્રાપ્ત કરશે. મીશુક આવનાથી મોક્ષમાં સ્થિત થઈને રહે છે, અથવા જ્ઞાનદશિયા. સાક્ષાત્ અથવા પરસ્પરથી સર્વને જ મોક્ષનું જ્ઞાન કરશે એમ જાણી, બિહાર સંજન્યા પ્રથમ અધ્યાયના ૧, ૩, 'સ્વાસ્મર્યા' એમ બે શ્લોકથી.

આ પ્રાંત-મહો-સ્વસ્થ કરવામાં તેમના સીધરૂઠ તથા મંદરૂઠ શોધવાની આવશ્યકતા છે. સીધરૂઠ અને મંદરૂઠ શોધવા મારે સીધરૂઠ અને મંદરૂઠની બંને દોષથી વીજ, સીધરૂઠ અને મંદરૂઠ આપેલા છે.

આચાર્યશ્રીની જન્મકુંડલી.

મૌમાર્કીગ્યાપિદીનમધ્યમરવિઃ સ્યાત્સ્વાયુર્ધેદ્રં હુ તત્ । વિઙ્મુન્મોરુક્તમ્ ॥૬॥

મધ્યમ રવિમાંથી મધ્યમ મંજળ-યનિ અને મુરને જાદ કરવાથી તેમના બેરૂઠે જન્યને મંજળ, યનિ અને મુરના પ્રથમ સીધરૂઠ આપે છે. મુખ અને મુરના પ્રથમ સીધ-રૂઠ પહેલાં (મધ્યમક શોધતી વખતે જ) શોધેલાં છે. આ પ્રમાણે પાંચે મંજળ પ્રથમ સીધરૂઠ મળી આવશે. આપણે પ્રથમ એક જ મંજળનો ઘાનરો લઈએ, પછી બીજા જામ મહો એક સાથે લઈશું.

૦-૦-૧-૩૧ મધ્યમ રવિ (૪. ૪૪) તેમાંથી

૧-૧૩-૩૬-૪૬ મધ્યમ મંજળ (૪. ૪૪) જાદ કરતા

-૪-૧૬-૨૧-૪૫ મંજળનું પ્રથમ સીધરૂઠ.

૩૦૦. સ્વમૂર્ત્યાઃ છોકસાંવળ્યનિર્મુક્ત્યાલોચનં તૃણામ્ ।

ગીર્મિઃ વાઃ સ્મરતાં ચિત્તં પદૈઃ તાનીસતાં ક્રિયાઃ ॥ ૧૧-૧-૬. મા.

માનિષ્ઠ્યં ફીર્તિં મુશ્લોકાં વિવત્સ્ય હ્રજ્જસાનુ ક્રો ।

તપોઽન્યા તરિપ્યન્તીત્યગાત્ સ્વં પદમીશ્વરમ્ ॥ ૧૧-૧-૭. મા.

શ્રીકૃષ્ણાર્પણમસ્તુ ॥

આ પાંચ મહો સ્પષ્ટ કરવાની રીત નીચે પ્રમાણે—

પ્રાચ્યધ્યયમે ચલફલસ્ય લલં વિદધ્યાત્ ।

તસ્માન્ન માન્દમસ્તિલં વિદધીત મધ્યે ॥

પ્રાક્ષેન્દ્રકેઽપિ ચ વિલોમમતઃ શ્રીઘં ।

સર્વં ચ તત્ર વિદધીત મધેત્સ્ફુટોઽસૌ ॥ ૧૦ ॥

પ્રથમ શીઘર્કે પરથી શીઘ્રશ્ચ શીઘ્રી તેનું અર્થ કરવું અને આ અર્થનો મધ્યમ-
મહત્ત્વ સંસ્કાર કરવો. (એટલે કે પરથી મેધથી આરંભી છે રાશિમાં હોય તો ધન કરવું, અને
તુલ્યાથી આરંભી છે રાશિમાં હોય તો નાશ કરવું). એ પ્રમાણે સંસ્કાર કરવાથી જે આવે
તે ઉપરથી મંદકેન્દ્ર મદી તે ઉપરથી મંદશ્ચ શીઘ્રવું, અને જે મંદશ્ચ આવે તેનો મધ્યમ-
મહત્ત્વ સંસ્કાર કરવો. (એમ કરવાથી મંદ સ્પષ્ટમહ થાય છે.) પ્રથમ શીઘર્કમાં આ મંદશ્ચ
વિશેષ કરવો, એટલે ધન હોય તો બાદ કરવું અને નાશ હોય તો ઉમેરવું. (એમ કરવાથી
દ્વિતીયશીઘર્કે થાય છે,) આ દ્વિતીયશીઘર્કે પરથી ફરી શીઘ્રશ્ચ શીઘ્રી, અને આ આખા
શીઘ્રશ્ચનો મંદસ્પષ્ટ મહત્ત્વ સંસ્કાર કરવો આમ કરવાથી સ્પષ્ટ મહ થાય છે. ॥ ૧૦ ॥

મંજુળું પ્રથમ શીઘર્કે ૫-૧૬-૨૧-૪૫ આવે છે. આ શીઘર્કે ઉપરથી શીઘ્રશ્ચ
શીઘ્રી જેમણે શીઘ્રશ્ચ શીઘ્રવાની રીત નીચે પ્રમાણે—

इदं रसोर्ध्वमिनमाच्छुद्धं तदंशा दिनैः । मक्ताः स्वादिफलं क्रमादिहगतं-

फोऽसौ सपञ्चर्षा इतादृशेपाद्गणकुलग्विहीनयुगयं दिग्बलवाचं फलम् ॥ ६ ॥

શીઘર્કે જે છે રાશિથી અધિક હોય તો તેને બાર રાશિમાંથી બાદ કરવું, ૫થી
તેના અંક કરવા, અને અંકને પંદરથી ભાજવા. ભાજાકરના જે પૂર્ણાંક આવે તે અંક
શીઘ્રશ્ચના કોઠામાં જોવો. તે અંક નીચે તે મહત્ત્વ જે શીઘ્રાંક હોય તે લેવો. તેની પછીનો
જે શીઘ્રાંક હોય તેનું અને આ શીઘ્રાંકનું અંતર માલું, અને આ અંતરથી ભાજાકર કરતાં
જે રોય રહેલ હોય તેને ગુણવા. આ ગુણાકારને પંદરથી ભાજતાં જે ફલ આવે તે પછીનો
શીઘ્રાંક પહેલાના શીઘ્રાંક કરતાં વધારે હોય તો પહેલાના શીઘ્રાંક કરતાં વધારે હોય તો
પહેલાના શીઘ્રાંકમાં ઉમેરવું, અને જો હોય તો પહેલાના શીઘ્રાંકમાંથી બાદ કરવું આમ
કરવાથી જે ફલ આવે તેને દસથી ભાજવાથી અંકમાં શીઘ્રશ્ચ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬ ॥

મંજુળું પ્રથમ શીઘર્કે ૫-૧૬-૨૧-૪૫ આ છે રાશિથી જાણું છે. તેના અંક
કરતાં ૧૬૬-૨૧-૪૫ આવે છે. આને પંદરથી ભાજતાં ૧૧ પૂર્ણાંક આવે છે, અને
૧-૨૧-૪૫ રોય રહે છે. શીઘ્રાંકના કોઠામાં ૧૧ ના અંક નીચે મંજુળો શીઘ્રાંક
૨૪૬ છે. તેની પછીનો શીઘ્રાંક ૦ છે. જે શીઘ્રાંકનો અંતર ૨૪૬ છે. રોય ૧-૨૧-૪૫
તે આ અંતર ૨૪૬ થી ગુણતાં, ૩૩૬-૧૫-૪૫ આવે છે. આ ગુણાકારને પંદરથી
ભાજતાં ૨૨-૩૭-૩ આવે છે. પછીનો શીઘ્રાંક ૦ પ્રથમના શીઘ્રાંક ૨૪૬ થી જોડો
હોવાથી આ ફલ ૨૨-૩૭-૩ પ્રથમના શીઘ્રાંક ૨૪૬ માંથી બાદ કરતાં ૨૨૧-૨૨-૫૭
આવે છે. આને દસથી ભાજતાં અંકમાં ૨૨-૩૮-૧૮ શીઘ્રશ્ચ આવ્યું.

આ શીઘ્રશ્ચનું અર્થ ૧૧-૧૮-૫ થયું.

મધ્યમ મંજુળું ૬-૧૩-૩૬-૪૬ (૫. ૫૪) માં આવેલો સંસ્કાર કરવો. પ્રથમ શીઘ્ર-
ર્કે ૫-૧૬-૨૧-૪૫ કન્યા રાશિનું એટલે મેધથી આરંભી છે રાશિની અંદરનું હોવાથી

આ મધ્યમ મંજુમાં ઉમેરવું.

૬-૧૩-૩૬-૪૬ મધ્યમ મંજુ.

૧૧-૧૯-૫ પ્રથમ સીધાસ્વાર્થ.

૬-૨૪-૫૮-૫૫ પ્રથમ સીધાસ્વાર્થ સંસ્કૃત આના પંદરી મંદસ્થ શોધવાનું છે. મંદસ્થ શોધવા પ્રથમ મંદકેંદ્ર શોધક

શુદ્ધોઽઽઽવાદ્રિપદમિ નાગચૃહતઃ સ્પાન્મંદકેંદ્રં કુજાત્ ॥

મંજુશ્રી આરંભી થયે મહત્તા મદિય્ય અનુક્રમે ચાર, સાત, ૭, ત્રણ, અને આઠ સહિ છે. તેમાંથી પ્રથમ સીધાસ્વાર્થ સંસ્કૃત આઠ કરવાથી મંદકેંદ્ર થાય છે.

૪-૦-૦-૦ મંજુશ્રી મદિય્ય

૬-૨૪-૫૮-૫૫ પ્રથમ સીધાસ્વાર્થ સંસ્કૃત મંજુ

૬-૫-૧-૫ મંદકેંદ્ર આના પંદરી મંદસ્થ શોધીને મંદસ્થ શોધવાની રીતઃ-

મુદુકેંદ્રમુજાન્નકા દિનાસાઃ ફલમંકમ્મગતસ્વદ્નિવૈષ્યઃ ।

પરિશેષપતો દિનાસિયુકો વશમક્તઃ ફલમંશકાદિ માંવમ્ ॥

મંદકેંદ્રની શુભતા અંગેને પંદરી આજ્ઞા-આજ્ઞામર કરતાં જે પૂર્ણાંક આવે તે અંક નીચેના મંદસ્થના ક્રમાંમાંથી તે મહત્તા મંદકે લેવા આ મંદકેને તેની પછીના મંદકેમાંથી આઠ કરતાં જે આવે તેને આજ્ઞામર કરતાં જે સૈય રહેલ હોય તેમાંથી શુભતા આ શુભાકારને પંદરી આજ્ઞા જે રહ્યું આવે તે પ્રથમના મંદકેમાં ઉમેરવું. આ પ્રમાણે કરવાથી છે જે આવે તેને દરથી આજ્ઞાથી અંકાદિ મંદસ્થ પ્રાપ્ત થાય છે. ॥ ૬ ॥

૬-૫-૧-૫ મંજુશ્રી મંદકેંદ્ર

૬-૨૪-૫૮-૫૫ મંદકેંદ્રની શુભ (પ. ૫૦)

૮૪-૫૮-૫૫ શુભતા અંગે. અને પંદરી આજ્ઞા પૂર્ણાંક ૫ અને સૈય ૬-૫૮-૫૫

પૂર્ણાંક ૫ નીચેના મંજુનો મંદકે ક્રમાંમાં ૧૨૪ છે. પછીના મંદકે ૧૩૦ તેમાંથી આ મંદકે ૧૨૪ આઠ કરતાં ૬ આજ્ઞા તેને સૈય ૬-૫૮-૫૫ થી શુભતા ૫૬-૫૩-૩૦ અંગે. તેને પંદરી આજ્ઞા ૩-૫૬-૩૪ આવે છે. તેને પ્રથમના સીધાંક ૧૨૪ માં ઉમેરતાં ૧૨૭-૫૬-૩૪ આજ્ઞા. અને દરથી આજ્ઞા ૧૨-૪૭-૫૭ અંકાદિ મંદસ્થ થયું. મંદકેંદ્ર ૬-૫-૧-૫ માર સિદ્ધિ હોવાથી આ મંદસ્થ ત્રણ છે.

તેથી મધ્યમ મંજુ ૬-૧૩-૩૬-૪૬ (પ. ૫૪) માંથી આઠ કરતાં ૬-૮-૫૧-૪૬ મંદ ૨૫૮ મંજુ થયે.

૫-૧૬-૨૧-૪૫ મંજુશ્રી પ્રથમ સીધાંકેંદ્ર

૧૨-૪૭-૫૭ મંદસ્થ ત્રણ હોવાથી વિભાગ કરી ઉમેરવા

૫-૨૬-૬-૪૨ દ્વિતીય સીધાંકેંદ્ર થયું. આ પંદરી રી સીધાંક પ્રથમની પેઠેજ મંદસ્થ. આ કેંદ્ર ત્રણ ૭ સિદ્ધિની નીચે છે.

૧૭૬-૬-૪૨ અંગે થવા તેને પંદરી આજ્ઞા ૧૧ પૂર્ણાંક આજ્ઞા અને ૧૪-૬-૪૨ સૈય રહ્યા ૧૧ અંક નીચેના સીધાંકના ક્રમાંમાંથી મંજુનો સીધાંક ૨૪૪ લીધા તેની પછીના સીધાંક ૦ છે. એવું અંતર ૨૪૪ તેને સૈય

૧૪-૯-૪૨ થી મુસ્તા ૩૫૨૬-૧૫-૧૮ આવે છે. તેને પંદરથી બામતા
૨૩૫-૫-૧ બાબા પછીના સીધાંક ૦ પ્રથમના સીધાંક ૨૪૬ થી ન્યૂન
હોવાથી ૨૪૬ માંથી ૨૩૫-૫-૧ જાણ કરી, તો ૧૩-૫૪-૧૬ આવ્યા.
તેને દસથી બામતા ૧-૨૩-૩૦ અંકાદિ સીધાંક આવ્યું. દ્વિતીય સીધા
કેન્દ્ર ૫-૨૬-૬-૪૨ ક-પારાસિયું એટલે એવથી અક્ષરની છે ત્રાસિની
અન્તર હોવાથી આ સીધાંક ધન થયું. તેથી મંત્રપદ મંગલમાં આ
સીધાંક ઉમેરવાથી ૨૫૯ મંગલ થાય છે.

૧-૦-૫૧-૪૬ મંત્રપદ મંગલ

૧-૨૩-૩૦ દ્વિતીય સીધાંક

૬-૨-૧૫-૧૬ ૨૫૯ મંગલ

આ પ્રમાણે મંગલ, ગુરુ, ગુરુ, શુક્ર અને ચનિ એ પાંચે મહા સ્પષ્ટ થાય છે; પરંતુ
શુક્ર અને મંગલ સ્પષ્ટ કરતાં દ્વિતીય સીધાંકેના અંકને પંદરથી બામતા ૧૧ પુરુષે આવે
નવા હોય અને છેલ્લા સીધાંક હોવાની જરૂર પડતી હોય એટલે દ્વિતીય સીધાંકેના અંક
૧૬૫ કરતાં અધિક હોય ત્યારે આવે રીતે કરેલા સ્પષ્ટ મહા જરાજર મળતા નથી અને
તેમાં વિશેષ સંસ્કાર કરવાની જરૂર રહે છે. જ્યાં મંગલ સ્પષ્ટ કરતાં દ્વિતીય સીધાંકેના
૧૬૫ અંકથી વધારે ૧૭૮ અંક આવે છે. તેથી આપણે સ્પષ્ટ મંગલ કરે તેમાં આ
વિશેષ સંસ્કાર કરવાની જરૂર છે.

શુક્રારાપોષલમવોન્ત્યગતો યદાક્ષઃ ।

શેપાંશકાથ પતિતાઃ પૃથગસ મૂન્યઃ ॥

યેઽસ્ત્યા મૃગોશ્ચિ વિદ્યતા અસૃજોઽસમક્તાઃ ।

દેયાઃ સ્વશીઘ્રફલવત્સ્ફુટયોઃ સ્ફુટૈ તૌ ॥૧૩॥

આની રીતે જ્યારે શુક્ર અને મંગલ સ્પષ્ટ કરતાં દ્વિતીય સીધાંકેના અંક વધારે
હોય અને છેલ્લા સીધાંકની જરૂર પડે ત્યારે જે અંક શેષ રહેલ હોય તેને ૧૫ માંથી
ભાગ કરવા, અને પ્રથમના શેષ અંક, અથવા અન્ય નાદ બાધીના અંક એમાંથી જે
ન્યૂન હોય તે હેવા શુક્ર સ્પષ્ટ કરતાં હોય તે તો તેને ૩ થી બામતા અને મંગલ સ્પષ્ટ
કરતાં હોય તે તો તેને પાંચથી બામતા, અને બામતાર આવે તેના સીધાંક પે સ્પષ્ટ
કરેલા મહામાં સંસ્કાર કરવાથી મહા જરાજર સ્પષ્ટ થાય છે. ॥ ૧૩ ॥

અર્ધિ દ્વિતીયસીધાંકના અંક ૧૭૮-૬-૪૨ છે ને ૧૫ થી બામતા શેષ ૧૪-૯-૪૨
રહે છે. તેને ૧૫ માંથી ભાગ કરતાં ૦-૫૦-૧૮ રહે છે. એમાં ૦-૫૦-૧૮ ન્યૂન હોવાથી
તે સીધા, અને મંગલ સ્પષ્ટ કરતાં હોવાથી તેને પાંચથી બામતા એમ કરતાં ૦-૧૦-૪
આવે છે. સીધાંક ધન હોવાથી સ્પષ્ટ મંગલ ૬-૧-૪૭-૩૬ થી આ રસ ઉમેરતાં ૧-૨-
૨૫-૨૩ જરાજર સ્પષ્ટ મંગલ આવે છે.

આ પ્રમાણે મંગલ ગુરુ, ગુરુ, શુક્ર અને ચનિ એ પાંચે મહા સ્પષ્ટ થાય છે. આ
પાંચે મહા સાથે સાથે સ્પષ્ટ કરીએ. મધ્યમગુરુ અને મધ્યમ શુક્ર મધ્યમરવિ નેટલાજ છે.
આ ગણેની મધ્યમગતિ ૫૯-૮ સમાન હોવાથી મધ્યમમહા જણ સમાન છે. મધ્યમમહા
સોધતાં (૫-૫૪) ગુરુકેન્દ્ર અને શુક્રકેન્દ્ર રીધેલા છે. તે ગુરુ અને શુક્રના પ્રથમ સીધા-
કેન્દ્ર છે. પનામરમાં આ પાંચે મહા એક સાથે સ્પષ્ટ કરીએ.

मोहोना नाम.
मभम भटो. (प. ५४)

मभम रवि.

मोपी भभ, मुह यनि न्नाड
इत्तो प्रभम सीमकेड; मुहकेड,
मुहकेड,

७ सकिपी न्नाडिड होम ते
नार सकिपी न्नाड इत्तो
प्रभम सीमकेड; न्नाड
मभम मभम सरेभर इत्तो
सीमकेडि सरेभर.

मभम.

मोपी सीमकेडि सरेभर न्नाड
मभम.

मभमकेडि मुह.

मभम.

मभम, मभम सरेभर इत्तो
मभमकेडि.

प्रभम सीमकेडि मभमकेडि
विभम इत्तो द्वितीय सीमकेडि
७ सीमकेडि न्नाडिड होम ते
नार सीमकेडि न्नाड, इत्तो.
द्वितीय सीमकेडि.

मभ सरेभर सरेभर इत्तो
सरेभरकेडि.

मभमकेडि विभम सरेभर.
मभमकेडि सरेभर भटो...

मभम.
१-१३-३६-४६

०-०-१-३१

५-१५-२१-४५

५-१५-२१-४५

५-१५-२१-४५

५-२४-४८-४५

४-०-०-०-०

८-५-१-५

२-२४-४८-४५

१२-४७-४७

५-०-४१-४८

५-२८-६-४२

५-२८-६-४२

५-२८-३०

५-२८-१५-१६

५-२८-१५-२३

सुध.
०-०-१-३१
(रवि प्रभाषिण)

५-१२-३२-१६ ४.४४

५-१२-३२-१६

५-१६-२६

०-४-२-०

७-०-०-०-०

५-२४-४८-०

०-२४-४८-०

३-१-४१-२६

११-२८-१०-२

५-१४-२३-४८

५-१४-२३-४८

५-१४-२३-४८

सुध.
०-१८-२५-२०
(रवि प्रभाषिण)

११-११-३१-२६

०-१८-२३-३१

५-१-२६-४५

०-११-४५-७

५-०-०-०-०

५-१३-४-४३

०-१५-४५-७

५-१-३३-४६

०-१६-४६-१

११-१०-२-३०

०-१६-४७-३०

५-३-१३-३८

सुध.
०-०-१-३१
(रवि प्रभाषिण)

४-१८-२५-२०

४-१८-२५-२०

५-२२-४०-४१

०-२२-४२-१२

३-०-०-०-०

२-७-७-७-४८

२-७-७-७-४८

५-२५-४१

०-१-२८-२२

४-१५-४८-२६

४-१५-४८-२६

५-१५-४८-२६

सुध.
४-१२-४१-११

०-०-१-३१

७-१७-२०-२०

४-१२-३६-४०

०-२-१८-४५

४-१०-२२-२६

८-०-०-०-०

३-१६-३७-३४

२-१०-२२-२६

५-२१-४८

४-२१-११-२८

५-१७-१२-४२

४-१७-१२-४२

આ પ્રમાણે ઇષ્ટજનના મંબળ, છુધ, ગુર, શુક અને શનિ સ્પષ્ટ કરી, હવે તેઓની તે સમયે સ્પષ્ટ અતિ દેખી હતી તે જોઈએ.

મંદ સ્પષ્ટ અતિ શોધવાની રીત:—

માન્દાકાંતિરમાર્કય સ્મરુક્ષ્ણાં મક્તં વાળનો શરેઃ સ્વાયેઃ ।

વિદ્યુર્મ્વોદિહતેષુ માજિતં તદ્વાત્માન્વદિતૌ મૃદુસ્ફુટા સા ॥ ૧૧ ॥

આ મંદો સ્પષ્ટ કરતી વખતે મંદસ્થ કાદેહુ છે. તે મંદસ્થ કાદેહુમાં મંદોદ્રતી છુબના અંશને ૧૫ થી જામતાં જામાકાર આવે તે જાંક નીચેના અને તેની પછીના એ બે મંદોકનો ઉપયોગ કર્યો હતો. એ બે મંદોમિત્ર અંતર લેવું લેવું. શનિ મંમથ અને ગુરના મંદોમિત્રના અંતરને અનુક્રમે ૭૫, ૫ અને ૩૦ થી જામવાથી અને છુધ તથા શુકના મંદોકનો અંતરને ૬ થી ગુણવાથી ક્યાદિ ને ૧૪ આવે તેના એ મંદોની મધ્યમ અતિમાં સંસ્કાર કરવો. ક્યારે મંદોદ્ર કઈથી આરંભી છે શકિમાં હોય તો એ ૧૪ મધ્યમ અતિમાં લેવેલું, અને મંદોથી આરંભી છે શકિમાં હોય તો તેમાંથી આવે કરવું. અમ કરવાથી મંદસ્પષ્ટ અતિ થાય છે.

મંદો.	મંબળ.	છુધ.	ગુર.	શુક.	શનિ.
મંદોદ્રતી છુબના અંશ	૮૪	૨૫	૧૬	૬૭	૭૦
મંદોમિત્ર અંતર ૫.૨૧૧	૧	૬	૧૮	૧	૧૨
અતિશય.	૧-૧૨	× ૩-૩૬	× ૦-૨૬	૦-૨૪	× ૦-૧૦
મધ્યમઅતિ ૫. ૧૩	૩૧-૨૬	૫૬-૮	૫-૦	૫૪-૮	૨-૦
મંદસ્પષ્ટઅતિ.	૩૦-૧૪	૬૨-૪૪	૫-૨૬	૫૮-૪૪	૨-૧૦

આ પ્રમાણે મંદસ્પષ્ટઅતિ શોધી હવે અતિનું શીખ્રશ્ચ શોધાએ. (અતિનું) શીખ્રશ્ચ શોધવાની રીત:—

મૌમાષલાંકવિચરં સરહત્સ્વવાળાંશાદ્યં પ્રિહત્કૃતહતં દ્વિગુણાસમક્તમ્ ।

તદ્વાદીન ચુકસપચયે હુ મૃદુસ્ફુટા સ્પાત્ સ્પષ્ટાઽય ચેદ્મહુ ક્રુણાત્પતિતા હુ વક્રા ૧.૨

ઉપર જેમ મંદોમિત્ર અંતર હતું તેમજ આદિ દ્વિતીય-શીખ્રશ્ચ શોધવાની વખતે ૬૫.

ચોમલાં આવેલાં સીમાક્ષિતું બાંતરે હેવું. મંજલ વિરેનાં આ બાંતરને અનુક્રમે ૬, ૬, ૬, ૬ અને ૬ થી શુભરૂપ ને કલાદિ ૬૯ આવે તેના મંજલપદ અંતિમાં સરકાર કરવા બેઠે પ્રથમનો સીમાક પછીના સીમાક કરતાં બાજે હોય તો તે ૬૯ મંજલપદઅંતિમાં ઉમેરવું અને પ્રથમનો સીમાક પછીના સીમાકથી વધારે હોય તો તેને મંજલપદઅંતિમાંથી બાદ કરવું. ૬૯ નાંજુ હોય અને અંતિ અવવા મંજલપદઅંતિ તેનાંથી ન્યૂન હોય તો તે નાંજુ ૬૯માંથી બાદ કરવાથી વધારાવ આવશે. મંજલ, છુપ અને શુકનો ઉમેરો સીમાક આવતો હોય બેઠે દ્વિતીય સીમાક સીમાક્ષિતું તેના બંધ ૧૬૫ અવવા વધારે હોય તો તેને માટે આ નિયમ લાગુ પડતો નથી, જલ્લ શીત્તે નિયમ છે.

મહ.	મંજલ.	છુપ.	શુક.	શુક.	સનિ.
દ્વિતીય સીમાક સીમાક્ષિતું (૧૪૨ હોય તો ૧૨ સહિમાંથી બાદ કરતાં) આવેલ બંધ	૧૦૮	૧૬૪	૧૮	૧૩૬	૧૪૧
સીમાક્ષિતું બાંતર. (૪. ૨૧૧)	૧૧૪ થી વધારે બંધ હોવાથી નિયમ લાગુ નથી.	૧૬૬	૨૨	૧૮	૧૨
અંતિનું સીમાક.		—૦૮—૧૨	× ૭—૨૦	—૪—૩૦	—૪—૪૮
મંજલપદઆવ.		૧૨—૪૪	૪—૨૬	૪૮—૪૪	૨—૧૦
સ્પષ્ટઅંતિ.		—૧૬—૨૮	૧૨—૪૬	૪૪—૧૪	—૨—૩૮

છુપ અને સનિની અંતિ વધે ૪૪.

મંજલનો બંધ ૧૬૫ થી વધારે (૧૦૮) અવવાથી તેને આ નિયમ લાગુ પડશે નહિ. તેથી તેને માટે નિયમ.

કુજશુભસુગુણાં ચેષ્ઠલાંકોઽન્તિમઃસ્પાત્ ।

દસહતપરિષેપાંશા નગાદ્રપપિમક્તાઃ ॥

ફલમિપુદરનેર્યુક્ સમ્પ્રગોમિલ્લિષાયૈઃ

મયતિ ગતિફલં તસ્પ્યાચ્ચદા નૈવ પૂર્વમ્ ॥ ૧૪ ॥

મંજલ, છુપ અને શુકનો દ્વિતીય સીમાક સીમાક્ષિતું વળતે હોવાથી સીમાક આવતો હોય તો બાંકને ૧૫ થી વધારા ને બાંકારી ૬૯ રહે તેને ૧૦ થી છુપી અનુક્રમે ૭, ૭

તે ૩ થી ભાગવા, એટલે મંગળ અથવા બુધનું શીઘ્રગતિફલ શોધતા હોઈએ તો ૭ થી અંવા અને શુક્રનું શોધતા હોઈએ તો ૩ થી ભાગવા અને ક્ષાદિ ને ફલ આવે તેમાં તુલ્યે ૩૫, ૫૭ અને ૫૭ ક્ષા ઉમેરવી. આમ કરવાથી શીઘ્રગતિ ફલ આવશે. પ્રથમની ત લાગુ પડતી નથી.

આપણે મંગળનાજ અંશ ૧૧૫ થી વધારે છે અને તેનુંજ શીઘ્રગતિફલ આ નિયમ માણે શોધવાનું છે.

૧૭૫—૫—૪૨ દિવિયમ્પ્રાકંદ્ર.

૧૪—૫—૪૨ પંક્તિથી ભાગતાં રહેતા અંશાદિ.

૧૪૧—૩૭—૦ દશથી બુધનું

૨૦—૧૭—૫૧ સાતથી ભાગતાં ક્ષાદિજન પ્રતિ વિઘ્ના ૩૦ થી વધારે (૫૧) હોવાથી વિઘ્નામાં ૧ ઉમેરતાં

૨૦—૧૪ તેમાં ૩૫ ઉમેરતાં
૩૫

૫૫—૧૪ અતિફલ મળ્યું.

૩૦—૧૪ મંદગતિ

૨૫—૦ સ્પષ્ટગતિ.

મંગળની ગતિ જલ્પ વધુ થયું.

હવે આપણે સૂર્યાદિ સાથે મંદોની હજી સમયની જાણકારી સ્પષ્ટ સ્થિતિ તથા ગતિ જાણવી. રાહ મધ્યમ આપણે પ્રથમ શોધેલ છે તેજ સ્પષ્ટ છે. તેની ગતિ જલ્પ સંજોગ ક્ષા ૧૧ વિઘ્નાજ હોય છે. કેવુ સઘ રાહથી જરાજર છે સચિતે અંતરે હોય છે અને તેની ગતિ જલ્પ રાહ જોડણીજ હોય છે. તેથી સર્વ મંદો સ્પષ્ટ થયા. તે નીચે પ્રમાણે:—

મંદ.	સૂર્ય.	ચંદ્ર.	બોમ.	બુધ.	શુક્ર.	શનિ.	રાહુ.	કેતુ.
હજી સમયે	૦	૧૦	૬	૦	૦	૧	૪	૧૦
જા મંદમાં.	૨	૬	૨	૭	૧૬	૧૭	૦	૦
સ્થિતિ.	૬	૫૪	૨૫	૧૬	૪૫	૨૦	૧૨	૬
	૫૧	૫૦	૨૩	૫૭	૨૩	૫	૪૨	૧૬
	(૫.૨૦૮)	(૫.૨૧૦)					(૫. ૫૪)	
ગતિ.	૫૮	૭૪૮	૨૫	૧૬	૧૨	૫૪	૨	૩
	૩૬	૫૮	૦	૨૮	૪૬	૧૪	૩૮	૧૧
	(૫.૨૧૦)	(૫.૨૧૦)	વક્ર	વક્ર		વક્ર		

તેથી સંવત ૧૫૪૫ ચાકે ૧૪૦૦ ના મુજબાલી ચૈત્ર વદ ૧૧ ના રોજ રાત્રિની આ પડી ૬ પક્ષ ૪૪ સમયે એટલે સૂર્યોદયથી આરંભી ૩૭ પડી ૩૮ પક્ષ સમયે (જુલિ ૫. ૫૩) ઉપર પ્રમાણે મંદો હતા. સૂર્ય, બુધ અને શુક્ર મેષ રાશિમાં હતા, શુક્ર વૃષભ રાશિમાં હતા, શનિ અને રાહુ સિંહ રાશિમાં હતા, મંગળ મૃગશ રાશિમાં હતા અને ચંદ્ર તથા કેતુ કુંભ રાશિમાં હતા (જુલિ ૫. ૪૨, ૪૩). આ સમયની કુંદલિ બદલતોચ સચિતાજમાં

નીચે પ્રમાણે આપેલી છે.

૧૯			૭		
૨			૧૨		
૧૦	૮	૬	૧૧	૯	૭
૩	૧	૧૧	૪	૨	૧૦
૧૨	૨	૫	૫	૩	૮
૬	૪	૧૦	૮	૬	૪
૧૨	૨	૫	૫	૩	૮
૬	૪	૧૦	૮	૬	૪

આ કુંડલિમાં મંજલ ચોથી બેરહે ૪૬ રાશિમાં મૂકેલો છે, બ્યારે આપણે ઉપર જોઈએ તેમ તે સમયે મંજલ સાતમી બેરહે છઠ્ઠા રાશિમાં હતો. કુંડલિમાં જુદા બ્યારમી બેરહે મીન રાશિમાં મૂકેલ છે, પણ તે સમયે જુદા મેષ રાશિમાં હતો, કુંડલિમાં મુશ ૪૬ રાશિમાં મૂકેલ છે, પણ મુશ તે સમયે મેષ રાશિમાં હતો. મુશની રોજની સામાન્ય અતિ પાંચ કલાની છે બેરહે એક બાંસ દરતાં તેને ૧૨ દિવસ લાગે છે તે એક રાશિ દરતાં તેને ૧ વર્ષ લાગે છે તેથી તેને તેની ખરી સ્થિતિથી ૩ રાશિ દૂર મૂકવામાં આવેલ છે. કુંડલિમાં શુક્ર કુંભ રાશિમાં મૂકેલ છે, પરંતુ શુક્ર તે સમયે જ્યેષ્ઠ રાશિમાં હતો. કુંડલિમાં શનિ જ્યેષ્ઠ રાશિમાં મૂકેલ છે, પણ શનિ તે સમયે સિંહ રાશિમાં હતો, શનિની રોજની સામાન્ય અતિ મે કલાની છે તેથી તેને બાંસ દરતાં એક માસ લાગે છે તે એક રાશિ દરતાં ૩૦ માસ બાંસવા ૨૫ વર્ષ લાગે છે, તેને પણ તેની ખરી સ્થિતિથી ૩ રાશિ દૂર બેરહે તેને દરતાં બા વર્ષ જન્ય બેરહે બંતરે દૂર મૂકવામાં આવેલ છે. માત્ર સૂર્ય ચંદ્ર અને ચાંદ્ર ત્રણ મળે આ કુંડલિમાં તેમની ખરી સ્થિતિમાં મૂકેલા કદી સમય, અને મંજલ, જુદા, મુશ, શુક્ર અને શનિ એ પાંચ મહોને તેમની ખરી સ્થિતિથી ધણે દૂર મૂકેલા છે. તેથી આ કુંડલિ વિશ્વાસપાત્ર નથી. વખત મળવામાં ભ્યોતિશાસ્ત્ર વિશ્વસનીય છે. દરની બાબતમાં તેના ઉપર વિશ્વાસ રાખવો કે નહિ એ બ્યારકર્મથી કદી સમય નહિ, પરંતુ મહોની સ્થિતિના સંબંધમાં બાંસવા અભિવ્યક્તિના સંબંધમાં તે સંપૂર્ણ રીતે વિશ્વાસપાત્ર છે. તેથી મીનચાર્યચરણનું પ્રાકરણ સવત ૧૫૩૪ માં જુલૈયાવી મેષ વસ ૧૧ ના રોજ રાત્રિની ૬ મુદી ૪૪ પહેલું મુદી હોય એમ માનીએ તો આ જુલૈયાવી. સરિસાગરમાં આવેલી કુંડલિ ખોલી છે એમ સ્વીકાર્યો વિના બાંસ અતિ જ નથી, અને જો આ કુંડલિ સાચી છે એમ માનીએ તો મીનચાર્યચરણનું પ્રાકરણ તે સમયે યશુ નથી એમ સ્વીકાર્યો વિના બાંસ અતિ જ નથી. ભ્યોતિશાસ્ત્ર બાંસવા મુદ્દાવિતશાસ્ત્રના બાંસવાનું માર્તંદન્ય પ્રયંક અરીય સમાન જે પ્રમાણ જળદળી સ્કો છે તે તરફ દિશ્યે પણ નહિ કરતાં પ્રાકરણ સમય અને કુંડલિ ઉપર સત્ત્વ માનવ્ય એ કેવલ અમર્યાદા જ કહેવાય.

(અર્પણ.)

સેવા વેળાએ સેવોત્તમોની પદાર્થોના સ્વરૂપોનો સાક્ષાત્ અનુભવ નથી થતો. માનસી સેવા સિદ્ધ થતાં દૃષ્ટિ જ અદ્યક્ષ જાણ છે, પ્રભુને પદાર્થવશના સિદ્ધાસનમાં કે અદ્યક્ષી ભૌતિક પદાર્થો દૃષ્ટિગ્રાહ્ય થતાં નથી, પરંતુ તે સ્વયં સાક્ષાત્ શ્રીનૃસીંહજીના ઉત્સાહના દર્શન થાય છે. એવી રીતે સર્વત્ર સમગ્ર સેવું. બાવા અસૌક્ય અનુભવથી અધિક રૂઢ હોય સહેજે કે.

શ્રીમદ્દાસપ્રજ્ઞાની બાવાનુસાર ભગવદ્દેવોની સાથે સદા સર્વદા નિવેદનું અનુસંધાન કરવું. એ બાવા આપે નવરત્ન પ્રવર્તી કરી છે. એવા હોય વિરલ ભગવદ્દેવોનો સુખાનુભવ કરીને સમાગમ થઈ જાય તો તેમની સાથે નિરંતર નિવેદનું સ્મરણ કરવું. પોતાનું કહેવાનું સર્વસ્વ તુલસીદાસ સમી, શ્રીમદ્દસિત્તવશના જ કૃપામયથી પ્રભુને અર્પણ કરવું છે, અને તેનો વિનિયોગ પ્રભુમાં જ થવો જોઈએ, તેમ જ સ્વામી સેવકનો બંધાવલો નાંતો સંજ નેત્રે તેમ કરવું જોઈએ વચેરે અનુસંધાન નિવેદિતામાં ભગવદ્દેવોના સમાગમથી જ રહે છે, મારે તેવાઓ સાથે નિરંતર નિવેદનું સ્મરણ કરવું તેમ કરવાથી તે જ કાણે, તે જ પદે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ હૃદયમાં મિલન છે. ૫.

વળી બહિર્મુખતા યાગવા મારે એવા જ ભગવદ્દેવોપરાધજી ભગવદ્દેવોના જ સુખાનુભવથી શ્રીમદ્દાસપત્નો બાવાઈ થવણ કરવો. ક્ષણિકાવિચિત્ર પ્રભુની નિત્ય પ્રાપ્ત થીલા રસનો અનુભવ તેવા ભગવદ્દેવોના હૃદયમાં પ્રકટ થયેલી વાણીથી જ થાય છે. ભગવદ્દેવોનો સાક્ષાત્કાર કરીને આપણાં અદ્યક્ષબાદિ મહાનુભાવીઓના રસમય પદોનું કરીતન કરવું. અને થવણ કરેલી શ્રીમદ્દાસપત્નોક્ત ભગવદ્દેવો અને કરીતન કરેલી પરમ ભગવદ્દેવોની વાણીનું અદર્શિત સ્મરણ કરવું. બહિર્મુખતાની નિરૂપિત થીથી જ થાય છે. આ સિવાય બહિર્મુખતાથી અવગણનો બીજો ઉપાય એક નથી. ૬.

આશીર્વાદ.

મન સાધા.

વિરં છો, સુખી રહો, તમ સદા હરિમન;
આનંદ મર્મલ અખંડ, હરિમં રહો તમ મન.
ભક્તિ પ્રેમ આસક્તિ, વ્યસન યત્નનેય;
મુઠ ભગવદ્દેવ ભાવસદા, દુઃખ દલ ન લેય.
કર્મ કાલં મારા બધ, જન્મ મરણ તત્ત્વો;
શુભ મતિ રહો સતત, મન કુપય છુ ન યાઓ.
સદયુત સત્સંગ, સદા રહો પૂરત મમ;
યેહી આશિષ દેત, સદા ઘસ દયારામ..

તાજ એજન્સી.

મુખ્યમંત્રી. ૨

હામોનિયમ, થીડીયાળો અને ઘરમાં રાખવા લાયક
ફેન્સી ચીજોના ન્યાપારી.

કાલખાદેવી રોડ.

આ એજન્સી પ્રમાણિકપણે અને ખાત્રીપૂર્વક, કંમી
રાનેખી માત્ર યોગ્યતાનું કામ કરે છે, તેમ હરેક જાતના યંત્રો તથા
વાહનો દુરસ્ત કરી આપે છે. કૃપા કરી એક વખત જરૂર અજ-
માયશ કરશો.

Moderate and honest Repairing Depot:—

Agency directed by

Manager, Ram.

Atmachintak.

સેવા વેળાએ સેવોપયોગી પદ્ધતીનાં સ્વાધીનો સાક્ષાત્ અનુભવ નથી થતો. માનસી સેવા સિદ્ધ થતાં દૃષ્ટિ જ નક્ષાપ્ત નય છે, પ્રભુને પધરાવવાના સિદ્ધસનમાં કે ગાદીમાં ભૌતિક પદાર્થો દૃષ્ટિગોચર થતા નથી, પરંતુ તે સ્થલે સાક્ષાત્ ધીનશોદાહીના ઇત્સર્ગના દર્શન થાય છે. એવી રીતે સર્વત્ર સમજી લેવું. આવા અસૌક્યિક અનુભવથી અધિક શ્વ શું હોઈ શકે ?

મીમંસાપ્રભુની આગામીસાર બંજવદીયોની સાથે સદા સર્વદા નિવેદનનું અનુસંધાન કરવું એ આગામી આપે નવરત્ન મંથમાં કરી છે. એવા કોઈ વિરલ બંજવદીયોનો સમાજ એ કરીને સમાજમાં થઈ નય તો તેમની સાથે નિરંતર નિવેદનનું સ્મરણ કરવું. પોતાનું કહેવાનું સર્વસ્વ તુલ્યસીદ્ધ થઈને, મીમંસાસ્વરૂપના જ કૃપાજલથી પ્રભુને ખર્ચણ કરેલું છે, અને તેનો વિનિયોગ પ્રભુમાં જ થવો જોઈએ, તેમ જ સ્વામી સેવકનો બંધાવનો નાતો સંઘ નો તેમ વર્તવું જોઈએ વગેરે અનુસંધાન નિવેદિતાત્મા બંજવદીયોના સમાજમયીજ રહે છે, મારે તેવાઓ સાથે નિરંતર નિવેદનનું સ્મરણ કરવું તેમ કરવાથી તે જ શણે, તે જ પથે સાક્ષાત્ શ્રીકૃષ્ણ હસ્તમાં ભિન્ન છે. ૫.

વળી બહિર્મુખતા યાગવા મારે એવા જ બંજવસેવાપરાયણ બંજવદીયોના જ સુચારવિધી મીમંસામત્યનો આવાઈ અવજ કરવેલ. સ્વધીયાવિરિદ પ્રભુની નિત્ય નવન લીલા રસનો અનુભવ તેવા બંજવદીયોના હૃદયમાં પ્રકટ થયેલી વાણીથી જ થાય છે. બંજવસ્વીકાર સાક્ષાત્કાર કરીને આપણી અદ્યત્તમાદિ મહાનુભાવીઓના રસમય જોતું કરીને કરવું, અને અવજ કરેલી મીમંસામત્યવતોક્ત બંજવસ્વીકાર અને કરીને, કરેલી પદ્ય બંજવદીયોની વાણીનું બંધનનું સ્મરણ કરવું. બહિર્મુખતાની નિરંતર એવી જ થાય છે. આ સિવાય બહિર્મુખતાથી બંજવનો મીલને ઉપાય શિકે નથી. ૬.

આશીર્વાદ.

મન આપા.

નિરં છયો, સુખી રહો, તુમ સહ્ય હરિમન.
આનંદ મનંદ અનંદ, હરિને રહો તુમ મન.
બક્તિ પ્રેમ આસક્તિ, વ્યસન મીનનેય.
મુરુ બંજવદીય ભાવસદા, દુઃખ દશ ન હેય.
કર્મ કલ માયા ભય, જન્મ મરણ જાણા.
તુમ મતિ રહો સતત, મન કુપય કયુ ન સાધા.
સજ્જન સત્સંગ, સદા રહો પૂરન કમ.
યેહી આશિષ દેત, સદા દાસ દવાદામ.

મારે એવું ઉત્તમ જનોનો સંજ કામ ત્યારે તેઓમાં આવેલ જપણ ભગવાન તેમના દ્વારા હવે બાપે, જેમ ઠક્કમસ્ત્રોક અને જાત ને પણ પદના સમાસથી પ્રાપ્ત થાય છે. જેમ સમાસ ન કરીએ, અને ઉત્તમ સ્ત્રોક, એ કેવળ પ્રશ્નનું સંબોધન લખ્યે તો જ્યુ સત્સંજનો આશ્રેષ્ઠ તો કરવો જ પડે, તેથી જનોનાં સાથે સંબંધ ન થાયે, જેમ કહેવામાં સ્પષ્ટ વિરોધ આવે. આ સર્વનો વિચાર કરતાં ઠક્કમસ્ત્રોકજનમેષુ એ પણ પદનો સમાસ હોવો જ ઉચિત છે.

શ્રીકા—જેવો ઉત્તમ જનોનો સત્સંજ સ્વીકારીએ, તો પણ યાઆર્ચક ભગવાનનો પ્રકાશ તો પરાક્ષમાં જ થાય અને તેમાં “ હું અનુભવ કરું છું ” એવી લાગણી કોઈ થતી નથી, મારે એ પ્રકાર કેમ કહેવાય ?

સમાધાન—પ્રશ્નનાં ચરિત્રનાં ગુણગાન કરવાં એ ઉત્તમ દૃષ્ટિરૂપ છે. ઉત્તમ જનો બેઠા મધ પ્રશ્નના ગુણગાન કરે એ દૃષ્ટિ છે, એના પ્રમાણમાં નીચેનાં વાક્યો છે—

नैकात्मतां मे स्पृहयन्ति केचिन्मत्पादमेवाभिरता मदीहाः ।

येऽन्योन्यतो भागवताः प्रसज्य समाजयन्ते मम पौरुषाणि ॥૩॥ ૨૫।૩૪॥

અર્થ—મારાં ચરણની સેવામાં પ્રીતિથી લાગેલા, અને મારે મારે જ સર્વ કર્મ કરનારા કેટલાક ભક્તો મારી સાથે એકજને છત્કતા નથી, પણ એ ભગવન્નનો શ્રેષ્ઠ મીઠાની સાથે મળી મારાં ચરિત્રનાં ગુણગાન કર્યાં કરે છે.

આ સ્ત્રોકમાં શ્રીકૃષ્ણદેવજીએ ભગવદ્વિષ્ણુ જરસર આસક્તિપૂર્વક ભગવાનના ચરિત્રના કીર્તનરૂપ જીવતા મનુષ્યોનું સાધન હશે, તે જ કીર્તનમાં ગુણગીત અને સ્વરૂપસ્થિતિ જીવેલી રતિ—પ્રીતિ હોય છે, મારે તેજ દર્શાય છે. આમ અર્થ સેતાં પૌરુષસમાજનું જ ફલ્ત એમાં જ છે તેનો અર્થ અર્થિ (પણ) કરવો.

નિર્ગુણ અને સ્વરૂપસ્થિત જીવે પણ ભગવાનના ગુણગાન કરે છે, તેના રક્ત નીચે પ્રમાણે છે—

प्रायेण मुनयो राजन् निवृत्ता विधिपेघतः ।

नैर्गुण्यस्या रमते स्म गुणानुक्रमेण દરેઃ ॥ મા। ૨। ૧। ૭ ॥

परिनिष्ठितोऽपि नैर्गुण्य उत्तमस्ત્રોકलीलया ।

गृहीतचेता राजर्षे आख्यानं यदधीतवान् ॥

तदहं तेऽभिधास्यामि ॥ મા। ૨। ૧। ૯ ॥

નિવૃત્તતતૈર્પરુપીયમાનાદ્વૌપધાદ્દોષમનોમિરામાત્ ।

કા. ૧૦. ૧. ૮ મા. ૨. ૧. ૭ પુમાન્ વિરજ્યેત વિના પશુઘાત્ ॥

મા. ૧૦. ૧. ૮

જો પણ અહીં નિવૃત્ત વયેલા, અને નિર્ગુણ કરવામાં આનંદ માને છે.

જી, જે આખ્યાનનું અધ્યયન તને કરીય.

સમયે ભગવાન્તી રૂપા હોય જ; અને એ રૂપને કીધે જેમ જીવને મુક્તિસમયે પોતે કીર્તન દીધાં, તેમ કીર્તનનું ઘન મલ્લ ભવસ્થ માનવું. નોંધજે, એમ હોવાથી પ્રભુ ત્યાં પ્રત્યક્ષ હતા એમ માનવામાં શું યોગ્ય છે ? આરે ભગવાન્ ત્યાં પ્રત્યક્ષ હતા જ.

શંકા—ઉપરથી વિચારપરથી એમ તો જાણે છે કે ભગવાન્ પ્રત્યક્ષ છે; એટલે શ્લોકમાં ઉત્તમસ્ત્રોકજનેષુ (પ્રભુના જનને વિષે) સર્વ એમ ન કહેતાં સ્વદીયેષુ અનેષુ (તમારા જનોને વિષે) સર્વ એમ કહેવું નોંધજે. એમ ન કહેતાં ઉત્તમસ્ત્રોકજનેષુ શા આરે કહ્યું ? પ્રભુ પ્રત્યક્ષ હોય તો તમારા જન એમ જ કહેવાય, પ્રભુના જન એમ ન કહેવાય.

સમાધાન—ઉત્તમસ્ત્રોકનો અર્થ બેનો થાય છે કે ઉત્તમ એટલે વધાર્થ સાત્ત ગણનારા જેવું કીર્તન કરે છે તે ઉત્તમસ્ત્રોક પ્રભુ. અથવા ઉત્તમ એટલે પર અને અપર વિધાથી અત્યંતર છે કીર્તિ જેવી એવા પ્રભુ. એવા ઉત્તમસ્ત્રોક એટલે પ્રભુના જન તે ઉત્તમસ્ત્રોકજન. એવા જનને આરે પદપુરાણમાં કહ્યું છે કે,

નર્કમર્ધનનં જન્મ વૈષ્ણવાનાં ચ વિષયે ।

વિષ્ણોરચુરત્વં હિ મોહમાહુર્મનીપિણઃ ॥

અર્થ—વૈષ્ણવને કીર્તિ મળે ન જન્મ હોવાં તથા વિચારશીલ પુરુષો તો વિષ્ણુના શરણપાત્રે જ મોક્ષ કરે છે.

આવાં ભગવાણા જનો ઉત્તમસ્ત્રોકજન કહેવાય છે.

આ સર્વ ઉપરથી એમ સમજવું કે અહીં જે ઉત્તમસ્ત્રોકજન શબ્દ પ્રભુ પાસે પ્રત્યક્ષ હોવા છતાં વાપર્યો છે તે પ્રભુ શાસ્ત્રાધારૂપ છે એમ અણુવચને મારે જ. શાસ્ત્રાર્થત્વાય એ શબ્દમાં ચતુર્થાં વિભક્તિ ક્રમ પ્રત્યક્ષ અર્થમાં છે. જેમ કે ફલો-મ્યો પાતે એટલે ફલને આરે જાય છે. તેમ શાસ્ત્રાર્થત્વાય એટલે શાસ્ત્રાર્થને આરે.

શંકા—પ્રભુ શાસ્ત્રરૂપ છે એ તો ઉત્તમસ્ત્રોક એમ ને શબ્દના સમાસથી સમ-જાય છે, ઉત્તમો જેવું શ્લોક એટલે કીર્તન કરે છે તે ઉત્તમશ્લોક પ્રભુ; એમાં કંઈ ઉત્તમસ્ત્રોક અને જન એમ મલ્લ પદના સમાસની જરૂર નથી. એટલે એમ અર્થ થાય કે હે ઉત્તમશ્લોક પ્રભુ, જનો એટલે જનના મરણ સ્વભાવવાળાઓ સાથે સંખ્ય અને ન જાણી, પણ તમારા જન સાથે સંખ્ય જાણે. આ અર્થ મળ્યું સ્વાભાવિક છે, આરે ઉત્તમસ્ત્રોક અને જન મલ્લ શબ્દોના સમાસની જરૂર નથી, અને તમારા કરેલો અર્થ, યત્નો નથી.

સમાધાન—એમ નહિ, ભક્તોથી વિદ્યારૂપનાં ભગવાન્ ભક્તોનારા રૂપ આરે કીર્તન, દશમસ્ત્રોકના પ્રથમ અધ્યાયના ૧૪ માં શ્લોકમાં કહ્યું છે કે—

एतं निधम्य भृगुनंदन साधुवार्द वैयासकिः समगवानय वि...

મત્યર્ચ્ય કૃષ્ણચરિતં કલિકલ્મષપર્ણં વ્યાહર્તુમારમત માગવતમ્ ॥

અર્થ—હે ભૃગુનંદન કીર્તક, આ સાધુવાદ પ્રમત્ત જનનું કીર્તન કરીને સાં કરીને ભગવાનના આદેશવાળા બ્રાહ્મણ શુદેવશ્રી વિષ્ણુશક્તિ પર મહિમા પાળનારા કરતાર કૃષ્ણચરિત કહેવાનો આરંભ કર્યો.

મારે એવા ઉત્તમ જનોનો સંજ ચાલ ત્યારે તેઓમાં આવેલા લપલા ભગવાન તેમના દ્વારા શ્રવણે, એમ હૃદયમસ્તોક અને જાન એ ત્રણ પદના સમાસથી પ્રાપ્ત થાય છે. એમ સમાસ ન કરીએ, અને ઉત્તમ શ્લોક, એ કેવળ પ્રશ્નનું સંબોધન લઈએ તો પણ સત્સંજનો આશ્રય તો કરવો જ પડે, તેથી જનોની સાથે સંજ ન સાંજો, એમ કહેવામાં સ્પષ્ટ વિરોધ આવે. આ સર્વનો વિચાર કરતાં હૃદયમસ્તોકજનેણ એ ત્રણ પદનો સમાસ લેવો જ ઉચિત છે.

શંકા—એવો ઉત્તમ જનોનો સૂક્ષ્મ સ્વીકારીએ, તો પણ સામાર્થ્યેષ ભગવાનને પ્રસન્ન તો પરાક્ષમાં જ થાય અને તેમાં “ હું અનુભવ કરું હું ” એવી લાગણી કંઈ થતી નથી, મારે એ શ્લોક કેમ કહેવાય ?

સમાધાન—પ્રશ્નના ચરિત્રનાં શુભજ્ઞાન કરવાં એ ઉત્તમ ફલરૂપ છે. ઉત્તમ જનો એકાં તથા પ્રશ્નના શુભજ્ઞાન કરે એ ફલ છે, એના પ્રમાણમાં નીચેનાં વાક્યો છે—

નૈકાત્મતાં મે સ્પૃહ્યન્તિ કેચિન્મત્પાદમેવાભિરતા મદીહાઃ ।

યેઽન્યોન્યપતો માગવતાઃ પ્રસજ્ય સમાજયંતે મમ પૌરુષાણિ ॥૩। ૨૫।૩૪॥

અર્થ—મારા ચરણની સેવામાં પ્રીતિથી લાગેલા, અને મારે મારે જ સર્વ કરે કરનારા કેટલાક ભક્તો મારી સાથે એકમને છ્મજતા નથી, પણ એ ભગવન્નરો. એક બીજાની સાથે મળી મારા ચરિત્રનાં શુભજ્ઞાન કર્યાં કરે છે.

આ શ્લોકમાં શ્રીકૃષ્ણદેવદત્ત એ ભગવદ્દેવોનું પરસ્પર આસક્તિપૂર્વક ભગવાનના ચરિત્રના કીર્તનરૂપ છતાં મનુષ્યોનું સાધન હશે, તે જ કીર્તનમાં શુણ્ણાતીત અને સ્વરૂપરિણવ છોડીને રતિ-પ્રીતિ લેવા છે, મારે તે જ શ્લોક છે. આમ અર્થ લેતાં પૌરુષસમાજનું જ ફલ એમાં ને જે છે તેનો અર્થ મારે (પણ) કરવો.

નિર્ગુણ અને સ્વરૂપરિણવ છોડી પણ ભગવાનના શુભજ્ઞાન કરે છે, તેના દર્શન નીચે પ્રમાણે છે—

પ્રાયેણ મુનયો રાજન્ નિવૃત્તા વિવિપેધતઃ ।

નૈર્ગુણ્યસ્યા રમંતે સ્મ યુગાનુક્રમ્યને હરેઃ ॥ મા ૨ । ૧ । ૭ ॥

પરિનિવૃત્તોઽપિ નૈર્ગુણ્ય ઉત્તમશ્લોકલીલયા ।

ગૃહીતચેતા રાજર્ષે આરુપ્યાર્નં યદ્દીતવાન્ ॥

તદ્દર્શં તેઽમિષાસ્પામિ ॥ મા ૨ । ૧ । ૯ ॥

નિવૃત્તતતર્પૈરુપગીયમાનાદ્ધૈવૈપધાન્નૌભમનોમિરામાત્ ।

ઉત્તમશ્લોકયુગાનુવાદાત્ પુમાન્ વિરજ્યેત વિના પશુઘાત્ ॥

મા ૨ । ૧ । ૧૦ ॥

નિવૃત્ત, વિવિ અને વિવેધનાં પાછું ખર્ચ નિવૃત્ત થયેલા, અને નિર્ગુણ એકાં દરિયાં યુગનું કીર્તન કરનામાં આનંદ માને છે.

પ્રશ્નમાં સારી રીતે નિહાવાયો છતાં, જે આખ્યાનનું અધ્યયન મારે જિત આકર્ષણથી હું તને કરીશ.

પ્રભુના શુભેન્દ્ર હીર્તન તજી પવરના મુખ પુરોને ક્યાં કરે છે, પ્રભુના શુભેન્દ્ર હીર્તન સંસારરૂપી દુઃખના ઔષધરૂપ છે મારે મુશ્કેલીને જલ દસવધ છે. ધોત્ર અને મનને તે જ્ઞાનદેવ જ્ઞાનનાર છે મારે વિષ્ણી પુરોને સર્વોત્તમ વિષ્ણ છે, મારે પદ્મ સિંધાવ બીજો ક્યો પુરવ પ્રભુના શુભેન્દ્રના હીર્તનથી વિદ્યમ થાને ?

અરે હવે જાન્યો જ પ્રાપ્ત થાય છે.

અથવા ઉપલા વાક્યમાં 'ચ' (અને) તો સમુચ્ચયનો અર્થ કરેલો. એ રીતે કેતાં એવો અર્થ થાય છે કે જેમ હોશિયારે મન્ય અસ્તુ કરવાથી તે કાળમાં વર્ણવેલા પુરુષનું પદોક્ત થાન થાય છે તે જતાં પણ એવો કોઈક જ્ઞાનદેવ થાય છે કે બીજું સર્વ જુદી જગ્યા છે, તેમ જાહો જ્ઞાનદેવ પ્રભુ અને તેના શુભેન્દ્ર હીર્તન કરતાં ફેરફાર જ્ઞાનદેવ થાય છે.

શંકા—આત્મ પ્રવેશવળી પણ થાય છે, જેમ પરીક્ષિતને થયું તેમ. જેમકે, માનુષ્યે જુગમ્પમ્પવણ્ણો હરિકયામૃતમ્ વેન વેમાલતરેણ. આત્મ આત્મ શુભ હીર્તનના વાસ્તે કોના જોવામાં આવે છે. આ વાસ્તેમાં વજા કરતાં જોતાનો કીનભાવ રજા છે, મારે એવા વજાનો સંજ થાય જોઈતી જ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ, તેના સંજ્ઞની થી જરૂર ? હાસ્ય હોય તો ચાહે.

સમ્પ્રદાન—ના, હાસ્ય પર્વત તો સાધન છે, મારે સંજ્ઞની જ પ્રાર્થના કરવી જોઈએ. ઉપર ને વાસ્તે ક્યાં તે હીર્તનના પ્રયોજનરૂપ છે, હીર્તનરૂપ નથી. સ્વરૂપ વિરેન્દ્રના યાનપૂર્વક તેનું વર્ણન કરવું તે જ અર્થ હીર્તન કાલં સમાજયાંતિ આર્થા શુભજ્ઞાન સારમાગિનઃ અર્થ—અર્થે બોધે, શુભજ્ઞાન સાર મહત્ત્વ કરવાય, કવિનું હીર્તન કરે છે, વજેરે વાસ્તેથી એ અર્થ સ્પષ્ટ થાય છે. પરીક્ષિતનાં વાસ્તે પ્રભુના શુભેન્દ્રના ગાનને મારે છે. પ્રભુના શુભેન્દ્રના હીર્તનરૂપ નથી. પણ એવાં જાવવાનાં વાસ્તેથી વજાને ક્લેશક વધે છે, મારે એ વાસ્તે સાધનરૂપ છે. અને હાસ્ય પર્વત સર્વેને એ સમ્પ્રદાન છે. સંજ્ઞમાં ફર એ છે કે કોથી તો સંજ્ઞના જેવું જ સ્વરૂપ અને મન થઈ જાય છે, મારે જ સંજ્ઞની પ્રાર્થના કરી તે જોખ છે.

શંકા—સંજ્ઞમાં આવ્યો સખા સાયે સંજ્ઞાય, સંજ્ઞાયથી આવી પરતંત્રતા, ક્યાં પરતંત્રતા ત્યાં મોક્ષનો અભાવ. મોક્ષ તો સ્વતંત્ર છે, મોક્ષનાં બંધણે તજાસે—

અમયં નિષ્કોફત્વમપારતંત્ર્યં ચ મોક્ષલક્ષણમ્ ।

અમયં વૈ જનક માતૃસિ । સ્મર્તવ્યમ્બેઞ્જતામયમ્ । તરતિ શોકમાસ્માવિત્ ।

તદસ્ય સંસૃતિર્વિષઃ પારતંત્ર્યં ચ તલ્કૃતમ્ ।

અર્થ—અમય, શોકરહિતપણું, સ્વતંત્રતા એ જ મોક્ષનું લક્ષણ.

કે જનક, તને અમય પ્રાપ્ત થયું છે. અમય છજ્જનારે સ્મરતુ કરવું. આત્મવિત્ શોકને તરી જાય છે સંસાર એ કોનો જાય છે, પરતંત્રતા તેને લીધે જ છે.

આ વાસ્તેપરથી સ્પષ્ટ થાય છે કે પરતંત્રતા એ મોક્ષ નથી, જાહો સંજ્ઞમાં આ જાવવાથીને વિધિનિયમ કોઈ થાયુ પડતા નથી, એ જાવવાથીને મેં જાહો કૃત્ય કરવું કે ન્યાય કૃત્ય કરવું વજેરે વિચારવા મેસતા નથી, મારે તેમને જાય, શોક કોઈ નથી. એ જરી થાય, પણ સંજ્ઞમાં સંજ્ઞાને સંજ્ઞા તો જોખ જ, મારે એ સંજ્ઞ તે જ પરતંત્રતા, અને પરતંત્રતા એકે જાહો તો મોક્ષનો જ અભાવ થઈ જાયો.

સમાધાન—ના, પ્રશ્નમાં નિષ્કાવાળા ભક્તની સાથે સંખ્યનો સંબંધ કાંઈ મોક્ષના અભાવરૂપ થઈ જતો નથી, કેમકે જે સંખ્યમાં સ્વતંત્રતાનો અભાવ થઈ જતો નથી. જેમકે દયા આશ્રમ વગેરેમાં જેનાપર દયા કરીએ, અને આશ્રમ આપીએ, તેની તેની સાથે સંબંધ થાય, પણ તેમાં પરતંત્રતા આવતી નથી, કેમકે તે ભગવદ્ધર્મ છે, તેમ આવા ભગવદ્ધર્મોમાં રહેલો સંખ્યપ્રી ધર્મ મારા સંજોગમાં પણ ભલે રહો જે આશ્રમથી જ અહીં પ્રશ્નમાં નિષ્કાવાળા ભગવદ્ધર્મના સંખ્યનું હીતન કરેલું છે. ધીમાં રહેલું દ્રવ્ય જેમ નૈમિત્તિક છે તેમ જે સંખ્ય પણ નૈમિત્તિક છે, છતાં એથી સ્વતંત્રતાની દાનિ થતી નથી તેથી મોક્ષની પણ દાનિ થતી નથી.

શંકા—મને તમે ઉપર કહ્યું તેમ સંખ્યમાં સ્વતંત્રતા હો, પણ પોતે સંખ્યમાં ચોતા હોવાથી વક્તાને પરતંત્ર રહેવાનો જ, અને તેથી મુક્તિની દાનિ થવાની જ, વળી વક્તા પણ જનન મરણ સ્વભાવવાળા જ હોવાના, એટલે તેમની અંત ક્ષણ પ્રાપ્ત થતાં બીજા કોઈ (પ્રતિયોગી) વક્તા રહેવાના નહિ, એટલે સંખ્યનો પણ અભાવ થઈ જાય, વળી દેવ કાલ વગેરેનો પરિચ્છેદ (જ્ઞાન, ૬૬) તો છે જ, (એટલે બીજા વક્તા મેળવવા પણ કઠિન, એટલે ચોતાને મુક્તિની દાનિ જ થવાની.

સમાધાન—બહુ જન એકી વખતે વક્તા થઈ શકતા નથી, તેથી તેઓ ચોતા થાય છે; જ્યારે પોતે વક્તા થાય એટલે સ્વતંત્રતા તો સિદ્ધ જ છે, અને જે રીતે એક વક્તાનું તિરોધાન થતાં બીજા વક્તાઓ હોય છે જ, એટલે પોતાને મુક્તિની દાનિ થતી નથી જ અને જે રીતે સંખ્યમાં મુક્તિની દાનિનો પ્રસંગ આવતો નથી, આ સર્વનો વિચાર કરીને પ્રશ્નના ગુણ હીતનમાં ચોતાની સ્વતંત્રતા જણાવવાને અને મુક્તિ સ્વેચ્છાજથી પરિચિત્ત નથી જે જણાવવાને મૂલમાં જોડેલું (જનોને વિષે) જેમ બહુવચન ગુણનું છે.

શંકા—વક્તા જનન મરણ સ્વભાવવાળો હોવાથી વક્તાપણું બહુ થોડો વખત થવાનું અને તેથી મોક્ષાશક્તિની અવગણ થવાની.

સમાધાન—ના, જે ચોતાશક્તિ સાચા અર્થે જાણનાર હોવાથી, તેઓ વક્તા પણ જનન મરણને વશ છે જેમ સમજે છે, મારે તેઓ વક્તાને કોય કંઈ શક્તા નથી, જેમ યાત્રી-ઓમાં સનકનને અપ્ય વાત્સલ્ય મારે કોય કંઈ શક્તો નથી, તેમ આવા ભક્ત વક્તાને કોય શક્તો નથી.

શંકા—મોક્ષમાં તો સર્વ સુખ જ હોય છે, એટલે કાંઈ પણ દુઃખનો સંભવ જ નથી. અહીં તો સંખ્યમાં જે મોક્ષ તમે માનો છો તેમાં વક્તાને ચોતાની જરૂર પડે છે, અને તેવા ચોતા ન હોય તો શોધવા જવાની જરૂર પડે છે; તેમજ ભગવાનના અસ્તિત્વ પણ જ્ઞાન હોય તો જ હીતન થઈ શકે છે, અને તે જ્ઞાન મરણથી જ થાય, તેથી તે જ્ઞાન આપનાર વક્તાને પરાધીન થવું પડે, વળી તેવો વક્તા પણ ન હોય તો શોધવા જવું પડે; આ બધી શોધવાની ખટપટમાં પડે થય, અને થમ એટલે દુઃખ, આ તે મોક્ષ કહેવાનું ?

સમાધાન—જાનો વિચાર કરીને જ શ્લોકમાં સંસારચક્રો જે રાજ્ય મુખ્યા છે. ચક્રમાં જનતા ભક્તતા જુદા જુદા દેશોમાં એની મેળે જ જવાય છે, અને તે પણ જમદી જમદી જવાય છે, એમાં કાંઈ થમ પડતો જ નથી, જે સંસારચક્ર થવું છે કે સરખા સ્વભાવવાળાનો સંજોગ મોહ આવે છે, અને વિરોધી સ્વભાવવાળાને જુદા જમદી નામે છે,

બેટલે બેમાં શોધવા જવાનો અમ પડતો જ નથી. તેથી પરિશ્રમજુ સ્વર્ગમાં સ્વાભાવિક રીતે જવાથી અને જોઈતા વિષય (પોતાવક્તા) સહજ મળી આવવાથી બેમાં અમ'કે ક્ષેત્ર થતાં જ નથી, માટે તમે ખારો છે તેવું દુઃખ સખ્ખમાં છે જ નહિ, તેથી સખ્ખમાં મોક્ષનો અભાવ પ્રાપ્ત થતો નથી.

શંકા—બસે તેમ હો, તો પણ બેવા સંસારજગમાં સંસાર તો રહો જ, અને સંસાર બેટલે જ દુઃખ અને ક્ષેત્રથી સાધનથી જ વશુ પ્રાપ્તિ, માટે તમે દુઃખનો અભાવ માનો છે, તે વ્યાજબી નથી.

સમાધાન—આપ બમવદ્ભક્તો સંસારમાં રહેવા છતાં, પ્રયત્ન બળમ કરવાથી પ્રશ્નની તેમજ પર રૂપા હોય છે; બેટલે બે કૃપાથી જ સાધનની સંપત્તિ બેમને સ્વાભાવિક હોય છે, બેટલે ક્ષેત્ર બેમને હોતો જ નથી, બેટલે સંસારજગ બહી ક્ષેત્રનું મોખન કરવાને વાગ્યું નથી.

શંકા—આ પ્રમાણે સંસારજગમાં ભક્તને દુઃખ નથી, બેમ સ્વચ્છા પછી પણ શ્લોકમાં પ્રાર્થના તો કરે છે કે મારું ચિત્ત ધન, સ્ત્રી, રૂઠ વગેરેમાં આસક્ત થાશો નહિ, માટે ક્ષેત્રનો અભાવ કેમ ક્ષેત્રવાન ? પ્રાર્થના કરે છે તે ઉપરથી જ સમજાનું નથી કે બેને ક્ષેત્ર છે ?

સમાધાન—ચોખ્ખ જોયેજ રહે બહુસાર પ્રાપ્ત થવાથી હમણા તેમ અભાવની પ્રાર્થના કરે છે; હવે પછી તો અમવત્ કૃપાથી અતિમ રહે થવાથી જે કોઈ ક્ષેત્ર જાવાના તે બધા પહેલા જ અમ'મથા છે, હવે પછી તો ક્ષેત્રનો અમમથ જ નથી.

શંકા—સર્વ કાર્મણ્યમાં અમવત્ છજા જ મારણ; આપ અજ્ઞ ભક્તને તો આ વાતની સ્મૃતિ તરત જ થાય; બેમ છતાં સ્વકર્મમિ: " પોતાના ક્ષેત્રી " અમત્રે બેમ શ્લોકમાં ચામારે કહ્યું ? " અમવત્ છજાથી " બેમ ચામારે ન કહ્યું ?

સમાધાન—જરી વાત, અમત્રે આ સારી રીતે સમજે છે. સર્વજ્ઞ મારણ, તેમ ક્ષેત્રનું પણ મારણ અમવત્જ્ઞ છે બેમાં ભક્તોને હેયમાય પણ સંક્રમ હોતી નથી, તે છતાં ભક્તો પોતાના ક્ષેત્રનો હેય પોતાના સ્વામીને-પ્રશ્નને-દેતા નથી. બહુ જોઈને જ તેજા મારા "કર્મ" નો હેય બેમ કહે છે, " પ્રશ્ન બે મને ક્ષેત્ર આપ્યો " બેમ વચન તેમના મુખમાંથી નિકળી રહ્યાં જ નથી. બે પોતાને પ્રાપ્ત થવાથી ક્ષેત્રી' હજી મોખવતું આવશ્યક છે તે જતાવવાને જ શ્લોકમાં સ્વકર્મમિ: બેમાં સ્વ બેટલે " મારા " કર્મ બેતું પદ મુક્યું છે; બેમ બેમ સ્વચ્છું કે બે કર્મનો હજી પોતાને જ મોખવવાનાં છે. આ કર્મનો અંત જ નથી બેમ જતાવવા કર્મમિ: " ક્ષેત્રી " બેમ બહુ વચન કહ્યું છે. આ સર્વના વિચારથી જ શ્લોકમાં " અમવત્ જ્ઞાન " સજ્ઞ ન વાપરતાં " કર્મ " સજ્ઞ વાપરે! અને આજે ક્ષેત્ર જરી ન થાય માટે પ્રાર્થના પણ હમિત જ છે.

શંકા—મનુષ્યને સંસારજગમાં અમાન્યાર મારણ જલુ છે. ૧ અવિધા, ૨ અમ અને ૩ કર્મ; તે ત્રયેના શ્લોકજરથી સિદ્ધ થાય છે:—

જનો વૈ લોક પતસ્મિન્નવિધાકામકર્મમિ: ।

લઘાવશાસુ ગતિપુ ન વેદ સ્વાં ગતિં ઞમન્ ॥

અર્થ—મનુષ્ય આ લોકમાં અવિધા અમ અને કર્મવડે ઉચ્ચનીચ ગતિઓમાં અમત્રે પોતાની ગતિ જાણતો નથી.

સમાધાન—ના, પ્રશ્નમાં નિષ્કાવાળા ભક્તની સાથે સખ્યનો સંબંધ કોઈ મોક્ષના અભાવરૂપ થઈ જતો નથી, કેમકે જો સખ્યમાં સ્વતંત્રતાનો અભાવ થઈ જતો નથી, તોયેકે દયા આશ્રય વગેરેમાં જોનાપર દયા કરીએ, અને આશ્રય આપીએ, તેની તેની સાથે સંબંધ થાય, પણ તેમાં સ્વતંત્રતા આવતી નથી, કેમકે તે ભગવદ્ધર્મ છે, તેમ આવા ભગવદ્ધર્મમાં રહેશે સખ્યપણી થઈ મારા સંબંધમાં પણ ભલે રહે. એ આશયથી જ અહીં પ્રશ્નમાં નિષ્કાવાળા ભગવદ્ધર્મોના સખ્યનું કીર્તન કરેલું છે. ધીમાં રહેલું દ્રવ્ય જો નૈમિત્તિક છે તેમ જો સખ્ય પણ નૈમિત્તિક છે, છતાં એથી સ્વતંત્રતાની હાનિ થતી નથી તેથી મોક્ષની પણ હાનિ થતી નથી.

શંકા—ભલે તમે ઉપર કહ્યું તેમ સખ્યમાં સ્વતંત્રતા હો, પણ પોતે સખ્યમાં મોટા હોવાથી વક્તાને સ્વતંત્ર રહેવાનો જ, અને તેથી મુક્તિની હાનિ થવાની જ, વળી વક્તા પણ જનન મરણ સ્વભાવવાળા જ હોવાના, એટલે તેમની અંત ક્ષણ પ્રાપ્ત થતાં બીજા કોઈ (પ્રતિષેધી) વક્તા રહેવાના નહિ, એટલે સખ્યનો પણ અભાવ થઈ જાય, વળી દેવ ક્ષણ વગેરેનો પરિચય (બ્રહ્મ, હં) તો છે જ, (એટલે બીજા વક્તા મેળવવા પડે) હાનિ, એટલે મોટાને મુક્તિની હાનિ જ થવાની.

સમાધાન—જલ્દ જન એકી વખતે વક્તા થઈ શકતા નથી, તેથી તેઓ મોટા થાય છે; જ્યારે પોતે વક્તા થાય એટલે સ્વતંત્રતા તો સિદ્ધ જ છે, અને જો રીતે એક વક્તાનું વિરોધાન થતાં બીજા વક્તાઓ દોષ છે જ, એટલે પોતાને મુક્તિની હાનિ થતી નથી જ અને જો રીતે સખ્યમાં મુક્તિની હાનિનો પ્રસંગ આવતો નથી, આ સર્વનો વિચાર કરીને પ્રશ્નના શુભ કીર્તનમાં પોતાની સ્વતંત્રતા જણાવવાને અને મુક્તિ રેસાળાં પરિચિન્ન નથી જ જણાવવાને મૂલમાં અમેયુ (જનોને વિષે) જેમ અકુચન મુક્યું છે.

શંકા—વક્તા જનન મરણ સ્વભાવવાળા હોવાથી વક્તાપણું જલ્દ યોગ્ય વખતે થવાનું અને તેથી મોટાભક્તોની અવગણ થવાની.

સમાધાન—ના, જો મોટાભક્તે ટાઝાર્થ જણનાર હોવાથી, તેઓ વક્તા પણ જનન મરણને વશ છે એમ સમજે છે, મારે તેઓ વક્તાને દોષ કહી શકતા નથી, જેમ યાત્રીઓમાં સર્વજનને આશ્રય વગરના મારે દોષ કહી શકતો નથી, તેમ આવા ભક્ત વક્તાને દોષ લાગતો નથી.

શંકા—મોક્ષમાં તો સર્વ સુખ જ હોય છે, એટલે કોઈ પણ દુઃખને સંભવ જ નથી. અહીં તો સખ્યમાં જો મોક્ષ તમે માનો છો તેમાં વક્તાને મોટાની જરૂર પડે છે, અને તેના મોટા ન હોય તો શોધવા જવાની જરૂર પડે છે; તેમજ ભગવાનનાં ચરિત્રનું પણ જ્ઞાન હોય તો જ કીર્તન થઈ શકે છે, અને તે જ્ઞાન મરણથી જ થાય, તેથી તે જ્ઞાન આપનાર વક્તાને પરાધીન થવું પડે, વળી તેનો વક્તા પણ ન હોય તો શોધવા જવું પડે; આ બધી શોધવાની ખટખટમાં પડે કમ, અને કમ એટલે દુઃખ, આ તે મોક્ષ કહેવાનું ?

સમાધાન—જ્યારે વિચાર કરીને જ મોક્ષમાં સંસારચક્રે જો શબ્દ મુક્યા છે. ચક્રમાં જનતા ભ્રમતા ગુહા ગુહા રેશોમાં બેની મેષે જ જવાય છે, અને તે પણ જલ્દી જલ્દી જવાય છે, એમાં કોઈ કમ પડતો જ નથી, જો સંસારચક્ર ભિન્ન છે કે સરખા સ્વભાવવાળાના સંબંધ થોડા આવે છે, અને વિરોધી સ્વભાવવાળાને ગુહા પાડી નાખે છે,

૬	*૧૧ મગધીનું સાહિત્ય	નોંદ ૨	
૧૦	ચતુર્થસ્કન્ધ સદમરીમ, અપૂર્વ, પોથી.		
	" પછીની પત્ર ૧૭ ઉપર સંખ્યા નથી.		
૧૮	શ્રીસુત્રોદિની શેઠાકરસ્કન્ધ.	પત્ર ૫૮	પોથી
૧૫	શ્રીસુત્રોદિનીજના પ્રથમ શ્લોક પર લેખ.	" ૧૫	"
૨૦	" ક્ષેત્રસ્કન્ધ જનમપ્રકરણ પર ટિપ્પણી.	" ૨૮	"
૨૧	" " પૂર્વાર્ધ ઉપર શ્રીવલ્લભજનો લેખ.	" ૨૬૩	"
૨૨	" " ૩૧ અધ્યાય ઉપર લાક્ષ્મણજીની યોજના.	" ૧૬૫	"
૨૩	શ્રીપુરુષોત્તમજીત પ્રકાશ અપૂર્વ.	" ૧૧૨	"
૨૪	નિર્જિરામજીત હારિશર્ષ વામસપ્તકસ્કન્ધ.	" ૮૨	"
૨૫	શ્રીસુસાધજીત જમરશ્રીવલ્લભસ્કન્ધ.	" ૨૨	"
૨૬	શ્રીસુત્રોદિનીપ્રકાશ તૃતીયસ્કન્ધ, અપૂર્વ અધ્યાય ૧૫.	નોંદ ૫	
૨૭	રાસપદ્મઅધ્યાયપ્રકાશ પ્રથમાધ્યાય.	નોંદ ૧	
૨૮	વેલુશ્રીવપ્રકાશ.	નોંદ ૧	
૨૯	જગદગુપ્તપર શ્રીહરિરામજીત રીમ.	પત્ર ૩	પોથી
૩૦	" શ્રીજિરિધજીત " "	" ૨૪	"
૩૧	" " પુરુષોત્તમજીત " "	" ૨૩	"
૩૨	તત્ત્વદીપ્તિસ્કન્ધ ઉપર શ્રીકલ્યાણજીની ટિપ્પણી, અપૂર્વ	" ૧૭	"
૩૩	" ભામવતાર્થપ્રકાશાવસ્થુર્જન સંપૂર્ણ.	નોંદ ૧૫	
૩૪	નિર્મલિકા ભામવતરકધારિવિજય	" ૧	
૩૫	શ્રીચમુન્દાજીપર શ્રીસુસાધજીની રીમ	} ૨ નોંદ	
૩૬	" " હરિરામજીની " "	} ૬૫	
૩૭	" શ્રીપુરુષોત્તમજીની રીમ.	પત્ર ૧૧	
૩૮	જાલમોષપર મરિચકીનન્દનજીની રીમ.	પત્ર ૧૩	પોથી
૩૯	" " " પ્રેસ ડોપિ	" ૨૪	"
૪૦	" શ્રીપુરુષોત્તમજીની રીમ	" ૪૨	"
૪૧	સિદ્ધાન્તમુક્તાવલીપર શ્રીસુસાધજીની " "	" ૮	"
૪૨	" " ગોકુલનાથજીની " "	" ૫	"
૪૩	" " કલ્યાણસુત્રજીની " "	" ૩	"
૪૪	" શ્રીચમુન્દાચાન્દ્રશ્રીચમુન્દાજીની " "	" ૧૪	"
૪૫	" અન્વયમુખરીકા. " "	" ૧૧	"
૪૬	પ્રતિપ્રવાહમર્ચાપર શ્રીગોકુલનાથજીની " "	" ૧૮	"
૪૭	" શ્રીપીતામ્બરજીની " "	" ૩૧	"
૪૮	" શ્રીકલ્યાણસુત્રજીની " "	નોંદ ૧	
૪૯	સિદ્ધાન્તરહસ્યપર શ્રીગોકુલનાથજીની રીમ પ્રેસ ડોપિ	પત્ર ૨૭	પોથી
	" " શ્રીપુરુષોત્તમજીની રીમ.	" ૧૪	"

૫૦	નવરત્નપર શ્રીયુગ્મશ્ચન્દ્રી દીક્ષા	નોટ ૧
„	પ્રકાશ શ્રીપુરુષોત્તમશ્ચન્દ્ર	નોટ ૨
૫૧	અન્તઃકરણપ્રબોધપર શ્રીગોકુલેશ્વર દીક્ષા.	નોટ ૧
૫૨	ભક્તિવર્ધિનીપર શ્રીગોકુલનાથશ્ચન્દ્ર દીક્ષા. પ્રેસ કોપી.	
૫૩	શ્રીવજ્રાન્તવિરચિત શ્રીકૃષ્ણભવની દીક્ષા.	નોટ ૧
૫૪	ચતુઃશ્લોકીપર જાતકમવિરચિત પ્રકાશ.	
૫૫	„ શ્રીવજ્રાન્તવિરચિત ભાવરસદીપિકા.	
૫૬	„ મહેશ્વરીનાથમહાશ્ચન્દ્ર દીક્ષા.	
૫૭	સંન્યાસનિર્ણયપર શ્રીગોકુલેશ્વર દીક્ષા. પ્રેસ કોપી	નોટ ૫
૫૮	„ શ્રીપુરુષોત્તમશ્ચન્દ્ર પ્રકાશ.	નોટ ૧
૫૯	„ શ્રીગોકુલેશ્વરવિરચિત દીક્ષા.	નોટ ૧
૬૦	શ્રીહરિશયશ્ચન્દ્ર પુરુષોત્તમસદ્ગુણાન્નિ સ્તોત્રે જરોવિચાર:	પત્ર ૨
૬૧	મમોત્તમશ્લોકેષુની વ્યાખ્યા દસાનુદાસવિરચિત સ્વતંત્ર લેખ.	} નોટ ૨
૬૨	વાસાભાવિરચિત—શ્રીગુરુશ્ચન્દ્ર	
૬૩	શ્રીપુરુષોત્તમપ્રાકૃતીવ (પ્રાકૃત્યવિચાર) શ્રીહરિશયશ્ચન્દ્ર.	
૬૪	નૈવાત્મનઃ પ્રશ્નઃ પર શ્રીયુગ્મશ્ચન્દ્રો લેખ.	} ૧ નોટ સાથે
૬૫	પ્રશ્નરશ્મિતીમ સદૃશપરસ્પર સ્વા પર લેખ.	
૬૬	સ્વામી દિગ્વિજયપરિણામ પર લેખ.	
૬૭	અતઃ પર શ્રીધાદમોદરસ્વત્ પર લેખ.	
૬૮	પીતૃશૃંગ મહાશ્ચન્દ્ર પર શ્રીયુગ્મશ્ચન્દ્રો લેખ.	
૬૯	તતઃ તાઃ કૃષ્ણસંદેશઃ પર શ્રીહરિશયશ્ચન્દ્રો લેખ.	પત્ર ૧૦
૭૦	સુભાવો ગુહઃ પુષ્ટિમાર્ગે તત્ત્વ પર સ્વતંત્ર લેખ.	પત્ર ૨
૭૧	કામ કોષ પર „	પત્ર ૨
૭૨	તરોદ્ધરાન્તઃ પર શ્રીહરિશયશ્ચન્દ્રો „	પત્ર ૩
૭૩	તત્રૈવાન્તરધીયત પર સ્વતંત્ર લેખ.	પત્ર ૨
૭૪	નૃપતિ તેધિક પર સ્વતંત્ર લેખ.	પત્ર ૧
૭૫	વદાવન સખિ છુપો વિતનાતિ દાર્તિ પર લેખ	પત્ર ૨
૭૬	રામાયણ ગ્રંથપ્રાલમ્બા પર લેખ	પત્ર ૨
૭૭	શ્રીગોકુલનાથશ્ચન્દ્ર સાધનદીપક	પત્ર ૮
૭૮	ભક્તિદેવ મુક્તમાત્ર	પત્ર ૧૫ એથી
૭૯	„ પર શ્રીયુગ્મશ્ચન્દ્રી દીક્ષા	પત્ર ૧૫ „
૮૦	મુક્તિવાસ્તવનિર્ણય	
૮૧	ભક્તિદેવ	એથી
૮૨	દાનવીણા	નોટ ૧
૮૩	મંગલમંજરી દીક્ષા	નોટ ૧

૮૪	શીસપોતમજીવર મીચીકોલકૃત	દીઠ	૫૪	૨૬	પોથી
૮૫	" મીરપુત્રાચકૃત	"	"	૮	"
૮૬	" મીરિયમજીવર	"	"	૨૭	"
૮૭	મીવિદ્યુતરાચકૃત મીચીકોલકૃત	દીઠ	"	૨૧	"
૮૮	" મીચીકોલકૃત	"	"	૩૬	"
૮૯	" મીચીકોલકૃત	"	"	૩૨	"
૯૦	" મીચીકોલકૃત	જાડી દીઠ	નોંદ	૨	મોટી
૯૧	જ્યોત્સ્નાચકૃત (મીચીકોલકૃત)		૫૪	૧૨	પોથી
૯૨	" "ની દીઠ (મીચીકોલકૃત)				
૯૩	સોલ્વે નિલજીવરની દીઠ મીચીકોલકૃત		નોંદ	૧	
૯૪	મીચીકોલકૃત મીચીકોલકૃતની દીઠ		નોંદ	૨	
૯૫	મીચીકોલકૃત દીઠ મીચીકોલકૃત		નોંદ	૧	
૯૬	મીચીકોલકૃત મીચીકોલકૃત		નોંદ	૩	
૯૭	પુરુષોત્તમપ્રતિષ્ઠાપ્રકાર		૫૪	૧૫	
૯૮	મીચીકોલકૃત		૫૪	૫૭	પોથી
૯૯	મીચીકોલકૃત પ્રતિષ્ઠા મીચી (દાસપદ, કથામયુગાધાનિર્ણય, મીચીકોલકૃતનોંદ, મીચીકોલકૃતનોંદ, મીચીકોલકૃતનોંદ, મીચીકોલકૃતનોંદ.)		નોંદ	૧	
*૧૦૦	મીચીકોલકૃતપ્રતિષ્ઠા				
૧૦૧	જ્યોત્સ્નાચકૃત મીચીકોલકૃત		૩ નોંદ	૨ મોટી અને ૧ નાની	
*૧૦૨	સેવાવિધિ		૫૪	૧૭	
*૧૦૩	મીચીકોલકૃતપ્રતિષ્ઠા				
૧૦૪	સર્વોત્તમપ્રતિષ્ઠા મીચીકોલકૃત		૫૪	૩	
૧૦૫	મીચીકોલકૃત મીચીકોલકૃત		૫૪	૩૧, પોથી	
૧૦૬	મીચીકોલકૃત મીચીકોલકૃત		૫૪	૬, "	
૧૦૭	પ્રતિષ્ઠા		"	૧૬૩	"
૧૦૮	પ્રતિષ્ઠા મીચીકોલકૃત		નોંદ	૨	
૧૦૯	મીચીકોલકૃત		૫૪	૮, પોથી	
૧૧૦	મીચીકોલકૃત		"	૭	"
૧૧૧	મીચીકોલકૃત		"	૬	"
૧૧૨	મીચીકોલકૃત		"	૨	"
૧૧૩	મીચીકોલકૃત મીચીકોલકૃત		૫૪	૧૩, પોથી	
૧૧૪	મીચીકોલકૃત મીચીકોલકૃત		નોંદ	૧	
૧૧૫	મીચીકોલકૃત		નોંદ	૧	
૧૧૬	મીચીકોલકૃત				
૧૧૭	મીચીકોલકૃત				

*૧૧૮	પ્રપંચવાદ	
*૧૧૯	પ્રતિબિંબવાદ	
*૧૨૦	સ્વચ્છતિવાદ	
૧૨૧	ભક્તિરસવાદ	
*૧૨૨	બ્રહ્મોપનિષદર્શનસંગ્રહ.	
૧૨૩	ભાષ્યસ્તોત્રોપનિષદ્ધર દીક્ષા શ્રીપુરુષોત્તમશુક્રત	નોટ ૨
૧૨૪	તત્ત્વચિન્તનત્રિયકૃષ્ણચન્દ્રસંગ્રહીત તિલકનિર્ણય	૫૪ ૩
૧૨૫	વૈતથ્યપ્રકરણ શ્રીપુરુષોત્તમશુક્રત	૫૪ ૧૮
૧૨૬	વિદ્યા ભાગવતપ્રવચિ:	૫૪ ૨
*૧૨૭	વિગ્રહવાદ	
*૧૨૮	પ્રપંચસંસારભેદ	
૧૨૯	અનુમાનસામગ્રીવિવચનવાદ (ન્યાયમંચ)	
૧૩૦	પરતત્ત્વાનુભવ શ્રીમુરલીધરદાસકૃત	નોટ ૩
૧૩૧	ભગવન્નામધેભવ	નોટ ૨
૧૩૨	ભગવન્નામધર્મણ	નોટ ૨
૧૩૩	ભક્તિચિંતામણિ	નોટ ૧
૧૩૪	સેવાકલ્પલત	નોટ ૨
*૧૩૫	ભક્તિસૂત્રભાષ્ય	નોટ ૩
*૧૩૬	આચાર્યચરિત્ર	નોટ ૨
૧૩૭	શ્રીગોપેશ્વરશુક્રત નવાર્ધી દીક્ષા યજુર્વેદભાષ્ય આપૂર્ણ.	નોટ ૧૮
	(૧૭ મોટી અને નાની)	
*૧૩૮	વાદકલા	
૧૩૯	ભક્તિરત્ન શ્રીગોપેશ્વરશુક્રતદીક્ષાસહિત	નોટ ૫
૧૪૦	સંગવેદના કેટલાક મંત્ર ઉપર નીલકંઠ્યનું ભાષ્ય ગ્રેસ દોષિ	૫૪ ૬
૧૪૧	"	નોટ ૧
૧૪૨	શ્રીગિરિધરશુક્રત સુતિરહસ્ય	નોટ ૨ (૧ મોટી અને ૧ નાની)
૧૪૩	હરચંદ્રકૃત વલ્લભસદસનામ	નોટ ૨
૧૪૪	લીલાધરોક્તભક્તિકલ્પસતા	નોટ ૨
૧૪૫	આદ્યનિઃ	નોટ ૧
૧૪૬	ચરિત્રચિંતામણિ શરિવદીનન્દનશુક્રત.	નોટ ૧
૧૪૭	અમિદોષોદિનિત્યકર્મવિચાર	૫૪ ૩
૧૪૮	ગીતગોવિંદ ઉપર દીક્ષા	નોટ ૬
૧૪૯	નદિમુખમંચસ ચિંતામણિદીક્ષિતમુનિ જગદીશચમકૃત.	નોટ ૭ (૬ મોટી અને ૧ નાની)
૧૫૦	તૈત્તિરીયભાષ્ય	નોટ ૬
૧૫૧	કાવ્યલીલાભાષ્ય મદ્દશાલાશુક્રત	નોટ ૩
૧૫૨	ઉદિરેશ્વરકૃત યમુનાપ્રક	૫૪ ૧
૧૫૩	વંદનાવલિ.	નોટ ૨

૧૫૪	સંવત્સરૈસવક્રમચક્ત્રા	નોંદ	૧
૧૫૫	ઉત્સવપ્રતાન	નોંદ	૩
૧૫૬	શ્રીકૃષ્ણનિર્ણય, વામનાદાસી, અને ગુણિદંતર્વમ્પાનિર્ણય.	નોંદ	૧
૧૫૭	ખનાશાલનાં પુસ્તકોની સમી	નોંદ	૧
૧૫૮	સુરતનાં પુસ્તકોનું દિરઠ	નોંદ	૩
૧૫૯	શ્રીજીવનશાલજી પોરબંદરશનાં પુસ્તકોનું દિરઠ	નોંદ	૧
૧૬૦	મહિલકુસુમાન્વિ (અર્પુ)		
૧૬૧	અણર્ધ	જન	૨
૧૬૨	સામયકોર્પુસાદિધારણ	જન	૮

છાપેલાં પુસ્તકોની યાદી.

વેદ અને વેદાંગ.

૧	મગ્ગેદ મુક્તમાન.	નિર્ણયસાગરની ચોથી
૨	,, મદ્ધાદ	,,
૩	મગ્ગુર્વેદસંહિતા.	,,
૪	મગ્ગેદસંહિતા.	આર્ષસ્થાન તરફથી પ્રસિદ્ધ.
૫	મગ્ગુર્વેદ ,,	આ. સ. "
૬	સામવેદ ,,	આ. સ. "
૭	અર્ચવેદ ,,	આ. સ. "
૮	મગ્ગેદનુક્રમણિકા.	આ. સ. "
૯	મગ્ગુર્વેદનુક્રમણિકા.	આ. સ. "
૧૦	સામવેદનુક્રમણિકા.	આ. સ. "
૧૧	અર્ચવેદનુક્રમણિકા.	આ. સ. "
૧૨	અધ્યાવિસંત્તુપનિવર.	,, છુટકો.
૧૩	અધ્યાત્રિસંકુર્ષનિવર.	વેદેશ્વરપ્રેસનો છુટકો.
૧૪	વેદનાં વક્રજ.	નિર્ણયસાગરની ચોથી.
૧૫	માસ્કનિરુત્ત	વેદેશ્વર પ્રેસ.
૧૬	Vedic Concordance.	
૧૭	મગ્ગુર્વેદસંહિતામાખ.	નિર્ણયસાગર.
૧૮	અધ્યાત્તરણતોપનિવર.	,,
૧૯	અધ્યાધ્યાત્રિસંકુર્ષ.	નિર્ણયસાગર.
૨૦	સિદ્ધાન્તકામુદી, તત્ત્વભાષિની સાથે.	,,
૨૧	બ્રાહ્મસુત્રમાખ ભા. ૨.	,,
૨૨	સિદ્ધાન્તકામુદીનું અગ્રિય ભાષાન્તર, વેદિક પ્રક્રિયા સાથે, વોલ્યુમ ૪	

સ્મૃતિ.

૨૩	મનુસ્મૃતિ કૃષ્ણકૃષ્ણ ટીકા સાથે	નિ. સા. પ્રેસ
૨૪	ચામુનસ્મૃતિ મિત્રાચાર સાથે	"
૨૫	નિર્ણયસિન્ધુ	"
૨૬	આચાર્યનિર્ણય	"
૨૭	પ્રસ્થાનચન્દ્રિકા	"
૨૮	સરેશ્વરમૂળ	ગુજરાતી પ્રેસ
૨૯	૨૭ સ્મૃતિસમુચ્ચય	આનંદાશ્રમ પ્રેસ

નીતિ.

૩૦ વિદુરનીતિ

પુરાણ.

૩૧	અક્ષપુરાણ	વેંકટેશ્વર પ્રેસ
૩૨	ધર્મપુરાણ	"
૩૩	મરુપુરાણ	"
૩૪	મત્સ્યપુરાણ	"
૩૫	નારદપુરાણ	"
૩૬	અહ્યાપુરાણ	"
૩૭	કૃષ્ણપુરાણ	"
૩૮	વામનપુરાણ	"
૩૯	સિંધુપુરાણ	"
૪૦	સિવપુરાણ	"
૪૧	અગ્નિપુરાણ	"
૪૨	અક્ષવૈવર્તપુરાણ	"
૪૩	માર્કંડેયપુરાણ	"
૪૪	ભવિષ્યપુરાણ	"
૪૫	વરાહપુરાણ	"
૪૬	વાયુપુરાણ	"
૪૭	રુદ્રપુરાણ	"
૪૮	વિષ્ણુપુરાણ	"
૪૯	શ્રીભાગવત મહાપુરાણ સર્વભૂત	નિ. સા. પ્રેસ
૫૦	શ્રીભાગવત મંથ	"
૫૧	શ્રીવિષ્ણુપુરાણ સંભાષાનર	"

ઇતિહાસ.

૫૨	મહાભારત સટીક.	ગ્રામણ નારાયણ મુદ્રિત
૫૩	રામાયણ, સટીક.	નિ. સા. પ્રે.
૫૪	વાલ્મીકિ રામાયણ વો. ૧	ગુજરાતી પ્રેસ.

કોષ.

૫૫	અભિવાનસુત્ર, પ્રથમ અવૃદ્ધ.	નિ. સ્ત. પ્રે.
૫૬	" " દ્વિતીય "	"
૫૭	અમરકેશ મુદ્રમાળ.	"
૫૮	" રામાયણી દીપ સ્તોત્ર	"

પૂર્વમીમાંસા.

૫૯	મીમાંસાદર્શન વોલ્યુમ ૧-૪	જનપરસ
૬૦	પૂર્વમીમાંસાપરિભાષાકૃષ્ણચન્દ્ર	
૬૧	શાકીયપ્રકાશ	
૬૨	શાકીયભાષ્ય વો. ૧-૨	
૬૩	મીમાંસાપ્રકાશ વો. ૧-૨	
૬૪	પ્રકાશપરિભાષા વો. ૧-૪	
૬૫	સંકર્ષકોશ	

ન્યાય.

૬૬	શરિત્રાવલિ	મુબરાલી પ્રેસ
----	------------	---------------

સાંખ્ય.

૬૭	સાંખ્યશરિત્રા	અક્ષિપ
----	---------------	--------

સામ્પ્રદાયિક ગ્રન્થો.

૬૮	મીમંસુભાષ્ય સપ્રકાશ	જનપરસ
૬૯	વિદ્વન્મણ્ડલ સુવર્ણસુવર્ણિત	"
૭૦	પ્રત્યાનન્દનાકર (૬૫૦ parts)	"
૭૧	અક્ષિપાર્વણ	"
૭૨	અક્ષિપાર્વણ	"
૭૩	મીમંસુપ્રકાશ	મીનામકાર
૭૪	ન્યાયભાષ્ય	"
૭૫	સિદ્ધાન્તસુક્તાવલિ	"
૭૬	તત્ત્વકોશનિર્માણ પ્રથમ પ્રકરણ	સ. જ. લક્ષ્મણાચાર્ય
૭૭	મીમંસુપ્રકાશ	"
૭૮	કૃષ્ણલીલામૃત, ભાગ ૧ લે.	"
૭૯	" ભાગ ૨ લે.	"
૮૦	મીનામકાર	"

- ૮૧ શ્રીમદ્ભગવાદ્ગીતા સંક્ષિપ્ત ચરિત્ર તત્ત્વગાન ઉપદેશ વગેરે "
- ૮૨ Shreemad Vallabhacharya's life, philosophy teachings etc. "
- ૮૩ ચારદામહાના શંકરાચાર્યે ૩૧-૭-૬ ના સંજ્ઞવર્તમાનમાં
જાણવેલા કેળવેલા જવાબ રા. ત્રિજીવનદાસ પીતામરદાસ સાહે
- ૮૪ ચાત્રીયવિચાર "
- ૮૫ વૈદિકભાગનિરીક્ષા રા. મુનશી
- ૮૬ અક્ષવાહન રા. જી. લક્ષ્મીભાઈ
- ૮૭ શુદ્ધાદૈત્યગાન (અક્ષવાહન) મોત્તનિરૂદ્ધલાલજી
- ૮૮ દુઃસંઘવિગ્નાન "
- ૮૯ શ્રુત્યર્થસાર સંકરચાલુ
- ૯૦ વદ્યભાઈગિરજાજી "
- ૯૧ ગુરુપરંપરા શ્રીમુખોદિની પાઠશાળા
- ૯૨ આચાર્યપરંપરા "
- ૯૩ વૌદ્ધ્ય મન્ય "
- ૯૪ વિદ્યામુખાકર "
- ૯૫ ઉપદેશયોગેનિરાસવાદ "
- ૯૬ શુદ્ધાદૈત્યગીત ૧૬ શુદ્ધાદૈત્યસિદ્ધાંતપ્રકાશનમંથા ઉપોદ્યાત સાથે
- ૯૭ વચાચુરચતુઃશ્લોકી "
- ૯૮ મારુતચક્તિ ધ. મહેલાવાલજી
- ૯૯ સમશ્લોકી ગીતા "
- ૧૦૦ શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા રા. દલાલ
- ૧૦૧ અપ્રસિદ્ધનિર્ણય રા. ગોવર્ધનદાસ લક્ષ્મીદાસજી
- ૧૦૨ પુણિમર્ગવિવેચનસ્તોત્રસરિતસાગર બા. ૨ જી "
- ૧૦૩ તત્ત્વદીપિકા ભગવદ્ગીતા
- ૧૦૪ આશ્રીજાળ "
- ૧૦૫ અર્ધપુણ્યમાર્ત ૧૬ મીનિરિધરજીવ
- ૧૦૬ પુરુષોત્તમસદ્ગતનામ
- ૧૦૭ સેવાપ્રકાર, શ્રીચંદ્રમુણિપ્રકાશ મયુરના મુખીચાલ
- ૧૦૮ શ્રીવદ્યમવિદ્યાસ જાગરસ
- ૧૦૯ બહે વિદ્યાપત્ર શ્રીમુનિદલાલજી
- ૧૧૦ મહિતવર્ધિની ત્રિજીવનદાસ પીતામરદાસ સાહે
- ૧૧૧ પુણિમવાદમર્ચાદિ "
- ૧૧૨ જન્મોદ જન્મપદ્યાનિ "
- ૧૧૩ સંન્યાસ નિર્ણય "

૧૧૪	પુણિમામૈનાં મૂલ તત્ત્વો	રા. ૫૪વારી
૧૧૫	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	
૧૧૬	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	રા. એવધનસ
૧૧૭	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	રા. ૫૪વારી
૧૧૮	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	કૃષ્ણામધી
૧૧૯	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	વાડીલાલ
૧૨૦	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	રા. સામી મમલાલ
૧૨૧	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	
૧૨૨	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	
૧૨૩	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	રા. સામી
૧૨૪	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	
૧૨૫	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	જનપરસ
૧૨૬	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	પ્રમુદ વે. ૧
૧૨૭	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	પરિવર્ત
૧૨૮	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	
૧૨૯	મીમંસુકામક્રિયાશીલ	જનપરસ

સામાન્ય લક્ષિતમાર્ગીય મનોવે.

૧૩૦	સામાન્ય લક્ષિતમાર્ગીય મનોવે.	
૧૩૧	સામાન્ય લક્ષિતમાર્ગીય મનોવે.	
૧૩૨	સામાન્ય લક્ષિતમાર્ગીય મનોવે.	
૧૩૩	સામાન્ય લક્ષિતમાર્ગીય મનોવે.	
૧૩૪	સામાન્ય લક્ષિતમાર્ગીય મનોવે.	
૧૩૫	સામાન્ય લક્ષિતમાર્ગીય મનોવે.	
૧૩૬	સામાન્ય લક્ષિતમાર્ગીય મનોવે.	
૧૩૭	સામાન્ય લક્ષિતમાર્ગીય મનોવે.	
૧૩૮	Shree Krishna	જાણી જાણી
૧૩૯	સામાન્ય લક્ષિતમાર્ગીય મનોવે.	
૧૪૦	સામાન્ય લક્ષિતમાર્ગીય મનોવે.	
૧૪૧	Yashnavism, Shaivism ed. by Sir Bhandarkar.	

સામાન્ય.

૧૪૨	સામાન્ય	જાણી જાણી
૧૪૩	સામાન્ય	જાણી જાણી
૧૪૪	સામાન્ય	જાણી જાણી

શ્રીમદ્વૈષ્ણુવપરિષદ્ના વિદ્યાવિભાગનો તા. ૧૧-૧-૧૯૦૮ થી
તા. ૧૪-૪-૧૨ સુધીના અરચનો

હિસાબ.

શ્રીમદ્વૈષ્ણુવપરિષદ્નો વિદ્યાવિભાગ કેવા પ્રકારનું, કેટલું, અને કેટલા યોગ્ય
અરચથી સાંપ્રદાયિક કાર્ય કરે છે એ સર્વ ખ્યાલ આપવાના શુભ ઉદ્દેશથી આ
રિપોર્ટ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. આશા છે કે વાચકો તેનું મનન કરીને સાંપ્રદાયિક
વિદ્યાપ્રસારમાં યથાશક્તિ સહાયતાન કરીને કૃતાર્થ થશે.

અ. પાટણપરિષદ્ પછી વિદ્યાવિભાગ સ્થાપવામાં આવ્યો ત્યારથી તે
નંદુરબાર પરિષદ્ ભરાઈ ત્યાં સુધીના વિદ્યાવિભાગના અરચનો હેવાલ.

૫૦-૦-૦ તા. ૧૧-૧-૦૮ રોકડા, પારખ લ. ભુભાઈ પ્રાણવલ્લ- ભાસ તરફથી.	૩૩-૧૩-૫ તા. ૧૧-૧-૦૮ થી તે તા. ૧૨-૨-૦૫ સુધી માસ ૧૩ નું પરચુરણ અરચ નીચે:- ૫-૧૧-૦૦ 'કેસરી' પત્રમાં લઘીઆ માટે જાહેર અબર છપાવી તેના ખિલ નં. ૭૩૪ના મનિઆઈર નં ૪૩૨૩નો મોકલ્યો તેના. ૦-૨-૦ મનિઆઈરકમિશનના. ૦-૧-૩ કામલ તથા બેક્સસાઈકલ ૧-૪-૫ ટપાલ અરચ. ૪-૬-૦ 'જુજ્જવાતી'માં લઘીઆ માટે જાહેરઅબર છપાવી તેના ખિલ નં. ૩૩૦૭ તથા ૩૩૪૨ના. ૦-૨-૦ રિપોર્ટ આવ્યા તેના નરના ભરવા પડ્યા તે. ૧-૪-૦ પરિષદના નામના સિદ્ધાના. ૨૦-૦-૦ પુસ્તક રાખવા કળાટ લીધું તેના. ૦-૧૩-૦ કળાટની હેલના. ૦-૨-૦ કામના, માણસને આપ્યા તેના.
૫૦-૦-૦ તા. ૧૬-૬-૦૮ રોકડા, પારખ લ. ભુભાઈ પ્રાણવલ્લ- ભાસ તરફથી.	૩૩-૧૩-૫ તા. ૧૧-૧-૦૮ થી તે તા. ૧૧-૨-૦૫ સુધી લઘીઆ પાસે પુસ્તક ઉતરાવ્યાં તેના, કામલ સાથે ૮-૦-૬ યોગમુનાઈજની મીઝસાઈકલ તથા મીઝ- રિરાપજની ટીમ, બાલનેપની મલિવ.
૧૦૦-૦-૦ તા. ૧૬-૪-૦૮ રોકડા, પારખ લ. ભુભાઈ પ્રાણવલ્લ- ભાસ તરફથી.	
૨૮-૮-૦ તા. ૨૭-૨-૦૫ રોકડા, પારખ લ. ભુભાઈ પ્રાણવલ્લ- ભાસ તરફથી.	
૫૦-૦-૦ ૪-૩-૦૫ રોકડા, પારખ લ. ભુભાઈ પ્રાણવલ્લ- ભાસ તરફથી.	

૩૩-૧૩-૫ તા. ૧૧-૧-૦૮ થી તે તા. ૧૧-૨-૦૫ સુધી
લઘીઆ પાસે પુસ્તક ઉતરાવ્યાં તેના, કામલ સાથે
૮-૦-૬ યોગમુનાઈજની મીઝસાઈકલ તથા મીઝ-
રિરાપજની ટીમ, બાલનેપની મલિવ.

શ્રીમદ્ વૈષ્ણવપરિષદના વિદ્યાવિભાગનો તા. ૧૧-૧-૧૯૦૮ થી
તા. ૧૪-૪-૧૨ સુધીના ખરચનો

હિસાબ.

શ્રીમદ્ વૈષ્ણવપરિષદનો વિદ્યાવિભાગ કેવા પ્રકારનું, કેટલું, અને કેટલા ધોરણે
ખરચ્યો. સાંપ્રદાયિક દાર્ઘ્ય કરે છે એ સર્વ ખ્યાલ આપવાના શુભ ઉદ્દેશથી આ
રિપોર્ટ પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવે છે. આથી છે કે વાચકો તેનું મનન કરીને સાંપ્રદા-
યિક વિદ્યાપ્રસારમાં યથાશક્તિ સહાયતાન કરીને ફૂટાર્થ થશે.

અ. પાટણપરિષદ પછી વિદ્યાવિભાગ સ્થાપવામાં આવ્યો ત્યારથી તે
નંદુરબાર પરિષદ ભરાઈ ત્યાં સુધીના વિદ્યાવિભાગના ખરચનો હેવાલ.

જ	ક
૫૦-૦-૦ તા. ૧૧-૧-૦૮ રોકડા, પારખ લ- લુભાઈ પ્રાણવલ્લ- ભદાસ તરફથી.	૩૩-૧૩-૫ તા. ૧૧-૧-૦૮ થી તે તા. ૧૨-૨-૦૫ સુધી માસ ૧૩ નું પરચુરણ ખરચ નીચે:- ૫-૧૧-૦ 'કેસરી' પત્રમાં લીધેલા માટે જાહેર ખબર છપાવી તેના બિલ નં. ૩૩૪ના મનિઆઈર નં ૪૩૨૩નો મોકલ્યો તેના.
૫૦-૦-૦ તા. ૧૬-૧-૦૮ રોકડા, પારખ લ- લુભાઈ પ્રાણવલ્લ- ભદાસ તરફથી.	૦-૨-૦ મનિઆઈર મિશનના. ૦-૧-૩ શાકલ તથા બેન્ડસાઈટ. ૧-૪-૧ ટપાલ ખરચ. ૪-૬-૦ 'જુગતપી'માં લીધેલા માટે જાહેરખબર છપાવી તેના બિલ નં. ૩૩૦૭ તથા ૩૩૪૨ના.
૧૦૦-૦-૦ તા. ૧૬-૪-૦૮ રોકડા, પારખ લ- લુભાઈ પ્રાણવલ્લ- ભદાસ તરફથી.	૦-૨-૦ રિપોર્ટ આપ્યા તેના નરના બરવા પદવા તે.
૨૮-૮-૦ તા. ૨૭-૨-૦૫ રોકડા, પારખ લ- લુભાઈ પ્રાણવલ્લ- ભદાસ તરફથી.	૧-૪-૦ પરિષદના નામના સિદ્ધાન્ત. ૨૦-૦-૦ પુસ્તક રાખવા કબાટ લીધું તેના.
૫-૦-૦ તા. ૪-૩-૦૫ રોકડા, પારખ લ- લુભાઈ પ્રાણવલ્લ- ભદાસ તરફથી.	૦-૧૩-૦ કબાટની હેસબા. ૦-૨-૦ ટ્રામના, આણસને આપ્યા તેના.

૩૩-૧૩-૫

૨૩૭-૮-૦

૨૨-૭-૦ તા. ૧૧-૧-૦૮ થી તે તા. ૧૧-૨-૦૫ સુધી
લીધેલા પાસે પુસ્તક ઉતારાવ્યા તેના, શાકલ સાથે
૮-૦-૬ શ્રીમુનિપત્રની મીમુસાઈટ તથા શ્રીદ-
રિતાવલ્લની ડીઝા, આલોપની શરિવ.

૭૮

ઉ

- કીર્તીદાસ તથા શ્રીપુરુષોત્તમજીની દીક્ષા
જીધુરી, નવરત્નની શ્રીગુણોત્તમજીની
દીક્ષા, તથા સંન્યાસનિર્ણયની શ્રીગુણોત્તમ-
જીની દીક્ષાકિતરામજી, કમલ સાથે
૧-૦-૦ ભક્તિદેવ તથા ભાસગેષ ઉપર શ્રી-
પુરુષોત્તમજીની જીધુરી રહેલી દીક્ષા,
તથા શ્રીવલ્લભજીની દીક્ષા કિતરામજી
કમલ સાથે.
૮-૧-૬ મદુનાથવિજય, સિદ્ધાંતમુકતાવલીદિપ્યણી
ભક્તિદેવ ઉપર શ્રીમદુનાથજીની ભક્તિ-
તરંગિણીવિષય, સિદ્ધાંતમુકતાવલી
ઉપર શ્રીગુણોત્તમજીની દીક્ષા કિતરામજી,
કમલ સાથે.

૨૨-૭-૦

૧૧૪-૧-૬ પુસ્તકો ભાષેલી લીધાં તેના.

૧૫-૧૩-૬ પુસ્તકો નિર્મલસાગર પ્રેસમાંથી
લીધાં તેના.

૭-૦-૦ વાસ્તુકિરામજી સહીક.

૩-૮-૦ સ્તવેશ્વરજીતામ્રજી.

૨-૦-૦ શંકરાનંદી દીક્ષા સાથે
શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા.

૧-૮-૦ મનુરમૂર્તિ.

૦-૧૨-૦ ગીતગોવિન્દ.

૧-૪-૦ ચૈતન્યચંદ્રોદય.

૦-૧૪-૦ પ્રભાકરચંદ્રોદય.

૦-૬-૦ જયમાનુજ.

૧-૮-૦ જોગમો પેશન્ટસાર.

૨-૬-૦ લોકિકન્યાનાંજલિ.

૨૧-૨-૦

૫-૪-૦ કમિટન ૨૫ દક્ષ લેખે
ગાદ કર્યાં

૧૫-૧૩-૬ ગાદી

૨૨-૦-૦ જોગમો પ્રેસમાંથી પુસ્તકો લીધાં તેના.

૧૫-૦-૦ પદ્યપુરાણ.

૭-૦-૦ ભવિષ્યપુરાણ.

ઘ. નંદુરબારની પરિપદ્ધતી તે સુરતની પરિપદ્ધ સુધીનો હિસાબ.

જ

હ

- ૦-૩-૦ બાદી પુરાંત.
 ૧૨૫-૮-૦ શેઠશ્રી, મંત્રી હમન-
 લાલ વાલજી પાસેથી
 તા. ૧૮-૭-૦૫.
 ૧૦૦-૦-૦ શેઠશ્રી, મંત્રી હમન-
 લાલ વાલજી પાસેથી
 તા. ૫-૧૨-૦૫.
 ૨૦-૦-૦ કબાલ, પ્રથમ રૂ. ૨૦
 માં લીધેલું તે વેચી
 નાંખ્યું તેના.

૨૪૫-૩-૦

૪૭-૧૦-૩ પરચુરણ ખર્ચ.

- ૩-૦-૦ 'આર્થપ્રકાશ'ના લવાજમના.
 ૧૦-૦-૦ 'સાંજવર્તમાન'ના લવાજમના.
 ૫-૧૨-૬ શંકરાચાર્યના કેસોની નકલ.
 ૨-૧૧-૦ 'ગુજરાતીપંચ'ના લવાજમના ૧૬૦૮ના
 ૮-૦-૦ 'ગુજરાતીપંચ'માં પાઠશાલા સાર સાચી
 માટે જાહેર ખર્ચ આપી તેના.
 ૧૩-૮-૦ 'ગુજરાતી' પત્રમાં લેલી જાહેરખબરના.
 ૨-૧૧-૦ 'ગુજરાતી પંચ'નું ૧૫૦૫ નું લવાજમ.
 ૧-૨-૦ પુસ્તકખાંદાખર્ચી.
 ૦-૧૩-૬ ટપાલ ખર્ચ.

૪૭-૧૦-૩

- ૧૨-૦-૦ લઈના લીધેલા તે ખાજ આપ્યા.
 ૧૦-૦-૦ શાંતી મનલાલને.
 ૨-૦-૦ વાડીલાલને.

૧૨-૦-૦

- ૩૧-૧૫-૦ પુસ્તકો અપેલા લીધા તેના.
 ૬-૦-૦ ભામતીટીકાસાથે શાંકરભાખ.
 ૨૧-૧૪-૦ સિદ્ધાંતકોશુદી ઉમેશ ભાવર્તરવોલ્લભ.
 ૨-૭-૦ જ્ઞાનકદાનનાં પુસ્તકો ત્રણ.
 ૧-૬ • મિ. જવેરીફત કૃષ્ણચરિત્ર.
 ૦-૪ • જીર્ણપુસ્તકમાર્તવડ.

૩૧-૧૫-૦

૧૨૫-૦-૬ પુસ્તકો ઉતારાખ્યાં તેના, લઈઆને.

- ૨૭-૧૪-૬ શ્રીકૃષ્ણોદિનીજ ઉપરની શ્રીગુરુસંપ્રદાય
 કૃત ટિપ્પણીજ, શ્રીકૃષ્ણોદિતમજીકૃત
 પ્રકાશ, પત્રાવલંબન, તથા નિર્મલ
 ટિપ્પણીના.

૭

૪૦-૦-૦ શ્રીચિદ્ધરજીત ભાષ્યવિવરણ ચાલીલ
ખન્નાલાલજી, શેઠ શ્રીમજીભાઈ પા-
સેયી વેળાનું લીધું છે.

૩૨-૮-૦ સર્વોત્તમજીની દીકા, સુમે પિત્રી દલ-
મરક ધ કારિકાર્ય, સિદ્ધાંતરહસ્ય અને
જાલમોધની દીકા, પ્રદસ્ત, અને પુસ્તિ-
પ્રવાદમર્મામંત્રની દીકા.

૨૪-૧૦-૬ પ્રદસ્ત અને પુસ્તિપ્રવાદમર્મામંત્રની દીકા ૨
ઉત્તરામણી.

૧૨૪-૦-૬

૧૨૬-૬-૬

૨૮-૬-૩ બાકી પુરત

૨૪૧-૩-૦

૭

૨૮-૬-૩ બાકી પુરત

૭

૧૮-૦-૦ પુસ્તકો ઉતારાખ્યા તેના, લલિઆને.

૪-૮-૦ કામસૂત્ર

૧૩-૮-૦ ભવ્યભાષ્ય અપૂર્ણ, વધારા અધિકરણ-
સંગ્રહ.

૧૮-૦-૦

૨૪૮-૦-૦

૧૦-૬-૩ બાકી પુરત.

૨૮-૬-૩

* અર્થે સુધારે વિસ્તાર જતાક સેવેકરી નિ જનસાગ નાકલતાપમે સુવર પરિવર્તમાં પા-
તાલ્ય વિષાદમાં કામલ કથો હતો, અને અસ્તિત્વે નિવમસા મંદાર કથો હતો.

* વિદ્યાવિભાગનો વિષાદ રા. નારીકાલે રામકે તેમાં આ પ્રમાણે વિશેષ જઈ દર્શાવ્યા હતા,
અને તે અસ્તિત્વે નિવમસા મંદાર કથો હતો.

ફ. સુરત પરિષદમાં વિદ્યાવિભાગનો હિસાબ મંજુર થયો ત્યાંથી તે સંવત્ ૧૯૬૮ ના ચૈત્ર કૃષ્ણ ૧૦ સુધીનો હિસાબ.

ક્ર	ક
૧૦-૫-૩ બાકી પુરાત.	૧૫-૧૩-૦ પરચુરણ
૪૦૦-૦-૦ રોકડ, મંત્રી છગન- લાલ ખાસેચી.	૧-૧૧-૬ ૮પાસ ખરચ. ૦-૧-૦ સહીના સીમા નંબ ૨ પુસ્તકો લ- તરાવવા, લહીયાને. ૧-૪-૦ ચીનાઇ કામચર્ચુ રીમ નંબ ૧. ૨-૧૦-૦ 'શુભસતીપંચ'નું લવાબ ૧૫૧૦નું ૧૩-૫-૬ પુસ્તકો ઉતરાવવા બેકસર્પાઇઝ.
૪૧૦-૫-૩	૧૫-૧૩-૦ ૧૧૫-૨-૩ પુસ્તકો છાપેલાં લેવાતાં લીધા તેના. ૫-૪-૦ જ્યોતરામ મુકુન્દજી ખાસેચી બિશ્નુ- ભાખ્ય લેવાનું નંબ ૬. ૬-૦-૦ ૦-૧૨-૦ કમિશન બાદ અર્ધા
	૫-૪-૦ ૨૮-૫-૦ બાકીના પ્રેસમાંથી મળેલાં લીધા. ૪-૦-૦ વાપુપુરાણ. ૫-૦-૦ વરાહપુરાણ. ૩૦-૦-૦ રકાંતપુરાણ. ૩૫-૦-૦ ૧૦-૮-૦ કમિશન બાદ અર્ધા
	૨૮-૮-૦ બાકી. ૦-૧-૦ હેસ. ૨૮-૫-૦ ૩૭-૦-૬ નિર્લેખ સામર પ્રેસમાંથી પુસ્તકો લાંબા તેના. ૩-૦-૦ ત્ર્યંબકજી. ૨-૦-૦ શુભસતીપંચવેલો લેવા. ૦-૧૨-૦ બાકીવિસત્તરપાંચ. ૦-૩-૦ બાકીબાકીસત્તરપાંચ.

* જરિયાનું નવું વર્ષ થીમલાપ્રજ્ઞના શાકરોએલસથી જ અજુવામાં આવે છે.

૭

- ૪—૦—૦ તત્ત્વચોખિની સાથે
સિદ્ધાન્તકૌમુદી.
૪—૦—૦ વ્યાકરણમહાભાષ્ય
નવાપ્રક.
૨—૦—૦ માતૃવલ્લભ્યુત્તિ.
૨—૦—૦ નિર્મુલસિદ્ધિ.
૦—૧—૦ વિદુરનીતિ.
૦—૧—૦ પ્રશ્નપદ્ધતિ.
૦—૧—૧ આશ્રયનિર્મુલ.
૨—૪—૦ અધિકારસંગ્રહ, બા. ૧-૨
૦—૧૨—૦ અમરકોશ મુદ્ર.
૪—૦—૦ અમરકોશ સંપીઠ.
૦—૮—૦ ગ્રીતા, દશસ્કન્ધાલી.
૦—૧—૦ પુરુષોત્તમસૂત્રનામ.
૦—૨—૦ કૃષ્ણસૂત્રનામ.
૦—૧—૦ વિષ્ણુભક્તિવલ્લભમણ.
૦—૪—૧ ગોપાલસૂત્રનામ.
૦—૪—૦ મહિમ્નપ્રયોગ.
૦—૮—૦ કૃષ્ણનામકોશવિશિષ્ટ.
૩—૦—૦ સાદિત્યર્પણ.
૦—૮—૦ વાગ્ધર્માલોકર.
૨—૮—૦ સાદિત્યસાર.
૩—૮—૦ સુભાષિતરત્નાશાગર.
૦—૬—૦ સમ્યગ્ચિત્તવશમાલિષ્ટ.
૨—૮—૦ ભદ્રિકામ.
૧—૦—૦ કાન્ધમાલા, પૃત્તીયમુદ્રક.
૦—૧—૦ સુક્તિસંગ્રહ.
૦—૧૨—૦ અમરદશીયા, શ્રીપરી
દીક્ષ સાથે.
૬—૦—૦ શ્રીમદ્ભગવત્, સચ્ચિદ્ધિ.
૧—૪—૦ શિક્ષાસિદ્ધિ.

૪૪—૪—૦ કુલ્લે.

૧૨—૫—૦ ૨૫ દક્ષ લેખે કમિસન

ગાદ નાતા

૩૬—૧૫—૦ નાટી.

૦—૧—૧ લેલ.

૩૩—૦—૬

- ૨૧—૨—૦ વેદિક ઠાન્ડાઈન્સ
 ૬—૮—૦ દ્યુસન્ઝ દિસોસોફિ ઓફ ધ કપનિયક્ઝ
 ૪—૧૩—૦ ઓન્નાપ્પ, મદ્રાસથી.
 ૦—૬—૦ ચાવેટ્ટસસર.
 ૦—૧૨—૦ ૩૮ કપનિયક્ઝો સુટકો.
 ૧—૧—૦ સર્વસિદ્ધાન્તસમેહ, મદ્રાસથી.
 ૧—૧૪—૦ ચરદપચરાવ તથા વિષ્ણુસહસ્રનામ
 કપર બાબ.
 ૪—૧—૦ દ્યુસન્ઝ ઓન ધિ સિસ્ટમ ઓફ વેદાન્ત.
 ૦—૮—૦ તત્ત્વઓધિની ટીકાસહિત શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા
 ૧૫—૮—૦ આર્ચસુબ્બાભાઈ પુસ્તકો લાભ્યા તેના.
 ૧૦—૦—૦ ચાર વેદનો ઠાન્ડાઈન્સ.
 ૫—૮—૦ ચાર વેદની સહિત.

૧૫—૮—૦

૭—૧—૩ શ્રીલાલજીભાઈ નીચેના પુસ્તકો લાભ્યા તેના—

૧. શુદ્ધાદૈત્યતર્ક, ૨. શિક્ષાપત્ર.
 ૩. ભુરુપરંપરા, ૪. આચાર્યપરંપરા, ૫.
 ધોદધય વ, ૬. શિક્ષાસુધાકર.

૫—૫—૦ પદ્મિત મદુલાલાજીના પુસ્તકલખનાથી
 પુસ્તકો લાભ્યા તેના.

૦—૭—૦ આસોચનિર્ણય.

૩—૪—૦ મદુનાથદિગ્વિજય.

૧—૦—૦ સમસોદી ગીતા.

૦—૧૦—૦ વક્તવિલાસ.

૫—૫—૦

૨—૮—૦ સેવાપ્રકાર (વલ્લભ પુષ્ટિપ્રકાર.)

૦—૬—૦ ઉદ્દેશ્યશાનિનાસવાદ.

૦—૫—૬ નિર્ણયસાગર પ્રેસમાંથી પુસ્તકો લાભ્યા તેના.

૦—૭—૦ મુદતસ્તોત્ર રત્નાકર, ભાગ
 ૧ મે.

૦—૦—૬ ન્યોતિદિગ્વિજયપૂર્ણ.

૦—૧—૦ હાસ્ય સ્તોત્ર.

ઉ

૮-૧-૦ ધરનામાવસિ.

૦-૧-૦ મયુનાશ્વક.

૦-૦-૬ શિવાપરાધક્રમાપનસોવ.

૦-૧૧-૦

૦-૧-૬ કમિટન બાદ અર્તા

૦-૬-૬ બાકી.

૦-૧૫-૦ શ્રીમદ્બામસ્તનો સુદો.

૧-૪-૦ ,, ,,

૦-૫-૦ કમિટન બાદ અર્તા

૦-૧૫-૦ બાકી.

૧-૧૨-૦ મનારસના શ્રીમુખેધિનીજીના અન્ન
પ્રકરણનાં મે પુતકો.

૨-૦-૦ મે અંક

૦-૪-૦ કમિટન બાદ અર્તા

૧-૧૨-૦ બાકી.

૦-૪-૦ મે વધેનદાસપ્રમાણિત શ્રીવક્ષમચરિત્ર.

૭-૬-૦ વિષ્ણુપુરાણ

૪-૮-૦ ,,

૧-૨-૦ કમિટન બાદ અર્તા

૭-૬-૦ બાકી.

૧૫૧-૨-૩

૧૭૨-૧૧-૬ પુતકો સહીઆ પાસે ઉતરાવ્યાં તેના.

૧૫-૧-૬ શ્રીકૃષ્ણમયુગધર્મસંવાદ.

૧૭-૪-૦ નરસિંહાચાર્ય શ્રીપુરુષોત્તમજીવ, અંતઃ-
ક્રમપ્રમોધની ટીકા(શ્રીગોપાલજીવજીવ)
પરિવર્તનિરિખલ (શ્રીપુરુષોત્તમજીવ)
અને વંસાવસિ.

૪-૬-૦ ધીમાશ્વકૃષ્ણજનકારાજ યસેધી પુસ્તકો લખી
કિતરાવ્યા તેના.

૧. પ્રકરણનાં સંગ્રહિત (મીપુરોત્તમજી).

૨. અમિહોત્રાદિનિલકર્મવિચાર.

૩. કીર્ત્તિપુરુષનિર્ણય.

૪. સંખ્યકોર્ણપુરુષાદિ.

૫. તિલકધારણવાદનિર્ણય (કૃષ્ણચંદ્રસચિવ).

૬. ભેદભેદવાદ.

૭. સંખ્યકધારણવાદ.

૮. વિશાખાજકતાવધિ.

૧૦. અક્ષર્ય.

૨૬-૧૨-૦ મીકૃષ્ણચંદ્રકૃત અલસ્યરતિ.

૪-૮-૦ મીસુત્રોપનિષદના પ્રથમ સ્તોત્રાનું વિવરણ તથા
સુત્રોપાનંદસંકેત.

૬-૨-૦ મીહરિયામજીની સેવાભાવના.

૭-૧૨-૦ પુરુષોત્તમપ્રતિભાપ્રકાર, ત્રાગ્નેદ કૃપર નીલકંઠનું
કાંકે ભાષ્ય, યુતિરક્તચ, પુષ્ટિપ્રવાહમર્ષણ
તથા સુસ્તુકૃષ્ણપ્રેમામૃતની ટીકા.

૨-૦-૦ મીમંસુસમન્વરિન (સુરલીધરસાંસકૃત)

૧-૨-૦ વર્ણિકાવિધિ લેખનિષદની કાપિકા (મીપુરોત્ત-
મજી) અપૂર્ણ.

૨-૮-૦ શાંખિયસૂત્રભાષ્ય (સુરલીધરસાંસકૃત).

૧૭-૧૦-૦ નવાઈ ટીકા અપૂર્ણ.

૨૬-૧-૦ મીસુત્રાનાવજીનો પ્રથમ, પ્રથમાભાવના
તૃતીય ચાદ પર્વ (અપૂર્ણ)

૬-૨-૦ ૧. આવરણમજ, ભાગવતાર્જના પ્રથમ અને
દ્વિતીય સ્કંધનો.

૨. ચરિત્રવિવામણ.

૩-૦-૦ આપત્રીનું સાહિત્યકેતરામજી.

૪

૬

૬૨-૦-૦ છપામણી ખરચ.

૫૭-૦-૦ પ્રદીપના, ફોર્મ ૪-૫-૬ નું

છપામણ.

૫-૦-૦ પ્રદીપની નકલનો થોડો ભાગ
ઉત્તરામણ પેરે લઈયાને.

૬૨-૦-૦

૪૦૫-૧૦-૫

૦-૧૪-૬ જાણી પુરત

૪૧૮-૬-૩

પ્રદીપ છપાવવાનો ખર્ચ જનરલ રિપોર્ટ સાથે રજુ થયેલો.

૪

૬

૭૮-૮-૦ રોકડા,

૭૮-૮-૦ પ્રદીપ છપાવવાનો ખરચ.

૨-૮-૦ અણભાખતી નકલ.

૧૬-૦-૦ ટ્રિપાઈટ નિ. સા, પ્રેસમાં

૫૭-૦-૦ ૧-૨-૭ ફોર્મની છપામણી.

૭૭-૮-૦

વાડીસાથ નગીનદાસ શાહ બી. એ. એલ્યુમેન્ટ. બી. હાઈસર્ક પથીદર.

મુબાઈ

૧-૧૧-૧૨

}

મંત્રી.

શ્રીમદ્ વૈષ્ણવપરિણામ વિધાવિભાગ.

પ્રદીપ છપાવવાનો ખરચ વિધાવિભાગ તરફથી જાણવામાં આવ્યો. ત્યાર પહેલાં તે ખરચ જનરલ અધિકારીના પ્રમાણે રજુ થયો હતો, અને તે જનરલ રિપોર્ટ સાથે મંજૂર થયો હતો.

श्रीमद्भैष्यवपरिषद्ना विद्याविभागनो संवत् १९६८ना येन कृष्यु ११
थी संवत् १९६८ना येन कृष्यु वर १० सुधीनो हिसाभ.

५

६

०-१४-६ नाडी पुरांत.

६-६-६ पञ्चुरख भय.

१००-०-० मंत्री पासेधी री. ता. ४-६-१२

२-११-० गुजरातीपंथुं क

१००-०-० " ता. २७-६-१२

वाजम सने १९११

५०-०-० " ता. २६-४-१३

२-१०-० " सने १९१२व

१-१३-० नोट पुत्र, पुस्तके

कैवराय.

२५८-१४-६

१-१२-० कामल अमलवादी

भा १ पुस्तके कल-

राय.

८-१२-६ ४५५५५५५ विने

६-६-६

२४-११-० पुस्तके अथेदा वेयाता दीधा तेना

६-४-० वाजमभाष

४-१५-० श्रीभूष्य(भाषाभासी)

४-८-० निलि

३-१२-० कृष्ण वया मही.

धरम भाष्य सद्धि

शुद्धवशुः सद्धि

नि. सा. प्रेस.

१-८-० अथेपरवतपनिप

४-१२-० गुजराती प्रेसभाषी

पुस्तके लाभा.

३-८-० वासीकि रा-

भाष्य.

०-७-० अरिपवि.

०-१२-० संस्मरमभ

१-४-० कुमारसभ

वयु दीप्तसद

०-८-० गुडस्तोत्र-

मुक्ताहार.

०-१-० वेदांतरदस

०-३-० उत्तरगीता.

०-१-० विविष्टाईत-

भवविभववा

१-४-०

१-१-१-० अभिसनं पार
न्या
१-१-१-० न्याही

२४-११-०

५१-१२-० बहीष्ण पसे पुस्तको कृतसंख्या
तेना

३२-२-० सिंदूरवासकृतं
जीतमोवीहनी टीका,
किसवबता, किसव-
प्रदान कने भीम-
सोपकृत दानसीध

५-४-० वाङ्म-५

१. विमदवाह
२. प्रथमसंसारभेद
३. संहिभेदवाह
४. प्रथमवाह
५. प्रतनिंनवाह
६. स्वरचितवाह
७. भाष्यारसवाह

४-२-० पुष्टिभार्गवभाष्यनिष्ठ
अजल अजल पर
टीका कने अनुमान
—सामर्थीविषयवाह

१-०-०-० बहीष्णाने दिसाण
पेर सुकते. दिसाण
त. २२-२-१४ना
हने बयो ले

५१-१२-०

११४-०-० पुस्तकी छापमकुने अर

५७-०-० प्रदीप ७-४-०
भा हीर्भना

५७-०-० आबिहस्तसंज्ञना
१-२-३ हीर्भना

११४-०-०

२०-०-०-१

५०-१४-० न्याही पुरंत

२४०-१४-०

શ્રીમદ્વેણુવપરિપત્ના વિઘાવિભાગનો સંવત્ ૧૯૬૯ ના ચૈત્ર કૃષ્ણ
૧૧ થી સંવત્ ૧૯૭૦ ના ચૈત્ર કૃષ્ણ ૧૦ મુધીનો હિસાબ.

જ	હ
૫૦-૧૪-૦ બાકી પુરત.	૧૨-૧૧-૦ પરચુરુ ખરચ.
૧૦૦-૦-૦ રાક્ષા મંત્રીપાસેથી તા. ૨૬-૪-૧૩	૬-૧-૬. ગુરુરેન્ડ જેલ સાથે.
૧૦૦-૦-૦ ,, તા. ૭-૮-૧૩.	૧-૩-૦ ઠપાલ ખરચ વગેરે.
૧૦૦-૦-૦ ,, તા. ૬-૧૨-૧૩.	૫-૬-૬ નોટપુકા, સ્ટાફી વગેરે.
૧૦૦-૦-૦ રાક્ષા, વેણીબાલ વજાબલુદાસ પાસેથી ૧૯૭૦ ચૈત્ર સુદ ૧૪ તા. ૬-૪-૧૪.	૧૨-૧૧-૦ ૫૪-૮-૦ પુસ્તકો છાપેલાં વેચાતાં લીધાં તેનાં. ૬-૬-૦ વેદાન્ત સિદ્ધમ, ડ્યુસેન. ૧-૧૪-૦ શીવમુનાશક, બાલમોષ, બને સિદ્ધાન્ત મુકાપવલિ (શીનાલદ્વારવાદી).
૪૫૦-૧૪-૦	૪૩-૧૩-૦ સર્વમૂલમાધ્વ ૧૩-૮-૧ દશોપનિદ માધ્વ ૨૭-૦-૦ તત્ત્વમુક્તિશિક્ષા માધ્વ ૧૦-૮-૦ વાલવલિ માધ્વ ૨-૮-૦ માધ્વવિજય ૧-૧૦-૦
	૫૪-૨-૦
	બાલ
	કમિશન જાત્રી ૧૩-૧૦-૦
	બાકી ૪૧-૮-૦
	મનિબોર્ડર વગેરે ખર્ચ ૨-૫-૦
	૪૩-૧૩-૦
	૦-૩-૦ પ્રત્યાનબેડ, મધુસૂત્ર.
	૦-૩-૦ અવૈરિકિદર્શન.
	૦-૨-૦ પોરેન્ડ.
	૦-૩-૦ મીમાંસાપરિભાષા કૃષ્ણવલ્લભ.
	૩-૧૨-૦ છાંદોબ્ધબાધ.
	૫૪-૮-૦

११५-११-६ लक्ष्मीं पासे पुस्तके कृतं व्या तेन

२४-१०-० श्रीसर्वोत्तमं वपर गीताकु-
नायली मोरी टीका, निबन्ध
भाजपत्तार्थ आचरकुभम्,
२४५४-४-६-७-८-५-१०

४-८-० प्रदीपनी कृतसम्पुटी

(अभूतं भाज)

२१-५-६ आविर्भावतिरोभावना
सन्धासनिर्णयनी टीका,
अभरभीतद्विषय
सीमापेक्षस्तुत आतिवाद,
भाजपत्तार्थ,
श्रीकृष्णभक्त्यो टीका,
अचरकुभम् टीका,
पुष्टिपत्रस्तोत्रक,
अधिकरकुभम्,
निबन्ध, भाजपत्तार्थ, आव-
रकुभम्, अजम् २४५४.

३६-४-० रश्मि, लक्ष्मी लक्ष्मीचरने

१०-०-० रश्मि अभ्यास २, पाद २-४
लक्ष्मी चरने.

११५-११-२

१८२-२-४ पुस्तक छपम्पुटी अर्ध भाते.

५३-०-० प्रदीपनी १०-११-१२ होर्मना

३२-०-० अधिकरकुभम् टीका देव कामे
तथा भाजनिम्नम्.

०-२-६ अधिकरकुभम्, प्रेसम्पुटी
सावधाना वचना.

५४-०-० अक्षिप्तना १-२-३ होर्मना

१६-०-० भावनीभाज द्वितीयावृत्ति,
१६४ होर्मना.

१६-०-० अधिकरकुभम् टीका १६४ होर्मना

१८२-२-४

३३०-१-३

८०-१२-६ लक्ष्मी पुस्तक

१५०-१४-०

શ્રીમદ્વેષ્યુવ પરિપક્વતા વિવાવિભાગનો સંવત્ ૧૯૭૦ ના ચૈત્ર કૃષ્ણ
૧૧ થી સંવત્ ૧૯૭૧ ના ચૈત્ર કૃષ્ણ ૧૦ સુધીનો હિસાબ.

૮૦-૧૨-૮ મી પુરાત.
૧૦૦-૦-૦ મંત્રી ખસેણી
રાષ્ટ્ર વા. ૧૯-૨-૧૫

૧૨-૧-૩ મંત્રીશ્રી ખર્ચ.

૨-૧-૦ મુજરાતી પંચમુ જવાબ
અને ૧૯૧૭ નું

૫-૪-૦ પુરતોની બધામણી.

૩-૧૫-૩ રાષ્ટ્ર ખર્ચ વગેરે.

૦-૬-૦ મુનીવર્સિટિને કરવાની ખર્ચ
રાષ્ટ્ર કરામણ.

૧૨-૧-૩

૭-૧૨-૦ પુસ્તકો ખર્ચેનાં વેચાતાં લીધાં તેનાં

૧-૧૪-૦ વેષ્યુવિજ્ઞાન સેષિજ્ઞાન એન્ડ
અધર માધ્યમર સિલિજ્ઞાન, સર
બંદારકર.

૦-૧૪-૦ તેષિરીય ઉપનિષદ.

૭-૧૨-૦

૩૭-૧૦-૦ પુસ્તકો લેલીયા પ્રાપ્તે ઉપરાબ્યાં તેનાં

૨-૦-૦ રક્ષિ.

૨૭-૧૦-૦ અભોપનિષદર્શનમંદ.

મુક્તિવાસ્તવમનિર્ણય.

વાક્યશા.

જ્ઞાનસુરત્વગુરુશાસ્ત્રી

જૈમિનીયાખ્યાવાર્ષ-

પાદવિવરણ.

વગ્નસદસ્યમંદ.

મતમર્ચી રીક્ષ.

પ્રદીપ, પ્રજ્ઞાધ્યાય ૧૨

૧૪૯-૨૧૪.

૧૧ દિલીયાધ્યાય ૧-૪૧

નિજપોક્ત, શ્રીભાગવતધ્યાય.

સ્કંધાર્ષપ્રકરણવિભાગ.

એકાદશીનિર્ણય, વામન-

દ્વાદશીનિર્ણય, અને ત્રિલોક.

ચતુર્દશીનિર્ણય.

સુસતનાં પુસ્તકોનું ચિત્ર.

શ્રીકૃષ્ણલક્ષ્મણમહારાજના

પુસ્તકોનું ચિત્ર.

સેવાવિધિ.

ચતુર્થ અસેવાવિચાર.

ચતુર્થ સતિત્વસ્થાવિચાર.

પૂર્વભોગોસામારિકા.

શ્રીહરિચક્રકૃત પદ્મચરણ અંશે.

(દાસ્તાદક, કથાભવણનાધા-

નિર્ણય, શ્રીવિકૃષ્ણચક્રોદયદક,

શ્રીકૃષ્ણોપરસતત્તમ, શ્રીમદ્-

લેસાદક, શ્રીવદ્યભવિદ્યમિ.)

કેલે ૧૯૧૩-૧૩-૦૦ તેના ૨-

૩૭-૧૦-૦૦ થાય તેમાં ૨-

૧૦-૦૦-૦૦ પ્રથમ હિસાબ પેટે

તા. ૨-૫-૧૨ આપેલા તે

ગાંધી ૨. ૨૭-૧૦-૦૦.

૫-૦-૦-૦ શ્રીકૃષ્ણોપરસતત્તમ તૃતીય સંકે-
ત પ્રકાશ પેટે

૩-૦-૦-૦ શ્રીકૃષ્ણોપરસતત્તમ ઉપર ટિપ્પણી

૩૭-૧૦-૦૦

૧૧૪-૧૧-૦ પુસ્તક કથામણીનો ખર્ચ.

૧૬-૦-૦-૦ પ્રકાશના ૧૩ માં ફોર્મના.

૪૨-૦-૮-૦ ,, ૧૪ માં ફોર્મના.

૧૬-૦-૦-૦ અધિકૃતસ્થાપનાના ૨૦ માં ફોર્મના.

૩૬-૦-૦-૦ અક્ષિપત્રના ૪ માં તથા ૫ માં
ફોર્મના.

૨૦-૦-૦-૦ અક્ષિપત્રનાં કવર, તથા આક-
ર્ષકાના.

૦-૩-૦-૦ અક્ષિપત્રની નકલો પ્રેસમાંથી
પેર લાવવાની લેવાના.

૧૧૪-૧૧-૦

૧૭૨-૭-૩

૮-૫-૧ આઠી પુસ્તક.

૧૮૦-૧૨-૫

શ્રીમદ્વેષ્યુવ પરિષદના વિવા વિભાગનો સંવત્ ૧૯૭૧ ના ચૈત્ર કૃષ્ણ
૧૧ થી સંવત્ ૧૯૭૨ ના ચૈત્ર કૃષ્ણ ૧૦ સુધીનો હિસાબ.

જ

ઉ

- ૮-૫-૬ બાકી પુરાંત.
૨૦૦-૦-૦ મંત્રી જાણેથી રોકાયેલા તા. ૧૪-
૭-૧૫ તથા તા. ૧૫-૧૨-૧૫
૪૦-૭-૬ મંત્રી બેઠવા દાલાલના ધરજ-
ભાષને એક આપેલો તેના
આવ્યા તા. ૩-૧૦-૧૬.
૩૧-૪-૦ ગાયત્રીભાષ્યની નકલ ૫૦૦ ના
જલદેવદાસભાઈ પાસેથી.
૫૫-૧-૬ ભક્તિસૂત્રની નકલ ૫૦૦ ના
પુ. ભ. સુ.ના પ્રકાશક પાસેથી.
૩૩૮-૨-૬

- ૭-૬-૬ પરચુરુષ પરચ.
૦-૮-૦ કામજી અમદાવાદી
પુસ્તકો કિતરાવવા.
૨-૧૧-૦ નોટ બુધ.
૩-૧૧-૦ બુજસતી પંચનું લવાબખ
૦-૮-૬ દયાલ અરચ ગજેરે.

- ૭-૬-૬
૨૦-૧૫-૦ પુસ્તકો જાણેલાં લાભ્યાં તેમાં.
૬-૬-૦ કાશીથી પુસ્તકો મંગાવ્યાં તેમાં
૦-૮-૦ જીવનભાષ્યપ્રકાશ
૨-૦-૦ ભાદરવિતામણિ.
૨-૦-૦ મીમાંસામાલમ્બજ
૩-૪-૦ પ્રકરણવિશિષ્ટ
(પ્રભાકરભવ)
૧-૦-૦ પ્રકાશનભાષ્યપ્રકરણ
૫-૦-૦ કામચંદ
૧-૪-૦ સંકર્ષકોટી

૧૫-૦-૦
કમિશન બાદ ૫-૧૦-૦

બાકી ૬-૬-૦

૮-૪-૦

- ૪-૮-૦ મહાભાષ્ય.
૫-૦-૦ ૨૭ સ્મૃતિ
૧-૮-૦ પૈશાચભાષ્ય સ-
કિત ગીતા
૧૧-૦-૦

કમિશન બાદ ૨-૧૨-૦

બાકી ૮-૪-૦

- ૨-૦-૦ ઉત્તરવપ્રતાન (ધી-
નાથદાસ)
૧-૫-૦ સરસ્વત મેન્સરિક-
પ્રસન્ન મહાસનું
લીસ્ટ તથા સાત્તી
સંપાદિતો વિષે
પોસ્ટેજ સાથે
૨૦-૧૫૦.

૬૭-૮-૦ પુસ્તકો લઘીઆ યામે વાસનાં તેનાં.

૨-૦-૦ માણસુધા વપનિવર

૧-૧૦-૦ નિર્મલમાવતાઈ, હાફલ
રૂંઠેઆવેસ્તુભજ.

૨-૧૩-૬ રાસપંચ ખાલી પ્રથમાખ્યાન-
પ્રકાશ શ્રીપુરુષોત્તમચક્રકૃત

૧૮-૬-૦ તૈલ્લિયકપનિવરદીપિમ-
કોપનિવર. રેમિંકલપિની
દીપિકા. ચેલુગીવપ્રકાશ
સાધનકી"ક.

૧૫-૨-૦ ભક્તિચિન્તામણિ, ભગવ-
નામહર્ષણ, પરત્વનામન-
પ્રથમદર્શન, શ્રીભગવત્પ્રમ
વૈભવ.

૧૦-૬-૬ ભક્તિરત્ન તથા તેની દીકા,
શ્રીમેચેમચક્રકૃત

૩૧-૧૪-૦ જાવણબાઈબની દીકા, શ્રીપુરુ-
ષોત્તમચક્રકૃત અણુમાખ્યવર
લાગુચક્રકૃત તથા શ્રીચુરલી
પરચક્રકૃત દીકાઓ, તથા
પ્રાચીન રક્તમ લેખો.

૫-૦-૦ લઘીઆને દિવાળ ચેટ.

૧૦-૦-૦ શ્રી. તેવીવાજાને પુસ્તકો
ઉત્તરવચ માટે.

૬૭-૮-૦

૫૬-૧-૬ પુસ્તકો હાથાઓ તેનાં.

૨૦-૮-૦ જાવણીઆખ્ય દિલીયાદાત
રજુ ફોર્મ.

૧૬-૮-૦ દિલ્લેરજીસુધા ૧૪ ફોર્મ
વૃત્તિવાદિક.

૧૪-૦-૦ કવરપ્રિન્ટિંગ, દિલીયાદાત

૫-૦-૦ જાવણીઆખ્યની બીજી આ-
દાતનું. બાકનિર્મલ.

૦-૧-૬ જાવણીઆખ્ય દિલીયાદાત
થેર બાવવાની લેખના.

૫૬-૧-૬

૧૮૧-૧૫-૦ જામી પુસ્તક.

૧૫૬-૩-૬

૩૩૮-૨-૬

શ્રીકૃષ્ણાંય નમઃ ।

શ્રીમદ્વૈષ્ણવપરિષદનો સામાન્ય હિસાબી રિપોર્ટ.

મં. તૃતીય વૈષ્ણવ પરિષદ નાનદ્વાર મુકામે સંવત ૧૯૬૫ ના ચૈત્ર કૃષ્ણ ૮-૯-૧૦ ના દિવસોએ મહી તે પછી પરિષદનો ૧ હિસાબ અમારી પાસે આપ્યો ત્યારથી તે સુરત પરિષદ બરાબર ત્યાં મુકીનો ૨ હિસાબ.

૧૦૧-૦-૦ નવુ ૪૬ આતે ૭૭-૧૨-૬ સ્વ. સ. જ. લક્ષ્મીભાઈ માજી મંત્રી હતો અસ્વ.	૬૨-૧૪-૩ નંદુરનાર પરિષદ બરાબર તે વખતે
પુરાત	ચલશે અસ્વ.
૫૦૭-૧૨-૬ ચાલુ ૬૩ આતે	૮-૧૪-૦ કાચીનો દિન ૨૪ નો પગાર.
પુરાત	૬-૦-૬ દેવદાસ વગેરે અસ્વ.
૩૩-૧-૬ સંવત ૧૯૬૪ ના	
આસોવદ ૦)) મુકી	૭૭-૧૨-૬
આજ.	૬૨-૦-૦ પરિષદની શરિયત બાદ સંવત ૧૯૬૫ ના
૪૩-૩-૬ સંવત ૧૯૬૫ ના	૫૬ ૧ થી સંવત ૧૯૬૬ ના ચૈત્ર વદ ૦)) મુકી
આસોવદ ૦)) મુકી	(અધિક માસ સાથે) માસ ૧૧૧૧ વાં ૬૨૩. ૮ લેખે.
આજ.	૨૪-૦-૦ કમ્પાઉ નંમ ૧ નવું લીધું તેના.
૨-૦-૦ એક વૈષ્ણવ તર-	૬-૧-૦ પરિષદના નામનું ચારિત્ર્ય કરાવ્યું તેના.
ફી.	૬-૧૨-૦ પુરોશીઆ નંમ તલુ.
૩૨૮-૪-૬ વિચાવિઆન	૬-૦-૦ પરિષદ તરફથી જાહેર આજ્ઞાન આપ્યાં તેનાં
આતે જમે.	દેવદાસના.
૮૫૨-૦-૦ નંદુરનાર પરિષ-	૭-૮-૩ પરચુરલ અસ્વઃ પાસે, બાકી, પોરેન, દેલ,
દમાં બરાવલ પૈકી	મજુરી વગેરે.
વસુલ આપ્યા.	
૧૦૦-૦-૦ કીર્તનીઆજી આ-	
સ બાલેવંદાસ	
કૃષ્ણદાસ તરફથી ૨૨૬-૨-૦	
૨૮-૦-૦ જુના કમ્પાઉ ૨૮૨-૩-૬ વિચાવિઆનના સેક્રેટરી શ. સ. ગાંધીભાઈ હતો	
ઉપજા.	અસ્વ.
૧૮૮૭-૬-૬	૫૦૮-૫-૬ કુલે અસ્વ.

૧. નંદુરનાર પરિષદ બરાબર તે પહેલાં હિસાબ સ્વ. સ. જ. લક્ષ્મીભાઈ પાસે હતો અને તે નંદુરનાર પરિષદમાં પસાર થયે રિપોર્ટમાં જણાવેલ છે.

૨. આ હિસાબ સુરત પરિષદમાં સ્વ. અને પસાર કરવામાં આવ્યો હતો.

૩. આદિ મુકીનું અસ્વ આપુ ૪૬ આતે છે.

૪. આ અસ્વની તપસિલ અતઃ આમાં પ્રસિદ્ધ થયે ગઈ છે.

૨૪૭૫-૧-૦ જાહી પુરાંત.

૪૨૮-૫-૩ વિધાવિભાગના સેક્રેટરિ જાણે.
 ૪૦૦-૦-૦ પ્રદીપની પ્રસિદ્ધિના
 ૨૮-૫-૩ વિધાવિભાગના અ
 રજા સાથે.

૪૨૮-૫-૩

૧૨૦૦-૦-૦ અમદાવાદના યા. મોતીલાલ કેવલ-
 દાસ જાણે.
 ૧૫૩-૦-૦ રોડ ચતુર્થા મોરારજીને જાણે.
 ૧૫૭-૭-૫ અમરત સેક્રેટરિ રા. યા. અમરતલ
 વાલજીભાઈ જાણે.

૨૪૭૫-૧-૦

૨૪૮૦-૧-૬

મા. મુરત મુકામે ચતુર્થ પરિવર્ત બચાઈ તેમાં રિપોર્ટ રજુ થઈ ઉપર પ્રમાણે
 દિસામ પસાર થયા ત્યારથી તે સંવત ૧૯૬૮ નો ચૈત્ર કૃષ્ણ ૧૦ મુખીના દિસામ

૨૪૭૫-૧-૦ જાહી પુરાંત સર્વે	૧૬૨-૦-૦ સંવત ૧૯૬૬ ના વૈશાખ સુદ ૧ મી સંવત
આત્માની.	૧૯૬૮ના ચૈત્ર કૃષ્ણ ૦)) મુખી માસ ૨૪ તું
૨૦-૧૨-૦ સંવત ૧૯૬૬ના	પરિવર્તની બાદિસતું બાકું દર ૨. ૮ બેબે.
ચૈત્ર કૃષ્ણ નોમ	૧૭-૮-૦ પરિવર્ત તરફના આખ્યાન કરાવ્યા તેના હેન્ડનિસના
મુખીના આજના.	૧૨-૧૨-૦ જાહેર આખ્યાનો વખતે આસનપીડું ખરચ
૭-૮-૦ તાનાકાદના વે-	૨૧-૧૪-૩ મુરત પરિવર્તમાં આમનંદુપત્રિકા છપાવીને મોઝી
જીવે તરફથી	તેનો ખરચ.
જાહેર આખ્યાન.	૮૧-૦-૦ નંદુરનાર પરિવર્તને રિપોર્ટ છપાવી બહાર
ના ખરચના.	તેનો ખરચ.
૨૫-૦-૦ અમરવલ્લ રોડ	૨-૦-૦ તાલું ચોખંડું.
બહુભાષ પ્રાણવ-	૧૧-૧૪-૦ મુરત પરિવર્તમાં ચલતા હારો. છપાવીને જોત્યા.
વખાસ તરફથી.	મિત્રાલો ઉપર મોઝના તેના.
૩-૦-૦ બેક વૈજ્ઞ તર-	૨૫-૦-૦ જોત્યામિત્રિનાજાલ્યાલજી તથા મોરમજુલાલજી
ફળી.	મદાસજીને અભિનંદનપત્ર આપું તેના ખરચના.
૭૨-૧-૩ સંવત ૧૯૬૬ના ૧-૦-૦-૦-૦	જાણી વસંતરામ હરિજીજીને સંવત ૧૯૬૭ના
આસોવદ ૦)) મુખી	અપાક રાત્ર ૧ થી ૧૯૬૮ના ચૈત્ર કૃષ્ણ ૦))
આજના.	મુખી માસ ૧૦ની સિખરતિતી, દર ૨. ૧૦ બેબે.

- ૧૦૦-૦-૦ શેઠ હરિભાઈ પર-
માર્તઢ તરફથી.
- ૭૫-૨-૯ સવત ૧૯૧૭ના
અસોવલ(૧)સુધી
બાબતના.
- ૧૬૫-૪-૬ સુરત પરિષદમાં
ભરાવણા પેટી
આબા.
- ૧૫૦-૦-૦ રા. બ. લક્ષ્મીભાઈ
પ્રાણવલ્લભદાસે
ભરેલા તે.
- ૭૬-૧-૬ રા. બ. લક્ષ્મીભાઈ
દાસે ઠાકોર પાક-
યાલા માટે કાચી-
થી પુસ્તકો મંગા-
વ્યા તેમાંથી પુસ્ત
કોના વેચાણના
આબા.
- ૧૦૦-૦-૦ પુસ્તકોની ઉપા-
મણી માટે કીર્તે-
નીઆણ બાસ ૧૧૫૭-૧૧-૬ ફક્તે ખરચ.
ખલોવણ કુખ્તુ ૩૬૦૧-૩-૬ બાઈ પુરોત.
દાસ તરફથી.
- ૧૨-૧૨-૦ કાચી વપ્રાંતસમને અભ્યાસ કરવા સાર પુસ્તકો
આપ્યા તેના.
- ૧૧-૭-૦ પરચુરણ ખરચ, કાંઈ છપામણી પોસ્ટલ વગેરે.
- ૧૧૮-૩-૩૧
- ૧૭૭-૫-૬ રા. બ. લક્ષ્મીભાઈએ ઠાકોર પાકયાલા માટે ખરચ
કરેલો તે.
- ૧૦૩-૧૩-૬ કાચીથી પુસ્તકો મંગાવ્યા.
- ૨૫-૬-૦ પરચુરણ ખરચ.
- ૧૭૭-૫-૬
- ૧૪૦-૮-૦ પ્રદીપની પ્રસિદ્ધિના ખરચ.
- ૨-૮-૦ બલુભાઈ, મિ. ગ્રાંધી પાસેથી વેચાણ
લીધું તેના.
- ૧૭૭-૦-૦ પ્રદીપનાં ફોર્મ છપામણી તથા મિ.
ફોર્મના ડિપોઝિટ દર રૂ. ૧૯ લેખે.
- ૫-૦-૦ અંતતઃ પ્રદીપની પ્રેસકોપિ ઉત્તરમણી
માટે.
- ૧૪૦-૮-૦
- ૩૬૫-૧૦-૫ વિદ્યાવિભાગમાં સેક્રેટરિ આરથત સવસો^૨ ખરચ.
- ૧૮૭-૦-૦ શેઠ ચતુર્ણભ મેરારણ ખાતે.
- ૧૦૦-૮-૦ આરતમાર્વણ પશિત નદુલાલ-
છાયા પુસ્તકાલય ખાતે, પુસ્તકોના
ડિપોઝિટ તરીકે.
- ૧૧-૧૦-૨ રા. બ. લક્ષ્મીભાઈ પ્રાણવલ્લભદાસને
ખાતે.
- ૦-૧૪-૬ વિદ્યાવિભાગના સેક્રેટરિ ખાતે.
- ૨૦૦૦-૦-૦ રા. અમૃતલાલ કાચીનાયને ખાતે.
- ૧૦૦૦-૦-૦ પિ જર્મો બેંકને ખાતે.
- ૨૬૦-૧૦-૬ સેક્રેટરિ રા. રા. હમનલાલ વાલજી
આઈ પાસે.
- ૩૬૦૧-૩-૬
- ૪૭૫૮-૧૫-૦

હમનલાલ વાલજીભાઈ સેક્રેટરિ મોમનવેલ્લભદાસે.

૧. અહિં સુધી માલ ફંદ ખાતે ખરચ છે.

૨. આ ખરચની તપસિલ તત અંકમાં પ્રેસિડેન્ટ પદ ગઈ છે.

પુરાન્તની તપશિલ.

૧૬૦૧-૩-૬ સં. ૧૬૧૮ તા વૈશાખ સુદી ૧

૩૩૧૦-૬-૦ જન્મદિન.

૨૬૦-૧૦-૬ રોકા.

૩૬૦૧-૩-૬

૨૬૦૧-૩-૬

૬

૩૬૫-૧૪-૬ વિદ્યાવિભાગના ખાતે અરજમાં.

ઉપનામોમાં વધારો.

૩૬૫ ૧૪ ૬

૩૨૦૫-૪-૯ પુરાન્તનાથી.

૨૦૦૦-૦-૦ સા. અમૃતલાલ.

કારીનાયને

ખાતે.

૩૨૮-૧૧-૬ ધી જરૂર બેંક.

ખાતે

૧૬૬-૩-૬ વિદ્યા વિભાગના

સેક્રેટરિ રા. પા

ડીકાલ નગી.

નગસને ખાતે.

૧૬-૧૦-૬ રા. જા. લાલુ

ભાઈ પ્રાણવર-

ભાસને ખાતે.

૨૬૩-૧૧-૬ રોકા, રા. જમ.

નગાલ પાલક.

જસે છે

૩૨૦૫-૪-૯

૧૬૦૧-૩-૬

સવંત ૧૯૬૮ ના વૈશાખ સુદી ૧ થી સવંત ૧૯૬૯ ના ચૈત્ર કૃષ્ણ
૧૫ સુધી વર્ષ ૧ નો.

- ૩૬૦૧-૩-૬ પુરાંત બાધી, પુષ્ટિભક્તિમુદ્રાના ૨૫૦-૦-૦ વિધાવિભાગના સેક્રેટરિ આલે
૩ જા વર્ષના અંતના પાન ૧૯૫ ૨૦૨-૨-૦ ખરચ આલે.
૫૨ નીચેની વિગતે આપેલી છે. ૧૦૪-૦-૦ પત્રવિહારી ઓફિસના
૧૯૩-૦-૦ શેઠ મધુભૂજ ભો- બાદના વૈશાખ સુદ
૨૧૨૭ આલે. ૧ થી ચૈત્ર વદ ૦))
૧૦૦-૦-૦ ભાસ્તભાર્તવૃક પે સુધી અધિક સાથે
હિત મધુલાલજીના માસ ૧૩ ના દર
પુસ્તકાલય આલે ૧. ૮-૦-૦ લેખે
પુસ્તકોના ટિપોગ્રાફી ૬૦-૦-૦ સાચી વસંતરામને
તરીકેના રસેશ્વરિય
૧૬-૧૦-૬ રા. ના. લા. સમુદાય ૪૦-૦-૦ વૈશાખ સુદ ૧ થી
પ્રાણવસંતમદ્યસનેઆલે બીજા અપાક વા
૦-૧૪-૬ વિધાવિભાગના ૦))સુધી માસ ૪૫
સેક્રેટરિ આલે. ૫૦-૦-૦ માનસર મુદ્ર ૧ થી
૨૦૦૦-૦-૦ રા. અમૃતસાલ ૬ ચૈત્ર વદ ૦))મુદ્રી,
શીનાયને આલે. માસ ૫ ના.
૧૦૦૦-૦-૦ જર્મા બેંક આલે
૨૬૦-૧૦-૬ સેક્રેટરિ રા. રા. ૬૦-૦-૦
છગનલાલ વાઘજી ૮-૨-૦ નંદુત્તાર પરિપૂર્ણ મતઃ
પાસે રોકડ. થતી તેનો સ્પોર્ટ્સવાળો
તેમો.
૨૦૨-૨-૦
૪૫૨-૨-૦
૧૩૦-૦-૦ બીજાબેંક આલે જામે, અપો ૪૪૬૧-૧૪-૬ મોપુરાંત બાધી
૫૬ ૨, બે આની દાસના આબા ૩૩૧૦-૬-૦ જાણુસમી લેલેજીલે તે
૨૧૨-૧૨-૦ વિધાવિભાગના હંદ આલે જામે. ૧૮૧-૫-૬ રોકડ.
૧૨-૧૩-૦ પુસ્તકોના વેચાણના
૨૦૦-૦-૦ શેઠ લેણીલાલ નગી
નગસ વરદધી
૨૧૨-૧૩-૦

સંવત્ ૧૯૬૯ ની વૈશાખ સુદી ૧ થી સંવત્ ૧૯૭૦ ના
ચૈત્ર વદ ૦) સુધી વર્ષ ૧ નો.

૧૪૯૧-૧૪-૬ પુરાન્ત

૩૩૧૦-૬-૦ અણુસના.

૧૮૧-૪-૬ રોક્ષા

૩૪૯૧-૧૪-૬

૬૭-૧૩-૦ થી જર્મા બેન્ક ખાતે જમે

તા. ૧૮-૪-૧૩ દોઝાનદિસાના

૬૭૩-૧૩-૩ વિધાવિભાગ ખાતે

જમે છે.

૨૦૦-૦-૦ પુસ્તકો જાવવા ખાતે

૧૦૦-૦-૦ વેંશ્વર બાઈ તરફથી

૧૦૦-૦-૦ શ્રી વેંશ્વરના તળીનદાસ
તરફથી.

૨૦૦-૦-૦

૪૦-૦-૦ ખસ્તિના મેન્જરીના લવજા

મના, પશ્ચિમ ગુજરાતના ડ્ર-

સ્ટોરના હસ્તા ૧. ૨૪૦-૦-૦

હવા સેવાથી ૧. ૧૬૩-૦-૦

શ્રી અર્જુન મોસરજીને ખાતે

જમે થાકી ૧. ૧૦-૦-૦ જે

ખાતે.

૨૪૬-૪-૩ સંવત્ ૧૯૬૮-૬૯ની સાલના

બાબના.

૭-૮-૦ પુસ્તકોના વેચાણના.

૪૦૩-૧૩-૩

૧૬૩ • • • શ્રી અર્જુન મોસરજીને ખાતે

જમે.

૪૨૮૧-૮-૪

કિ

૪૦૦-૦-૦ વિધાવિભાગના સેક્રેટરી ખાતે

૨૦૬-૦-૦ ખસજ ખાતે.

૧૧૦-૦-૦ સ્કેલરસિપ ચાન્સી વસંતરામને

વૈશાખ સુદી ૧ થી શરૂ થવા

૦)) સુધી માસ ૧૧ ની ત્ર

રૂ. ૧૦ લેશે.

૪૬-૦-૦ ખસ્તિના બાઈસુ બાઈ અલ

૧૨૭૦ રૂ. ૧.૮-૦-૦ લેશે વૈશાખ

સુદી ૧ થી ચૈત્ર વદ ૦)) સુધી.

૨૦૬-૦-૦

૬૦૬-૦-૦

પુરાન્ત બાકી

૩૩૧૦-૬-૦ અણુસના.

૪૮-૦-૦ સંવત્ ૧૯૭૦-૭૧ ના

ખસજ ખાતે.

૩૨૧-૧૪-૪ રોક્ષા.

૩૧૮-૦-૮-૬

૪૨૮૧-૮-૪

સંવત્ ૧૯૭૦ ના વૈશાખ સુદ ૧ થી સંવત્ ૧૯૭૨ ના ચૈત્ર વદ ૧૧
સુધી વર્ષ ૨ નો.

જ	ઉ
૩૬૮૦-૮-૬ પુરાત્ત આતે.	૬૧૪-૮-૦ વિદ્યાવિભાગના ખરચ આતે.
૩૩૫૮-૬-૦ જમુસના	૪૨૬-૧૩-૦ વિદ્યાવિભાગના સેક્રેટરિ આતે.
૩૨૧-૧૫-૬ શેઠા.	૧૬૨-૧-૦ ખરચ આતે.
૩૬૮૦-૮-૬	૧૬૨-૧-૦ સં. ૧૯૭૦.
૪૩-૭-૬ ધી જર્મી બેંક આતે જમે તો.	૧૯૭૨ ના ૬
૩-૧૦-૧૫ આઠ પાંચ શાલાના.	વદ ૧૧) સુધી
૪૦૨-૨-૦ વિદ્યાવિભાગના ફંડ આતે જમે	વિદ્યા સાથે માસ
૧૮૦-૩-૩ સંવત્ ૧૯૭૦ ના	ના બાકીના દર
બ્યાજના.	૮-૦-૦ સેબે.
૧૨૫-૫-૩ સંવત્ ૧૯૭૧ ના	૦-૧-૦ પરચુરસ ખરચના
બ્યાજના.	
૬૬-૮-૬ પુસ્તકોના વેચાણના	૧૬૨-૧-૦
૪૦૨-૨-૦	૧૫૩૬-૬-૦
૧૦૦-૦-૦ ભારતમાં વડા પદિત મહુલાના	૩૬૦૪-૪-૩ પુરાત્ત આતે.
જના પુસ્તકાલયમાં રિપોઝિટ	૩૩૧૦-૬-૦ જમુસના.
દલા તે.	૨૬૩-૧૧-૩ શેઠા.
૬૧૪-૮-૦ વિદ્યાવિભાગના સેક્રેટરિ રા. વા.	
લાલને આતે જમે.	૩૬૦૪-૪-૩
૫૧૪૦-૧૦-૩	૫૧૪૦-૧૦-૦

સંવત્ ૧૯૬૮ ના વૈશાખ સુદી ૧ થી સંવત્ ૧૯૭૨ ના ચૈત્ર વદ ૧૧
સુધી વર્ષ ૪ ના જમેખરચની કુલ તારીજ.

જ	ઉ
૩૬૦૧-૩-૬ પુરાત્ત આતે.	૧૦૭૫-૧૩-૦ વિદ્યાવિભાગના સેક્રેટરિ આતે.
૩૩૧૦-૬-૦ જમુસના.	૬૧૪-૮-૦ વિદ્યાવિભાગના ખરચ આતે.
૪૬૦-૧૦-૬ શેઠા.	૧૦૦-૩-૦ ખરચ આતે.
૩૬૦૧-૩-૬	૨૫૬૪-૮-૦
૬૧૪-૮-૦ વિદ્યાવિભાગના સેક્રેટરિ આતે જમે	૩૬૦૪-૪-૩ પુરાત્ત આતે.
૨૭૧-૪-૬ ધી જર્મી બેંક આતે જમે, ખર	૩૩૧૦-૬-૦ જમુસના.
આતે જમે પાંચના શાલાના.	૨૬૩-૧૧-૩ શેઠા.
૧૦૦-૦-૦ ભારતમાં વડા પદિત મહુલાના	૩૬૦૪-૪-૩
પુસ્તકાલય આતે જમે.	૧૧૬૮-૧૨-૩
૧૬૩-૬-૦ શેઠા જગજીવ મોરારજીને આતે જમે.	
૧૧૧૮-૧૨-૩ વિદ્યાવિભાગના ફંડ આતે જમે	
૬૧૬૮-૧૨-૩	